ISSN 2788-7979 (online)

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

№1 / 2025

серия ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

UALIKHANOV University

Ш. УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КОКШЕТАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени Ш. УАЛИХАНОВА

ISSN 2788-7979 (online)

Ш. УӘЛИХАНОВ атындағы
КӨКШЕТАУ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КОКШЕТАУСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА
имени Ш. УАЛИХАНОВА

Меншік иесі "Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті" КЕ АҚ
Собственник НАО "Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова"

Главный редактор
Дальбергенова Л. Е., Ph.D, ассоц. профессор
Ответственный редактор
Искакова Г.Ж., магистр
Технический секретарь
Туровская Е.И., маг.филол., отв. сек-рь

Редакция алқасы - Редакционная коллегия

Воркачев С. Г. д.ф.н., профессор
Джусупов Н.М. PhD, профессор
Жакупова А.Д. д.ф.н., профессор
Жаркынбекова Ш.К. д.ф.н., профессор
Жахина Б.Б. д.п.н., профессор
Исмагулова А.Е. к.ф.н.
Маслова В.А. д.ф.н., профессор
Пименова М.В.д.ф.н., профессор
Рысалды К.Т. д.ф.н., профессор
Фаткиева Г.Т. к.ф.н.
Шаймерденова Н.Ж. д.ф.н., профессор
Шалабай Б. д.ф.н., профессор
Шапауов А.К. к.ф.н., профессор
Юрина Е.А. д.ф.н., профессор
Jankowski Henryk dr. hab., full professor
Yilmaz Ahmet PhD, professor

Адрес редакции: 020000, г. Кокшетау, ул. Абая, 76
тел./факс: 25-55-83; редакция: 25-03-15;
E-mail: vestnik-kgu@mail .ru

ISSN 2788-7979 (online)

ФИЛОЛОГИЯ сериясы
№1/2025
серия ФИЛОЛОГИЧЕСКАЯ

2008 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Издаётся с 2008 года
Выходит 4 раза в год

Сайт журнала:
https://vestnik.kgu.kz

Внесен в перечень изданий, рекомендуемых Комитетом по обеспечению качества в сфере науки и высшего образования Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан для публикации основных результатов научной деятельности

Включён в РИНЦ:
https://elibrary.ru/contents.asp?titleid=79564

© Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті
Кокшетауский университет им. Ш. Уалиханова

Зарегистрирован Министерством культуры, информации и общественного согласия РК
Регистрационное свидетельство № 481-ж от 25.11.1998 г.
Свидетельство о постановке на переучет печатного издания, информационного агентства и сетевого издания № KZ62VPY00024036, г.Нур-Султан, 11.06.2020 г.

ISSN 2788-7979 (online)

МАЗМҰНЫ

ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Б.А. Әбілова, Ж.М. Жампеисова, Р. Айкенова, Ж. Жампеисова
Қазақ тіліндегі гендерлік тұрақты тіркестердің семантикалық компоненттері 9

А.К. Бакытжанова
«Ақыл» интеллектуалды концептісінің лингвомәдени модельденуін салғастырмалы талдау 20

Қ.Т. Бибеков, Л.М. Оразгалиева, М.М. Жакипова
Абайдың тілдік әлеміндегі «адам» концептісі 33

С.Е. Давлетова , А.Е. Біжкенова
Ағылшын және қазақ тілдерінің микротопонимикасы 45

Д.М. Дружиловска, С.Е. Калдыгозова, М.Т. Шакенова
Психикалық блогерлердің сөйлеу ерекшеліктері: ауызша сиқырдан психологиялық әсерге дейін 60

С.С. Исакова, Н.Қ. Құлтанбаева
Әзіл-оспақ дискурсы: мазмұны, құрылымы және ерекшелігі 76

Б.Е. Кеңес, А.С. Ақтанова
Қазақ тілінің ақпараттық технология терминологиясындағы қатыстық сын есімдердің жасалымы 92

Ш. Құрманбайұлы, М.Е. Әділов
Қатын сөзінің семантикасы 104

С.Е. Нургалиева, А.Ш. Жумашева
Мәдени белгілікті қалыптастырудағы аудиовизуалды аударманың рөлі: Қазақстандағы Дисней әндері 114

К.К. Садирова, Р.Б. Жазыкова
Ономастика мәселелерінің дискурстық қырлары 136

Е.В. Сажина, А.К. Елеужанова, Г.З. Бейсембаева, С.М. Дүйсенғазы
Подкасттардағы нейротехнологиялық терминологияларды лексикалық-семантикалық талдау 150

К. Токтарбек, Н.З. Жұманбекова, Б. Жылқыбекұлы
Ағылшын және қытай тіліндегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталоны 167

М.Т. Хасанова
Шай уақыты: идиомалық тілдің эволюциясымен танысу 181

ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРТАНУ

А.Б. Әсенова, Ж.С. Таласпаева, Е.В. Сабиева
Қазақ әдебиетіндегі тақырып пен стильдің эволюциясы: 1920-1930 жылдардағы әдебиет пен қазіргі қазақ әдебиетін салыстыру 197

ISSN 2788-7979 (online)

А.Д. Абилдаева, Ф. Түркмен
Бинарлық оппозициялар көркемдік сананың маркері ретінде 209

Қ.С. Досанова, Е.М. Солтанаева
Д. Исабековтің «Гауһартас» повесінің экранизациясы: кейіпкерлер психологиясы 221

И.Г. Минералова, Қ.Р. Нұрғали, А.Р. Тұлғабекова, С.К. Тоқсанова
XX ғасырдың екінші жартысындағы орыс және қазақ повестеріндегі деректілік пен көркемдік 233

А.А.Туймебекова, А.Б.Салқынбай
А. Бек шығармасындағы Б.Момышұлы батырлығының лингвотанымдық ерекшеліктері 246

М.Б. Хамзина, Д.Р. Жарыкова
«Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурс: халықтың рухани бейнесінің көрінісі 260

ТІЛДІҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

А.Т. Абужалитова, Ж.Н. Сулейменова, М.К. Ажгалиев
Филолог-студенттердің лингводидактикалық құзыреттілігін қалыптастырудағы ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың рөлі 275

Г. И. Байгунисова, Д. Ж. Мамырбаева
Мәтіннің әртүрлі түрлерімен жұмыс істеу кезінде оқу сауаттылығын дамыту мәселелері .. 289

Р.Д. Бердикулова, А.О. Елюбаева, А.А. Каирова, Б.О. Бектемирова
Мәдениетаралық қарым-қатынасты оқыту барысында Гирт Хофстеденің алты мәдени өлшемін қолдану …….. 302

И.Т. Мухамеджанов, А.Д. Жақупова
7 сынып оқушыларының монолингвтер мен қостілділердің уәждемелік рефлексиясын талдау үшін психолингвистикалық эксперимент ұйымдастыру 316

Д. Нойендорф, А.М. Асабаева, У.Е. Мусабекова
Кәсіби фактордың оқыту тілін таңдаудағы рөлі: әл-Фараби атындағы қазұу студенттерінің тілдік таңдауына сараптама 331

Г. Рысбекқызы, Б. Әбдуалиұлы
Ағылшын тілді аудиторияға қазақ тілін оқытуда антропонимиялық лексиканы қолданудың әдістемелік негіздемесі 346

Біздің авторлар..... 358

ISSN 2788-7979 (online)

СОДЕРЖАНИЕ

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

Б.А. Абилова, Ж.М. Жампеисова, Р. Айкенова, Ж. Жампеисова
Семантические компоненты гендерных устойчивых выражений казахского языка 9

А.К. Бакытжанова
Сопоставительный анализ лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум» 20

К.Т. Бибеков, Л.М. Оразгалиева, М.М. Жакипова
Концепт «человек» в языковом мире Абая 33

С.Е. Давлетова, А.Е.Бижкенова
Микротопонимика английского и казахского языков 45

Д.М. Дружиловска, С. Е. Калдыгозова, М.Т. Шакенова
Речевые особенности блогеров-экстрасенсов: от вербальной магии до психологического воздействия 60

С.С. Исакова, Н.К. Култанбаева
Юмористический дискурс: содержание, структура и специфика 76

Б.Е. Кенес, А.С. Актанова
Образование относительных прилагательных в терминологии информационных технологий казахского языка 92

Ш. Курманбайулы, М.Е. Адилов
Семантика слова катын 104

С.Е. Нургалиева, А.Ш. Жумашева
Роль аудиовиузального перевода в формировании культурной идентичности: песни Дисней в Казахстане 114

К.К. Садирова, Р.Б. Жазыкова
Дискурсивные аспекты проблем ономастики 136

Е.В. Сажина, А.К. Елеужанова, Г.З. Бейсембаева, С.М. Дүйсенғазы
Лексико-семантический анализ нейротехнологических терминологий в подкастах 150

К. Токтарбек, Н.З. Жуманбекова, Б. Жылқыбекұлы
Эталоны устойчивых сравнений, связанных с образом человека (на материале английского и китайского языков) 167

М.Т. Хасанова
Время чаепития: знакомство с эволюцией идиоматического языка 181

ISSN 2788-7979 (online)

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

А.Б.Асенова, Ж.С. Таласпаева, Е.В. Сабиева
Эволюция тематики и стиля в казахской литературе: сравнение литературы 1920-1930 годов и современной казахской литературы …….. 197

А.Д. Абилдаева, Ф. Туркмен
Бинарные оппозиции как маркер художественного сознания ……. 209

К.С. Досанова, Е.М. Солтанаева
Экранизация повести Д. Исабекова «Гаухартас»: психология героев 221

И.Г. Минералова, К.Р. Нургали, А.Р. Тулгабекова, С.К. Токсанова
Документальное и художественное в русских и казахских повестях второй половины XX века 233

А.А. Туймебекова, А.Б. Салқынбай
Лингвопознавательные особенности героизма Б. Момышулы в произведении А. Бека ….. 246

М.Б. Хамзина, Д.Р. Жарыкова
Религиозный дискурс в поэме «Алпамыс батыр»: отражение духовного образа народа …… 260

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

А.Т. Абужалитова, Ж.Н. Сулейменова, М.К. Ажгалиев
Роль информационно-коммуникационных технологий в формировании лингводидактической компетентности филологов-студентов 275

Г.И. Байгунисова, Д.Ж. Мамырбаева
Развитие читательской грамотности при работе с различными типами текста 289

Р.Д. Бердикулова, А.О. Елюбаева, А.А. Каирова, Б.О. Бектемирова
Использование шести культурных измерений Гирта Хофстеде для обучения межкультурной коммуникации …… 302

И.Т. Мухамеджанов, А.Д. Жакупова
Организация психолингвистического эксперимента для анализа мотивационной рефлексии учащихся монолингвов и билингвов 7 классов …….. 316

Дж. Нойендорф, А.М. Асабаева, У.Е. Мусабекова
Роль профессионального фактора в выборе языка обучения: анализ языкового выбора студентов КазНУ им. аль-Фараби …… 331

Г. Рысбеккызы, Б. Абдуалиулы
Методические основы использования антропонимной лексики при обучении казахскому языку англоязычной аудитории 346

Наши авторы 362

ISSN 2788-7979 (online)

CONTENTS

PROBLEMS OF LINGUISTICS

B.A. Abilova, Zh.M. Zhampeisova, R. Aykenova, Zh. Zhampeisova
Semantic components of gender stable expressions of the Kazakh language …… 9

A.K. Bakytzhanova
Comparative analysis of linguistic and cultural modeling of the intellectual concept «mind» 20

K.T. Bibekov, L.M. Orazgaliyeva, M.M. Zhakipova
The concept of "man" in the language world of Abai 33

S.E. Davletova, A.E. Bizhkenova
Microtoponymy of english and kazakh languages …….. 45

D.M. Druzhilovska, S.E. Kaldygozova, M.T. Shakenova
Speech features of psychic bloggers: from verbal magic to psychological influence ……. 60

S.S. Issakova, N.K. Kultanbayeva
Humorous discourse: content, structure and distinctive nature …… 76

B.E. Kenes, A.S. Aktanova
Formation of relative adjectives in the terminology of information technologies of the kazakh language …….. 92

Sh. Kurmanbaiuly, M. E. Adilov
The semantics of the word katyn …… 104

S.Ye. Nurgaliyeva, A.Sh. Zhumasheva
The role of audiovisual translation in shaping cultural identity: Disney songs in Kazakhstan ….. 114

K.K. Sadirova, R.B. Zhazykova
Discursive aspects of onomastics problems 136

E.V. Sazhina, A.K. Yeleuzhanova, G.Z. Beysembaeva, S.M. Duisengazy
Lexical and semantic analysis of the neurotechnology terminology in podcasts …… 150

Қ. Toktarbek, N.Z. Zhumanbekova, B. Zhylkybekuly
Standards of stable comparisons related to the image of a person (based on the English and Chinese languages) …… 167

M.T. Khassanova
The cultural and linguistic evolution of idiomatic expressions ……. 181

LITERARY STUDIES AND FOLKLORISTICS

A.B. Assenova, Zh. Talaspaeva, Ye. Sabieva
The evolution of themes and style in kazakh literature: a comparison of the literature of the 1920s and 1930s and modern kazakh literature ……. 197

A.D. Abildayeva, F. Türkmen
Binary oppositions as a marker of artistic consciousness ……... 209

ISSN 2788-7979 (online)

K.S. Dossanova, Y.M. Soltanayeva
Screen adaptation of D. Issabekov's story "Gaukhartas": psychology of heroes ……... 221

I.G. Mineralova, K.R. Nurgali, A.R. Tulgabekova, S.K. Toksanova
Documentary and Artistic Elements in Russian and Kazakh Novellas of the Second Half of the 20th Century …… 233

A.A. Tuimebekova, A.B. Salkynbai
Linguistic and cognitive features of B. Momyshuly's heroism in the works of A. Beck …….. 246

M.B. Khamzina, D.R. Zharikova
The religious discourse within the epic «Alpamys batyr» offers a profound reflection of the people's spiritual identity ……. 260

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

A.T. Abuzhalitova, Zh.N. Suleimenova, M.K. Azgaliyev
The Role of Information and Communication Technologies in Forming Linguodidactic Competence of Philology Students 275

G. Baigunissova, D. Mamirbaeva
Developing Reading Literacy through different Types of Text …….. 289

R.D.Berdikulova, A.O.Yelyubayeva, A.A.Kairova, B.O. Bektemirova
Using Geert Hofstede's Six Cultural Dimensions to teach intercultural communication ……... 302

I.T. Mukhamedzhanov, A.D. Zhakupova
Organization of a psycholinguistic experiment for the analysis of motivational language awareness in monolingual and bilingual 7th grade students …… 316

J. Neuendorf, A.M. Assabayeva, U.E. Mussabekova
The role of the professional factor in the choice of the language of instruction: analysis of the language choice of students of KazNU Al-Farabi …….. 331

G. Rysbekkyzy, B. Abdualiuly
Methodological Principles for Incorporating Personal Names Vocabulary in Teaching Kazakh Language to English-speaking Learners ……. 346

Our authors..... 367

ISSN 2788-7979 (online)

ТІЛ БІЛІМІНІҢ МӘСЕЛЕЛЕРІ

ПРОБЛЕМЫ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

PROBLEMS OF LINGUISTICS

МҒТАР 16.21.51 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp9-19

Б.А. Әбілова[1], Ж.М. Жампеисова[2], Р. Айкенова[3], Ж. Жампеисова[4]
[1]Халықаралық Астана Университеті, Астана, 010000, Қазақстан
[2]Халықаралық Білім Беру Корпорациясы, Алматы, 050060, Қазақстан
[3]Туран-Астана Университеті, Астана, 010000, Қазақстан
[4]М.Х. Дулати ат. Тараз өңірлік университеті, Тараз, 080000, Қазақстан

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ГЕНДЕРЛІК ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕРДІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ КОМПОНЕНТТЕРІ

Гендерлік лингвистикаға деген қызығушылықтың артуы аясында тілдік жүйеде гендерлік рөлдер мен стереотиптердің қалай көрінетініне ерекше назар аударылады.Мақалада қоғамдағы әйел адамдар мен ер адамдардың мәртебесін, сыртқы белгілері мен адамгершілік қасиеттерін, олардың әрқайсысының этнос, отбасы өміріндегі тілдік бейнеде халық менталитетін сақтайтын қазақ тілінің тұрақты тіркестері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – гендерлік оппозицияны қамтитын тұрақты бірліктерге когнитивтік-мәдени талдау жүргізу, сондай-ақ бұл тіркестердің қазақ мәдениетіндегі гендерлік стереотиптерді, дәстүрлер мен әлеуметтік рөлдерді қалай көрсететінін зерттеу.

Негізгі бағыттарға фразеологизмнің лексикалық-семантикалық аспектілерін талдау, сондай-ақ тұрақты тіркестерді мәдени-спецификалық гендерлік коннотацияларды зерттеу кіреді. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы қазақ тілінің гендерлік фразеологиясы туралы білімді кеңейту және лингвомәдениеттану мен гендерлік лингвистиканың дамуына үлес қосу болып табылады. Жұмыстың практикалық маңыздылығы оның нәтижелерін қазақ тілін оқытуда, аудармада, сондай-ақ мәдениетаралық коммуникацияда қолдану мүмкіндігінен тұрады. Зерттеу барысында ерлер мен әйелдердің рөлдері туралы қоғамдық стереотиптерді көрсететін қазақ тілінің гендерлік орнықты көріністерінің негізгі семантикалық компоненттері анықталды. Нәтижелер гендерлік стереотиптер мен мәдени құндылықтарды берудегі фразеологизмнің маңыздылығын көрсетеді. Зерттеу қазақ мәдениетіндегі гендерлік процестерді жақсы түсінуге ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері қазақ тілін шет тілі ретінде оқытуда, гендерлік зерттеулерде, сондай-ақ мағынаны барабар жеткізу үшін тілдің мәдени және гендерлік ерекшеліктерін ескеру қажет аударма тәжірибесінде пайдаланылуы мүмкін. Бұл когнитивтік-лингвистикалық зерттеудің қазақ халқының космогендік тілін зерттеуде жас ұрпақтың бойында ұлттық гендерлік қатынастар мен гендерлік мінез-құлық туралы дұрыс түсінік қалыптастыруда практикалық маңызы зор.

Кілт сөздер: тұрақты тіркестер, этика, халықтық менталитет, гендерлік қатынастар, семантикалық компонент, когнитивтік, әмбебап стереотиптер, семантикалық компонентер.

ISSN 2788-7979 (online)

НЕГІЗІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазіргі уақытта қазақ қоғамында гендерлік қарым-қатынастың бірқатар мәселелерін шешудің өзекті әлеуметтік қажеттілігі туындап отыр, бұған аты шулы оқиғалар себеп болуда. Мемлекет пен қоғам қабылдаған құқықтық шаралар гендерлік мәселелерді шешудің формальды жағы ғана болып табылады, олар қылмыстың алдын алу тұрғысынан маңызды.

Гендерлік тәрбие мен дұрыс көзқарастың бастауы қазақ халқының салт-дәстүрінде, тіл мәдениетінде жатыр. Бірақ, өкінішке орай, бізде Батыс елдеріне қарағанда, қазақ халқының гендерлік тілдік бейнесі, оқыту әдістемесінде қолдануға болатын гендерлік өрнектер, отбасыларға, мектептерге, университеттерге арналған тәрбиелік кітаптарға қатысты мәдени, лингвоәлеуметтік және когнитивтік зерттеулер өте аз жүргізілді. Қазақ халқының тұрақты тіркестерінде (мақал-мәтелдер, фразеологиялық бірліктер) адамның гендерлік мінез-құлқының мәні мен нормалары, әр адамның қоғамдағы орны мен рөлі жазылып, қарым-қатынас әдет-ғұрыптары ғасырлар бойы жинақталған.

Арнайы әдебиеттер зерттеулері көрсеткендей, батыс лингвистикасында П. Глик пен С. Фиске теориясына негізделген «ер»/«әйел» бинарлы аспектідегі гендерлік-релеванттық тұрақты тіркестерді қарастырған жұмыстар жеткілікті [1]. Бұл теорияның негізінде патриархалдық саясат қолдану және гендерлік теңсіздікте көрініс табатын өзге жынысты адамға деген қатынастың, көзқарастың амбиваленттік сексизм идеясы жатыр. Гендерлік қатынастар көрініс табатын тұрақты тіркестерді үлкен екі топқа бөліп қарастырған: жасырын немесе қасақана сексизм (әйелді мейіріммен қабылдайды, бірақ патриархалды тәуелділікпен) және айқын сексизм (әйелдерге жеккөрінішпен қарап, кейде қорлайтын, қатал қатынаспен) [2,3, т.б.]. Мұндай зерттеулер алыс азиялық шетел ғалымдарының еңбектерінде де көрініс тапқан [4,5, т.б.].

Батыс лингвистикасында ер адамның сөйлеуі мен әйел адамның сөйлеуін салыстыруға негізделген «дефициттік» тәсіл деп аталатын жүйелі бағыт бар. Сонымен бірге ерлердің сөйлеуі қалыпты, ал әйелдердің сөйлеуі өзіне тән аз сөздік қоры бар ауытқу болып саналады [6, б. 238-239]. Қарым-қатынаста сөйлеудегі сияқты әйелдерге қарағанда ерлердің үстемдік етуінен және оларды бағындыруды қалайтынынан көрінетін үстемдік тәсілі бар (Д. Циммерман, К. Вест, П. Фишман, Д. Спенсер). Біздің ойымызша, бірінші және екінші көзқарастар, негізінен, гендерлік сексизм саласында жатыр. Батыста соңғы кезде ең танымалы динамикалық көзқарас болып табылады, оған сәйкес гендерлік айырмашылықтар әлеуметтік сипатта болады және гендерлік сөйлеу стереотиптері бар. Осыған сәйкес Батыста тұңғыш «Гендерлік терминдер сөздігі» жасалды [7].

Біздің елімізде феминистік дискурстың жоқтығынан (Батыстағыдан айырмашылығы) гендерлік лингвистикалық бірліктерде және сөйлеуде зерттеу соңғы онжылдықтарда ғана пайда болды, негізінен әртүрлі этникалық топтардың жеке бірліктерінің салыстырмалы сипатында [8,9,10,11]. Баранов А.Н. «Фразеология теориясының аспектілері» атты еңбегінде тұрақты тіркестің семантикасының өзекті компонентін зерттеудің ең жақсы әдістерінің бірі – тілдік сананың этномәдени компонентін жақсы көрсететін фрейм [12] деп атап көрсетеді. Осы зерттеуде гендерлік тұрақты тіркестер белгілі анықтамалық құралдардан – С.Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігінен [13] және М. Аққозин құрастырған мақал мен мәтелдер жинағынан [14] алынып, когнитивтік талдау жасалды.

КІРІСПЕ

Қазіргі заманғы когнитивті лингвистика адам мен тілдің қарым-қатынасын зерттеуге бағытталған, оның әр қабаты ана тілінде сөйлейтіндердің әлемді қабылдау түсінігінен, адамдармен қарым-қатынасынан, құндылықтарды анықтап, сақтап, болашақ ұрпаққа жеткізуі сияқты құнды ақпараттардан, білім мен тәжірибеден тұрады.

ISSN 2788-7979 (online)

Осы тұрғыдан алғанда кез келген тілдегі салт-дәстүр мен әдет-ғұрпы, мінез-құлқы мен қарым-қатынас этикасы бейнеленген, тәжірибесі мен даналығы жинақталған тұрақты тіркестерінің қорын зерттеу арқылы этностың менталды бейнесін көреміз. Осының барлығы ғасырлар бойы қалыптасқан дәстүрлерде тұрақтылық, өнегелік, танымдық және дидактикалық мәнге ие болған гендерлік тілдік оралымдарды зерттеудің өзектілігін анықтауға мүмкіндік береді. Зерттеушілер атап өткендей, гендерлік тұрақты тіркестерді талдау олардың халық санасында қалыптасқан мәдени бейнелерді ашып көрсетуге, олардың отбасындағы, адамның бүкіл ғұмырындағы, қоғамдағы рөлін анықтауға және дәстүрлі көзқарас стереотиптерінің типологиясын нақтылауға мүмкіндік береді. Г.Қ. Аюпова, А.Қ. Сәрсенбаева [15], орыс және қазақ тілдерінің гендерлік фразеологизмдеріне салғастырмалы зерттеулер жүргізе отырып, келесі мәдени тілдік бейнелерді анықтады: әйел-ана-әже: орыс тілінде: *матерь божья, родина-мать, матушка-земля* және қазақ тілінде *жер-ана, Ұмай ана, ақ жаулық;* қыздың, әйелдің, ананың, әженің, әпкенің, құдағидың, жеңгенің, келіннің рөлі *(қыз, әйел, ана, әже, әпке, құдағи, келін, жеңге).* Келесі стереотипті олар әйелдің ішкі қасиеттерін көрсететін сыртқы көрініспен байланыстырады (*красная девица – адамнан асқан сұлу*). Әйелдердің сыртқы сұлулығын сипаттайтын тілімізде қалыптасқан тұрақты тіркестер өте көп. Бұл ретте ерекше стереотип ретінде *жақсы мінез, еңбексүйгіштік* сияқты ішкі қасиеттерді ажыратып, мысалдар келтіреді: орыс тілінде «*с лица воду не пить», кисейная барышня* (изнеженная) – қазақ тілінде *қыз қылығымен, атқан таңдай*. Сондай-ақ авторлар *лживая женщина, базарная баба, чертова кукла, мокрая курица, мужик в юбке – көк бет әйел, долы қатын, тесік моншақ, есік көрген* сияқты жағымсыз образды да атап көрсетеді.

Біз өз жұмысымызда гендерлік тұрақты тіркестерінің дәстүрлі стереотиптік жіктелуін де қарастырамыз, сонымен қатар қазақ халқының қарастырылып отырған тілдік бірліктерінде сақталған маңызды басқа стереотиптерді де енгіземіз.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Кез келген тілдегі тұрақты тіркестер ерекше әрі бейнелі болып келеді. Олар ұжымдық немесе жеке жолдармен қалыптасады, олардың семантикалық компонентін қарастырған кезде фондық ақпаратты, лингвистикалық психикалық құбылыстардың ерекшеліктерін, сондай-ақ оларды түсінудегі субъективтілікті, халықтық дискурста қолдануды ескеру қажет. Бейнелі тіркестерді белгілі бір құбылысқа сипаттама ретінде бір кездері есімі уақыт өте келе ұмытылған данышпан айтқан болуы мүмкін. Халықтың басқа өкілдеріне сол тіркестер ұнап, олар күнделікті тұрмыс-тіршілікте белсенді түрде қолданыла келе, тұрақтылыққа ие болған, ұрпақтан-ұрпаққа беріліп, жалпы халықтық сипат алып, көркемдікке ұласқан. Тұрақты тіркестерде халықтың ақпараттық жадысы және тәжірибесі кодталған, олардың бойында екі концептуалды маңызды бір-біріне ұқсамайтын, солай бола тұра екеуі жұптасып бүтіндік сипат алатын – әйел мен ердің, олардың өмірдегі рөлі мен мәртебесі, тәрбиесі мен білімі, мінез-құлқы және этика нормалары сияқты құндылықтары бағаланып, пайымдалған танымдық білім жинақталған.

Мақалада гендерлік фразеологизмдердің семантикалық ерекшеліктері теориялық лингвистиканың дәстүрлі әдістерін, әсіресе сипаттау, бақылау және салыстыру әдістерін қолдану арқылы зерттеледі. Зерттеуді жүргізу үшін материал ретінде Гендерлік тұрақты тіркестер белгілі анықтамалық құралдардан – С.Кеңесбаевтың фразеологиялық сөздігінен және М. Аққозин құрастырған қазақ мақал-мәтелдері жинағынан үлгілер пайдаланылды. Сенімділік пен объективтілікті қамтамасыз ету үшін этномәдениет танымының ғылыми әдістемесі, контрастивті лингвистика және семантикалық талдау әдістері қолданылды.

НӘТИЖЕЛЕР

Қазақ халқының гендерлік бейнелеу ерекшеліктері фразеологиялық бірліктерді, нақыл сөздерді, мақал-мәтелдерді қамтитын тұрақты тіркестердің мағыналық құрамдас бөліктерінде

ISSN 2788-7979 (online)

барынша толық көрінеді. Тарихқа көз жүгіртсек, қазақ болмысы бойынша қоғамда әйел мен еркектің әлеуметтік статусында айқын шекара болды. Ер – отағасы, ру басы, жер иесі («Туған жер – ел» ұғымының мағынасында), оның мұраты – туған жерге қызмет ету (*Ер жігіт ел үшін туады, ел үшін өледі*), қабілетті, парасатты, дана, мемлекеттік, шаруашылық істермен айналысады. Әйел – оған бағынышты, қорғауында болады, ол – ішкі тірек (*Жақсы қатын – ырыс*), ошақ ұстаушы, ақылды кеңесші (*Ақылды әйел ішінде алтын бесікті ұл жатар*). Қазақ әйелдің қоғамдағы, елдегі, болашақтағы рөлін айқын аңғарған: *Әйелі азған елдің болашағы жоқ.*

Қазақтың менталитеті мен тұрмыс-тіршілігінде қашанда реттілік пен иерархия болған: үлкен – кіші, құрмет – ізет. Бұл гендерлік қатынастарға да тән болды: иерархияда үйдің үлкені – күйеуі, кішісі – әйелі болды, солай бола тұра әйелдердің, әсіресе аналар мен әжелердің рөлі төмендеген жоқ. Тиісінше, гендерлік қарым-қатынаста анаға, әжеге деген құрмет жоғары болды.

Зерттеу барысында гендерлік тұрақты тіркестерді біз семантикада немесе ішкі формада белгілі бір жыныстағы адамның белгісін, ер немесе әйелге тән белгілерді (сыртқы келбеті, мінезі, болмысы және т.б.), білім беру мен тәрбиелеудегі құндылықтар жүйесінің, олардың арасындағы қарым-қатынастың көрсеткіші ретінде қарастырамыз. Сонымен қатар, оларда гендерлік семантика белгілі бір дәрежеде көрсетілуі мүмкін, бұл оларды стереотиптерді анықтау критерийі ретінде таңдауға мүмкіндік береді, оның ішінде сыртқы келбеті, мінез-құлық ерекшеліктері, әдеттері, киім-кешектері, отбасындағы рөлі, қарым-қатынастары, кәсібі, белгілі бір қызмет саласындағы лауазымы бар (1-кесте). Жалпы алғанда, олар қазақ халқының гендерлік мәдени бейнесін құрайды.

1-кесте – Ер адам мен әйел адамның мәдени бейнесі

Ер адамның мәдени бейнесі	Әйел адамның мәдени бейнесі
Сырт келбеті: шымыр денелі, кең жауырынды (*алпамсадай жігіт, бағлан жігіт*), білекті, сақалды (*сақалды басымен; сақалды қолдан берді*)	Сырт келбеті: сұлу, ажарлы, аққұба *(ақ дидар, ақ мандай),* айдай толықсыған, жарқын жүзді *(айдай таза, күндей нұрлы);* бет-әлпеті *(ай қабақ, алтын кірпік);* қос бұрымды *(қолаң шаш),* талдырмаш *(белі талшықтай),* көз жанары (*мөлдір көздері*), ұзын мойынды *(алма мойын аршын тас)*
Мінез-құлқы, әдеттері: батыл, күшті, қаһарлы, ержүрек жауынгер, әділ, мейірімді, парасатты, қартайғанда дана, мысалы: *Батырлық каһары – еліне қорған.*	Мінез-құлқы, әдеттері: тіл алғыш, қонақжай, шыдамды, қорықпайтын (балаларды, отбасын қорғауда), өсекші (әйел туралы), ашуланшақ әйел (қатын), нәзік (көбінесе жас қыз туралы), ерке, ұқыпты: *ақ дидарлы*
Киім, гардероб заттары, атрибуттар: шапан, бөрік (бас киім), етік, жейде (көйлек), қамшы, қанжар (пышақ): *ер қанаты – ат; ер қаруы – бес қару*	Киім, гардероб заттары, атрибуттар: *қамзол* (жилетка), *желек, жаулық* (тұрмыстағы әйелдің бас киімі), *ұзын етек* көйлектер
Туыстық қатынастағы рөлі: *әке, ата, аға, ұл.* Бейтарап атауы – ер. *Әке – асқар тау* (әкесі тірек ретінде) *Отағасы, шаңырақ иесі* (үй иесі) *Ұл – айбарлы қылыш* (қорғаушы мағынасында)	Туыстық қатынастағы рөлі: *ана, әйел, қыз* (қыз ретінде және бойжеткен кезінде), *құдаша, келін, бәйбіше, тоқал, жеңге:* *Анасын көріп қызын ал; ақ әже,* *Келіні жақсының керегесі алтын және т.б.*
Белгілі бір әрекеттегі мәдени бейнесінің статусы: *жауынгер (батыр), сұлтан, би, малшы.*	Белгілі бір әрекеттегі мәдени бейнесінің статусы: *баланы тәрбиелеуші, ас-су берушi, ошақ иесі.*
Ерлі-зайыптылар арасындағы үйлесімдік, тұрақты қарым-қатынас (еркек-әйел), позитивті: *Айрандай ұйып отыр, екі жарты бір бүтін.*	Тұрақсыздық, ерлі-зайыптылар арасындағы нашар қарым-қатынас (еркек-әйел), жағымсыз: *жаман қатын алғанның жау үйінде.*

ISSN 2788-7979 (online)

Зерттеушілер атап өткендей, гендерлік тұрақты тіркестер қоғамдағы, отбасындағы, қарым-қатынас иерархиясындағы белгілі бір гендердің мәртебесі мен орнын көрсету мақсатында, сондай-ақ дидактикалық мақсаттарда, мысалы, *Қызым, саған айтам, келін, сен де тыңда* (мен қызыма айтамын, сен келінсің тыңда) жалпылау үрдісіне ие. Бірақ қазақ халқында ұрпақтар арасындағы байланыс, өмірді жалғастыру – әкеден ұлға, ұлдан немереге, немереден шөбереге және т.б. беріліп отырады. Бұл менталды заң қазақтардың тілдік кодында біз қарастыратын тұрақты тіркестерде нақты көрінеді.

Қазақтың тұрақты тіркестеріндегі адамның мәдени бейнесін зерттеу бірқатар тілдік бірліктерді анықтауға мүмкіндік берді, мұнда олардың қоғам өміріндегі маңызы мен рөліне объективті баға беріледі: *ауырлықты жер көтерер, ауыр қазаны ер көтерер; ер талабы өр мезгер, ердің құны, нардың пұлы*. Соңғы тіркестегі «нардың пұлы» екінші сыңарының мағыналық құрамдас бөлігі қазақ арасында ежелден өте қымбат болған бір өркешті түйенің құнын білдіреді, «ердің құны жоқ» семантикасымен пара-пар (ержүрек жауынгер).

Ол өз жерінің, отбасының қорғаушысы: *ереуіл атқа ер салды*, т.б. жаулардан қорғауға шықты. Оның міндеті – Отанды қорғау: *Отан үшін күрес – ерге тиген үлес*. Сондықтан да ерлерге қорғаушы, жауынгер ретінде құрметпен қарау туралы өсиет халықтың, әсіресе жас ұрпақтың ақпараттық жадында сақталуы маңызды болды. Сондай-ақ *ат айналып қызығын табар, ер айналып елін табар* деген тіркесте де ердің ел үшін туғанын меңзеп тұр. Ердің мақсаты – Отанға қызмет ету: *ит тойған жеріне, ер туған жеріне; ер - елінде, гүл – жерінде.*

Кейбір тұрақты тіркестерде қазақтар үшін ер адамның әлеуметтік маңызы бар рудың, әулеттің, отбасының жалғасы ретіндегі рөліне халықтың объективті бағасын да кездестіреміз: *еркек (ер бала) туды, яғни ұл туды*. С.Кеңесбаевтың сөздігінде тағы бір мағына да берілген: «*батыр, ел туралы айтылады*», яғни, батырлар, халықтар туралы айтылады. Алайда, қазақтардың өмірі мен тұрмыс-тіршілігін лингвомәдениеттанымдық зерттеулер көрсеткендей, мұрагер тумаған отбасы қоғамда толық отбасы болып саналмаған, өйткені отбасын жалғастыратын ешкім болмайды, сондықтан ұлдың дүниеге келуі маңызды оқиға ретінде саналды: «ұл, ер бала» мағынасында еркек кіндік, яғни, ұл, ер бала. Тағы бір тұрақты тіркесте ұл баланың мұрагер болып шығуы «ат ұстар» фразеологиялық бірлігінде сақталған: сөзбе-сөз «ат тізгінін ұстайтын» деген мағынада. Халық түсінігінде мәңгілік өмір (қайталау, тірілу) дәл ұл баламен байланыстырылады, мұны мына тіркес дәлелдейді: *артында қызы қалғанның - ізі қалғаны, артында ұлы қалғанның - өзі қалғаны*. Ұл баланың адамгершілігіне, мінез-құлқына берілген баға отбасы призмасы арқылы анықталады: *ер бесіктен танылады*, т.б. оның мінезі балалық шағында көріне бастайды, ол ерте жастан адамдардың көзіне түседі. Сондықтан отбасы ұл баланың мінез-құлқын жастайынан тәрбиелеуге көңіл бөлуі керек. Жақсы отбасынан лайықты ұл тәрбиеленеді: *ердің ері, егеудің сынығы.*

Қазақ атауында халық арасында «жігіт» ұғымы да иерархияда жоғары орын алады, ол ата-ананың, халықтың тілегі арқылы көрінеді, соған сәйкес тұлғаның қасиеттеріне баға беріледі, ер мінезді болып қалыптасуына мән береді: *жігіт ағасы болды,* яғни есейді*, кісі болды* жақсы отбасын құрды, үлгілі отбасы болды, құрметі артты. Ел көсемі қызметін атқаратын кезге жеткен: *жұртқа ақылшы аға* мағынасы ел басшысы дәрежесіне жетті. Сол аспектіде *ер қара* фразеологиялық бірлігін де келтіруге болады, яғни, жігіт, халық қатарына қосылған адам. Көбінесе жас жігітке қолдау, ісін мақұлдау кезінде айтылады: *Сенің енді азамат болғаның, күнім, ер қара болып ел қатарында еңбекте болдың, - деп баласын мақтап өткендей жымыңдап аз отырды* [13, 54]. *Атқа мінер* фразеологизмінде «әскер жасына жеткен» семантикалық компоненті бар. *Ата сақалы аузына біткен* тұрақты тіркес те есею, ер жету деген мағынаны білдіреді.

Жігіттің, ер адамның халықтық менталитеттегі мәдени бейнесі оның батылдығымен, қайсарлығымен тығыз байланысты: *ер жүрек* («батыл, қайсар» дегенді білдіреді). Ерліктің көрінісі арқылы халық арасында ердің мәртебесі айқындалады: *Ерлік – елдің сыны*. Ер адамға дербестік тән: *ер жолдасы – тәуекел*, қайраттылығы: *ер қайраты*. Жауынгердің, қорғаушының міндетті атрибуты саналатын ер адамның қару-жарағына ерекше рөл берілді. Бұған байырғы фразеологиялық бірлік дәлел: *ер қаруы бес қару*. Яғни, ер адамның қару-

ISSN 2788-7979 (online)

жарағында: қылыш, найза, садақ, шоқпар, сойыл болуы керек. Оның таптырмас серігі – тұлпары, ол досы әрі құтқарушысы. Ер жігіттің тұлпары батырмен бірге туады деген халық нанымы тұрақты тіркестерде сақталған: *ат - ер қанаты*, *ат мініп, аспан асынып, ат сүйек беру.*

Қазақ ер-азаматының, батырдың мәдени бейнесінде өзіне тән келбеті – мықты дене бітімі (*алпамсадай жігіт; бағлан жігіт*), аттың тізгіні мен қылышты ұстай алатын мықты білегі, кең жауырыны ерекше рөл атқарады. Жауына қатал: *алты басты айдаһар; күшті, бурадай бұрқылдады.* Оның Отан қорғаудағы қайратының, қайсарлығының көрінісі: *батырлық қаһары – еліне қорған*. Күресуге, төбелесуге, қарсыласуға бейім еркектерге тән қасиет те атап өтіледі: *ер шекіспей бекіспейді*. Айтқан сөзінде тұратын, жауаптылығын көрсететін тұрақты тіркес: *ер мойнында қыл арқан шірімес*.

Жігіт сегіз қырлы, бір сырлы болу керек деген халық сөзіндегі бірінші мағыналық компонентте «жігіттің сегіз қасиеті бар» сипатты білдірсе, екінші бөлігінде «бір пікірде болу» – шешім қабылдай алу мағынасы бар. Ер адамның қарапайымдылығы, ұстамдылығы: *шын ер жеңсе – тасымас, жеңілсе – жасымас* тіркесінде көрінеді. Өз қадір-қасиетін, теңдігін танытуға тәрбиелеуде *шалқайғанға шалқай, пайғамбардың ұлы емес, еңкейгенге еңкей, атаңның қара құлы емес,* т.б. тәкаппарға тәкаппар бол, ол пайғамбардың баласы емес, құрметті адамға ізетті бол, атаңның құлы емес деп ескертіп отырады. Қарапайымдылықты, талапшылдықты мінез қасиет ретінде халық қастерлеген: *ұлық болсаң, кішік бол*. *Жігіт елінде патша* деген тұрақты тіркес жастың туған жеріндегі маңыздылығын, құрметін айтады [13, 14].

Адамның әрбір жас кезеңінің халықтық қолданыста дәл белгіленіп, тұрақты сөз тіркестерінде бекітілген өзіне тән тілдік бейнелік ерекшеліктері болады. *Ақсақал болу, атаның жасына келу, ата болу* ақылға, өмірлік тәжірибеге қол жеткізген кезі – ердің ең құрметті кезеңі. Демек, *ақсақалдай сөйлейді* – данышпан сияқты сөйлейді; *Ақсақал алқасы* жасы ұлғайған адамды құрметтеу компонентін қамтиды және ол қазақ отбасында дәстүрлі түрде ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып келеді.

Ата, ата-баба – көп қырлы мағыналық компоненттері бар тұрақты тіркестердің үлкен концептуалды өрісінің өзегі. Қазақта үлкендік иерархиясында айтылғандай, *ата-бабадан* әр әулеттің шежіресі бастау алады. С. Кеңесбаев сөздігінде «ата» ұғымы бар 24 фразеологиялық бірлік берілген. Біз оларды мағыналық компонентіне қарай бөлуге әрекет жасадық, мысалы, «рудың ізбасарлары, жалғастырушылары»: *ата-баба зәузаты, ата-бабаның ұрпақтары, атасының баласы, ата жолын қуды, атадан асып туды*; тілек: *ата-бабаның аруағы қолдасын* мағынасында ата-баба әруағы қорғасын, жәрдем берсін; бата алу: *атаңның ботасын алма, батасын ал*; уақыт белгісі: *ата заман, ата заманнан* шалғай заман, бағзы заман мағынасында; жағымсыз сезімдерді, қарғыс пен налуды қамтитын: *ата-бабаңның көрі жаңғыр* – ата-баба бейіті жансын; *атаңның басы*– ештеңе болмайды, ештеңе жоқ мағынасында; *атамнан ары, армен*; *атаңның құны бар ма?* – сенің не шаруаң бар? деген мағынада. Ерлердің мінез-құлқына сәйкес келетін фразеологизмдер: *күш атасын танымас* – күш жасы үлкендікке қарамайды; *ата жау* – ескі жаулар. Енді *ата жауға* антонимдік мағынада *ата жолдас* – ескі достар мағынасында қолданылады; *ата қоныс* – халықтың белгілі қоныстанған көне жері. Отбасылық қарым-қатынасты білдіретін тіркестер де бар: *нағашы ата*; *қайын ата*.

ТАЛҚЫЛАУ

Гендерлік тұрақты тіркестерді зерттеу көрсеткендей, қазақ халқы ер адамның өміріндегі, отбасы өміріндегі әйелдің маңыздылығын әрқашан бағалап, атап көрсеткен: *әйелсіз үй жетім*, әйелі үйде болмаса жайсыз, көңілсіз болады. Немесе: *еркектің бағы да әйел, соры да әйел*, яғни егер жақсы, мейірімді, пысық болса, әйел еркектің бақыты, жаман, ашушаң, шаруаға қыры жоқ болса, бақытсыздығы. Бірінші компонентте мұндай әйел өмір бойы тірек, жақсы кеңесші, адал досқа айналуымен құнды: *жақсы әйел теңі жоқ жолда, түбі жоқ сырлас*; ер мақтанышы, үйдің сәні: *әйел – үйдің көркі; жақсы қатын – үй дәулеті, жақсы шапан – той дәулеті*. Отбасындағы жарасымды, жылы қарым-қатынас әйелге, оның мінезіне байланысты: *әйелі*

ISSN 2788-7979 (online)

жақсы болса – жұмақ, жаман болса – тозақ. Бұл тұрақты тіркестің мағынасы: егер әйел жақсы, мейірімді болса, онда жәннат үйде, ал жаман және ашушаң болса, онда өмір тозақ сияқты. *Жақсы қатын ырыс, жаман қатын ұрыс* тіркестері де осы мағынаны білдіреді. Отбасының басын біріктіретін, ауызбіршілігін ұстап тұратын әйел: *үйдің басын қатын қосар, елдің басын батыр қосар.* Ақылды, жақсы әйел ғана жаман еркекті мырза, хан қыла алады: *жақсы әйел жаман еркекті хан қылады.* Ал, керісінше, жаман қатын отбасын, ошағының тыныштығын бұзады: *жаман еркек той бұзар, жаман қатын үй бұзар*. Ондай қатын алсаң, үйіңде жау ұстағаныңды ескер: *Жаман қатын алғанның жауы үйінде*. Жоғарыда келтірілген фразеологиялық бірліктерде ер азаматтың жар таңдау критерийі ретінде олардың тек адамгершілік қасиеттері ғана емес, сонымен бірге еңбек дағдысы, еңбекқорлығы немесе жалқаулығы да атап өтіледі.

Әйел затының мәдени бейнесіндегі сұлулықты қазақ халқының табиғатпен, құбылыстармен, үйлесіммен байланыстырғанын байқаймыз. Бұл тектес фразеологизмдерде көбінесе ай мен күнге теңеледі: *айдай сұлу; жаңа туған ай секілді.* Әсіресе, қазақ тілінде жалпы «қыз» ұғымымен белгіленетін ару, бойжеткенді сипаттағанда қолданылады. Ежелден қазақ халқының менталитетінде «қыз – отбасында қонақ»: *қыз – қонақ, қыз – жат жұрттық, ұл – қоныс, қыз – өріс*. Қыз тәрбиелеп отырған ата-ана жақсы тәрбиелі қыздың сүйікті жар, ана, аяулы әже болатынын естен әсте шығармаған: *иманды қыз – сүйікті жар – аяулы ана – ақжаулықты әже.*

Қазақтар әрқашан қыздарының болашағына алаңдап, олардың тағдырының оңай болмауы мүмкін екенін түсінген: *қыздың жолы жіңішке*. Отбасында қыздың дүниеге келуі қуаныш болған: *ұзақ болса да жол жақсы, жаман болса да қыз жақсы*; *қыз қылығымен сүйкімді*. Қыз баланы тәрбиелеу де оңай емес екенін түсінген: *қыз ауыр ма, тұз ауыр ма?*, содан кейін *қызға қырық үйден тыйым* салынады. Анасы үшін де, қызы үшін де тәрбиелік сипаттағы тіркестер: *балапан ұяда не көрсе, соны іледі* – отбасында анасынан көрген тәрбиеге қызының болашағы тәуелді деген мағынаны білдіреді.

Балалары есейген отбасының басты мәселесі – олардың отбасылық өмірін реттеу: *ұлын ұяға, қызын қияға қондыру.* Әйтсе де халық ата-ананың ұл мен қызды тәрбиелеуіне де қатаң баға берген: *ұлды асырай алмаған құл қылады, қызды асырай алмаған күң қылады*. Яғни, ұлын дұрыс тәрбиелей алмаған оны құл, қызын күң, қызметші етеді. Болашақта қыз баланың басқа отбасының мүшесі болудағы басты мақсатын түсінген қазақ халқы болашақ отбасылық қарым-қатынастың әлеуметтік жағдайын да тілде түйіп кеткен: *шыққан қыз – шиден тысқары* (күйеуге шыққан қызы – кесілген кесек), ата-ана енді оның отбасына араласа алмайды.

Алайда, тұрмыс құрмаған қыздарды қорғайтын мақсатты тіркестер халық қолданысында да кездеседі: *отырған қыз орнын табар;* ал егер тым таңдағыш болса, таңдау да қалмайтынын ескерткен: *көп таңдаған қыз тазға жолығады*. Дегенмен, барлық ата-ана балаларының, әсіресе қыздарының амандығын, бақытты болғанын қалайды. Ал көпшілігі оны: *қазақ түскен келіннің ші болғанын, кеткен қызының биі болғанын қалайды* деп артық кетуі де мүмкін екені тілді көріністенген. Қазақтың үйге келген келіннің бағынғанын, күйеуге шыққан қызы біреудің үйін басқарғанын қалайды. Әрине, *ана сүтін ақтау, анасын көріп қызын ал* деген тұрақты бірліктерде анасының тәрбиесі мен еңбегін ақтауы керектігі анық айтылған.

Көбінесе қазақ тілінде «ана», «шеше», «апа» үш номинациясы бар «ана» ұғымын беретін тұрақты тіркестер бар, олар да әйел-ананың мәдени бейнесі кең мағыналы семантикалық компоненттерден тұрады. Мысалы, *әкесіз жетім – жарты жетім, шешесіз жетім – тақыр жетім* – тіркестерінде, шынында, әкесіз өскен жарты жетім, анасыз өскен бала өміріндегі ананың алатын орны ерекше екенін халық даналығы көрсетіп тұр. Қазақ халқының тұрмыс-тіршілігіне, әдет-ғұрпына байланысты фразеологиялық тіркестер де бар, мысалы, кіндік шеше. Босану кезінде баланың кіндігін кескен әйелге *кіндік шеше* деген құрметті атағы беріледі. Ауылға сыйлы, мінезі жақсы әйелді кіндік шеше жасайды, бала өзінің жақсы қасиеттерін бойына сіңіреді деп есептейді, болашақта ол баланың өміріне белсене араласады. Бұл тілдік бірліктердің қабаты бұрыннан қалыптасқан тұрақты тіркестер тұрғысынан ғана емес, жаңа

ISSN 2788-7979 (online)

көзқарастағы зерттеулерді де қажет етеді, өйткені олар тілімізде жиі қолданылатын үздіксіз динамикалық процесс.

ҚОРЫТЫНДЫ

Сонымен, гендерлік семантикалық компоненті бар тұрақты тіркестердің зерттелген материалы бойынша келесідей қорытынды жасалды:

1) гендерлік мәні бар тұрақты тіркестер қазақ халқының тілдік әлемдік бейнесін және оның менталитетін бейнелейді, гендердің қоғам (туған жер, жер), отбасы және жеке адам өміріндегі рөлі мен орнын анықтайды;

2) олар әйел мен ер адамның этносимволдық мәнге ие иерархиялық мәдени бейнелерін білдіреді, олардың сыртқы келбетіне, рухани, моральдық, физикалық және т.б. әртүрлі қасиеттеріне, мінез-құлқы мен өмір сүру салтына деген халықтың мәдени көзқарасын қамтиды;

3) қазақ халқының гендерлік тұрақты тіркестері – тек қана гендердің, олардың қарым-қатынасының психикалық бейнелерін ғана емес, сонымен қатар ұлттық тәрбие жөніндегі халықтық педагогиканы, ұлттық құндылықтарды білдірудегі гендерлік моральдық кодексті қамтитын халықтық қолданыстағы тұрақты құндылықтар (отбасы, үлкенді сыйлау және жақындарына қамқорлық көрсету, жерді, туыстарды қорғау және т.б.).

Гендерлік тұрақты тіркестер бір жағынан символдық сипатқа ие болса, екінші жағынан оларда әйел мен ер адамның нақты бейнелері сақталады, олардың нақты адресаты бар, сондықтан олар бүгінгі күні де жиі, белсенді қолданылып келеді әрі өзектілігін жоймаған. Оларды ғылыми тұрғыдан зерттеп, мағыналық компоненттерін қарастыру қазақ халқының ұлттық менталитетіне, халықтық педагогикасына негізделген тілдің лингвомәдениеттанымдық бейнесін түсінуге мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Glick P., Fiske S. T. Ambivalent sexism //Advances in experimental social psychology. – Academic Press, 2001. – Vol. 33. – pp. 115-188.

2 Bergvall, V.L. Toward a comprehensive theory of language and gender //Language in society. – 1999. – Vol. 28. – №. 2. – pp. 273-293.

3 Moreno Ayora, A. I. Lozano Domingo, Feminine language, masculine language (does our sex condition the way we speak?) // Spanish Journal of Linguistics. – 1998 – Vol. 28(2). – pp. 455-486.

4 He, A., Zhang, Y. Sexism in English proverbs and idioms // Jornal of Language Teaching and Research. – 2018. – Vol. 9(2). – pp. 424-429.

5 Khan, L.A., Ali, G. Punjabi proverbs and gender: Construction of multiple identities // NUML Journal of Critical Inquiry. – 2017. – vol. 15(1). – p. 67-XI.

6 Jespersen, O. The Philosophy of Grammar. – London: Routledge, 2013 – 368 p.

7 Денисова А.А., Пушкарева Н.Л., Рябов О.В Гендерлік терминдер сөздігі. – Москва: Ақпараттық XXI ғасыр. – 2002. – 256 б.

8 Шохаева Ә.Р. Қазақ және ағылшын мақал-мәтелдердің гендерлік сипаты // Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. – 2015 – Том 153 (№ 1). – 406-410 бб.

9 Маханова Ө. Білім беру жүйесіндегі гендерлік өлшем // Ақиқат. – 2003. – №3. – 28-29 бб.

10 Шоқым Г.Т. Тілдің гендерлік жіктелімінің ғылыми негіздері. – Филол. ғыл. докт. дисс. – Алматы, 2009. – 227 б.

11 Исмагулова Г.К. Гендерлік қатынастардың тілдік-мәдени аспектісі: салыстырмалы аспектісі: орыс, неміс және қазақ тілдерінің материалы негізінде. – Филол. ғыл. канд. дисс. – ТюмГУ, 2005. – 178 б.

12 Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Фразеологизмдер теориясының аспектілері. – Москва. – 2008. – 655 б.

13 Кеңесбаев І. Қазақ тілі фразеологизмдерінің сөздігі. - Алматы, 1977. – 711 б.

ISSN 2788-7979 (online)
14 Қазақ мақал-мәтелдері – Казахские пословицы и поговорки / Құраст. және ауд. М.Аққозин. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2017. – 272 б. – Қазақша, орысша.
15 Сарсенбаева Г.К., Аюпова А.К. Орыс және қазақ тілдерінің фразеологиялық бірліктеріндегі әйел бейнесі // «Орыс тілі XXI ғасырда: жастар зерттеулері» VIII халықаралық ғылыми студенттік конференция материалдары.– Сургут: СурГПУ. – 2021. – 119-122 бб.

Материал 05.01.2025 баспаға түсті

Семантические компоненты гендерных устойчивых выражений казахского языка

Б.А. Абилова [1], Ж.М. Жампеисова[2], Р. Айкенова[3], Ж. Жампеисова[4]
[1]Международный Университет Астана, город Астана, 010000, Казахстан
[2]Международная Образовательная Корпорация, город Алматы, 050060, Казахстан
[3]Университет Туран-Астана, город Астана, 010000, Казахстан
[4]Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, город Тараз, 080000, Казахстан

На фоне растущего интереса к гендерной лингвистике особое внимание уделяется тому, как гендерные роли и стереотипы проявляются в языковой системе.В статье рассматриваются устойчивые словосочетания казахского языка, сохраняющие статус, внешние черты и нравственные качества женщин и мужчин в обществе, менталитет народа в языковом образе жизни каждого из них этноса, семьи. Целью исследования является проведение когнитивно-культурного анализа устойчивых единиц, включающих гендерную оппозицию, а также изучение того, как эти выражения отражают гендерные стереотипы, традиции и социальные роли в казахской культуре.

Основные направления включают анализ лексико-семантических аспектов фразеологии, а также изучение культурно-специфических гендерных коннотаций устойчивых фраз. Научная значимость исследования заключается в расширении знаний о гендерной фразеологии казахского языка и содействии развитию лингвокультурологии и гендерной лингвистики. Практическая значимость работы состоит в возможности использования ее результатов в обучении казахскому языку, переводе, а также в межкультурной коммуникации. В ходе исследования были выявлены основные семантические компоненты гендерно-устойчивых представлений казахского языка, отражающие общественные стереотипы о мужских и женских ролях. Результаты подчеркивают важность фразеологизма в передаче гендерных стереотипов и культурных ценностей. Исследование способствует лучшему пониманию гендерных процессов в казахской культуре. Результаты исследования могут быть использованы в преподавании казахского языка как иностранного, в гендерных исследованиях, а также в практике перевода, где для адекватной передачи смысла необходимо учитывать культурные и гендерные особенности языка. Данное когнитивно-лингвистическое исследование имеет большое практическое значение при изучении космогенного языка казахского народа в формировании у подрастающего поколения правильного представления о национальных гендерных отношениях и гендерном поведении.

Ключевые слова: устойчивые выражения, этика, народный менталитет, гендерные отношения, когнитивный, смысловой компонент, универсальные стереотипы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Glick P., Fiske S. T. Ambivalent sexism //Advances in experimental social psychology. – Academic Press, 2001. – Vol. 33. – pp. 115-188.
2 Bergvall, V.L. Toward a comprehensive theory of language and gender //Language in society. – 1999. – Vol. 28. – №. 2. – pp. 273-293.
3 Moreno Ayora, A. I. Lozano Domingo, Feminine language, masculine language (does our sex condition the way we speak?) // Spanish Journal of Linguistics. – 1998 – Vol. 28(2). – pp. 455-486.

ISSN 2788-7979 (online)
4 He, A., Zhang, Y. Sexism in English proverbs and idioms // Jornal of Language Teaching and Research. – 2018. – Vol. 9(2). – pp. 424-429.
5 Khan, L.A., Ali, G. Punjabi proverbs and gender: Construction of multiple identities // NUML Journal of Critical Inquiry. – 2017. – vol. 15(1). – p. 67-XI.
6 Jespersen, O. The Philosophy of Grammar. – London: Routledge, 2013 – 368 p.
7 Денисова А.А., Пушкарева Н.Л., Рябов О.В. Словарь гендерных терминов. – Москва: Информация XXI век. – 2002. – 256 с.
8 Шохаева А.Р. Гендерный характер казахских и английских пословиц // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия «Филология». – 2015 – Том 153 (№ 1). – С. 406-410.
9 Маханова У. Гендерное измерение в системе образования // Ақиқат. – 2003. – №3. – 28-29 бб.
10 Шохым Г.Т. Научные основы гендерной классификации языка. – Филол. ғыл. докт. дисс. – Алматы, 2009. – 227 б.
11 Исмагулова Г.К. Лингвокультурологический аспект гендерных отношений: соспоставительный аспект: на материале русского, немецкого и казахского языков. – Дисс. канд. филол. наук. – ТюмГУ, 2005. – 178 с.
12 Баранов А.Н., Добровольский Д.О. Аспекты теории фразеологии. – Москва. – 2008. – 655 с.
13 Кенесбаев И. Словарь фразеологизмов казахского языка. - Алматы, 1977. – 711 б.
14 Казахские пословицы и поговорки – Қазақ мақал-мәтелдері /Состав. и пер. М. Аққозин. – Алматы: Алматыкітап баспасы, 2017. - 272 б. – На казахском, на русском.
15 Сарсенбаева Г.К., Аюпова А.К. «Образ женщины во фразеологизмах русского и казахского языков» // Материалы VIII международной научной студенческой конференции «Русский язык в XXI веке: исследования молодых. – Сургут: СурГПУ. – 2021. – С.119-122.

Материал поступил в редакцию журнала 05.01.2025

Semantic components of gender stable expressions of the Kazakh language

B.A.Abilova[1], Zh.M. Zhampeisova [2], R. Aykenova [3], Zh. Zhampeisova[4]
[1]Astana International University, Astana, 010000, Kazakhstan
[2]International Educational Corporation, Almaty, 050060, Kazakhstan
[3]Turan-Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan
[4]Taraz Regional University named after M.H. Dulati, Taraz city, 080000, Kazakhstan

Against the background of growing interest in gender linguistics, special attention is paid to how gender roles and stereotypes manifest themselves in the language system.The article examines the stable phrases of the Kazakh language that preserve the status, external features and moral qualities of women and men in society, the mentality of the people in the linguistic lifestyle of each of them ethnos, family. The aim of the study is to conduct a cognitive and cultural analysis of stable units that include gender opposition, as well as to study how these expressions reflect gender stereotypes, traditions and social roles in Kazakh culture.

The main directions include the analysis of lexical and semantic aspects of phraseology, as well as the study of culturally specific gender connotations of stable phrases. The scientific significance of the research is to expand knowledge about the gender phraseology of the Kazakh language and promote the development of linguoculturology and gender linguistics. The practical significance of the work lies in the possibility of using its results in teaching the Kazakh language, translation, as well as in intercultural communication. The study revealed the main semantic components of gender-stable representations of the Kazakh language, reflecting social stereotypes about male and female roles. The results emphasize the importance of phraseology in the transmission of gender stereotypes and cultural values. The research contributes to a better understanding of gender processes in Kazakh culture. The results of the study can be used in teaching Kazakh as a foreign language, in gender studies, as well as in translation practice, where cultural and gender characteristics of the

ISSN 2788-7979 (online)

language must be taken into account in order to adequately convey meaning. This cognitive-linguistic research is of great practical importance in the study of the cosmogenic language of the Kazakh people in the formation of the younger generation's correct understanding of national gender relations and gender behavior.

Key words: stable expressions, ethics, folk mentality, gender relations, cognitive, semantic component, universal stereotypes.

REFERENCES

1 Baranov, A. N., & Dobrovol'skij, D. O. (2008). *Aspekty teorii frazeologii* [Aspects of the Theory of Phraseology]. Moscow.

2 Bergvall, V. L. (1999). Toward a comprehensive theory of language and gender. *Language in Society, 28*, 273-293.

3 Denisova, A. A., Pushkareva, N. L., & Ryabov, O. V. (2002). *Slovar' gendernyh terminov* [Dictionary of gender terms]. Information XXI century.

4 Glick, P., & Fiske, S. (2001). Ambivalent sexism. In *Advances in experimental social psychology* (Vol. 33, pp. 115-188).

5 He, A., & Zhang, Y. (2018). Sexism in English proverbs and idioms. *Journal of Language Teaching and Research, 9*(2), 424-429.

6 Ismagulova, G. K. (2005). *Lingvokul'turologicheskij aspekt gendernyh otnoshenij: sopostavitel'nyj aspekt: na materiale russkogo, nemeckogo i kazakhskogo yazykov* [Linguistic and cultural aspect of gender relations: comparative aspect: on the material of Russian, German and Kazakh languages] (PhD diss.). TyumGU.

7 Jespersen, O. (2013). *The Philosophy of Grammar*. Routledge.

8 Kazakh makal-matelderi – Kazakhskie poslovicy i pogovorki [Kazakh proverbs and sayings]. (2017). (M. Akkozin, Comp. & Trans.). Almatykitap baspasy.

9 Keńesbaev, I. (1977). *Qazaq tili frazeologizmderiniñ sözdigi* [Dictionary of Kazakh phraseology]. Almaty.

10 Khan, L. A., & Ali, G. (2017). Punjabi proverbs and gender: Construction of multiple identities. *NUML Journal of Critical Inquiry*, *15*(1), 67-XI.

11 Mahanova, O. (2003). Bilim beru jüjesindegi genderlik olşem [Gender dimension in the education system]. *Akikat, 3*, 28-29.

12 Moreno Ayora, A. (1998). I. Lozano Domingo, Feminine language, masculine language (does our sex condition the way we speak?). *Spanish Journal of Linguistics*, *28*(2), 455-486.

13 Sarsenbaeva, G. K., & Ayupova, A. K. (2021). Obraz zhenshchiny vo frazeologizmah russkogo i kazakhskogo yazykov [The image of a woman in phraseological units of the Russian and Kazakh languages]. In *Materialy VIII mezhdunarodnoj nauchnoj studencheskoj konferencii «Russkij yazyk v XXI veke: issledovaniya molodyh»* (pp. 119-122). SurGPU.

14 Shohaeva, Ə. R. (2015). Qazaq jane agylshyn makal-matelderdiñ genderlik sipaty [Gender characteristics of Kazakh and English proverbs]. *Al-Farabi atyndagy KazUU Habarshysy. Filologiya seriyasy, 153*(1), 406-410.

15 Shokym, G. T. (2009). *Tildiñ genderlik jiktelimineiñ gylymi negizderi* [Scientific foundations of gender classification of language] (PhD diss.). Almaty.

Received: 05.01.2025

ISSN 2788-7979 (online)

МРНТИ 811.512.122 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp20-33

А.К. Бакытжанова
Академия государственного управления при Президенте РК, 010000, Астана, Республика Казахстан

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЛИНГВОКУЛЬТУРНОГО МОДЕЛИРОВАНИЯ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КОНЦЕПТА «УМ»

Человекоцентричный фокус лингвистических исследований последних 20-ти лет характеризует современные подходы языкознания к изучению феномена человеческого бытия как «носителя» ценной лингвокультурной информации. Человек как представитель конкретной лингвокультуры и воспроизводитель лингвокультурной информации все более обращает на себя внимание антропологически обусловленных направлений языкознания – конитивной лингвистики, психолингвистики, социолингвистики, гендерной лингвистики, лингвокультурологии и т.д. В свете человекоцентричных направлений исследования особую актуальность представляют такие категории лингвокультурологических изысканий, как «концептуализация мира», «языковая категоризация и репрезентация», «когнитивная метафоризация» и т.д. В этой связи данная статья раскрывает типологические особенности лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум» в казахском и русском языках через сопоставительный анализ фразеологизмов и пословиц-поговорок, представляющих собой наиболее самобытный пласт этнических языков. Материалы статьи содержат результаты типологического исследования и репрезентируют лингвокультурные сведения о моделировании когнитивной сферы человека. Интеллектуальный концепт «ум» представлен как фрагмент внутреннего мира (когнитивной сферы) человека, моделируемый перцептивным и когнитивным (метафорическим) компонентами образа.

Ключевые слова: интеллектуальный концепт, лингвокультурное моделирование, сопоставительный анализ, когнитивная сфера, типология, концепт «ум».

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

В данном исследовании опираемся на теоретические основы лингвокультурологии как научной дисциплины «синтезирующего типа», характеризующейся «целостным, паритетным и системным рассмотрением культуры и языка как совокупности языковых единиц – лингвокультурем, образующих полевые структуры». Данное положение обосновано в фундаментальном исследовании В.В. Воробьева [1], заложившего основы теории и практики лингвокультурологии. В связи с тем, что лингвокультурологический подход к исследованию языковых фактов и явлений предусматривает целостное описание объектов как *функционирующих систем культурных ценностей*, репрезентируемых в национальных языках, актуальной полевой системой следует признать интеллектуальную концептосферу этноса. Интеллектуальная концептосфера отражает одну из важных ментальных сфер человека – интеллект, мышление и, связанные с ним когнитивные процессы. В контексте развития когнитивных наук и актуального интереса к интеллектуальной сфере человека одной из малоизученных проблем является раскрытие лингвокультурных особенностей моделирования интеллектуальных концептов в сопоставительном аспекте, поскольку она объединяет вопросы языка, национальной культуры, этноса и концептуализации. Данный подход проливает свет на *ценностно-смысловое пространство* конкретного *языка*, моделируемое на основе культурологических категорий, отмеченных Н.Ф. Алефиренко [2], как ценности. Как показало наше исследование, *интеллектуальная концептосфера* представляет собой систему, моделирующую культурные ценности носителей языка.

ISSN 2788-7979 (online)

ВВЕДЕНИЕ

Сопоставительное языкознание XXI века характеризуется интенсивным ростом лингвокультурных исследований, которое под влиянием гуманитарных и когнитивных наук, обращенных к исследованию человеческой сути, сформировала новые методологические подходы к глубинному (концептуальному) изучению языка. В современном языкознании разработаны новые лингвистические идеи и взгляды на предмет выявления антропологической сущности языковых явлений. В фокусе внимания лингвистов оказались и такие насущные философские проблемы как *внешний мир* и *внутренний мир* человека, определена методология описания их репрезентации средствами языка и речи. Как известно, это привело к развитию исследований языкового сознания, языковых способов концептуализации мира, национального культурного пространства, лингвокультуры. Лингвокультурная специфика моделирования когнитивной сферы человека на материале фразеологии и пословиц-поговорок, которые наиболее самобытно, образно и объемно отражают национальное мировидение носителей языка, становится актуальным феноменом в сфере сопоставительного язучения. *Целью* данной работы выступает определение и обоснование типологических характеристик лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум» в казахском и русском языках. Реализация цели предполагала решение следующих *задач*: 1) уточнение методологической основы данного исследования, опирающейся на теоретические концепции отечественных и зарубежных ученых в области языкознания (в частности, сопоставительного), лингвокультурологии, когнитивной лингвистики, этнолингвистики, социологии, культурологии и философии; 2) анализ понятий «концептосфера», «концепт», «когнитивный образ и когнитивные признаки», «образные и когнитивные компоненты», репрезентирующие научное обоснование проблемы и предмета исследования; 3) определение и уточнение структуры интеллектуального концепта «ум»; 4) обоснование и сопоставительный анализ лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум»; 5) выявление и описание типологических особенностей лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум» через сопоставительный анализ фразеологизмов и пословиц-поговорок, выражающих ценностно-смысловые характеристики казахской и русской лингвокультур.

В качестве *гипотезы* данного исследования выступает тезис о том, что интеллектуальный концепт «ум» является сложным лингвокультурным образованием, включающий в свою когнитивную структуру базовые концепты интеллектуальной сферы внутреннего мира человека. Концепт «ум» обладает определенными типологическими, категориальными, концептуальными признаками, которые частично совпадают в казахской и русской лингвокультурах, поскольку эксплицируются логические процессы и формы познания (универсальные по своей сути); наряду с этим могут отличаться в выборе продуктивных культурных компонентов и метафорических образов лингвокультурных моделей, опирающихся на национально-культурное мировидение казахов и русских.

Научная новизна исследования состоит в определении содержания, структуры, типологических характеристик концепта «ум»; обосновании его позиции в системе интеллектуальных и лингвокультурных концептов, репрезентирующих внутренний мир человека; в выявлении способов опыта познания мира через лингвокультурное моделирование концепта «ум» в казахской и русской паремиологических системах.

Познавательная значимость исследования состоит в уточнении характеристик интеллектуального концепта как лингвокультурной категории когнитивной лингвистики и лингвокультурологии; в сопоставительном описании данных характеристик на материале двух разноструктурных языков. Материалы исследования содержат результаты типологического исследования и выявляют лингвокультурные сведения о моделировании когнитивной сферы человека средствами паремиологии. Интеллектуальный концепт «ум» представлен как фрагмент внутреннего мира (когнитивной сферы) человека, моделируемый

ISSN 2788-7979 (online)

перцептивным и когнитивным (метафорическим) компонентами образа, что вызывает актуальный интерес современных наук, занимающихся проблемами моделирования и познания мира, как в области гуманитарных, общественных наук, так и естественных, медицинских, компьютерных наук и т.д.

Предметом исследования выступили национально-культурные и типологические характеристики лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум» в языковой картине мира казахов и русских; осуществлено типологическое описание лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум» в когнитивных пространствах казахов и русских, проанализированы средства репрезентации и структура исследуемого концепта.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Методологической основой данного исследования явились теоретические концепции отечественных и зарубежных ученых в области языкознания (в частности, сопоставительного), лингвокультурологии, когнитивной лингвистики, этнолингвистики, социологии, культурологии и философии. В связи с выбором интеллектуального концепта «ум» в качестве объекта данного исследования, мы обратились также к работам по *теории концепта* (например, R.W. Langacker [3], W. Croft и A.D. Cruse [4], L. Talmy [5], А.П. Бабушкин, В.З. Демьянков, В.И. Карасик, Е.С. Кубрякова, В.А. Маслова, З.Д. Попова, А.С. Степанов, И.А. Стернин, Г.Г. Слышкин и др.); особое внимание было уделено трудам, посвящённым анализу взаимосвязи *языка* и *культуры* (S. Levinson, G. Lakoff, Н.Д. Арутюнова, А. Вежбицкая, С.Г. Воркачёв, В.И. Карасик, В.В. Красных, В.Н. Телия и др.).

Методология когнитивной лингвистики оказала существенное влияние и на развитие антропологических направлений в теории фразеологии и паремиологии последних 25-ти лет. Объектами фразеологических и паремиологических исследований стали такие важные внутренние сферы человека, как: интеллектуальная, ментальная, эмоциональная, чувственная. В свете изложенного представляется актуальным сопоставительное изучение лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта «ум» в казахском и русском языках на материале фразеологизмов и пословиц-поговорок (паремий). Наряду с этническими особенностями выявляются типологические черты сходств и различий концептуализации мира – интеллектуальной концептосферы. Материалы исследования были эксцерпированы из фразеологических словарей, сборников пословиц-поговорок казахского и русского языков [6; 7; 8; 9]. В целом, анализу подверглись более 1300 единиц. В исследовании мы опираемся на *специальные методы – сопоставительный, концептуальный, дефиниционный и компонентный анализ, моделирование*, а также *методы общенаучного характера* – статистический, системный анализ, метод стратификации, описательный.

Сопоставительный анализ применен для выявления сходств и различий между лингвокультурными единицами исследования с целью более глубокого понимания их структуры и функционирования в казахском и русском языках, а также лингвокультурах. В контексте лингвокультурного моделирования концепта «ум» сопоставительный анализ используется для изучения, как различные языковые и культурные традиции формируют представление о данном интеллектуальном концепте. В отличие от традиционных методов сопоставления, данный анализ в рамках исследования интеллектуального концепта «ум» фокусируется на пересечении лингвистической, концептуальной и культурной доминанты. Применение современных когнитивных и лингвокультурных подходов позволило репрезентировать скрытые элементы концепта, которые остаются вне традиционных исследований. Сопоставление проводится между концептуальными структурами, выраженными в таких разносистемных языках, как казахский и русский, с акцентом на использование метафор, фразеологизмов, пословиц-поговорок.

Концептуальный анализ представляет собой метод, направленный на деконструкцию и анализ ключевых понятий, которые лежат в основе языковых единиц. Этот метод

ISSN 2788-7979 (online)

фокусируется на том, как в языке и культуре формируются абстрактные и сложные концепты, такие как «ум», участвующий в экспликации когнитивной сферы человека. Задача концептуального анализа – выделить ключевые характеристики концепта, а также выявить его структурные элементы и связи с другими концептами. В отличие от стандартных подходов, где концепт рассматривается как единичное явление, данный метод применяет к анализу концепта «ум» кросс-культурные и междисциплинарные инструменты, включая когнитивную лингвистику и лингвокультурологию. Это позволяет глубже понять, как концепт «ум» взаимодействует с другими концептами, такими как «сознание», «разум», «память», и как их восприятие изменяется в зависимости от языковой и лингвокультурной среды.

Дефиниционный анализ направлен на исследование и уточнение значений терминов, а также на выявление их дефиниций и смысловых характеристик. В рамках исследования концепта «ум» данный метод включает анализ словарных определений, философских и психологических трактовок понятия «ум» в разных культурных и языковых контекстах. Отличительной особенностью дефиниционного анализа в данном контексте является использование не только стандартных словарных определений, но и анализа культурно обусловленных интерпретаций и трансформаций понятия «ум» в различных культурно-исторических и философских системах.

Компонентный анализ – метод, заключающийся в разложении сложного концепта на его составные элементы или компоненты с целью выделения ключевых характеристик и свойств. Для анализа концепта «ум» данный метод позволяет выявить его семантические, когнитивные и культурные компоненты, которые являются основой для построения его лингвокультурной модели. В отличие от традиционного компонентного анализа, который фокусируется на лексическом и семантическом уровне, данный метод расширяет его на когнитивные и культурные аспекты. Применение методов когнитивной лингвистики позволяет исследовать, как компоненты концепта «ум» соотносятся с концептами, связанными с сознанием, личностью и интеллектом в исследуемых нами языковых и культурных контекстах.

Моделирование – метод, заключающийся в создании абстрактных моделей, которые отражают структуру и динамику изучаемых объектов или явлений. В рамках лингвокультурного моделирования концепта «ум» моделирование используется для разработки когнитивных и лингвокультурных моделей, которые иллюстрируют, как этот концепт функционирует в исследуемых нами языках и лингвокультурах. В сравнении с традиционным подходом, моделирование в нашем исследовании включает построение динамичных, многослойных моделей концепта «ум» с определением компонентной структуры. Это позволяет учитывать не только вербальные представления, но и национально-культурные аспекты, влияющие на восприятие «ума» в казахской и русской лингвокультурах.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Важной предпосылкой для данного исследования послужили собственные сопоставительные изыскания, направленные на выявление типологических характеристик семантической организации фразеологического поля «мышление» в казахском и русском языках. Мышление представляет собой один из ключевых фрагментов когнитивной сферы человека, в котором синтезируются собственно человеческие, т.е. антропоморфные, и этнокультурные феномены бытия. На основе их изучения представляется возможным более глубокое понимание этнокультурных форм осознания мира. Культурное пространство языка можно соотнести с этноязыковой картиной мира, в которой отражается целостная система взглядов, ценностей, опыта носителей языка, обусловленных этнической спецификой моделирования и репрезентации образов мира.

Вслед за Н.Д. Арутюновой, Н.И. Николаевым, М.В. Пименовой, Н.М. Сергеевой, В.И. Убийко [9] мы рассматриваем понятия *внутренний мир человека* и *внутренний человек* как идентичные, соотносим их с духовной сферой жизнедеятельности человека. Данный фрагмент бытия человека охватывает такие области духовной сферы, как: *душа, чувства, эмоции, ум.*

ISSN 2788-7979 (online)

Как было отмечено выше, в данном исследовании сопоставительному анализу подвергается концепт *ум.* Анализ номинативного поля *когнитивная деятельность* показал, что фрагмент *ум* входит в структуру макроконцепта *интеллект*. В связи с тем, что *объектом* данного исследования выступает этнолингвистическая специфика моделирования когнитивной сферы человека на материале концепта *ум*, мы не осуществляем подробного анализа интеллектуальной концептосферы казахов и русских. В целом наши научные изыскания ориентированы на изучение следующих когнитивных фрагментов (логическая форма познания): *сознание, разум, знание/незнание, понимание/непонимание, мысль, образ мыслей, память, интерес, воображение, интеллект, суждение, замысел, мировоззрение* и т.п. Чувственные формы познания – *восприятие, ощущение* – не рассматриваются нами в качестве отдельного объекта исследования, поскольку мы обращаемся только к выше перечисленным фрагментам логической формы познания.

В связи с тем, что мы оперируем такими лингвокогнитологическими терминами, как *концепт* и *концептосфера, метафора, образ,* которые вызывают неоднозначное толкование, уточним эти понятия с точки зрения нашего исследования. Так, вслед за И.А.Стерниным и его последователями, *концепты* понимаются нами как *единицы невербального* в своей основе *мышления*; опредмечивание, вербализация, объективация *концепта* осуществляется конкретными *средствами языка – лексическими и фразеологическими*. Языковые значения позволяют просматривать концептуальные признаки, которые связывают концепты между собой. В структуре и содержании концептов отражается конкретный результат или опыт познания мира, иначе результат когниции. В результате познания мира человек накапливает знания, опыт, формирует индивидуальную, коллективную или этническую информационную базу, которая представляет собой совокупность этнически обусловленных образов мира, что по сути мы называем *концептосферой*.

В своей основе концептуальная сфера может быть понята как когнитивная область, в которой формируются, манипулируются и передаются абстрактные понятия. А. Анисимова [10] подчеркивает роль многоязычия как важного элемента языковой политики, иллюстрируя, как язык формирует концептуальные рамки и влияет на когнитивные процессы. Взаимосвязь между языком и мышлением далее исследует В. Бэнкс [11], который обсуждает фундаментальность понятий для таких дисциплин, как когнитивная наука и лингвистика. Это подчеркивает важность понимания концептуальной сферы не только как лингвистической конструкции, но и как когнитивной основы, определяющей восприятие и взаимодействие людей с окружающим миром.

Концептуальная сфера также формируется под влиянием культурных и социальных факторов. Р. Кастурираган и др. [12] утверждают, что наши концептуальные действия глубоко укоренены в феноменологических переживаниях, предполагая, что богатство наших концептуализаций формируется культурными контекстами. Это мнение поддерживает С. Хвен [13], который исследует, как нарративные структуры влияют на когнитивное понимание, указывая на то, что рассказы, которые мы создаем, являются неотъемлемой частью нашего понимания понятий. Эти выводы подчеркивают необходимость учитывать культурные аспекты при анализе концептуальной сферы, так как они задают фон для формирования и понимания понятий.

Помимо образовательного контекста, концептуальная сфера играет важную роль в социальных взаимодействиях и публичных дискуссиях. М. Чжан [14] исследует, как цифровые технологии и социальные сети изменяют коммуникативные взаимодействия в публичной сфере, предполагая, что используемые нами концептуальные рамки зависят от платформ, с которыми мы взаимодействуем. Таким образом, концептуальная сфера становится местом переговоров и оспаривания, где идеи формируются, подвергаются сомнению и переосмысляются в ответ на изменения в социальной динамике.

Таким образом, обращаясь к термину *концептосфера*, представленному в Когнитивной лингвистике З.Д. Поповой [15], мы выражаем свою солидарность в его толковании и выдвигаем следующее положение: *концептосфера* – это сфера знаний, сфера мысли,

ISSN 2788-7979 (online)

информационная база когнитивного сознания этноса; она определяет *менталитет* народа, т.е. особенности восприятия и осознания окружающего мира, следовательно, *концептосфера* каждого народа характеризуется в структурном отношении по количеству и содержанию входящих в нее *концептов*. Познавательная деятельность человека как представителя конкретного национально-лингво-культурного сообщества служит источником формирования *концептосферы*.

Поскольку мы изучаем типологическую характеристику лингвокультурного моделирования интеллектуального концепта *ум*, как правило, предполагаем непосредственное обращение к *образному компоненту* данного *концепта*. В этой связи целесообразно уточнить, что *образ* как лингвокогнитологический термин понимается нами в качестве структурного компонента *концепта*. Вслед за авторами Когнитивной лингвистики мы признаем, что при описании содержания *концепта* выявленные *образы* в процессе когнитивной интерпретации репрезентируются как определенные *когнитивные признаки*, например, в нашем исследовании были выявлены *зооморфные, гастрономические, фитоморфные* и т.д.

Образный компонент концепта структурируется, в свою очередь, на основе двух видов *образа*: *перцептивного* и *когнитивного (метафорического)* [15]. *Перцептивный образ* отражает чувственную сферу познания: зрительные, тактильные, вкусовые, звуковые и обонятельные образы. *Когнитивный образ* является следствием практического опыта познания мира, т.е. содержание абстрактного концепта обращено к материальному миру: отметим, что обнаруженные нами когнитивные модели сформированы на основе концептуальных *метафор* (например: *ум – пища, ум – средство, ум – орудие, ум – достоинство* и т.д.).

ОБСУЖДЕНИЕ

Вышеизложенная концепция позволяет обратиться к непосредственному анализу когнитивного фрагмента *ум*, который будет рассмотрен на основе комплексного исследования: с позиции сопоставительной лингвистики, лингвокогнитологии и этнолингвистики.

Прежде чем перейти к рассмотрению содержания концепта *ум*, необходимо понять его значимость в этническом мировидении. Так, в ценностной картине мира казахов *ум* рассматривается как один из ключевых фрагментов внутреннего мира человека, как основной признак духовной, моральной, физико-биологической сути человека. Исследовательский материал показал особую значимость данного фрагмента в миропонимании казахов. Для того, чтобы понять этнолингвистическую специфику когнитивной модели *ум,* необходимо привести следующие культурологические факты мировидения казахов, которые позволят сравнить этнически значимые феномены ценностной картины мира, следовательно, значимость *ума* и *интеллекта* человека в ней.

Известно, что в традиционном мифологическом представлении казахов имеет место поверье о существовании живой души окружающего мира, т.е. небо, земля, и все природные явления имеют душу, своего *святого покровителя* или же ими управляет *злой дух.* Согласно этому представлению у казахов сложилось особое отношение к живым существам окружающего мира. Среди них выделяется феномен *домашнее животное* (*виды домашнего скота*): в казахском культурном пространстве наблюдается активное функционирование *зооморфных образов*, в том числе в репрезентации *ума, умственных способностей* человека. Наиболее активны такие зооморфные образы, как *лошадь, верблюд, овца, осел, корова.* Сравните: в русской языковой картине наблюдается более обширное поле зооморфных образов, которое расширяется за счет *орнитологических* наименований, что обусловлено с традиционными видами домашнего хозяйства казахов и русских. Понимая значимость казахского феномена *домашний скот,* представленного на материале вышеприведенных национально-культурных фактов, можно сравнить стереотипные представления казахов о ценностной значимости *ума* на материале следующих пословиц: ***если лишишься скота –***

ISSN 2788-7979 (online)

ничего, ума только не лишайся; даже хлев пустой, где вовсе нет скота, лучше головы, которая пуста; чем овец тысячу иметь, лучше одного ученого сына иметь и т.д.

Отметим, что во фразеологической номинации данной сферы человека в казахском и русском языках наблюдаются значительные различия, это относится к избирательности тех или иных *зооморфных образов*. В русской фразеологии обнаружено наибольшее количество отдельных наименований зооморфных образов, чем в казахской. В пословично-поговорочном фонде обоих языков отмечено широкое включение зооморфного кода культуры. Обратимся к выявленным типологическим характеристикам.

Так, в казахской языковой картине мира выявлены следующие зооморфные образы, участвующие в репрезентации интеллекта – *лошадь, верблюд, осел, овца, корова, коза, свинья, собака, волк*. Например, казахи называют *свиньей* невежду, неуча, тупого, безмозглого, пустоголового человека, болвана; *ослом* – тупицу, очень глупого, безмозглого человека; *собакой* – подлеца, негодяя, негодного, подлого, скверного; бестолоча, недотепу, бестолкового человека (в то же время в традиционной культуре казахов *собака* считается одним из *семи достояний*); образы *лошади, верблюда, овцы, коровы* – употребляются в характеристике внешности, роста, физической силы, характера человека (чаще в положительном контексте); образ *козы* – в описании внешности и поведения человека (чаще в ироническом, неодобрительном тоне, поскольку она считается легкомысленным домашним животным; тогда как казахи одобряют и ценят скромность, не терпят легкомыслие).

В результате интерпретационного анализа пословиц и поговорок выявлено следующее: ***глупый*** *козел* ***бодлив, глупый джигит драчлив; глупая*** *корова* ***среди лета телится; глупый джигит, что*** *конь* ***без узды; чем рост с*** *верблюда****, лучше с пуговку ума; доброму*** *коню* ***достаточно одного удара, плохому и тысячу плетей мало; от неосторожного*** *волка овцы* ***шарахаются, от глупого человека люди разбегаются; выживший из ума*** *кобель* ***на луну лает; научай*** *щенка****, пока*** *пес* ***не вышел из щенка;*** а также фразеологизма: ***съевший*** *ишачьи* ***мозги*** *‘о безнадежно глупом человеке’* и мн. др.

В репрезентации умственных способностей человека в русском языке участвуют в основном такие зооморфные имена, как: *свинья, баран, волк, жираф, осел, курица, воробей.* Так, обнаружены следующие пословицы и поговорки: ***дурак, и в бочке сидя,*** *волка* ***за хвост поймал; у богатого гумна и*** *свинья* ***умна; знает вкус, как*** *свинья* ***в апельсинах; красна*** *птица* ***перьем, а человек ученьем;*** а также фразеологические единицы: *куриная* ***память;*** *куриные* ***мозги*** *‘глупый, бестолковый человек, чаще о женщине’****;*** ***как*** *баран* ***на новые ворота*** *‘в полном недоумении, не понимая’****;*** ***стреляный*** *воробей ‘очень опытный, знающий человек, которого трудно обмануть, застать врасплох и т.д.’* и мн.др.

Ум считается у казахов одним из *главных достоинств человека*, которого уважают и почитают: даже если он моложе, главное – *умен* (здесь подразумевается традиционный обычай казахов: особое уважение к старшим – *возраст* всегда был в почете; старших людей нельзя ослушаться, нельзя обижать, нельзя не оказывать почести, иначе тебя назовут ничтожным человеком, что равносильно проклятию); глупый человек – несчастный, потерянный человек, обиженный богом. Данное мировидение приводит к построению когнитивных моделей: *ум – достоинство*; *ум – показатель «положительной» человеческой сути.* Представим данные модели на материале пословиц: ***всякого умного как брата родного почитай; чем рост с верблюда, лучше с пуговку ума; добрый конь и в старости шаг не путает, умный человек и в старости мудрости не теряет; чем быть старшим между глупыми, лучше быть младшим между умными; умный враг лучше глупого друга; украшение земли – хлеб, украшение человека – знания*** и мн. другие.

Результаты нашего исследования, касающиеся концепта «ум» в казахской культуре, показывают его глубокую ценность как важнейшего достоинства человека, которое определяет его статус и общественное признание. В казахском обществе ум ценится выше всего, и даже возраст уступает место интеллектуальной зрелости как основному качеству человека. Этот подход гармонирует с традиционным почитанием старших, однако, как было описано выше, *ум* признается даже у молодых, что подтверждается пословицами,

ISSN 2788-7979 (online)

отмечающими «ум – показатель положительной человеческой сути». В этом контексте *ум* ассоциируется с достоинством, которое придает человеку уважение в обществе. Более того, глупость рассматривается как серьезный социальный дефект, с теми последствиями, что глупого человека могут воспринимать как обиженного Богом, потерянного, а следовательно, его социальный статус будет на низком уровне.

Эти результаты находят подтверждение в исследованиях других авторов. Например, работы Лангакера и Талми (Langacker, 2022; Talmy, 2015) акцентируют внимание на значении когнитивных моделей и метафор, которые активно используются для обозначения таких понятий, как «ум». В их работах также подчеркивается, как концепт «ум» образует в различных культурах когнитивные структуры, связанные с социальными ожиданиями и моральными нормами. В свою очередь, исследование и моделирование концепта «ум» у казахов демонстрирует особенность, в которой *ум* не просто ценится как интеллигентное качество, но становится основой для социальной иерархии и признания личности в обществе.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что концепт «ум» в казахской лингвокультуре играет ключевую роль в социальной и культурной структуре, становясь основой для формирования когнитивных моделей, которые связывают интеллектуальные качества с достоинством и моральными ценностями человека. В отличие от других культурных контекстов, где акцент делается на интеллектуальные достижения, казахская культура видит ум как центральный элемент, который соединяет возраст, опыт и моральные ценности, подчеркивая важность этих связей для социальной гармонии и индивидуального уважения.

В казахском миропонимании также отмечена когнитивная модель *ум – материальное достояние, ценность: ум* равнозначен *богатству*, но в тоже время он является *бесценным, неиссякаемым, самым «надежным» богатством.* Сравните: ***богатство дается не за красоту, ум – не за богатство; богатство человека – ум, богатство земли – хлеб; мудрость – сундук золотой, который не каждому открывается*** и т.д.

Данная модель представлена в русской языковой картине мира иначе: *ум – средство, инструмент, артефакт*, с помощью которого приобретаются материальные ценности человека, сравните: *ум* ***свой и чужой*** (согласно объективному представлению параметров измерения мира: *высоко-низко, далеко-близко, свой-чужой* и т.п.) – на *свой ум* можно купить все, на *чужой ум* рассчитывать не следует: ***был бы ум, будет и рубль; не будет ума, не будет и рубля; есть рубль, есть и ум; нажить своим умом; чужим умом жить – добра не нажить***; следующая модель *ум – ценный товар*, который можно приобрести и продать: ***в умной беседе быть – ума прикупить; не купи гумна, купи ума; ум за морем не купишь, коли его дома нет;*** также обнаружена пословица – ***на деньги ума не купишь.***

Казахское языковое сознание моделирует образ *ума* как *орудие:* ***ум для человека, что вожжи для лошади.*** В образе данной пословицы заложена метафорическая аналогия: лошадь управляется *вожжами* – человек управляем *умом*, т.е. единственное и главное *орудие управления* лошадью – *вожжи*, а *орудие управления* действиями человека – *ум*. Существует также пословица с противоположным значением: ***глупый джигит, что конь без удила.*** В образе приведенных пословиц содержится зооморфная метафора: уподобление человека животному. О наличии зооморфных образов или зооморфного кода культуры в репрезентации когнитивной сферы человека было сказано выше.

Модель *ум – сила, средство* борьбы, достижения чего-либо*:* ***ум – щит молодца; умом постигают многое, искусством возвышаются; нет хитростей умом непостижимых, нет крепостей, которых не берет смелость*** и т.д.

Интересны стереотипные представления казахов, когда *уму* присваиваются *гастрономические признаки*. Метафорический образ *ума* как *продукта*, *никогда не портящейся пищи* широко представлен в пословичном фонде казахского языка: ***ум не портится, знание не изнашивается; ум – в пище, сила – в молодости, ценность – в камне; ум не выдыхается, золото не гниет.*** Вызывают особый интерес фразеологизмы, характеризующие глупого человека, где метафора *ума* как *пищи* образуется на основе

ISSN 2788-7979 (online)

гастрономического признака непригодной, нечистой пищи, соотносимой с *глупостью*: глупость приобретается через употребление непригодной пищи. Так, встречаются фразеологизмы (примеры даются в буквальном переводе): ***съел ишачий мозг?; съел мозги взбесившейся (дурной) овцы?; съел уши дурной собаки? вырезал и съел глаза взбесившегося волка? съевший ишачьи мозги.*** Данные устойчивые выражения близки по смыслу русскому фразеологизму: ***белены объелся*** ‘*кто-либо одурел, действует неразумно’*.

В отношении вышесказанного следует пояснить, казахи употребляют в пищу почти все органы животного, но только не больную, не падшую скотину (тем более обезумевшую); никогда не употребляют звериное мясо, а также мясо *собаки* и *осла*, только конину, баранину, говядину и верблюжье мясо. Забивается только чистое, здоровое, живое, справное домашнее животное, с соблюдением традиционных обрядов: здесь также прослеживается своеобразное анимистическое и гастрономическое мировосприятие казахов, которое влияет на формирование когнитивной картины.

Когнитивная сфера человека моделируется казахами и русскими через «присвоение» *уму природных и пространственных* признаков, т.е. соотнесение *ума* с *природным* и *пространственным кодом* культуры: ***ум – река, сколько не черпай, ни вычерпаешь; родителей слово (назидание, совет) – дорога столбовая, умного слово – озеро неиссякаемое*** и др. В образную основу данных пословиц и поговорок положена метафора *ума* как ценного неиссякаемого *источника*, т.е. концептуальное содержание *ума* формируется на основе следующих признаков: *ум* питает человека на протяжении его жизнедеятельности (подобно воде, которая питает землю), *ум* функционирует пока живет человек, и наоборот, человек дееспособен, пока есть *ум*, в *уме* можно объять необъятное, перенестись с одного пространства в другое и т.д.

Таким образом, концептуализация *ума* через природные и пространственные метафоры в казахской и русской лингвокультурах отражает особую связь человека с окружающим миром и приручение природных сил. Ум в этих культурах воспринимается не только как признак индивидуальной интеллектуальной способности, но и как элемент, поддерживающий и питающий жизнь человека, что согласуется с более широким представлением о гармонии человека с природой. В то же время, несмотря на общие черты, каждая культура акцентирует различные аспекты концепта: в казахской культуре акцент на неиссякаемости ума может быть связан с традициями пастухов, где вода и природные ресурсы играли важную роль в жизни, а в русской культуре внимание может быть сконцентрировано на моральном, духовном аспекте ума как источника жизненной силы и мудрости.

Сравнительно с другими культурами, например, в англоязычных странах, где ум часто ассоциируется с индивидуальными достижениями, знаниями и рациональностью, казахская и русская метафоризация ума через природу и пространство имеет более коллективистскую и гармоничную направленность. В английском языке *ум* может восприниматься как нечто, что человек должен «осваивать», развивать и контролировать, в то время как в казахской и русской традициях ум воспринимается как ресурс, который поддерживает жизнь человека, аналогично воде или земле.

В русском языковом сознании обнаруживаем *вегетативные признаки* ума: ***крепкий ум, плоды ума, плоды интеллектуального труда, зрелый ум*** и т.д. В отличие от казахского языка, в русском наблюдается частотность употребления *фитоморфных наименований*: сопоставительный анализ показал, что в русской фразеологии негативная характеристика умственных способностей человека, а именно, человека, имеющего низкий уровень интеллекта – *неграмотный, тупой, глупый, не соображающий, плохо соображающий* и т.п., отражается в основном средствами *фитоморфного (растительного) кода культуры*, в частности, наименования *деревьев – дуб, береза, ель, сосна*; а также – *солома, белена, мякина.* Русские фитоморфные номинации, служащие для характеристики образа глупого, тупого человека, отождествляют его с объектом, изготовленным из дерева или другого материала, имеющего растительное происхождение, сравните фразеологизмы: ***пень березовый, дубина стоеросовая, голова соломой набита, еловая голова, дубовая голова, мякинная голова*** др.

ISSN 2788-7979 (online)

В казахской фразеологии, напротив, отсутствуют фитоморфные номинации, поскольку традиционной культуре казахов были известны только такие виды растительной пищи, как *просо*, *ячмень*, *пшеница*.

Таким образом, в казахском языке моделирование *глупого* человека осуществляется фразеологическими средствами, которые содержат в своей образной основе соматический, антропоморфный, гастрономический коды культуры, реже – зооморфный и фитоморфный.

Казахская фразеология отличается от русской широким употреблением телесного (соматического) и антропного (собственно человеческого) кодов культуры. Как наблюдается в языковой картине мира казахов, *ум и когнитивная деятельность* человека имеют следующую локализацию: *уши, глаза, душа, голова.* В представлении казахов *умный, разумный человек* обладает не только *головой* (т.е. тем, что находится в голове), но и правильным телосложением, это совершенный человек, как с физико-биологической, так и с духовной стороны, т.е. внешний мир человека отражает его внутреннюю, духовную, собственно человеческую суть. В целом, *человек с умом, с головой* в наивной картине мира казахов представляется в ***образе человека –*** *доброго* (в значении *хорошего*), *лояльного, толерантного, уступчивого, скромного, авторитетного, остроумного, красноречивого, сильного, приятной внешности.* Данные представления казахов можно проследить на примере таких образных выражений: ***умный уступает, а дурень считает, что он победил; глупого ум – в кулаке, мудрого ум – в сердце; умный и собой ладен и речь у него складна*** др.

С приведенными выше типологическими характеристиками национальных признаков, проявляемых в процессе номинации и репрезентации когнитивной сферы человека, нельзя не отметить и *гендерные признаки* образа *ума*. Так, в миропонимании казахов «потенциальным обладателем» *ума*, в первую очередь, является мужчина, *ум* как *достоинство* человека характерен, прежде всего, мужчине. Этот феномен объясняется традиционными обычаями и верованиями казахов. *Мужчина* как глава, хозяин, добытчик и *голова* дома, т.е. семьи, очага принимает все решения, женщина не может ослушаться его, принимать решения самостоятельно без его участия, сравните: ***умный джигит с народом советуется, умная жена с мужем советуется; ум женщины – в красоте, красота мужчины – в уме; умная невестка – товарищ надежный, умный сын – друг сердечный*** и др.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Таким образом, интерпретационный анализ фразеологии, пословиц и поговорок выявил этнолингвистическую специфику интеллектуального концепта «ум», особенности когнитивных образов, проявляющихся в избирательности концептуальных метафор, а также определил ценностные и ассоциативные компоненты когнитивной картины мира носителей казахского и русского языков. В ходе исследования было установлено, что представления о «достоинстве ума» в этих культурах оформляются через схожие метафорические конструкции, связывающие *ум* с природными и пространственными объектами, что подтверждает универсальность подхода к моделированию этого концепта. Однако также были выявлены существенные различия в культурных акцентах, таких как в традиционных казахских метафорах, которые связывают ум с неиссякаемыми природными источниками (река, озеро), и в русских, где *ум* часто предстает как высшая ценность, обеспечивающая мудрость и нравственное благополучие.

Настоящее исследование представляет собой важную предпосылку для дальнейших когнитивных исследований, проводимых в сопоставительном плане, и нацеливает на сопоставительный анализ лингвокультурного моделирования интеллектуального фрагмента «ум», репрезентирующего одну из ценностных концептуальных сфер – когнитивную сферу человека. Полученные данные могут быть использованы для более глубокого понимания механизмов формирования концептов в языках и культурах, а также для разработки новых подходов в межкультурной коммуникации и лексикографической практике.

ISSN 2788-7979 (online)

Сопоставительное изучение интеллектуальных концептов, принадлежащих к разным лингвокультурам, позволяет не только выявить как универсальные (общечеловеческие), так и специфические (собственно этнические) феномены когнитивной сферы человека, но и дает возможность увидеть, как культурные и социальные нормы влияют на восприятие и интерпретацию умственных способностей. Это в свою очередь вносит вклад в развитие типологических исследований лингвокультурных концептов этнических языков, что помогает в более глубоком понимании связи языка и мышления, а также позволяет создавать методологии для дальнейших исследований, направленных на сопоставление других когнитивных концептов в языковом и культурном контексте.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Воробьев В. В. Концепты и фреймы в когнитивной лингвистике: методы анализа и примеры. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ, 2022. – 460 с.
2 Алефиренко Н. Ф., Семененко Н. Н. Фразеология и паремиология: учебное пособие. – М.: Флинта, 2018. – 344 с.
3 Langacker R. W. Cognitive Linguistics and the Language of Thought. B F. Kaal, T. Krennmayr, & M. L. (Eds.), Cognitive Linguistics: Basic Readings. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2022. – 500 p.
4 Croft W., Cruse A.D. Cognitive Linguistics: An Introduction. 3rd ed. – Oxford: Oxford University Press, 2021. – 582 p.
5 Talmy L. The Conceptualization of Motion and its Representation in Language. In D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – Oxford: Oxford University Press, 2015. – Pp. 517-541.
6 Шаяхметова Б. А. Қазақтың дәстүрлі мақал-мәтелдері мен олардың мәдени маңызы. Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 580 с.
7 Николаева И. М. Фразеологический словарь русского языка: более 20 000 выражений и пословиц. – Санкт-Петербург: Азбука, 2017. – 976 с.
8 Мұхамеджанова Ж. Қазақтың мақал-мәтелдері: этнолингвистикалық талдау. – Астана: Фолиант, 2017. – 424 б.
9 Крысин Л. П. Фразеологический словарь русского языка: Лексико-семантический подход. – Москва: Наука, 2015. – 672.
10 Anisimova A. Concept multilingualism as a constituent of the conceptual sphere language policy // International Journal of Multilingual Education. – 2016. – Vol. IV, No. 8. – pp. 70-80. https://doi.org/10.22333/ijme.2016.8006 (дата обращения: 14 ноября 2024).
11 Banks B. Consensus paper: current perspectives on abstract concepts and future research directions // Journal of Cognition. – 2023. – Vol. 6, No. 1. https://doi.org/10.5334/joc.238 (дата обращения: 10 декабря 2024).
12 Kasturirangan, R., & Ram-Prasad, C. Cognitive Science in the Indian Context: Perspectives and Approaches. – New York: Palgrave Macmillan, 2017. – 310 p.
13 Hven S. Memento and the embodied fabula: narrative comprehension revisited // Acta Universitatis Sapientiae Film and Media Studies. – 2015. – Vol. 11, No. 1. – pp. 93-110. https://doi.org/10.1515/ausfm-2015-0017 (дата обращения: 10 декабря 2024).
14 Zhang M. Digital lifeworld and communicative interaction: conceptualizing the transformative potentials of social networking in the public sphere // Journal of Linguistics and Communication Studies. – 2023. – Vol. 2, No. 4. – pp. 121-131. https://doi.org/10.56397/jlcs.2023.12.14 (дата обращения: 14 ноября 2024).
15 Попова З.Д., Стернин И.А. Концептуальные фреймы в языке и сознании: когнитивная лингвистика и дискурс. – Москва: Наука, 2020. – 547 с.

Материал поступил в редакцию журнала 26.02.2025

ISSN 2788-7979 (online)

«Ақыл» интеллектуалды концептісінің лингвомәдени модельденуін салғастырмалы талдау

А.К. Бакытжанова
ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясы, 010000, Астана, Қазақстан Республикасы

Соңғы 20 жылдағы лингвистикалық зерттеулердің адамға бағытталған өзегі тіл біліміндегі замануи ұстанымдар арқылы адами болмыс феноменін құнды лингвомәдени ақпаратты «тасымалдаушы» ретінде сипаттайды. Адам белгілі бір лингвомәдениеттің өкілі және лингвомәдени ақпаратты жеткізуші ретінде лингвистиканың антропологиялық анықталған бағыттарының – когнитивті лингвистика, психолингвистика, әлеуметтік лингвистика, гендерлік лингвистика, лингвомәдениеттану және т. б. ғылым салаларының қызығушылығын тудырып отыр. Адамға бағытталған зерттеу салаларында «әлемді концептуализациялау», «тілдік категориялау және бейнелеу», «когнитивті метафоралау» және т. б. сияқты категориялар ерекше өзекті болып табылады. Осыған байланысты бұл мақала этникалық тілдердің ең ерекше қабатын білдіретін фразеологиялық бірліктер мен мақал-мәтелдерді салыстырмалы талдау арқылы қазақ және орыс тілдеріндегі «ақыл» интеллектуалды концептісінің лингвомәдени модельденуінің типологиялық ерекшеліктерін қарастырады. Мақала материалдары типологиялық зерттеу нәтижелерін қамтиды және адамның танымдық саласын модельдеу туралы лингвомәдени мәліметтерді ұсынады. «Ақыл» интеллектуалды концептісі бейненің перцептивті және когнитивті (метафоралық) компоненттерімен модельденетін адамның ішкі әлемінің (танымдық сферасының) бөлігі ретінде ұсынылған.

Кілт сөздер: интеллектуалды концепт, лингвомәдени модельдеу, салғастырмалы талдау, когнитивтік болмыс, типология, «ақыл» концептісі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Воробьев В. В. Концептілер мен фреймдер когнитивтік лингвистикада: талдау әдістері мен мысалдар. – Санкт-Петербург: СПбГУ баспасы, 2022. – 460 б.
2 Алефиренко Н. Ф., Семененко Н. Н. Фразеология мен паремиология: оқу құралы. – Мәскеу: Флинта, 2018. – 344 б.
3 Langacker R. W. Cognitive Linguistics and the Language of Thought. F. Kaal, T. Krennmayr, & M. L. (Eds.), Cognitive Linguistics: Basic Readings. – Берлин: Mouton de Gruyter, 2022. – 500 б.
4 Croft W., Cruse A.D. Cognitive Linguistics: An Introduction. 3-ші басылым. – Оксфорд: Oxford University Press, 2021. – 582 б.
5 Talmy L. The Conceptualization of Motion and its Representation in Language. D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. – Оксфорд: Oxford University Press, 2015. – 517-541 бб.
6 Шаяхметова Б. А. Қазақтың дәстүрлі мақал-мәтелдері мен олардың мәдени маңызы. – Алматы: Қазақ университеті, 2015. – 580 б.
7 Николаева И. М. Фразеологиялық сөздік: 20 000-нан астам тіркес және мақал-мәтелдер. – Санкт-Петербург: Азбука, 2017. – 976 б.
8 Мұхамеджанова Ж. Қазақтың мақал-мәтелдері: этнолингвистикалық талдау. – Астана: Фолиант, 2017. – 424 б.
9 Крысин Л. П. Фразеологиялық сөздік: Лексико-семантикалық тәсіл. – Мәскеу: Наука, 2015. – 672 б.
10 Anisimova A. Concept multilingualism as a constituent of the conceptual sphere language policy // International Journal of Multilingual Education. – 2016. – Vol. IV, No. 8. – 70-80 бб. https://doi.org/10.22333/ijme.2016.8006 (қатысу күні: 14 қараша 2024).

ISSN 2788-7979 (online)
11 Banks B. Consensus paper: current perspectives on abstract concepts and future research directions // Journal of Cognition. – 2023. – Vol. 6, No. 1. https://doi.org/10.5334/joc.238 (қатысу күні: 10 желтоқсан 2024).
12 Kasturirangan, R., & Ram-Prasad, C. Cognitive Science in the Indian Context: Perspectives and Approaches. – Нью-Йорк: Palgrave Macmillan, 2017. – 310 б.
13 Hven S. Memento and the embodied fabula: narrative comprehension revisited // Acta Universitatis Sapientiae Film and Media Studies. – 2015. – Vol. 11, No. 1. – 93-110 бб. https://doi.org/10.1515/ausfm-2015-0017 (қатысу күні: 10 желтоқсан 2024).
14 Zhang M. Digital lifeworld and communicative interaction: conceptualizing the transformative potentials of social networking in the public sphere // Journal of Linguistics and Communication Studies. – 2023. – Vol. 2, No. 4. – 121-131 бб. https://doi.org/10.56397/jlcs.2023.12.14 (қатысу күні: 14 қараша 2024).
15 Попова З.Д., Стернин И.А. Концептуалдық фреймдер тіл мен санада: когнитивті лингвистика мен дискурс. – Мәскеу: Наука, 2020. – 547 б.

Материал 26.02.2025 баспаға түсті

Comparative analysis of linguistic and cultural modeling of the intellectual concept «mind»

A.K. Bakytzhanova
Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Republic of Kazakhstan

Over the past two decades, linguistics has increasingly adopted a human-centered approach, exploring language as a carrier of valuable linguistic and cultural information. The role of individuals as representatives of specific linguocultures and transmitters of linguocultural knowledge has gained prominence in anthropologically oriented fields such as cognitive linguistics, psycholinguistics, sociolinguistics, gender linguistics, and linguoculturology. Within this framework, key research categories such as ***conceptualization of the world, language categorization and representation,*** *and* ***cognitive metaphorization*** *have become particularly relevant.*

*This article examines the typological features of linguistic and cultural modeling of the intellectual concept of "**mind**" in Kazakh and Russian through a comparative analysis of phraseological units and proverbs—one of the most distinctive layers of ethnic languages. The study provides a typological perspective on the linguistic and cultural representation of the cognitive sphere, illustrating how the concept of "**mind**" is constructed through perceptual and metaphorical components. The findings contribute to understanding how language reflects cognitive and cultural frameworks, offering insights into the broader mechanisms of linguistic conceptualization.*

Key words: intellectual concept, linguistic and cultural modeling, comparative analysis, cognitive sphere, typology, concept of "mind".

REFERENCES

1 Vorobyev, V. V. Concepts and Frames in Cognitive Linguistics: Methods of Analysis and Examples. Saint Petersburg: St. Petersburg University Press, 2022. – 460 p.
2 Alefirenko, N. F., & Semenenko, N. N. Phraseology and Paremiology: A Textbook. Moscow: Flinta, 2018. – 344 p.
3 Langacker, R. W. Cognitive Linguistics and the Language of Thought. In F. Kaal, T. Krennmayr, & M. L. (Eds.), Cognitive Linguistics: Basic Readings. Berlin: Mouton de Gruyter, 2022. – 500 p.
4 Croft, W., & Cruse, A. D. Cognitive Linguistics: An Introduction (3rd ed.). Oxford: Oxford University Press, 2021. – 582 p.
5 Talmy, L. The Conceptualization of Motion and its Representation in Language. In D. Geeraerts & H. Cuyckens (Eds.), The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics. Oxford: Oxford University Press, 2015. – pp. 517-541.

ISSN 2788-7979 (online)
6 Shayakhmetova, B. A. Traditional Kazakh Proverbs and Their Cultural Significance. Almaty: Kazakh University Press, 2015. – 580 p.
7 Nikolaeva, I. M. Phraseological Dictionary of the Russian Language: Over 20,000 Expressions and Proverbs. Saint Petersburg: Azbuka, 2017. – 976 p.
8 8. Mukhamjanova, Z. Kazakh Proverbs: An Ethnolinguistic Analysis. Astana: Foliante, 2017. – 424 p.
9 Krysin, L. P. Phraseological Dictionary of the Russian Language: A Lexical-Semantic Approach. Moscow: Nauka, 2015. – 672 p.
10 Anisimova, A. Concept Multilingualism as a Constituent of the Conceptual Sphere in Language Policy. International Journal of Multilingual Education, 2016, Vol. IV, No. 8, pp. 70-80. https://doi.org/10.22333/ijme.2016.8006 (Accessed: November 14, 2024).
11 Banks, B. Consensus Paper: Current Perspectives on Abstract Concepts and Future Research Directions. Journal of Cognition, 2023, Vol. 6, No. 1. https://doi.org/10.5334/joc.238 (Accessed: December 10, 2024).
12 Kasturirangan, R., & Ram-Prasad, C. Cognitive Science in the Indian Context: Perspectives and Approaches. New York: Palgrave Macmillan, 2017. – 310 p.
13 Hven, S. Memento and the Embodied Fabula: Narrative Comprehension Revisited. Acta Universitatis Sapientiae Film and Media Studies, 2015, Vol. 11, No. 1, pp. 93-110. https://doi.org/10.1515/ausfm-2015-0017 (Accessed: December 10, 2024).
14 Zhang, M. Digital Lifeworld and Communicative Interaction: Conceptualizing the Transformative Potentials of Social Networking in the Public Sphere. Journal of Linguistics and Communication Studies, 2023, Vol. 2, No. 4, pp. 121-131. https://doi.org/10.56397/jlcs.2023.12.14 (Accessed: November 14, 2024).
15 Popova, Z. D., & Sterner, I. A. Conceptual Frames in Language and Consciousness: Cognitive Linguistics and Discourse. Moscow: Nauka, 2020. – 547 p.

Received: 26.02.2025

ҒТАМР 16.21.33 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp33-45

Қ.Т. Бибеков [1], Л.М. Оразгалиева [2], М.М. Жакипова[2]
[1]Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы
[2]Astana IT University, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы

АБАЙДЫҢ ТІЛДІК ӘЛЕМІНДЕГІ «АДАМ» КОНЦЕПТІСІ

Мақалада Абайдың өлеңдері мен қара сөздеріндегі «Адам» концептісіне қатысты тілдік бірліктер, сөздер мен сөз тіркестері, мәтін элементтері лингвоконцептологиялық тәсілдеме талдауға түседі.. Лингвоконцептология тәсілдемемен зерттеуде Абай шығармашылығыдағы «Адам» концептісінің семантикалық өрісі анықталды. Лингвоконцептологиялық тәсідеме Абайдың шығармашылығын оның дүниетанымымен, ол өмір сүрген тарихи-мәдени ортамен, өмірлік көзқарастарымен, ұстанымдарымен байланыстыра қарауға мүмкіндік береді. Абайдың тілдік әлемінде «Адам» концептісі адам, кісі, мен, менікі, бала, әке, ата-ана, жақсы, жаман, ақылды, надан, залым, ғалым, туыс, ел, халық, ақын, кемел, единица сияқты т.б. лексемалар арқылы көрініс тапқан. «Адам» концепт аясына жататын адам болмысы, адамның жаратылысы, адамның өмірінің мәні, толық адам, адамның мақсат-мұраты сияқты ұғымдар Абайдың шығармаларының тілінде қалай көрініс тапқаны лингвоконцептологиялық тұрғыдан талдауға түсті. Абайдың тілдік әлемінде «Адам» концептісі сан-алуан сипатқа ие және әр түлі тілдік бірліктер арқылы жарыққа шығып отырады. Абайдың адам туралы тұжырымдамалық танымының бастау

ISSN 2788-7979 (online)

көздері анықталып, тілдік әлемінде қандай орын алатыны зерделенді. Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісін лингвоконцептологиялық тәсілдеме негізінде талдау Абайдың тілдік әлемін дүниетанымымен, көзқарастарымен және өмірлік ұстанымдарымен байланыстыра отырып, бұл бағыттағы зерттеулердің перспективаларын көрсетіп берді. Зерттеудің нәтижелерін лингвоконцептология, когнитивтік лингвистика, лингвомәдениеттану бағытындағы зерттеулерде пайдалануға болады. Сонымен бірге абайтанудың өрісін кеңейтуде де бұл мақаланың өзіндік үлесі бар деуге болады.

Кілт сөздер: лингвоконцептология, концепт, Абайдың тілдік әлемі, «Адам» концептісі, «Толық адам» концептісі, әлемнің тілдік бейнесі.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Абайтануға тіл білімі тұрғысынан да қосылып жатқан ғылыми еңбектер, мақалалар аз емес. Абайдың тілін зерттеу мәселесі тіл білімінің әдіснамалық әлеуетін пайдалана отырып, жалғаса берері сөзсіз. Ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы Абайдың өлеңдерін алғаш оқығандағы таңданысын, әсерін айта келе: «Не нәрсе жайынан жазса да Абай түбірін, тамырын, ішкі сырын, қасиетін қармай жазады. Нәрсенің сырын, қасиетін біліп жазған соң, сөзінің бәрі де халыққа тіреліп, оқушылардың біліміне сын болып, емтихан болып табылады. Оқушы сөзді сынаса, сөз оқушыларды да сынайды» [1].

Профессор Құдайберген Жұбанов «Абай – қазақ әдебиетінің классигі» деген мақаласында: «Абайдың әдебиет, мәдениет үстеріне қолы тиіп кетсе, ол тек сипап, сүртіп шаңын кетіріп шықпайды, өзінше бұзып, өзінше түзеп, өз қолының ізін қалдырады. Өленнің ырғағы да, ұйқасы да, буыны да, әні де, тақырыбы да, сөз төсегі де, суреті де Абайдың қолынан өткенде бұрын көрмеген жаңа нәрсе болып шығады. Қайсыбіреудің құлағын «шу» дегенде тосаңсытады, бірақ сөйте тұра, Абай өлеңі – қазақ өлеңі, қазақ өмірінің суреті, қазақ тілімен жазылған, қазаққа түсінікті болып шығады» [2, 54]. Ғалым Абайдың ақындығының ерекшеліктеріне тоқтала келе, «Абай өлеңі – қазақ өлеңі, қазақ өмірінің суреті, қазақ тілімен жазылған, қазаққа түсінікті болып шығады» деп, Абай тілінің қазақ, толғанғаны да қазақ өмірі екенін баса айтады.

Зерттеуші С. Тер-Минасова: «Сонымен тіл мен шынайы өмір арасында адам тұр. Тек адам ғана сезім мүшелері арқылы әлемді танып, біледі. Соның негізінде қоршаған орта туралы өз пайымдауын жасайды. Қабылдаған ақпараттарын өз санасынан өткізіп, зерделеп, оны тіл арқылы өз қауымының басқа мүшелеріне жеткізеді. Басқаша айтқанда, шындық пен тіл арасында ойлау тұр.

Тіл ойды бейнелеп, оны бір адамнан бір адамға жеткізетін тәсіл ретінде ойлаумен тығыз байланысты. Тіл мен ойлаудың арақатынасы – тіл білімі мен философияның күрделі сұрақтарының бірі» [3]. Ғалым **шынайы өмір – адам – тіл** арасындағы тығыз байланыстағы адамның рөліне ерекше мән береді.

Қазақ тілі жазба әдеби тіл деңгейіне жету үшін тіл Абай шығармашылығында қандай өзгеріске ұшырап, қалай дамыды деген сұраққа жауап алу үшін семантика-когнитивтік және лингвомәдениеттану, лингвоконцептологиялық тәсілдемелер тұрғысынан зерттеу бірқатар нәтижелерге қол жеткізуімізге мүмкіндік береді.

Абайдың дүниетанымына терең бойлаудың бір ғана жолы оның шығармашылығын, шығармашылығының түйінін шешетін тілін зерттеу болып табылады. Абайдың ой елегінен өткен тілдік бірліктердің танымдық, интеллектуалдық, руханияттық, мәдени-әлеуметтік қырларын ашу үшін лингвоконцептологиялық тұрғыдан зерделеу қажет.

Абай тілінде де сөздің денотаттық мағынасынан басқа, ұлттық мәдениетпен, дүниетанымымен және тарихымен астасып жатқан коннотациялық мағыналары, экспрессивті-эмоционалды бояуы, бағалаушылық реңктері бар. Өйткені нақты тілдің ерекшеліктері адамның танымына да өз әсерін тигізеді. Калеб Эверетт тіл ұғымдық санаттарды белгілеуге ықпал ететіндіктен, тілдердің ерекшеліктері ойлаудағы мәдениетаралық ерекшеліктердің болуына ықпал ететінін айтады [4, 197-198]. Әртүрлі тілдердегі физикалық және метафоралық

ISSN 2788-7979 (online)

қозғалыстарды білдіретін тілдік бірліктерді зерттей келе, Войцех Левандовски мен Шейда Озчалышкан қозғалыс бөліктерін, траекториясы мен орындалуын сипаттауда испан, польяк, неміс тілдерінде өзіндік ерекшеліктер бар екенін анықтаған [5]. Яғни, тіл оны тұтынушылардың дүниетанымына, қоршаған ортаны қабылдауларына өзіндік әсерін тигізеді. Сонымен бірге тұлға ретіндегі өзінің рухани әлемі, таным-түсінігі, құндылықтары да шығармаларының тілінде көрініс табатынын естен шығармауымыз керек. Абайдың санасы, моральдік-адамгершілік құндылықтары, өмірлік ұстанымдары мен көркемдік-эстетикалық танымының сүзгісінен өтіп, туындының дүниеге келу үдерісінде сөздердің, сөз тіркестері мен тілдік бірліктердің мағыналарында, маркерлерінде белгілі бір өзгерістер орын алып, көркем-эстетикалық құрылымның бөлшегіне айналады.

Ғылымдар тоғысында дүниеге келген лингвомәдениеттану, когнитивті лингвистика және лингвоконцептология ғылымдарының негізгі бірліктері концепт болып табылады. «Концепт - мәдениет, сана және тіл саласындағы ғылыми зерттеулерді біріктіруге арналған бірлік, өйткені ол санаға жатады, мәдениет арқылы анықталады және тілде анықталады» [6, 37]. Концепт терминін мәдени философиялық тұрғыдан зерделеген Е.Абақан: «Концепт (ұғым) сөздің мағынасы ретінде түсініледі. Бірақ ол жалпылаудың(абстракцияның) ең жоғарғы деңгейін білдіретін ұғым – концепт емес – «оқиға процесс «дерек» туралы ұғым. Сондықтан «концептуальды талдауда» сөздің немесе сөйлемнің контекске, яғни нақтылы мағынаға қатысты анықталуы тиіс» – деп, лингвистикадағы «концепт» пен философиялық «ұғым» терминдерінің байланыстылығы мен ерекшеліктеріне зер салады [7,46].

Лингвоконцептологияда ғаламның бейнесінің екі түрін бөліп көрсету дәстүрі бар: әлемнің концептуалды бейнесі және әлемнің тілдік бейнесі. Әлемнің концептуалды бейнесі шындықтың санада сәулеленуі нәтижесінде алынған білім-түсінікті ғана емес, сезімдік әсерлердің жиынтығын да қамтиды. Әлемнің тілдік бейнесі тілдік құралдарда бекіген сыртқы және ішкі әлем туралы барлық ақпаратты қамтиды. Әлемнің концептуалды бейнесінің өзегі ұғымдарда берілген ақпарат. Әлемнің тілдік бейнесінің негізін нақты тілдің сөздері мен сөз тіркестерінде бекітілген білім болып табылады.

КІРІСПЕ

Абай шығармаларының тілін лингвоконцептологиялық тұрғыдан зерттеу ауқымы бір мақалаға сыймайтын болғандықтан, ақынның тілдік әлеміндегі «Адам» концептісіне ғана тоқталуды мақсат еттік. Абайдың тілдік әлемінде орталық орын алатын «Адам» концептісі десек, артық айтқандық емес. Айналып келгенде, Абайдың шығармаларында адам, адамның өмірі, адам және қоғам, адам және Алла, адамның жан дүниесі, адам кім деген мәселе көтеріледі. Абайдың шығармаларында адамның өмірінің әрбір кезеңі, өсу жолы сөз болады.

Қазақ тілінде «Адам» концептісімен байланысты сөздер мен сөз тіркестері өте көп болып келеді. Әрине, бұл тек қазақ тіліне тән құбылыс емес. И.М.Ермаков ертегілеріндегі «Адам» концептісін зерттеген ғалым А.В.Пашина орыс тілінде адам өмірінің әр түрлі жақтарын және адам концептісі мазмұнының алуан-түрлі аспектілерін ашатын «адам, тұлға» семасы бар он мыңдаған сөздер барын айтады. Ғалымның пікірінше, көркем мәтінде адамды білдіретін қандай да бір сөздің таңдалуы тек прагматикалық мақсаттармен ғана емес, адамның табиғаты туралы, оның өмірінің маңызды жағдайлары туралы автордың түсінігімен байланысты болады» [8, 14]. «Философиялық энциклопедияда» адамға мынадай анықтама беріледі: «Адам – жер бетіндегі материалдық және рухани мәдениеттің тарихи үдерісі мен дамуының иегері, сөйлей алатын, ойлауға қабілетті, саналы, рухани әлемі бар, биологиялық-әлеуметтік тіршілік иесі» [9,19]. Көріп отырғанымыздай, адамның тәннен және жаннан тұратыны туралы сөз етілмейді. Адамның сөйлей алатын, саналы, жасампаз, рухани әлемі бар биологиялық-әлеуметтік тіршілік иесі екендігіне басымдық беріледі. Егер басқа да философиялық еңбектер мен сөздіктерді ақтаратын болсақ, осыған ұқсас тұжырымдамаларға кездесеміз. Қазіргі философияда адам жер жаратылысы, әлеуметік, оның санасы бар,

ISSN 2788-7979 (online)

құндылықтар туралы түсінікке ие, үнемі дамып отырады және табиғаттың басқа жаратылыстарынан жоғары тұр деген сияқты анықтамаларды көреміз

Мақаламызда Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісінің орыны мен маңызын анықтап, ақынның дүниетанымындағы адам кім және оның ұстанымындағы адам қандай болу керек деген сұрақтардың жауабын іздеуді жөн көрдік.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Абайдың өлеңдері мен қара сөздеріндегі «Адам» концептісіне тән семантиканы беретін сөздер, сөз тіркестері, мәтін элементері лингвоконцептологиялық тәсілдеме тұрғысынан талдауға түсті. Абайдың адам туралы танымы, адам қандай болу керек, оның өмірінде қандай құндылықтар болу керек деген мәселе оның өлеңдері мен қара сөздерінде көрініс тапқан. Ол үшін «Адам» семасы мағынасында бар сөздер мен сөз тіркестері, тұрақты тіркестерді Абай таңдап-талғап қолданып отырған. Абайдың тілдік әлемінде «Адам» концептісі жан-жақты қырынан және алуан түрлі тілдік біріліктер арқылы көрініс тапқаныа қарамастан, арнайы зерттеу нысанасына алынбаған құбылыс екенін көреміз. Абайдың тілдік әлемінде «Адам» концептісіне тән мағыналардың ішінде адамның болмысы, жаратылысы, адамның өмірі, адамның тұлға ретінде қалыптасуы мәселесі жан-жақты ашылады. «Адам» концептісіне қатысты *адам, кісі, пенде, бала, әке, ата-ана, ақын, ақылды, надан, жақсы, жаман, халық, көп, залым, қу, бай, кедей, бәйбіше, ел, дос, жау, орыс, туыс, туған* сияқты т.б. сөздер молынан қолданылады. Біз өз зерттеуімізде Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісіне қатысты барлық тілдік құралдарды анықтауды мақсат еткен жоқпыз. Сонымен бірге «Ақылды» мен «Надан», «Халық», «Ақын» және «Адамның жан әлемі» сияқты «Адам» макроконцептісінің аясына жататын жеке концептілерге де арнайы тоқталмадық. Өйткені бұл концептілердің өзі арнайы зерттеуді қажет етеді. Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептсіне қатысты адам болмысы, жаратылысы, адамның өмірлік миссиясы, тұлға ретінде қалыптасуы мәселесіне басымдық берілді. Зерттеу барысында Абай шығармаларының тілі лингвоконцептология тәсілдемесі тұрғысынан талдауға түсті. «Адам» концептісіне қатысты сөздер мен сөз тіркестерінің мағыналарын анықтауда компоненттік талдау әдісі кеңінен қолданылды. Сонымен бірге Абайдың мәтін арқылы көрініс тапқан дүниетанымы, көзқарасын, ұстанымын анықтау үшін интерпретациялау әдісі пайдаланылды. Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісінің ерекшеліктерін ашу үшін қазақ халқының әлемнің тілдік бейнесіндегі, философия, дін, діни философиядағы және басқа ақындар тіліндегі «Адам» концептісімен салыстыра қарастыруда салыстырмалы талдау әдісі қолданылып отырды. «Адам» концептісінің аясына кіретін басқа концептілер бар екені ескеріліп, концепт құлымын талдау барысында «Адам» концептісіне жататын бірқатар концептілер мен белгілері анықталды.

НӘТИЖЕЛЕР

Абай оныншы қара сөзінде: «Біреулер құдайдан бала тілейді. Ол баланы не қылады? Өлсем орнымды бассын дейді, артымнан құран оқысын дейді, қартайған күнімде асырасын дейді. Осыдан басқасы бар ма?» - деген сұрақ қояды. Абай сұрақ қоя отырып, қазақ қоғамындағы балаға деген көзқарасты ашады. Абай бала сүюдегі қазақ халқының әрбір аспектісіне тоқтала отырып, ол мақсат-мұраттардың алдамшылығына көз жеткізіп, оқырманын тығырыққа тірейді.

Абай адамның рухани жаратылыс ретінде табиғатына ерекше мән береді. Ақынды адамның рухани болмысы, кемелденуі мәселесі қатты толғандырады. Мысалы, «Жүректе қайрат болмаса» деген өлеңінде:

Малда да бар жан мен тән,
Ақыл, сезім болмаса.
Тіршіліктің несі сән,
Тереңге бет қоймаса?

ISSN 2788-7979 (online)

Атымды *адам* қойған соң,
Қайтіп *надан* болайын?
Халқым надан болған соң
Қайда барып оңайын?!

Осы шумақтарда Абай екі үлкен мәселені көтеріп отыр: бірінші – адамның рухани жаратылысы мәселесі, екінші – қоғам мәселесі. Адам шынайы адам болуы үшін тіршілік етуі жеткіліксіз, ол ақыл иесі ретінде тереңге бойлауы керек. Ал адамның тұлға ретінде қалыптасуы үшін қоғамның маңызы зор. Адамның қандай болмағы ортасына көп байланысты екендігін түйсінеміз.

Абай адамды Алла жаратқанына және басқа жандылардан артық жаратқанына шәксіз сенеді. Отыз сегізінші қара сөзінде адам баласының жаратылысына ақыл көзімен қарай отырып, оның соншалықты кемел, көркем болып жаратылуы Алланың махаббатынан деп түсінеді. Адам баласында басқа жануарларда жоқ ақылдың берілуі, болмысының ерекше жаратылуы, одан мақшарда сұрақ алынатын етіп жаратылуы әділетті деп санайды. Сондай-ақ адамның сөйлеу қабілетіне де тоқталады. Адамдар тіл арқылы бір-бірімен түсінісіп, бірлесіп мәселелерді шеше алатынына және бір-біріне тіл арқылы өз ойларын жеткізе алатынына назар аудартады. Осы үзіндіден Абайдың «Адам» концептісіне тән бірнеше сипатты көре аламыз: 1) Алла жаратқан жан иесі; 2) белгілі бір мақсатпен жаратылған; 3) ақылы берілген; 4) болмысы ерекше; 5) тіл берілген; 6) өзара сөйлесіп, түсінісіп, бірлесіп әрекет ете алады; 7) тіл арқылы өз ойын басқаларға жеткізе алады; 8) дәм, иіс т.б. сеім берілген. Абай адамның әлеуметтік сипатына ерекше назар аудартады. Өзінің отыз жетінші қара сөзінде: «Дүниеде жалғыз қалған **адам** – **адамның** өлгені. Қапашылықтың бәрі соның басында. Дүниеде бар жаман да көпте, бірақ қызық та, ермек те көпте. Бастапқыға кім шыдайды? Соңғыға кім азбайды?». Абай адамның дүниедегі өмірі қоғамда болуы керектігін ескертіп, тіпті көптен бөлінің жалғыз қалу адамның өлгенімен тең екенін баса айтады.

Абай өзінің төртінші қара сөзінде: «Адам баласы жылап туады, кейіп өледі. Екі ортада, бұ дүниенің рахатының кайда екенін білмей, бірін-бірі аңдып, біріне-бірі мақтанып, есіл өмірді ескерусіз, босқа, жарамсыз қылықпен, қор етіп өткізеді де, таусылған күнде бір күндік өмірді бар малына сатып алуға таба алмайды» - дейді. Алла тағала адамды сондай кемел, ақыл иесі қылып жаратса, не себепті өмірін қор етіп, кейіп өледі? Осы жерде біз Абайдың тілдік әлемінде «Адам» концептісімен байланысты *бірін-бірі аңду, мақтану, өмірді босқа өткізу* сияқты т.б. сөз тіркестерін көреміз. Яғни, осы айтылып отырғандар адамның табиғатында бар және оның болмысына тән нәрселер ме? Жауабын қайдан іздеуіміз керек дегенде, әрине, Абайға жүгінеміз.

Адамның жан дүниесі туралы Абайдың көзқарасы мен танымы қазақ дүниетанымымен және ислам ілімімен байланысты қалыптасқан деуге болады. Дегенмен Абайдың өз танымы, ақылы тұрғысынан терең талданып, өзіндік тұжырымдар жасалған. Абайдың тілдік әлемінде адам болмысының екіжақты сипаты ашылады. Яғни, адам жан және тәннен тұрады. Адамның жан қалаулары жан құмарынан, тән қалауларынан тән құмары шығады. Абай адам болмысын *ақыл* мен *жанды* – **мен,** ал *тән* **– менікі** дейді. Абай адамның шынайы болмысы ақыл мен жан деп қарастырады. Әрі **мен** лексемасы арқылы белгіленген *ақыл мен жан* – мәңгілік. Ешқашан өлмейді. Тән өледі, уақытша өмір сүреді. Бірақ адам баласы соған қарамастан тән құмарын іздейді, өмірін соған арнайды. Тән құмары – ішсем, жесем, ұйықтасам деген сияқты тәнге қажет нәрселермен байланысты болады. Абай тілдік әлемінде адамның жаны мен тәні ғана емес, ақыл да жеке бөлініп қаралуы көңіл аудартады. Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісінде адам жан құмарының жетегіне ергенде қандай рухани биіктерге көтерілетіні және толық адам қандай болу керек екені ашылады. Ал тән құмарына ерген жағдайдағы болмысы да жан-жақты қарастырылды. Абайдың адам туралы тұжырымдамалық танымы ислам танымынан бастау алады. Сондықтан Абайдың адам туралы көзқарасын тану үшін исламдық негіздерге көз жіберіп, салыстырмалы аспектіде сараланды. Абайдың тілдік әлемінде концепт жеке сөзбен не сөз тіркесімен де, не белгілі бір сөзбен байланбай, көркем

ISSN 2788-7979 (online)

образдар арқылы да берілуі мүмкін екенін көреміз. Бейнеленіп тұрған обарздардың қандай концептіге қатысты екенін білу үшін Абай шығармашылығын тұтас қарай отырып, Абайдың сөздер мен сөз тіркестеріне берген анықтамалары мен түсініктемелерін жіті зерделеу керек.

ТАЛҚЫЛАУ

Абай адамның әуелгі туа бітті болмысы тәннен және жаннан тұратынын көрсетеді. Абай өзінің жетінші қара сөзінде екі жақты болмысына тоқталады: «Жас *бала* анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі - ішсем, жесем, ұйқтасам деп тұрады. Бұлар - *тәннің құмары*, бұлар болмаса, тән жанға қонақ үй бола алмайды. Һәм өзі өспейді, қуат таппайды. Біреуі - білсем екен демеклік. Не көрсе соған талпынып, жалтыр-жұлтыр еткен болса, оған қызығып, аузына салып, дәмін татып қарап, тамағына, бетіне басып қарап, сырнай-керней болса, дауысына ұмтылып, онан ержетіңкірегенде ит үрсе де, мал шуласа да, біреу күлсе де, біреу жыласа да тұра жүгіріп, «ол немене?», «бұл немене?» деп, «ол неге үйтеді?» деп, «бұл неге бүйтеді?» деп, көзі көрген, құлағы естігеннің бәрін сұрап, тыныштық көрмейді. Мұның бәрі - *жан құмары*, білсем екен, көрсем екен, үйренсем екен деген». Осы үзіндіде «Адам» концептісі *бала* сөзімен беріледі. Мәтінде *бала* сөзінің таңдалуы кездейсоқ емес. Абай адамның әуелгі табиғатына назар аударту үшін *бала* лексемасын таңдаған. Абай өзінің «Көк тұман – алдыңғы келер заман» өлеңінде осы ойын нақтылай түседі.

Ақыл мен жан — **мен** өзім, тән — **менікі**,
«**Мені**» мен «**менікінің**» мағынасы — екі.
«**Мен**» өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан,
«**Менікі**» өлсе өлсін, оған бекі.

Шырақтар, ынталарың «**менікінде**»,
Тән құмарын іздейсің күні-түнде.
Әділеттік, арлылық, махаббат пен —
Үй жолдасың қабірден әрі өткенде.

Осы шумақтардағы **мен** бірінші жақтың жіктеу есімдігіАбайдың жеке тұлғасына емес, «Адам» концептісіне қатысты жалпы адамзат болмысына қатысты қолданылып тұр. Жалпы ортағасырлық философияда жан мен тәннің және адамның жан дүниесіне тән ақыл мен жүректің бөлініп қаралуы орын алады. Бұл тек исламдық дүниетанымда ғана емес, ежелгі грек және ортағасырлық христиандық дүниетанымда да орын алады.

Ол мәселеге кеңінен тоқталмас бұрын, адамның болмысына қатысты мәселеге оралайық. Құранның Бақара сүресінің 30-аятында: «Адамды топырақтан жаратып, оған жан салды» - делінеді. Бұдан байқайтынымыз, адамның – жан мен тәннен тұратындығы. Осы айтылғандар Абайдың адам болмысы туралы көзқарасы ислам дініне сәйкес келетінін көрсетеді.

Ал адам жанының өлмейтініне келетін болсақ, бұл да ислам дінінің таным-түсінігіне сәйкес келеді. Құранның Мәида сүресінде: «Алла (Т.): «Бүгін шыншылдардың шындықтары пайда беретін бір күн. Оларға астарынан өзендер ағатын жұмақтар бар. Олар онда мәңгі қалады да, Алла олардан разы болады әрі олар да Алладан разы болады. Бұл ірі қол жеткендік» - дейді». (119 аят) Құранда шыншылдардың жұмақта мәңгі қалатыны айтылуы адам жанының мәңгілік екенін аңғартады. Адамның мәңгілік өмір сүруі Алланың рахымынан болған. Алла адамды жаратып, оның жанын мәңгі етті, сондықтан адамның өмірі бұл дүниедегі өмірімен, өзінің өлімімен шектелмесе керек. Абайдың «Адам» концептісінен де біз осы адамның мәңгілік сипатын көреміз. Яғни адамның тәні өлсе де, жаны өлмейді.

Абай адамның ішсем, жесем деген тән қалауы асқына келе бүкіл дүниені менікі деуге алып келетінін көрсетеді.

Адам *ғапыл дүниені* дер *менікі*,
Менікі деп жүргеннің бәрі онікі.
Тән қалып, *мал* да қалып, *жан* кеткенде,

ISSN 2788-7979 (online)

Сонда, ойла, болады не сенікі?

Ғапыл сөзінің мағынасына келер болсақ, «Абай тілінің сөздігінде»: «қаперсіз, қапыда» деп көрсетіледі. Дегенмен мәтіндегі иағынасы одан әлде-қайда терең екені аңғарылады. Абай тіліндегі «Адам» концептісінің бір сипаты ретіндегі *ғапыл* сөзінің діндегі мағынасына қарайтын болсақ: «Ғапылдық» өзін жоқтан бар еткен Жаратушысын ұмыту және өлімді, ақыретті еске алмау десек болады. Бір сөзбен айтқанда: ғапылдық – ақыреттік бейғамдық деген сөз» [10]. Адам баласы дүниеге алданып, өз жаратылысының түп себепшісі Алланы ұмытып қапы қалады. Ғапылдық, білместік, надандық ұғымдары сан қырлы болады. Білместіктің өзінің сан алуан түрі бар [11]

Абай «Көк тұман – алдағы келер заман» өлеңіндегі ойын «Өлсе өлер табиғат, адам өлмес» өлеңінде сабақтайды:

Өлсе өлер табиғат, **адам** *өлмес*,
Ол бірақ қайтып келіп, ойнап-күлмес.
«Мені» мен «**менікінің»** айрылғанын
«*Өлді*» деп ат қойыпты өңкей білмес.

Көп адам дүниеге бой алдырған,
Бой алдырып, аяғын көп шалдырған.
Өлді деуге сыя ма, ойлаңдаршы,
Өлмейтұғын артына сөз қалдырған?

Алдыңғы өлеңмен салыстыра қарағанда Абай **табиғат** пен **тән**, **адам** мен **жан** арасына теңдік белгісін қойып тұрғандай көрінуі мүмкін. Дегенмен табиғат дегенде бүкіл материалдық әлем, бізді қоршаған орта туралы айтылып тұр деген ойдамыз. Иә, барлық жаратылыстың ақыры бар. Әрі *өлсе өлер* етістік тіркесінде болжалды мағына да бар, сонымен келесі болымсыздық мағынаны бекітіп күшейте түседі. Абайдың табиғатты өлді деп айтуына тілдік дәстүр өз әсерін тигізіп тұр. Бұқар жыраудың «Асқар таудың өлгені» толғауында:

Асқар таудың өлгені-
Басын мұнар шалғаны.
Көктегі бұлттың өлгені-
Аса алмай таудан қалғаны.
Ай мен күннің өлгені-
Еңкейіп барып батқаны.
Айдын шалқар өлгені-
Мұз болып тастай қатқаны.
Қара жердің өлгені-
Қар астында қалғаны.
Өлмегенде не өлмейді?
Жақсының аты *өлмейді,*
Ғалымның хаты *өлмейді*.

Бұқар жырау толғауындағы табиғат құбылыстарын өлді деп көрсету соңғы жолдағы өлмеу мағынасын, яғни жақсының аты мен ғалымның хаты өлмейтінін күшейту үшін қолданылғаны да байқалады. Әрине, табиғат құбылыстарының, жалпы өмірдің өтпелі, өзгермелі сипатын көрсету де бар. Абайдың табиғатты өлсе өлер деп көрсетуі де үнемі бір қалыпты тұрмай өзгеретінін, дүниеніңбаянсыздығын білдіру үшін айтылған деп болжауға болады. Абайдың да «*Өлді* деуге сыя ма, ойлаңдаршы, *Өлмейтұғын* артына сөз қалдырған?» деуі Бұқар жыраумен үндес шығып отыр. Абай өлеңінде адам мен жанның теңестірілуіне келетін болсақ, «Нұрлы аспанға тырысып өскенсің сен» өлеңіне мән берейік:

Адамзат — бүгін ***адам***, ертең ***топырақ,***
Бүгінгі өмір жарқылдап алдар бірақ.
Ертең өзің қайдасың, білемісің,
Өлмек үшін туғансың, ойла, шырақ.

ISSN 2788-7979 (online)

Бір қарағанда, «адам – өлмес» пен «**Адамзат** — бүгін **адам**, ертең **топырақ»** бір-біріне қарама-қарсы ой айтылып тұрғандай көрінуі мүмкін. Алайда біз бұл жерде көркемдік мақсаттың, коннотациялық мағынаны күшейту қажеттілігінің жатқанын да ұмытпауымыз керек. «Көк тұман – алдығы келер заман» өлеңінде Абай «адам өлмес» деп айтқанда, адамның жанына қатысты айтып тұрса, екінші мысалда адамның тәніне қатысты «**Адамзат** — бүгін **адам**, ертең **топырақ»** деп тұр. Екі жағдайда да метонимия құбылысы орын алған. Демек, Абай адам мен жан арасына теңдік белгісін қоймайды. Абайдың тілдік концептісінде адам жан мен тәнен тұрады.

Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концепті аясына жақсы және жаман оппозициясы адамның болмысын ашуға қолданылады. Абайдың өлеңінде «Адам» концепт аясына жататын *жақсы* сөзі қолданылады.

Кеселді болып бітеді
Жақсыға біткен *жақындар*.
Жау жағадан алған күн
Өздері *иттей* тақымдар.

«Абай тілінің сөздігінде» ***Жақсы*** сөзінің осы мағынасын: игі, қасиетті адам деп береді [12, 233]. Әрине, қазақ тілінде ***жақсы*** сөзінің қолданыс аясы кең әрі көп мағыналы сөз де болып келеді. Абай ***жақсы*** дегенде ақылды, адамгершілігі бар адамды айтады.

Ақ көңілді ***жақсыдан***
Аянбай салыс ортаға.
Ақылы, ары тапшыдан
Қу сөзін алма қолқаға.

Осы шумақта ***жақсы*** сөзі *ақ көңілді* эпитетімен қолданылғанда, жақсының көңілі таза, арамдығы жоқ екенін аңғарамыз. Тек Абай тілінде ғана емес, 19 ғасырда ***жақсы – жаман*** сөздері заттық мағынада жиі қолданылып, белгілі бір әлеуметтік топты білдіргені байқалады. Мысалы,

1) ***Жақсыны*** алыс, ***жаманды*** жақын көрме,
Жақсы атансаң, басқаның хақын жеме.
Жақсымын деп момынның малын жеме,
Жаман адам сол болар, мақұл деме.
(Шал ақын)
Жақсының сөзін әркім пайдаланар,
Миуалы алма, өріктің ағашындай.
Жаманның көкірегі - *көр*, көзі - *соқыр*,
Жүрер жолдан тал түсте адасып - ай.
(Сүйінбай Аронұлы)

Шал ақын *жақсының* сипаттарына басқаның хақын жемеу, адалдықты жатқызса, ал момынның малын жегенді жаманға жатқызады. Сүйінбай *жақсы* көпке пайдасы тиетін адам деп біледі. Әрі жұртқа пайда *жақсының* білімінен екенін *сөзі* дегеннен аңғарамыз. Ал оған қарама-қарсы қойылып отырған жаманның сипаты «*көкірегі – көр, көзі - соқыр*», яғни, надан деп білеміз. Басқаға пайдасын тигізбек тұрмақ, өзі де адасып жүреді. Қазақ тілінде «Адам» концепт аясына жататын ***жақсы – жаман*** ұғымдарының халық санасында ертеден орныққанын «Жақсы мен жаман» деген ертегінің болуы да айғақтайды. Сонымен бірге «Жақсыдан – шарапат, жаманнан - кесапат», «Жақсының жаттығы жоқ», «Жақсы тауып айтады, жаман қауып айтады», «Жаманның намысы болмайды, шөлдің қамысы болмас», «Жаманға сырыңды айтсаң, жарға жығады» сияқты т.б. мақал-мәтелдер қазақ тілінде бұл ұғымдардың ертеден орныққанын көрсетсе керек. Ортағасырлық түркі ғұламаларының шығармаларында да жақсы адам мен жаман адам қарсы қойылып, суреттеледі. Жүсіп Баласағұнның «Құтадғу білік» кітабында да *жақсы – жаман* образын көреміз. Мысалы,

Екі түрлі ат тілде жүрер жалғанда,
Бір – ***жақсы***, бір ***жаман*** мына жалғанда.
Жаманды сөгіп, ***жақсыны*** асыл санайды,

ISSN 2788-7979 (online)

Байқап қара, көңілің нені қалайды?!
Жақсы болсаң, атыңды атап мақтайды,
Жаман болсаң, ей, ер, сөгіп даттайды.

Жүсіп Баласағұн **жақсы** мен **жаманға** деген қоғамдық көзқарасын таратып жазып, жақсылардың қатарында болуды насихаттайды. ***Жақсы*** – ***жаман*** халықтың санасына терең сіңген түсінік екенін көреміз. Абай ***жақсы*** сөзін адамгершілігі бар, көркем мінезді адам мағынасында қолданып отырған. Сонымен бірге Абай тілінде ***жақсы*** сөзі ел басшысы деген мағынада әлеуметтік термин ретінде де келеді. Мысалы,

Единица – ***жақсысы***,
Ерген елі бейне нөл.
Единица нөлсіз-ақ,
Өз басындық болар сол.
Единица кеткенде,
Не болады өңкей нөл?

Абай *жақсы* деп елге жөн көрсетіп басшылық жасай алатын адамды айтып отығанын байқаймыз. Осы мәнмәтінге үңілетін болсақ, еиница сөзі де кездейсоқ алынып тұрмағандығын байқаймыз. Осы шағын үзіндінің ішіне единица сөзі үш рет қайталанып беріліп тұр. *Единица* – бүтін, нөлге қарама-қарсы, өзіндік мәні бар сан, сонымен бірге ауыспалы мағынада келу арқылы жеке тұлға мағынасын да береді. Абай *единица* сөзін бүтін, толық мағынасында алып тұрғандығы байқалады. Өйткені санаудың өзі бірден, единицадан басталады. Осы мәнмәтінде Абай айтып отырған ***жақсы*** қандай ***жақсы***? Ел басқарғанның бәрі жақсы ма деген сұрақ туады. Осы мәселеге көз жеткізу үшін осы өлеңнен тағы бір үзінді келтіріп өтейік:

Сәулең болса кеудеңде,
Мына сөзге көңіл бөл.
Егер сәулең болмаса,
Мейлің тіріл, мейлің өл.
Танымассың, көрмессің,
Қаптаған соң көзді шел.
Имамсыздық намазда –
Қызылбастың салған жол.
Көп *шуылдақ* не табар,
Билемесе бір ***кемел***?

Сонымен ел билеуге лайық ***жақсы*** – ***кемел*** адам болуы керек екен. Абайдың ел басқаруға қатысты көзқарасы, белгілі бір мөлшерде, әл-Фарабидің көзқарасына жақын келетінін де байқаймыз. Әл-Фараби өзінің «Қайырымды қала» еңбегінде: «... қайырымды қаланың бірінші басшысында болуға тиіс неге болын қызмет ету құралы да, басқа бір өнердің билейтін объектісі болмақшы емес. Оның өнері сондай өнер – барлық басқа өнер соның мақсатына бағынышты және қайырымды қаладағы барлық іс-әрекет осы мақсатқа бола жасалады. Мұндай адамды басқа ешкім билемейді: ол ***кемелділік*** дәрежесіне жетіп, парасат пен ұғымға айналған адам» - дейді [13,153]. Әрине, бұл жерде әл-Фарабидің барлық философиялық көзқарасын талдау мақсат етілмейді. Әл-Фараби да билік жеке бір кемелдік дәрежесіне жеткен тұлғаның қолында болу керек екені жайлы ой қозғайды. Абай да ел билеуге *кемел* адамның лайық екенін айтады. Абайдың тілдік әлемінде *кемел, кәміл, толық* сөздері синоним ретінде бірінің орынына бірі жұмсала береді. Дегенмен «Абай тілінің сөздігінде» *кемел* сөзіне – данышпан, дана деп түсініктеме береді [12,307]. Абайдың «Адам» концепті өрісіне кіретін *кемел* сөзі осы сөздікте берілген мағынасымен де «Ақылды» концепт аясына тән мағынаны береді. Абай толық адам кім деген мәселені өзінің өлеңдерінде, қара сөздерінде таратып жазған. Мысалы,

Ақыл, қайрат, жүректі бірдей ұста,
Сонда *толық* боласың *елден* бөлек.
Жеке-жеке біреуі жарытпайды,
Жол да жоқ *жарыместі жақсы* демек

ISSN 2788-7979 (online)

Абайдың *толық* деп тұрғаны – *ақыл, қайрат, жүректі* бірдей ұстаған адам. Осы мысалдарда «Адам» концепті өрісіне қатысты *ел, жарымес* сөздері қолданылып тұр. Осы мәнмәтінде *жарыместің* қолданылуы тегін емес. Тілдік қолданыста жарымес сөзінің жағымсыз экспрессиясы күшті болып келеді. Дәл осы мәнмәтінде жарымес сөзі ерекше экспрессия тудыру мақсатында емес, *толық – жарым* ұғымдарын қарама-қарсы қою үшін қоданылғаны анық. Яғни, адам толық болу үшін оның қасиеттері де толық болу керек: жарым ақыл, жарым қайрат, жарым жүрек жарамайды. Міне, кемелдіктің бір сипаты осы дей аламыз. Ал ел сөзіне келер болсақ, әлеуметтік лексика қабатына жатып, халық, жұрт, қоғам мағынасында қолданылады. Жоғарыда берілген мәтінде *ел* сөзі басқа адамдар мағынасында қолданылған. Не үшін басқа адамдар *ел* сөзімен белгіленді дегенде, *толық* боласың *елден* бөлек – дегенде, жалпы көпшілікке тән, қоғамда қабылданған, яғни, адамдар тобын ортақтастыратын, біріктіретін белгінің, сапаның барын білдіреді. Ал Абайдың *ел* сөзін таңдауы кездейсоқ емес, толық адам ол жалпы көпшілікке тән емес, адамды көпшіліктен ерекшелеп тұратын қасиет болып табылады. Сонымен бірге бөлек сөзі де ерекше, басқа, айрықша мағыналарын күшейтіп тұр. Демек, бұл жерде ел сөзі «Көпшіік» концептісін белгілеп тұр дей аламыз. Ал енді алдағы келтірген мысалда *Ерген елі* бейне нөл – дегенде, *ел* сөзі халық, бұқара, жұрт мағыналарын берген. *Елдің* басын біріктіріп тұрған белгінің бірі ретінде бір орталыққа бағынған, тарихи тағдырды таңдаған, ортақ мүдде біріктірген деген сияқты мағыналар бар деп айта аламыз. Осы қолданыста *ел* сөзі «Халық» концептісіне тән мағыналық өрісте жатыр. «Көпшілік» концептісіне жататын ағынаны *шуылдақ* сөзінен де көреміз. *Шуылдақ* – заттанған сын есімінің мағынасында, көп мағынанасынан да, басым жатқан бағалауыштық компонент бар: ауызбіршілігі жоқ, келісімге келе алмайтын, бір-бірін тыңдай алмайтын адамдар тобы. Олардың тіпті ортақ мақсаттары болмауы да мүмкін.

Абай жалықпай қайталап айта беретін ақиқаттар оның бүкіл шығармашылығының өзегі болып тұр. Абайды толғандырған – ***адам*** мәселесі. Адам қайтсе адам болады? Адамның адамшылығы немен болады?

Адам – бір *боқ көтерген боқтың қабы*,
Боқтан сасық боласың өлсең тағы.
Мені мен *сен* тең бе деп *мақтанасың*,
Білімсіздік белгісі – ол баяғы.

Кеше *бала* ең, келдің ғой *талай жасқа*,
Көз жетті бір қалыпта тұра алмасқа.
Адамды сүй, *Алланың хикметін сез*,
Не қызық бар өмірде онан басқа?!

Абай алдыңғы шумақта тән құмарын қуған адамның жағдайын көрсетеді: *Адам* — бір *боқ көтерген боқтың қабы.* Адам ішсем, жесем деген мұратпен өмір сүрсе, ол – боқтың қабы, көтерген жүгі де боқ. Образдың сомдалуына қазақ тіліндегі дүние боқ, боқ дүние деген сияқты образдар негіз болған сияқты. Ал енді екінші шумақта дүниенің өзгермелілігі туралы айта келе, өзгермейтін құндылықтар сөз болады: «*Адамды сүй, Алланың хикметін сез».* Осы арада біз ***махаббат, ақыл, ғылым*** деген нәрселерді көріп тұрмыз. Өйткені Алланың хикметін тану үшін ақыл мен ғылым керек.

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу барысында Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісіне тән адам болмысы, адамның жаратылысы, адамның табиғаты, адам өмірі ұғымдарының мәнін ашуды көздеген едік. Абайдың шығармаларын лингвоконцептологиялық тұрғыдан тадау барысында адамның жан мен тәннен тұратын болмыс деп қарайтыны анықталды. Сонымен бірге Абай Алланың адамды жаратуы, адам жанының мәңгіліктігі мен тәнінің бұл дүние үшін ғана тұрақ болатынына баса назар аудартады. Адамның мәңгілік мұраттары оның жан қалауынан туындап жатады. Абайдың толық адам тұжырымдамасының тілдегі көрінісі «Адам»

ISSN 2788-7979 (online)

концептісінің аясында жан-жақты талдауға түсті. Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісін лингвоконцептологиялық тәсілдеме негізінде талдау Абайдың тілдік әлемін дүниетанымымен, көзқарастарымен және өмірлік ұстанымдарымен байланыстыра отырып, бұл бағыттағы зерттеулердің перспективаларын көрсетіп берді.

Тағы да ойландыратын Абайдың «*Ақыл мен хауас барлығын білмей-дүр, жүрек сезе-дүр*» деген мәселе болып тұр. Олардың ара жігін ажырату үшін талдау қажет. Адамның жан әлемін құрайтын концепт өріске не жататыны туралы мәселе туындайды. Адам рухани жаратылыс болса, оның рухани әлемін не құрайды? Соның ішінде Абайдың жан әлемі концептісін тану үшін шығармаларына жүгінеміз. Абайдың тілдік әлеміндегі «Адам» концептісінің сан қырлы екенін көріп отырмыз. Демек, адамдықтың негізі «ыстық *қайрат*, нұрлы *ақыл*, жылы *жүрек*» екен. Сонымен бірге Абай тілінде адамның жан әлеміне қатысты ақыл, қайрат, жүрек сөздері кеңінен қолданылып, Абайдың дүниетаымынан, адам болмысы туралы түсінігінен мол мағлұмат береді. Сондықтан бұл сөздермен байланысты концептілерді арнайы талдау керек деп ойлаймыз. Әрине, адамның жан әлеміне қатысты ұғымдар бұл үшеуімен шектелмейді. *Жан, көңіл, ар* сөздерінің мағыналары мен олармен байланысты концептілерді де назардан шығармау керек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Байтұрсынұлы, А. Таңдамалы шығармалары. «Қазақтың бас ақыны». – Астана, 2022. –240 б.
2 Жұбанов, Қ.Қ. Шығармалар мен естеліктер. – Алматы: «Өнер», 1990. – 208 б.
3 Тер-Минасова, С.Г. Тіл және мәдениетаралық коммуникация. – Алматы: Ұлттық аударма бюросы, 2018. – 320 б.
4 Everett C. From patterns in language to patterns in thought: relativity realized across the Americas// international journal of american linguistics. vol. 83, no. 1, January 2017, pp. 173–201.
5 Lewandowski W., Özçalışkan S. Running across the mind or across the park: does speech about physical and metaphorical motion go hand in hand? // Cognitive Linguistics. – 2023. Vol. 34(3–4). pp. 411–444
6 Воркачев, С.Г. Лингвокультурный концепт. – Волгоград: ВолГУ, 2007. – 400 с.
7 Абақан, Е. Тілдің мәдени философиясы. – Алматы: Айкос, 2000. – 184 б.
8 Пашина , А.В. Концепт человек в сказах И.М. Ермакова//Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Тюмень, 2006. – 25 с.
9 Философиялық энциклопедия. – Алматы: Лантар Трейд, 2021. – 527 б.
10 https://www.muftyat.kz/kk/articles/islam-and-society/2021-10-04/37717-gapyldyk-pen-masyldyk/.
11 Faber, M., Frick, M., Zahrnt, D. Ignorance // January 2019. See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/331989428
12 Абай тілінің сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1968. – 734 б.
13 Әбу Насыр әл-Фараби. Қайырымды қала. – Алматы, 2015. – 284 б.

Материал 30.01.2025 баспаға түсті

Концепт «человек» в языковом мире Абая

К.Т. Бибеков[1], Л.М. Оразгалиева[2], М.М. Жакипова[2]
[1]АОО «Назарбаев интеллектуальные школы», Астана, 010000, Республика Казахстан
[2]Astana IT University, Астана, 010000, Республика Казахстан

В статье *рассматриваются* языковые единицы, слова и словосочетания, элементы текста, относящиеся *к понятию* «человек» *в* стихах и Словах назидания Абая.. При изучении подхода *лингвоконцептологии* определено семантическое поле концепта «Человек» *в*

ISSN 2788-7979 (online)

творчестве Абая. *Лингвоконцептологический подход* позволяет соотнести творчество Абая *с* его мировоззрением, историко-культурной средой*, в которой* он жил, жизненными взглядами, позициями. *В* языковом мире Абая *понятие* «Человек " выражено лексемами*, такими как адам, кісі, мен, менікі, бала, әке, ата-ана, жақсы, жаман, ақылды, надан, залым, ғалым, туыс, ел, халық, ақын, кемел, единица и* т.д. *С точки зрения лингвоконцептологического подхода* проанализировано*, как* такие понятия, как бытие человека, сотворение человека, смысл жизни *человека*, целостный человек, цель-идеал человека отражены в языке произведений Абая. *В* языковом мире Абая *понятие* «Человек " имеет разнообразный характер и *проявляется* через языковые единицы. Определены истоки концептуального познания Абая о человеке, изучено, какое место *он занимает в* языковом мире. Анализ концепта «Человек» *в* языковом мире Абая *на* основе *лингвоконцептологического* подхода показал перспективы исследований в этом направлении, связав языковой мир Абая *с его* мировоззрением, взглядами и жизненными позициями. Результаты исследования *могут* быть использованы *в* исследованиях *в области лингвоконцептологии*, когнитивной лингвистики, лингвокультурологии. *А также* эта *статья* расширяет горизонты абаеведения.

Ключевые слова: лингвоконцептология, концепт, языковой мир Абая, *концепт* «Человек», концепт «Совершенный человек», языковая картина *мира*.

Материал поступил в редакцию журнала 30.01.2025

The concept of "man" in the language world of Abai

K.T. Bibekov[1], L.M. Orazgaliyeva[2], M.M. Zhakipova[2]
[1]AEO "Nazarbayev Intellectual Schools", Astana, 010000 Republic of Kazakhstan
[2]Astana IT University, Astana, 010000 Republic of Kazakhstan

This article explores linguistic units, words, and textual elements related to the concept of "Man" in Abai's Verses and Words of Edification. Through a linguistic-conceptual approach, the study identifies the semantic field of the concept of "Man" in Abai's works, correlating his language with his worldview, historical and cultural context, and philosophical perspectives. In Abai's linguistic world, the concept is expressed through lexemes such as 'adam', 'kisi', 'men', 'meniki', 'bala', 'ake', 'ata-ana', 'zhaksy', 'zhaman', 'akyldy', 'nadan', 'zalym', 'galym', 'tuys', 'el', 'halyk', 'akyn', 'kemel', and 'unit'. The analysis examines how key themes such as human existence, creativity, life's purpose, the integral person, and the ideal human being are reflected in Abai's language. The study also explores the origins of Abai's conceptual understanding of humanity and its role in his linguistic worldview. The findings demonstrate the significance of the linguoconceptological approach in connecting Abai's linguistic expression to his philosophical and ethical positions. This research contributes to the fields of linguoconceptology, cognitive linguistics, and linguoculturology while broadening the scope of Abai studies.

Key words: linguoconceptology, concept, Abai's linguistic world, the concept of "Man", the concept of "Perfect man", the linguistic picture of the world.

REFERENCES

1 Baitursynuly A. Tandamaly shygarmalary. «Kazakhtyn bas akyny» (Selected works. The main Kazakh poet). – Astana, 2022. – 240 p. (in Kazakh)
2 Zhubanov K.K. Shygarmalar men esteykter (Works and memoirs). – Almaty: Oner, 1990. – 208 p. (in Kazakh)
3 Ter-Minasova S.G. Tyl zhane madenietaralykh kommunikatsiia (Language and intercultural communication). – Almaty: Ulttykh audarma biurosy, 2018. – 320 p. (in Kazakh)
4 Everett C. From patterns in language to patterns in thought: relativity realized across the Americas// international journal of american linguistics. vol. 83, no. 1, January 2017, pp. 173–201. (in English)

ISSN 2788-7979 (online)

5 Lewandowski W., Özçalışkan S. Running across the mind or across the park: does speech about physical and metaphorical motion go hand in hand? // Cognitive Linguistics. – 2023. Vol. 34(3–4). pp. 411–444. (in English)
6 Vorkachev S.G. Lingvokulturnyi kontsept (Linguistic and cultural concept). – Volgograd: VolGU, 2007. – 400 p. (in Russian)
7 Abakan E. Tyldyn madeni filosofiiasy (Cultural philosophy of language). – Almaty: Aikos, 2000. – 184 p. (in Kazakh)
8 Pashina A.V. Kontsept chelovek v skazakh I M Ermakova (The concept of man in the tales of I.M. Ermakov): Avtoreferat dissertatsii na soiskanie uchenoi stepeni kandidata filologicheskikh nauk. – Tiumen, 2006. – 25 p. (in Russian)
9 Filosofiialyk entsiklopediia (Philosophical encyclopedia). – Almaty: Lantar Treid, 2021. – 527 p. (in Kazakh)
10 https www muftyat kz kk articles islam-and-society 2021-10-04 37717-gapyldyk-pen-masyldyk (in Kazakh)
11 Faber, M., Frick, M., Zahrnt, D. Ignorance // January 2019. See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/331989428 (in English)
12 Abai tylynyn sozdygy (Dictionary of the Abai language). – Almaty: Gylym, 1968. – 734 p. (in Kazakh)
13 Abu Nasyr al-Farabi. Kaiyrymdy kala (Benevolent city). – Almaty, 2015. – 284 p. (in Kazakh)

Received: 30.01.2025

МРНТИ 39.29.15 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp45-60

С.Е. Давлетова[1], А.Е. Бижженова[1]
[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан

МИКРОТОПОНИМИКА АНГЛИЙСКОГО И КАЗАХСКОГО ЯЗЫКОВ

Актуальность данного исследования обусловлена необходимостью изучения концептуальных и лингвокультурных параметров микротопонимов для понимания историко-культурных, ментальных и языковых особенностей национальных языков, а также их дальнейшего активного развития и распространения. Это способствует формированию ментальных границ различных наций и культур и формированию представления об уникальности национального вернакулярного контента.

Целью данной работы является исследование ключевых характеристик нейминга микротопонимических объектов на примере казахского и английского вернакулярного контента. В исследовании использовались методы: лексико-семантический анализ, сравнительно-сопоставительный анализ, лингвокультурологический анализ и аналитико-синтетический метод.

Исследование подчеркивает важность микротопонимов для понимания культурных и языковых особенностей, а также их роль в формировании национальных идентичностей. Анализ микротопонимов на примере Астаны и Лондона выявил мотивы, такие как профессиональная деятельность, городские и жилые массивы, географическое положение и культурные аллюзии. В результате анализа вернакулярных наименований установлено, что казахские и английские микротопонимы объединяет использование образных и символических названий. Однако казахские микротопонимы чаще включают национальные символы, в то время как в английских наименованиях преобладают аллюзии национального характера.

ISSN 2788-7979 (online)

Заключение подчеркивает значимость дальнейшего изучения микротопонимов для глубокого понимания культурных и языковых аспектов национальных идентичностей.

Ключевые слова: вернакулярный контент, лингвистика, когнитивно-коммуникативные механизмы, географические объекты, историко-культурный контекст.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Основная задача – понять, какие факторы определяют использование и развитие местных языковых и культурных особенностей и как они взаимодействуют с официальными и более широко распространенными языками и культурами.

Изучение вернакулярного контента актуально, в первую очередь, с точки зрения следующих факторов: осознания того, что именно микротопонимы отражают концептуальное представление о мире в национальном сознании, отсутствия официально зарегистрированных данных о таких ономастических единицах (например, в картах), необходимости установления связи между способами неофициального (культурно-исторического, социально-бытового) и официального нейминга локализмов. С помощью исследования микротопонимов можно узнать множество этнографической, исторической, краеведческой, культурной информации, раскрыть когнитивные основы и лингвистические инструменты, используемые в процессе называния географических объектов.

Целью данного исследования стало рассмотрение особенностей нейминга вернакулярных микротопонимов в казахском и английском языках на примере городов Астана и Лондон. Исходя из цели данного исследования, были поставлены следующие задачи: изучить лексико-семантические группы наименований микрорайонов (кварталов), исследовать взаимосвязи между лингвистической природой названий и их когнитивно-коммуникативной обусловленностью, выяснить сходные и отличные черты между казахской и английской микротопонимическими системами. Предметом изучения стал вернакулярный контент Астаны и Лондона, рассматриваемый с лингвокультурной и когнитивно-коммуникативной точек зрения.

ВВЕДЕНИЕ

Термин «вернакулярный» обычно используется для обозначения чего-либо, что характерно для определенной местности или общественной группы. В контексте вернакулярной лингвистики он может относиться к языковым явлениям, культурным особенностям или названиям местных объектов, которые используются в повседневной жизни людей в данном регионе, но необязательно являются официальными или широко распространенными. Таким образом, вернакулярные элементы отражают уникальные черты местной культуры и местного языка.

Коннотация термина «вернакулярный» в данном контексте означает местный, народный, принадлежащий к определенному сообществу или местности. В данном случае вернакулярные названия отражают уникальные особенности местной культуры, их использование может быть ограничено определенными сообществами или местными жителями, при этом они могут не быть широко распространенными или официально признанными.

В центре вернакулярной лингвистики обычно находится изучение местных языковых явлений, диалектов, а также использование местных названий и выражений, что включает анализ лексики, грамматики и фонетики, а также культурных аспектов, связанных с этими языковыми элементами.

Сопоставление микротопонимов казахского и английского языка столичных наименований Астаны и Лондона обусловлено необходимостью установить сходные и различные черты в культуре нейминга и выстраивании пространственных отношений между урбанистическими объектами. Установка всех возможных связей между лингвистическими и

ISSN 2788-7979 (online)

когнитивно-коммуникативными инструментами актуальна с точки зрения понимания взаимодействия между семантическими компонентами и историко-культурным контекстом, который за ними стоит.

Топонимическая лексика казахского и английского языка рассматривалась в работе A. K. Meirbekov [1] с точки зрения когнитивных процессов и структур. На основании выяснения этимологии антропонимов определенного региона происходило формирование представления об образе мира. В данной работе была дана общая характеристика казахским и английским топонимам без разбора конкретных населенных пунктов.

Исследование A. Zhussupov [2] сосредоточено на формировании топонимической карты Казахстана с представлением топонимов разных лингвистических групп и выстраивании топонимического ландшафта Казахстана с учетом этнографических, социологических, культурных данных. В контексте составления топонимической карты предусмотрено изучение гидронимов, космонимов, урбанонимов, микротопонимов, но основное внимание уделено этнографическому аспекту, а не лингвистическому.

Изучение исторических особенностей и лингвистических возможностей национального языка рассматривалось в работе M. Sh. Narzilloyeva [3]. Исследование нацелено на анализ морфологических и синтаксических явлений, используемых при нейминге географических объектов в Узбекистане, но недостаточно внимания было уделено лингвистическим и коммуникативно-прагматическим аспектам.

Лингвистическое исследование топонимов города Алматы на основании электронных карт представлено в работе S. Serikova [4]. На основе анализа семантических и культурных компонентов в данной работе было обращено внимание на способы, с помощью которых происходило обогащение топонимического фонда. В частности, была рассмотрена символизация, ассоциативность, стилизация и образность, но не было уделено достаточного внимания неофициальным названиям микротопонимов.

При изучении казахских и английских топонимических систем учитывалась народная этимология, в частности легенды, мифы, образы-символы, связанные с рассмотренными пространственными объектами. Процесс этимологической реинтерпретации, предусматривающий когнитивный процесс, с помощью которого «слабые» лексические модели заменяются «более сильными», уже знакомыми носителям языка, рассмотрен в исследовании Ju. B. Walkowiak, но в работе не была проанализирована казахстанская топонимическая система.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Изучение нейминга как процесса называния микротопонимов в процессе историко-культурного развития нации происходило на основании названий географических объектов на примере двух городов: Астаны и Лондона. С данной целью использовались ментальные карты городов с отображением неофициальных названий. На основе данных материалов изучались основные тенденции в ономастике микротопонимов в казахском и английском дискурсах, а также рассматривались такие параметры, как эмоциональная оценка, лингвистические ресурсы и широта называемых географических объектов. В качестве микротопонимических единиц рассматривались следующие объекты: жилые массивы, парки, ветки метро, улицы, дорожные участки, бизнес-центры, водные объекты, мосты, кладбища, микрорайоны.

Сравнительно-сопоставительный анализ в данном исследовании использовался при рассмотрении казахских и английских микротопонимов на примере городов Астана и Лондон. В данном контексте сравнивались такие параметры, как эмоциональная окраска (положительная, негативная, нейтральная), использование лингвистических и художественных средств (метафорические переносы, символические образы, антропонимы, ироничность, мистификация, этикетные формулы, аллюзии) и основные географические объекты, которые поддавались неймингу: микрорайоны (кварталы), сооружения, бизнес-

ISSN 2788-7979 (online)

центры, парки, жилые массивы, здания государственного значения, мосты, ветки метро, дорожные участки.

Лексико-семантический анализ применялся в данном исследовании для выведения основных групп микротопонимов, представляющих названия микрорайонов (кварталов) рассмотренных городов. Критериями для объединения микротопонимов в группы были следующие: характер трудовой деятельности, национальность или возраст жителей, близость к объектам инфраструктуры, жилым массивам, водным объектам, давность и культурно-историческая специфика названий, символическая образность или аллюзии, заложенные в основу семантики микротопонимической единицы. Таким образом, для идентификации лингвистической природы микротопонимов основным аспектом был семантический.

Лингвокультурологический анализ использовался в данном исследовании для определения семантических, культурных, этнографических слоев на примере вернакулярного контента казахского и английского языка, построения связей между этнической, фольклорной, народоведческой информацией (источником номинации) и языковыми средствами, используемыми для выражения семантики с помощью разного рода художественных маркеров: образов-символов, иронии, пафоса, описательных конструкций и ассоциаций. Таким образом, принадлежность названий урбанистических объектов городов Астана и Лондон к определенной семантической группе определялась после сбора культурно-исторической и этнографической информации об определенном микротопонимическом объекте. Также лингвокультурологический анализ включал понимание когнитивно-коммуникативных механизмов нейминга в казахской и британской культурах. Следует отметить, что микротопонимические единицы рассматривались с точки зрения диахронической лингвистики.

Аналитико-синтетический метод применялся в данном исследовании при изучении теоретических аспектов, связанных с микротопонимикой, в частности таких, как влияние социальных и культурных изменений на трансформации вернакулярного контента, степень аутентичности микротопонимов, изучение разных слоев микротопонимических единиц в национальных языках, прагматико-коммуникативная обусловленность локального нейминга, соотношение между официальными и неофициальными названиями географических объектов, географическими и лингвистическими ландшафтами, способы реконструкции утерянного вернакулярного контента, индивидуальное и коллективное восприятие топонимов. Таким образом, с помощью аналитико-синтетического метода в данном исследовании изучались ключевые проблемы, связанные с прагматическим и лингвокультурным аспектами нейминга.

РЕЗУЛЬТАТЫ

Микротопонимика изучает названия небольших географических объектов: урочищ, пастбищ, сенокосов, колодцев, порогов, которые известны в основном только местным жителям. Вернакулярный контент представляет местные (народные) названия определенных территорий или объектов, образ которых сформировался в сознании его жителей. В городах к микротопонимам могут быть отнесены неофициальные названия микрорайонов, кварталов, сооружений (государственных зданий, аэропортов, спорткомплексов, торговых центров, бизнес-центров), водных объектов (рек, порогов, омутов). Одним из самых подвижных и быстро изменяющихся топонимических пластов сегодня является столичная урбанонимия: казахстанский опыт показывает, с какой высокой скоростью происходит переименование улиц г. Астана и как происходит восстановление исторических названий.

Результаты были получены путем анализа вернакулярных названий микрорайонов г. Астаны и их ассоциаций с различными характеристиками территорий, их историческими контекстами, а также коммуникативными и прагматическими особенностями. Для этого проводилось исследование лингвистических, исторических и культурных аспектов формирования данных названий, включая анализ литературы, интервью с местными

ISSN 2788-7979 (online)

жителями, архивные источники и другие доступные источники информации. При изучении вернакулярных наименований г. Астаны было выяснено, что, как правило, коллективные ментальные границы не совпадают с административно признанными. На ономастику неформальных микрорайонов значительно влияют названия заводов, торговых точек, спортивных комплексов, природных объектов (например, рек) и местных сообществ. Таким образом, среди микротопонимов, представляющих названия неформальных микрорайонов Астаны, по лингвистическому принципу можно выделить несколько групп.

Первую группу образуют названия, в основе которых лежат наименования объектов, связанных с характером трудовой деятельности и занятости людей: Мясокомбинат, Лесозавод, Кирпичный, Агрогородок, Газоаппаратура, Чугунка. Ко второй группе можно отнести названия, представляющие другие городские объекты: Вокзал, Евразия, Встреча (от названия торгово-развлекательных центров), 13 магистраль, Жагалау-3 (от названия жилых комплексов). Третья группа представлена названиями, идентифицирующими водные объекты: Правый берег, Левый берег, Есильский) или географическое расположение микрорайонов (Юго-восток). К данной группе также можно отнести названия, сохранившие фонетическую природу казахского языка: Жагалау (обозначение побережья реки, указывает на расположение микрорайона по близости к реке Есиль), Самал (обозначение легкого ветра, бриза, указывает на расположение на берегу Есиля). Еще одна группа вернакулярных микрорайонов состоит из исторических названий микрорайонов (Слободка, Целинный, Капай). Некоторые названия мотивированы наименованиями групп людей по национальному (Немецкий городок) или возрастному принципу (Молодежка)[5].

Учитывая коммуникативно-прагматическую природу наименования микрорайонов г. Астаны, в отдельную группу можно отнести названия, связанные с памятниками культуры и истории, имеющими символическую онимическую мотивацию. Например, в честь независимости Казахстана в столице был сооружен памятник и смотровая башня в Астане под названием Байтерек, которые стали символом страны и очень популярны среди туристов. Само же название «Байтерек» является транслитерацией с казахского языка и обозначает пирамидальный тополь, который в национальном сознании казахов приобрел роль символического древа жизни. Еще одно название микрорайона, являющегося отсылкой к европейским культурным памятникам, – Триумфальная арка. Данное сооружение под названием «Мәңгілік Ел» было возведено на честь 20-летнего юбилея независимости Казахстана Н. Назарбаевым. В основе некоторых микрорайонов г. Астаны лежат антропонимы: например, название Новая Сейфуллина соотносится с фамилией основоположника современной казахской литературы.

Следует отметить, что названия вернакулярных наименований представлены двумя культурными пластами: как казахскими, так и русскими названиями. Например, название микрорайона и соответственно жилого комплекса «Коктем» происходит от казахского «весна», название микрорайона и железнодорожной станции «Достык» с казахского языка переводится как «дружба». Но также сохранились и русские названия: Юбилейный, Артем, Чугунка. Неформальные названия сохраняются в памяти намного дольше, чем административные, поэтому, кроме новых названий, также функционируют и старые советские. Финальной точкой процесса изучения географических названий является создание так называемых ментальных карт. Расположение микрорайонов Астаны представлено на рисунке 1.

Рисунок 1. Карта неофициальных названий Астаны
Источник: подготовлено по материалам Steppe [6].

Таким образом, на процесс наименования природных объектов влияют не только свойства самого объекта, но также ландшафтные модели и когнитивные механизмы. Кроме названий микрорайонов, в Астане множество локальных наименований следующих объектов: улиц, предприятий, памятников, жилых комплексов, кафе, парков, мостов, дворцов культуры. Например, неофициальными названиями моста Серуен, которые ему дали местные жители, являются Шатающийся мост (из-за шаткости поверхности) или Астрологический мост (из-за наличия флюгера, окаймленного фигурками из восточного календаря). Неформальное название моста по шоссе Алаш, а именно Горбатый мост, связано с его арочной формой, существенно выгнутой кверху.

Название фонтана Древо жизни в Астане ассоциируется у местных жителей с Чупа-чупсом по своей форме. Министерство транспорта и коммуникаций Казахстана получило локальное наименование Зажигалка после случившегося пожара, а также по ассоциации с формой сооружения, а региональное название Министерства финансов называется Долларом, поскольку здание напоминает по форме доллар, а также ассоциируется с финансами. Название жилого комплекса «Семь бочек» связано с архитектурным ансамблем, выполненным из 7 зданий в форме бочек. Таким образом, одной из особенностей вернакулярного контента в Астане является использование метафорического переноса по форме зданий. Кроме, уже упомянутых названий, можно выделить еще такие, как Морковка (бизнес-центр Astana Tower

ISSN 2788-7979 (online)

ярко-желтого цвета и вытянутой формы), Яйцо (здание Государственного архива Астаны куполообразной формы), Ведра (бизнес-центр «Алтын-орда» в виде двух зданий-близнецов конусовидной формы). Следует отметить, что негласные наименования микротопонимов в городе часто связаны с историческими и культурными символами других народов: например, египтян – Пирамида (Дворец мира и согласия, символизирующий дружбу между разными конфессиями: христианами, буддистами, мусульман) или итальянцев – Пизанская башня (15-этажный деловой комплекс «Шахназ»).

По аналогии с формой, высотой, цветом и другими параметрами зданий возникли такие названия сооружений, как Ракушка или Капуста (концертный зал «Казахстан»), Летающая тарелка (здание цирка), Фонарь («Назарбаев-центр»), Шприц (бизнес-центр «Астаналык»), Свечки (высотные здания), Муравейник (здание отеля Hilton Garden), Матросская тишина (комплекс зданий возле «Нур Отан»), Системник (бизнес-центр «Парус»), Караоткель (название кладбища, в переводе означает «черная переправа, брод»). Часть проспекта Туран, который застроен огромным количеством ресторанов высокого класса, местные жители назвали Улицей ресторанов.

Кроме параметров здания, в основе названий архитектурных сооружений могут быть культурные ассоциации: например, шар «ЭКСПО-2017» жители Астаны назвали «Звездой смерти», ориентируюсь на ассоциацию со «Звездными войнами», а название жилого комплекса «Титаник» имеет ассоциативную связь с трагической судьбой утонувшего пассажирского судна, поскольку данный жилой комплекс со всех сторон окружен зеленью. Также следует отметить, что лингвокультурной чертой микротопонимов города Астаны стало использование нескольких наименований для одного и того же объекта. Например, здание бизнес-центра называют то Книжкой, то Пачкой кэша, Дворец независимости – то Мыльницей, то Тортом. У Дворца искусств «Шабыт» также два названия: Горшок, Пепельница, а у «Назарбаев-центр» целых три: Фонарь, Прожектор, Глаз Циклопа.

Столица Великобритании имеет несколько названий, в частности The Big Smoke (ассоциация с лондонским смогом XIX—XX веков), The city of tears (метафора, указывающая на дождливую погоду в городе). Пренебрежительное название The Great Wen Лондону придумал защитник сельской местности W. Cobbett, который считал город опухолью на лице нации. Также используются следующие названия: Londinium, The Global Village, The City of Dreams, Cockney Town. На рисунке 2 представлена карта микротопонимических объектов Лондона.

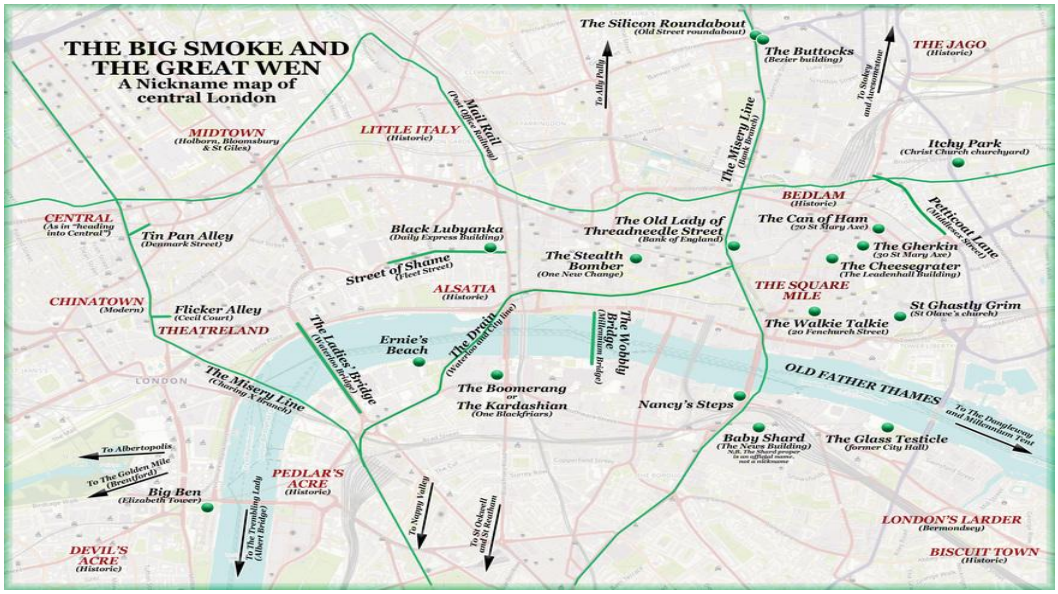

Рисунок 2. Карта микротопонимов Лондона
Источник: подготовлено по Londonist [7].

ISSN 2788-7979 (online)

Среди неофициальных названий лондонских кварталов в сознании местных жителей закрепилось несколько групп микротопонимов, обозначающих этнические анклавы (Chinatown, Little Italy), ремесленные микрорайоны (Londons Larder, Biscuit town), непосредственно указывающих на размещение городских объектов (Theatreland – квартал, в котором находится около 40 театральных площадок, расположен недалеко от West End), обозначающих территориальное расположение относительно города (Central, Midtown, Londinium). Следует отметить, что большую группу неофициальных наименований кварталов Лондона представляют номинации, основанные на метафоризации действительности: The Square Mile, Bedlam, Devil's Acre, Pedlar's Acre. Например, название Alsatia прижилось как ассоциация к Эльзасу, пережившему долгие годы грабежей во времена Тридцатилетней войны, поскольку в данном квартале Лондона имело место беззаконие, внушающее страх местному населению. Наименование Devil's Acre квартал вокруг St Ann's Lane получил от Ch. Dickens [12], а название Bedlam стало употребляться по аналогии с Bedlam Bethlem Royal Hospital – больницей для лечения психических заболеваний, которая располагалась в данном микрорайоне.

Названия лондонских сооружений также часто номинируются по ассоциациям с формой и другими характеристиками: например, у Leadenhall Building появилось неофициальное название The Cheesegrater из-за клиновидной формы строения, напоминающей сырную терку, коммерческое здание St Mary Axe в финансовом микрорайоне Лондона было прозвано местными жителями The Gherkin. Самое высокое здание Великобритании London Bridge Tower ассоциируется у местных жителей с осколком из-за своей пирамидальной формы, поэтому за ним закрепилось название The Shard. Сооружение, находящееся по улице 20 Fenchurch Street, было названо The Walkie-Talkie из-за его формы, которая напоминает трубку рации, строение 70 St Mary Axe также по ассоциации с формой получило название Can of Ham. Здание лондонской мэрии называют The Egg, а раньше использовались также наименования The Glass Testicle и The Glass Gonad. Неофициальное название Big Ben обозначает Westminster (Houses of Parliament), на самом деле далеко не все туристы знают, что Big Ben по факту называется большой колокол, а не сама башня.

Среди инфраструктурных объектов города можно выделить мосты, церкви, парки, кладбища. Мост London Millennium Footbridge имеет название Wobbly Bridge, которое он получил из-за своей шаткости в день торжественного открытия, после чего пришлось снова закрыть его на ремонт. Несколько мостов в Лондоне имеют неформальные названия, в основе которых используется слово «Lady». Например, мост Waterloo Bridge местные жители в обиходе называют The Ladies Bridge, поскольку после ликвидации компании Peter Lind & Co. произошла утеря трудовых книжек 350 женщин, которые в ней работали. Мост Albert Bridge получил название Trembling Lady из-за его способности к вибрациям. Для обозначения Bank of England часто используется номинация The Old Lady of Threadneedle Street. Кладбище Chris Church churchguard получило прозвище Ithy Park, что было обусловлено огромным количеством вшей, находящихся там. Неофициальное название St Ghastly Grim церкви St Olave's church было дано ей Ch. Dickens и затем укоренилось в народном сознании. По аналогии с формой Lee Valley VeloPark (Olympic Velodrome) получил название The Pringle.

Кроме зданий и сооружений, также среди микротопонимов можно выделить улицы: Street of Shame (для обозначения Fleet Street, по которой проживали тысячи репортеров и редакторов, работающих в провинциальных изданиях), Tin Pen Alley (для обозначения Denmark street, по которой находились музыкальные издательства и другие заведения), The Silicon Roundabout (для обозначения Old Street roundabout, эпитет «силиконовый» используется по ассоциации с миром высоких технологий), Petticoat Lane (для обозначения Middlesex Street, который функционировал как рынок модной одежды и обуви). Также вернакулярный контент в Лондоне включает ветки метро: Charing x Branch назвали The Misery Line из-за переполненности и ненадежности, a Waterllo and City line – The Drain из-за внешнего вида станций, дорожные участки: Brentfort получил название To the Golden Mile из-за высокой концентрации промышленности, водные объекты: реку Thames местные жители часто

называют Old Father Thames. В таблице 1 показаны основные особенности микротопонимов Астаны и Лондона.

Критерий	***Астана***	***Лондон***
Эмоциональная окраска	Большинство положительных и нейтральных коннотаций, связанных со зданиями, есть негативные коннотации, преимущество связанные с микрорайонами города	Множество негативных коннотаций, связанных с бедными микрорайонами и улицами, а также мистическими историями
Художественные средства	В основном метафорическое перенесение по форме предметов, отсылки к мировым образам и сюжетам, использование национальных образов-символов, антропонимов, ироничность	В основном метафорическое перенесение по форме предметов, использование символических образов и аллюзий к литературным произведениям (как правило, национальным), а также местным историям мистического плана, упоминание этикетных формул в названиях, ироничность
Объекты	Как правило, микрорайоны, строения, бизнес-центры, жилые массивы, государственные здания, мосты	Как правило, кварталы, бизнес-центры, парки, мосты, водные объекты, ветки метро, дорожные участки.

Таблица 1. Особенности микротопонимов Астаны и Лондона

Источник: подготовлено на основании результатов изучения вернакулярного контента в г. Астана.

Таким образом, в данном исследовании было произведено сопоставление микротопомических единицы Астаны и Лондона. В частности, следуют отметить такие общие черты нейминга географических объектов: ассоциативность, образность, метафоричность, ироничность, использование символических образов. Для казахских наименований были характерны положительные или нейтральные ассоциации с названиями географических объектов, при этом в английском языке наблюдалось большое количество негативно окрашенных номинаций для обозначения самого Лондона и его частей. Астанинская микротопонимика сохранила как казахские, так и русские названия советского периода, лондонская базируется полностью на национальной лексике, что обусловлено более длительной историей независимой Великобритании. В казахстанском дискурсе больше микротопонимов, ориентированных на мировые сюжеты и аллюзии (кинофильмы, литература), а в английском дискурсе микротопонимика базируется на национальных сюжетах. Для лондонских названий характерна высокая степень мистификации пространственных отношений.

ОБСУЖДЕНИЕ

В данном исследовании были определены основные группы вернакулярных наименований Астаны и Лондона, в частности ключевыми вариантами мотивации были такие, как названия трудовой деятельности населения, городских объектов и жилых массивов, водных объектов, наименования, связанные с национальными и социальными группами, а также символическими и метафорическими образами, культурно-историческими аллюзиями. Также были выделены такие сходные черты между казахскими и английскими микротопонимами, как ассоциативность, образность, метафоричность, ироничность, символизация. Отличительными чертами казахской лингвокультуры стали положительная или нейтральная эмоциональная окраска, использование национальных образов вместе с аллюзиями на мировые сюжеты. Лондонские микротопонимы показали высокую степень мистификации, использование этикетных формул и аллюзий исключительно на национальные сюжеты.

ISSN 2788-7979 (online)

Изучение микротопонимов города Астана показало высокую степень использования советского вернакулярного контента, который до сих пор сохранился в памяти местных жителей старшего поколения и передается младшему поколению. При этом существует тенденция к переименованию и восстановлению казахских наименований для обозначения микрорайонов. Мысль о влиянии властей на топонимические системы выразил в своей работе Ch. Wu [8]. В частности, исследователь указал на то, что социальные и демографические изменения значительно влияют на вернакулярный контент. Таким образом, казахстанские микротопонимы отражают не только старинные названия микрорайонов, но также и наименования советского периода, которые еще не были вытеснены новыми наименованиями. В контексте адаптации микротопонимов г. Вильнюс советского периода B. Sinockina предлагает схему, в которой сочеталась бы аутентичность микротопонима, близость к оригиналу на литовском языке и доступность в плане перевода иностранными жителями.

Прагматико-коммуникативный взгляд местных жителей на неформальные названия микротопонимов часто игнорируется властями, поэтому официальная практика внедрения таких наименований является крайне редким явлением. Это приводит не только к лингвистическим проблемам, но также влияет и на географическое разделение в пределах городов и других населенных пунктов, поскольку официальные и неофициальные названия микрорайонов и их границы могут не совпадать. В данном контексте интересной является мысль S. Basik [9] о необходимости разработки критической топонимической теории, которая была бы направлена на исследование концептуальных основ микротопонимов и дальнейшее ее внедрение уже на официальном уровне.

При исследовании астанинских и лондонских микротопонимов было обнаружено, что наименования соотносятся с разными историческими и культурными периодами развития. Например, наименования, связанные с историческими центрами городов, чаще всего соотносятся с какими-то новыми объектами или старинными памятниками, то есть сохраняют лингвокультурную специфику региона. В то же время чем дальше от центра, тем больше появляется названий, не связанных с историей народа или города. Это могут быть названия новых поселений, наименование которых проводилось по аналогии к социальному статусу или национальности его жителей, и инфраструктурных объектов, связанных со способом занятости людей в данном регионе (заводов, фабрик). Неоднородность названий в черте одного города подтвердили также результаты исследования неофициальных географических названий Ch. Zschieschang [10]. В работе отмечено, что образование каждого микротопонима связано с проживанием на определенной территории некой коммуникативной общности.

В данном исследовании вернакулярный контент рассматривался с точки зрения его лингвистической (лексической) и когнитивно-коммуникативной природы, то есть изучалась семантика микротопонимов и их историко-культурная обусловленность на примере казахского и английского языков. Но следует также отметить эффективность других методов исследования: например, в работе J. Skofic [11] шла речь об уделении внимания фонетическим и фонологическим особенностям, в частности транскрипции и стандартизации вернакулярного контента. Именно сквозь призму фонетики и морфологии удавалось реконструировать природу названий на базе диалектов словенского языка.

Процесс присвоения названий топонимам характеризуется изучением не только лингвистических параметров, но также политической, культурной, картографической, антропологической информации, городского планирования. Изучение неофициального называния объектов на территории города Астаны показало, что для одного и того же сооружения может использоваться несколько названий, конкурирующих между собой. Факт того, что в нейминге пространственных точек в черте одного населенного пункта существуют несогласования, был подтвержден в работе M. Houssay-Holzschuch [12]. В ней было указано, что наименования отражают как коллективные, так индивидуальные отношения с пространством, сочетают реальное и вымышленное, поэтому географические объекты часто наделяются противоречащими друг другу названиями.

ISSN 2788-7979 (online)

Названия микрорайонов г. Астана были распределены на несколько категорий зависимо от лингвистических и коммуникативно-прагматических функций. В частности, были выделены наименования объектов, связанных с занятостью людей, городские объекты, водные объекты, наименования по аналогии с группой людей, проживающих на определенной территории. В отдельной группе рассматривались микротопонимы, имеющие символико-метафорическую природу и культурно-историческое значение. При этом для нейминга использовались принципы метафорического переосмысления, ассоциативности и описательности (по форме, внешнему виду объектов), реже оценки. В работе Ja. Tent [13], кроме описательного, ассоциативного, оценочного принципов нейминга, также были выделены такие, как ситуативный (описание ситуации, события), сдвига (использование названия другого объекта) и эпонимический (использование одноименного антропонима).

Невзирая на долгие годы влияния русского языка на казахстанскую топонимику, многие исторические названия микрорайонов сохранились в национальном сознании и постепенно возвращаются в культурный оборот. Изучение A. M. Balduino[14] микротопонимики Сантоме показало, что топонимический профиль данного региона нельзя определять только через португальский язык и колониальную историю, поскольку локальный нейминг сохранил целый пласт эндемических названий, что дает возможность считать данную микротопонимику уникальной. Результаты исследования казахских микротопонимов показало их лингвокультурную и концептуальную природу: использование положительных и нейтральных коннотаций, иногда – иронических, метафорического перенесения и ассоциативности, символических образов, аллюзий на мировые сюжеты. В свою очередь, в работе J. G. G. Jakobsen было отмечено, что сохранение постколониальных названий часто обусловлено привлекательностью с точки зрения мультикультурализма для туристов, автор отметил, что постколониальная топонимика в разных странах сохранилась в разной степени. Современная политика Казахстана нацелена на замену русскоязычных названий географических объектов историческими названиями.

Практика исследования казахских и английских микротопонимов показала, что для получения лингвистической информации достаточно реконструировать историко-культурный или политический фон, определить временно-пространственные рамки появления наименования. И уже отталкиваясь от этого, можно изучать лингвистические характеристики названия географического объекта. В своем исследовании F Giraut [15] отметил, что изучение географического ландшафта невозможно без изучения языкового ландшафта. Автор считал, что невзирая на то официальное или неофициальное название, социальная технология присвоения наименований местам одна и та же и представлена неким набором установок социально-политического характера. Результаты исследования казахских и английских микротопонимов показали также высокую степень лингвокультурного и концептуального влияния на наименования, за которыми стоят локальные истории и герои.

Таким образом, в современном научном дискурсе исследовались такие вопросы, как лингвокультурная специфика вернакулярного контента, основы нейминга микротопонимов, соотношение между географическим и языковым ландшафтами, способы метафорических и других художественных трансформаций при мотивации названий географических объектов. Закрепление в народном сознании неофициальных названий показало, что данные номинации обладают более сильной лингвокультурной основой, чем официальные названия, или простотой использования в бытовой речи. Также изучение микротопонимических названий рассматривалось в постколониальном контексте с точки зрения совмещения нескольких культурных пластов разных исторических периодов.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

При изучении неофициальных названий микрорайонов в Астане были выделены следующие группы номинаций: мотивированы трудовой деятельностью людей (Мясокомбинат, Агрогородок, Чугунка), мотивированы городскими объектами и жилыми

ISSN 2788-7979 (online)

массивами (Евразия – от наименования торгово-развлекательного центра, Жагалау-3 – от наименования жилого массива), мотивированы наименованиями водных объектов (Правый берег, Левый берег), мотивированы названиями исторического плана (Слободка, Целинный), мотивированы наименованиями по национальному или возрастному принципу (Немецкий городок, Молодежка), мотивированы названиями с символическим содержанием (Байтерек). Следует отметить, что в казахских микротопонимах сочетаются два культурных пласта: исконно казахские (Байтерек, Достык. Коктем) и русские (Артем, Чугунка) названия.

Наименования лондонских кварталов можно разделить на несколько групп: мотивированы названиями этнических анклавов (Chinatown, Little Italy), мотивированы наименованиями ремесленных микрорайонов (Londons Larder, Biscuit town), мотивированы названиями городских объектов (Theatreland), мотивированы непосредственно место расположением (Central, Midtown), мотивированы метафорически или символически (The Square Mile, Bedlam, Devil's Acre, Pedlar's Acre), мотивированы историческими и культурными аллюзиями (Alsatia, Bedlam).

В ходе лингвокультурного анализа микротопонимов на примере вернакулярного контента городов Астана и Лондон были выделены основные сходные и отличные черты. В частности, среди сходных характеристик были указаны такие, как ассоциативность, образность, метафоричность, ироничность, символизация. Среди отличных черт были выделены следующие: мистическое содержание названий, множество негативных коннотаций, использование этикетных формул (обращений) в английском языке, для казахского дискурса характерна билингвальная мотивация (от казахских и русских слов) микротопонимических единиц, использование национальных символов и одновременно аллюзий на мировые сюжеты. Основными микротопонимическими объектами в Астане были микрорайоны, бизнес-центры, жилые массивы, государственные здания, мосты, а в Лондоне – кварталы, бизнес-центры, парки, мосты, водные объекты, линии метро, улицы и дорожные участки.

Приоритетными направлениями в дальнейшей научной перспективе могут стать такие, как изучение лингвокультурных, когнитивных и коммуникативно-прагматических параметров топонимических единиц, сопоставление разных национальных микротопонимических профилей, а также официальных и неофициальных названий объектов. Также важным является рассмотрение вернакулярного контента с точки зрения словообразования, фонетических и грамматических особенностей.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Мейрбеков,А.К.(2021). *Исследование топонимов казахского и английского языков в когнитивном направлении*; available at: https://web.archive.org/web/20220517134525id_/http://nauteh-journal.ru/files/d89a4249-2085-4aae-bcad-40cfdc1cea92 (05.02.2024).

2 Zhussupov,A.,Moldakhmetova,3.(2023). Toponymic atlas of Kazakhstan with tooltips (preliminary compilation work). *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University*, 145 (4),35–44; available at:https://bulphil.enu.kz/index.php/main/article/view/721(05.02.2024).

3 Narzilloyeva,M.Sh.(2023).Lexical Features of Microtoponyms of Zhondor. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, 3 (3), 10–14; available at: https://ru.scribd.com/document/663956304/Lexical-Features-of-Microtoponyms-of-Zhondor (07.02.2024).

4 Serikova,S., Baishukurova, G. (2022). Digital technologies in the toponymy study. *SHS Web of Conferences*, 141, 04001; available at: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2022/11/shsconf_mtde2022_04001.pdf (08.02.2024).

5 Бижкенова, А. Е. (2013). Актуальные вопросы иностранной филологии и лингводидактики в Казахстане. Астана: ЕНУ им. Гумилева; available at: https://www.twirpx.com/file/1139521/ (09.02.2024).

6 Steppe.(2019). *Астана: Карта неформальных районов*; available at: https://the-steppe.com/gorod/astana-karta-neformalnyh-rayonov (07.02.2024).
7 Londonist.(2023). *A Map Of London Nicknames: From The Gherkin To The Silicon Roundabout*; available at: https://londonist.com/london/maps/a-map-london-nicknames (08.02.2024).
8 Wu, Ch., Young, C.(2023). Critical toponymies beyond the power-resistance nexus: multiple toponymies and everyday life in the (re-)naming of South China Sea Islands. *Social & Cultural Geography*, 24 (10), 1732–1751; available at: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14649365.2022.2104357 (05.02.2024).
9 Basik, S. (2023). Problematizing urban microtoponyms. *Geography Compass*, 18 (16); available at: https://www.researchgate.net/publication/376690181_Problematizing_urban_microtoponyms (05.02.2024).
10 Zschieschang, Ch.(2021). Perspective of the research on microtoponyms Sorbian Lausitz. *Onomastica*, 65 (1), 69–82; available at: https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.3 (07.02.2024).
11 Skofic, J.(2017). Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. *Acta geographica Slovenica*, 57 (1), 141–152; available at: https://www.researchgate.net/publication/314168088_Microtoponyms_as_an_important_part_of_Slovenian_cultural_heritage (08.02.2024).
12 Houssay-Holzschuch, M., Giraut, F.(2022). *The Politics of Place Naming: Naming the World*. Wiley-ISTE; available at: https://www.amazon.co.uk/Politics-Place-Naming-World/dp/1789451159 (08.02.2024).
13 Tent, Ja. (2015). Approaches to Research in Toponymy. *Names*, 63 (2), 65–74; available at: https://ans-names.pitt.edu/ans/article/view/2040/2039 (08.02.2024).
14 Balduino, A. M., Araujo, G. A., Agostinho, A. L. (2020). *São Tomé and Príncipe's toponymy*; available at: https://www.redalyc.org/journal/3074/307470821020/html/ (08.02.2024).
15 Giraut, F. (2020). Plural Toponyms: When Place Names Coexist. *EchoGeo*, 53, 1–8; available at: https://journals.openedition.org/echogeo/20760 (09.02.2024).

Материал поступил в редакцию журнала 28.01.2025

Ағылшын және қазақ тілдерінің микротопонимикасы

С.Е. Давлетова[1], А.Е. Біжкенова[1]
[1]Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті,Астана, 010000, Қазақстан Республикасы

Бұл зерттеудің өзектілігі ұлттық тілдердің тарихи-мәдени, психикалық және тілдік ерекшеліктерін түсіну мақсатында микротопонимдердің тұжырымдамалық және лингвомәдени параметрлерін зерделеудің, сондай-ақ олардың одан әрі белсенді дамуы мен таралуының қажеттілігімен байланысты. Бұл зерттеу әр түрлі ұлттар мен мәдениеттердің психикалық шекараларын қалыптастыруға және ұлттық вернакулярлық контенттің бірегейлігі туралы түсінікті қалыптастыруға септігін тигізеді.

Зерттеудің негізгі мақсаты қазақ және ағылшын тілдеріндегі вернакулярлық контент мысалында микротопонимиялық объектілерді атаудың басты сипаттамаларын зерттеу болып табылады. Зерттеуде мынадай әдістер қолданылды: лексикалық-семантикалық талдау, салыстырмалы талдау, лингвомәдени талдау және аналитикалық-синтетикалық әдіс.

Зерттеу микротопонимдердің мәдени және тілдік ерекшеліктерді түсінудегі маңыздылығын, сондай-ақ олардың ұлттық сәйкестікті қалыптастырудағы рөлін айқындайды. Астана мен Лондон мысалындағы микротопонимдерді талдау кәсіби қызмет, қалалық және тұрғылықты жерлер, географиялық орналасу мен мәдени тұспалдар сияқты мотивтерді анықтауға мүмкіндік берді. Вернакулярлық атауларды талдау нәтижесінде қазақ және ағылшын микротопонимдерінде бейнелі және символдық атауларды қолдану

ISSN 2788-7979 (online)

үйлесімі байқалады. Дегенмен, қазақ микротопонимдері жиі ұлттық рәміздерді қамтыса, ағылшын атауларында ұлттық сипаттағы тұспалдар басым болады.

Қорытындыда ұлттық бірегейліктің мәдени және тілдік аспектілерін терең түсіну үшін микротопонимдерді әрі қарай зерттеудің маңыздылығы атап өтіледі.

Кілт сөздер: вернакулярлық контент, лингвистика, когнитивті-коммуникативтік механизмдер, географиялық объектілер, тарихи-мәдени контекст.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мейрбеков,А.К. (2021). Қазақ және ағылшын тілдерінің топонимдерін танымдық бағытта зерттеу; available at: https://web.archive.org/web/20220517134525id_/http://nauteh-journal.ru/files/d89a4249-2085-4aae-bcad-40cfdc1cea92 (05.02.2024).

2 Zhussupov,A.,Moldakhmetova,З.(2023). Toponymic atlas of Kazakhstan with tooltips (preliminary compilation work). *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University*, 145 (4),35–44; available at:https://bulphil.enu.kz/index.php/main/article/view/721(05.02.2024).

3 Narzilloyeva,M.Sh. (2023).Lexical Features of Microtoponyms of Zhondor. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, 3 (3), 10–14; available at: https://ru.scribd.com/document/663956304/Lexical-Features-of-Microtoponyms-of-Zhondor (07.02.2024).

4 Serikova,S., Baishukurova, G. (2022). Digital technologies in the toponymy study. *SHS Web of Conferences*, 141, 04001; available at: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2022/11/shsconf_mtde2022_04001.pdf (08.02.2024).

5 Бижкенова, А. Е. (2013). Қазақстандағы шетелдік филология мен лингводидактиканың өзекті мәселелері. Астана: ЕҰУ. Гумилев; available at: https://www.twirpx.com/file/1139521/ (09.02.2024).

6 Steppe. (2019). Астана: бейресми аудандардың картасы; available at: https://the-steppe.com/gorod/astana-karta-neformalnyh-rayonov (07.02.2024).

7 Londonist. (2023). *A Map Of London Nicknames: From The Gherkin To The Silicon Roundabout*;available at:https://londonist.com/london/maps/a-map-london-nicknames(08.02.2024).

8 Wu, Ch., Young, C. (2023). Critical toponymies beyond the power-resistance nexus: multiple toponymies and everyday life in the (re-)naming of South China Sea Islands. *Social & Cultural Geography*, 24 (10), 1732–1751; available at: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14649365.2022.2104357 (05.02.2024).

9 Basik, S. (2023). Problematizing urban microtoponyms. *Geography Compass*, 18 (16); available at: https://www.researchgate.net/publication/376690181_Problematizing_urban_microtoponyms (05.02.2024).

10 Zschieschang, Ch. (2021). Perspective of the research on microtoponyms Sorbian Lausitz. *Onomastica*, 65 (1), 69–82; available at: https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.3. (07.02.2024)

11 Skofic, J. (2017). Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. *Acta geographica Slovenica*, 57 (1), 141–152; available at: https://www.researchgate.net/publication/314168088_Microtoponyms_as_an_important_part_of_Slovenian_cultural_heritage (08.02.2024).

12 Houssay-Holzschuch, M., Giraut, F. (2022). *The Politics of Place Naming: Naming the World*. Wiley-ISTE; available at: https://www.amazon.co.uk/Politics-Place-Naming-World/dp/1789451159 (08.02.2024).

13 Tent, Ja. (2015). Approaches to Research in Toponymy. *Names*, 63 (2), 65–74; available at: https://ans-names.pitt.edu/ans/article/view/2040/2039 (08.02.2024).

14 Balduino, A. M., Araujo, G. A., Agostinho, A. L. (2020). *São Tomé and Príncipe's toponymy*; available at: https://www.redalyc.org/journal/3074/307470821020/html/ (08.02.2024).

15 Giraut, F. (2020). Plural Toponyms: When Place Names Coexist. *EchoGeo*, 53, 1–8; available at: https://journals.openedition.org/echogeo/20760 (09.02.2024).

Материал 28.01.2025 баспаға түсті

ISSN 2788-7979 (online)

Microtoponymy of english and kazakh languages

S.E. Davletova[1], A.E. Bizhkenova[1]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan

The relevance of this study arises from the necessity of exploring the conceptual and linguocultural parameters of microtoponyms to better understand the historical, cultural, cognitive, and linguistic characteristics of national languages. This investigation also contributes to shaping mental boundaries between nations and deepening the appreciation of the uniqueness of national vernacular content.

This study aims to analyze the key characteristics of microtoponymic naming patterns in Kazakh and English vernaculars. The research employs a combination of lexicosemantic, comparative, and linguocultural analyses, along with an analytic-synthetic method. The findings highlight the significance of microtoponyms in reflecting cultural and linguistic identities and their role in the construction of national consciousness.

A comparative analysis of microtoponyms in Astana and London reveals key naming motives, including professional activities, urban and residential areas, geographical markers, and cultural allusions. While both Kazakh and English microtoponyms frequently employ figurative and symbolic naming, Kazakh microtoponyms tend to incorporate national symbols more prominently, whereas English microtoponyms often feature cultural allusions of a national character.

The study concludes by emphasizing the importance of further research into microtoponyms to enhance our understanding of national identities and the interplay between language, culture, and historical narratives.

Key words: vernacular content, linguistics, cognitive and communicative mechanisms, geographical objects, historical and cultural context.

REFERENCES

1 Meirbekov, A. K. (2021). Issledovanie toponimov kazahskogo i anglijskogo yazykov v kognitivnom napravlenii [*Study of toponyms of the Kazakh and English languages in the cognitive direction]* available at: https://web.archive.org/web/20220517134525id_/http://nauteh-journal.ru/files/d89a4249-2085-4aae-bcad-40cfdc1cea92 (05.02.2024).
2 Zhussupov,A., Moldakhmetova, 3. (2023).Toponymic atlas of Kazakhstan with tooltips (preliminary compilation work). *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University*, 145 (4), 35–44; available at: https://bulphil.enu.kz/index.php/main/article/view/721 (05.02.2024).
3 Narzilloyeva, M. Sh. (2023). Lexical Features of Microtoponyms of Zhondor. *International Journal of Innovative Analyses and Emerging Technology*, 3 (3), 10–14; available at: https://ru.scribd.com/document/663956304/Lexical-Features-of-Microtoponyms-of-Zhondor (07.02.2024)
4 Serikova, S., Baishukurova, G. (2022). Digital technologies in the toponymy study. *SHS Web of Conferences*, 141, 04001; available at: https://www.shs-conferences.org/articles/shsconf/pdf/2022/11/shsconf_mtde2022_04001.pdf (08.02.2024).
5 Bizhkenova, A. E. (2013). Aktual'nye voprosy inostrannoj filologii i lingvodidaktiki v Kazahstane. Astana: ENU im. Gumileva. [Current issues of foreign philology and linguodidactics in Kazakhstan. Astana: IM. Gumileva]; available at:https://www.twirpx.com/file/1139521/ (09.02.2024).
6 Steppe. (2019). Astana: Karta neformal'nyh raionov [Astana: map of abnormal regions] available at: https://the-steppe.com/gorod/astana-karta-neformalnyh-rayonov (07.02.2024).
7 Londonist. (2023). A Map Of London Nicknames: From The Gherkin To The Silicon Roundabout; available at: https://londonist.com/london/maps/a-map-london-nicknames (08.02.2024).
8 Wu, Ch., Young, C. (2023). Critical toponymies beyond the power-resistance nexus: multiple toponymies and everyday life in the (re-)naming of South China Sea Islands. Social & Cultural

ISSN 2788-7979 (online)
Geography,24(10),1732–1751; available at: https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14649365.2022.2104357 (05.02.2024).
9 Basik, S. (2023). Problematizing urban microtoponyms. Geography Compass, 18 (16); available at: https://www.researchgate.net/publication/376690181_Problematizing_urban_microtoponyms (05.02.2024).
10 Zschieschang, Ch. (2021). Perspective of the research on microtoponyms Sorbian Lausitz. Onomastica, 65 (1), 69–82; available at: https://doi.org/10.17651/ONOMAST.65.1.3 (07.02.2024).
11 Skofic, J. (2017). Microtoponyms as an important part of Slovenian cultural heritage. Acta geographica Slovenica, 57 (1), 141–152; available at: https://www.researchgate.net/publication/314168088_Microtoponyms_as_an_important_part_of_Slovenian_cultural_heritage (08.02.2024).
12 Houssay-Holzschuch, M., Giraut, F. (2022). The Politics of Place Naming: Naming the World. Wiley-ISTE; available at: https://www.amazon.co.uk/Politics-Place-Naming-World/dp/1789451159 (08.02.2024)
13 Tent, Ja. (2015). Approaches to Research in Toponymy. Names, 63 (2), 65–74; available at: https://ans-names.pitt.edu/ans/article/view/2040/2039 (08.02.2024).
14 Balduino, A. M., Araujo, G. A., Agostinho, A. L. (2020). São Tomé and Príncipe's toponymy; available at: https://www.redalyc.org/journal/3074/307470821020/html/ (08.02.2024).
15 Giraut,F.(2020).Plural Toponyms: When Place Names Coexist. EchoGeo, 53, 1–8; available at: https://journals.openedition.org/echogeo/20760 (09.02.2024).

Received: 28.01.2025

IRSTI15.41.39 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp60-76

D.M. Druzhilovska[1], S.E. Kaldygozova[2], M.T. Shakenova[2]
[1]Institute of Polish Philology, University of Wroclaw, Wroclaw, 50-001, Poland
[2]M. Auezov South Kazakhstan Research University, Shymkent, 160000, Shymkent, Kazakhstan

SPEECH FEATURES OF PSYCHIC BLOGGERS: FROM VERBAL MAGIC TO PSYCHOLOGICAL INFLUENCE

The article analyzes the speech and psychological characteristics of psychic bloggers who actively use social networks to distribute content related to mystical practices. In conditions of global uncertainty and heightened anxiety, such bloggers become manipulation tool, offering the audience the illusion of magical support and an individual approach. The purpose of the study is to identify linguistic and psychological techniques used to influence the audience, assess their impact, and consider the ethical aspects of such practices.

The methods of content analysis, discourse analysis, psycholinguistic analysis, and case study were used to achieve these goals. The content analysis allowed us to systematize verbal and non-verbal methods of influence, such as the use of mystical terms, ritual phrases and visual attributes. The discourse analysis revealed ambiguous, and vague formulations that contribute to creating the effect of universality, and strengthening trust. Psycholinguistic analysis has shown how intonation, rhythm of speech, and word selection enhance the suggestibility of the audience.

The main results of the study include the identification of key manipulation techniques, such as the use of fear, hope, and the desire for control. It has been established that psychic bloggers form the emotional attachment of viewers and contribute to their dependence, which often leads to financial losses and rejection of rational thinking. Ethical issues related to the lack of regulation of such practices are also discussed.

ISSN 2788-7979 (online)

The significance of the research lies in the development of recommendations for improving media literacy and critical perception of digital content. The results can be useful for educational programs aimed at protecting the audience from manipulative techniques and building resistance to unfair practices in the media space.

Key words: psychic bloggers, manipulation, verbal magic, psychological impact, media literacy, social networks, ethical risks.

MAIN PROVISIONS

The modern digital age, with its global uncertainty and anxiety, is contributing to the growing popularity of psychic bloggers who, through platforms such as YouTube, Instagram and TikTok, offer audiences "simple solutions" and magical support, increasing their influence by creating the illusion of trusting relationships.

The language of psychic bloggers, based on the use of mystical terms, ritual phrases, and cultural symbols, as well as intonation, rhythm of speech, and carefully selected words, serves as a tool of verbal magic, creating in the audience a sense of the uniqueness of the blogger's knowledge, his connection with higher powers and an atmosphere of trust and emotional security.

Psychic bloggers use vague and ambiguous formulations that allow the audience to interpret their statements in accordance with their own expectations, which, due to semantic flexibility, creates the effect of universality, and enhances trust and perceived credibility, forming a sense of individual approach.

The psychological influence of psychic bloggers is enhanced not only by verbal techniques but also by non-verbal communication, including gestures, facial expressions, and visual attributes, as well as the atmosphere of the video using colormusic and editing, which immerses the viewer in a magical reality, increasing suggestibility and emotional attachment.

The popularization of psychic content raises ethical issues related to manipulation and exploitation of audience vulnerability since the use of fear, hope, and desire for control can lead to financial losses, rejection of rational thinking, and dependence on bloggers, especially against the background of lack of regulation, which creates fertile ground for unscrupulous manipulators.

INTRODUCTION

In recent years, there has been a sharp increase in the popularity of psychic bloggers using social media platforms such as YouTube, Instagram and TikTok to distribute content related to mystical practices, and alternative methods of psychotherapy. This phenomenon is becoming especially relevant against the background of global uncertainty, and high anxiety in society, which generates increased interest in finding solutions in the field of psychology, self-development, and alternative sources of information.

The language used by psychic bloggers is a complex system of verbal and non-verbal means of influence. They often use mystical terms, ritual phrases, cultural symbols, and special intonations to create an atmosphere of magical intervention and provide viewers with the illusion of uniqueness of their knowledge and connection with higher powers. An important aspect is that this language allows bloggers to establish a trusting relationship with the audience, which enhances the psychological impact and emotional attachment of viewers. The process itself resonates with people suffering from stress, uncertainty, or emotional difficulties, and becomes a powerful manipulation tool. In addition, modern media platforms provide psychic bloggers with unique opportunities to spread their content, as well as to create a sense of direct connection with the audience. Videos, broadcasts, and posts become not only channels for transmitting information but also means for creating an emotional atmosphere that enhances the suggestibility of viewers. The color palette, background sounds, and visual attributes such as Tarot cards, candles, or crystals play a role in enhancing this effect, creating the illusion of the reality of magical effects, which in turn enhances trust and increases the blogger's influence on his subscribers.

ISSN 2788-7979 (online)

Against this background, an important ethical problem arises: manipulating the emotions, fears, and hopes of the audience can lead to financial losses, rejection of rational thinking, and dependence on the advice of bloggers. Especially in conditions where such practices are not regulated by official norms, the risk of exploitation of vulnerable people increases, which requires close attention from researchers and specialists in the field of media literacy. Given this, the relevance of the topic of the article also lies in the need to develop effective methods to protect the audience from manipulation and increase critical perception of such sources of information [1]. It is impossible not to recognize the foresight of Lind's statements that "psychological operations can become the dominant operational and strategic weapon in the form of media intervention" [2, 26]. From our point of view, the most important works are in the field of speech impact theoryBlakar R.M. [3], Braiker H.B. [4],V.van Dijk T.A. [5],Karabulatova I [6].R. M. Blakar wrote that language for manipulators is the most important tool for retouching meaning in order to hide the real situation [3]. Some researchers believe that modern social processes are characterized by a huge influence of mass culture as a source of various low-grade entertainment and surrogate pleasures. Modern cultural trends are also the focus of professional activities of public relations specialists, who influence the public consciousness without regard to the high values of spiritual search and selfimprovement [6].

The study of the language and methods of influence of psychic bloggers is of great practical importance. It allows not only to identification of the basic principles of influence and manipulation but also to development of media literacy programs that will help people learn how to recognize manipulation and critically perceive content on social networks. The results of the study can be useful for creating educational programs and events aimed at protecting the audience from unfair practices in the media environment, as well as for identifying common manipulation mechanisms that can be used in other fields such as advertising, marketing, politics, and even psychology [7].

Thus, the relevance of the topic of the article is confirmed by the growing influence of psychic bloggers in the media space, their psychological impact on the audience, ethical and legal issues related to manipulation, as well as the need to develop measures to protect against these manipulations in a digital society.

The purpose of this study is to analyze the language of psychic bloggers as a tool of verbal magic and psychological influence on the audience, as well as to determine its role in manipulating perception and emotional influence on the communicant.

Research objectives:

1. Analyze the main verbal and non-verbal means of influence used by psychic bloggers.
2. To study the influence of the language of psychic bloggers on the perception and emotional attachment of the audience.
3. To study ways of manipulating the emotions and psyche of the audience, as well as possible risks to the psychological state of the communicant.
4. To identify the features of semantics and ambiguity of statements used by psychic bloggers.
5. Consider the ethical aspects of the impact of psychic bloggers and propose methods to protect the audience from manipulation.

The research hypothesis. Psychic bloggers use specific verbal and non-verbal techniques, creating the illusion of magical intervention, which manipulates the audience's emotions, increases trust and dependence, and also leads to psychological risks for listeners and viewers.

MATERIALS AND METHODS

The following materials were used to analyze the speech characteristics of psychic bloggers and their psychological impact on the audience:

- Video content of psychic bloggers from YouTube, Instagram, and TikTok platforms, where bloggers conduct their sessions, share tips and offer mystical services. The materials provide data on the verbal and non-verbal means of influence used by bloggers in their speeches.;

ISSN 2788-7979 (online)

- Text messages from bloggers were studied, as well as comments and feedback from viewers left under the video, which allowed us to assess how the audience perceives and interprets bloggers' messages.;
- cultural and esoteric symbols: symbols, ritual phrases, terms, and cultural elements used by bloggers in the context of their materials are studied, helping to create an atmosphere of magical intervention and emotional impact on the audience;
- for an in-depth analysis of psychological impact, works on manipulation in communication, the psychology of influence and emotional attachment, as well as the theory of manipulation, fear and addiction were used;
- documents regulating work with media content, as well as materials related to media literacy and audience protection from manipulation, were used to identify ethical risks.

The following methods were used to study the speech characteristics of psychic bloggers and their impact on the audience:

1) Content analysis allowed us to study in detail the video content of psychic bloggers in order to identify verbal and non-verbal means of influence. At the same time, special attention is paid to the use of mystical terms, ritual phrases, and cultural symbols, as well as intonation, gestures, and facial expressions. Content analysis allows you to systematize and classify various methods of influence.

2) The discourse analysis allowed us to study the linguistic behavior of bloggers, and their style of communication with the audience, identify the characteristics of verbal magic and manipulative techniques, as well as analyze the structure of statements, the ambiguity of phrases, and the use of vague formulations that help create the illusion of the uniqueness of the blogger's knowledge.

3) Psycholinguistic analysis was used to study the impact of bloggers' language on the perception and emotions of viewers and allowed us to explore how certain speech forms (intonation, rhythm, word choice) affect the emotional perception of the audience, causing reactions such as trust, fear, or hope.

4) The case study (case study) allowed us to explore the impact of psychic bloggers on the audience, for which several popular bloggers were selected, whose videos went viral and received a wide response. This method also allowed us to study specific examples of the use of verbal and non-verbal manipulations, and audience reactions.

5) As part of the analysis of ethical aspects, methods of risk analysis related to manipulation and exploitation of viewers' vulnerability were used, including identifying problems related to financial losses, rejection of rational thinking, and dependence on bloggers' advice.

The research materials and methods were aimed at a comprehensive study of the linguistic and psychological aspects related to the content of psychic bloggers, as well as at identifying the ethical and social risks associated with manipulation. The results of this study can contribute to the development of audience protection programs and increase media literacy.

RESULTS

The study showed that psychic bloggers actively use specific lexical and intonational tools to give the audience the impression that their knowledge is exceptional. Mystical terms such as "energy field", "karmic cleansing", and "channels of higher powers" enhance the sense of sacredness and magical significance. Ritual phrases and repetitive formulas, such as "*Close your eyes, feel the energy*," help create a hypnotic atmosphere, and their use enhances trust.

Vague and ambiguous formulations allow the audience to interpret bloggers' statements by personal expectations, create the illusion of an individual approach, and strengthen trust in the psychic. This helps to increase emotional attachment and perceived reliability of information. Psychic bloggers use a method known as the Barnum effect, which creates the illusion of a personalized approach. For example, the audience perceives the phrases "Important changes are about to take place

ISSN 2788-7979 (online)

in your life" or "You are facing a challenge, but it can be overcome" as exclusively applicable to their specific situation.

Psychics often use phrases such as "*Important changes are about to take place in your life"* or "*You are facing a challenge, but it can be overcome*". These statements are so vague that everyone can find in them a reflection of their specific situation, which enhances the perception of them as individually addressed. For example, in the needle ritual proposed by Nadezhda Shevchenko, a universal form of address is used, which gives a sense of personal help.: « *I thread the needle, I sew luck firmly to myself, I call money to myself* » [8]. For every viewer, these words can be interpreted as an appeal specifically to his financial problems and not just as universal advice. Another example from the practice of psychics is Natalia Vorotnikova's "Whispers," which uses simple, rhythmic phrases that are easy to remember and create the illusion that each word has a personal meaning for each person. These magical texts have a high suggestive power, as they are aimed at certain emotionally important aspects of human life. For example, "*I rise to meet my happiness*!", "*I drink strength, I drink health, I drink the energy of this day*" sounds as if everyone who utters them should feel like part of a ritual created specifically for him. In this context, it is possible to notice the use of techniques aimed at enhancing the suggestive effect.

An example of manipulative tactics is the use of rituals and karmic concepts. Psychics, for example, claim that people's actions have a direct impact on their fate, and "everything we send out into the world comes back to us." This approach strengthens faith in magical practices, creating the illusion of control over the future. Shaman Kajetta, for example, explains the importance of understanding one's actions and their karmic consequences, which makes a person feel responsible for their actions and perceive magical practices as a tool to influence their fate. In addition, the use of conversational vocabulary and friendly communication with the audience enhances the effect of intimacy and trust [9]. Psychics use a strategy of approaching the audience, referring to their subscribers as "*magical friends."* This style of communication creates an atmosphere of intimacy and friendship, as well as increases the emotional involvement of the audience. For example, phrases like "*My magical friends*" or "*this Sunday night*" enhance the effect of engagement, as well as give communication a personal and friendly touch, which helps to create a trusting relationship between a psychic and his audience. As a result, non-verbal means, strategies for creating personal contact, and manipulative techniques (for example, the use of karmic laws and rituals) actively contribute to the creation of trust, engagement, and emotional attachment of viewers to psychic bloggers [10].

It was found that non-verbal means such as gestures, facial expressions, visual attributes (Tarot cards, crystals, candles), as well as the use of colors, music, and editing, play a key role in creating an emotional atmosphere, enhance audience suggestibility, and immerse viewers in magical reality, increasing their emotional attachment to the content. Albert Merabian, professor of psychology at the University of California at Los Angeles, is known for his research in the field of non-verbal communication. He developed the "7-38-55 rule," which states that the perception of messages is based on 7% words, 38% tone of voice, and 55% nonverbal cues. However, it is important to note that these data relate to specific conditions where words, tone of voice, and facial expressions contradict each other. In such cases, non-verbal signals have the greatest impact on the perception of the message. In real-world situations, where all the components of communication are coordinated, their impact can be more even. Thus, although the "7-38-55 rule" emphasizes the importance of non-verbal signals in communication, its application should take into account the context and consistency of all communication elements [2].

For a deeper analysis of the discourse of psychics and their manipulative techniques, it is worth expanding the list of terms they use:

a) channels of higher forces - ways to obtain supernatural knowledge and connect with divine beings;

b) karmic purification - the process of removing negative consequences of actions and restoring spiritual balance;

c) energy channels - energy flows that pass through the human body; its purification or blocking affects health;

ISSN 2788-7979 (online)

d) divine energy - energy that comes from higher beings and can heal and restore;

e) Guardian angels, protectors who, according to psychics, are always there and help a person;

f) Archangels are the highest heavenly beings called for protection and purification. [8]. The example of Mikhail Ageev's discourse demonstrates how effectively mystical images and sacred terms are used to build trust and emotional impact on the audience. His posts and videos contain phrases such as: « *Our Guardian Angels are always there. They help us find the right solutions and heal our souls and bodies. Close your eyes, feel their energy. You're safe*»; «*Call upon Archangel Michael to remove all obstacles from your path*»; «*The streams of light that penetrate through your energy channels fill you with wisdom*» [11]. These phrases, saturated with sacred terms, create the illusion that M. Ageev has access to special knowledge that can change the lives of his audience. In addition, they are enhanced by visual effects such as images of angels, streams of light, and are accompanied by meditative music, which enhances the hypnotic effect on the audience. These techniques contribute to creating an atmosphere of security and confidence, making the perception of information more emotional and dependent on external influences. So, in one of the videos, Mikhail Ageev says: *«I feel the presence of Archangel Michael. He is with you, he guides you on the right path.*» This creates the effect of personal communication with a higher being, which is designed to provide protection. In another video, he addresses the audience with the phrase: « *Close your eyes, feel the energy that fills your body, cleansing it of all excess*». Such words create an atmosphere of relaxation and willingness to accept mystical help [11].

The analyzed material confirmed that magical discourse uses the basic principles of influence according to R. Cialdini [12], such as reciprocity, commitment, social proof, authority, sympathy, scarcity, etc.

The principle of reciprocity helps to establish obligations: when psychics provide any services, such as predictions, viewers may feel the need to reciprocate, which pushes them to further actions, such as donations or the purchase of additional services. In the example of Fatima Khaduyeva, when she says, «*No matter who I interact with, positive changes begin to occur in everyone!*» she uses the principle of reciprocity. She offers people "*positive changes*" by making them feel obligated to reciprocate, such as by thanking her, following her advice, or buying services. In this context, her words act as a hidden request to the audience - they begin to expect "*positive changes*" in their lives from her, which stimulates the desire to keep in touch and continue interaction [13].

The principle of commitment and consistency plays an important role as people strive for cognitive harmony and consistency in their actions. Psychics often provide information and advice that the viewer perceives as important, and then strives to follow these instructions, even if they may be irrational. For example, when viewers feel the need to follow the "karmic laws" proposed by a psychic, despite the lack of scientific evidence for these concepts.

The principle of social proof is also actively used. Psychics can create the illusion of mass support by posting reviews from other viewers or organizing live broadcasts with mass participation, which makes new viewers feel that they are making the right choice by following the example of other people. An example is Mikhail Ageev, who writes: *«I affirm that right now my whole being is filled with the life, energy, and nature of God!»* This is an example of how repeated affirmations and public statements create the impression of mass support for an idea. People reading these statements may feel that if many people claim this, then they should also follow these beliefs, which also works as social proof since other subscribers can confirm and support these ideas, creating a sense of the "*rightness*" of the path [11].

Authority is one of the most powerful principles of manipulation. Psychics often position themselves as experts with unique knowledge that helps solve problems and overcome life difficulties. In this context, the use of rituals, karmic laws, and other mystical practices gives viewers the feeling that they are dealing with an expert they can trust. Stanislav Kazakov uses prayers and mantras, creating a feeling among his subscribers that his words carry a higher spiritual meaning. Statements like "I am changing my clothes, entering a bright new day" and "I am shining like the sun" establish him as an authoritative guide in spiritual terms, which helps the audience perceive him

ISSN 2788-7979 (online)

as a source of wisdom and knowledge, thereby facilitating the manipulation of their emotions and perception of reality.

The principle of sympathy plays a key role in building a trusting relationship. Psychics often use a friendly and warm communication style, addressing their audience as "friends," which helps create emotional attachment and makes people more inclined to trust and accept recommendations. When psychics like Daria Mironova build their reputation on the image of a "kind", "caring" visionary, they use the principle of sympathy. Words like "*Most of all, humanity needs to be afraid of the new virus*" are portrayed as those who care about the well-being of society, which causes positive emotions and trust among the audience [10].

Finally, the scarcity principle is used to create a sense of urgency and uniqueness of the offer. Psychics can convince their viewers that if they don't take advantage of a unique opportunity or seek help in a moment of "crisis," they will lose the chance to improve their lives. For example, KajettaAkhmetzhanova warns about the consequences of the spread of artificial intelligence and the need to fear future changes.: « *The situation may last about 10 years and the consequences will be very sad.* » - there is a feeling of information scarcity. Such a forecast is alarming and makes the audience think that they need to act urgently to avoid negative consequences, which in turn increases the perceived value of her predictions and advice [9].

The results of the conducted analysis of the factual material can be presented in the form of the following table, which presents quantitative data – the number of examples (phrases) through which the principles of influence in esoteric discourse are realized.

Table 1 – Principles of influence and linguistic means of esoteric discourse

№	Principlesofinfluence	Magician/esotericist	The amount ofexamples	Examples
1	reciprocity	Shevchenko N.	17	*«My good ones, today I want to share with you an ancient secret that will help you cope with stress»*
		Akhmetzhanova K.	21	*«Blue is the color of the mental plane of the Soul and the Ajna chakra. This chakra is the key to clairvoyance and has a direct connection with intuition»*
		Ageev M.	18	*«The Creator loves me, the universe takes care of me, and the Angels surround me and are always with me! That's why everything is always fine with me, no matter what and in spite of everything!»*
		Khadueva F.	24	*«No matter who I interact with, positive changes begin to occur in everyone.!»*
		Mironova D.	13	*«My precious ones! Thanks to you, we are creating a space where faith, hope and magic live»*
2	commitmentandconsistency	Shevchenko N.	32	*«If there is a sick or weakened person in the house, hang a photo of a pine, spruce, or cedar over his bed»*
		Akhmetzhanova K.	27	*«If an image with a sunflower is placed in the southeast of your house, then your financial well-being will never leave you»*
		Ageev M.	18	*«The main thing is not to forget to address the Angels. When they are together, everything begins to harmonize, add up easily and naturally»*
		Khadueva F.	15	*«Don't waste time arguing. Otherwise, the intellectual body will turn into a basket of intellectual garbage»*
		Mironova D.	21	*«Be grateful for everything: for every day, for every meeting, for every moment of happiness. When you express gratitude, you open the door to new opportunities»*
3	socialproof	Shevchenko N.	19	*«The Epiphany dreams come true. Every dream matters. After all, the Spirit of the holiday is hovering around»*
		Akhmetzhanova K.	20	*«A technological boom is coming, many people will lose themselves and their minds»*

ISSN 2788-7979 (online)

		Ageev M.	13	*«I affirm that right now my whole being is filled with the life, energy, and nature of God.!»*
		Khadueva F.	22	*«People with the Moon in Aries are easily excitable, react quickly to the world around them and never doubt the adequacy of their feelings»*
		Mironova D.	15	*«Energy is our main resource. In 2025, we will have the opportunity to be filled with powerful energy if we skillfully direct our efforts in the right direction»*
4	authority	Shevchenko N.	29	*«The first thing to keep secret, the sages say, is your far-reaching plans. Keepquietuntilthisplancomestrue.»*
		Akhmetzhanova K.	21	*«The spirits confirm that we are heading for a Great Transition. Money and financial structure will change. Electronic money will appear»*
		Ageev M.	18	*«I am shining like the sun»*
		Khadueva F.	14	*«Pluto recognizes no one and nothing,"neither idols, nor the cult of personality. Hehasonelaw, thelawofjustice.»*
		Mironova D.	12	*Psychologists believe that angels and demons can be a reflection of our inner world. Each of us carries both an "angel" - our good intentions, and a "demon" - fears, doubts, and negative thoughts.*
6	sympathy	Shevchenko N.	28	*«My dear ones, I always think about your well–being, so today I want to share with you a very valuable knowledge - the Slavic conspiracy against colds»*
		Akhmetzhanova K.	21	*«Burning sage will protect your home from negative energy»*
		Ageev M.	26	*«Angels can protect your loved ones, help animals, and support you in important moments of your life. They are willing and able to participate in all areas of your life, dear ones»*
		Khadueva F.	17	*«The moon will fill you with power, lead you to abundance and fame»*
		Mironova D.	19	*«Most of all, humanity needs to fear a new virus»*
7	deficit	Shevchenko N.	27	*«There are things that are better not to accept, so as not to disrupt the harmony in your life! The Hourglass: They speed up the passage of time and deprive us of the opportunity to enjoy the moment»*
		Akhmetzhanova K.	23	*«The situation may last about 10 years and the consequences will be very sad»*
		Ageev M.	17	*«Most people are under the influence of dark forces without even knowing it»*
		Khadueva F.	12	*«There will come a time when people will lament not because they stole a car or money, but because they stole the Energy of life»*
		Mironova D.	16	*«Mercury retrograde increases instability from March 15 to April 7. Its influence can cause disruptions in communications, breaks in relationships, and problems with documents»*

It is important to note that manipulations using emotional reactions can have long-term negative consequences for the audience. For example, frequently repeated predictions about personal life or financial situations can create false expectations among viewers and dependence on the advice of psychic bloggers, which leads to a rejection of rational analysis of what is happening and an increase in financial costs for "help." Research shows that such behavior can lead to the formation of dependence on magical practice, when a person begins to look for solutions to their problems not in real life, but through magic and psychic practices, which can contribute to the rejection of rational decisions and reduce the ability to think critically.

The presented results confirm the need for a systematic approach to research and prevention of the influence of psychic bloggers.

ISSN 2788-7979 (online)

DISCUSSION

In the modern media space, a vocabulary saturated with mystical images and sacred terms is becoming one of the most important tools for building trust and manipulating the consciousness of the audience. According to D.V. Surkov's research, the use of sacred language creates the illusion of expertise, which is a key element of magic. In the article "Mystical Text as a result of the rationalization of mystical experience," he describes in detail how such techniques are used to manipulate perception and increase confidence in claims of supernatural abilities. Surkov notes that the vague and ambiguous formulations characteristic of psychics allow the audience to interpret their statements by their expectations, creating the effect of universality and increasing trust [14]. He also claims that such methods are key elements in the formation of magical perception and the manipulation of consciousness. Z.L. Novozhenova, a well-known linguist, emphasizes in her research that repetition and intonation features of speech play a key role in the perception of what is said as truth, especially in conditions of emotional vulnerability of the audience [7]. She notes that the repetition of certain phrases and the use of specific intonation enhance the perception of information as reliable and meaningful. In her work "Genres of Esoteric Discourse in the Media Space," Z.L. Novozhenova analyzes how indirect forms of communication, such as repetition and intonation nuances, affect the perception and understanding of messages in family relationships. She argues that such speech strategies help to establish trust and strengthen the emotional bond between interlocutors [7].

Psychics and bloggers who use magical and esoteric practices actively exploit mystical terminology to create a sense of the uniqueness of their knowledge and draw attention to their statements. [15]. This approach is especially effective in the context of the emotional vulnerability of listeners seeking answers to important and often painful questions in their lives. The influence of sacred vocabulary is not limited to verbal manipulation but also includes special intonation and visual effects that enhance the hypnotic effect. An important role in this process is played by the adaptation of terms and images to the cultural context of the audience, which makes it possible to strengthen trust and bind listeners to the rhetoric of a psychic.

The use of techniques such as addressing angels, archangels, and higher powers, as well as the use of sacred vocabulary, creates in the audience a sense of the exclusivity of this knowledge. People begin to perceive such messages as a guide to action, especially when they are in a vulnerable emotional state, which increases trust and makes them dependent on further recommendations from a psychic. Mystical vocabulary, in particular, terms that appeal to higher powers and in a sacred way, are a powerful tool for influencing the audience. It creates an atmosphere of trust and belonging to something higher, which in turn contributes to the manipulation of perception and the formation of dependence.

In recent years, media platforms such as TikTok, Instagram, and YouTube have become powerful channels for distributing content related to mysticism and esotericism. Psychics and bloggers using sacred terminology and ritual practices actively attract the attention of the audience by providing promises of spiritual purification, improving life, and solving personal problems. These practices, often accompanied by specific vocabulary and visual effects, are based on deeply psychological mechanisms that use common but emotionally charged phrases to create the illusion of a personalized approach. In their practice, psychics use mechanisms familiar to manipulation psychology, such as the Barnum effect and the principle of personalization. Examples from media content vividly illustrate these processes. Examples from media content vividly illustrate these processes. For example, on TikTok and Instagram, psychic bloggers often post short videos in which they demonstrate their abilities through ritual actions such as sprinkling salt or reciting mantras. In the comments under such videos, you can find thanks for the "help", which indicates the active formation of trust and affection on the part of the audience. Such actions are usually accompanied by lulling intonation and visual elements, which enhance the hypnotic effect.

ISSN 2788-7979 (online)

YouTube also serves as an important platform for distributing mystical content. One of the popular channels offers "karmic cleansing" for donations, which highlights the commercial component of such content. Rituals, as in the case of TikTok, are accompanied by specific vocabulary and calm intonation, which helps to establish a trusting relationship with the audience. Such videos use expressions that create the feeling that the viewer is receiving individual recommendations, which enhances the effect of manipulation. In addition, in various national contexts, such as Kazakhstan, psychic bloggers often integrate elements of traditional culture to increase the trust of their audience. For example, the use of symbols such as the kobyz or dombra, with statements about the sacred meaning of these tools, allows viewers to adjust to the perception of content as culturally and spiritually significant, which enhances the effect of trust and the perception of mystical information as true.

Thus, mystical content created by psychic bloggers relies on proven psychological mechanisms of influence, such as the creation of emotional attachment, personalization, and the use of sacred vocabulary. These strategies have a convincing effect on viewers, especially those who are in a vulnerable emotional state. However, it is important to note that such manipulation methods require critical reflection and awareness of their impact on the audience's consciousness to minimize the risks of psychological manipulation and loss of confidence in objective information.

When discussing the use of vague and ambiguous language by psychic bloggers, it is worth noting how these strategies enhance the perception of a personalized approach and contribute to the growth of trust and emotional attachment of the audience. As research shows, for example, Paul Ekman in his work "Psychology of emotions. I know how you feel" [16], people tend to perceive generalized statements as directly relevant to their lives, especially when they relate to emotionally significant topics. This is because human emotions are universal, and even the most general phrases can be perceived as personal. S.V. Pakhomov emphasizes that people tend to perceive generalized statements as personalized, especially if they affect emotionally important aspects and increase the level of trust in the source of information [1]. In his work "The Specifics of esoteric Knowledge", S.V. Pakhomov explains that this is due to the universal nature of human emotional reaction to significant events. The personalization effect arises from people's ability to "apply" what they say to their emotionally significant aspects of life [1]. Ermolaeva E.V. in her work "Meditative, magical, psychotherapeutic and religious discourses in comparative light," states that people tend to perceive generalized statements as directly related to their lives, especially when they relate to emotionally significant topics, since human emotions are universal, and even the most general phrases can be perceived as personal [15].

As E. Ermolaeva points out, magical texts often use rhythmic repetitions, transliteration, rhyme, and imperatives, which makes them easy to perceive and remember. These elements not only enhance the personalization effect but also promote emotional engagement. For example, the ritual associated with the needle includes the imperative "*do it*" and the repetition of the phrase "*I call money to myself*," which contributes to the introduction of this ritual into the subconscious of a person, creating the feeling that the process acts exclusively for him [15].

The use of such strategies and effects contributes not only to creating the illusion of an individual approach but also to building trust in a psychic. People begin to believe that these practices are just for them, which enhances emotional attachment and the perceived reliability of information. In such circumstances, they may be more receptive to further recommendations and rituals, which makes such practices a powerful tool for psychological influence.

Non-verbal means of communication play a key role in creating a trusting and emotional atmosphere, which enhances the perceived reliability of information and contributes to the formation of emotional attachment among the audience. In the context of psychic bloggers, non-verbal cues such as visual attributes (Tarot cards, crystals, candles), music, and montage are used to enhance the magical atmosphere and create the illusion of a personal, personalized approach. The color scheme and music, as additional elements, actively influence the viewer's perception. For example, the use of dark and mysterious colors can be associated with mystical and secret knowledge, and soft, soothing music can be associated with a mood of trust and calm, which contributes to a sense of intimacy.

ISSN 2788-7979 (online)

The scientific validity of the claim about manipulation in the context of popularizing the content of psychic bloggers is supported by various studies in the field of psychology of influence and manipulation. Research shows that manipulating the emotions and cognitive processes of an audience can lead to addiction, financial loss, and the abandonment of rational thinking. In his book The Psychology of Influence, Robert Cialdini identifies six key principles of manipulation that are actively used by psychic bloggers to create trust and emotional attachment [12].

Psychics also often use fear as a means of manipulation. For example, claims that failure to perform certain rituals or accessing the "wrong" source of information can lead to misfortune or misfortune increase the anxiety and fear of the audience, which contributes to their further dependence. This is consistent with P. Ekman's theory of emotional reactions, where fear and anxiety are often used for manipulation as they have a powerful influence on decision-making.

Thus, the use of the principles of R. Cialdini, manipulation of emotions and trust created through emotional connections, has been proven in the scientific literature as an effective way to influence the audience. In practice, this leads to dependence on psychic bloggers, increased financial costs, and reduced ability to make informed, rational decisions [12].

The study emphasized that the popularization of the content of psychic bloggers is associated with the exploitation of audience vulnerability, including the manipulation of fears, hopes, and the desire for control over life. It is noted that such practices often lead to financial losses, rejection of rational thinking, and dependence on bloggers. Robert Cialdini, in his book The Psychology of Influence, described how manipulators use people's emotional states to achieve their goals [12]. R. Cialdini, as noted above, identifies six principles of influence, each of which can be used for manipulation:

1) Reciprocity: People feel an obligation to reciprocate the services and gifts they receive. Manipulators can use this principle to make the victim feel a sense of duty and persuade her to the desired behavior.

2) Commitment and consistency: a person strives to be consistent in their actions and beliefs. Manipulators can use this principle to force a person to continue acting in a certain direction, even if it does not meet their interests.

3) Social proof: People tend to follow the example of others, especially in uncertain situations. Manipulators can create the illusion of mass support to convince a person of the correctness of his actions.

4) Authority: People tend to obey authorities or those who are perceived as experts. Manipulators can use this principle to force a person to trust them and follow their instructions.

5) Liking: People tend to agree with those they like. Manipulators can use this principle to establish trust and evoke positive emotions in the victim.

6) Scarcity: People attach more importance to what is limited or unavailable. Manipulators can create a sense of scarcity to encourage a person to act quickly and without hesitation [12].

R. Cialdini emphasizes that awareness of these principles and their impact on our behavior allows us to more effectively resist manipulation and make more informed decisions [12]. These principles were the basis of the material we analyzed.

In the context of manipulative practices, such as those used by psychic bloggers, it is important to train the audience to recognize specific techniques of influence aimed at changing perception and decision-making. This includes the ability to detect emotional manipulation, false statements, and the use of authority and social proof, which leads to excessive reliance on information sources without proper verification.

Teaching critical content analysis helps the audience to reduce their susceptibility to manipulation. People with a high level of media literacy can effectively filter information, evaluate its source and motivation, and resist manipulation, avoiding the influence of pseudoscientific and extrasensory statements that may be aimed at undermining rationality and critical thinking. Within the framework of this approach, several key points can be identified**:**

a) Learning to recognize manipulative techniques such as using fear, information scarcity, authoritative statements, positive illusions, and social evidence;

ISSN 2788-7979 (online)

b) the ability to distinguish truthful information from distorted information, to realize the potential benefits and goals of manipulators.

In the context of the widespread use of digital technologies and social networks, it is important to develop the ability to reflect on media practices to avoid manipulative influences that may come from psychic bloggers.

The proposal to develop educational programs to improve media literacy includes several practical steps:

1) Teaching critical thinking: Educational programs should include courses and training that teach students and adult audiences the principles of critical analysis of media content, which will allow people to distinguish between manipulative techniques and a more objective approach to information consumption.

2) Media studies courses should focus on studying how media messages are formed, what techniques are used to manipulate the emotions and thoughts of viewers, which allows the audience to reveal the hidden intentions of content creators.

3) Manipulation recognition practices, training will include training to recognize specific manipulative techniques, such as using fear, deficits, appealing to authority or emotions (for example, exacerbating fear of future disasters, as many psychic bloggers do).

4) Development of digital literacy, an important element of educational programs, will be the development of digital literacy, which includes skills in working with information on the Internet, checking facts, and using tools to recognize fake news and manipulation in social networks.

The need to develop educational programs aimed at improving media literacy, especially in terms of recognizing manipulative techniques and critical perception of content, is becoming apparent against the background of the growing influence of psychic bloggers and other media figures. It is important to teach media consumers to take a more conscious approach to media content consumption, minimize the impact of unfair practices, and maintain rational thinking in a saturated digital space.

CONCLUSION

The modern digital age, with its uncertainty and anxiety, is driving the popularity of psychic bloggers who offer "simple solutions" and magical support by building trusting relationships with audiences through platforms such as YouTube, Instagram, and TikTok.

The language of these bloggers, based on mystical terms, ritual phrases and cultural symbols, as well as intonation, rhythm of speech and carefully chosen words, serves as a tool of verbal magic, creating in the audience a sense of uniqueness of knowledge and connection with higher powers.

The use of vague, ambiguous formulations allows the audience to interpret bloggers' statements in accordance with their own expectations, which creates the effect of universality and enhances trust and the perception of authenticity, forming a sense of individual approach. Psychic bloggers actively use various verbal and non-verbal means of influencing their audience. Specific lexical phrases, such as mystical terms and sacred phrases, as well as techniques aimed at creating a hypnotic atmosphere, enhance the perception of their statements as deeply meaningful and true. The influence of such practices is based on the Barnum effect, in which vague, ambiguous statements are perceived as personalized and relevant to each individual viewer. Non-verbal signals also play an important role in this process - gestures, facial expressions, visual attributes that create a magical atmosphere and enhance the suggestibility of the audience.

Special attention in the study is paid to the psychological aspects of manipulation, such as the use of fear, hope and the desire for control, which in turn can lead to financial losses and rejection of rational thinking. The application of the principles of manipulation described by Robert Cialdini shows how psychic bloggers effectively influence the behavior of their viewers using the principles of reciprocity, authority, social proof, and others.

The popularization of psychic bloggers' content raises ethical questions, as the manipulation of fears, hopes, and the desire for control can lead to financial losses and dependence, which is especially

ISSN 2788-7979 (online)

dangerous given the lack of regulation in this area. To minimize the risks associated with such practices, the study highlights the need to develop media literacy. Teaching critical perception of content and recognizing manipulative techniques is becoming an important tool to protect the audience from unreliable sources of information. The development of educational programs aimed at improving digital literacy will help people realize the impact of media content on their perception and, as a result, reduce the impact of manipulation.

Thus, the results of the study confirm the importance of an integrated approach to preventing the impact of psychic bloggers and emphasize the need to include educational initiatives that can minimize risks for the audience and increase its ability to critically perceive modern media.

INFORMATION ON FINANCING

This study was funded by the Committee on Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (grant no. AP19679821 "Development of methods for recognizing media manipulation and promoting media literacy in the information space").

REFERENCES

1 Pakhomov S.V. Ezoterikalyq bilimniń ereksheligi [The specifics of esoteric knowledge], *Teoriya men praktika daǵy mistikalyq-ezoterikalyq qozǵalystar. Ezoterizm men misticizmdi interpretatsiyalau máseleleri: Ushinshi khalyqaralyq ǵylymi konferentsiya materialdary jinaǵy* [Mystical-esoteric movements in theory and practice. Issues of interpreting esotericism and mysticism: Proceedings of the third international scientific conference], Ed. S. V. Pakhomov. St. Petersburg: RHGA, 2010, pp. 73–85. [in Russian]

2 Lind W., Nightengale K., Schmitt J., Sutton J., Wilson G. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation // Marine Corps Gazette. Oct. 1989. Pp. 20–26.

3 Blakar R.M. Language as a means of power // Pragmalinguistics: Theory and Practice / J.L. Mey (ed.). – The Hague, Paris: Mouton, 1979. – pp. 131-169.

4 Braiker H. B. Who's Pulling Your Strings?: How to Break The Cycle of Manipulation and Regain Control of Your Life. – N.Y.: McGraw-Hill Prof Med/Tech, 2004. – 256 c.

5 Van Dijk T.A.Society and discourse. How social contexts control text and speech. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

6 Karabulatova I, Barabash O, Barabash V, Vinogradova N, Kulikov S, Izbassarova F. Homo Ludens in modern postmodern discourse: new possibilities of manipulation of public consciousness//Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 374 International Conference on Man-Power-Law-Governance: Interdisciplinary Approaches (MPLG-IA 2019), Atlantic Press, pp.48-50. https://www.atlantis-press.com/proceedings/mplg-ia-19/125925278 (WoS, Scopus)

7 Novozhenova Z.L. Buqaralyq aqparat quraldaryndaǵy ezoterikalyq diskurstyń janrlary [Genres of esoteric discourse in the media], *Medialingvistikadaǵy ūǵym, kategoriialar jáne ádistemeler* [Concepts, categories, and methods in media linguistics], 2013, p. 53. [in Russian]

8 Shevchenko N. *Mnogolikmagik* [Multifaced magic]. Available at: https://t.me/s/mnogolikmagic (accessed 12.04.2022). [in Russian]

9 Akhmetzhanova K. Shaman Kazhetta Akhmetzhanova. Available at: https://dzen.ru/a/ZbFVSkGrQgbfwt6c (accessed 12.04.2022). [in Russian]

10 Mironova D. Ekstrasens Darya Mironova [Psychic Darya Mironova]. Available at: https://svetan-56.livejournal.com/4443270.html (accessed 12.04.2022). [in Russian]

11 Ageev M. Available at: https://vk.com/clubageev (accessed 12.04.2022). [in Russian]

12 Cialdini R.B. *Influence: The Psychology of Persuasion*. – Harper Business, Revised Edition, 2020. – 368 p. [in Russian]

13 Khadueva F. Fatima Khadueva. Available at: https://t.me/fatimakhadueva369 (accessed 12.04.2022). [in Russian]

ISSN 2788-7979 (online)
14 Surkov D.V. Mistikalyq mátn mistikalyq tásiribenı ratsionalizatsiyalau nátıjesi retinde [Mystical text as the result of rationalizing mystical experience], *Filosofiyalyq ǵylymdar. Ombý ǵylymi khabarshysy* [Philosophical sciences. Omsk scientific bulletin], 2012, no. 4(111), p. 152. [in Russian]
15 Ermolaeva E.V. Meditativti, magiyalyq, psikhoterapiyalyq jáne dini diskurstar salystyrmaly túrǵydan [Comparative analysis of meditative, magical, psychotherapeutic, and religious discourses], *Filologiyalyq ǵylymdar. Teoriya jáne praktika máseleleri* [Philological sciences. Issues of theory and practice]. Tambov: Gramota, 2017, no. 2(68), part 2, pp. 124–126. [in Russian]
16 Ekman P. Psychology of emotions. I know how you feel. I am my own psychologist. St. Petersburg: Peter. 2010. 334 p. [in Russian]

Received: 05.01.2025

Психикалық блогерлердің сөйлеу ерекшеліктері: ауызша сиқырдан психологиялық әсерге дейін

Д.М. Дружиловска[1], С.Е. Калдыгозова[2], М.Т. Шакенова[2]
[1]Поляк Филология институты, Вроцлав университеті, Вроцлав, 50-00, Польша
[2]М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, 160000, Республика Казахстан

Мақала мистикалық тәжірибеге қатысты мазмұнды тарату үшін әлеуметтік медианы белсенді қолданатын психикалық блогерлердің сөйлеу және психологиялық ерекшеліктерін талдауға арналған. Жаһандық белгісіздік пен жоғары мазасыздық жағдайында мұндай блогерлер аудиторияға сиқырлы қолдау мен жеке көзқарастың елесін ұсына отырып, манипуляция құралына айналады. Зерттеудің мақсаты - аудиторияға әсер ету үшін қолданылатын тілдік және психологиялық әдістерді анықтау, олардың әсерін бағалау және осындай тәжірибелердің этикалық аспектілерін қарастыру.

Қойылған міндеттерге қол жеткізу үшін контент-талдау, дискурстық талдау, психолингвистикалық талдау және кейс-кезең әдістері пайдаланылды. Мазмұнды талдау мистикалық терминдерді, салттық тіркестерді және визуалды атрибуттарды қолдану сияқты ауызша және вербалды емес әсер ету әдістерін жүйелеуге мүмкіндік берді. Дискурстық талдау әмбебаптық әсерін құруға және сенімділікті арттыруға ықпал ететін көп мағыналы және түсініксіз тұжырымдарды анықтады. Психолингвистикалық талдау интонация, сөйлеу ритмі және сөздерді таңдау аудиторияның ұсынысын қалай арттыратынын көрсетті.

Зерттеудің негізгі нәтижелеріне қорқыныш, үміт және бақылауға ұмтылу сияқты манипуляцияның негізгі әдістерін анықтау кіреді. Психикалық блогерлер көрермендердің эмоционалды байланысын қалыптастырады және олардың тәуелділігіне ықпал етеді, бұл көбінесе қаржылық шығындарға және ұтымды ойлаудан бас тартуға әкеледі. Сондай-ақ, мұндай тәжірибелерді реттеудің болмауына байланысты этикалық мәселелер талқыланады.

Зерттеудің маңыздылығы медиа сауаттылықты арттыру және сандық мазмұнды сыни тұрғыдан қабылдау үшін ұсыныстар әзірлеу болып табылады. Нәтижелер аудиторияны манипуляциялық әдістерден қорғауға және медиа кеңістіктегі жосықсыз тәжірибелерге төзімділікті қалыптастыруға бағытталған білім беру бағдарламалары үшін пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: психикалық блогерлер, манипуляция, ауызша сиқыр, психологиялық әсер, медиа сауаттылық, әлеуметтік медиа, этикалық тәуекелдер.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Пахомов С.В. Эзотерикалық білімнің ерекшелігі // Теория мен практикадағы мистикалық-эзотерикалық қозғалыстар. Эзотеризм мен мистицизмді интерпретациялау мәселелері:

ISSN 2788-7979 (online)
Үшінші халықаралық ғылыми конференция материалдары жинағы / Жауапты ред. С. В. Пахомов. – СПб.: РХГА, 2010. – 73–85 б.
2 Lind W., Nightengale K., Schmitt J., Sutton J., Wilson G. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation // Marine Corps Gazette. Oct. 1989 Pp. 26/
3 Blakar R.M. Language as a means of power // Pragmalinguistics: Theory and Practice / J.L. Mey (ed.). – The Hague, Paris: Mouton, 1979. – pp. 131-169.
4 Braiker H. B. Who's Pulling Your Strings?: How to Break The Cycle of Manipulation and Regain Control of Your Life. – N.Y.: McGraw-Hill Prof Med/Tech, 2004. – 256 с.
5 Van Dijk T.A.Society and discourse. How social contexts control text and speech. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
6 Karabulatova I, Barabash O, Barabash V, Vinogradova N, Kulikov S, Izbassarova F. Homo Ludens in modern postmodern discourse: new possibilities of manipulation of public consciousness//Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 374 International Conference on Man-Power-Law-Governance: Interdisciplinary Approaches (MPLG-IA 2019), Atlantic Press, pp.48-50. https://www.atlantis-press.com/proceedings/mplg-ia-19/125925278 (WoS, Scopus)
7 Новоженова З.Л. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы эзотерикалық дискурстың жанрлары // Медиялингвистикадағы ұғым, категориялар және әдістемелер. – 2013. – 53 б.
8 Шевченко Н. Многоликмагик [Электрон. ресурс]. – URL: https://t.me/s/mnogolikmagic (дата обращения: 12.12.2024).
9 Ахметжанова К. Шаманка Кажетта Ахметжанова [Электрон. ресурс]. – URL: https://dzen.ru/a/ZbFVSkGrQgbfwt6c (дата обращения: 12.12.2024).
10 Миронова Д. Экстрасенс Дарья Миронова [Электрон. ресурс]. – URL: https://svetan-56.livejournal.com/4443270.html (дата обращения: 12.12.2024).
11 Агеев М. [Электрон. ресурс]. – URL: https://vk.com/clubageev (дата обращения: 12.12.2024).
12 Чалдини Р. Б. Ықпал психологиясы. Қалай сендіруді және табысқа жетуді үйренуге болады. – СПб.: Питер, 2020. – 368 б.
13 Хадуева Ф. Фатима Хадуева [Электрон. ресурс]. – URL: https://t.me/fatimakhadueva369 (дата обращения: 12.12.2024).
14 Сурков Д.В. Мистикалық мәтін мистикалық тәжірибені рационализациялаудың нәтижесі ретінде // Философиялық ғылымдар. Омбы ғылыми хабаршысы. – 2012. – № 4 (111). – 152 б.
15 Ермолаева Е.В. Медитативті, магиялық, психотерапиялық және діни дискурстар салыстырмалы тұрғыда // Филологиялық ғылымдар. Теория және практика мәселелері. – Тамбов: Грамота, 2017. – № 2(68): 2-бөлім. – 124–126 б.
16 Экман П. Эмоциялар психологиясы. Мен сенің сезіміңді білемін. Мен өзімнің психологпын. – Сп-б: Питер. 2010 г. – 334 б.

Материал 05.01.2025 баспаға түсті

Речевые особенности блогеров-экстрасенсов: от вербальной магии до психологического воздействия

Д.М. Дружиловска[1], С. Е. Калдыгозова[2], М.Т. Шакенова[2]
[1]Институт польской филологии, Вроцлавский университет, Вроцлав, 50-00, Польша
[2]Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, 160000, Республика Казахстан

Статья посвящена анализу речевых и психологических особенностей блогеров-экстрасенсов, активно использующих социальные сети для распространения контента, связанного с мистическими практиками. В условиях глобальной неопределенности и повышенной тревожности такие блогеры становятся инструментом манипуляции, предлагая аудитории иллюзию магической поддержки и индивидуального подхода. Цель

ISSN 2788-7979 (online)

исследования – выявить языковые и психологические приемы, применяемые для воздействия на аудиторию, оценить их влияние и рассмотреть этические аспекты подобных практик.

Для достижения поставленных задач использованы методы контент-анализа, дискурс-анализа, психолингвистического анализа и кейс-стадии. Контент-анализ позволил систематизировать вербальные и невербальные приемы воздействия, такие как использование мистических терминов, ритуальных фраз и визуальных атрибутов. Дискурс-анализ выявил многозначные и расплывчатые формулировки, способствующие созданию эффекта универсальности и усилению доверия. Психолингвистический анализ показал, как интонации, ритм речи и подбор слов усиливают внушаемость аудитории.

Основные результаты исследования включают выявление ключевых приемов манипуляции, таких как использование страха, надежды и стремления к контролю. Установлено, что блогеры-экстрасенсы формируют эмоциональную привязанность зрителей и способствуют их зависимости, что нередко приводит к финансовым потерям и отказу от рационального мышления. Также обсуждаются этические вопросы, связанные с отсутствием регулирования подобных практик.

Значимость исследования заключается в разработке рекомендаций для повышения медиаграмотности и критического восприятия цифрового контента. Результаты могут быть полезны для образовательных программ, направленных на защиту аудитории от манипулятивных приемов и формирования устойчивости к недобросовестным практикам в медиапространстве.

Ключевые слова: блогеры-экстрасенсы, манипуляция, вербальная магия, психологическое воздействие, медиаграмотность, социальные сети, этические риски.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Пахомов С.В. Специфика эзотерического знания // Мистико-эзотерические движения в теории и практике. Проблемы интерпретации эзотеризма и мистицизма: сб. материалов Третьей международной научной конференции / Под ред. С. В. Пахомова. – СПб.: РХГА, 2010. – С. 73–85.

2 Lind W., Nightengale K., Schmitt J., Sutton J., Wilson G. The Changing Face of War: Into the Fourth Generation // Marine Corps Gazette. Oct. 1989 Pp. 26/

3 Blakar R.M. Language as a means of power // Pragmalinguistics: Theory and Practice / J.L. Mey (ed.). – The Hague, Paris: Mouton, 1979. – pp. 131-169.

4 Braiker H. B. Who’s Pulling Your Strings?: How to Break The Cycle of Manipulation and Regain Control of Your Life. – N.Y.: McGraw-Hill Prof Med/Tech, 2004. – 256 с.

5 Van Dijk T.A.Society and discourse. How social contexts control text and speech. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.

6 Karabulatova I, Barabash O, Barabash V, Vinogradova N, Kulikov S, Izbassarova F. Homo Ludens in modern postmodern discourse: new possibilities of manipulation of public consciousness//Advances in Social Science, Education and Humanities Research, volume 374 International Conference on Man-Power-Law-Governance: Interdisciplinary Approaches (MPLG-IA 2019), Atlantic Press, pp.48-50. https://www.atlantis-press.com/proceedings/mplg-ia-19/125925278 (WoS, Scopus)

7 Новоженова З.Л. Жанры эзотерического дискурса в массмедийном пространстве // Понятие, категории и методики анализа в медиалингвистике. – 2013. – Вып. 53.

8 Шевченко Н. Многоликмагик [Электрон. ресурс]. – URL: https://t.me/s/mnogolikmagic (дата обращения: 12.12.2024).

9 Ахметжанова К. Шаманка Кажетта Ахметжанова [Электрон. ресурс]. – URL: https://dzen.ru/a/ZbFVSkGrQgbfwt6c (дата обращения: 12.12.2024).

10 Миронова Д. Экстрасенс Дарья Миронова [Электрон. ресурс]. – URL: https://svetan-56.livejournal.com/4443270.html (дата обращения: 12.12.2024).

11 Агеев М. [Электрон. ресурс]. – URL: https://vk.com/clubageev (дата обращения: 12.12.2024).

ISSN 2788-7979 (online)
12 Чалдини Р. Б. Психология влияния. Как научиться убеждать и добиваться успеха. – СПб.: Питер, 2020. – 368 с.
13 Хадуева Ф. Фатима Хадуева [Электрон. ресурс]. – URL: https://t.me/fatimakhadueva369 (дата обращения: 12.12.2024).
14 Сурков Д.В. Мистический текст как результат рационализации мистического опыта // Философские науки. Омский научный вестник. – 2012. – № 4 (111). – С. 152.
15 Ермолаева Е.В. Медитативный, магический, психотерапевтический и религиозный дискурсы в сопоставительном освещении // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2017. – № 2(68): в 2-х ч. Ч. 2. – С. 124–126.
16 Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь. Сам себе психолог. Сп-б: Питер. 2010 г. – 334 с.

Материал поступил в редакцию журнала 05.01.2025

IRSTI 16.21.33 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp76-92

S.S. Issakova[1], N.K. Kultanbayeva[1]
[1]K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan

HUMOROUS DISCOURSE: CONTENT, STRUCTURE AND DISTINCTIVE NATURE

The article investigates the nature and peculiarities of humorous discourse in Kazakh, Russian and English linguocultures. The purpose of the study is to identify the key features and specifics of humorous discourse through the analysis of jokes in Kazakh, Russian and English. The study of discourse within the framework of the anthropocentric paradigm contributes to the consideration of humorous discourse not only as a linguistic phenomenon, but also as a sociocultural one reflecting the general and ethnic characteristics of communication. The research findings prove that humorous discourse is characterized by the following three distinctive features: the speakers' refusal to apply a serious tone, the presence of a relaxed and friendly atmosphere of communication, as well as the existence of laughter behavior patterns.

Key words: humorous discourse, irony, speech, communicative intention, laughter, humor, comedy, humorous atmosphere, behavior.

MAIN PROVISIONS

Based on the anthropocentric paradigm of linguistics, the current article deals with the basic theories and findings in discourse studies. It appears from the large number of types, categories and manifestations of many humor theories. The most significant of them are proposed by domestic linguists (T. Kozhakeev (1996), G.N. Smagulova (2016), I.V. Zhumagulova (2001), B.M. Maulenova (2006), A.K. Kopaeva (2022), A.B. Alzhanova (2019), etc.) and foreign researchers (V.I. Karasik (2002), V. Raskin (2008), T. Dramlitsch (2018), M.O. Kalintseva (2013), L.V. Borodina (2015), etc.).

In modern linguistics, special attention is paid to the investigation of humorous discourse. The linguistic features of Kazakh satire and some broader aspects of satirical discourse have been comprehensively studied in the research conducted by local scholars. T. Kozhakeev studies the concept of humor and its characteristic features from a stylistic and linguistic perspectives [1]. G.N. Smagulova and G.A. Amirakynova analyze the thematic features of Kazakh humor in their research [2]. They emphasize the significance of context (cultural, social and situational) and comedic devices (language and wordplay) not only in the production of humor, but also its perception by the members of Kazakh community.

ISSN 2788-7979 (online)

Another research paper by I.V. Zhumagulova “Satire and Humor in the Russian-Language Press of Kazakhstan: a linguistic aspect” provides a comprehensive analysis of the functional and semantic aspect of satire and humor in the Russian-language press of Kazakhstan as well as the role of laughter to display textual integrity [3]. The article by A.B. Alzhanova and M. Alzhanov “Satirical Discourse of the Russian-Language Press of Kazakhstan” deals with the word-building system as well as characteristic features of satire and humor applied in the Russian-language journalistic language in Kazakhstan [4]. As for another Kazakh linguist A.K. Kopaeva, she examines the literary aspect of satire and humor in Kazakh literary texts [5]. It is evident that studies focusing on humor and satire within Kazakh discourse are approached from both linguistic and literary perspectives. Thus, further investigation into humorous discourse and its genre characteristics can contribute to broader theoretical developments and formation of effective human interaction.

As noted above, there is a large number of theories of humor suggested by foreign scientists such as V. Raskin, S. Attardo, V.I. Karasik, A.A. Zaliznyak, G.G. Pocheptsova and others. R. Raskin and his student S. Attardo proposed a semantic theory of humor, according to which humor is considered not only as a simple linguistic meaning, but also as a situation arising from the random intersection of two different contexts, such as the clash between reality and fantasy [6]. It means that two entirely incompatible contexts, for example imaginary and real world, collide in the human cognitive system. This is called “cognitive dissonance” that create a certain psychological barrier for a person, and laughter is considered a way to get through it. Besides, S. Attardo in his works studies humor from a pragmatic point of view, emphasizing that humor (in particular jokes) constantly violates four maxims of conversation (quality, quantity, relation and manner) proposed by P. Grice (1975).

The book by V. Khlopitsky and D. Brzozovskaya “Humorous Discourse” discusses the common issues of humorous discourse [7]. The authors define a discourse as an action, therefore the process of creating a text always takes place in a non-verbal context based on the social and communicative situation and against the background of the corresponding culture. However, humor researchers such as M.O. Kalintseva and V.I Karasik believe that there are unique, important features that distinguish humorous discourse from other types of discourses [8; 9].

From the point of view of determining its national and cultural peculiarities, laughter is studied as a socially significant aesthetic category in the works of A.A. Belyaev, Yu.B. Borev, B. Dzemidok, V.I. Karasik and others. M.O. Kalintseva regards humorous discourse as a unique discourse of laughter [8]. V.I. Karasik considers that humorous discourse is characterized by a special comic attitude to real life [9]. The scientist proposes an algorithm for creating comic texts. L.V. Borodina studies the problem of anthropocentrism in humorous discourse based on Russian and French humorous stories [10].

Thus, the authors of the research paper define humorous discourse as a text immersed in a humorous atmosphere depicting the realities of life. Furthermore, it has been found that humorous discourse is often influenced by extralinguistic, social, cultural, psychological and other factors. Having defined the concept of humorous discourse, then it is better to start studying its genre classification.

It is hard to overestimate the social significance of genre system in human communication. Each speech genre has its own value system which aids in comprehending various aspects of social and cultural behavior. Dealing with a typical communicative situation in any type of discourse, one should be able to recognize the type of the genre as well as various speech units which belong to a complex linguistic integrity of a speech genre.

In psycholinguistics, the speech genre is viewed as the speaker’s specific mental pattern [6]. Taking into account that linguistic competence involves the usage of a well-established set of speech genres by the speakers, they may become dependent on a certain type of genre. Consequently, a genre is understood as a verbal representation of human interaction. It includes a series of texts that have similar theme and compositional structures used in a typical communication context [10].

It could be quite challenging to differentiate between humorous communication and discourse concepts since researchers are faced with a variety of terms that reveal different aspects of the

ISSN 2788-7979 (online)

phenomenon of laughter. Humor, satire, irony, etc. are all concepts directly related to the situation of laughter. The term “humor” refers to a specific aesthetic category that has a social significance [8]. Differentiating between “laughter” and “comedy” terms, M.O. Kalintseva integrates both of them into the concept of “humor” [8]. She believes that laughter is the most common and visible sign of humor. However, laughter can be a result of comedy, but it is not always comedic. Laughing and smiling are both physiological reactions in some way. For example, a person may start smiling or laughing with joy when he sees his close friend or an acquaintance, as well as the sight of a mother can cause a child to smile. On the one hand, such laughter is considered to be natural rather than comedic. On the other hand, laughter has a social function. As for comedy, it is also characterized by this function of laugher. By laughing, one can demonstrate antisocial or negative communication behavior and be encouraged to avoid it. Moreover, there is a difference between being funny and comedic. A sense of humor and the ability to express it are what make a person to react to comedy [6].

S. Leacock views humor as a feeling that allows a person to express his positive attitude towards the inharmoniousness in life [11]. V.I. Karasik defines humor as one’s basic ability to respond to different comic situations in life [9]. Thus, humor is understood as an important indicator of maturity when a person develops his own way of perceiving different aspects of reality [11]. In the current study, humor is generally seen as a positive way of perceiving various comic situations that may take place in real life [9; 11]. Unlike humor, a joke is often intended to soften an existing unpleasant phenomenon and make it funny. The true meaning is hidden in irony, while humor describes things the way it is [11].

It is quite difficult to provide a classification of genres in humorous discourse due to its unclear boundaries. D. Boxer and F. Cortes-Conde identify three humorous speech genres based on the recipient and the object of the joke: 1) teasing; 2) joking about an absent other; 3) self-denigrating joking [12]. It is appropriate to classify humor in this way, but it does not include all possible forms of a comic conversation.

An integrated approach to humorous discourse is implemented due to its complex discourse structure. First and foremost, humorous discourse can be easily integrated into any other discourse since it is aimed at expressing one’s mental attitude. However, it can represent functionally pragmatic forms of discourse rendered in a set of texts with communicative and pragmatic value [13; 14].

Considering all the above-mentioned issues, it is clear that different types of texts may contain humor. Thus, jokes can be found in newspaper articles, publicistic texts, and even dramatic works which include passages written in a playful manner. There are various speech genres of humor and comedy in everyday communication, including aphorisms, anecdotes, epigrams, etc. All other speech genres of humor in literary communication refer to a secondary comedy genre. In modern linguistics, the comedy genre is the central speech genre in humorous discourse. The speech genre of anecdote is distinguished by its specific content and narrative structure. It should be pointed out that an anecdote is an oral form of literature created according to the laws of folklore genre. Consequently, the anecdote genre is based on folklore tradition containing elements of fairy tales, myths and legends. In fact, this speech genre refers to daily communication characterized by an objective and contextual speech situation. Anecdotes can be found in almost all spheres of human life going beyond a traditional text. However, following the corresponding genre laws, an anecdote itself is neither entertaining nor essential in a particular speech context. A joke is also characterized by its intertextual nature in a precedent text. It can be applied in different types of texts that have their own genre characteristics. Nevertheless, one can refer to jokes using earlier types of texts.

INTRODUCTION

Humor has been a fundamental aspect of human interaction and communication for centuries. Recent studies have delved into various dimensions of humorous discourse, providing insightful perspectives on its origins, evolution, and impact. One key observation made by Thomas Dramlitsch is that there is a critical link between the origin of humor and its evolution [13]. According to the

ISSN 2788-7979 (online)

linguist, humor is not a static phenomenon, but serves as a social bonding mechanism. For instance, the act of laughing triggers the release of dopamine in the brain, promoting feelings of happiness and strengthening social ties. Victor Raskin draws attention to the methodological issues in studying humor [6]. He emphasizes the need for a multidisciplinary perspective – integrating psychology, linguistics, and cultural studies – to fully appreciate the nuances of humor. One of the distinctive elements of Raskin's contribution is the importance of context when analyzing humor. His research suggests that what may be humorous in one culture or situation can be highly offensive or puzzling in another. Jessica Milner Davis and Jennifer Hofmann provide the in-depth analysis of the conceptual basis for studying the humorous transaction patterns, the nature of laughter and its influence [14]. They investigate how humor functions as a form of interaction, emphasizing the transactional nature involved in comedic exchanges.

Humor can be either preserved or excluded from a text. According to V.Z. Sannikov, linguistic humor is understood as a funny short text [15]. Humor can be regarded as a game that one can use to have fun and laugh, and it does not involve any restrictions or rules to control one's emotions and reactions. In the process of communication, participants usually create a special atmosphere when it is appropriate to make jokes.

Humorous discourse is considered to be a text designed to make a person laugh. Learning a language through culture helps define a nation's identity. Language is a tool that creates, develops and preserves culture, passing it on from generation to generation. The study of humorous discourse is conducted by applying data from interdisciplinary research areas such as linguocultural studies, linguistic semiotics, pragmastylistics, text or discourse theory, psycholinguistics and comparative linguistics. The following factors make the current research relevant: the increased interest in the discourse and linguocultural aspects of language; the designation of humorous discourse as a special type of discourse; the scientific dispute over the problem of distinguishing the genre of humorous discourse from other types of discourse; the lack of a comparative study of humorous discourse in three multistructural languages (Kazakh, English and Russian); the importance of humor in various spheres of human communication; the definition of humorous discourse revealing the target language to be an instrument reflecting the speakers' national consciousness and worldview. This article is aimed at solving the following tasks: to provide a comprehensive an

alysis of domestic and foreign researchers' works devoted to the issues of humorous discourse; to identify some common and distinctive peculiarities of humorous discourse in Kazakh, English and Russian linguocultures.

MATERIALS AND METHODS

This article delves into the content, structure and distinctive nature of humorous discourse, exploring its nuances through examples and theoretical reflections. The methodological foundations of scientific research were guided by the theoretical conclusions of new areas of modern linguistics such as textual linguistics, cognitive theory, discourse theory, pragmatic linguistics, and linguocultural studies. Thus, the investigation of humorous discourse made by both domestic researchers (T. Kozhakeev (1996), G.N. Smagulova (2016), I.V. Zhumagulova (2001), A.K. Kopaeva (2022), A.B. Alzhanova (2019), etc.) and foreign scholars (V. Raskin (2008), P. Grice (1975), M.J. Davis (2023), V. Khlopitsky (2017), V.I. Karasik (2002), M.O. Kalintseva (2013), L.V. Borodina (2015), D. Boxer (1997), T. Dramlitsch (2018), etc.) were applied to solve the main tasks set out in the article.

The authors applied a comprehensive approach to the analysis of humorous discourse while depicting its common and distinctive features through Kazakh, English and Russian jokes. The method of definitional analysis was used to identify the supporting research concepts and form the conceptual apparatus of the study. The descriptive and comparative analysis methods were applied to reveal some common and distinctive features of humorous discourse in Kazakh, English and Russian linguocultures. The material for the study was retrieved from the collection of jokes in Kazakh, Russian and English by applying the continuous sampling method. A total of 30 jokes were analyzed

ISSN 2788-7979 (online)

in this study: 8 in Kazakh, 12 in English and 10 in Russian. The linguocognitive analysis method was applied to examine the structure of jokes. The semantic analysis method was used to identify the humorous discourse participants' communicative intention and the semantic connotation of linguistic elements that elicit laughter.

RESULTS

Humor is a complex linguistic phenomenon that plays a vital role in human communication. It performs various functions such as social bonding, conflict resolution and expression of emotions. One of the most significant issues in applied linguistics is the functional genre classification of humorous discourse. The classification of humorous discourse by functional genres provides a deeper understanding of how humor works in various contexts, contributing to both academic research and practical application. Typically, the functional genre classification refers to the systematic organization of different types of discourse based on their goals and the functions they perform. In the case of humorous discourse, the classification reveals a wide range of functions that humor performs in various contexts. By considering various aspects of humor in terms of context, medium and audience, the authors identified the main functional genres of humorous discourse, which are shown in the Figure below:

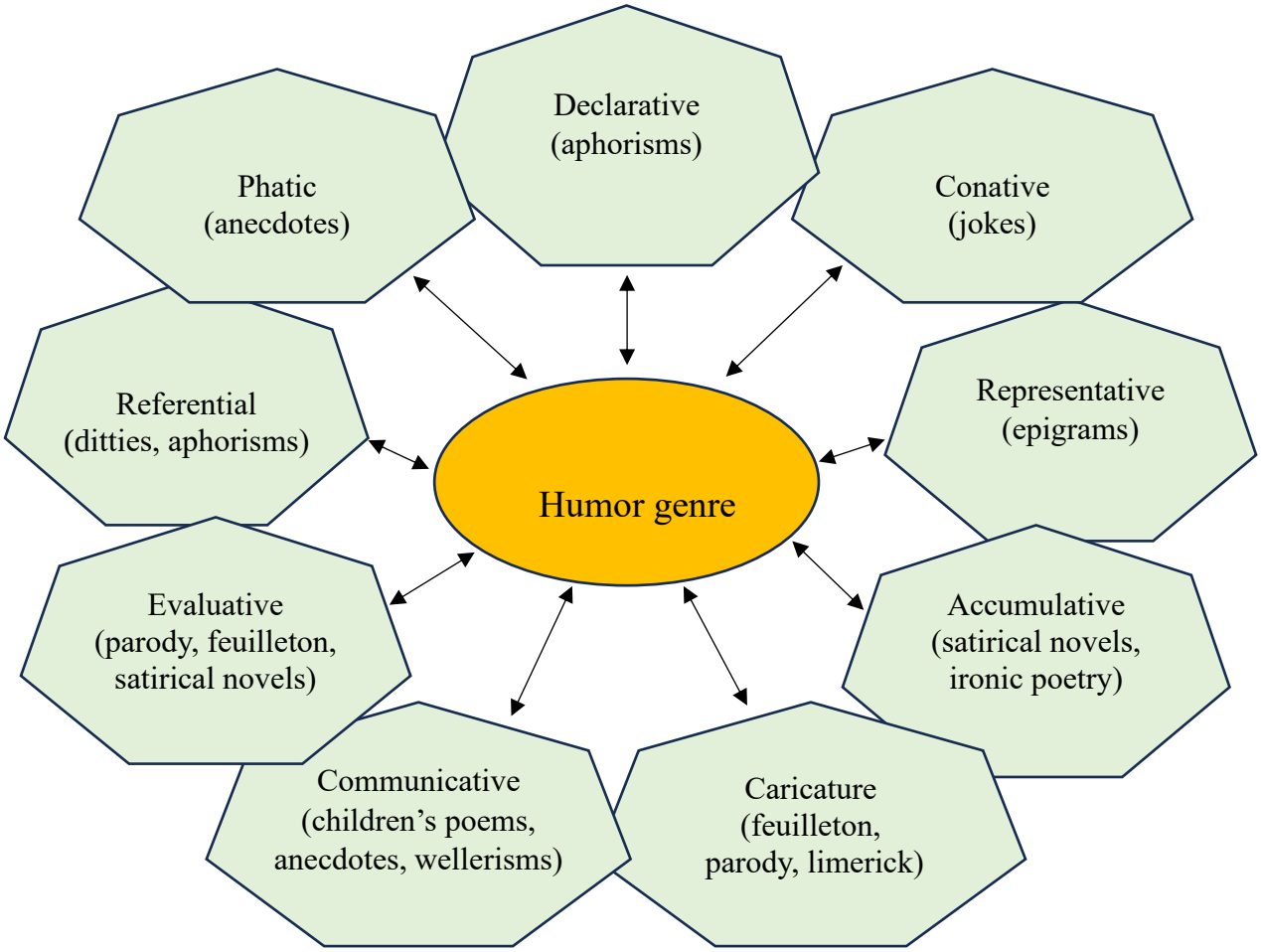

Figure 1. Genre Classification of Humorous Discourse

According to Figure 1, there are the following genre groups in humorous discourse: declarative, representative, accumulative, caricature, conative, communicative, evaluative, phatic and referential genres of humor. If the declarative genre of humor includes aphorisms, then the representative genre of humor comprises epigrams. Satirical novels and ironic poetry refer to the accumulative genre of humor that not only transfers information, but also preserves it. Feuilleton, parody and limerick

ISSN 2788-7979 (online)

belong to the caricature humorous genre which is deliberately aimed at presenting the reality in a distorted way to attract the reader's attention to some parts of human existence. The conative genre of humor is expected to get the response of the audience capable of understanding the humor and jokes. The communicative genre of humor comprises children's poems, anecdotes, wellerisms (comic idioms in the form of a quote), etc., which are mainly found in oral speech and used as a tool for exchanging information between participants of humorous communication. Parody, feuilleton and satirical novels belong to the evaluative genre of humor which requires the author to express his point of view or an assessment of a comic situation by gaining the appropriate response of the audience. Anecdotes written within the phatic genre of humor are frequently used in oral speech contributing to effective communication between interlocutors. Last but not least, ditties and humorous aphorisms representing the referential genre of humor reflect accumulated human experience in a playful manner [16]. Thus, the classification of humorous discourse is essential for grasping how humor goes beyond mere entertainment and becomes an important form of communication.

Having analyzed different approaches to humor and its typology, let us dwell on the importance of distinguishing between implicit and explicit features of humorous discourse. The participants of communication should take into account the type and situation of speech to understand the unique nature of humor and find different forms of its usage. There are some specific features of humorous discourse that signal about the use of laughter:

- the speakers' communicative intention to avoid a serious tone;
- the presence of certain laughter behavior patterns accepted by the members of a particular linguocultural community;
- the creation of a relaxed and friendly atmosphere of communication where participants feel comfortable and confident expressing their thoughts or sharing their opinions [9].

By avoiding a serious tone, individuals are more likely to engage their audience, fostering relatability and connection [9, 145]. This is especially significant in various contexts such as education, workplace dynamics and even therapy sessions, where openness and receptiveness are paramount. For instance, educators often use humor to break the ice and make lessons more engaging, thus facilitating a better learning experience.

Another essential feature of humorous discourse is the presence of laughter behavior patterns recognized and accepted by specific linguocultural communities [9, 176]. Laughter, as a universal communicative signal, is influenced heavily by cultural context. Each community develops its unique set of norms and expectations regarding humor and laughter. In certain cultures, laughter can signify agreement or understanding, while in others, it may serve as a strategy for coping with discomfort or tension. Understanding these behavioral patterns is vital for effective communication. For instance, in some Asian cultures, humor might be more subdued, while in Western cultures, it can be overt and expressive. This can lead to misunderstandings if individuals from different backgrounds engage without being aware of these subtle distinctions. For those engaged in multicultural environments, recognizing laughter patterns can enhance interpersonal relations. It allows for a more profound appreciation of diverse perspectives and can pave the way for more inclusive dialogues. This knowledge empowers individuals to respond appropriately when humor is employed, ultimately promoting harmony and understanding.

The third component of humorous discourse, as noted above, is the creation of an environment where participants feel relaxed and comfortable [9, 253]. A friendly atmosphere is crucial because it encourages individuals to express their thoughts and opinions freely. When speakers use humor, they signal to their audience that the environment is non-threatening. This kind of atmosphere is instrumental in stimulating open dialogue. It provides participants with the courage to share their perspectives, which might otherwise remain unspoken in a more serious setting. The relaxed tone further contributes to a collective sense of belonging, reinforcing social bonds among participants.

By recognizing and understanding the above-mentioned features of humorous discourse, individuals can improve their empathy and interpersonal skills for more effective communication across various contexts, from personal interactions to professional settings. Ultimately, the use of humor is not merely a stylistic choice, but it is a strategic tool that can deepen relationships, promote

ISSN 2788-7979 (online)

understanding and enrich human interactions. Embracing humor as an integral component of discourse enables individuals to cultivate more meaningful and fulfilling connections with others.

The complex nature of humorous discourse can be analyzed through its content, structure and distinctive characteristics that define it across various languages. This paper examines these aspects using examples from Kazakh, English and Russian jokes to illustrate the multifaceted nature of humor.

Each culture has unique ideas about humor that are embedded in its language, context and shared experience. Therefore, the essence of humor is deeply rooted in cultural contexts. Different societies have specific taboos, stereotypes and social dynamics that influence what is considered funny. Consequently, what evokes laughter in one culture might be met with confusion or disapproval in another. For instance, Kazakh humor often draws upon the cultural heritage of storytelling and epics, where clever wordplay and situational irony take center stage. In Kazakh culture, jokes often involve elements of nature or traditional settings. Let us analyze one of such jokes:

1. Why did the shepherd go to school? Because he wanted to improve his sheepherding skills and not just follow the flock!

This joke emphasizes the value of education and self-improvement in Kazakh culture, but it is presented in the form of a light-hearted story about a shepherd, which makes it easier to understand.

Kazakh humor can also be associated with family life and traditional values. In the following humorous story, the image of a mother-in-law is shown:

2. A Kazakh man brags about his dominant and strong mother-in-law. He declares, "My mother-in-law can stop a horse at full gallop!" His friend replies, "Mine can put the horse into a gallop!"

In this joke, mothers-in-law are described as formidable and strong-willed personalities, which is typical for many cultures.

The most popular Kazakh humorous stories include jokes about hospitality traditions. The following joke clearly shows that hospitality and generosity are deeply rooted in Kazakh culture:

3. A foreigner asks a Kazakh, "How do you invite people to have dinner at your house?" The Kazakh replies with a smile, "Oh, it's easy! You just need to say, "Come over, I have food! But don't forget to bring your own appetite!"

This joke highlights the significance of such qualities as attentiveness, hospitality and sincerity in Kazakh culture. The phrase "Don't forget to bring your own appetite" incorporates clever wordplay, acting as a lighthearted reminder for guests not to eat before the event that is expected to be abundant with a variety of dishes.

In another humorous story, one can observe the fundamental value that the Kazakhs place on respecting for the elders' wisdom:

4. In a village, the local wise man was known for his sage advice. One day, a young man approached him and said, "Wise man, what is the secret to happiness?" After some thought, the wise man replied, "My dear, happiness is like a horse. You must ride it well, but remember, it can throw you off anytime!" The young man was confused and asked, "Does that mean I should be careful with my happiness?" The wise man nodded and then added, "And also carry a saddle just in case!"

This joke traces the traditional Kazakh motif of the elder's wisdom contrasted with the naivety of youth. The wise old man represents the collective wisdom of Kazakh society that values experience and advice, particularly in matters of life. The punchline adds an unexpected twist, humorously recognizing life's unpredictability represented by the metaphor of a horse. The comparison of happiness to a horse is an evocative image in Kazakh culture, where horses play an essential role. In Kazakh folklore and literature, horses symbolize freedom, strength and the wild spirit of the steppes. This joke facilitates reflection and fosters connections among various age groups. Younger generations may find the elder's wisdom amusing, while older people may recognize the profound cultural significance of the horse metaphor. In this context, humor serves as a bridge that links different stages of life, encouraging conversations about happiness and resilience.

The following humorous story reflects Kazakh wedding customs:

ISSN 2788-7979 (online)

5. "Why did the Kazakh bride bring a whole herd of sheep to her wedding? She was just trying to make sure the dowry was 'on top'!"

This example provides information about the Kazakh custom of dowry which is described as a transfer of money or goods provided by the bride's family to the groom in an arranged marriage. In Kazakh culture, the dowry symbolizes wealth, honor and family reputation. This joke involving a herd of sheep as a dowry highlights the stereotype of extravagant wedding displays, and at the same time ridicules the social pressure associated with marriage. Thus, married couples may feel obligated to meet high standards of wealth display due to the historical traditions.

Let us further analyze another joke that emphasizes the cultural significance of meat consumption in Kazakhstan:

6. The only creatures that eat more meat than Kazakhs are wolves.

This joke does not only create a humorous effect, but also activates cognitive associations with traditional Kazakh values. In particular, the joke plays on the cognitive perception of wolves as apex predators which is often associated with gluttony. There is a correlation between the cultural identity of Kazakh people and their food preferences, mainly consisting of lamb and horse meat. From a semantic perspective, by comparing Kazakhs to wolves one can criticize national food habits or highlight the pride embedded in meat consumption. This dual nature serves to enhance the humorous effect while conveying a cultural message about Kazakh national identity.

The following two jokes also reflect cultural values, beliefs and cognitive processes that shape Kazakh humor:

7. Kazakhs believe that drinking tea can help to relieve headaches.

8. Kazakhs would love to drink tea after the guests had left.

Both jokes arise from the social norms governing hospitality in Kazakh culture. They focus on the idea that drinking tea is viewed as a reflection of a deep-rooted cultural rituals and customs in Kazakhstan. The first joke demonstrates a broader cognitive scheme related to a common tendency among Kazakh people to use traditional methods of treatment rather than modern ones. The second joke illustrates the interplay between social responsibilities and individual desires, that is the overall relief felt in privacy after social obligations.

In contrast, English humor is often correlated with irony, sarcasm and self-deprecation. A classic example could be the following English joke:

9. I'm on a whiskey diet. I've lost three days already!

Here, the joke plays on the unexpected twist of dieting, pairing it with the absurdity of losing time rather than weight, creating humor through surprise.

One of the characteristic features of English jokes is a widespread usage of wordplay and puns. This feature may be clearly illustrated by the following example:

10. Why don't scientists trust atoms? Because they make up everything.

This joke uses wordplay, expressing the ambiguous meaning of the word "make up" to set a humorous tone. Thus, wordplay is a common feature of English jokes that demonstrates the flexibility and richness of the language.

Double irony is another distinctive feature of British humor. Let us consider the example provided below:

11. My father is a bus driver that circles Big Ben in London. He works around the clock.

The joke is based on the double meaning of the phrase "around the clock". It implies that a humorous cognitive dissonance is created between the literal interpretation (physically driving around Big Ben that has a clock face) and the figurative meaning (non-stop work). Moreover, this humorous story uses verbal irony to show the absurdity of a job that literally circles a landmark.

Classic English jokes about weather and climate make up the largest part of English humorous discourse. Let us analyze one of such jokes:

12. I love the English summer. It's my favorite two days of the year.

This joke goes beyond merely stating the unpredictable nature of English weather, serving as a form of both praise and critique. The humor lies in exaggerating the fact that the English summer lasts only two days – this implies that what many consider to be the warm season is actually fleeting.

ISSN 2788-7979 (online)

Based on irony and exaggeration, this joke draws attention to the gap between expectation and reality. Since summer is traditionally linked to sunshine and warmth, the contrast illustrated here provides a significant critique of the English weather.

Another prevalent joke about the English is their obsession with tea:

13. Why do the English always carry a teabag with them? Because they like to steep their problems in boiling water.

This humorous story uses wordplay to create humor. The pun on the word "steep" refers both to the process of making tea and to the idea of dealing with problems. This reflects a common stereotype about the English: their calmness and the ability to resolve issues over a cup of tea.

The following English joke reveals the politeness of the English people:

14. How do you know if an Englishman is angry? He will say, "I am not angry!"

In the joke above, we can see the reflection of English politeness as part of social norms. This implies that when an Englishman claims he is not angry, despite feeling that way, he is merely attempting to suppress his emotions in public settings.

As mentioned before, British humor is often associated with self-deprecation. The following English joke highlights a common stereotype that England underperforms in the World Cup:

15. What would an English football fan do if England won the World Cup? Stop playing FIFA and go to bed.

Here, the joke suggests disappointment of English football fans regarding their national football performance. The punchline is ironic because winning the World Cup would typically provoke extreme excitement, not a casual response. Besides, it illustrates the awareness of the discrepancy between fantasy (football video games) and reality (history of English football), involving the audience in the communication process.

The following English joke also implicitly criticizes that English football teams traditionally do not progress to the latter stages of the World Cup:

16. What do you call an Englishman in the knockout stages of the World Cup? A referee.

Linguocognitive analysis shows that this joke uses metonymy to suggest the only English presence in the knockout stages as a referee, not as a player. From a semantic perspective, it involves a simple but effective categorization, where the term "referee" is strategically deployed to invoke an image that contrasts with common expectations of success or participation in the game.

Another joke employs a wordplay to convey British humor:

17. Why did the scarecrow win an award? Because he was outstanding in his field!

This joke creates a humorous effect by double interpretation of a common English idiom "to be outstanding in one's field". A humorous cognitive dissonance is established between the literal image of a scarecrow standing out in a field and the figurative meaning of the phrase defined as "being exceptional or distinguished in one's profession". Consequently, the setup leads us to think about professional achievement, while the punchline humorously literalizes the expression.

The following English joke is derived from the unexpected wordplay that connects space terminology with everyday action.

18. How do you organize a space party? You planet.

This joke relies on the homophonic similarity between "planet" and "plan it". The setup suggests a question about organizing a party in space, answered humorously with a pun.

*Let us analyze another English joke that uses a wordplay to create a humor*ous *effect:*

19. Why don't skeletons fight each other? They don't have the guts.

The joke uses the idiom "have the guts" to play on its double meaning: guts as internal organs and courage. The setup leads one to ponder why skeletons might not fight, and the punchline provides an unexpected, humorous reason.

The following example once again demonstrates the prevalence of wordplay in English jokes:

20. Parallel lines have so much in common. It's a shame they'll never meet.

A humorous effect of the joke is achieved through the metaphorical extension of mathematical concepts to human social interactions. The joke requires the audience to understand basic geometry

ISSN 2788-7979 (online)

(properties of parallel lines) and the figurative language about human relationships. The setup humanizes the lines, leading to a punchline that humorously expresses their inability to meet.

As for Russian humor, which is also characterized by its clever play on words, it often includes metaphors and surreal elements. Let us examine the following popular Russian joke:

21. A man entered a bar and said, "I would like a beer, but only if I can pay for it with my own money." The bartender replied, "We don't serve your kind here. It's a pub, not a bank!"

This humorous story illustrates the absurdity of the man's request, highlighting a cultural skepticism towards authority and economic matters.

Known for its satirical and sometimes dark nature, Russian humor reflects social and political themes. In the humorous story below, one can observe a realistic view of the world and the resilience peculiar to the Russians:

22. An optimist sees the glass as half full. A pessimist sees the glass as half empty. A Russian sees the glass and says, "Why is it so small?"

This humorous story reflects the characteristic Russian humor that emphasizes realism and a slightly pessimistic attitude, ridiculing social constraints.

In the following joke, a member of the Russian ethnic group is portrayed as a patient person who, despite facing deprivation, remains satisfied with what he has and continues to endure:

23. "What nationality were Adam and Eve?" "They were definitely the Russians! Who else would agree to walk barefoot and naked, share just one apple and still proclaim that they are in paradise?"

As stated above, this humorous story addresses some common cultural stereotypes about the Russians such as patience, resilience, communal living and exaggerated perception of joy or hardship. The story uses irony to depict Adam and Eve enjoying a state of paradise, even though their living conditions seem to be far from idyllic – barefoot, naked, eating one apple. It unwittingly highlights a universal dilemma: the pursuit of happiness often requires sacrifice, discomfort or enduring challenges.

The Russians are also credited with the optimism that can be seen in the following joke:

24. A Russian, an American, and a Frenchman are stranded on a deserted island. The American finds a can of food, opens it and says, "We can eat this and wait for rescue!" The Frenchman finds a bottle of wine and exclaims, "Let's celebrate!" Meanwhile, the Russian looks around and remarks, "Well, if you two don't survive, at least I'll have a good story to tell!"

This humorous story reflects different attitudes towards survival situations, portraying the Russian character as a person who can find humor even in difficult situations. It illustrates the Russian mentality based on optimism amidst adversity.

The following joke depicts Russian cultural stereotypes associated with both pessimism and optimism:

25. "What is the difference between an optimist and a pessimist? The pessimist says, "It can't get any worse!" The optimist replies, "Oh, yes, it can!"

This humorous story plays with the audience's expectations about the typical attitudes of optimists and pessimists. The setup leads to the expectation of a positive view from the optimist, but the punchline subverts this by presenting a darker, yet humorous view.

The following Russian jokes illustrate the interplay of absurdity and cultural stereotypes:

26. The aliens who had abducted the drunk Russian couldn't resist his persuasion and let him drive.

27. What is the difference between a Russian gentleman and an English gentleman? The English gentleman would first offer to pass the lady, while the Russian – a glass of vodka.

28. What is the Russian farewell? It means the long goodbye, drinking all the vodka and staying the night.

The first joke causes cognitive dissonance, as the audience is confronted with a juxtaposition of alien intelligence and human folly. The humor arises from the unexpected situation where inebriation seems to grant the Russian character an unusual form of persuasion over extraterrestrial beings. The absurdity of a situation where a drunk person convinces aliens to relinquish control

ISSN 2788-7979 (online)

undermines the typical dynamics of power, initiating a humorous cognitive reevaluation of both inebriation and extraterrestrial encounters. It should be noted that the second joke pragmatically highlights different social norms related to hospitality and gentle behavior. From a semantic perspective, it reflects the stereotype of Russian culture, emphasizing vodka as a centerpiece of social interactions. The humor lies in the exaggerated depiction of cultural differences, where offering vodka instead of basic courtesies adds an element of absurdity and irony, showing the complexities of cross-cultural communication. As for the third humorous story analyzed, it presents the importance of social gatherings in Russian society. Moreover, it suggests that a Russian "goodbye" is not just a parting, but an invitation for further engagement over shared drinks. In fact, the act of drinking together is deeply rooted in Russian cultural traditions, symbolizing the importance of friendship and the integration of farewells into social customs.

Another popular joke about the Russians is their observance of social roles and perception of human ambitions:

29. Little Vovochka decided to become President when he grows up. And he did.

The character of Vovochka, a classic representation of the innocent but ambitious young person, invites the audience to consider the plausibility and even the simplicity of his aspirations and desires. On the pragmatic level, the joke operates within a specific cultural context that enhances its comedic effect. The reference to a child's aspiration to political office raises a common social issue regarding the qualities necessary for leadership. In many cultures, the notion of adulthood is associated with pragmatism, life experience, and competence. By depicting Vovochka's desire to become the President, the joke subtly criticizes adult ambitions where there is unclear distinction between aspiration and reality. Besides, the unexpected ending of the joke – "And he did"– contains irony, implying that political success can be unmerited or unexpectedly achievable. From the semantic point of view, this joke has both literal and figurative meanings. The literal interpretation presents a child's playful aspiration, while the figurative meaning hints at a broader social criticism of leadership qualities. The use of "President" as the goal conveys a high level of ambition, while the simplicity of achieving it challenges the audience to reflect on what is often seen as impossible. This duality stimulates the listener's semantic interpretation, contributing to a deeper and multi-faceted understanding of the joke.

It is not surprising that the Russians are often regarded as one of the nations with the highest levels of alcohol consumption:

30. Two Russians enter a bar. One of them says, "I'll have a vodka." The other replies, "I'll have a glass of water. I'm on a diet!"

The last joke we will analyze combines the classic "two peas in a pod" format with a unique Russian twist. The punchline derives from the absurdity of a Russian choosing water instead of vodka, as it contradicts the established cultural norms. In Russian culture, drinking vodka together is almost a sacred tradition that goes beyond simple alcohol consumption – it symbolizes friendship and trust.

Taking into account the above-mentioned structural features of humorous discourse, it is obvious that jokes typically include such components as a setup and a punchline. The setup introduces the context, leading the audience in one direction, while the punchline provides an unexpected twist that provokes laughter. In Kazakh humor, the structure often revolves around familiar situations or characters, which makes humor comprehensible. The Kazakh joke about the mother-in-law follows this structure by setting up a common cultural context and delivering an unexpected punchline. In English jokes, the structure can be more varied, often using wordplay and puns. The English joke about scientists starts with a direct question, leading to a punchline that subverts the expectation through a pun. Russian jokes, characterized by the use of satire and dark humor, may take a more narrative form. The Russian joke about the glass size establishes a familiar optimism-pessimism dichotomy only to subvert it with a unique Russian perspective in the punchline.

In this study, the authors identified some common and distinctive features of humorous discourse in Kazakh, English and Russian linguocultures (see Table 1):

ISSN 2788-7979 (online)

Table 1. The Nature of Humorous Discourse in Kazakh, English and Russian Linguocultures

Linguocultural community	Common features of humor	Distinctive features of humor
Kazakh	Cultural reflection, establishment of social interactions, avoidance of stressful situations, implementation of entertainment effects	Prevalence of wordplay, irony; Importance of family roles and traditional values
English		Prevalence of puns, wordplay, irony, sarcasm; Importance of social dynamics and interpersonal relations
Russian		Prevalence of wordplay, satire, dark humour; Importance of social and political issues

According to Table 1, humorous discourse in Kazakh, English and Russian linguocultures are characterized by the following common features: 1) reflection of cultural norms and values shared by the members of a society; 2) establishment of social interaction between participants of communication to strengthen their relationships by creating a sense of collective identity; 3) avoidance of stressful situations by reducing stress hormones and releasing endorphins; 4) implementation of entertainment effects on the individuals who challenge social or cultural norms in an impactful and funny way. However, there are some discrepancies between the situational context and stylistic representation of jokes found while analyzing Kazakh, English and Russian humorous discourse. In Kazakh culture, humor frequently reflects the importance of family roles and traditional values. The prevalence of wordplay and irony in Kazakh jokes points to a cultural recognition or critique of family dynamics and the social expectations tied to those relationships. In English-speaking countries, humor can serve as a tool for regulating social dynamics and interpersonal relations, creating bonds through shared laughter and understanding of the language subtleties. A widespread usage of puns, wordplay, irony and sarcasm in English jokes indicates about a cultural appreciation for linguistic creativity and mental flexibility. Russian jokes directly address social and political issues, reflecting a cultural tendency to confront harsh reality with a sense of humor. The prevalence of wordplay, satire and dark humor in Russian jokes provides insight into the resilience and a realistic worldview of the Russian people.

Having made a comprehensive study of the complex nature of humorous discourse in three multistructural languages, it is necessary to point out that humor plays a vital role in human interaction reflected in linguistic, cultural and social contexts. This is evident in all three linguocultures examined, where jokes refer to shared experience and cultural touchstones, fostering a sense of unity among listeners. The comparative analysis of 30 Kazakh, English and Russian jokes makes it possible to gain insight into the unique ways humor reflects cultural beliefs, norms and values shared by different linguocultural communities. Despite cultural differences, basic elements of humor – embracing surprise, social commentary and shared experience – remain universally relatable.

DISCUSSION

The study of humorous discourse within the framework of the anthropocentric paradigm reveals its main functional orientation towards entertainment, establishment of communication and reflection of various aspects of human life. In this regard, humor is not merely a way of eliciting laughter, but it is an essential part of human interaction that encourages us to explore the universal and at the same time diverse nature of human laughter. Being an important criterion of humorous discourse, laughter is aimed at entertaining or making a person laugh. Furthermore, it is intended to have an emotional impact on the addressee, either positive (encouragement, consolation) or negative (belittlement, insult). The specific goals of humorous speech activity, being directly related to the communication process, are divided as follows: a) keeping easy communication and prolonging it; b) disrupting the

ISSN 2788-7979 (online)

flow of communication, provoking a communicative conflict or stopping the communication process; c) eliminating an existing communicative conflict and preventing potential communicative barriers. Thus, humorous discourse is meant to free a person from determinism and ruin established stereotypes of speech behavior, perception and manner.

Comprehension of humor largely depends on the following factors: the communicative situation and the communicators who send and receive a message. The sender and recipient of the message are important figures in the speech act, which is determined by many aspects, including their participation in creating the communicative situation. Therefore, such situations can be called the communicative sphere. It should be noted that the change in the level of understanding of the situation by the participants is the result of humorous activity, that is, its successful completion. In a globalized world, humor continues to evolve, creating new forms of communication and establishing mutual understanding among representatives of different cultures. Ultimately, globalization has led to the greatest variety of humor genres and forms contributing to an appreciation of the depth and richness of humorous communication by people from different cultural backgrounds.

Despite the lack of prior research on the content, structure and characteristic features of humorous discourse, the following tasks were solved in the paper: a review of the cognitive and discourse theory of humorous discourse was made; an analysis of domestic and foreign researchers' works devoted to the issues of humorous discourse was provided; some common and distinctive peculiarities of humorous discourse in Kazakh, English and Russian linguocultures were identified.

INFORMATION ON FINANCING

This paper is written within the frameworks of the scientific project "Ethnic Stereotypes and the Category of Laughter in Humorous Discourse: a Comparative Aspect", funded by the Science Committee of Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for 2023-2025 (Grant No. AP19676461).

CONCLUSION

Summing up the main points of the paper, it should be emphasized that humor plays a significant role in communication intended for breaking the ice and handling tense situations. Humorous discourse covers a complex interaction of cultural contexts, structural and distinctive features of different languages. Having analyzed the content, structure and distinctive nature of humorous discourse based on 30 Kazakh, English and Russian jokes, it becomes clear that language, regional specifics and cultural references all shape how humor is perceived and interpreted. The analysis of Kazakh, English and Russian jokes in a comparative aspect proves that some topics might be considered funny in one culture but offensive in another. Humorous discourse in Kazakh, English and Russian linguocultures are marked by some common and distinctive features depending on the situational context and stylistic representation of jokes. On the one hand, humor can act as an effective social bonding mechanism in all three linguocultures examined, where jokes become a means of managing social hierarchy and relieving tension. On the other hand, the content of humorous discourse can take various forms to reflect different aspects of human life: a widespread usage of wordplay and irony in Kazakh jokes, an extensive reliance on puns and sarcasm in English jokes as well as a common use of satire and dark humor in Russian jokes demonstrate how different linguocultural communities address political, social, cultural and other issues humorously. Consequently, humorous discourse is influenced by extralinguistic, social, cultural, psychological and other factors.

When analyzing humorous discourse, the following three features should be taken into account: 1) the participants' communicative intention to preserve a relaxed tone; 2) the creation of a friendly and funny atmosphere of communication; 3) the presence of laughter behavior patterns. By preserving these features, one can evoke a natural human reaction of laughter that will eventually promote harmony and strengthen the sense of trust between participants involved in humorous communication.

ISSN 2788-7979 (online)

Despite the fact that humorous discourse has been studied comparatively involving three multistructural languages, the issues related to the cognitive expression of humorous discourse cannot be considered finally resolved. The solution of this problem requires finding new ways to study the cognitive mechanisms behind humorous discourse to be able to understand the way humor affects individuals and communities. When laughing in response to humorous events, it activates various cognitive processes that are influenced by cultural background, context and individual experience. In this regard, interaction with humorous discourse requires the comprehensive analysis of the following stages of cognitive processing: 1) language analysis; 2) connection establishment; 3) perception and interpretation of meanings. Recognition of wordplay and basic themes involves mental effort that can elicit pleasurable responses. It is through this kind of cognitive interaction that some people appreciate certain types of humor, as their personal background and experience shape their point of view. That is why, the cognitive issues related to humorous discourse are considered a priority direction for further research studies in humorous discourse.

One of the main challenges facing modern society is that the global community, on the one hand, should comply with international standards and meet modern socio-economic requirements. On the other hand, there is a need to preserve cultural traditions that are an integral part of the nation's spiritual wealth. The multicultural approach in education aims to address these two issues. Firstly, it aims to meet the educational needs of all cultural groups while ensuring equal rights for all. This includes the development of a global culture that promotes understanding and respect for diversity. Secondly, it seeks to create a platform that allows for the exchange of ideas and values, rather than isolating individual cultures. From this perspective, our investigation is distinguished by its interdisciplinary nature. Thus, it aims to bring together different perspectives and approaches to problem-solving, in order to create a more inclusive and innovative approach to education.

The results of a comprehensive study on the humorous discourse in multistructural languages, such as Kazakh, Russian and English, are used to organize educational activities, implement multilingual educational programs, and support the professional work of translators and journalists. These findings are also helpful for researchers working on new areas within the anthropocentric paradigm of linguistics.

In conclusion, humor is not merely a way of making amusement, but it embodies a common system of cultural values, beliefs and social norms. The distinctive nature of humor lies in its adaptability to various contexts and audiences. By understanding the nature and peculiar characteristics of humorous discourse, one can better appreciate its role in communication.

REFERENCES

1 Kozhakeev T. Satira negızderı [Basics of Satire] (Almaty, 1996).
2 Smagulova G.N., Amırakynova G.A. Kazak azılderının takyryptyk erekshelıkterı [Thematic Features of Kazakh Jokes], Al-Farabi atyndagy Kazak Ulttyk Universiteti Habarshysy [Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University], 1 (159), 234-239 (2016). [in Kazakh]
3 Zhumagulova V.I. Satira i yumor v presse Kazahstana [Satire and Humor in the Russian-Language Press of Kazakhstan] (Almaty, 2001).
4 Alzhanova A.B., Alzhanov M. Komicheskij diskurs russkoyazychnoj pressy Kazahstana [Comic Discourse of the Russian-Language Press of Kazakhstan], Al-Farabi atyndagy KazaK Ulttyk Universiteti Habarshysy [Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University], 4 (54), 47-56 (2019). [in Russian]
5 Kopaeva A.K. Korkem matındegi kalzhyndar zhane tıldık oralymdar: lingvomadeni aspekt [Humor and Language Turns in a Literary Text: Linguocultural Aspect], Torajgyrov Universitetının Habarshysy [Bulletin of Torajgyrov University], №4, 159-167 (2022). [in Kazakh]
6 Raskin, V. (2008), The Primer of Humor Research, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton.
7 Chlopicki, W. and Brzozowska, D. (2017), Humorous Discourse, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Kalinceva M.O. Aktualizaciya kategorii komicheskogo v tekste tipa «anekdot» na ispanskom yazyke: lingvokognitivnyj aspekt. PhD diss. [Kalintseva M.O. Actualization of the comic category in the text of the type “anecdote” in Spanish: linguocognitive aspect. PhD thesis]. Pyatigorsk, 2013. 177 p.
9 Karasik V.I. Yaazykovoj krug: lichnost’, koncepty, diskurs [Language circle: personality, concepts, discourse] (Volgograd, 2002).
10 Borodina L.V. Antropocentrizm yumoristicheskogo diskursa (na materiale russkogo i francuzskogo anekdota). PhD diss. [Borodina L.V. Anthropocentrism of humorous discourse (based on Russian and French anecdote). PhD thesis]. Volgograd, 2015. 18 p.
11 Leacock, S. (1938), Humour and Humanity: An Introduction to the Study of Humour, New York, Henry Holt and Company.
12 Boxer, D. and Cortés-Conde, F. (1997), From Bonding to Biting: Conversational Joking and Identity Display, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton.
13 Dramlitsch, T. (2018), The Origin of Humor and How Evolution Really Works, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton.
14 Davis, M.J. and Hofmann, J. (2023), The Humor Transaction Schema: a Conceptual Framework for Researching the Nature and Effects of Humor, Berlin/Boston, De Gruyter Mouton.
15 Sannikov V.Z. Russkij yazyk v zerkale yazykovoj igry [Russian in the mirror of the language game] (Moscow, 2002).
16 Morozova A.M. Zhanrovaya specifika yumoristicheskogo diskursa [Genre specificity of humorous discourse], Vestnik LGU im.A.S. Pushkina [Bulletin of A.S. Pushkin Leningrad State University], 1 (1), 216-222 (2013). [in Russian]

Received: 23.11.2024

Әзіл-оспақ дискурсы: мазмұны, құрылымы және ерекшелігі

С.С. Исакова[1], Н.Қ. Құлтанбаева[1]
[1]Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан Республикасы

Мақалада қазақ, орыс және ағылшын лингвомәдениетіндегі әзіл-оспақ дискурсының табиғаты мен ерекшеліктері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – қазақ, орыс және ағылшын әзілдері мысалында әзіл-оспақ дискурсының ерекшелігі мен негізгі белгілерін анықтау. Тіл біліміндегі антропоөзектік парадигма аясында әзіл-оспақ дискурсын зерттеу оны тек лингвистикалық құбылыс қана емес, сонымен бірге қарым-қатынастың жалпы және этникалық ерекшелігін бейнелейтін әлеуметтік-мәдени құбылыс ретінде тануға мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері әзіл-оспақ дискурсының негізгі белгілерін анықтады: қарым-қатынасқа қатысушылардың байыпты әңгімеден бас тарту мақсатындағы коммуникативті ниеті; қарым-қатынастың әзіл-оспақ атмосферасы, яғни достық қарым-қатынаста еркін сөйлесу, қысылу, тартынудың болмауы және күлкі мінез-құлқының белгілі бір үлгілерінің болуы.

Кілт сөздер: әзіл-оспақ дискурсы, ирония, сөйлеу, коммуникативті ниет, күлкі, әзіл, комедиялық, әзіл атмосферасы, мінез-құлық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қожакеев Т. Сатира негіздері. – Алматы: Санат, 1996. – 464 б.
2 Смағұлова Г.Н., Әмірақынова Г.А. Қазақ әзілдерінің тақырыптық ерекшеліктері // Әл-Фараби ат. ҚазҰУ хабаршысы. Филология сериясы. – 2016. – №1 (159). – Б. 234-239.
3 Жумагулова В.И. Қазақстан баспасөзіндегі сатира мен әзіл. – Алматы, 2001 – 243 б.
4 Альжанова А.Б., Альжанов М. Қазақстандағы орыс тілді баспасөздегі сатиралық дискурс // Әл-Фараби ат. ҚазҰУ хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2019. – №4 (54). – Б. 47-56.

ISSN 2788-7979 (online)
5. Қопаева А.Қ. Көркем мәтіндегі қалжыңдар және тілдік оралымдар: лингвомәдени аспект // Торайғыров университетінің хабаршысы. Филологиялық серия. – 2022. – №4. – Б. 159-167.
6 Raskin V. The Primer of Humor Research. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2008. – 673 p.
7 Chlopicki W., Brzozowska D. Humorous Discourse. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2017. – 229 p.
8 Калинцева М.О. Испан тіліндегі «анекдот» түріндегі мәтіндегі комикс санатын өзектендіру: лингвокогнитивтік аспект: филол. ғылым. канд. … дисс. – Пятигорск, 2013. – 177 б.
9 Карасик В.И. Тілдік шеңбер: тұлға, тұжырымдамалар, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 б.
10 Бородина Л.В. Әзіл-оспақ дискурсының антропоцентризмі (орыс және француз анекдотының материалында): филол. ғылым. канд. … дисс. реферат. – Волгоград, 2015. – 18 б.
11 Leacock S. Humour and Humanity: An Introduction to the Study of Humour. – New York: Henry Holt and Company, 1938. – 280 p.
12 Boxer D., Cortés-Conde F. From Bonding to Biting: Conversational Joking and Identity Display // Journal of pragmatics. – 1997. – №27. – P. 71-79.
13 Dramlitsch T. The Origin of Humor and How Evolution Really Works. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2018. – 214 p.
14 Davis M.J., Hofmann J. The Humor Transaction Schema: a Conceptual Framework for Researching the Nature and Effects of Humor // Journal Humor. – 2023. – №36 (2). – P. 323-353.
15 Санников В.З. Тілдік ойынның айнасындағы орыс тілі. – М.: Славян мәдениетінің тілдері, 2002. – 552 б.
16 Морозова А.М. Әзіл-оспақ дискурстың жанрлық ерекшелігі // А.С. Пушкин ат. ЛҰУ хабаршысы. – 2013. – №1 (1). – Б. 216-222.

Материал 23.11.2024 баспаға түсті

Юмористический дискурс: содержание, структура и специфика

С.С. Исакова[1], Н.К. Култанбаева[1]
[1]Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, Актобе, 030000, Республика Казахстан

Данная статья посвящена изучению природы и особенностей юмористического дискурса в казахской, русской и английской лингвокультурах. Целью исследования является выявление ключевых признаков и специфики юмористического дискурса на примере казахских, русских и английских шуток. Исследование дискурса осуществляется в рамках антропоцентрической парадигмы, что позволяет рассматривать юмористический дискурс не только как лингвистическое явление, но и как социокультурный феномен, отражающий общие и этнические характеристики общения. Результаты исследования позволили выявить ключевые признаки юмористического дискурса: отказ участников от серьезного тона, наличие расслабленной и дружеской атмосферы общения, а также присутствие смехотворных моделей поведения.

Ключевые слова: юмористический дискурс, ирония, речь, коммуникативное намерение, смех, юмор, комическое, юмористическая атмосфера, поведение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Кожакеев Т. Основы сатиры. – Алматы: Санат, 1996. – 464 с.
2 Смагулова Г.Н., Амиракынова Г.А. Тематические особенности казахского юмора // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия Филология. – 2016. – №1 (159). – С. 234-239.
3 Жумагулова В.И. Сатира и юмор в прессе Казахстана. – Алматы, 2001. – 243 с.
4 Альжанова А.Б., Альжанов М. Комический дискурс русскоязычной прессы Казахстана // Вестник КазНУ им. Аль-Фараби. Серия Журналистика. – 2019. – №4 (54). – С. 47-56.

ISSN 2788-7979 (online)
5 Копаева А.К. Шутки и языковые обороты в художественном тексте: лингвокультурологический аспект // Вестник Торайгыров университета. Филологическая серия. – 2022. – №4. – С. 159-167.
6 Raskin V. The Primer of Humor Research. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2008. – 673 p.
7 Chlopicki W., Brzozowska D. Humorous Discourse. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2017. – 229 p.
8 Калинцева М.О. Актуализация категории комического в тексте типа «анекдот» на испанском языке: лингвокогнитивный аспект: дис. … канд. филол. наук. – Пятигорск, 2013. – 177 с.
9 Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
10 Бородина Л.В. Антропоцентризм юмористического дискурса (на материале русского и французского анекдота): автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Волгоград, 2015. – 18 с.
11 Leacock S. Humour and Humanity: An Introduction to the Study of Humour. – New York: Henry Holt and Company, 1938. – 280 p.
12 Boxer D., Cortés-Conde F. From Bonding to Biting: Conversational Joking and Identity Display // Journal of pragmatics. – 1997. – №27. – P. 71-79.
13 Dramlitsch T. The Origin of Humor and How Evolution Really Works. – Berlin/Boston: De Gruyter Mouton, 2018. – 214 p.
14 Davis M.J., Hofmann J. The Humor Transaction Schema: a Conceptual Framework for Researching the Nature and Effects of Humor // Journal Humor. – 2023. – №36 (2). – P. 323-353.
15 Санников В.З. Русский язык в зеркале языковой игры. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 552 с.
16 Морозова А.М. Жанровая специфика юмористического дискурса // Вестник ЛГУ им. А.С. Пушкина. – 2013. – №1 (1). – С. 216-222.

Материал поступил в редакцию журнала 23.11.024

МҒТАР 16.21.47 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp92-104

Б.Е. Кеңес[1], А.С. Ақтанова[2]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы
[2]Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ АҚПАРАТТЫҚ ТЕХНОЛОГИЯ ТЕРМИНОЛОГИЯСЫНДАҒЫ ҚАТЫСТЫҚ СЫН ЕСІМДЕРДІҢ ЖАСАЛЫМЫ

Мақалада қазақ тілінің ақпараттық технология саласының терминологиясындағы қатыстық сын есімдер морфологиялық аспектіде қарастырылады. Мақаланың мақсаты – қатыстық сын есімдердің ақпараттық технология саласында бірізді берілуіне мән беру.

Зерттеу жұмысының ғылыми маңыздылығы және практикалық маңыздылығы – терминдерді сөз таптары бойынша қарастыру және сын есім сөз табынан болған терминдерді терминологияда термин ретінде қарастыру мәселесіне толыққанды зерттеу жүргізу. Сондай-ақ аппликатив(+ті), ассоциатив(+ті), абсолют(+ті), интерактив(+ті) транзитив(+тік), функциональ(+дық) секілді сындық мағынаны білдіретін кірме сын есімдерге үстемелеп +ті, +тік, +дық жұрнақтары не себепті жалғанады деген мәселе көтеріледі. Ақпараттық технология саласының терминологиясы қазақ тілінде әлі де болса толыққанды қалыптаспағандықтан, терминдерді жетілдіруге қатысты мәселелер үнемі көтеріледі.

ISSN 2788-7979 (online)

Мақалада тіл біліміндегі сипаттамалы әдіс және салыстырмалы әдіс қолданылды. Зерттеу жұмысында терминология саласында сын есімдердің қолданылуына қатысты зерттеулерге және сын есімдердің қазақ тіл біліміндегі зерттеулеріне шолу жасалды. Қазақ тіліндегі ақпараттық технология саласындағы бекітілген терминдерге талдау жүргізілді. Яғни, қатыстық сын есім жасайтын жұрнақтарға талдау жасалды. Қазақ тілінің терминологиясы принциптерінің ішінде ұлт тілінде ұғымды беретін термин-сөз табылмаған жағдайда, туыстас тілдерден сөз алу принципі бар. Сол себепті қазақ тіліндегі кірме сын есім сөздер туыстас өзбек, әзірбайжан, түрік тілдеріндегі сын есімдермен салыстырылды.

Мақаланы қорытындылай келгенде, сын есім сөз табынан болатын кірме сөзге үстемелеп жұрнақ жалғап, қатыстық сын есім жасау орынсыз деген тұжырым ұсынылады. Терминдердің сапалы жасалуы тікелей терминдердің қолданысына әсер ететіндіктен, терминдердің бірізді қолданылуы зерттеудің құндылығы болып табылады.

Кілт сөздер: сын есім, термин, терминология, компьютер терминдері, ақпараттық технология, біріздендіру, морфология, тек сыны, сыр сыны

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Сөз таптары тұрғысынан сөздердің терминденуін қарастыру терминология саласы үшін – маңызды. Тіл білімінде әлі өз шешімін таппаған мәселелердің бірі – сөз таптарының терминденуі. Себебі бұл мәселеге қатысты тілші-ғалымдардың пікірі бір арнаға тоғыспайды.

Қазіргі тіл білімінде кең ауқымды пікірталас тудыратын мәселенің бірі – терминдердің грамматикалық тұлғасының берілуі. Орыс тіл білімінде Г. О. Винокур, Н. А. Щеглова, А. А. Реформатский, О. С. Ахманова сынды бірқатар ғалымдардың пікірінше термин тек зат есім немесе зат есімдік тіркес арқылы беріледі. Сонымен қатар С. Д. Шелова, И. Г. Кожевникова, Ю. Б. Жидкова, В. П. Даниленко, А. В. Суперанская секілді басқа бір топ ғалымдар бұл пікірмен келіспейді. Қазіргі таңда терминдердің грамматикалық тұлғасы тек зат есім арқылы емес, сондай-ақ сын есім, етістік, үстеу арқылы да беріледі деп есептелуде. Сын есім, үстеу, есімше арқылы берілетін сөздер, сөз тіркесінің құрамында қолданылып, белгілі бір саланың терминдер жүйесінде терминбөлшекке айналады. Сондай-ақ осы терминбөлшектер арнайы әдебиеттер мен кәсіби қарым-қатынаста да жеке дара қолданыла береді.

Қазақ терминологиясында сын есімдердің терминологияда қарастырылуы А. Байтұрсынұлының, Қ. Жұбановтың, Ш. Құрманбайұлының, С.С.Исақованың, С. Әлісжанның еңбектерінде қарастырылған.

Ғалым Ш. Құрманбайұлы «Түркі тілдерінің терминжасамы: ұжымдық зерттеу» атты еңбекте терминологияда сын есімдердің өзіндік орны бар екендігін, қатыстық және сапалық сын есімдер тең дәрежеде қолданылатындығын айтады. Сын есімдер негізінен сөз тіркесінің құрамында кездессе де, сын есімнің зат есім сияқты дербес ешқандай сөзбен тіркеспей терминденуі де кездесетіндігін айтады. Мысалы үшін, сезікті (подозреваемый) деп, заң ғылымында – «қылмыс істеді деп күдікпен ұсталған адамға» айтады. Тіл білімінде дыбыстар, сөздер, сөз тіркестері, сөйлемдер үнемі үнемделу құбылысына ұмтылатынын ескерсек, «сезікті адам» терминінде тіркестің екінші сыңары айтылмай, сын есім заттанып, термин ретінде жеке дара қолданылып тұр [1, 36]. Яғни бір ойды аз сөзбен жеткізу мақсатында терминологияда үнемдеу құбылысы орын алып тұр. Мұндай үнемдеу құбылысы тілдің ықшамдылығы мен тиімділігін арттырады, әрі сол саланың мамандары үшін мағынаны қысқа әрі түсінікті жеткізуге мүмкіндік береді. Осылайша, сын есімдердің терминденуі олардың тек зат есімдермен бірге ғана емес, дербес термин ретінде де мағыналық жүктеме алу мүмкіндігіне ие бола алатындығын көрсетеді.

Терминологияда сын есімдер көбінесе сөз тіркесі құрамындағы терминбөлшек ретінде келіп, ұқсас терминдердің ерекшеліктерін нақтылау үшін қолданылады. Мысалы үшін, *дауысты дыбыс, дауыссыз дыбыс* секілді. Сондай-ақ осы жердегі *дауысты* және *дауыссыз* сын есімдері субстантивтеніп жеке дара да қолданыла береді. Терминологияда қатыстық сын есімдер де, сапалық сын есімдер де бірдей дәрежеде қолданылады. Қазақ тілінде ақпараттық

ISSN 2788-7979 (online)

технология саласындағы қатыстық сын есімдердің жасалу формасындағы бірізді емес формалар – назар аудартатын мәселенің бірі. Мақалада кірме сын есімдердің қазақ тіліндегі жасалымына назар аударылады.

КІРІСПЕ

Терминология зерттеу саласы ретінде салыстырмалы түрде жаңадан пайда болған салалардың – бірі. Шын мәнінде, бұл саланың пайда болуы мамандандырылған қарым-қатынасты және аударманы, сондай-ақ әртүрлі тілдік қауымдастықтардың араласуы нәтижесінде және білім деңгейлері ұқсас мәтін пайдаланушылары арасындағы білім алмасуды жеңілдетуге деген қажеттілікке байланысты пайда болды [2, 109].

Ақпараттық технологиялар саласындағы күнделікті қолданылатын терминдердің көпшілігі ағылшын тілінде жасалғандықтан, осы саланың терминологиясын жасауда ағылшын тілі басымдыққа ие. Осының салдарынан барлық мемлекеттің тілінде түрлі тілдік мәселелер туындауда.

Терминологиялық сөздіктерде берілген ұғымдар негізінен зат есімнің тілдік формасы арқылы айтылады. Техникалық ғылым салаларының тілдерінде тілтанымдық тұрғыдан сын есім және етістік ретінде берілетін ұғымдар тек сәйкесетін зат есіммен жиі беріледі. Сол себептен де кейбір теоретиктер сын есім мен етістік тұлғаларында берілетін терминдерді қарастырмайды.

Мақаланың негізгі мақсаты – ақпараттық технология саласы терминологиясындағы қатыстық сын есімдердің ерекшеліктеріне талдау жасау. Сондай-ақ олардың бірізді берілуіне мән беріледі. Терминология саласында сын есімдердің термин ретінде қарастырылуы ғалымдардың арасында талас тудыратын мәселелердің бірі болса, оған қоса қазақ терминологиясында қатыстық сын есімдердің жасалымы да зейін қойып қарастыруды талап етеді. Мақаланың негізгі өзектілігі – қазақ тіліндегі кірме сөздерден жасалған қатыстық сын есімдердің берілу формалары. Бұл жерде сын есімдердің терминдер жүйесіндегі алатын маңыздылығына тоқтай отырып, қатыстық сын есімдердің жасалу тұлғасын қарастырамыз. Форма тұрғысынан кірме сөздерге жұрнақ жалғану арқылы қазақ тіліне бейімделіп жасалған қатыстық сын есімдер, семантикалық тұрғыдан қарастырғанда сындық ұғымды беретін кірме сөздерге үстемелеп жұрнақ жалғап жасалуы мақалада көтерілетін негізгі мәселе.

Каталондық лингвист М. Тереза Кабренің пікірінше, мағынасы жағынан терминдерді өздері беретін ұғымдар класы бойынша жіктеуге болады. Ұғымдарды ортақ белгілеріне және олардың бір-бірімен қарым-қатынасына сәйкес кластар мен ішкі кластарға топтастыруға болады. Қарым-қатынастың бірнеше түрлері ұғымдар, процестер және олардың өзара әрекеттесуінен туындаған күйлер де ұғымдар. Осыны ескере отырып, негізгі тұжырымдамалық топтар анықталып және осы топтар белгілі бір атаумен аталады:

1. Объектілер мен нысандар — *зат есімдер*
2. Процестер, операциялар, әрекеттер — *етістіктер, етістіктер атаулары*
3. Қасиеті, күйі, сапасы — *сын есімдер*
4. Қатынастар — *сын есімдер, етістіктер, демеуліктер* [3, 88]

Мари-Клод Л'Гоммның «Етістік пен сын есім терминдер туралы не айта алады?» [4] және К. Питкәнен-Хейкиля «Сын есімдер терминдер ретінде» [5] мақалаларында сын есімдердің терминологиядағы алатын орнына қатысты зерттеулер жүргізген. Зерттеу жұмыстарында зат есім сөз табынан жасалған терминдерді талдау кезінде семантикалық айырмашылықтарды қолдау немесе ұғымдық кластарды құру үшін пайдаланылады деп тұжырым жасайды.

Қазақ тіл білімінде ұлт ұстазы Ахмет Байтұрсынұлы қатыстық сын есімдерді «Тіл тағылымы» еңбегінде *-лы, -лі, -ды, -ді, -ты, -ті, -лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік, -шы, -ші* жұрнақтары арқылы жасалған сөздерді зат есімнен туған сөздер деп көрсетеді. Сонымен қатар осы еңбекте сын есімді екі түрге жіктейді. «Тек сыны» және «сыр сыны» деп көрсетеді. Тек

ISSN 2788-7979 (online)

сыны нәрсенің тегін көрсетеді, мысалы үшін алтын жүзік, ағаш аяқ, күміс қасық, қағаз ақша, киіз қалпақ, жез құман, қайыс жүген, мақта жіп т.б. Сыр сыны нәрсенің ішкі, тысқы сырын, реңін яғни түрін, тегін, түсін, күйін, тұлғасын, пішінін, жайын көрсетеді. Мәселен, олақ, семіз, биік, арық, тоқ, аласа, жіңішке, жуан, толық, шебер, нәзік, аш, шорқақ, ұста т.б. [6, 217]. Ғалымның пікірінен қатыстық сын есімнің екі жолмен жасалатынын түсінуге болады. Біріншісі – жұрнақ жалғану арқылы, екіншісі ағаш, алтын, күміс, қағаз т. б секілді зат есімдердің адъективтенуі арқылы қатыстық сын есімдер жасалатынын көреміз.

С.С. Исакова «Қазақ терминтанымы: лексикалық құрамы, жасалу тәсілдері, прагматикалық қызметі» атты еңбегінде терминдердің қандай сөз таптарынан жасалғандығына қатысты маңыздылығын тіркесті терминдердің құрамын қарастырғанда олардың қандай сөз таптарынан жасалатындығын білудің маңызы зор екенін айтады. Бұл орайда қазақ терминологиясындағы тіркесті терминдерге катысты мына пікірледі ұсынады: а) қазақ тілінде термин ретінде қолданылатын негізгі сөз табы — зат есім; ә) зат есімнен басқа сөз таптары жеке тұрып термин ретінде қолданылғанда заттану процесіне ұшырайды (мысалы: ойлау), б) зат есімнен басқа сөз таптары (сын есім, сан есім, есімдік, қимыл есімі, есімше, үстеу) тіркесті терминдердің құрамында терминэлемент есебінде жұмсалады (мысалы: қоғамдық сана, жаңаша ойлау); в) термин қалыптастыруда көмекші қызмет атқаратын терминэлементтер негізінен қазақ тілінің жұрнақтары мен көптік жалғаулары [7, 98].

Қазақ тіліндегі қатыстық сын есімдерді зерттеген ғалым Г.О. Сыздықова «сапалық сындар заттың бойындағы сыр-сипат, белгі-қасиеттерді бейнелесе, қатыстық сындар заттың бір-бірімен қатынасқа еніп, байланыстыруынан барып айқын бейне алған сипатын білдіруге негізделеді» деп анықтама береді [8, 84]. Бұл айырмашылықтың себебі – сапалық сын есімдер заттың өзіне тән табиғи белгілерді бейнелесе, қатыстық сын есімдер контекстке, заттың басқа заттармен қатынасына тәуелді сипаттарды білдіреді. Мысалы, «жасыл ағаш» – бұл заттың тұрақты табиғи белгісі, ал «темір есік» – материалдың қатыстық белгісі. Яғни, қатыстық сын есімдер тек заттың қасиетін емес, оның қандай да бір материалмен, басқа заттармен немесе құбылыстармен байланысын көрсетеді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Мақалада қазақ тілінің ақпараттық технология саласындағы қатыстық сын есім терминдердің жасалуы қарастырылады. Терминдердің жасалымын қарастыру үшін 2014 жылы жарық көрген 30 томдық «Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздіктер» топтамасындағы «Информатика және есептеуіш техника» [9] саласына қатысты сөздіктегі терминдерге талдау жасалды. Сондай-ақ «İnformatika terminlərinin izahli lüğəti (ingiliscə-ruscə-türkcə-azərbaycanca)» [10], «Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu» [11], «Англо-Русско-Узбекский толковый словарь терминов операционных систем информационных технологий» [12] сөздіктері салыстырылып зерттеу үшін пайдаланылды. Мақалада салыстырмалы әдіс және сипаттамалы әдіс қолданылды.

Зерттеу жұмысының бірінші кезеңінде ең алдымен қазақ тілінің ақпараттық технология терминологиясындағы қатыстық сын есім формаларын жасайтын жұрнақтар анықталды. Екінші кезеңінде кірме түбірден жасалған қатыстық сын есімдердің берілуіне назар аударылды. Кірме түбірден жасалған қатыстық сын есімдер семантикалық аспектіден қарастырылды. Сонымен қатар дәл осы терминдердің жасалу жолы түркі тілдерінің ішіндегі өзбек, әзірбайжан, түрік тілдерімен салыстырылды. Осы жүргізілген зерттеу жұмыстарына сәйкес сындық-сапалық ұғымды беретін кірме сөзге үстемелеп жұрнақ жалғау арқылы қатыстық сын есім жасалмауы қажет деген нәтиже ұсынылады.

НӘТИЖЕЛЕР

Алдымен ақпараттық технология саласындағы қатыстық сын есімдерді морфологиялық жасалуы бойынша жіктейік.

ISSN 2788-7979 (online)

1. *-лы, -лі, -ды, -ді, -ты, -ті* жұрнағы қазақ тілінде есімнен сын есім тудыратын өнімді жұрнақтың – бірі. Негізгі және туынды зат есімдерге жалғанып, белгілі бір заттың я басқа бір құбылыстың бар екенін, я мол екенін білдіретін лексикалық мағына үстеп, туынды сын есімдер жасайды [13, 173].

-лы, -лі, -ды, -ді, -ты, -ті жұрнағы арқылы жасалған сын есімдер: *қолданба+лы* программа (прикладная программа), *қосар+лы жүйе* (дублированная система), *магистрал+ды* желі (магистральная линия), *магнит+ті* таспа (магнитная лента), *скаляр+лы* шама (скалярная величина), *толықэкран+ды* редактор, *аппликатив+ті* тілдер (аппликативные языки), *ассоциатив+ті* амал (ассоциативная операция), *абсолют+ті* кодтау (абсолютное кодирование), *интерактив+ті* графика (интерактивная) графика, *декларатив+ті* тіл (декларативный язык), *концептуал+ды* деңгей (концептуальный уровень), *императив+ті* оператор (императивный оператор) [9].

2. *-атын, -етін, -йтын, -йтін есімшенің жұрнағы арқылы жасалған сын есімдер: қосыл+атын* тіл (включаемый язык), *босаңдан+атын* генератор (релаксационный генератор) [9].

3. *-ған, -ген, -қан, -кен есімшенің жұрнағы арқылы жасалған сын есімдер: нөмірлен+ген* кадр (нумерованный кадр), *тізбектел+ген* алгоритм (последовательный алгоритм), *үлестіріл+ген* жад (распределенная память), *бекітіл+ген* адрес (фиксированный адрес), *біріздендіріл+ген* жүйе (унифицированная система)[9].

Қ.Т.Нұрахметова «Есімше+зат есім үлгісіндегі сөз тіркестерінің синтагмалық ерекшеліктері» зерттеу жұмысында етістіктің зат есімге қатысты бағыныңқы позицияда тұруы тек есімше жұрнағының адъективтік мағынасы арқылы ғана мүмкін екендігін айтады. Зерттеуші есімше жұрнақтары етістікті адъективтендіретіндігін айта келіп, етістікті сын есімге айналдырады деген түсінік тұрмауы керектігін ескертеді. Бұл жерде тек уақытша адъективтену ғана болады деп түсіндіреді [14, 8]. *-атын, -етін, -йтын, -йтін, -ған, -ген, -қан, -кен* есімшенің жұрнақтары терминжасамда есімше мен зат есімнің тіркесінде нақты сындық ұғымды беріп тұр.

4. *-шы, -ші жұрнағы терминжасамда есімдерден зат есім тудыратын ең өнімді жұрнақтың бірі ретінде көрсетіледі . Осы жұрнақ арқылы жасалған сын есімдер: оңдау+шы* аударғыш (отладочный компилятор), *тұйықтау+шы* түйіспе (замыкающий контакт), *фокустау+шы* әрекет (фокусирующее действие), *экрандау+шы* цилиндр (экранирующий цилиндр), *есептеу+ші* машина (вычислительная машина), *басқару+шы* символ (управляющий символ) [9]. *Оңдаушы, тұйықтаушы, фокустаушы, экрандаушы, есептеуші, басқарушы* сөздері зат есімді анықтап сындық мағынаны иеленеді. А.Байтұрсынұлы «Тіл тағылымы» еңбегіндегі «Анықтауыш болатын сөз таптары» атты тараушасында *«барған кісі», «алушы адам»* деген сөз тіркестеріндегі алғашқы сындық ұғымды беріп тұрған *барған, алушы* сөздері қай? деген сұраққа жауап беретін етістіктің есімше түрі ретінде көрсеткен [6, 278 б.].

5. *-лас, -лес, -дас, -дес, -тас, -тес жұрнағы арқылы жасалған сын есімдер: құрам+дас* компьютер (встроенный компьютер), *будан+дас* тіл (гибридный язык), *сыбай+лас* құрылым (структура смежности) [9]. *-лас, -лес, -дас, -дес, -тас, -тес* жұрнағы құрамы жағынан құранды, мағынасы мен қызметі жағынан омоним жұрнақ. *Осы* жұрнақ арқылы жасалатын туынды сын есімдердің мағыналары жұрнақ жалғанатын негіздердің мазмұндарына сәйкес бірлестікті, теңдестікті, ұластықты, қарымдастықты, мерзімдестікті білдіреді [13, 175].

6. Есімнен сын есім және зат есім тудыратын ең өнімді жұрнақтың бірі - лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік [13, 174].

лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік жұрнағының жалғанған сөздерге үстейтін мағыналары:

1) Зат есімдерге жалғанып, олардан әр сөздің нақтылы мағынасына қатысты қасиеттерді білдіретін туынды сын есімдер жасайды. Мысалы: орталық, қоғамдық т.б.

2) Мезгіл атаулары мен әр қилы бұйым атауларына жалғанып, олардан мезгіл, өлшеу мөлшерімен байланысты туынды сын есімдер жасайды. Мысалы: айлық, жылдық, апталық т.б.

ISSN 2788-7979 (online)

3) Есімдіктерге жалғанып, олардан белгілі бір жаққа қатыстықты білдіретін туынды есімдер жасайды. Мысалы: өздік, сендік, мендік т.б. [13, 174].

-лық, -лік, -дық, -дік, -тық, -тік жұрнағы арқылы жасалған ақпараттық технология саласындағы сын есімдер: құрал+дық жүйе (инструментальная система), *лексика+лық* талдау (лексический анализ), *математика+лық* қамтым (математическое обеспечение), *мәтін+дік* кесте (текстовая таблица), *меңзер+лік* индикатор (стрелочный индикатор), *оналты+лық* қосу (шестнадцатеричное сложение), *плазма+лық* дисплей (плазменный дисплей), *сеанс+тық қосылыс* (сеансовое соединение), *статистика+лық* статистическая функция, *адрес+тік* тіркелім (адресная функция), *транзитив+тік* қатынас (транзитивное отношение), *функционал+дық* жүйе (функциональная система), *функционал+дық* үйлесімділік (функциональная совместимость), *база+лық* процессор (базовый процессор), *вектор+лық* шама (векторная величина), *диалог+тық* программа (диалоговая программа), *арифметика+лық* процессор, *домен+дік* құрылым (доменная структура), *кадр+лік* синхрондау (кадровая синхронизация) [8].

Сондай-ақ кейбір кірме сын есімдер түбір күйінде беріледі: *натурал* шама (натуральная величина), *параллел* код (параллельный код), *абсолют* шама (абсолютная величина), *виртуал* тапсырма (виртуальное задание).

ТАЛҚЫЛАУ

Қазақ тіліндегі сын есімдерді талдайтын болсақ, біздің ең бірінші байқайтын мәселеміз *аппликатив+ті, ассоциатив+ті, абсолют+ті, интерактив+ті транзитив+тік, функциональ+дық, магистрал+ды, концептуал+ды, натурал, паралел, виртуал* абсолют секілді сындық тұлғада тұрған терминдердің бірізді берілмеуі.

Мәселені нақтылап ашып түсіндіретін болсақ, *аппликатив(+ті), ассоциатив(+ті), абсолют(+ті), интерактив(+ті) транзитив(+тік), функциональ(+дық) сөздері сындық мағынаны білдіретін түбірі кірме сын есімдер*. Қазақ тілінің сөз тудырушы жұрнағы қосылып қайтадан сын есім жасалып тұр. Біріншіден, не себепті кірме сын есімге үстемелеп +ті, +тік, +дық секілді жұрнақтарды жалғайды деген сұрақ туындайды. Осы түбірі кірме сын есімдердің затттық ұғымды беретін формасына қазақ тілінің сөз тудырушы жұрнағын жалғаған орынды болмас па еді деп есептейміз.

Екіншіден, кейбір *абсолют, абсолютті* секілді терминдер бірде жұрнақсыз, бірде жұрнақ жалғану арқылы да кездеседі.

Алайда *статистика+лық, адрес+тік, лексика+лық, математика+лық, вектор+лық, плазма+лық, диалог+тық, арифметика+лық, сеанс+тық, домен+дік, база+лық* сын есімдерінің түбірі заттық ұғымды білдіретін зат есімдер болғандықтан, терминдердің жасалуы семантика тұрғысынан дұрыс деп есептейміз.

Терминолог-ғалым С.Қ. Құлманов осы мәселе жайында, қазақ тіліндегі мектеп оқулықтарындағы терминдерге қатысты мақаласында сөз қозғайды. Микросферацитарлы, эритроцитарлы, функциональдық сияқты терминдер, орыс тілінің сын есім тудырушы жұрнағы арқылы жасалып тұрған терминдер екенін көрсетеді. Оқулық авторы оған үстемелеп қазақ тілінің сын есім тудырушы жұрнағын жалғағандығын, бұл терминдерге қазақ тіліндегі сын есім тудырушы жұрнақтар микросферацитті, эритроцитті, функциялық болып зат есім тұлғасына жалғануы керектігін айтады. Сондай-ақ мұндай кемшіліктер қазақша медициналық оқулықтар мен оқу құралдарында көптеп кездесетіндігін көрсетеді [15, 93]. Осы микросферацитарлы ~ микросферацитті, эритроцитарлы ~ эритроцитті, функциональдық ~ функциялық терминдері бір ұғымды білдіретін терминдер. Зерттеушілер Т.Қ. Зайсанбаев пен Г.У. Ахметалиеваның «Аударма медициналық оқулықтар тілі туралы» атты мақаласында осы терминдерді қарастырады. Мақалада микросферацитарлы, эритроцитарлы, функциональдық терминдері орыс тіліндегі негізге қазақ тіліндегі есім тудырушы жұрнақтардың жалғануы арқылы жасалғандығын айтады. Жұрнақ жалғануы керек түбір сөздер – микросферацит, эритроцит, функция. Сондай-ақ қазақ тілінің termincom.kz терминологиялық базасында

ISSN 2788-7979 (online)

«функциональдық» және «функциялық» сын есімдері орыс тіліндегі «функциональный» сөзінің аудармасы ретінде беріледі.

Ағылшын тілінің этимологиялық сөздігінде функционал+(дық) сөзі «function» (функция) сөзіне +al жұрнағын жалғанып «functional» сын есімі жасалған деп көрсетіледі. Яғни, біздегі «функционалдық» сөзіндегі «функционал» түбірі кірме сын есім.

Мақалада біз көтеріп отырған мәселе – сындық мағына беретін кірме сөздерге үстемелеп сын есімнің жұрнағын жалғамай қолдану. Кірме сөздің зат есім тұлғасын алып, сол сөзге сын есімнің жұрнағын жалғау қажет немесе сындық мағына беретін кірме сөзді ешқандай жалғау жалғамай-ақ алу керек. Сонымен қатар сындық мағынаны білдіретін кірме сөздің орнына өзіміздің тіліміздің баламасын ұсынуымыз қажет.

Қ. Жұбанов «Математика терминдері жөнінде» атты мақаласында сын есім ретінде кездесетін халықаралық терминдердің сын есімдік жалғауына тағы да қазақ тілінің сын есімдік жалғауын қосып жазу орайсыз деп көрсетеді. Мысалы: *электрический фонарь – електір панары, техническое средство – техніке құралы.*

Қазақ тілінің термин жасау қағидаттарының қатарында ұлт тіліндегі ұғымды беретін термин сөз табылмаған жағдайда туыстас тілдерден сөз алу қағидаты бар. Бұл қағидатты ең алғаш 1924 жылдың маусым айында Орынборда «Қазақ ғылыми қызметкерлерінің 1-съезінде» Елдес Омарұлы ұсынған болатын.

Осы қағидатқа сәйкес қазақ тіліндегі кірме сын есім сөздердің формалары қалай беріледі деген мақсатпен, туыстас тілдермен салыстырайық.

Ағылшын тіліндегі *«interactive»* сөзі өзбек тіліне [12] транслитерация әдісі арқылы, әзірбайжан тіліне [10] транскрипция әдісі арқылы енген кірме сын есімдер. Түрік тілінде осы терминге балама ретінде *«etkileşimli»* [11] төл сөзі ұсынылған. «Etkileşimli» сөзінің түбірі «et» етістігінен келеді, мағынасы қазақ тіліндегі «ету» етістігіне сәйкес келеді. «Et» түбіріне +ki етістіктен есім тудыратын жұрнағын жалғау арқылы «etki» сөзі жасалады, қазақ тіліндегі мағынасы «әсер». Содан кейін «etki» сөзіне есімнен етістік жасайтын +le жұрнағын жалғап «әсер ет» етістігі жасалады. «Etkile» етістігіне +ş ортақ етіс жұрнағы, +ім жұрнағы арқылы етістіктен зат есім туындап, оған +li жұрнағын жалғау арқылы зат есімнен сын есім жасалып тұр.

Ал қазақ тілінде орыс тіліндегідей транслитерация әдісі арқылы алынған *«интерактив»* сөзіне жұрнақ жалғау арқылы тілге бейімдеп алу көзделген [9]. Яғни сындық ұғымды беретін кірме сөзге үстемелеп, сындық мағына беретін жұрнақты жалғаған. Сондай-ақ қазақ тілінде бір бөлігі ағылшын тіліндегі *«интер»* сөзі, екінші түбірі қазақ тілінің төл *«белсенді»* сөзінің бірігуі арқылы жасалған гибрид термин де қатар қолданылып, мәндесімдік қатар құрайды. Өзбек тілінде ағылшын тілінен енген кірме нұсқасымен қатар, ұлт тіліндегі «o‘zaro faol» қазақ тілінде «өзара белсенді» деген мағынаны білдіретін сөз тіркесі қолданылады.

Ағыл. Interactive ~ Орыс. Интерактивный ~ Қаз. Интербелсенді, интерактивті ~ Өзб. Интерактив, o‘zaro faol ~ Түрік. Etkileşimli ~ Әзір. Interaktif

Ағылшын тілінің сындық мағына беретін *«declarative»* сөзі өзбек, әзірбайжан тілдерінде [12], [10] транскрипция әдісі арқылы енген – кірме сөз. Қазақ тілінде де орыс тіліндегідей транскрипция әдісі арқылы алынып, оған қазақ тіліндегі *+mi* сындық мағына үстейтін жұрнақ жалғанады. Түрік тілінде *«declarative»* сөзіне мағынасы сәйкесетін *«bildirim»* [11] сөзі қолданылады.

Түрік тіліндегі *«bildirim»* сөзінің қазақ тілінде «жазбаша мәлімдеме, хабарландыру» мағынасын береді. Түрік тіліндегі *«bilmek»* етістігіне (қазақ тіліндегі «білу» мағынасын білдіретін сөз) +dir өзгелік етіс жұрнағын жалғанып, содан кейін етістіктен есім тудыратын +im жұрнағы жалғанып *«bildirim»* атауы жасалып тұр.

Ағыл. Declarative (language) ~ Орыс. Декларативный (язык) ~ Қаз. Декларативті (тіл) ~ Өзб. Declarativ (til) ~ Түрік. Bildirim (dili) ~ Әзір. Deklarativ (dil)

Ағылшын тіліндегі *«distributive»* сөзі орыс және қазақ тілдерінің [9] терминжасам шығармашылығында транслитерация әдісі арқылы алынып, оған осы тілдердегі *+н(ый), +тік* сын есім жасайтын жұрнақтар жалғап, сындық мағынаны беретін сөзге үстемелеп, сындық

ISSN 2788-7979 (online)

мағына беретін термин-сөздер жасалынған. Әзірбайжан, өзбек, түрік тілдерінде осы сөзге балама ретінде төл сөздері қолданылады.

Әзірбайжан тіліндегі *«paylamaqla»* сөзінің түбірі *«pay»* парсы тілінен енген *«сыйлық»* деген мағынаны білдіретін сөз. Осы *«pay»* сөзіне *+la* есімнен етістік жасайтын жұрнағы жалғанады. Одан кейін *«payla»* сөзіне *+maq* етістіктен есім жасайтын жұрнағын жалғау арқылы жасалған термин.

Түрік тіліндегі «dağıtık» сөзі қазақ тіліндегі «кең таралған» деген мағынаны білдіреді. Қазақ тілінде «тарату», «айналысу» мағыналарын беретін «dağıtmak» етістігіне + ık жұрнағы жалғанып сын есім жасалған.

Өзбек тіліндегі «tarqatuvchi» сөзі қазақ тіліндегі мағынасы «тарқату» сөзінен болатын өзбек тіліндегі «tarqat(+moq)» етістігіне + uv етістіктен есім жасайтын жұрнағынан кейін, +chi жұрнағы жалғануы арқылы жасалған сын есім.

Әзірбайжан тіліндегі «paylamaq», түрік тіліндегі «dağıtmak», өзбек тіліндегі «tarqatmoq» сөздері қазақ тілінде «тарату» мағынасын береді.

Ағыл. Distributive ~ Орыс.Дистрибутивный ~ Қаз. Дистрибутивтік ~ Өзб. Tarqatuvchi ~ Түрік. Dağıtık ~ Әзір. Paylamaqla

Ағылшын тіліндегі *«conceptual», «imperative»* сөздері өзбек және әзірбайжан тілдеріне [12], [10] транслитерация әдісі арқылы енген. Орыс тілі мен қазақ тіліне де осы сөздерді транслитерация әдісі арқылы алып, осы сөздерге зат есімнен сын есім жасайтын жұрнақ жалғау арқылы бейімдеген. Түрік тілінде ғана *«conceptual»* сөзіне балама ретінде *«kavramsal»* сөзі, *«imperative» сөзіне «zorunlu» сөзі* қолданылады [11]. Түрік тіліндегі «kavramsal» сөзі қазақ тіліндегі мағынасы «түсіну» деген «kavra(+mak)» етістігіне етістіктен есім жасайтын +m жұрнағын жалғау арқылы қазақ тіліндегі «концепт» мағынасын беретін «kavram» сөзі шығады. Осы «kavram» сөзіне «қатысты болу, қосылған, тиесілі» мағынасын жүктейтін +sal (+sel) жұрнағын жалғау арқылы сын есім жасалады.

«Zorunlu» сөзінің мағынасы қазақ тілінде «міндетті» дегенді білдіреді. «Zor» қиын деген мағынаны білдіретін түбірге есімнен есім жасайтын (+u)n жұрнағын жалғау арқылы *«zorun»* сөзі жасалады. Осы сөзге +lu есімнен есім жасайтын жұрнақ қосу арқылы *«zorunlu»* есім сөзі қалыптасады.

Ағыл. Conceptual ~Орыс. Концептуальный ~ Қаз. Концептуалды ~ Өзб. Kontseptual ~Түрік. Karvamsal ~ Әзір. Konseptual

Ағыл. Imperative ~ Орыс. Императивный ~ Қаз. Императивті ~ Өзб. Imperativ ~ Түрік. Zorunlu ~ Әзір. İmperative

Ағылшын тіліндегі *«destructive»* сын есімінің орнына өзбек, түрік, әзірбайжан тілдерінде [12], [11], [10] төл сөздері қолданылады. Қазақ тілінде орыс тіліндегідей транслитерация әдісі арқылы алынған сындық мағына беретін *«деструктив»* сөзіне +ті жұрнағы жалғануы арқылы сын есімнің мағынасы үстеліп, туынды сын есім жасалып тұр.

Ағыл. Destructive (read) ~ Орыс. Деструктивный ~ Қаз. Деструктивті ~ Өзб. Halokatli ~ Түрік. Bozucu (okuma) ~ Әзір. Silərək (oxuma)

Өзбек тіліндегі *«halokatli»* сөзі – қазақ тілінде *«жойылу»* мағынасын беретін *«halokat»* түбіріне *+li* есімнен есім жасайтын жұрнақты қосу арқылы жасалған терминбөлшек.

Түрік тіліндегі *«bozucu»* термині қазақ тілінде *«бүлдіру»* мағынасын беретін *«boz(+mak)»* түбіріне *+ucu* етістіктен есім тудыратын жұрнағын жалғау арқылы жасалған. Әзірбайжан тіліндегі «*silərək*» сөзі қазақ тілінде өшіру мағынасын беретін *sil(+mek)* түбіріне *+ərək* көсемшенің жұрнағы жалғану арқылы жасалған.

Салыстырмалы талдаудан көріп отырғанымыздай, туысқан түркі тілдерінде ағылшын тіліндегі кірме сын есімдерге ұлт тілінен баламасын берген немесе сындық ұғымды беретін кірме сөзді ешқандай жұрнақсыз қабылдаған.

ISSN 2788-7979 (online)

ҚОРЫТЫНДЫ

Зерттеу жұмысын қорыта келгенде, мақалада ақпараттық технология саласындағы қатыстық сын есімдердің жасалу формасы қарастырылды. Қазақ тілінің ақпараттық технология саласындағы қатыстық сын есімдердің берілу формасы бірізді емес екені анықталды. Терминология саласы үшін терминдердің нақты, бір формада берілуі өте маңызды.

Мақаланы тұжырымдай келгенде, қазақ тілінде де басқа түркі тілдеріндегідей, ағылшын тілінен енген кірме сын есімдер болса, сол ағылшын тілінің сындық-сапалық ұғымды беретін формасы қалай берілді, дәл солай алу ұсынылады. Сындық-сапалық ұғымды беретін кірме сөзге үстемелеп жұрнақ жалғап, қатыстық сын есім жасаудың қажеті жоқ деп есептейміз. Сондай-ақ, ұлттық тілде сапалы термин жасауға мән беру қажет.

Қазіргі таңда терминологияның тұрақтылығы мен үйлесімділігін қамтамасыз ету үшін қазақ тіліндегі ғылыми жұмыстарда терминдерді жүйелі түрде қолдану аса маңызды. Бұл ақпараттық технологиялар саласында терең және нақты білім қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, терминдер мен олардың мағыналарын дұрыс түсініп, қолдану терминологияның дамуына оң ықпал етеді.

Сондықтан, ақпараттық технологиялар саласында қолданылатын қатыстық сын есімдердің жасалу формаларына қатысты бірізділікті қамтамасыз ету, сондай-ақ, ұлт тілінің ерекшеліктерін сақтай отырып, сапалы терминдерді әзірлеу мәселелері алдағы зерттеулерде өзекті болып қала бермек.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Түркі тілдерінің терминжасамы: ұжымдық зерттеу / ред. Ш. Құрманбайұлы. – Астана: «Ғылым» баспасы, 2018. – 371 б.
2 Faber P. A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language. –Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012. –303 p. [Ағылшын тілінде]
3 Teresa C. M. Terminology theory, methods and applications. – John Benjamins publishing company Amsterdam/Philadelphia, 1999. – 248 p. [Ағылшын тілінде]
4 L'Homme M. C. What can verbs and adjectives tell us about terms? // Terminology and Knowledge Engineering, TKE 2002. Proceedings. – 2002. – P. 28-30.
5 Pitkänen-Heikkilä K. Adjectives as terms // Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication. – 2015. – Vol. 21. – No. 1. – P. 76-101.
6 Байтұрсынұлы А. Тіл тағылымы (қазақ тілі мен оқу-ағартуға қатысты еңбектері). – Алматы: «Ана тілі», 1992. – 217 б.
7 Исакова С.С. Қазақ терминтанымы: лексикалық құрамы, жасалу тәсілдері, прагматикалық қызметі, Алматы, 2007 ж. – 159 б.
8 Аққөзов Ә.Ә. Қайырбекова Ұ.С. Сапалық сын есімдердің функционалды-семантикалық аспектісі: оқу құралы. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. –154 б.
9 Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздік, Информатика және есептеуіш техника / ред. М.Б. Қасымбеков. – Алматы: «КАЗақпарат» баспа корпорациясы, 2014. – 452 б.
10 İnformatika terminlərinin izahli lüğəti (ingiliscə-rusca-türkcə-azərbaycanca). – "Bakı" nəşriyyatı, 2017. –917 s. [Әзірбайжан тілінде]
11 Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu / Akalın, H. Ş. vd. – Ankara: TDK Yayını, 2013. –527 s. [Түрік тілінде]
12 Англо-Русско-Узбекский толковый словарь терминов операционных систем информационных технологий. – Тошкент: «Фан» нашриети, 2009. – 496 с.
13 Ысқақов А. Қазіргі қазақ тілі морфология. – Алматы: Ана тілі, 1991. –174 б.

ISSN 2788-7979 (online)
14 Нұрмұхаметова Қ.Т. Есімше+зат есім үлгісіндегі сөз тіркестерінің синтагмалық ерекшеліктері. Филология ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның автореферат. – Алматы, 2000. –30 б.
15 Құлманов С.Қ. Білім беру жүйесі терминологиясын біріздендірудің ғылыми-практикалық мәселелері (қазақ тіліндегі мектеп оқулықтары негізінде) // Шеттілдік ғылыми терминдерді аудару: теориясы мен тәжірибесі. Республикалық ғылыми-әдістемелік конференция материалдары. – Астана: Ш. Шаяхметов атындағы «Тіл-Қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы, 2022. – Б. 123-128.

Материал 19.02.2025 баспаға түсті

Образование относительных прилагательных в терминологии информационных технологий казахского языка

Б.Е. Кенес[1], А.С. Актанова[2]
[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан
[2]Национальная академия образования имени Ы. Алтынсарина, Астана, 010000, Республика Казахстан

В статье рассматриваются относительные прилагательные в терминологии сферы информационных технологий казахского языка в морфологическом аспекте. Цель статьи – проанализировать последовательную передачу относительных прилагательных в сфере информационных технологий.

Научная и практическая значимость исследования заключается в анализе терминов по частям речи и проведении комплексного изучения проблемы использования прилагательных в качестве терминов в терминологии. Также затронут вопрос о том, почему к заимствованным прилагательным как аппликатив(+ті), ассоциатив(+ті), абсолют(+ті), интерактив(+ті) транзитив(+тік), функциональ(+дық) прибавляются суффиксы +ті, +тік, +дық. Поскольку терминология сферы информационных технологий еще не полностью сформирована в казахском языке, проблемы, связанные с совершенствованием терминов этой сферы, будут актуальны всегда.

В статье использованы описательный и сравнительный методы в лингвистике Проведен обзор исследований, касающихся использования прилагательных в области терминологии и исследований прилагательных в области казахского языкознания. Проведен анализ утвержденных терминов в сфере информационных технологий на казахском языке, в частности, рассмотрены относительные прилагательные.

Среди принципов терминологии казахского языка есть правило заимствования слов из родственных языков в случае отсутствия соответствующего термина в национальном языке.

В соответствии с этим принципом термины, образованные из прилагательных в казахском языке, сравниваются с прилагательными в родственном узбекском, азербайджанском, турецком языках. В заключении статьи отмечается, что добавление суффиксов к заимствованным прилагательным для образования относительных прилагательных не является необходимым. Поскольку качественное образование терминов напрямую влияет на использование терминов, системное употребление терминов является актуальностью исследования.

Ключевые слова: прилагательные, термин, терминология, компьютерные термины, информационные технологии, унификация, морфология, относительные прилагательные, качественные прилагательные.

ISSN 2788-7979 (online)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Терминология тюркских языков: коллективное исследование / ред. Ш. Курманбайулы. – Астана: Издательство «Ғылым», 2018. – 371 с. [На казахском языке]
2 Faber P. A Cognitive Linguistics View of Terminology and Specialized Language. –Berlin, Boston: De Gruyter Mouton, 2012. –303 p. [На английском языке]
3 Teresa C. M. Terminology theory, methods and applications. – John Benjamins publishing company Amsterdam/Philadelphia, 1999. – 248 p. [На английском языке]
4 L'Homme M. C. What can verbs and adjectives tell us about terms? // Terminology and Knowledge Engineering, TKE 2002. Proceedings. – 2002. – P. 28-30.
5 Pitkänen-Heikkilä K. Adjectives as terms // Terminology. International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication. – 2015. – Vol. 21. – No. 1. – P. 76-101.
6 Байтурсынулы А. Языковая подготовка (казахский язык и учебные работы). – Алматы: «Ана тілі», 1992. – 217 с. [На казахском языке]
7 Исакова С.С. Казахская терминология: лексический состав, способы образования, прагматическая функция. - Алматы, 2007. – 159 с. [На казахском языке]
8 Аққозов А.А., Кайырбекова У.С. Функционально-семантический аспект качественных прилагательных: учебное пособие. – Алматы: Казахский университет, 2016. – 154 с. [На казахском языке]
9 Казахско-русский, Русско-казахский терминологический словарь, Информатика и вычислительная техника / ред. М.Б. Касымбеков. – Алматы: Издательская корпорация «Казахпарат», 2014. – 452 с.
10 İnformatika terminlərinin izahli lüğəti (ingiliscə-rusca-türkcə-azərbaycanca). – "Bakı" nəşriyyatı, 2017. –917 s. [На азербайджанском языке]
11 Bilgisayar Terimleri Karşılıklar Kılavuzu / Akalın, H. Ş. vd. – Ankara: TDK Yayını, 2013. –527 s. [На турецком языке]
12 Англо-Русско-Узбекский толковый словарь терминов операционных систем информационных технологий. – Тошкент: «Фан» нашриети, 2009. – 496 с.
13 Искаков А. Морфология современного казахского языка. – Алматы: Ана тілі, 1991. – 174 с. [На казахском языке]
14 Нурмухаметова К.Т. Синтагматические особенности словосочетаний в форме местоимение+существительное. Автореферат диссертации, подготовленной на соискание ученой степени кандидата филологических наук. – Алматы, 2000. –30 с. [На казахском языке]
15 Кульманов С. К. Научно-практические проблемы унификации терминологии системы образования (на основе школьных учебников на казахском языке) // Перевод иностранных научных терминов: теория и практика. Материалы республиканской научно-методической конференции. – Астана: Национальный научно-практический центр «Тіл-Қазына» имени Ш. Шаяхметова, 2022. – С. 123-128. [На казахском языке]

Материал поступил в редакцию журнала 19.02.2025

Formation of relative adjectives in the terminology of information technologies of the kazakh language

B.E. Kenes[1], A.S. Aktanova[2]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan
[2]National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan

The article deals with relative adjectives in the terminology of the information technology sphere of the Kazakh language in the morphological aspect. The objective of the article is to analyze the sequential transfer of relative adjectives in the field of information technology. The scientific

ISSN 2788-7979 (online)

significance and practical significance of the study is to consider terms in parts of speech and conduct a full-fledged study of the problem of considering terms from adjectives as terms in terminology.

Also the article considers the question of why the suffixes +ті, +тік, +дық are added to the borrowed adjectives applicative (аппликативті), associative (ассоциативті), absolute (абсолютті), interactive (интерактивті) transitive (транзитивтік), functional (функциональдық). Since the terminology of the information technology sphere has not yet been fully formed in the Kazakh language, the problems associated with improving the terms of this sphere will always be relevant.

The article uses descriptive and comparative methods in linguistics. In this study, a review of studies concerning the use of adjectives in the field of terminology and adjectives research in the field of Kazakh linguistics is carried out. The analysis of the approved terms in the field of information technologies of the Kazakh language is carried out. To be more precise, an analysis of relative adjectives has been conducted. Among the principles of terminology of the Kazakh language there is a principle of borrowing words from related languages, if there is no term-word that gives concepts in the national language. In accordance with this principle, terms formed from adjectives in the Kazakh language are compared with adjectives in the related Uzbek, Azerbaijani, Turkish languages.

In conclusion, the article suggests that there is no need to add suffixes to borrowed adjectives to form relative adjectives. Since the qualitative formation of terms directly affects the use of terms, the systematic use of terms is the relevance of the study.

Key words: adjectives, term, terminology, computer terms, information technology, unification, morphology, relative adjectives, qualitative adjectives

REFERENCES

1 Qurmanbaiuly, Sh. (Ed.). (2018), *Türki tilderiniń terminjasamy: újymdyq zertteu* [Term Formation in Turkic Languages: A Collective Study]. Astana: "Gylym" baspasy [in Kazakh]

2 Faber, P. (2012), *A cognitive linguistics view of terminology and specialized language*. Berlin, Boston: De Gruyter Mouton [in English]

3 Teresa, C. M. (1999), *Terminology theory, methods and applications.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company [in English]

4 L'Homme, M. C. (2002). What can verbs and adjectives tell us about terms*?* In *Terminology and Knowledge Engineering, TKE 2002. Proceedings* (pp. 28-30). [in English]

5 Pitkänen-Heikkilä, K. (2015), Adjectives as terms. *Terminology: International Journal of Theoretical and Applied Issues in Specialized Communication, 21*(1), 76-101. [in English]

6 Baitursynuly, A. (1992), *Til tagylymy (qazaq tili men oqý-aǵartýǵa qatysty eńbekteri)* [Language Lessons (Works on the Kazakh Language and Education)] Almaty: "Ana tili" [in Kazakh]

7 Isakova, S. S. (2007), *Qazaq termintanymy: leksikalyq qúramy, jasalý täsilderi, pragmatikalyq qyzmeti* [Kazakh Terminology Studies: Lexical Composition, Formation Methods, and Pragmatic Functions] Almaty. [in Kazakh]

8 Aqqózov, Á.Á., & Qaıyrbekova, Ú. S. (2016). *Sapalyq syn esimderdiń funksionaldy-semantikalyq aspektisi: oqý qurały* [Functional-Semantic Aspects of Qualitative Adjectives: A Textbook] Almaty: Qazaq universiteti [in Kazakh]

9 Qazaqsha-oryssha, oryssha-qazaqsha terminologıalyq sózdık: Informatıka jáne esepteý ish tekhnıka [Kazakh-Russian, Russian-Kazakh Terminological Dictionary: Informatics and Computer Technology] / Qasymbekov, M. B. (Ed.). (2014). Almaty: "KAZaqparat" baspa korporaciyası [in Kazakh]

10 *İnformatika terminlərinin izahlı lüğəti (ingiliscə-rusca-türkcə-azərbaycanca)* [Explanatory Dictionary of Informatics Terms (English-Russian-Turkish-Azerbaijani)] (2017). Bakı: Bakı nəşriyyatı [in Azerbaijani]

11 Akalın, H. Ş., et al. (2013), *Bilgisayar terimleri karşılıklar kılavuzu* [Computer terms equivalents guide]. Ankara: TDK Yayını. [in Turkish]

ISSN 2788-7979 (online)
12 *Anglo-Russko-Uzbeksky tolkovy slovar' terminov operatsionnykh sistem informatsionnykh tekhnologiy* [English-Russian-Uzbek explanatory dictionary of terms of operating systems of information technologies] (2009). Toshkent: "Fan" nashriyoti [in Uzbek]
13 Ysqaqov, A. (1991), Qazirgi *qazaq tili: Morfologıa* [Morphology of the modern Kazakh language]. Almaty: Ana tili. [in Kazakh]
14 Nurmukhametova, Q. T. (2000). *Esimshe + zat esim úlgisindegi sóz tirkesteriniń sintagmalıq erekshelikteri* (Avtoreferat) [Syntagmatic Features of Participial + Noun Phrase Structures: Author's Abstract of the Dissertation for the Degree of Candidate of Philological Sciences]. Almaty [in Kazakh]
15 Qulmanov, S. Q. (2022). Bilim berý júıesi terminologıasyn birizdendirúdiń gylymi-praktikalyq máseleleri (qazaq tilindegi mektep oqýlyqtary negizinde) [Білім беру жүйесі терминологиясын біріздендірудің ғылыми-практикалық мәселелері (қазақ тіліндегі мектеп оқулықтары негізінде)] *Shet tildik gylymi terminderdi aýdaru: teorıasy men tájirıbesi* (pp. 123–128). Astana: Sh. Shayakhmetov atyndaǵy "Til-Qazyna" últtyq gylymi-praktikalyq ortalyǵy [in Kazakh]

Received: 19.02.2025

ҒТАМР 16.21.33 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp104-114

Ш. Құрманбайұлы[1], М.Е. Әділов[1]
[1] Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан Республикасы

ҚАТЫН СӨЗІНІҢ СЕМАНТИКАСЫ

Тіл-тілде сөздің мағынасы өзгереді, дамиды. Сөздің семантикасы тарылса, енді бірде кеңейеді. Тіл білімінде сөз мағынасының жағымды немесе жағымсыз сипатқа ие болуы деген мәселе де арнайы қарастырылады. Сөздің жағымды сипатқа ие болуына байланысты жаман, шіркін, жауыз, шіркін, жынды, сұмдық деген сияқты сөздерді мысал ретінде келтіруге болады. Осылардың ішінде жаман, шіркін деген жағымсыз мәндегі сөздер «көз тимес» үшін айтылып, кейін келе-келе жақсы мағынаға ауысқан. Мәселен, осы күні «тамаша» деген семаға ие «шіркін» сөзінің түпкі мағынасы «жаман» дегенге саяды. Сол секілді балаға көз тимес үшін айтылған «жаман бала» деген тіркестегі «жаман» сөзі де «жақсы» мағынаға ауысып, тіпті кісі есімдерінде Жаман, Жаманбай, Жамантай түрінде айтылып кеткен. Мысалы, түрік тілінде «йаман» деген сөз тек жақсы мәнде айтылса, біздің «керемет» дегенді білдіретін «шіркін» атауымыз «жаман» контексінде жұмсалады.

Ал сөз мағынасының жағымсыз сипатқа ие болуы деген мәселеге келсек, осы мақалаға арқау болған қатын сөзі де мағына жағынан ауысуға ұшыраған. Өйткені бұл термин о баста «ханым, ханша, ханшайым» деген жағымды мағынада қолданылып, қазіргі кездері «жаман, кәрі, ұрысқақ әйел» дегенді аңғартатын болған. Осылайша мақалада көне түркі тілінен бері XX ғасырдың бастарына дейін жағымды мағынада қолданылған «қатын» сөзінің мағыналық өзгерісінің тарихы қарастырылады. Сөздің қазақтың ұлы ақыны Абайдың тілінде және Алаш қайраткерлері шығармаларында қалай құбылып қолданылғаны талданады. Терминнің жағымсыз мағынаға ауысуындағы себептері ашылып көрсетіледі.

Кілт сөздер: семантика, сөз мағынасының өзгеруі, қатын сөзі, Абай, Алаш қайраткерлері, дөрекі сөздер.

ISSN 2788-7979 (online)

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қатын сөзінің мағыналық өзгеруі жөнінде БАҚ беттерінде жиі жазылып, ғалымдар мен зиялы қауым өкілдері әлеуметтік желіде жиі талқыланғанымен, жеке ғылыми мақала қазақ тілінде әлі күнге дейін жазылған жоқ. Ақпараттық порталдарда «Қатын деп кімді айтамыз», «Қатын» сөзі қандай мағынаны білдіреді», «Әйел» сөзінің орнына «қатын» сөзін қолдану дұрыс па», «Қатын» десе, қуаныңыз», «Қатын» деген қадірлі сөз», «Қатын» және «әйел» сөздерінің қайсысын қолданған дұрыс», т.с.с. тақырыптардағы жазбаларда халықтық этимологиямен бірге көбіне «әйел» деп айту дұрыс па әлде «қатын» деу керек пе деген мәселе қамтылған. Дегенмен түрік тіліндегі «Kadın sözcüğünün tarihsel süreç içerisinde değişen anlamları (Қатын сөзінің тарихи процесстер барысында ауысқан мағыналары)» [1, 69], «Köktürk harfli Yenisey yazıtlarındaki kadını bildiren kelimelerin anlamına göre eski Türklerde kadın imajı (Енисей ескерткіштеріндегі қатын мағынасындағы сөздер негізінде көне түркілерде әйел образы)» [2, 57] деп аталатын тікелей осы тақырыпқа байланысты ғылыми мақалалар біздің тарапымыздан басшылыққа алынды.

КІРІСПЕ

Туыстық атаулардың семантикасын зерттеген Л. Покровская түркі тілдерінің ішінде қазақ, хакас және алтай тілдерінде *қатун* сөзі мағыналық жағынан жағымсыз реңк алғанын алға тартады. Көне түркі ескерткіштері мен қазіргі түрік тілінде болса жағымды семантикасында қолданылатынын да ескертеді [3, 59].

Р. Сыздық қазақ тілінде араб негізді әйел тұлғасының актив қолданысынан *қатын* атауы қолданыстан ығысқанын айтып, оны қазір мағыналық жағынан ескірген, яғни семантикалық ескілікке жатқызады [4, 37].

БАҚ беттерінде көбіне *қатын* сөзінің түбіне байланысты халықтық этимологиялар кең таралған, солардың ішінде «Қатын «байырғы қазақ тілінде «құтым» деген мағынаны берген. Уақыт өте келе дыбыстардың ассимиляциялануы барысында «құтым» сөзі «қатынға» ауысыпты», «Қатын хақан және тун сөздерінен құралған, екеуі қосылып қағанның жұбайы мағынасы шыққан, кейін *қағантун* «қатун» болып қысқарды» секілді қызық бірақ дәлелсіз тұжырымдар бар.

Қазақтың зиялы қауым өкілдері әйел сөзінің қолданысқа жаңадан кіргенін алға тартып, *қатын* сөзі болса көне мағынасын жойды деп бір ауыздан айтады. Мәселен, Ахмет Тоқтабай: «Қатын сөзі – қағанның жәрдемшісі, елдің ұйытқысы немесе анағұрлым кең мағынада «Ел анасы» дегенді білдірген» десе, Қаржаубай Сартқожа, ежелгі түркілер қағанның бас бәйбішесін «қатын» деп атап, оның қызметшілерін «қалаш» деген, қазіргі қолданыстағы «қатын-қалаш» тіркесінің түбі осында жатыр, дейді. Тұрсын Жұртбай: «Бүгінгі әдеби тіл айналымындағы *әйел* ұғымының араб тіліндегі мағынасы – күң, яғни бас еркі жоқ, еңбегіне ақы төленбейтін, басыбайлы үй салмасы дегенді білдіреді. Кеңестік теңгерме саясат тұсында бойына көне тәрбие мен әдеп сіңбеген белсенді қазақ әйелдері: «біз меншік иесі – қатын емеспіз, мал-мүліксіз, басыбайлы крестьянкалар сияқты біз де әйелдерміз» деп таптық астар беріп, содан бастап «әйел» ұғымы жазба әдеби тілдік термин ретінде қалыптасып қалды» дейді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Мақаладағы лингвистикалық анализдерде негізінен салыстырмалы, салғастырмалы, салыстырмалы-тарихи әдістер қолданылды. Жекелеген атаулардың түбірі мен мағынасы ажыратылғанда морфемдік, морфологиялық әрі семантикалық талдауға жүгінілді. Араб, парсы тілдерінің түсіндірме сөздіктерімен бірге қазіргі түркі тілдері жеке сөздіктері қарастырылды. Тақырып сөздің төркініне байланысты болғандықтан орыс, қазақ және түрік тіліндегі

ISSN 2788-7979 (online)

этимологиялық әдебиеттер басшылыққа алынды. Сөздің түбіне қатысты ғалымдардың талдаулары беріліп қана қоймай, морфологиялық анализ негізінде жаңа этимологиялық тұжырымдар ұсынылды. Сөздер жеке-жеке теріліп оларға фонетикалық, морфологиялық талдаулар жасалды. Ғалымдардың осы тақырыпқа байланысты ғылыми тұжырымдары жүйелеу, топтау, талдау, сипаттау әдістері арқылы көрсетілді. Сөздерді талдау барысында Абай және өзге қаламгерлерден алынған мысал мәтіндер түпнұсқа қолжазбалар мен қазіргі баспа нұсқаларымен қатар берілді. Сөздің түпкі мағынасын табу үшін туыстас емес тілдер сөздіктері қаралды, соның ішінде парсы тілінің түсіндірме сөздіктері басшылыққа алынды. Қазақ тіліндегі Н. Оңдасынов, Л. Рүстемов, Г. Мамырбекова бастаған зерттеушілердің «Парсыша-қазақша сөздіктері» назардан тыс қалмады. *Қатын* сөзінің семантикасы Абай шығармалары, Алаш қайраткерлерінің тілі негізінде түсіндірілді, сондықтан қазіргі жинақтармен бірге Абай өлеңдері және қара сөздері қолжазбалары (соның ішінде 1907 жылғы Мүрсейіт қолжазбасы бар), XX ғасыр басындағы қаламгерлер еңбектерінің соңғы нұсқалары негізгі әдебиет ретінде қаралды.

НӘТИЖЕЛЕР

Ағылшын этимолог ғалымы Дж. Клаусон *қатын* атауының өте ерте дәуірде соғытша *xwt'y* «патша, хан» және *xwt'yn* «ханның зайыбы, ханша» сөздерінен алынғанын сенімді түрде алға тартады [5, 602]. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздіктерінде де «қатын»-ды парсы тілінен алынған деп көрсеткен. Л. Рүстемовтің де Н. Оңдасыновтың да, қазіргі кезде шығып жатқан Г. Мамырбекованың түсіндірме сөздіктерінде оны парсы сөзіне тірейді [6, 37]. Десек оның түбірін өзімізден іздеу жөн болар, өте көне дәуірлерден келе жатқан төл сөзімізді өз қоржынымыздан алып басқаға қалай телей саламыз.

Қатынды «қатынас» деген сөзбен байланыстығын шығаруға болады, қыз екі елді байланыстырушы дегенді білдіретін *қатынастан қатын* сөзі туындауы ғажап емес (осы пікірді профессор Жантас Жақыповтан естігенбіз).

Қатынның «қосу, жалғау» мағынасындағы *қат-* етістігінен шықты деген пікір де ақылға қонымды. Елді елді жалғайтын-қосатын, ұрпақты дүниеге әкеліп әлемге адам санын қосатын дегенді білдіретін *қату* етістігімен байланысын жоққа шығаруға болмайды. *Қат-* әдеби тілімізде *қос-* етістігіне қарағанда белсенді болмағанмен *сүт қату* дегендей тіркестерде қолданылады. Ол етістік қазіргі оғыз тілдерінде актив сөздер қатарына кіреді. Қырғыз зерттеушісі Нурдин Усеев *келін* сөзі *кел-* етістігінен (үйге келген, шаңыраққа келін боп түскен) шыққандай, *қатын* сөзі де «қатынасу, байланысу, араласу» мағынасындағы *қат-* етістігінен шыққан деп тұжырымдайды [2, 61]. *Қат-* етістігінің көне түркі тілінде күйеуі мен әйелдің қосылуы деген мағынасы болғанға қарағанда жоғарыдағы тұжырымның дұрыс екендігін көрсетеді. Мысалы, Махмұт Қашқари Диуани лұғат-ат түрк еңбегінде *қат-* (қатыл-) етістігінің «әйел мен ер адамның қатынасқа түсуі, төсекте қосылуы» деген мағынасын тіркеген: *ер урағутқа қатылды* «ер әйелмен жыныстық қатынасқа» түсті [7, 267].

Лингвистердің «қабат» мағынасындағы *қат* сөзімен де қатысты көргені семантикалық логикаға салсақ шындыққа жанасады, өйткені *қат* сөзі ауыспалы мағынаға, яғни «жар» дегенге ауысуы әбден мүмкін. Зат есім *қат* және етістік болған *қату* бір болса, екеуімен де бірдей байланысты боп шыға келеді. Екінші жағынан, *қатын* о бастағы «қағанның бәйбішесі» дегеннен шыққан. Этимология бойынша беделді зерттеушілер *қатынды* «қаған» немесе «хан» атауларымен байланыстырады, соның ішінде ағылшын этимологы сэр Джерард Клаусон да бар [5, 602].

Негізі, жалпы туыстық атаулардың көбі *қа* түбірінен шыққан/ *қаң* «әке», *қадаш* «туыс», *қарындас* «бауыр». Түрік тіліндегі этимологиялық сөздіктің авторы Гүленсойдың *қайын* (қайын ата, қайын ана) туыстық атауынан *қатын* сөзі келеді деп айтуы да шындықтан алыстамайды [8, 71]. Неге десек, «қайың ағашы» көнеде *қатын*, *қадын*, *қатун* деп жазылған, «Қатон-қарағай» жер-су атауында да және Сібірдегі Хатун өзенінде қайың ағашының көне формасы тұр. Осылайша *қатын* сөзі *қайын* сөздерін бір түбірден тараған түбі омоним сөздер

ISSN 2788-7979 (online)

деп пайымдаймыз, мысалы: қайын жұрт – «қатынның туыстары», қайын ата – «қатынның әкесі» болып ауысқаны ақылға қонымды. Сөз ортасындағы «д» дыбысының «й»-ға ауысып, әсіресе *қатын* және *қайын* сөздерінің бір екенін және оның әр диалектіде түрлі айтылатынын М. Қашқари еңбегінде тіркеген:

«Йағма, Тохсы, Қыпшақ, Йабақу, Татар, Қай, Чомулдар бір-біріне өз ауызекі тілдеріне ыңғайлап, «д» дыбысын әрдайым «й»-ға ауыстырады және осылай түріктердің «туыс, қайын» дегенді білдіретін *қадын* сөзін ешқашан «д» түрінде айтпайды да *қайын* деп қолданады» [7, 12]. Осы түсіндірмеден кейін сөздік авторы, *кадын* сөзі оғыздарда «қайын, қайын жұрт» деген мағынада қолданылады деп көрсетіп, *Кадаш темиш қаймадуқ, қадһын темиш қаймыш* [7, 173] «Бауыр дегенде бұрылмадық, қайын жұрт дегенде жалт қарадық» мақалын мысал ретінде жазады.

Көне түркі тілінде *қатын* сөзі ең белсенді лексика қатарына кірген, бірақ әйел мағынасында *киши, ебчи, өг, келин, қуйунчу, бегім, ханым* қолданыстары да болған. Солардың ішінде *кіші* сөзі қазақ тілінде «әйел» мағынасында көне элемент болып әлі де жұмсалатынын Е. Жанпейісов ескерткен еді. Сонымен көне түркі тіліндегі *киши* «әйел» сөзі қазақ тілінде *кішілікке алу* [9, 159] тұрақты тіркесінде сақталған. Сөздіктерде *кішілікке алды/кішілікке берді* тіркесі «кіші әйел ретінде тоқалдыққа алды» деп түсіндірілсе де Р. Сыздықова *кішілік* қолданысындағы *кіші* түбірін көне түркі жазба ескеркіштері материалдарына сүйеніп, «жар, әйел» деп түсіндіреді [10, 106]. Е. Жанпейісов *кішілікке алды* фразеологизмінің Абай жолы романында кездесетінін еске салып, *кіші* сөзі бұрынырақ «әйел, жұбай; күң, құл» мағыналарында жұмсалғанын ескертеді. Осылайша кішіліктегі *кіші* сөзі «әйел (жар)» + лік «қатыстылықты білдіретін жұрнақ», екеуі қосылғанда = *кішілік* «әйел ретінде таңдалған, алдын ала келіскен қыз; айттырылған бойжеткен» деп түсіндіреді [9, 160]. Диалектолог ғалым Оқас Нақысбековтің Шу өңірінде «қалың мал орнына жүретін жылқы» мағынасындағы *кіші ат* тіркесін мысал ретінде көрсетуі *кіші* сөзінің түпкі семантикасын тағы да дәлелдей түседі.

Ал көне ескерткіштердегі қолданыстары тіпті дәлелді айғақтай түседі, мәселен Қарахан дәуірінің құнды жәдігері Диуани лұғат-ит түркте қазақ тіліндегідей *кішілікке алу* тіркесі тура солай *киси алды* формасында және «үйленуге қыз алды, әйелдікке алды» мағынасында тіркелген: *Ол киси алды* «ол әйел алды (үйленді)», сонда *кісі* сөзі «әйел» деп жазылған [7, 143]. М. Қашқари сондай-ақ йағма тайпалықтар бұл сөзді *киши* яғни *киши ал* (қазақ тіліндегідей «ш» дыбысымен) деп жазатынын ескертеді: *ол киши алды му?* «ол (ер адам) әйел алды ма (үйленді ме)» [7, 445].

Киси/киши сөзі «әйел, қатын» мағынасында ортағасыр жазба мұралары ішінде Құтты білікте, Орта Азия Құран тәпсірінде және Мәмлүк қыпшақ Китабел идрәк кітабында де тіркелген. Қазіргі түркі тілдерінен оғыз тобында, соның ішінде түрік пен әзербайжан және түрікпен тілдерінде *киши* сөзі «күйеу» деген мағынаға ауысқан болса, қазаққа ең жақын тіл қарақалпақшада *кіше* сөзі «жеңге» семасына өзгерген. Сібір түркі тілдерінде қазақ тіліндегідей «әйел алу, үйлену» мағынасында сақталған, мысалы тува тілінде *кижи бол/кижиге апар* тіркестері «ер адамды үйлендіру, қыз алу» дегенді білдірсе, алтайшада *кижилү* формасы «үйленген» мағынасында, ал *киши алып пер* дегені «үйлендір» дегенге келеді. Якут тілінде оғыз тобындағыдай күйеу мағынасында сақталған болса керек, өйткені саха сөздігінде *кихилен-* етістігі «күйеулі болу; көңілдес табу» деп аударылған (мәліметтер аталған тілдердің сөздіктерінен алынды, мысалы якутско-русский словарь, т.б.).

ТАЛҚЫЛАУ

Қатын «әйел, қалыңдық, ханым».

Қазіргі қазақ тілінде араб тілінен кірген *әйел* сөзі актив қолданысқа еніп, *қатын* сөзін қолданыстан ығыстырды. Тіпті бұл күндері *қатын* сөзі жағымсыз мәнге, жағымсыз сипатқа ие болып отыр. «Қатын» сөзі қазір көпшілік арасында дөрекі қолданыс түрінде естіледі. Дегенмен мұндай стеоретип орыс тіліндегі «баба» қолданысына ұқсатудан пайда болған болуы мүмкін. *Қатын* сөзі қазір көпшілік тарапынан дөрекі сөз деп қабылданғанымен,

ISSN 2788-7979 (online)

ақынның дәуірінде оның тым жақсы мағынасы болған. Жалпы Абай дәуірінде *қатын* атауы әдеби норма болып, жиі қолданылған сөздер қатарына кірген:

«Абайда әйел сөзі 8 рет, ұрғашы 4, ал қатын сөзі ең көп 41 рет қолданылған. Демек, күні бүгінге дейін Абай заманында әдеби норма ретінде көрінетін *қатын* сөзі екен, арабтың әйел сөзі әдеби нормаға енді ене бастағанға ұқсайды» [4, 63].

Абайда *қатын* сөзі бүгінгі күндегідей ерсі семасында емес, «жұбай, жар, ханым» деген мағынада қолданылған, оны ғалымдар да атап көрсетеді:

«Қазіргі қазақ әдеби тілінде көбінесе стильдік мақсатта жұмсалатын зайып, жұбай сөздерін Абай қолданбаған, олардың орнына жар (39 рет) және қатын (бұл мағынада 21 рет) сөздері келеді» [4, 64].

Қатын сөзінің Абайдағы және одан ертедегі жазба мұралардағы қолданысына қарап, қазіргі кезде оның жағымсыз сипатта қолдануымыздың жөн еместігі аңғарылады. Неге десек, түркі жазба ескерткіштері мен тілдерінде әсіресе, Абай тілінде *қатын* формасының өз мәнінде қолданылғанын байқауға болады:

Ақыл керек, іс керек, мінез керек / Ер ұялар іс қылмас *қатын* зерек.
Салақ, олақ, ойнасшы, керім-кербез /Жыртаң-тыртаң қызылдан шығады ерек...
Қатының сені сүйсе, сен де оны сүй / Қоржаң суық келеді кей сасық ми.
Ері ақылды, *қатыны* мінезді боп / Тату болса, райыс үстіндегі үй.
Жоқ болса *қатыныңның* жат өсегі / Болмаса мінезінің еш кесегі,
Майысқан, бейне гүлдей толықсыған / Кем емес алтын тақтан жар төсегі...
Құрбыңның тәуір болса өз мінезі / Абройлы қалжыңмен келсін сөзі.
Сен оған мойын бұрып сөз айтқанда / *Қатыныңда* болмасын оның көзі.
Біреу малма сапсиды салып иін / Салбыраңқы тартыпты жыртық киім.
Енесіне иіртіп шуда жібін / Жас *қатындар* жыртылған жамайды үйін.
Махаббатсыз – дүние бос / Хайуанға оны қосыңдар.
Қызықтан өзге қалсаң бос / *Қатының*, балаң, досың бар.
Қайын бардық, *қатын* алдық,
Енші тиді аз ғана/ Шаруа атандық,
Енді ойландық / Қала берді бозбала.

Өлеңдер 1909 жылғы Петербор баспасынан алынды, жинақта *қатын* деген нұсқа мүлдем жоқ, тек *хатын* түрінде жазылған [11, 14].

Абайдың 1907 жылғы Мүрсейіт жазған қара сөздер қолжазбасына да қарағанымызда онда тек *һатұн* деген көне түркі тіліндегідей нұсқасының кездесетінін байқадық. Ұғынықты болуы үшін қазіргі баспалар мен қолжазбадағы жазылуын қатар көрсетсек:

Тойдан да, топтан да, *қатыннан* да көңілі аз ба, көп пе жалығады (қазіргі жинақ) –
Тойдан да топдан да *һатұннан* да көңіл аз ба көп пе жалығады [12, 41].

Құдайға жазып, жатпай-тұрмай салып жүріп басын, ауылын, *қатын*, баласын сатып жүр (11-қара сөз) – Һұдайға жазып жатпай тұрмай салып жүрүп басын ауылын *һатұн* баласын сатып жүр (ҒК.36/1).

Тоқал *қатын* өр келетұғұны несі? (40-қара сөз) – Тоқал *һатұн* өр келетұғұны несі? (ҒК.42/4).

1907 жылғы Мүрсейіт дайындаған қолжазба өлеңдерінде де *хатын/хатұн* деген нұсқада тіркелген:

Қай мезгілде тойғыздың / Аюдайын ағасын / *Хатыны* мен қалашын? [12, 37].
Біреу малма сапсиды, салып иін / Салбыраңқы тартыпты жыртық киүм.
Енесіне иіртіп шуда жібін / Жас *хатұнлар* жыртылған жамайды үйін (қолжазбадан).
Кедейдүң өзі жүрер малды бағып / Отыруға отын жоқ үзбей жағып.
Мұздаған иүн жылытып, тонұн илеп / Чекпен тігер *хатұны* бүрсең қағып.
Ойнасчы *хатұн* болса қар / Аңдұған ерде қала ма ар? [12, 145].
Хатұнұң сені сүйсе, сен оны сүй / Қоржаң суық келеді кей сасық ми.
Ері ақылды, хатұны мінезді боп / Тату болса, риаз үстүндегі үй (қолжазбадан).

ISSN 2788-7979 (online)

Ал қазіргі жинақтарда «сен де оны сүй» деп басы артық бір буын қосылып кетіп, 11 буындық өлең бір буынға көбейтілген, мысалы:

Қатының сені сүйсе, *сен де* оны сүй / Қоржаң суық келеді кей сасық ми.

Ері ақылды, қатыны мінезді боп / Тату болса, райыс үстіндегі үй.

Көненің көзі мақал-мәтелдерінде де *қатын* сөзі бұрынғы мағынасында айтылады:

Екі *қатын* алыпсың, бір пәлеге қалыпсың.

Қатын өтірік айтпайды, қағыс естиді.

Қазақ байыса *қатын* алады, сарт байыса там соғады.

Қатын алма қайын ал.

Бала – белде, *қатын* жолда.

Жаулық кигеннің бәрі *қатын* емес, бөрік кигеннің бәрі батыр емес.

Хан жарлығынан *қатын* жарлығы күшті.

Бір қатын сыйлаумен *қатын* /Бір *қатын* қинаумен *қатын*.

Нағыз сол *қатын* / Әр нәрсені ойлаумен *қатын*.

Тоғыз *қатынның* толғағы қатар келді.

Көрсетілгендей, Абай шығармалары мен ауыз әдебиеті үлгілерінде *қатын* сөзінің тек жағымды мағынасы ғана сақталған.

Шәкәрімге келсек, онда жағымсыз мәні аңғарылатын сияқты

Қарап жүріп қақтығып / *Қатынша* сөзбен шаптығып

Менікі жөн деп аптығып / Неге түстің азапқа [13, 83].

Қаралы *қатын*, қыздары / Дауыс қып әнге салады

Таяқ ұстап еркектер / Бүкшиіп тұра қалады [13, 91].

XX ғасыр басында болса *қатын* сөзі жағымсыз мағынасына толықтай әлі ауыспаған, бірақ бірте-бірте *әйел* сөзі қолданысқа ене бастағандай, Ә. Бөкейхан мақаласындағы бір үзіндінің өзінен «келіншек» деген мағынада, *қатын, әйел* және *ханым* сөздерін қолданады, бұл үшеуі де қаламгер ұғымында синоним екені аңғарылады:

«Бекет батырдың *қатыны* артынан айдалған батырды қуып барып, қашуға көмек қылып, батыр қашып елге қайтыпты. Орыс жұртында айдалған байына ерген *қатын* көп болады. Біздің *әйеліміз* жақсы деп, орыс жұрты мақтан қылады. Екі декабрістің *ханымдары* – кнегиня Волконская һәм кнегиня Трубецкаяға орыстың ақыны Некрасов шығарған өлең бар: «Русские женщины» деген. Бұлар «каторжная работаға» айдалған ерлерін қуып барған. Бекеттің жырына қарағанда біздің қазақ *әйелі* де мақтануға жарайтын [14, 278].

Алаш қайраткерлері тілінде қатын мен әйел екеуі жарыса қолданылып, *қатын* сөзі толық жағымсыз сипат алмаса да бірте-бірте семантикасы өзгере бастағанға ұқсайды, оны контекстен ұғамыз.

Алаштан кейінгі кезеңде орысша «женщина» сөзінің орнына *әйел* сөзі белсенді айналымға кірген секілді, мәселен Сәбит Мұқановтың «Өмір мектебі» романында бес жүзден аса рет қолданған, бір ғана бетінен алынған мысалды көрсеткеннің өзінен-ақ осы қолданыстың Кеңес кезеңінде белсенді жұмсалғанын көреміз:

«Ендеше, бері әкел оны», - деді жерошақ басында отырған *әйелдердің* біреуі. Барғым келмеген мені бір жігіт зорлағандай итермелеп, жерошақ басына алып келіп еді, сол арада топталған *әйелдердің* ішінен мосқалдау біреуі: «Аяққа сорпа құйыңдар да, өкпе-бауырдан, ішек-қарыннан салып беріңдер», - деді. Бір *әйел* шеті кетік үлкендеу қара аяққа сорпа құйып, ішіне көр-жер ет салып берді, мен ішуге кірістім. «Ал, кім баласысың, шырағым»? деді манағы мосқал *әйел*, мен тойынып ап, қолымдағы аяқты қайтарып берген соң: «Мұқанның баласымын», дедім мен... «Алда, бақыр-ай», деді *әйел*, аяған дауыспен, «сен екенсің ғой, Мұқаннан қалған жетім бала? Атың Сәбит қой, сенің». «Мені қайдан біледі бұл танымайтын *әйел*», деп іштей таңырқадым да, тағы басымды изедім. «Бұ баланы қайдан білесің?», деді *әйелге* әлдекімдер. «Білмегенде ше»? деді *әйел,* «біздің үйде туған жоқ па, бұл бала» [15].

Ал *қатын* сөзін көбіне екінші жақтан ауылдың адамдары атынан, ауызекі тілден мысал ретінде ғана келтіреді (сонда өзі көбіне әйел сөзін қолданса, ауыл адамдарының диалогтарында қатын сөзін келтіреді):

ISSN 2788-7979 (online)

«Не деп тұрсың. Жалқы жігіт? Сенен басқа кісі *қатын* алмап па? Әлде, сенің *қатыныңның* олардан артық бірдемесі бар ма? Ештеңе жоқ, жұрттан бөлшектенетін!.. Малға сатылмады демесең, ертең ол да біз сияқты қасабалы *қатын* болады. Ата-анасының жоралғысы. Ойнап-күліп ауылға жаяу барамыз», деп қалыңдығымды қолтықтап алды [15].

Көне түркі жазба мұралары мен орта ғасыр жәдігерлері деректеріне жүгінсек, онда да жағымды семантикасында ғана жұмсалғаны аңғарылады. Тіпті Орхон жазба мұраларында *қатун* сөзі «ханым, ханша, патшайым» деген ең жағымды мағынасында тіркелген:

Түрк будунуғ аты күси йоқ болмазун тийин, қаңым қағаныг, өгүм қатунуғ көтүрмиш теңри «Түрік елі түрік аты жоғалмасын деп тәңір әкем қағанды, анам ханшаны көтерді» (Күлтегін).

XI ғасырдың құнды мұрасы Диуани лұғат-ит түркте де сол қарапайым әйел емес *қатун* атауы «ханым, ақсүйек әйелдер, текті жердің қызы» дегенді білдірген: *Қан иши болса, қатун иши қалыр* (мақал) «Ханның ісі болса, ханымның ісі қалады».

Хорезм-Алтын Орда дәуірі жазба жәдігерлерінде де сол мағына тіркелген: *хатун* «ханым, ханша; бек-мырзалардың әйелі; әйел, отанасы». Қыпшақ ескерткіші Кодекс куманикуста *қатун* «әйел; ханым, ханша». Мәмлүк қыпшақ мұраларында *қатун* «ханым». Анадолы түрік жазба жәдігері Қорқыт ата кітабында *қадун/хатун* «ханым, ханша; ару, отана» (деректер аталған ескерткіштердің сөздіктерінен алынды).

Қазіргі түркі тілдерінде де көбіне «әйел, ханым» деген жағымды мәнінде жұмсалады, бірақ қырғыз және кейбір сібірдегі тілдерде қазақ тіліндегідей жағымсыз мағынада айтылады.

Қыпшақ тілдер тобында: қырғыз т. *қатын* «қатын, жаман қатын»; қарақалпақ т. *қатын* «әйел, жар, жұбай»; татар т. *хатын* «әйел»; *хатын-қыз* «қыз-қырқын»; *ирле-хатынлы* «ерлі-зайыпты»; башқұрт т. *қатын* «әйел»; *қатын-қыз* «қатын-қалаш»; *ирле-қатынлы* «ерлі-зайыпты»; қарашай-балқар т. *қатын* «әйел»; құмық т. *қатын* «әйел».

Қарлұқ тілдерінде: ұйғыр т. *хотун* «әйел»; *хотун-қизлар* «қыр-қырқын»; өзбек т. *хотин* «әйел, жар, жұбай»; *хотин-қизләр* «қыз-қырқын»; *ерү-хотун* «ерлі-зайыпты».

Оғыз тобында: түрік т. *kadın* «әйел, ару, отанасы, әйел-ана; ханым»; әзербайжан т. *gadın* «әйел, ханым, тұрмысқа шыққан, бойжеткен қыз»; түрікмен т. *хатын* «әйел».

Сібір түркілерінде: хакас т. *хадын* «әйел, ханым, отана; кәрі әйел, қатын»; *хат* «жаман әйел, кәрі қатын, кемпір»; алтай т. *қадыт* «әйел, жар; қатын, жаман қатын; жалмауыз кемпір»; тува т. *қада* «әпке, тәте»; *қадай* «әйел, отана; қатын, жаман әйел»; *қат ие* «қайын ана, ене». Якут т. *хотун* «әйел, жар, жұбай, ханым, қатын, қара қатын (карта ойынында)».

ҚОРЫТЫНДЫ

Сайып келгенде, түркі жазба ескерткіштері мен тілдері деректеріне сүйенер болсақ, *қатын* сөзі байырғы түсінікте қазіргі қазақ тіліндегі «ханым» дегенді білдірген. Жоғарыда қай дерекке иек артсақ та, «қатынның» жағымды мағынасында қолданылатынын аңғарамыз. Сонымен, ұлы ақын тілінде *қатын* сөзі ерсі мағынада емес, көне түркі тілі мен қазақтың ескі жазба тіліндегідей «ару, ханым; жар; дана әйел» деген ең жақсы мәнінде жұмсалған, оған дәлел ретінде «Ер ұялар іс қылмас қатын зерек», «Қатының сені сүйсе, сен де оны сүй» деген өлең жолдарын атауға болады. Мұндағы жолдардан қазақ аруының ең қасиетті, ең қадірлі мінезі суреттелген.

Түркі тілдері деректерін салыстырғанда *қатын* сөзінің қазіргі тілдерден қазақ, қырғыз және сібір түркі тілдерінде жағымсыз мағынаға ауысқаны байқалады. Қалған тілдерде әсіресе оғыз және қарлұқ тобы тілдерінде *қатын* сөзінің ең қасиетті мағынасы сақталған. Бізше араб тіліндегі *әйел* сөзі соңғы кездері белсенді айналымға кіріп, төл сөз қатынды табиғи түрде ығыстырды. Қатын болса орысшадағы «баба» сөзіне балама ретінде ұсынылып кеткен сыңайлы.

Қазақ тіліндегі *қатын* сөзі көне түркі тілінен парсы тіліне *хатун* деген формада кіріп, түркі тілдеріне *хатун* деген формада қайта кіргені аңғарылады. Сонда бір сөз түркі тілдерінде екі түрлі нұсқада және екі мағыналық реңкке ие болған. Парсыша *хатун* нұсқасы «ханның

ISSN 2788-7979 (online)

әйелі» деген көне түркі тіліндегідей мағынада айтылса, *қатын* нұсқасы кең таралған «әйел, келіншек» семасында таралған. Парсы тілінде де «патшайым, ханша» деген мағынада сақталуы оның көне түркі дәуірінде алынғанын білдіреді. Қазақ, қырғыз және кейбір түркі тілдерінде *қатынның* жағымсыз мағынаға ауысуы араб тілінен енген *әйел* сөзінің актив қолданысқа кіруінен байланысты болуы мүмкін. Бір мағынада екі сөз қатар қолданылғаннан кейін, біріншісі актив сөзге ауысып, екіншісі жағымсыз мәндегі пассив нұсқаға ауысуы ғажап емес. Сонымен бірге орыс тіліндегі «женшина» және «баба» дегендердің екіншісі жағымсыз мағынада қолданылса, «әйел» мен «қатын» екі сөздің біреуі табиғи түрде немесе орыс тіліндегі «баба»-ға нұсқа ретінде «қатын» таңдалған болса керек.

Қазіргі күні төл сөз «қатыннан» қашып, жат жұрттың «әйелін» ардақтап жүрміз. *Бай* деген қандай қасиетті ұғым болса *қатын* да сондай атау болған. Қазіргі кезде *бай* да *қатын* да хош мағынаны білдіре бермейді. Қасиетті ұғымдардың жағымды мағыналарын осындай жазбалар, дәлелдемелер арқылы да жандандыруға болады. Сол үшін барды бар деп, сөздің негізгі шын мағынасы жәдігерлерде тайға таңба басқандай көрініп тұр.

Осылай сөздің жағымды мағынасынан ауысып, семантикасы тарылу тек қатын ұғымына ғана қатысты емес, қазақтың *бай* деген жақсы сөзі де кеңестік дәуірде жағымсыз сипат алды. Кеңес дәуірінде хандық кезеңдегі сөздерді айтқызбай, оларды айтса таптық көзқараспен феодал, буржуй өктем таптың өкілдері сияқты көрінетін. Көне ұғымдарды айтқан адамдарды жағымсыз, қанаушы таптың өкілі ретінде ұғынылды, осылайша *қатын, бай, ханым, мырза, бек* ұғымдары да советтік кезеңге жағымсыз реңге ие болған, орнына «әйел, жолдас, азамат» сөздері жиірек қолданысқа енген. Сол режімге кірмеген Түркияда болса бұрынғы сөздер жағымсыз сипат алмады, бүгіндері «бай» болсын, «қатын» болсын, біздегі күйеу мен әйел деген мағынада белсенді қолданылады, бай, қатын десе ренжімейді, керісінше ондай «сыйлы» сөзге қуанады. Сайып келгенде, мысалдармен дәлелденгендей алашқа дейінгі кезеңде қатын сөзі қалыпты әрі жағымды мағынада сөз болса, Кеңес кезеңінде *бай, мырза, бек, ханым* сөздері секілді *қатын* да «жағымсыз» сипат ала бастады, сондықтан қазіргі заманда қатыннан қашпай өзімідің көнеден келе жатқан төл сөзімізге бұрынғы мағынасындағыдай қолданған жөн.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Мақала ҚР ҒЖБМ Ғылым комитеті қаржыландыратын «AP23487260 − Алаш қайраткерлері және XX ғасыр басындағы қазақ әдеби тілінің тарихы» жобасы аясында жазылды.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Işık Y. Kadın sözcüğünün tarihsel süreç içerisinde değişen anlamları // Түркология. № 3, 2018. – s. 68-84.
2 Useev N. Köktürk harfli Yenisey yazıtlarındaki kadını bildiren kelimelerin anlamına göre eski Türklerde kadın imajı // Dil Araştırmaları. № 11, 2012, – s. 57-66.
3 Покровская Л. Термины родства в тюркских языках // Историческое развитие лексики тюркских языков, с. 11-81. – Москва: Изд-во АН СССР, 1961.
4 Сыздықова Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы: Санат, 1995. – 207 б.
5 Clauson G. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish*. London: Oxford University Press, 1972. – 988 p.
6 Мамырбекова Г. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы. 2017. – 658 б.
7 Ercilasun A., Akkoyunlu Z. Dîvânu Lugâti't-Türk. − Ankara: TDK Yayınları, 2015. – 995 s.
8 Gülensoy T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlüklerin köken bilgisi sözlüğü. – İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018. – 1204 s.
9 Жанпейісов Е. Этнокультурная лексика казахского языка. – Алматы: Наука, 1989. – 292 с.
10 Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. − Алматы: Санат баспасы, 1994. – 272 бет.

ISSN 2788-7979 (online)
11 Құнанбайұлы А. Абай Петербор баспасы. – Санкт-Петербург: Восточная печать, 1909
12 Петек Е. Абай өлеңдерінің қолжазбасы. – Алматы: Ұлағат баспасы, 2023.
13 Құдайбердіұлы Ш. Қазақ айнасы. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2003. – 295 б.
14. Бөкейхан Ә. Бөкейхан Әлихан шығармалары, толықт. екінші бас., Том Х. – Астана: Сарыарқа, 2016.
15. Мұқанов С. Өмір мектебі. – Алматы: Жазушы, 1970. – 485 б.

Материал 26.01.2025 баспаға түсті

Семантика слова катын

Ш. Курманбайулы[1], М.Е. Адилов[1]
[1]Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, 050000, Республика Казахстан

Язык в языке значение слов меняется, развивается. Семантика слова сужается и расширяется. В лингвистике также рассматривается вопрос о том, имеет ли значение слова положительный или отрицательный характер. В качестве примера можно привести такие слова, как «жаман, шіркін, жауыз, шіркін, жынды, сұмдық», эти слова с плохим значением современем перешли в позитивный характер. Слова с плохим значением «жаман или шіркін» были произнесены, чтобы избежать сглаза, и со временем они превратились в хорошее значение. Например, в этот день слово «шіркін», которое имеет сему замечательный, давно имело плохой смысл. Слово «жаман» в словосочетании «жаман бала», которое произносится для того, чтобы ребенка не сглазили, также имеет хорошее значение и в именах произносится как «Жаман», «Жаманбай», «Жамантай». Например, если в турецком языке слово яман произносится только в хорошем смысле, то наше слово «шіркін», означающее великолепный, употребляется в значении «плохой».

А что касается того, что значение слова имеет негативный характер, то слово «қатын», которое является основой этой статьи, является точным примером. Потому что этот термин изначально использовался в сакральном смысле «госпожа, принцесса, царица», что в наши дни означает «плохая девушка, старая, женщина». В статье рассматривается история семантического изменения слова қатын, использовавшегося в положительном смысле от древнетюркского языка до начала XX века. Анализируется, как слово использовалось в языке великого казахского поэта Абая и в произведениях деятелей Алаш. Будут представлены мотивы перехода термина в отрицательное значение.

Ключевые слова: семантика, изменение значения слова, слово қатын, Абай, грубые слова.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Işık Y. Kadın sözcüğünün tarihsel süreç içerisinde değişen anlamları // Түркология. № 3, 2018. – s. 68-84.
2 Useev N. Köktürk harfli Yenisey yazıtlarındaki kadını bildiren kelimelerin anlamına göre eski Türklerde kadın imajı // Dil Araştırmaları. № 11, 2012, – s. 57-66.
3 Покровская Л. Термины родства в тюркских языках // Историческое развитие лексики тюркских языков, с. 11-81. – Москва: Изд-во АН СССР, 1961.
4 Сыздықова Р. Абайдың сөз өрнегі. – Алматы: Санат, 1995. – 207 б.
5 Clauson, Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish*. London: Oxford University Press, 1972. – 988 p.
6 Мамырбекова Г. Қазақ тіліндегі араб, парсы сөздерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы. 2017. – 658 б.
7 Ercilasun A.; Akkoyunlu Z. Dîvânu Lugâti’t-Türk. −Ankara: TDK Yayınları, 2015. – 995 s.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Gülensoy T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlüklerin köken bilgisi sözlüğü. – İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2018. – 1204 s.
9 Жанпейісов Е. Этнокультурная лексика казахского языка. – Алматы: Наука, 1989. – 292 с.
10 Сыздықова Р. Сөздер сөйлейді. − Алматы: Санат баспасы, 1994. – 272 бет.
11 Құнанбайұлы А. Абай Петербор баспасы. – Санкт-Петербург: Восточная печать, 1909
12 Петек Е. Абай өлеңдерінің қолжазбасы. – Алматы: Ұлағат баспасы, 2023.
13 Құдайбердіұлы Ш. Қазақ айнасы. Өлеңдер мен поэмалар. – Алматы: Атамұра, 2003. – 295 б.
14 Бөкейхан Ә. Бөкейхан Әлихан шығармалары, толықт. екінші бас., Том X. – Астана: Сарыарқа, 2016.
15 Мұқанов С. Өмір мектебі. – Алматы: Жазушы, 1970. – 485 б.

Материал поступил в редакцию журнала 26.01.2025

The semantics of the word katyn

Sh. Kurmanbaiuly[1], M. E. Adilov[1]
[1]Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan

The meaning of words in language is dynamic, constantly evolving through processes of expansion, narrowing, and shifts in connotation. Linguistics examines whether a word carries a positive or negative meaning, as well as the factors influencing these changes. Some words originally associated with negative meanings have developed positive connotations over time. For instance, Kazakh words such as ‘zhaman’, ‘shirkin’, ‘zhauyz’, ‘zhyndy’, and ‘sumdyk’ have undergone semantic transformation. The word ‘shirkin’, once meaning "beautiful," now primarily conveys a negative sense, while ‘zhaman’, used in phrases like ‘zhaman bala’ to ward off misfortune, has acquired a positive connotation in certain contexts, as seen in names like Zhamanbay and Zhamantai. Similarly, in Turkish, ‘yaman’ retains a positive meaning, whereas ‘shirkin’, meaning “magnificent” in Kazakh, has taken on a negative sense.

Conversely, some words have shifted from a positive to a negative meaning. A notable example is “katyn”, which originally signified "mistress, queen, or princess" in ancient Turkic but now conveys a derogatory meaning, referring to an "old or unpleasant woman." This study traces the semantic evolution of “katyn” from its use in ancient Turkic through the early 20th century, analyzing its changing connotations in the works of the great Kazakh poet Abai. The research explores the motivations behind this shift and the broader linguistic and cultural factors influencing semantic change.

Key words: semantics, word meaning change, katyn, Abay, Kazakh language.

REFERENCES

1 Işık Y. Kadın sözcüğünün tarihsel süreç içerisinde değişen anlamları [Women in the history of the historical process changing meanings]. Türkoloji dergisi, 2018, (89): 68-84.
2 Useev N. Köktürk harfli Yenisey yazıtlarındaki kadını bildiren kelimelerin anlamına göre eski Türklerde kadın imajı [The Image of Women in Old Turks Within The Meaning of The Words Which Reported Women and Passed at The Kokturk Lettered Yenisey İnscriptions]. Dil Araştırmaları, 2012 (11): 57-66.
3 Pokrovskaya L. Terminy rodstva v Tyurkskih yazykah. [Kinship terms in the Turkic languages]. (Moskva, Izd-vo AN SSSR, 1961).
4 Syzdykova R. Abaidyn soz ornegi [Abai's word expression]. (Almaty, Sanat, 1995).
5 Clauson G. An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen-Century Turkish. London: Oxford University Press, 1972.
6 Mamyrbekova G. Kazak tilindegi arab, parsy sozderiniң tusindirme sozdigi [Dictionary of Arabic-Persian words]. (Almaty, 2017, 658).

ISSN 2788-7979 (online)
7 Ercilasun A.; Akkoyunlu Z. Dîvânu Lugâti't-Türk. (Ankara, TDK Yayınları, 2015).
8 Gülensoy T. Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözlüklerin köken bilgisi sözlüğü [Etymological dictionary of Turkish dictionaries]. (İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2018).
9 Zhanpeisov E. Etnokul'turnaya leksika Kazakhskogo iazyka [Ethnocultural vocabulary of the Kazakh language]. (Almaty, Nayka, 1989).
10 Syzdykova R. Sozder soyleidi [Words speak]. (Almaty, Sanat, 1994).
11 Kunanbaiuly A. Olender [Abay's poems]. (Sankt-Peterburg, Vostochnaya pechat', 1909).
12 Petek E. Abai olenderi kolzhazbasy [Manuscript of Abay's poems]. (Almaty, Ulagat, 2023).
13 Kudayberdiuly Sh. Olender men poemalar [Poems]. (Almaty, Atamura, 2003).
14 Bokeikhan A. Shygarmalary [works]. (Astana, Saryarka, 2016).
15 Mukanov S. Omir mektebi [School of life]. (Almaty, Zhazushy, 1970).

Received: 26.01.2025

IRSTI 16.31.41 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp114-136

S.Ye. Nurgaliyeva[1], A.Sh. Zhumasheva[1]
[1]Toraighyrov University, Pavlodar, 140000, Kazakhstan

THE ROLE OF AUDIOVISUAL TRANSLATION IN SHAPING CULTURAL IDENTITY: DISNEY SONGS IN KAZAKHSTAN

This article examines the impact of audiovisual translation of Disney songs on the formation of cultural identity in Kazakhstan. The purpose of the study is to analyze how the translation of Disney songs can contribute to the strengthening or transformation of the cultural identity of the Kazakh people. The hypothesis is that the adaptation of song lyrics, in addition to semantic translation, includes localization elements that contribute to deeper emotional perception and audience identification with the content. Qualitative research techniques, such as analyzing translated texts and comparing the original and translated versions, are employed to determine how the translated songs are perceived emotionally. In the context of globalization, it is important to understand how foreign content adapted to local cultural contexts affects young people and their self-identity. The scientific novelty of the given research is that the study of audiovisual translation of Disney songs in the context of cultural identity formation in Kazakhstan represents a significant contribution to the existing academic literature. In contrast to traditional studies focusing on lexical and syntactic aspects of translation, this paper focuses on socio-cultural mechanisms that influence the perception of content by local audiences. The study examines how elements of localization and text adaptation can transform the original meaning of songs, making them more familiar and relevant to Kazakh audiences. This reveals how translated songs help young people to strengthen their cultural roots by creating a space for identification and self-awareness. The study's findings could be helpful to translators, educators, and cultural workers since they will aid in the development of more efficient methods for translating and modifying multimedia content in order to support the preservation and promotion of Kazakh cultural identity in the current global context.

Key words: audiovisual translation, cultural identity, Disney songs, Kazakh language, Kazakh audience, localization, adaptation.

MAIN PROVISIONS

With an emphasis on the translation of Disney songs into Kazakh for a young audience, we examine in this study how audiovisual translation (AVT) shapes cultural identity. The main focus is how young people in Kazakhstan's cultural views, emotional resonance, and social ideals are affected

ISSN 2788-7979 (online)

by the translation of these songs. In light of Kazakhstan's media environment, this study provides insights into how Disney songs support the development and maintenance of cultural identity by examining the translation techniques employed in these versions.

According to Wang and Dighigh [1], in recent years, the field of AVT has seen much growth. The study they conducted tracks the development of AVT from when it was first concerned with a few language-related topics, such as standards and the quality of translations, to its growing inclusion of a variety of multimedia outputs alongside technical advances. Around 2005, research began to deeply explore the translation of video games, TV series, and films, along with particular attention given to subtitling as well as dubbing as key modes of translation. Our research examines the ways in which AVT plays a role. This is in particular in the context of Disney songs, shaping cultural identity in Kazakhstan. Wang and Dighigh point out that AVT has progressively put emphasis upon how translation influences audience response, shifting from linguistic aspects for examining socio-cultural factors. Through thoroughly analyzing how these particular songs are localized for Kazakh audiences, this specific study effectively complements Wang and Dighigh's existing findings via complete exploration of the intersection of AVT, cultural identity, as well as the overall reception of foreign media in non-Western societies.

In the context of AVT, Derik's study [2] explores the peculiarities involved in translating audiovisual texts into Ukrainian, specifically focusing on dubbing of it. Derik sharply highlights both the cognitive and the linguistic processes that are involved in translation, along with semantic analysis coupled with synthesis, in addition to the role that cross-linguistic including cross-cultural differences play in AVT didactics. Relying on Derik's important understandings on translation strategies, this study precisely and thoroughly investigates how Disney songs, as a prominent form of Western media, are localized for Kazakh audiences. AVT becomes a tool for linguistic translation in this context. It also becomes a tool for negotiating many cultural differences. In order to translate songs from the original English versions into Kazakh that appeal to young audiences, cultural allusions, colloquial idioms, and regional values must be carefully considered. The study evaluates how young viewers' perceptions of the wider world and their own cultural identities are impacted by the translation choices used in Disney songs. Bartrina [3] argues that AVT requires a special theoretical approach because of the complex interaction among visual and acoustic elements within audiovisual texts. This specific approach goes far beyond certain common translation theories to account for that synchrony of image, sound, and language in translating audiovisual content. Based on Bartrina's understandings, this article uses our study to consider how AVT affects cultural identity by way of the adaptation of Disney songs. Just as with Bartrina's perspective, we highlight that AVT involves linguistic translation as well as adaptation to culture, thereby guaranteeing that the emotional elements along with the cultural elements within the songs resonate for Kazakh audiences. Jin [4] looks into the key idea of localization, which arose in the 1980s and also involves changing content in terms of language, technology, and culture to fit a certain area or market. Our research particularly concentrates, using Jin's established localization framework, on the specific ways Disney songs are localized toward Kazakh audiences. This process of cultural along with linguistic adaptation in Disney songs mirrors some principles of localization. It also guarantees that the media is quite accessible as well as meaningful to a specific target audience.

Making decisions on what to keep and what to change during the translation process is especially important when working with emotional and cultural content. A song like "Show Yourself" from Frozen 2 has a lot of emotional and thematic weight, for instance, and could be difficult to adapt across cultural boundaries. The difficulty is in preserving the song's emotional impact while making sure the Kazakh translation preserves its cultural significance.

Particular attention to language, rhythm, and melody is necessary when translating children's songs, especially in animated movies like those made by Disney. Wen and Li [5] effectively introduce the revolutionary Audio-Visual-Textual Span Localization (AVTSL) method, which smoothly integrates audio, visual, as well as textual modalities to greatly improve video localization. Their approach, with a combination of these three modalities, guarantees thorough predictions and

ISSN 2788-7979 (online)

consistent ones as well. Using all data that is available is important for fairly accurate content understanding, and this approach highlights that.

In Kazakhstan, the translation of Disney songs must take into account the phonological and syntactic peculiarities of the Kazakh language to make sure that the songs are not only comprehensible but also singable. This study looks at how Disney song translators deal with these difficulties, especially when it comes to changing the song's rhythm and structure without sacrificing its emotional resonance.

Through the translation of Disney songs into Kazakh, this study emphasizes the complex function that audiovisual translation has in forming cultural identity. The research emphasizes the significance of translation strategies in striking a balance between cultural adaptation, emotional impact, and linguistic integrity by referencing important works by Wang and Dighigh [1], Ilona Derik [2], Bartrina [3], Jin [4], Wen and Li [5], and others. The results provide important insights into the relationship between language, media, and culture and advance our understanding of how AVT affects the formation of cultural identities and shapes cultural narratives in Kazakhstan.

In order to support the study's focus on how Disney songs, when translated into Kazakh, contribute to the creation of cultural identities, this synthesis incorporates references from the works of eminent academics in the field of audiovisual translation.

INTRODUCTION

Audiovisual translation plays a key role in the global exchange of cultural products, especially among youth audiences who actively consume foreign content. In the context of globalization and the influence of international media such as Disney, it is important to explore how translation and adaptation of songs influence the formation of cultural identity in Kazakhstan. This topic is relevant because adapted versions of famous works can both reinforce and transform perceptions of cultural belonging and self-identity among young people. The purpose of this study is to analyze the impact of audiovisual translation of Disney songs on the cultural identity of Kazakh society. The objectives include the study of translation strategies, the use of localization elements and the identification of the audience's emotional response to the translated works. The hypothesis of the study is that successful adaptation of Disney songs in the Kazakh context promotes deeper emotional perception and identification of young people with the stories and characters presented. The literature review shows that previous research in the field of audiovisual translation has focused mainly on technical aspects and lexical solutions, while the impact on cultural identity remains under-researched. To achieve its objectives, the study employs qualitative methods, including analysis of translated texts, and a comparative study of originals and translations. The paper is organized as follows: the first section will review the theoretical framework of audiovisual translation and its relationship to cultural identity; the second section will analyze the translated Disney songs; conclusion will summarize the results and outline directions for future research.

Scholars Wang and Daghigh noted that meaningful technical improvements, like voice recognition and common online streaming services such as Netflix, have greatly affected AVT research, pushing it toward an undeniably more international, cross-disciplinary method [1]. This prominent shift is relevant in our study on the localization of Disney songs. In addition to that, the equilibrium between linguistic and cultural elements becomes considerably important in evolving media for a particular cultural context, such as Kazakhstan. Derik's significant findings highlight the significance of cultural adaptation in AVT, where the translation of musical lyrics and their emotional tone must closely match the cultural expectations of the target audience [2]. This is relevant to our research on Disney songs. This specific approach greatly enhances my understanding of the significant contribution that AVT makes to the formation of cultural identity. It accomplishes this by ensuring that translated material successfully connects with the various local audiences while preserving the crucial integrity of the source material. Given the difficulties in translating multimedia content, Bartrina [3] proposes that a greater emphasis be placed on film and media studies in determining the features of AVT. This viewpoint is especially pertinent to our study of Disney song

ISSN 2788-7979 (online)

translation since it supports the idea that localization requires taking into account not only linguistic factors but also visual and aural ones. The premise that AVT is a complex process requiring a sophisticated knowledge of how different modes of communication interact to shape cultural identity is further supported by Bartrina's interdisciplinary approach. Jin's examination of localization is very pertinent to the given research because translating Disney songs requires taking cultural factors into account in addition to language adaptation [4]. Similar to Jin's more general comments of how content must be adapted to match local expectations, the localization of Disney songs in Kazakhstan necessitates meticulous modifications to guarantee that both the lyrics and the musical content are in line with the local cultural identity. Wen and Li's method [5] is extremely pertinent to my research since it emphasizes how important it is to take into account not just linguistic translation but also the synchronization of language, music, and images when localizing Disney songs. AVT tactics that seek to maintain the original media's emotional and cultural importance while adapting it for various audiences can benefit from the techniques they provide for improving content localization accuracy. Banos and Diaz-Cintas [6] demonstrate how AVT helps to reshape media to conform to cultural norms and expectations, especially through non-professional actions. Disney songs in Kazakhstan are not merely language translations; they are a component of a more comprehensive cultural adaption that entails an awareness of regional cultural quirks, which may be made easier by unofficial translation attempts. The audience's opinions of Western media and, consequently, their sense of cultural identity is greatly influenced by this cultural adaptation.

The study by Talaván and Rodríguez-Arancón demonstrates how practical subtitling can enhance language proficiency and translation skills; localizing Disney songs necessitates a thorough comprehension of linguistic and cultural quirks. Similar to SUBFILM's reverse subtitling strategy, the active process of translating and adapting audiovisual content enables translators to interact with the content more deeply, guaranteeing that the localized songs capture the spirit of the original material while still connecting with the local audience [7]. Chaume's model is extremely important for examining how Disney content is modified to meet the local environment since, as he explains, AVT entails not just linguistic translation but also the complex challenge of navigating cultural nuances [8]. Our study obtains a better knowledge of how various translation techniques influence the cultural reception of localized audiovisual goods by utilizing Chaume's models. Ya-ru's work provides a framework for examining how Disney songs might be successfully translated to reflect Kazakhstan's distinct cultural character, enhancing our understanding of how linguistic and cultural factors influence translation decisions [9]. In addition, Murtazayevna [10] examines the language techniques that are crucial to the subtitling process and are employed to portray humor, colloquial idioms, and cultural nuances. Our knowledge of how Disney songs are localized is enhanced by the emphasis on linguistic and cultural tactics in subtitle translation, which guarantees both linguistic accuracy and cultural resonance for Kazakh viewers.

The process of adapting a product or piece of information for a particular market or cultural group is known as localization in the context of audiovisual translation. It entails considering the target audience's cultural, social, and economic traits in addition to translating the text. Localized content is interpreted more organically. This makes it easier for viewers to take in information and relate to the content on an emotional level. For instance, songs can connect more with local listeners if they are modified for a specific culture.

Dewi's study looks at how Gottlieb's subtitling techniques are applied in Netflix documentaries, with an emphasis on the translation methods used to modify content for viewers around the world. Our research acknowledges the significance of particular translation strategies in guaranteeing that the localized material preserves both linguistic accuracy and cultural relevance, which is consistent with Dewi's findings [11]. The premise that localization involves more than merely language equivalency– rather, it involves altering the content to better suit the local cultural context and increase the audience's interest in the content– is supported by Kapsaskis' study [12]. The dynamic character of audiovisual translation (AVT) and the unique difficulties presented by censorship in the Arab world are the main subjects of Albarakati's research [13]. The results shed light on how sensitive information can be managed through localization and subtitling, guaranteeing that language and

ISSN 2788-7979 (online)

cultural variances are honored without sacrificing the original content's integrity."Theoretical and practical aspects of localization in audiovisual translation, focusing on the different methods and strategies used by translators" is the subject of Nettebeck's investigation [14]. The article examines errors committed during the translation process and talks about instances of successful localization. According to Tuuli Ahonen, "localization has a significant impact on the translation process of audiovisual texts, requiring translators to adapt content and take into account cultural differences" [15]. The author talks about how translators can successfully modify content to satisfy local audiences' demands and expectations.

The expected results of the study may help to identify the mechanisms of translation's influence on cultural identity, which is important for translators, educators, and cultural workers. The significance of this study lies in the possibility of developing more effective strategies for adapting multimedia content that contribute to the preservation and popularization of Kazakh cultural identity.

MATERIALS AND METHODS

This study uses a qualitative research methodology to investigate how Disney song audiovisual translations influence Kazakh cultural identity. Because of its capacity to delve into the intricacies of audience perception, emotional reactions, and the more profound contextual meanings ingrained in the translated songs, the qualitative technique was chosen. A more nuanced understanding of how translation decisions affect how young audiences relate to both the original and translated text is made possible by the study's emphasis on qualitative analysis.

The original English lyrics to Disney songs and their Kazakh translations serve as the study's main sources of information. From a variety of Disney films, the song lyrics were chosen, with special attention paid to songs that have gained popularity in Kazakhstan. Three Disney songs (The song "Show Yourself" from Frozen 2, “Into the open air” from Brave, “The Bare Necessities” from The Jungle Book) were chosen for in-depth examination in this study. These songs were selected for a number of reasons, including their emotional depth, significance to the movie's plot, and their recurring cultural themes of empowerment, identity, and self-discovery.

The Kazakh translation and the original English lyrics of "Show Yourself", “Into the Open air”, “The Bare Necessities” were taken from the film's musical versions and publicly accessible subtitles. Other audiovisual materials, such as movie sequences and crowd responses (where available), were taken into consideration in addition to the lyrics in order to provide the study more context.

Comparative textual analysis and content analysis were both used in the analysis. The following crucial areas were thoroughly investigated:

1) Linguistic Features: The study examined the song's original and translated language selections. Identifying the usage of particular words, colloquial idioms, and potential semantic changes during translation were all part of this. Particular focus was placed on how the translation handled linguistic structures that can be specific to each culture as well as distinctions between the English and Kazakh languages.

2) Adaptation Techniques: A critical analysis was conducted of the translation techniques used to express the meaning of the song. This required figuring out how to preserve the original song's rhyme, rhythm, and melody while making sure the translation appealed to the intended audience. Specifically, tactics like foreignization (maintaining the original cultural setting) and domestication (making the song more culturally relevant to Kazakhstan) were recognized and examined.

3) Cultural References and Context: One of the central aims of the study was to assess how cultural references were handled in the translation. The analysis focused on how cultural references in the original English version of the song were adapted or replaced to make them more familiar and meaningful to Kazakh audiences. Additionally, the study considered how the song was contextualized within the broader cultural landscape of Kazakhstan, particularly regarding the themes of national identity, values, and tradition.

4) Emotional Context and Impact: The emotional load of the song– how the lyrics evoke feelings of empowerment, self-realization, and transformation– was examined. The emotional impact

ISSN 2788-7979 (online)

of the original and translated versions was compared to explore how well the translation preserved the emotional tone of the song. In doing so, the study analyzed the ability of the Kazakh version to evoke similar emotional responses in the audience as the original.

5) Structure and Rhythm: An important part of song translation is the adaption of musical structure and rhythm. The study investigated how the Kazakh translation retained or changed the original English lyrics' rhythm and meter. This involved analyzing the song's general flow when sung in Kazakh, as well as the syllabic count and the alignment of stress patterns.

The original and translated lyrics were compared side by side in order to perform the analysis. To find any shifts in meaning, structure, emotional tone, or cultural allusion, the lyrics were examined line by line. The study specifically concentrated on the following:

1) Semantic Correspondence: The extent to which the translation retained the original song's meaning was closely scrutinized, with special focus on any meaning additions or losses.

2) Emotional Load: Using a framework of emotional expression, the emotional resonance of the original and translated lyrics was examined, with particular attention paid to how well the translated lyrics captured the same emotional weight as the original.

3) Structural Comparison: To assess how well the translation adhered to the original song's musical specifications, the rhyme, meter, and rhythm of the lyrics were examined. When determining whether it would be possible to sing the translated words within the same melodic framework as the original, this was very crucial.

In summary, this qualitative method offers a thorough examination of the translation process and how it affects young listeners' cultural identities in Kazakhstan. This study provides important insights into how audiovisual translation can influence and reflect a society's cultural dynamics by examining both the language and emotional aspects of the translation. The results demonstrate both effective translation techniques that promote a closer cultural bond and potential difficulties when trying to maintain the emotional tone and cultural allusions of the source text in a different language.

RESULTS

Audiovisual translation is a complex process involving not only lexical and grammatical adaptation of a text, but also localization of cultural and emotional aspects of works. In recent decades, this process has been the subject of active research, emphasizing its importance in the context of globalization and cultural identity.

The songs "Show Yourself" from the Disney animated feature "Frozen 2", “Into the Open Air” from Brave, and “The Bare necessities” from The Jungle book were selected for translation analysis in this study. This decision was made because of the songs’ substantial emotional and cultural weight, as well as its significance within the framework of the story and character development. A pivotal point in the story is the song "Show Yourself," which addresses themes of self-identity, discovering inner power, and conquering fears (see Table 1).

Semantic correspondence, emotional load, original and translated structure, and rhythm are all examined in translation analysis. This method makes it possible to evaluate the impact of cultural contexts on how the song is interpreted and perceived in various linguistic and cultural contexts, as well as to gain a deeper understanding of how translation can either maintain or alter the meanings and emotions inherent in the original text.

Table 1 – Translation analysis of Disney song “Show yourself” from Frozen 2

Original text	Translation	Translation features
My destination is uncertain	Барар жерім белгіссіздік	Uncertainty and searching are conveyed in the original line. This meaning is preserved in the translation "Barar zherim belgissizdik," however the

ISSN 2788-7979 (online)

		phrase's structure might seem a little awkward for Kazakh speakers. Something like "Maqsatym belgissiz" or "Zholym belgissiz" would sound more natural.
What is this darkness?	Қандай түнек бұл?	An anxious and perplexed question is posed in the original line. This concept is effectively conveyed and an air of ambiguity is created by the translation "Kandai tunek bul?" Anxiety and caution are evoked by the query sentence. The term "tynek," which means "darkness," is used to convey a sense of mystique while appropriately describing the state mentioned in the original.
It’s an as unknown world as a way of my life is	Беймәлім дүние, сағымындай өткен өмірімнің	Semantic communication. Though certain sentences might not be totally exact, the translation usually keeps the original sense. For instance, the translation of "It's as unknown a world as a way of my life is" is "Беймәлім дүние, сағымындай өткен өмірімнің." Although the essential idea is retained in this translation, the usage of "sagymyndai" may slightly dilute the original meaning because "sagym" can be misleading when referring to vision or illusion.
Don’t hide yourself	Жүзіңді жасырмай	Emotional load. The emotional impact of the original is effectively conveyed in the translation. For instance, "Don't hide yourself" is translated as “Жүзіңді жасырырмай” maintaining the address's forceful tone.
I’ll achieve my dream, that’s my goal	Арманыма жетемін, мақсатым менің сол	Cultural sensitivity. The translation is sensitive to both cultural and emotional differences. The translation of the phrase "I'll achieve my dream, that's my goal" is "Armanima zhetemin, maksatym meni sol," which reflects the Kazakh mindset and emphasizes the significance of goals and dreams.
Don’t hide anymore	Жасырынба	Emotional load. In "Don't hide anymore," the word "zhasyrynba" is used to establish a more intimate and personal connection with the recipient.

ISSN 2788-7979 (online)

How long do I have to wait?	Күттім қанша?	Structure and rhythm. The rhythmic quality of the text may suffer if the translation does not always adhere to the original's rhythm. Lines like "How long do I have to wait?" are translated as "Kuttim kansha?" however the tune is not the same. Other passages, like "I longed for it, oh my dream" to "Ansadym-au, armanim-au," however, attempt to maintain the rhythmic framework.
Be true to yourself – I'll only be such!	Адал болар алдында – сол ғана	Use of vocabulary. The majority of the original's language is retained in the translation. Nonetheless, there are times when the word choice could be better. For instance, the translation of "Be true to yourself - I'll only be such!" is "Adal bolar aldynda - sol gana." Since "adal bolar" is not often used in informal conversation, it might not be the best option.

A song translation successfully conveys the main ideas and emotions of the original, although there are points that can be improved to better match the rhythm and cultural context. It is important to keep in mind that song translation is not just a lexical process, but a creative act that requires attention to linguistic and cultural nuances.

Analyzing the translation of songs requires special attention to several key aspects such as semantic correspondence, emotional load, structure and rhythm. For example:

1. "Or is it a secret?" – "Әлде тылсым ба?". Semantic correspondence: The question of mystery or the unknown is brought up in the original line. Although the phrase "alde tulsym ba?" effectively expresses this notion, the term "tulsym" can have a more mystical or magical meaning than the straightforward word "secret." By highlighting the mystery, this can somewhat alter the perception. Emotional load: Tension and expectation are created by the interrogative form. The addition of mystery by the usage of "tulsym" can enhance the translation's appeal within the song's context.

2. There's one dream I'm waiting for" – "Бір арман бар мен күткен". Semantic correspondence: The translation faithfully captures the essence of the source text. Hope and expectation are emphasized in both statements. Rhythm and structure: The rhythm of the original song is well preserved by the natural and flowing sound of "Bir arman bar men kytken." To improve the artistic effect, more lyrical wording might be taken into consideration.

3. "Even such a hurry isn't enough to get it" – "Асыққанмен жеткізбейтіндей ол". Semantic correspondence: Hurrying will not produce the intended outcome, as the original text suggests. Although it seems a little harsh, the translation "Asykkanmen jetkizbeitindey ol" keeps the sense. "Asygyp ta jetpeymin" is an alternative that can seem more natural. Emotional load: There is a sense of despair in this statement. This mental condition is successfully translated, albeit the language may cause it to lose some of its impact.

4. "I had felt you as a friend, which I took with me and flew away" – "Сыңарымдай сездім сені, алып ұштым мен самғай". Semantic Correspondence: The original expresses sentiments of grief and friendship. The term "самґай" may sound a little antiquated, but the translation " Сыңарымдай сездім сені, алып ұштым мен самғай " well expresses this meaning. The text might be easier to understand with a more contemporary expression. Emotional load: This line is filled with

ISSN 2788-7979 (online)

nostalgia. The translation effectively conveys this emotion, although it is worth bearing in mind that the use of certain words can affect perception.

5. "Look at me now" – "Көрінші маған". Semantic Correspondence: A call for attention is expressed in the original line. This call is maintained in the translation "Korinshy magan," however more forceful variations like "Qarashy magan!" may be taken into consideration. Emotional load: The expression conveys an urge for attention. This emotional element is effectively conveyed in the translation, which makes it useful within the song's setting.

Translation analysis of the song “Into the Open air” from the Disney movie Brave was conducted for comparing the original English lyrics with the Kazakh translation focusing on its semantic correspondence, emotional load, structural comparison, and cultural references (see Table 2).

Table 2 - Translation analysis of Disney song “Into the Open air” from Brave

<table>
<tr><th>Key areas</th><th>Original text</th><th>Kazakh translation</th></tr>
<tr><td rowspan="3">Semantic correspondence</td><td>1. “This love, it is a distant star/ Guiding us home wherever we are”;
2. “I want to feel my feet on the ground/ And leave behind this prison we share”;
3. “Can we carry this love that we share? / Into the open air”.</td><td>1. «Бұл махаббат – жарық жұлдыз / Жетелйтін бізді арманға»;
2. «Жанбай жақұт, өшпесін бақыт / Жарқыра, сен таңдай атып»;
3. «Екеумізді тербетсін әнім / Өмір әлі алда»</td></tr>
<tr><td colspan="2">Semantically, both translations express love as ethereal and guiding; the English "distant star" is retained in the Kazakh as "жарық жұлдыз" (bright star), preserving the celestial metaphor; however, the Kazakh translation adds the idea of "leading us to dreams" with "жетелейтін бізді арманға" (guiding us to dreams), a more figurative interpretation than the English "guiding us home." Similarly, the Kazakh version mirrors the English version's lines about breaking out from incarceration and feeling grounded, albeit with slightly different images. "Жанбай жақұт, өшпесін бақыт" (May the unburned diamond, happiness not fade) is a Kazakh phrase that emphasizes the preservation of happiness over the idea of freedom.
Last but not least, the translation of "Into the open air" is quite straightforward, preserving the imagery of openness, even though the Kazakh version adds new parts like "Өмір әлі алда?" (Life is yet ahead?) which engenders a feeling of hope and expectation.</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Emotional load</td><td>There is a sense of hope, wondering, and desire in the English lyrics. The frequent use of "into the open air" conveys a yearning for freedom and self-awareness.</td><td>The Kazakh translation places a strong emphasis on sentiments of love, tenacity, and a nearly spiritual desire for contentment and happiness. Expressions such as "Өмір әлі алда?" (Life is still ahead?) establish a contemplative and optimistic tone.</td></tr>
<tr><td colspan="2">Both translations have a comparable emotional burden, but the English version feels more personal and emphasizes personal development and freedom, while the Kazakh text tends to be more upbeat and poetic in its message of hope.</td></tr>
</table>

ISSN 2788-7979 (online)

Structural comparison	With the recurrent phrase "Into the open air," which serves as a sort of emotional anchor throughout the song, the English lyrics are straightforward but impactful.	The Kazakh version adds more lyrical lines that give it a more wide, almost philosophical tone, even if it stays mostly true to the English format. For example, "Өмір әлі алда?" (Life is still ahead?) is a contemplative question that gives the song a contemplative undertone.
	The Kazakh version is marginally more detailed, with more introspective pauses and depth, according to the structural comparison. Compared to the English version, which is more straightforward and repeated, this results in a little change in tempo and emotional intensity.	
Cultural references	Love is portrayed in the English lyrics as a guiding star, a scorching sun, and the open air– all of which are universally recognized symbols in many cultures.	Such phrases as "Жанбай жақұт, өшпесін бақыт" (May the unburned diamond, happiness not fade) conjure additional cultural references to the idea of treasure and enduring beauty, which is a prominent lyrical theme in Kazakh literature and song. The Kazakh version also includes more local imagery. In several Central Asian lyrical traditions, the line "Жарқыра, сен таңдай атып" (Shine, you, rise like the dawn) also reflects the value of light, daybreak, and fresh starts.
	Regarding cultural references, the Kazakh rendition uses metaphors and imagery that would be extremely meaningful to audiences who understand Kazakh, so anchoring the song inside the local cultural framework. Despite being generally known, the English version is devoid of these particular regional quirks.	

While adding layers of cultural richness and emotional delicacy, the Kazakh translation of Brave's "Into the Open Air" remains substantially true to the original song's themes and structure. The song is firmly entrenched in Kazakh poetry traditions thanks to the use of local metaphors in the Kazakh translation, which also highlights deeper philosophical and reflective tones despite the semantic correlation being mostly accurate. Although minor, the structural adjustments heighten the emotional effect by moving the English version's simple optimism to a more nuanced, optimistic examination of life's path.

The same analysis was conducted in the song “The Bare Necessities” from Disney cartoon “The Jungle Book” (see Table 3).

Table 3 – Translation analysis of the Disney song “The Bare Necessities”

Key areas	Original text	Kazakh translation

ISSN 2788-7979 (online)

Semantic correspondence	1. “Look for the bare necessities / The simple bare necessities /Forget about your worries and your strife”; 2. “Old Mother Nature’s recipes / That brings the bare necessities of life”; 3. “The bare necessities of life will come to you”.	1. «Орманда күн көрем десен / Көңіл байла да тізіл менімен»; 2. «Табиғат берер әрі сын / Осы ғой сені бақытты еткен»; 3. «Өмір шіркін білсен балдай тәтті».
	The main idea of both the English and Kazakh versions– the basic joys of life that result from coexisting peacefully with nature– is maintained in terms of semantic correspondence. The translation of the English phrase "bare necessities" into Kazakh is " Табиғат берер әрі сын " (Nature will give you more), which somewhat changes the emphasis from only the "bare necessities" to a more comprehensive understanding of nature's wealth. The phrase "Өмір шіркін білсен балдай тәтті" (Life, if you knew, is as sweet as honey) is also used in the Kazakh translation. It highlights the sweetness and simplicity of life while preserving the general idea of its basic joys.	
Emotional load	Lighthearted, lighthearted, and upbeat, the English lyrics emphasize unwinding and savoring life's small joys. Particularly in the lines about utilizing claws and plucking pears, the tone is lighthearted and amiable.	Much of the humor is still present in the Kazakh translation, which has a comparable upbeat tone. Lines such as "Өмір шіркін білсен балдай тәтті" (Life is as sweet as honey) keep the emotional load positive and cheerful. The song feels warm and intimate because of the reference to "досым" (my friend), which seems to be a request for the listener to share in life's simplicity.
	However, a deeper connection to nature and her rhythms is suggested by lyrics like "Табиғат берер әрі сын" (Nature will offer you more), which seem to add a philosophical element to the Kazakh version's depiction of life as something to be understood and savored.	
Structural comparison	Particularly with the repeated words of "The bare necessities" and the theme that "life will come to you," the English version has a repetitive and captivating pattern. The song's repeating pattern reinforces its carefree theme while making it easy to sing along to.	The framework is essentially the same in the Kazakh version, however it is modified to fit the language's rhythm and flow. The original repetition of "bare necessities" is replaced with the phrase "Өмір шіркін білсен балдай тәтті" (Life, if you knew, is as sweet as honey). This minor alteration adds a regional flair while maintaining the structure.
	The Kazakh version is simpler, focusing more on the beauty of nature and less on such lighthearted asides, but the English version has entertaining elements, such as the amusing remark about using claws to pick a pear.	

ISSN 2788-7979 (online)

Cultural references	The song's allusions to nature (bees, honey, ants, pawpaw fruit, etc.) are rooted in a tropical forest environment in the West and have a worldwide appeal while explicitly referencing images of jungle plants and animals.	The graphics is slightly modified in the Kazakh version for localization. While the English translation includes terms like "pawpaw" and "prickly pear," the Kazakh translation streamlines these by emphasizing the idea of honey and the sweetness of life. The lyric "Құмырысқалардың шырынның" (the sweetness of the ants) is exclusive to the Kazakh version and alludes to the ants' hardy and sweet disposition, which is culturally significant in many Central Asian regions where ants are prevalent in the wild.
	Additionally, the Kazakh version says "жүндей орманым жайлау үйім" (my home is like a meadow in the forest), which relates the song to the Kazakh notion of home and nature, indicating a pastoral, nomadic lifestyle that resonates with traditional Kazakh culture.	

The Bare Necessities' Kazakh translation incorporates regional cultural symbols and imagery while preserving the spirit and casual vibe of the original English text. Though the Kazakh version adds a somewhat deeper philosophical viewpoint on life's sweetness, both versions celebrate life's joy and simplicity, demonstrating a strong semantic similarity. The Kazakh version pulls on the warmth of nature, making it feel more intimate and culturally specific, although the emotional weight is still joyous and lighthearted. In terms of culture, the song conforms to the pastoral, nomadic values of Kazakh society by substituting more recognizable references, such as bees and ants, with Western imagery of tropical fruits and animals. According to the structural comparison, the Kazakh version adds some phrasing alterations to keep the song flowing naturally for Kazakh speakers, even though the rhythm and tone are kept the same.

In conclusion, the translated lines typically preserve the original's emotional resonance and meaning. Nonetheless, there are a few things that may be done better to increase the sound's naturalness and emotional impact. To guarantee that the listener is completely engrossed in the material, quality localization necessitates paying close attention to linguistic and cultural quirks.

By focusing on the themes of self-identity, aspiration, and search, the translation maintains the conceptual integrity of the original. Both the original and the translation deal with the themes of self-expression and dreaming. Although there are some aspects that could be altered to better fit the rhythm and cultural setting, a song translation effectively captures the essential concepts and feelings of the original. It is crucial to remember that translating songs is a creative endeavor that calls for consideration of language and cultural quirks rather than only being a lexical process.

In audiovisual translation, localization entails adjusting not just language components but also cultural, social, and aesthetic characteristics to make the final product more relatable and intelligible to the intended audience. Localization elements in the given Disney songs:

1.Language changes: The usage of the Kazakh language in the song "Into the Open Air" is a crucial component of localization, taking into consideration the unique vocabulary and phraseology of the language. As an illustration, the Kazakh translation of "This love, it is a distant star" and "I want to feel my feet on the ground" is "Bul makhabbat - zharyk zhuldyz, Zheteleytin bizdi armanga." Here, the regional metaphors "zharyk zhuldyz" (luminous star) and "armanga" (dream) are more relatable and familiar to Kazakh culture. The phrase "The bare necessities of life" in the Kazakh translation of the song "The Bare Necessities" is changed to "Omir shirkin bilsen baldai tatti," which, when translated literally, means "Life is sweet as honey." This modification simplifies the song and highlights the importance of small pleasures, making it easier for the audience to grasp and relate to.

ISSN 2788-7979 (online)

2. Cultural references and symbolism: The song "The Bare Necessities" demonstrates the localization of cultural components. For instance, the words "pear" (pear) and "pawpaw" (papaya) are translated to "Kumyryskalardyn shyryn" (ant juice) and "Kuimak" (fluffy pancakes), which are more known to the Kazakh audience. Because of its connections to the country's food and environment, these modifications enable the song to be more relatable to young Kazakhs. With references to the steppes and natural imagery like "zhuregin" (heart) and "zher" (earth), the song "Show Yourself" from Frozen 2 incorporates aspects of Kazakh mythology and nature that evoke a strong sense of introspection and a connection to the natural world.

3. Musical adaptation: Taking into consideration cultural customs and preferences, musical elements are also modified when translating songs. For instance, you can incorporate a local sound into Kazakh songs by using national musical instruments, like the dombyra. This helps to maintain the song's original vibe while also giving the Kazakh audience a more genuine impression of it. By including components of folk melodies and rhythms, the musical arrangement of the song "The Bare Necessities" can be modified to take into consideration Kazakh traditional music, bringing the composition closer to Kazakh musical tastes.

4. Sociocultural adjustments: Adapting sociocultural components for the intended audience is known as localization. For instance, the English-language line about "birds" in the song "Into the Open Air" may be swapped out for more culturally relevant Kazakh symbols, like "kus" (bird), which connotes freedom and the vast Kazakh grassland. This localization component highlights the connection to the natural environment while preserving the original's meaning. The song "Show Yourself" incorporates traditional Kazakh values, such as "tugan zher" (native land) and "uly maksat" (great goal), to localize key motifs and images, like the search for one's true self. This helps to integrate the songs into Kazakhstani culture.

5. Identification with culture: When translated songs speak to national issues and themes, they become a part of the local culture. The Kazakh translation of the song "The Bare Necessities" emphasizes the theme of simplicity of life, which is relatable to many Kazakhs, particularly in rural areas where people respect natural harmony and a simple lifestyle. Through popular music, it gives young people a sense of cultural identity. Localization through Kazakh natural symbols (steppes, mountains) in the song "Show Yourself" helps young people feel a connection to national values and traditions, particularly when it comes to discovering who they are and what their mission is.

To conclude, the songs "Into the Open Air," "The Bare Necessities," and "Show Yourself" serve as examples of how localization can both deepen the bond with Kazakh youth's cultural identity and preserve the original's meaning.

We will examine the given analysis by figuring out the frequency of specific word choices, colloquial idioms, and semantic shifts occur in the translation in order to provide quantitative metrics. The translation of the song "Show Yourself" from Frozen 2 will also be examined, along with the dominant translation strategies employed. With this method, we may systematically assess how the translation decisions impact the target language audience as well as the meaning and emotional load that are delivered.

Let us start by examining the important terms that are employed in the song's original and translated versions (see Table 4). The goal is to determine how frequently specific words appear in both versions and whether this indicates the song's main ideas.

Table 4 – The frequency of specific word choices from the provided Disney songs

Word	Original (English)	Translation (Kazakh)	Frequency	Comments
Dream	5	5	5	Several times, the word "dream" ("арман") is used to highlight aspiration and hope. The word, which denotes the main theme of self-discovery, appears the same number of times in both versions.

ISSN 2788-7979 (online)

Goal	3	3	3	Additionally, the word "goal" ("мақсат") is used frequently, which emphasizes the importance of reaching individual goals.
Hide	2	2	2	Hide ("жасыру") makes two appearances, which is in line with the idea of being authentic.
Self	3	3	3	The song's central idea of self ("өзін") emphasizes the value of expressing oneself.

The essential ideas of the song were maintained throughout the translation by sticking with the most commonly used thematic terms, such as dream and goal.

Next, words with emotional weight were counted (see Table 5).

Table 5 – The frequency of emotional words

Emotional word	Original (English)	Translation (Kazakh)	Frequency	Comments
Anxiety	2	2	2	Words that convey anxiety, like "darkness" (tünek), keep feelings intense.
Hope	1	1	1	In the translation, hope ("үміт") appears once, signifying the aspirational moment.
Despair	1	1	1	Despair can be heard in both renditions (in the phrase "Even such a hurry isn't enough...").
Truth	2	2	2	The song's emphasis on authenticity is reflected in Truth ("Адал").

Next, we found out any metaphorical language or colloquial expressions in the translation. It might be necessary to modify these colloquial terms to fit the target language and culture (see Table 6).

Table 6 – The frequency of colloquial idioms

Original phrase	Translation	Type	Frequency	Comments
"Show yourself"	"Жүзіңді жасырмай"	Idiomatic	5	This expression still calls for self-disclosure, but it has been modified to be more culturally acceptable.
"I'll achieve my dream"	"Арманыма жетемін"	Literal/ Adapted	3	This translation emphasizes self-achievement and retains emotional resonance despite being blunt.
"Don't hide anymore"	"Жасырынба"	Idiomatic	1	Translations are condensed and simplified, but the emotional impact is retained.

The Kazakh original used more informal structures to suit the local culture, while the translation modified important phrases (such as "Show yourself") to preserve their emotional impact (see Table 7).

Table 7 – Semantic changes and their frequency

Original phrase	Translation	Semantic change	Frequency	Comments
"What is this darkness?"	"Қандай түнек бұл?"	Semantic change	1	The translation of "darkness" is "түнек", which has a more mystical or supernatural connotation than the neutral word "darkness."

ISSN 2788-7979 (online)

“It’s an unknown world…”	“Беймәлім дүние, сағымындай өткен өмірімнің...”	Semantic change	1	A more emotive, fleeting quality is introduced by the usage of "сағымындай" (like a mirage), which somewhat alters the tone.
“Even such a hurry isn’t enough”	“Асыққанмен жеткізбейтіндей ол”	Semantic change	1	The translation seems stronger because of the tiny variation in subtlety caused by the usage of "жеткізбейтіндей" (won't bring me closer).

To improve their emotional impact or to better suit the cultural setting, several phrases were subtly changed. For example, the word "darkness" was changed to түнек, which has a more mystical meaning.

The translation methods that are employed to convey meaning in the target language are quantified in this section. These methods could be paraphrasing, adaptation, modification, or literal translation (see Table 8).

Table 8 – Type of translation techniques used

Translation technique	Examples	Frequency	Comments
Literal translation	"Арманыма жетемін" (I’ll achieve my dream)	3	With little structural alterations, the translation stays true to the original meaning.
Adaptation	"Жүзіңді жасырмай" (Show yourself)	5	To make the sentence sound natural and suitable for the Kazakh language, cultural alteration was required.
Paraphrasing	"Беймәлім дүние, сағымындай өткен өмірімнің" (It’s an unknown world...)	1	In order to convey the original's meaning and emotional depth, several phrases needed to be paraphrased.
Modification	"Асыққанмен жеткізбейтіндей ол" (Even such a hurry isn’t enough...)	1	The sentence flows more smoothly now that it has been modified to fit the Kazakh context.

The most common translation method was literal translation, which was followed by paraphrase and adaptation. This implies that although the translation was modified for cultural and emotional relevance, it stayed largely true to the source.

To sum up, quantitative measurements allow us to observe that the translation of "Show Yourself”, “Into the open air” and “The bare necessities” successfully preserves the essential ideas and emotional impact of the original song. The translation method mostly concentrated on literal translation with little modifications for emotional depth and cultural relevance, even though some semantic subtleties and colloquial idioms were modified.

Participants (youth 16–25 years old) are interviewed in a semi-structured manner to learn how they evaluate the translated songs, how much they identify with the Kazakh background in the translations, and how this affects their sense of cultural identity. The respondents’ answers on the topic of perception songs and their influence on cultural identity:

1.The song “Into the Open Air”: Many participants pointed out that the song's Kazakh translation is seen as more intimate and cozier, particularly when the themes of independence, home, and nature are brought up. Some participants, however, felt that the translation text lost some of the original dynamics of the English version, which conveyed the longing for "open air" and freedom from restraints. According to the young person, the Kazakh version fosters a stronger bond with one's

ISSN 2788-7979 (online)

homeland, which results in a feeling of "home comfort." Lines about "joy of life" and "well-being," for instance, are more in accordance with Kazakhstani culture, which values a sense of location.

2. The song “The Bare necessities”: It was crucial to stress that this song's translation into Kazakh is seen as having a happy and playful theme, which aids young people in connecting it to a good attitude on life and with Kazakh culture, which emphasizes simplicity and harmony with the natural world. key respondents, however, believe that key phrases– like the joke about "prickly peaches" or "fingers"– lose their fun quality in the Kazakh translation. However, the emphasis on the "sweetness of life" and the reference to regional natural features (such as "құмырысқалар" – ants) establish connections with daily existence. The young person observed that the song's "native" sound is enhanced by the inclusion of natural motifs and allusions to traditional aspects of Kazakhstani life, such as friends and meadows.

3. The song “Show yourself”: Because it deals with the themes of self-discovery and self-determination, this song provoked more in-depth conversations. Youth pointed out that the emphasis on finding inner peace and reestablishing a connection to one's roots is reinforced in the Kazakh translation. Nonetheless, several participants observed that the text is more in line with their understanding of the universe when pictures that are familiar to Kazakh culture are used, such as the symbolism of nature and the soil. This impression has to do with how the Kazakh translation is seen as a reminder of how crucial it is to find one's path within the framework of folk culture. The song strikes a deep chord with those customs that young people can identify with the richness and individuality of the Kazakh people.

Translated songs like "Into the Open Air," "The Bare Necessities," and "Show Yourself," the survey finds, have a big influence on how Kazakh youngsters view their cultural identity. By incorporating Kazakh cultural components into the international music business, these translations preserve and strengthen the country's identity while fostering a sense of global connectedness among the younger generation.

As a result, current study highlights the intricacy and variety of audiovisual translation procedures in addition to their influence on cultural identity. By examining case studies of Disney song translations in Kazakhstan and examining how these modifications affect Kazakh youths' perceptions of cultural identity, this research aims to contribute to the body of current work. In order to uncover new facets of WUA and cultural identity, the emphasis will be on translation, adaptation, and audience emotional response.

DISCUSSION

While making the required linguistic and cultural adaptations, the translated lyrics of the songs "Show Yourself" from the animated film Frozen 2, “Into the Open air” from Brave, “The Bare necessities” from The Jungle Book essentially maintain the emotional depth and conceptual significance of the original. The translation process demonstrates how difficult audiovisual translation is, with the emotional impact, cultural background, and rhythm of the music all playing important parts. Important elements like emotional resonance, rhythmic fidelity, and semantic correspondence were carefully considered, and some small changes were made to adapt them to the target language and culture.

It was necessary to carefully balance linguistic accuracy, cultural sensitivity, and the emotional resonance of the original content when translating the song's lyrics into Kazakh. We can place our findings within the larger trends and difficulties in AVT research by consulting the work of Wang and Dighigh, Bartrina, Jin, Wen and Li, Talavan and Rodriguez-Arancon, Albarakati, Dewi, Kapsaskis, and Murtazayevna.

One of the main challenges when translating “Show Yourself” is to maintain the sentiments and cultural weight of what the song discusses. For instance, within that specific line "I’ll achieve my dream, that’s my goal," we translated this as "Арманыма жетемін, мақсатым менің сол." This translation aligns with the Kazakh cultural emphasis on goal-setting and personal achievement to a definite degree. This form of cultural adjustment aligns with Albarakati's study [13], and someone

ISSN 2788-7979 (online)

who stresses changing subtitling methods to cultural standards with anticipations. In our thorough study, we observed that several translations, such as "Жүзіңді жасырмай" for "Don't hide yourself," maintain the complete emotional intensity of the original by precisely preserving its directness, thereby reflecting the broad-ranging effect of emotionally charged translations discussed by Bartrina [3] in her important research on audiovisual translation practices.

In translating particular sentences, we changed the order as well as grammar to keep the meaning understandable along with keeping the Kazakh language sounding normal. For instance, the expression "It's an unknown world as a way of my life is" became "Беймәлім дүние, сағымындай өткен өмірімнің," trying to keep the source meaning, yet it reveals a difficulty mentioned by Dewi [11] in an AVT study, where translation subtleties are talked about, such as changing sentence makeup to work within time and space restrictions in subtitles. Likewise, within our translation work, the particular choice with "сағымындай" (as an illusion or mirage) might deviate slightly from the original wording, but was selected specifically to convey a deeper cultural and emotional context for Kazakh speakers, reflecting Dewi's concept with changing translations into local culture, while maintaining the emotional load still.

Both the English and Kazakh renditions of the composition descriptively communicate a deep feeling of optimism and desire, though the affective coloring varies marginally. The original English lyrics underscore freedom, self-awareness, along with a personal adventure, as seen in the recurrent phrase "into the open air." The Kazakh translation, in contrast, highlights love, tenacity, coupled with an almost spiritual longing for happiness, with expressions such as "Өмір әлі алда?" (Life is still ahead?). This considerate approach, clear in the Kazakh version, improves the song's feeling and presents a more pensive and hopeful understanding, consistent with Talavan and Rodriguez-Arancon's [7] finding that reverse subtitling projects frequently bring about a considerate and cooperative learning process, particularly when operating in diverse cultural settings.

The emotional weight in the Kazakh version, even though quite alike in sentiment, introduces several lyrical pauses, giving a more introspective quality in contrast to the straightforward as well as repetitive rhythm of the English lyrics. This slight alteration to tempo and emotional intensity additionally corresponds with Dewi's [11] discoveries on how AVT has the ability of introducing new emotional layers throughout the translation, especially when working with musical and lyrical content with translation.

The translation of "The Bare Necessities" into Kazakh clearly depicts how AVT can thoroughly change a song's emotional, semantic, as well as cultural content for a different audience while carefully preserving the original's key messages. The Kazakh version uses a collection of more poetic and culturally resonant metaphors. For instance, "балдай тәтті" (sweet as honey) and "Құмырысқалардың шырынның" (the sweetness of the ants) in the song improves the entire meaning, aligning it more closely with Kazakh linguistic and cultural norms. Also, the shift in emotional tone toward a more considerate and also philosophical understanding expands on the first one, making a stronger emotional connection with people. This assessment depicts the manner in which AVT may improve certain cultural and emotional aspects in a text, which backs up such conclusions made by many academics such as Talavan and Rodriguez-Arancon [7], Dewi [11], and Albarakati [13], who bring attention to a value of cultural awareness, original modification, and emotional intensity throughout the translation procedure.

In the article by Nettebeck H.W., the section about subtitling refers to how important it is to keep both the meaning and the emotional feel of something when translating it [14]. This is particularly relevant to the song's lyrics, as a certain emotional effect can greatly vary based on language and cultural context.

When put into another language, the words of the song "Into the Open Air" have linguistic meaning. The translation could also produce a different emotional effect. For example, specific poetic aspects in the Kazakh rendition (like the careful employment of figures of speech such as "Жарқыра, сен таңдай атып" which means "Shine, as you rise like a star") bring an element of large cultural depth that should be important to maintain carefully during translation, especially if subtitles are used to help even more people understand international music. This mirrors the idea in Nettebeck's article

ISSN 2788-7979 (online)

regarding the function of translators as well as filmmakers in guaranteeing that the wholeness of the original work is kept across many languages, thereby protecting its emotional depth.

The Kazakh rendition of The Bare Necessities presents a special cultural interpretation of the song's fundamental purpose. In Kazakh poetry, the concept of ecological harmony is likewise stressed, albeit understood through the prism of Kazakh cultural tenets. The verses allude to the natural world as affording both many important provisions and a measure of affective fulfillment. The Kazakh rendition possesses supplementary cultural subtleties, in which allusions to the terrain as well as fauna elicit a more deep response from many spectators, reflective of their thorough comprehension of their bond with the natural world in addition to unpretentiousness.

In Kazakh culture, verses that depict bees preparing honey for the listener and the reference to ants characterize more than the simple pleasures of nature. These verses denote the importance of comradeship and propagation. The song's central principle is upheld– uncovering gratification through simple, natural aspects of life– yet the subtleties of local traditions and the connection to the ecological field elevate its importance for people who comprehend the Kazakh tongue.

Ahonen stresses that translation devoid of context might trigger a lessened cultural effect, possibly preventing the audience from completely understanding the subtleties of the original work [15]. This is clear when examining the Kazakh version of "The Bare Necessities." While the song's central concept is maintained– pointing out simplicity and obtaining joy from life's basic needs– the cultural foundations of the original English version might be shaded or changed in the adaptation. As an illustration, within the English translation, the figure Baloo's absolutely unfettered disposition pertaining to being is greatly rooted in a definite Western comprehension of subsisting harmoniously alongside the environment. However, within the Kazakh interpretation, multiple additional allusions to regional natural elements as well as cultural traditions are present, possibly impressive an even more forceful chord among a Kazakh audience. The reference to "pawpaw" and "prickly pear," for instance, in a modified manner makes the words greatly more applicable within the local environment.

To sum up, the translation of the songs "Show Yourself", "Into the Open Air", "The Bare Necessities" highlights the difficulties and complexities of audiovisual translation, particularly with regard to maintaining rhythmic integrity, cultural relevance, and emotional resonance. Although the main themes of self-identity and desire were mainly well conveyed by the translation, there were a few minor rhythmic and structural errors that might be fixed in further iterations. All things considered, this study supports the notion that translating songs is an artistic undertaking requiring rigorous linguistic and cultural analysis. Future studies should look more closely at how audience engagement is affected by audiovisual translation and how new technologies could help improve translation procedures in the international entertainment sector.

CONCLUSION

The song's localization takes into consideration the Kazakh people's unique culture and mindset. It is possible to modify some of the original sentences to reflect associations and meanings more familiar to Kazakh listeners. Using Kazakh-related terms and expressions, for instance, fosters a closer bond with the audience. A song's emotional impact, which varies based on the cultural setting, is also taken into consideration when translating it. The song's message may be more impactful for listeners if the Kazakh version contains words and phrases that support sentiments of self-expression and identification. To improve comprehension, some parts of the original text can be changed. For instance, the song's basic message can be maintained in a more comprehensible context by substituting more recognizable metaphors or symbols with visuals that could be unfamiliar to Kazakh culture. It's critical to preserve the original text's rhythm and melody when modifying it. To better fit the melody, this can necessitate modifying the phrase structure. The intention is to preserve the general message and emotional impact, even though this may mean alterations to the original text. Therefore, "Show Yourself"', "Into the Open air", "The bare necessities" localization and lyrical adaptation help to alter the song's original meaning and make it appealing to Kazakh listeners. These

ISSN 2788-7979 (online)

modifications preserve the work's artistic integrity while fostering a strong emotional bond and improving the content's accessibility and comprehension.

Key findings:

1.Impact of translated songs on cultural identity perception: Songs like "Into the Open Air," "The Bare Necessities," and "Show Yourself" assist to bridge the gap between Kazakh culture and the international music business by positively influencing how young Kazakhs view their cultural identity.

2. Integration of cultural elements: Song translations help incorporate aspects of Kazakh culture into international musical traditions. This aids in the young people's understanding of Kazakh culture as a component of the global cultural landscape.

3. Cultural adaptations and challenges: Even while the response was mostly good, several responders pointed out that the translation loses some of the original's humorous elements, such the humor in expressions like "prickly peach." This emphasizes how important it is to conduct more research on preserving amusing and fun aspects while localizing.

4. Sociocultural adaptation: By building a bridge between the intended audience and the original culture and language, song localization promotes a stronger sense of cultural identity and belonging among young people.

REFERENCES

1 Wang, Y., & Daghigh, A. J. (2024), Two Decades of Audiovisual Translation Studies: A Bibliometric Literature Review. SAGE Open, 14(3), 21582440241274575. https://doi.org/10.1177/21582440241274575

2 Derik, I., Yukhymets, S., Bytkivska, Y., Kozachyshyna, O., Hrachova, I., & Kobuta, S. (2024), Peculiarities of Translating English Audiovisual Text: A Didactic Aspect. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 16(2), pp. 527-549. https://doi.org/10.18662/rrem/16.2/870%20%20%20

3 Bartrina, F. (2008), The challenge of research in audio-visual translation. In Topics in audiovisual translation. John Benjamins Publishing Company, pp. 157-167. https://doi.org/10.1075/btl.56.17bar

4 Jin, Y. (2024), Localization in translation. Miguel A. Jiménez-Crespo. Digital Scholarship in the Humanities, fqae086, https://doi.org/10.1093/llc/fqae086

5 Wen, Z., & Li, B. (2024), Learning to Unify Audio, Visual and Text for Audio-Enhanced Multilingual Visual Answer Localization. arXiv preprint arXiv:2411.02851. https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.02851

6 Baños, R., & Díaz-Cintas, J. (2024), Exploring new forms of audiovisual translation in the age of digital media: cybersubtitling and cyberdubbing. The Translator, 30(1), pp. 129-144. https://doi.org/10.1080/13556509.2023.2274119

7 Talaván, N., & Rodríguez-Arancón, P. (2024), Subtitling short films to improve writing and translation skills. Revista Española de Lingüística Aplicada/Spanish Journal of Applied Linguistics, 37(1), pp. 57-82. https://doi.org/10.1075/resla.21032.tal

8 Varela, F. C. (2002), Models of research in audiovisual translation. Babel, 48(1), pp. 1-13. https://doi.org/10.1075/babel.48.1.01cha

9 Ya-ru, L. I. U. (2024), A Study of English Translation Strategies of Subtitles of the Domestic Animated Film Chang'an from the Perspective of Eco-translatology. Journal of Literature and Art Studies, 14(3), pp. 220-225. https://doi.org/10.17265/2159-5836/2024.03.007

10 Movlanova R.M. (2024), Translation of subtitles in films and TV shows: linguistic and pragmatic features. O 'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, pp. 360-363. https://doi.org/10.5281/zenodo.14543634

11 Dewi, I. G. A. A. S., Pramestya, A., Putera, L. J., & Wardana, L. A. (2024), An analysis of subtitling strategy on Netflix documentary films "Our Planet". Didaktik: Jurnal Ilmiah PGSD STKIP Subang, 10(1), pp. 81-90. https://doi.org/10.36989/didaktik.v10i1.2553

ISSN 2788-7979 (online)
12 Kapsaskis, D. (2024), Creative subtitling as film-transformative practice: From immersion to amazement in Edgar Pêra's The Baron. Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal, 69(1), pp. 155-173. https://doi.org/10.7202/1113945ar
13 Albarakati, M. (2024), Arabic audio-visual translation censorship: A corpus study of subtitles of three films. International Journal of Linguistics, Literature and Translation, 7(1), pp. 51-61. https://doi.org/10.32996/ijllt.2024.7.1.5
14 Nettebeck H.W. (2024), Investigating the Potential for collaboration between translators and filmmakers in the subtitling of foreign films. Journal of audiovisual translation, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 12-13, https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.269
15 Tuuli Ahonen. (2024), Subtitling without context. Journal of audiovisual translation, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 10-16, https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.276

Received: 16.01.2025

Мәдени белгілікті қалыптастырудағы аудиовизуалды аударманың рөлі: Қазақстандағы Дисней әндері

С.Е. Нургалиева[1], А.Ш. Жумашева[1]
[1]Торайғыров университеті, Павлодар, 140000, Қазақстан

Бұл мақалада Дисней әндерінің аудиовизуалды аудармасының Қазақстандағы мәдени бірегейлікті қалыптастыруға әсері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты-Дисней әндерінің аудармасы қазақ халқының мәдени бірегейлігін нығайтуға немесе өзгертуге қалай ықпал ететінін талдау. Гипотеза-ән мәтіндерін бейімдеу семантикалық аудармадан басқа, аудиторияны мазмұнмен терең эмоционалды қабылдауға және анықтауға ықпал ететін локализация элементтерін қамтиды. Осы мақсатқа жету үшін аударылған әндердің эмоционалды қабылдауын анықтау үшін аударылған мәтіндерді талдау, түпнұсқаны және аударманы салыстырмалы талдау сияқты сапалы зерттеу әдістері қолданылады. Жаһандану жағдайында жергілікті мәдени контексттерге бейімделген шетелдік мазмұнның жастарға және олардың өзін-өзі тануына қалай әсер ететінін түсіну маңызды. Бұл зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстанда мәдени бірегейлікті қалыптастыру контекстінде Дисней әндерінің аудиовизуалды аудармасын зерттеу қазіргі ғылыми әдебиеттерге елеулі үлес болып табылатындығында. Жаһандану жағдайында жергілікті мәдени контекстке бейімделген шетелдік мазмұнның жастарға және олардың өзін-өзі тануына қалай әсер ететінін түсіну маңызды. Бұл зерттеудің ғылыми жаңалығы Қазақстанның мәдени бірегейлігін қалыптастыру контекстінде Дисней әндерінің аудиовизуалды аудармасын зерттеу қазіргі ғылыми әдебиеттерге елеулі үлес болып табылатындығында. Аударманың лексикалық және синтаксистік аспектілерін қарастыратын дәстүрлі зерттеулерден айырмашылығы, бұл мақала жергілікті аудиторияның мазмұнды қабылдауына әсер ететін әлеуметтік-мәдени механизмдерге бағытталған. Зерттеу мәтінді оқшаулау және бейімдеу элементтері әндердің бастапқы мағынасын қалай өзгерте алатындығын, оларды қазақстандық аудиторияға таныс әрі өзекті ететіндігін қарастырады. Бұл аударылған әндердің жастарға мәдени тамырларын нығайтуға, сәйкестендіру мен өзін-өзі тануға кеңістік құруға қалай көмектесетінін көрсетеді. Зерттеу нәтижелері аудармашыларға, тәрбиешілерге және мәдениет қызметкерлеріне пайдалы болуы мүмкін, өйткені олар аударманың тиімді стратегияларын жасауға көмектеседі. қазіргі жаһандық ортада қазақ мәдени бірегейлігін сақтауға және насихаттауға көмектесу үшін мультимедиялық контентті бейімдеу.

Кілт сөздер: аудиовизуалды аударма, мәдени бірегейлік, Дисней әндері, Қазақ тілі, қазақ аудиториясы, локализация, бейімделу.

ISSN 2788-7979 (online)

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Wang, Y., & Daghigh, A. J. (2024), Two Decades of Audiovisual Translation Studies: A Bibliometric Literature Review. SAGE Open, 14(3), 21582440241274575. https://doi.org/10.1177/21582440241274575
2 Derik, I., Yukhymets, S., Bytkivska, Y., Kozachyshyna, O., Hrachova, I., & Kobuta, S. (2024), Peculiarities of Translating English Audiovisual Text: A Didactic Aspect. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 16(2), pp. 527-549. https://doi.org/10.18662/rrem/16.2/870%20%20%20
3 Bartrina, F. (2008), The challenge of research in audio-visual translation. In Topics in audiovisual translation. John Benjamins Publishing Company, pp. 157-167. https://doi.org/10.1075/btl.56.17bar
4 Jin, Y. (2024), Localization in translation. Miguel A. Jiménez-Crespo. Digital Scholarship in the Humanities, fqae086, https://doi.org/10.1093/llc/fqae086
5 Wen, Z., & Li, B. (2024), Learning to Unify Audio, Visual and Text for Audio-Enhanced Multilingual Visual Answer Localization. arXiv preprint arXiv:2411.02851. https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.02851
6 Baños, R., & Díaz-Cintas, J. (2024), Exploring new forms of audiovisual translation in the age of digital media: cybersubtitling and cyberdubbing. The Translator, 30(1), pp. 129-144. https://doi.org/10.1080/13556509.2023.2274119
7 Talaván, N., & Rodríguez-Arancón, P. (2024), Subtitling short films to improve writing and translation skills. Revista Española de Lingüística Aplicada/Spanish Journal of Applied Linguistics, 37(1), pp. 57-82. https://doi.org/10.1075/resla.21032.tal
8 Varela, F. C. (2002), Models of research in audiovisual translation. Babel, 48(1), pp. 1-13. https://doi.org/10.1075/babel.48.1.01cha
9 Ya-ru, L. I. U. (2024), A Study of English Translation Strategies of Subtitles of the Domestic Animated Film Chang'an from the Perspective of Eco-translatology. Journal of Literature and Art Studies, 14(3), pp. 220-225. https://doi.org/10.17265/2159-5836/2024.03.007
10 Movlanova R.M. (2024), Translation of subtitles in films and TV shows: linguistic and pragmatic features. O 'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, pp. 360-363. https://doi.org/10.5281/zenodo.14543634
11 Dewi, I. G. A. A. S., Pramestya, A., Putera, L. J., & Wardana, L. A. (2024), An analysis of subtitling strategy on Netflix documentary films "Our Planet". Didaktik: Jurnal Ilmiah PGSD STKIP Subang, 10(1), pp. 81-90. https://doi.org/10.36989/didaktik.v10i1.2553
12 Kapsaskis, D. (2024), Creative subtitling as film-transformative practice: From immersion to amazement in Edgar Pêra's The Baron. Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal, 69(1), pp. 155-173. https://doi.org/10.7202/1113945ar
13 Albarakati, M. (2024), Arabic audio-visual translation censorship: A corpus study of subtitles of three films. International Journal of Linguistics, Literature and Translation, 7(1), pp. 51-61. https://doi.org/10.32996/ijllt.2024.7.1.5
14 Nettebeck H.W. (2024), Investigating the Potential for collaboration between translators and filmmakers in the subtitling of foreign films. Journal of audiovisual translation, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 12-13, https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.269
15 Tuuli Ahonen. (2024), Subtitling without context. Journal of audiovisual translation, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 10-16, https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.276

Материал 16.01.2025 баспаға түсті

ISSN 2788-7979 (online)

Роль аудиовизуального перевода в формировании культурной идентичности: песни Дисней в Казахстане

С.Е. Нургалиева[1], А.Ш. Жумашева[1]
[1]Торайгыров Университет, Павлодар, 140000, Казахстан

В данной статье рассматривается влияние аудиовизуального перевода диснеевских песен на формирование культурной идентичности в Казахстане. Цель исследования - проанализировать, как перевод диснеевских песен может способствовать укреплению или трансформации культурной идентичности казахского народа. Гипотеза заключается в том, что адаптация текстов песен, помимо семантического перевода, включает в себя элементы локализации, которые способствуют более глубокому эмоциональному восприятию и идентификации аудитории с содержанием. Для достижения этой цели используются такие методы качественного исследования, как анализ переводных текстов, сравнительный анализ оригинала и перевода, для выявления эмоционального восприятия переведенных песен. В условиях глобализации важно понять, как иностранный контент, адаптированный к местным культурным контекстам, влияет на молодежь и ее самоидентификацию. Научная новизна данного исследования заключается в том, что изучение аудиовизуального перевода песен Disney в контексте формирования культурной идентичности в Казахстане представляет собой значительный вклад в существующую научную литературу. В условиях глобализации важно понимать, как иностранный контент, адаптированный к местному культурному контексту, влияет на молодых людей и их самоидентификацию. Научная новизна данного исследования заключается в том, что изучение аудиовизуального перевода диснеевских песен в контексте формирования культурной идентичности Казахстана представляет собой значительный вклад в существующую научную литературу. В отличие от традиционных исследований, посвященных лексическим и синтаксическим аспектам перевода, в данной статье основное внимание уделяется социокультурным механизмам, влияющим на восприятие контента местной аудиторией. В исследовании рассматривается, как элементы локализации и адаптации текста могут трансформировать первоначальный смысл песен, делая их более знакомыми и актуальными для казахстанской аудитории. Это показывает, как переведенные песни помогают молодым людям укреплять свои культурные корни, создавая пространство для идентификации и самосознания. Результаты исследования могут быть полезны переводчикам, педагогам и работникам культуры, поскольку помогут разработать более эффективные стратегии перевода. и адаптация мультимедийного контента, чтобы помочь сохранить и популяризировать казахскую культурную самобытность в современной глобальной среде.

Ключевые слова: аудиовизуальный перевод, культурная идентичность, диснеевские песни, казахский язык, казахская аудитория, локализация, адаптация.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Wang, Y., & Daghigh, A. J. (2024), Two Decades of Audiovisual Translation Studies: A Bibliometric Literature Review. SAGE Open, 14(3), 21582440241274575. https://doi.org/10.1177/21582440241274575

2 Derik, I., Yukhymets, S., Bytkivska, Y., Kozachyshyna, O., Hrachova, I., & Kobuta, S. (2024), Peculiarities of Translating English Audiovisual Text: A Didactic Aspect. Revista Romaneasca pentru Educatie Multidimensionala, 16(2), pp. 527-549. https://doi.org/10.18662/rrem/16.2/870%20%20%20

3 Bartrina, F. (2008), The challenge of research in audio-visual translation. In Topics in audiovisual translation. John Benjamins Publishing Company, pp. 157-167. https://doi.org/10.1075/btl.56.17bar

4 Jin, Y. (2024), Localization in translation. Miguel A. Jiménez-Crespo. Digital Scholarship in the Humanities, fqae086, https://doi.org/10.1093/llc/fqae086

ISSN 2788-7979 (online)
5 Wen, Z., & Li, B. (2024), Learning to Unify Audio, Visual and Text for Audio-Enhanced Multilingual Visual Answer Localization. arXiv preprint arXiv:2411.02851. https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.02851
6 Baños, R., & Díaz-Cintas, J. (2024), Exploring new forms of audiovisual translation in the age of digital media: cybersubtitling and cyberdubbing. The Translator, 30(1), pp. 129-144. https://doi.org/10.1080/13556509.2023.2274119
7 Talaván, N., & Rodríguez-Arancón, P. (2024), Subtitling short films to improve writing and translation skills. Revista Española de Lingüística Aplicada/Spanish Journal of Applied Linguistics, 37(1), pp. 57-82. https://doi.org/10.1075/resla.21032.tal
8 Varela, F. C. (2002), Models of research in audiovisual translation. Babel, 48(1), pp. 1-13. https://doi.org/10.1075/babel.48.1.01cha
9 Ya-ru, L. I. U. (2024), A Study of English Translation Strategies of Subtitles of the Domestic Animated Film Chang'an from the Perspective of Eco-translatology. Journal of Literature and Art Studies, 14(3), pp. 220-225. https://doi.org/10.17265/2159-5836/2024.03.007
10 Movlanova R.M. (2024), Translation of subtitles in films and TV shows: linguistic and pragmatic features. O 'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, pp. 360-363. https://doi.org/10.5281/zenodo.14543634
11 Dewi, I. G. A. A. S., Pramestya, A., Putera, L. J., & Wardana, L. A. (2024), An analysis of subtitling strategy on Netflix documentary films "Our Planet". Didaktik: Jurnal Ilmiah PGSD STKIP Subang, 10(1), pp. 81-90. https://doi.org/10.36989/didaktik.v10i1.2553
12 Kapsaskis, D. (2024), Creative subtitling as film-transformative practice: From immersion to amazement in Edgar Pêra's The Baron. Meta: journal des traducteurs/Meta: Translators' Journal, 69(1), pp. 155-173. https://doi.org/10.7202/1113945ar
13 Albarakati, M. (2024), Arabic audio-visual translation censorship: A corpus study of subtitles of three films. International Journal of Linguistics, Literature and Translation, 7(1), pp. 51-61. https://doi.org/10.32996/ijllt.2024.7.1.5
14 Nettebeck H.W. (2024), Investigating the Potential for collaboration between translators and filmmakers in the subtitling of foreign films. Journal of audiovisual translation, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 12-13, https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.269
15 Tuuli Ahonen. (2024), Subtitling without context. Journal of audiovisual translation, 7(1), ISSN: 2617-9148, pp. 10-16, https://doi.org/10.47476/jat.v7i1.2024.276

Материал поступил в редакцию журнала 16.01.2025

МҒТАР 16.01.11 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp136-150

К.К. Садирова[1], Р.Б. Жазыкова[1]
[1]Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан Республикасы

ОНОМАСТИКА МӘСЕЛЕЛЕРІНІҢ ДИСКУРСТЫҚ ҚЫРЛАРЫ

Мақалада ономастика мәселелерін дискурстық аспектіде зерттеудің негіздемесі берілді. Жұмыстыңмақсаты– ономастика мәселелерін дискурстық әрекет ретінде қарап, онимдерді шынайы өмірдегі үдеріс және сол үдерістің нәтижесі деп зерттеу. Негізгі бағыты: ономастикалық дискурс, идеясы: оним – дискурстық бірлік, оның дискурстық өрісі, тілдік санада жағдаятқа сай өзектелуі әртүрлі.Ғылыми және практикалық маңыздылығы:онимдердің дискурстық сипаты, дискурстық өрісі, «сығымдалған мәтін» терминдерінің анықталуы, сипатталуы, талдау үлгісінің берілуі.Зерттеуде дискурс талдау әдісіоним (Ұмай) мазмұнында сақталған «сығымдалған мәтіндердің» дискурстық әрекетте ашылуын түсіндіруде пайдаланылды.Негізгі нәтижелері:онимдердің дискурстық өрісі мына

ISSN 2788-7979 (online)

бөліктерден құралады: атау беруші – атаудың өзі – атауды қабылдаушы – ономастикалық атауға қатысты дискурс-мәтін. Дискурстық өріске ономастикалық атауға негіз болған, оны түсінуге, қабылдауға тірек мәтіндер енеді.Ониммазмұнында бекіген, дискурста тасымалданатын білім коммуниканттарға түсінікті болғанда ғана дискурстық сипат алады. Бұл кезде дискурстық тәжірибе де маңызды.Зерттеудің құндылығы:онимдерді дискурстық аспектіде зерттеу нәтижелері дискурсология, ономастикағылымын жаңа тұжырыммен толықтырады. Практикалық маңызы:онимдердің дискурстық өрісі, жағдаятқасай өзектелуін талдау нәтижелері осы бағыттағы зерттеулерге жарамды.

Кілт сөздер:дискурс,ономастика, оним, дискурстық тәжірибе, дискурстық өріс, атау.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Ономастика мәселелері қазақ тіл білімінде құрылымдық және танымдық аспектіде біршама зерттелген.Ғылымның бір орында тұрмайтыны анық, тіл білімі де зерттеу парадигмасының антропоөзекті сипатқа ауысуына байланысты өзінің зерттеу нысанын жаңа қырынан қарастыра бастады. Сондай жаңа бағыттың бірі – дискурс теориясы. Қазақ тіл білімінде дискурс терминінің анықталуына қатысты көзқарастар бірдей емес, дегенмен бұл термин ғылыми зерттеулерде орныққанын, дискурстық зерттеулер үлесі арта бастағанын аңғаруға болады. Бұл тілді статикалық қырынан емес, динамикалық, нақтырақ айтқанда, тілдің сөзге айналған сәтіндегі сипатын зерттеуге назар аударылуымен түсіндіріледі. Оның үстіне динамикадағы тілді немесе сөз әрекетін тілден тыс мәнбірлермен (экстралингвистикалық факторлармен) бірге алып зерттеу керек. Онимдерді дискурстық бірлік деп қарастыруға болады. Себебі олар да сөз әрекетінде қарым-қатынасқа түсушілер арасында туындаған коммуникативтік қажеттілікті қанағаттандырып, коммуниканттардың мақсат-ниетіне сай жұмсалып, дискурс бірлігі ретінде танымдық білімді тасымалдайды. Ономастикалық атаулар – дискурс өнімі (оның аталуының уәжі мен түсіндірмесі бар) және дискурс түзуге шикізат (ономастикалық атауға қазықталған білімдерге, мәтінге сүйеніліп қарым-қатынас жүзеге асады).

Дискурс пен мәтінді ғылыми зерттеулерде өзара тең ұғым ретінде де, өзара сабақтасқан, бірақ әр бөлек ұғым ретінде де қарастырады. Біз мақаламызда дискурсты мәтінсіз жүзеге аспайтын және өнімі де мәтін болатын, коммуникацияға қатысушылардың сөз сөйлеудегі мақсат-ниеттеріне сай әрі тілден тыс мәнбірлерді ескеріп құрылатын сөз әрекеті деп түсінеміз. Біз В.Красныхтың [1,53] ізімен дискурс деп үдеріс ретіндегі әрекеттің өзін де, сол үдеріс, яғни әрекет нәтижесінде түзілген мәтіндер жиынтығын да атаймыз.

КІРІСПЕ

Е.С. Кубрякова [2, 33] адамзат тілінің әлемді қабылдау мен оны түсінуді ұйымдастыратын және реттейтін қасиетке ие екенін көрсетіп, тілдің бұл қасиетінің тіл бірліктерінде бекітілетінін атайды. Осы ойға сүйенсек, ономастикалық атаулар да әлемді кеңістіктік қабылдаудың көрінісі болып саналады. Олардың мағыналарында, мәдени мазмұнында сол елдің әлемді қалай қабылдағанынан хабар беретін білім сақталады.

Ономастикалық атаулардың пайда болуы немесе атау ретінде берілуі кездейсоқ болмайды. Кез келген атаудың қойылу себептері бар. Ол себептер адам танымында орныққан біліммен сабақтасады. Басқаша айтқанда, өмірдің адам басынан өткізген қандай да бір шындығы санада қорытылып, таным үдерісі нәтижесінде бір нысанның атауы болып беріледі. Басқаша айтқанда, шындықты санада екінші қайтара бейнелейді. Әлемді қабылдау көрінісі ретінде ономастикалық атаулар әлеуметтік әрекеттесу нәтижесі де болып санала алады.

Жұмыстың *мақсаты* – ономастика мәселелерін дискурстық әрекет ретінде қарап, онимдерді шынайы өмірдегі үдеріс және сол үдерістің нәтижесі деп зерттеу. Мақсатқа сай мынадай *міндеттер* көзделді: 1) онимдерді дискурстық бірлік ретінде талдауға қажетті ғылыми айналымдағы тұжырымдарды жинақтап, соның негізінде бір онимді талдау

ISSN 2788-7979 (online)

мақсатында анықтау, 2) таңдалған онимнің дискурстық өрісіне енетін дискурс-мәтіндерді жинақтау, 3) ономастикалық дискурс терминін анықтау, нақтылау. Зерттеу *нысаны* – дискурстық бірлік ретіндегі «Ұмай» онимі. Зерттеу *болжамы:*оним – дискурстық бірлік, оның дискурстық өрісі, тілдік санада жағдаятқа сай өзектелуі әртүрлі. Зерттеудің *маңыздылығын*онимдердің дискурстық сипаты, дискурстық өрісі, «сығымдалған мәтін» терминдерінің анықталуы мен сипатталуы, «Ұмай ана» онимін талдау үлгісінің берілуі, «Ұмай» онимінің тілдік санада өзектелуін анықтауға арналған сауалнама жүргізіліп, талдау нәтижесінің ұсынылуымен байланыстырамыз.

Бізономастикалық *дискурс* деген тіркесті терминдік мәнде қолдана отырып, оны былайша анықтауды ұсынып жүрміз: онимдердің мазмұнында бекіген білімнің (атаудың қойылу уәжі мен атауды қабылдаушыда оны түсінуге түрткі білімнің) нақты коммуникативтік жағдаятқа сай өзектелуі. Онимдер дискурста өз мағынасына жинақтап сақтаған этностың тарихын, мәдениетін, дүниетанымын қарым-қатынасқа түсушілерге жеткізіп отырады. Бұл кезде онимдер мәдени мазмұны қарым-қатынасқа түсушілер тарапынан зерделенеді, уақыттың талабына сай, құндылықтар өзгерісіне сай ол мазмұн өзгеріп отыруы ықтимал, атау жаңа мәнді арқалауы не бастапқы мәнін сақтап жеткізуі ықтимал. Қалай болғанда да ономастикалық атаулар уақыт пен қоғамдық өзгерістер ықпалына ұшырап отырады. Бұл үдеріс ғылыми зерттеулерде беріліп те жүр [3,143].

Ономастикалық атауларды дискурстың негізгі бірліктері деп тануға болады, олар сөз әрекеті барысында жағдаятқа сай өзі тасымалдап жүрген білімді дискурс қатысушыларының қабылдауына, түсінуіне, зерделеуіне мүмкіндік береді. Ұсынылып отырған мақаланың *өзектілігі мен жаңалығы* да осымен, яғни ономастикалық атауларды дискурс бірлігі деп танумен, олардың өз мағынасында «бүккен» ақпараттарын (мәтінді/білімді) қарым-қатынаста түсіну мәселелерімен сабақтастықта анықталады.

Зерттеуде ономастикалық атауларды дискурстық талдау негізінде дискурс бірлігі деп танып, оған қазықталған мәтіндерді екі сипатта қарастырамыз: ономастикалық атаудың берілуіне негіз болған мәтін немесе білім, сондай-ақ ономастикалық атауды түсінуге, зерделеуге жағдай жасайтын мәтін не білім. Ономастикалық мәселелердің дискурстық сипаты дегенде біз «атауды беруші (тіл иесі - халық) – атау (ономастикалық бірлік) – атауды қолданушы (тілді пайдаланушы) – сөйлеу жағдаятында ономастикалық атаудың қандай мағынада қолданылып тұрғанын айқындайтын мәтін не білім» тізбегіндегі атауды түсінеміз. Ономастикалық атаудың сөз әрекетінде жандануы (сөйлеуші тарапынан аталуы мен тыңдаушы тарапынан түсінілуі) дискурс деп ұғынылып, дискурстық сипаты атауларға байланысты мәтіндердің (білімнің) әрекеттесуі деп қабылданады. Ал ономастикалық атауға қатысты барлық мәтіндер дискурстық өріс деп аталады. Ономастикалық атаудың мазмұнында бекіген, дискурста тасымалданатын білім қарым-қатынасқа қатысушылар тарапына түсінікті болғанда ғана дискурстық сипатқа ие болады. Бұл кезде қарым-қатынасқа түсушілердің дискурстық тәжірибесі маңызды болып саналады. Ономастикалық атауларды дискурстық аспектіде зерттеу қазақ тіл ғылымында қолға алынғанымен, жеткілікті деңгейде емес. Сондықтан аталған мәселе өзекті.

Ғалымдарды қызықтыратыны –білімдердің тілде қалай сақталып, дискурста қалай тасымалданатыны мен қарым-қатынас барысында ол білімнің қалай ашылып, танылатынын анықтау. Бұл біздің зерттеуімізде нақты «Ұмай» ониміне қатысты таңдалып отыр. Бұл онимді таңдау себебіміз мынадай: 1) қазақтың салт-дәстүрінде күні бүгінге дейін «Ұмай анаға» сену келін түсіру кезінде от басына апарып, келіннің бетіне май жағу ырымының сақталуы, 2) «Ұмай» ониміне қатысты түрлі мазмұндағы мәтіндердің мол болуы, біз олардың 9 түрін талдау материалы ретінде пайдаландық. Сәйкесінше, ғылыми зерттеулерде бұл мақсатқа сай түрлі әдістер қолданылып жүр.

ISSN 2788-7979 (online)

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Ономастика мәселелерін дискурс теориясы тұрғысынан зерттеген Ж.О.Тектіғұл [4],Г.Б.Мадиева [5], Б.Нитлинг [6], М.В.Горбаневский [7]т.б. ғалымдардыңеңбектеріндегі тұжырымдар мақаламыздың теориялық және методологиялықбазасын құрады.

Г.Б.Мадиеваның көрсетуінше, Қазақстанда ономастика мәселелеріне қатысты қорғалған докторлық және кандидаттық диссертациялар саны 1949-2015 жылдар аралығында 100-ден асқан және ономастикалық мәселелер функционалды-прагматикалық (Е.А.Керімбаев, И.С.Карабулатова, И.В.Крюкова, Н.В.Васильева т.б.), психолингвистикалық (И.С.Карабулатова, Е.Л.Березович, Л.М.Дмитриева, И.В.Крюкова, М.Е.Новичихина, В.И.Супрун т.б.), әлеуметтік лингвистикалық (З.К.Ахметжанова, Г.Алдаберген, О.Б.Алтынбекова,М.К.Исаев, С.И.Исабеков, А.Е.Карлинский, М.М.Копыленко, Ж.Смагулова, С.Ю.Сон, Э.Д.Сулейменова, Б.Х.Хасанов, В.А.Никонов, А.В.Суперанская, В.И.Супрун, Т.Д.Жанұзақов т.б.), этнолингвистикалық және лингвомәдени (М.В.Горбаневский, Н.А.Бердяев, А.А.Абдрахманов, Г.Б.Мадиева, Е.А.Керімбаев т.б.), когнитивтік (Т.Жанұзақов, Т.Қоныров, Е.Керімбаев, Г.Б.Мадиева т.б.) тұрғыдан қарастырылған. Г.Б.Мадиева ономастиканың аталған бағыттарын саралай отырып, олардың әрбірінің негізгі зерттеу мәселелерін нақты санамалап көрсетеді. Ғалымның көрсетуінше, онимдерді функционалды-прагматикалық тұрғыдан зерттеу дегеніміз – әртүрлі сөздегі онимдердің қолданыс ерекшелігін анықтау [9, 6], түрлі коммуникативтік жағдаяттағы жалқы есімдердің қызметі мен рөлін [9, 12] анықтау болса, психолингвистикалық тұрғыдан онимдерді зерттеу – онимдерді жасау не жалқы есімді атау, қалыптастыру және оны тұлғалардың, тұтас ұжымның психологиялық тұрғыдан қабылдауын, жалқы есімдердің адамға әсерін, жалқы есімнің түрлі сезім туғызуын (қуану, мақтан тұту, күлкі туғызу, ашу шақыру, жек көру, жиреніш туғызу, өкіндіру т.с.с.), жалқы есімдер арқылы өз мәдениетін және өзге мәдениетті игеру тетіктерін, жалқы есімдер семантикасы мен формаларының мағынасын, жалқы есімнің мәтінге кірігуінің психологиялық бағдары мәселелерін зерттеу [9, 17] деп анықталады. Онимдерді әлеуметтік лингвистикалық тұрғыдан зерттегенде әлеуметтік өзгерістердің жалқы есімдерге ықпалы, тіл тұтынушылардың өзгеруі, тілдің әлеуметтік және территориялық сарапануы, жаңа мемлекеттің құрылуы, әлеуметтік прогресс, қоғамдық сананың өзгерісі, қоғамның саналы түрде тілге ықпал етуі, тілдік контактілер мен тілдік жағдаят т.с.с. мәселелердің онимдерге ықпалы талданады. Онимдерді этнолингвистикалық және лингвомәдени аспектіде зерттегенде жалқы есімдердің ұлттық-мәдени ерекшеліктері талданады, ұлттық-мәдени ерекшелікке ие онимдерге қойылатын талаптар анықталып, онимдер мәдени семантикаға ие мәдени код ретінде алынады. Жалқы есімдерді когнитивтік тұрғыдан зерттеуде негізгі мәселелерге мыналар жатқызылады: нақты тілдік социумда қолданылатын жалқы есімдердің қабылдануы, тілдік тұлғалар санасында жалқы есімдердің қызметі, жалқы есімде бейнеленген менталды шындықтың берілуін сипаттау, тілдік сананың когнитивтік ұлттық базасын құрайтын тірек не өзек жалқы есімдерді анықтау, онимдерді әлемнің тілдік бейнесінің құрамдас бөлігі ретінде талдау т.б. [9, 37].

Е.А.Керимбаев өз зерттеуінде қазақ тіліндегі жалқы есімдер қызметін қарастырады, жалқы есімдер сөз бен тіл қостағанында және әлеуметтік тұрғыдан талдап, ауызша және жазбаша сөздегі, актив және пассив қолданысы, жалпытілдік және диалектілік, әдеби және әдеби емес қолданыстарын салыстыра зерделейді [10].

Көріп отырғанымыздай, ономастика мәселелері тек дәстүрлі, құрылымдық тұрғыдан ғана қарастырылмай, тіл білімінің антропоөзекті парадигмасына сай қалыптасқан жаңа бағыттар нысанына да алынып, зерделене бастаған. Тек ол зерттеулердің үлес салмағында ғана айырмашылық байқалады. Нақтырақ атасақ, онимдердің ішінде антропонимдер мен топонимдер өзгелеріне қарағанда кеңірек және тереңірек, жан-жақты зерттелген. Қандай бағытта талданса да, онимдер не жалқы есімдер адамның «тілді қолданған кезінде», басқаша айтқанда, дискурста толыққанды танылады. Г.Б.Мадиева жалқы есімдердің тілдегі сөздер

ISSN 2788-7979 (online)

екенін, сондықтан оларды тіл білімінде қалыптасқан ережелер мен тұжырымдарға сай әрі арнайы лингвистикалық әдіс-тәсілдерді қолданып зерттеу керектігін, тіл білімінің әр бағыты тұрғысынан талдауға, зерттеуге болатынын атап көрсеткен [9, 37]. Ғалым пікіріне сүйене отырып біз онимдерді дискурс теориясы тұжырымдарына сай, әрі аталған ғылымның зерттеу әдіс-тәсілдеріне сүйене отырып талдап, ерекшеліктерін анықтауға болады деп ойлаймыз.

Дискурс теориясына қатысты ғылыми айналымдағы зерттеулерде дискурсталдау термині түрлі мағынада жұмсалатыны аңғарылады: 1) әлеуметтік зерттеу жүргізу әдісі ретінде, 2) сөз бен мәтіннің қалай ұйымдасатыны туралы эмпирикалық білімнің көлемі ретінде, 3) адамзат коммуникациясының жұмысы мен табиғаты туралы түрлі теориялардың негізі санатында, 4) әлеметтік шындықтың құрылымы мен түсінілуінің теориясы сапасында ұғынылады [11, 40].Дискурс теориясының пәнаралық сипатына сай дискурс талдау терминінің түрлі мағынада жұмсалуы да заңды. Дегенмен, дискурс талдау лингвистикалық зерттеу әдісі ретінде де орныққан. Бұл тұрғыдан келгенде, дискурс талдау әдісі «әрекет үстіндегі тілді» немесе «қолданыстағы тілді», яғни дискурсты «дискурсқа шикізат болған мәтін» мен сол мәтінді «қозғалысқа түсірген» коммуникация қосындысы ретінде қарап, талдау жасайды, сөз қарым-қатынасының орнауына шикізат болған мәтіннен басталып, оның нәтижесінде «мәтін (дискурс өнімі)» түзілетін үдерісті толық сипаттауға қолданылатын әдіс ретінде қалыптасқан. Біз дискурс талдау әдісінономастикалық атаулардың дискурстық сипатын анықтау мақсатындақолдандық. Дискурс талдау әдісінде: 1) тілдің формалды және функционалды қырысемантикамен, прагматикамен байланыста алынады, 2) тілдіңқарым-қатынастық қызметі әлеуметтік әрекетпен теңдестіріледі; 3) тілді құрылымдық талдаудан қызметтік талдауға көшеді немесе астырт-үстірт құрылымдық талдау жүргізіледі. Ономастикалық атауларды талдауда аталған әдісті қолдана отырып үстірт құрылымына тілдік сипатын талдауды, ал астырт құрылымына атау мазмұнына бекітілген мәтіндер мазмұнын жатқызамыз.

НӘТИЖЕЛЕР

Ономастика теориясы мен дискурс теориясы өзара тығыз байланыста. Осы тығыз сабақтастықты негізге ала отырып дискурсқа ономастика аспектісінде, ал ономастикаға дискурс аспектісінде анықтама беруге болады. Ономастика аспектісінде дискурсқа: «Дискурс – бұл белгілі бір атаулар мен терминдерді қолданып, қоғамда әртүрлі мағыналық және идеологиялық контексті қалыптастыратын тілдік және коммуникативтік әрекеттер жүйесі» деп анықтама беруге болады, бұл анықтама дискурстың белгілі бір әлеуметтік топтар, мемлекет, мәдениет немесе қауымдастықтың көзқарастарын, құндылықтарын және идеологияларын көрсету үшін атауларды қолдану арқылы олардың мәнін арттыратынын және адамдардың сол атауларды қалай қабылдайтынына әсер ететінін танытады. Дискурсология аспектісінде ономастикаға мынадай анықтама ұсынамыз: «Ономастика – бұл атаулардың (топонимдер, антропонимдер, гидронимдер, т.б.) тек лингвистикалық құрылымын ғана емес, олардың қоғамдағы саяси, мәдени, тарихи және әлеуметтік дискурстағы рөлін зерттейтін ғылым». Яғни, ономастика атаулардың тек семантикасын емес, оларды қолдану арқылы берілетін белгілі бір мәдениетаралық мағыналарды, идеологиялық ұстанымдарды, әлеуметтік көзқарастарды және құндылықтарды ашады. Осыған байланысты орыс тіл білімі ғалымдарының ғылыми зерттеулерінде ономастиканың дискурстық теориясы мәселелері көтеріліп жүр. Е.Ю.Позднякова [8] ономастикалық лексиканы немесе онимді коммуникативтік үдеріске енетіндіктен, яғни белгілі бір тілде қарым-қатынасқа түсушілердің тек атауыштық мәнінде қабылдамай, олардың астарындағы мәтінді тұтас ұғатындықтан ономастиканың дискурстық теориясын жеке және жаңа теория ретінде түсінуді ұсынады. Ол өзінің бұл тұжырымына алғышарт ретінде атау теориясының ұстанымын атайды. Атау теориясында оним ономастикалық әрекеттің аясында қаралады да, шындықты тану үдерісі және соның нәтижесі де деп қабылданады. Белгілі бір нысанға (ол географиялық (топоним, микротопоним), қала нысандары (қалалық урбононим), коммерциялық кәсіпорын атаулары (эргоним), оның ішінде мейрамханалық бизнес, салтанатты шаралар мен мереке атаулары,

ISSN 2788-7979 (online)

тұрғынжай ұйымдарының атаулары т.с.с.) атау беруде тіл өкілдері саналы түрде және шығармашылықпен әрекет етеді. Бұл үдеріс атау беру теориясында қарым-қатынасқа байланыссыз түсіндіріледі. Бірақ ономастикада онимдердің жеке атауыштық мәні ғана емес, оларды тұтас мәтін ретінде қабылданатыны аталып жүр. Демек, бұл ономастикалық атаулар – дискурстық әрекеттің бөлігі, олар дискурста түзіледі және қабылданады. Өздері дискурстың нәтижесі ретінде атауыштық мәнге ие бола отырып, дискурстың шикізатына да айналады, нақтырақ айтқанда, қарым-қатынаста ономастикалық атаудың астарындағы тұтас мәтіндік ақпарат ұғынылады. Дискурс күрделі коммуникативтік құбылысқа жатқызылады да, оның құрамына мәтін мен сол мәтінді түсінуді болғызатын тілден тыс мәнбірлер (қабылдаушының әлем туралы білімі, бағдары, пікірі және мақсаты) енеді.

Ал оним не ономастикалық атау тілдік тұлғалардың тілдесуі барысында дискурстық сипатқа ие болады да, сол дискурстық әрекетте атауыштық мәнімен қоса тілден тыс мәліметтерді де қоса тасымалдап, олардың түрлі қызмет атқаруына жағдай жасайды. Бұл тікелей адресаттың ономастикалық атауды не онимді субъективті қабылдауына және сол атаумен қандай мәнді ұғуына байланысты болады. Бұл ақпараттардың барлығы онимнің дискурстық өрісінде орын алады[8].

Ономастикалық атауларға дискурстық талдау жасағанда олардың мазмұнына қатысты мәтіндерді үшке топтастыратыны (бүгілген, қарапайым, іріленген) аңғарылады. Ономастикалық атаулар – өз астарына атаудың уәжін немесе аталу себебін түсіндіретін ақпараттарды «жасырған» мәтін. Бұл ой М.В.Горбаневский зерттеуінде мынадай тұжырыммен беріледі:«...кез келген нысанның географиялық атауының бойында жасырынған ақпарат(мәтін) болады, ал ол мәтіннің толыққанды ашылуы оған кәсіби деңгейде ғылыми сипаттама берумен байланысты болса, мәтіннің ішінара көлемде ашылуы дискурстың мақсаты мен міндетіне сай ауызша немесе жазбаша сөз барысында жүзеге асады. Ол өз кезегінде монологтың, диалогтың, полилогтың лингвистикалық және стилистикалық ерекшеліктеріне сай, дискурсқа қатысушылардың эмоционалдық, интеллектуалдық, білімдік, әлеуметтік және жас ерекшеліктеріне сәйкес көрініс табады [7, 254]. Мұндай дискурстық сипат (мәтіннің атау бойында бүгілуі мен коммуникативтік жағдаятқа сай ашылуы) тек топонимдерге ғана тән емес, ол кез келген атауға тән болып саналады [8, 247]. Мұндай ой В.О.Максимовтың зерттеуінде де жазылған, ол өз зерттеуінде мұндай мәтінді виртуалды куб сапасында елестетеді, оның әр қырында «бүгілген мәтін не ақпарат» орналасады, ол әдетте жеке компьютердің ұйқы режиміндегі сәтімен ұқсатылады. Коммуникация барысында қатысушылар өзінің коммуникация актісіне, мақсат-міндетіне сай сол кубтың өзіне қажетті ақпарат орналасқан қырын айналдырады. Бұл ақпараттың не мәтіннің өзектелу үдерісі қатысушылардың қалауына не қаламауына тәуелсіз жүзеге асады [12, 86]. Енді бір ғалымдар ономастикалық атаулардың мазмұнындағы мәтін не ақпарат жинақталып, бір сөз не сөз тіркесіне дейін кішірейеді деп есептейді, оны «қарапайым мәтін деп атайды [13,21]», біз оны «сығымдалған мәтін» деп ұсынамыз. Олартұтас қабылданады, мәтіннің ішкі байланыстары көзге түспейді. Мұндай мәтіндерге мекеме не дүкен маңдайшалары, шығарма тақырыптары, немесе мақаланың түйін сөздер жиынтығын т.с.с. жатқызуға болады. Бұл Н.В.Михайлюкованың зерттеуіндеқарастырылған. Оның айтуынша, маңдайшаларда (нысан атауы – қарапайым мәтін сапасында алынып отыр) үш компонент болады: сәйкестендіруші – қала нысанының жалпы атауы, оның қандай типке жататынын білдіретін бөлік (дәмхана, кәсіпорын т.с.с.), жіктеуші – қала нысанын нақтылайды, мысалы, гүл салоны, саралаушы – нысанның жеке атауы (эргоним). Сонымен қатар жарнамалық мақсаттағы ақпарат та енгізілуі мүмкін[14,6].

М.В.Голомидованың зерттеуінде урбанонимдер семиотикалық аспектіде сипатталған. Ғалымның пайымдауынша, бұл атаулар синкретті урбанонимдік іріленген мәтіндер деп қарастырылып, коммуникацияға қатысушының қабылдауына бағытталған кеңістіктік үзінділер деп саналады[15,13].Ономастикалық атауларды дискурс ретінде зерттеуді ұсынғанЕ.Ю.Позднякованың негізгі ойы мынаған саяды: онимдерді дискурстық тұрғыдан зерттеу керек, бұл ономастиканы жаңа қырынан танытады. Онимдер – белгілі бір семантиканы

ISSN 2788-7979 (online)

арқалаған, құрылымдалған, өз мазмұнына сан түрлі ақпаратты сыйғызып тұрған, бірыңғай қарым-қатынас заңына сай құрылған, атау берушіден қабылдаушыға қарай бағытталған, дискурста түсінілетін сөзге не сөз тіркесіне дейін сығымдалған мәтін. Дискурстық тұрғыдан талдағанда онимнің әрбірі атауды қабылдаған тілдік тұлғаның санасында сол атаумен парадигматикалық, синтагматикалық, ассоциативтік байланыстағы мәтіндер өзектелінеді. Дискурстық тұрғыдан талдағанда ономастикалық атаулар когнитивтік-дискурстық табиғатқа ие және дискурстық бірлік деп саналады. Ономастикалық атауды қабылдаған кезде қабылдаушыда сол атауға байланысты мәтіндер өзектелді деген сөз – сығымдалған мәтін ашылды, оқылды, зерделенді, яғни мәтін қозғалысқа түсті, дискурс жүрді деген сөз. Дискурстық бірлік сапасындағы ономастикалық атауға қатысты санадағы барлық мәтіндер жиынтығы дискурстық өрісті түзеді. Дискурстық өріс негізінен мынандай құрамдас бөліктерден тұрады: *«атауды беруші (тіл иесі - халық) – атау (ономастикалық бірлік) – атауды қолданушы (тілді пайдаланушы) – сөйлеу жағдаятында ономастикалық атаудың қандай мағынада қолданылып тұрғанын айқындайтын мәтін не білім».*

Осы ғылыми тұжырымдарды енді нақты ономастикалық атауды, оның ішінде «Ұмай ана» мифонимін дискурстық бірлік сапасында алып, оның дискурстық құрал ретіндегі қызметін және дискурстық рөлін түсіндіріп көрейік.

ТАЛҚЫЛАУ

Ономастикалық дискурста ономастикалық атаулар дискурстық бірлік, дискурстық құрал ретінде жұмсалады және дискурстық рөл атқарады. «Ұмай ана» мифонимін талдауға кіріспес бұрын, осы аталған үш терминді анықтап көрейік.

Дискурстық бірлік – дискурстың құрамдас бөлігі болып табылатын мәтіндік не коммуникативтік элемент (сөз, сөз тіркестері, сөйлем, абзац, реплика т.с.с.). Ол нақты мәнмәтінде мағыналық тұтастық түзеді.

Дискурстық құрал – дискурстағы байланысты қамтамасыз ететін, мәтін (сөз) бөліктерін бір мағыналық жүйеге біріктіретін тілдік және прагматикалық элементтер (интонация, екпін, т.б. байланыстырушы элементтер). Олар дискурстағы мәтіннің тұтастығы мен логикалық құрылымын сақтауға қызмет етеді.

Дискурстық рөл – 1) дискурсқа қатысушының қызметтік міндеті немесе сөйлеу жағдаятындағы орны, 2) дискурстық бірліктің қоғамда қандай мағына мен қызмет атқаратыны, яғни қандай идеялар мен құндылықтарды қалыптастыратыны. Біздің ұсынып отырған жұмысымызда дискурстық рөл терминінің бірінші мағынасы «Ұмай ана» мифонимінің тілдік тұлға санасындағы сипатын анықтауға арналған сауалнамаға қатысушылар жауаптары негізінде талданды, ал екінші мағынасы «Ұмай» терминінің жалпы мәтіндегі мағыналарынан, мазмұнынан шығарылды.Ономастикалық дискурста әр онимнің дискурстық бірлік, дискурстық құрал ретіндегі сипаты мен дискурстық рөлін анықтауға болады. Бұл үш термин өзара тығыз бірлікте жұмсалады. Олардың арақатынасын 1-кестеден көруге болады.

1-кесте. Дискурстық бірлік, дискурстық құрал, дискурстық рөл терминдерінің арақатынасы

Термин	Анықтама	Айырмашылығы
Дискурстық бірлік	Мәтіннің негізгі құрылымдық элементі	Негізгі құрылым ретінде қаралады
Дискурстық құрал	Дискурсты ұйымдастыратын тілдік және прагматикалық элементтер	Бірліктер арасындағы байланысты реттейді
Дискурстық рөл	Дискурсқа қатысушының сөйлеу жағдаятындағы орны не дискурстық бірліктің мағынасы мен атқаратын қызметі	Қатысушылардың не дискурстық бірліктің қызметін сипаттайды

ISSN 2788-7979 (online)

«Ұмай» мифонимі – түркі халықтарының мифологиясындағы мәдени-тарихи және рухани мазмұндағы жалқы есім ретінде дискурстың мағыналық элементі қызметін атқарады. Ол қызмет – дискурста нақты ұғымды, идеяны бекіту қызметі. Мысалы, діни-мифологиялық дискурста «Ұмай босанатын әйел мен балаға қамқорлық жасайды», қазіргі дискурста «Ұмай – қазақ брендтерінің бірі ретінде анаға құрметті білдіретін атау», бұл аналарды үймен қамтамасыз ету мақсатындағы «Ұмай» бағдарламасы не Назарбаев университетінің Ақылды жүйелер және жасанды интеллект институты (ISSAI) дайындаған адамның цифрлық прототипі Ұмай (Umay) т.б.атаулар әсерінен қалыптасып орнықты деуге болады.

«Ұмай» атауы қазақтың ұлттық символдарының бірі ретіндегі мәдени идентификация құралы қызметін атқарады. Сонымен бірге бұл атау қамқорлық пен қорғауды сипаттауда метафоралық қызмет атқарады.

«Ұмай» атауы ономастикалық дискурста түрлі рөлге ие: тарихи-мәдени дисскурста – құндылықтарды сақтаушы, діни-рухани дискурста – рухани қамқоршы, қазіргі медиа не жарнамалық дискурста – ұлттық бренд пен дәстүрдің символы, мәдени жобаларда «Ұмай» атауы – ұлттық құндылықтарды насихаттаушы рөлін атқарады. «Ұмай» атауының дискурстық бірлік, дискурстық құрал сипаты мен дискурстық рөлін 2-кестеге түсірдік.

2-кесте. «Ұмай» атауының дискурстық бірлік, дискурстық құрал сипаты мен дискурстық рөлі

Ономастикалық дискурста «Ұмай» атауының сипаты	
Дискурстық бірлік	Мәтіндегі негізгі мағыналық элемент
Дискурстық құрал	Ұлттық мазмұнды ұйымдастыратын метафоралық қызметі мен мәдени идентификация құралы болуы
Дискурстық рөл	Мәдени, тарихи не жарнамалық дискурста символдық қызмет атқаруы

Осы айтылғандарға сүйене отырып біз«Ұмай ана» мифонимін дискурстық бірлік деп санауға болады деп есептейміз. Оны осы атаудың бойына қазықталған қазақ дүниетанымында орныққан түсінікті мазмұндайтын мәтіндердің (білімнің) болуымен түсіндіреміз. Ол білімдер не мәтіндер осы атауға қатысты сөз жағдаятында қозғалысқа түседі, айтылады, қабылданады, түсініледі және сол ақпараттар негізінде қабылдаушылар санасында жаңа ақпарат не білім түзіледі. «Ұмай ана» атауына қатысты парадигматикалық, синтагматикалық, ассоциативтік байланыстағы мәтіндер өзара санада сабақтасып дискурс жүзеге асады. «Ұмай ана» атауының үстірт құрылымы – «Ұмай» жалқы есімі мен ана сөзінің тіркесі болса, мифонимнің астырт құрылымы – осы атаудың, яғни тілдік бірліктің мазмұнында бүгілген, сығымдалған мәтіндер мазмұны.

«Ұмай ана» бейнесінің тілдік санадағы сипатын анықтау мақсатында Google кесте арқылы сауалнама жүргізілді.Онда «Ұмай анатуралы не білесіз, ол кім?»деген сұраққа жауап алынған болатын. Сауалнамаға барлығы 100 респондент қатысты, олардың барлығының ұлты – қазақ. Әлеуметтік статусы бойынша басым бөлігі – студенттер (90,2%), мұғалімдер үлесі – 3%.

Қатысқан 100 респонденттің тілдік санасында Ұмай ананы Тәңірлік образ (Құдай әйел) ретінде қарастырады, жағымды образда қалыптасқан. Тілдік тұлғалардың санасында Ұмай мифоантропонимі көркем шығарма, ертегі, миф кейіпкеріне қатысты өзектелген. Сауал тілдік тұлғалардың танымдық әрекетіне түрткі болды, «Ұмай ана» атауы туралыойланды, атау берушінің интенциясын зерделеді, басқаша айтқанда атаудың негізіндегі пресуппозициясынашты. Осылайша «Ұмай ана»мифонимінің дискурстық өрісі анықталды деуге болады. Ол түрлі экстралингвистикалық мәнбірлерге(қабылдаушының біліміне, жасына, әлеуметтік дәрежесіне, көңіл-күйіне, жеке тұлғаның субъективтік тәжірибесіне, өмірлік ұстанымдарына, дискурстық тәжірибесіне) т.с.с.байланысты болады. Ономастикалық атаулар дискурс барысында ғана өзінің мазмұнын толық ашады. Дискурсқа қатысушылар онимдіқабылдап түсінген сәттіолардың танымындаорныққан, бұрыннан бар қабылдаған атауға байланысы бар білім (мәтін) қозғалысқа түседі. Осыны біз атауға сәйкес танымда бардискурстық өрістің қозғалысы дейміз. Ономастикалық дискурстаонимніңлексикалық, энциклопедиялық мағыналары, әлеуметтік-мәдени мазмұны түсініледі.

ISSN 2788-7979 (online)

Осы сауалға берілген жауап негізінде *«Ұмай ана»* мифонимінің дискурстық өрісін былай ұсынамыз: *халық (атау беруші) – атаудың өзі – 100 респондент (атауды қабылдаушы) – Ұмай ана – Тәңірлік образ (Құдай әйел) (ономастикалық атауға қатысты танымдағы білім-мәтін).*

Ғылыми айналымда жүрген «Ұмай ана» атауына қатысты төмендегі 9 мәтінді– танымдағы білім (дискурс-мәтін) деуге болады. Ол «Ұмай ана» атауының мазмұнына «сығымдалған». Бірақ дискурстасол мәтіндерді білген тілдік тұлғалар үшін ғана оның мазмұны оқылады, астырт құрылымдар мәні айқындалады.

*1-дискурс-мәтін:*Түркі халықтардың дүниетанымында Ұмай ана – ұрпақ жалғастыруды қолдаушы, ырыс-несібе тәңірі. Бұл тәңірді қазақ, хакас, қырғыз, алтайлықтар мен тывалықтар, шорлар және түріктер пір тұтқан. Ұмай анағақатысты мәліметтер Орхон-Енисей жазба ескерткіштерінде, фольклор материалдарында (финн-угор халықтарында да) кездеседі. Ислам діні таралған соң Ұмай ана мен Көк Тәңірі қатар аталып,Ұмай ана есімі аналар мен нәрестелердің жебеуші пірі деп сақталған.

*2-дискурс-мәтін:*Ұмайанаөмір сүрген уақыт – біздіңдәуірімізгедейінгіІІғасыр, әкесі – АрғынАспар.

*3-дискурс-мәтін:*Ұмай ана – әйел толғатқандақолдайтын періште. Сондықтан қазақтарда қыз ұзату, неке қиғызу кезінде, жүктілер толғатқанда Ұмай анаға жалынып, одан қолдау күткен.

*4-дискурс-мәтін:*Ежелгі түркі тілінде «Ұмай» сөзінің білдіретін мағынасы: «бала орны мен ізі», «ананың жатыры».Ұмайдың«құдай-әйел» деген түсінігітүркі халықтарының этнографиясында сақталған.

*5-дискурс-мәтін:*ҒалымС.Қондыбайдың пікірінше,түркі халықтарының түсінігінде Ұмай – Май-ене деп те аталған. Ұмай сөзіндегі «ұма – баланың жолдасы» дегенді білдірген. Ұмай – әйел кейпіндегі мифтік тәңір ие.

*6-дискурс-мәтін:*Көне түркілер қастерлеген заттың бірі –от. Ұмай ананың табанынан от жаралған. Сондықтан от адамға жылылық пен ризық сыйлайды. Осы түсініктен Ұмай ана шаңырақтың,ошақтың, нәрестеніңсақтаушысы.

*7-дискурс-мәтін:*Ежелгі қазақ мифологиясында «Ұмай ана –Тәңірдің жұбайы, дербес құдай». Мифтік түсінікке сай «Тәңір –Құдайдыңең жоғарғысы», ол аспан мен жерді жаратады, сонан соң өзі қақ айырылып, ер мен әйелге ажырайды. Тәңірдің қақ айырылған әйел жартысы – Ұмай Тәңір. Ұмай Тәңір ананың сүті ағатын көл – Сүтті көл.

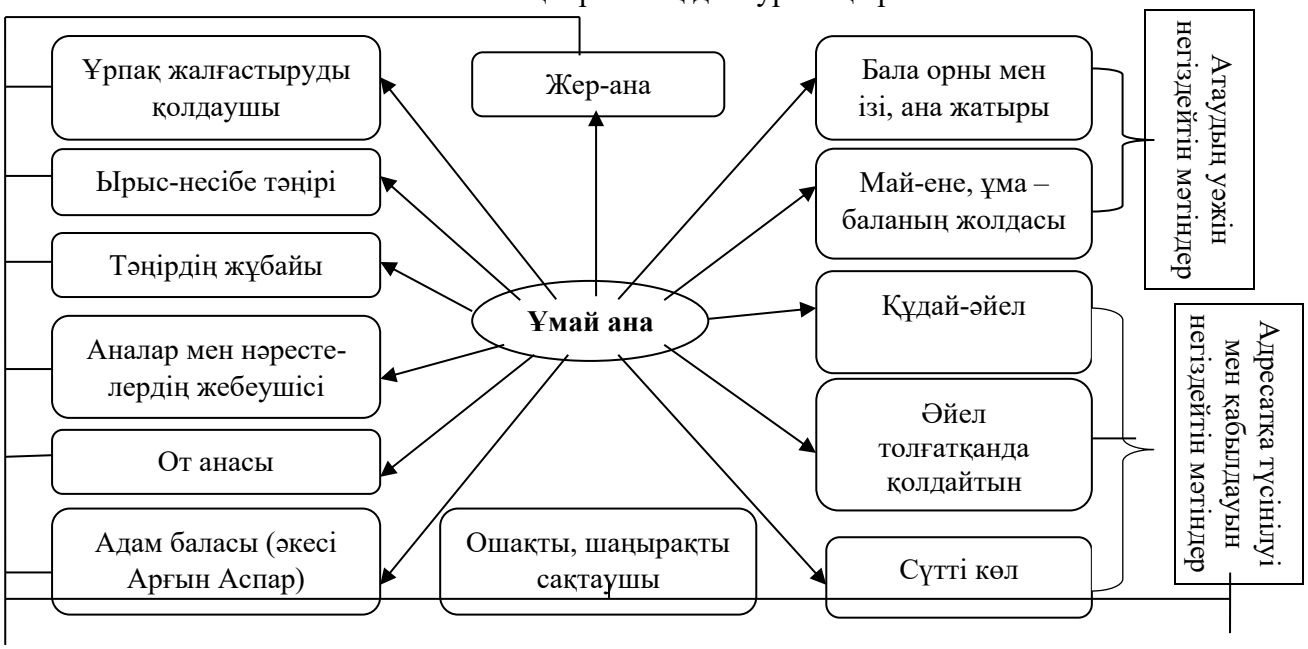
*8-дискурс-мәтін:*Қырғыздардың мифтік танымындағы«Ұмай» бейнесінде«сүтімен асырайтын жер ана, егін мен мал өнімінің құдайы» деген түсінік орныққан.Өнімніңтүсімділігіоның омырауынан аққанда сүтке байланысты деп сенген.Омырауынан сүт аққан Жер-ана түсінігі ежелгі үнді мен грек мифтерінде де айтылған.

9-дискурс-мәтін:«Ұмай Ана және Аю батыр» мифінде Аю батыр көкке қарап жалбарынып, қар астында қалың ұйқыға кеткен Айсұлудың оянуын тілейді. Сол кезде Ұмай мен Құмай деген екі құс батырдың басын жанап өтіп, бірі – ақ, екіншісі – қызыл, екі үлкен тасты жерге тастайды. Тастарды бір-біріне ысқылағанда от тұтанып, оның жалынымен Айсұлу жылынып оянады. Соданқұс кейпінде ұшып келген Ұмайанағаайналып, отты маздатады. Ұйқысынан оянған Айсұлу Ұмай ана мен отқа тағзым етіп, сәлем салады. Ұмай Айсұлудың бетін отқа тосқан қолымен сипап: «Аю батырмен некелесіп, үбірлі-шүбірлі болыңдар, оттарың өшпесін» деп бет сипап, сағым секілді жоқ болып кетеді. Күндердің күнінде Айсұлуды толғақ қысады. Қиналған жан Ұмай анаға жалбарынады. Сонда Ұмай ана келіп келіншекті босандырып, сәбидің кіндігін кесіп, Айсұлудың маңдайынан сипап, баланы алдына беріп, батасын айтып көзден ғайып болыпты.

Осы 9 мәтін – «Ұмай ана» атауының дискурстық өрісі болып саналады. Оның 4-5-мәтіндері «Ұмай ана» аталуының шығу төркінін түсіндіріп тұр. Дискурстық өріске атаудың уәжін негіздейтін мәтіндер де, адресатқа түсінілуіне, қабылдануына негіз болатын мәтіндер де кіреді. Сызбаға түсірсек (1-сызба):

ISSN 2788-7979 (online)

1-сызба. «Ұмай ана» ономастикалық бірлігінің дискурстық өрісі

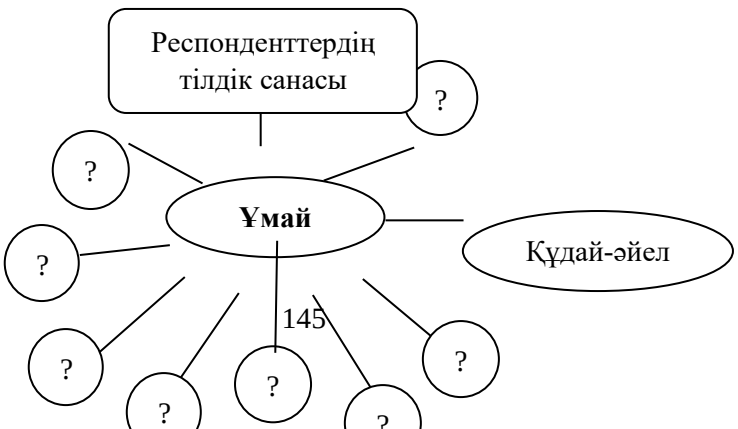
Ал «Ұмай» ономастикалық атауының дискурстық сипаты дискурстық бірлік (үстірт құрылым) пен соның мазмұнындажинақталған мәтінді (астырт құрылымдағы, танымдағы білім)түсінумен анықталады (2-сызбаны қараңыз).

2-сызба. «Ұмай ана» ономастикалық бірлігінің дискурстық сипаты

Үстірт құрылым	Ұмай ананың әкесі – Арғын Аспар	Ұмай ана – ұрпақ жалғастыруды қолдаушы, аналар мен нәрестелерді жебеуші пір	Ұмай мағынасы: «ананың жатыры, бала орны, ізі». Ұма – баланың жолдасы	Ұмай ананың табанынан от таралған, Ұмай – шаңырақтың сақтаушысы.	Ұмай – Сүтті көл	Ұмай – Жер-ана
Ұмай						
Астырт құрылым	2-дискурс-мәтін	1-дискурс-мәтін 3-дискурс-мәтін	4-дискурс-мәтін 5-дискурс-мәтін	6-дискурс-мәтін	7-дискурс-мәтін	8-дискурс-мәтін

Ономастикалық атау дискурстақабылдаушы тарапынан сол атауға қатысты білетін ақпаратын санада өзектеп, соған сабақтастырып қабылданады. Бұл жоғарыда келтірілген «атауларөз мазмұнында мәтіндерді виртуалды куб тәрізді жинақтап, астарында сақтап тұрады, оның әр қырындағы ақпарат коммуниканттың мақсатына, біліміне, жасына, әлеуметтік дәрежесіне т.с.с.сай өзектелгенде ғана оқылады» деген пікірмен сабақтасады. Біздің тәжірибемізде респонденттердің тілдік санасында «Ұмай ана – Тәңірлік образ (Құдай әйел) деген мәтін ғана өзектелгені байқалады (3-сызбадаберілді).

3-сызба. Респонденттер танымында «Ұмай ана» бейнесінің өзектелуі

ISSN 2788-7979 (online)

Оның себептерін біз былай түсіндіреміз:1) сауалнамаға қатысқан респонденттердің 90,2% оқып жүрген студенттер, олардың танымында «Ұмай ана – құдай әйел» мазмұнындағы мәтін өзектелген; 2) Қалған дискурс-мәтіндермазмұны сауал берілген сәтте ойда«оянбаған», ол сауалнаманың электронды нұсқада алынуынан немесе респонденттердің дискурстық тәжірибесі (өзге мәтіндерді білмеуінен не білсе де, жауап берер сәтте ойына келмеуінен т.с.с.) болмауынан деп ойлаймыз. Әрине оның біз атамаған басқа да себептері болуы ықтимал.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорыта айтқанда, ономастика мәселелерінің дискурстық қырлары ономастикалық атауларды дискурстық бірлік деп санаудан басталады. Онимдердің дискурстық сипатын талдау өзекті.Ономастикалық дискурста атаулар танымдық (когнитивтік)-дискурстық сипатқа ие болады. Олардыңтанымдық сипатын ономастикалық атаудың бойына қазықталған мәтіндер жиынтығы немесе дискурстық өрісі түзеді. Дискурстық сипаты осы танымда орныққан дискурстық өрістің нақты коммуникативтік жағдаятта тек қатысушылардың санасында өзектелгенінен ғана көрініс тауып, қозғалысқа түсуімен айқындалады. Бұл адресант пен адресаттың дискурстық тәжірибесімен тікелей байланысты орындалады. Сондықтан онимдердің дискурстық сипатын тану үшін дискурс талдау әдісі, нақты айтқанда, үстірт-астырт құрылымдық талдау қолданылады. Онимнің мазмұны қарым-қатынас барысында айқын ұғынылады. Бұл ономастика мәселелерін дискурстық аспектіде зерттеудің маңыздылығын танытады. Осы сипатта зерттеу жүргізу ономастикалық атауды қабылдаудағы заңдылықтарды анықтауға сабақтасады. Зерттеудің болашағы осымен байланысты.

Ономастикалық атаулар, өзге де атаулар тәрізді дискурстық бірлік болып саналады. Олар дискурстық өріс түзеді. Оның құрамдас бөліктері бар: *«атауды беруші (тіл иесі - халық) – атау (ономастикалық бірлік) – атауды қолданушы (тілді пайдаланушы) – сөйлеу жағдаятында ономастикалық атаудың қандай мағынада қолданылып тұрғанын айқындайтын мәтін не білім»*. Атаудың дискурстық өрісіне оған қатысты барлық мәтіндер енеді.

Ономастика мәселелерін дискурстық тұрғыдан зерттеу «сөйлеуші адамды»тану мүмкіндігін арттыра түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Красных В.В. Единицы языка vs единицы дискурса и лингвокультуры (к вопросу о статусе прецедентных феноменов и стереотипов)/В.В.Красных //Вопросы психолингвистики. – Москва, 2008. – № 7,– С. 53–58.
2 Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
3 Sadirova,K., Orynbasarovna, T.Z., Baktygalievna, B.-A.-A., Balgalievna, Z.R., Sandybayevna, S.P.Phytonyms of the Kazakh Steppe Reflecting the Culture and Sacred Awareness//Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023, 9(2), 142–150 p.
4Tektigul Zh.O., Karabaev M.I., Duzmagambetov E.A., Bayadilova-Altybayeva A.B. Mythological aspect of some Kazakh toponyms // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021. – №4-2(55). – P. 71–75. http://doi.org/10.24412/2500-1000-2021-4-2-71-75
5 Madiyeva G., Boribayeva G., Medetbekova P., Mambetov K., Ingamova J. Peculiarities of toponymic reflexes of Kazakhstan //XLinguae. –2018. Volume 11, Issue 1, January. –P. 342-353. http://doi.org/10.18355/XL.2018.11.01.29
6 Neethling, B. (2016). Street Names: A Changing Urban Landscape. In C. Hough, & D. Izdebska (Eds.)The Oxford Handbook of Names and Naming (pp. 145–157). Oxford: Oxford Univ. Press. https://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.50

ISSN 2788-7979 (online)
7 Горбаневский М.В. Русская городская топонимия: проблемы историко-культурного изучения и современного лексикографического описания: дис...д-рафилол.наук / М.В.Горбаневский. М.; ГосИРЯП, 1994. – 432 с.
8 Позднякова Е.Ю.К вопросу о дискурсивной теорииономастики//Культура и текст.– Москва,2021. – № 1 (44).–С. 243-261.
9 Мадиева Г.Б. Ономастика Казахстана:аналитический обзор (подходы исследования онимов). – Алматы, 2018. 80 б.
10 Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном функциональном аспектах. – Алматы, 1995. – 248 б.
11 Cameron D. Working with spoken discourse. – London, 2013. – 316 p.
12 МаксимовВ.О.Русский фамильный антропоним как свернутый текст и еголексикографическое описание /В.О.Максимов// Вестник РУДН, серия «Русскийи иностранные языки и методика их преподавания». – Москва, 2015. – № 4. – С. 83–89.
13 СахарныйЛ.В. Набор ключевых слов как текст / Л.В. Сахарный, С.А.Сиротко-Сибирский,А.С.Штерн// Психолого-педагогические и лингвистические проблемы исследования текста: Тез. докл. –Пермь: Пермский политехнический ин-т, 1984. – С. 81–83.
14 МихайлюковаН.В.Тексты городских вывесок как особый речевойжанр (на материале языка г. Владивостока):автореф. ... дис.канд.филол. наук /Н.В. Михайлюкова. – Владивосток, 2013. – 27 с.
15 ГоломидоваМ.В.Урбанонимы как ресурс управления восприятиемгородского пространства / М.В. Голомидова // Коммуникативные исследования. – Омск, 2019. – Т. 6.– № 1.– С.11–30.

Материал 04.03.2025 баспаға түсті

Дискурсивные аспекты проблем ономастики

К.К. Садирова[1], Р.Б. Жазыкова[1]
[1]Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, 030000, Республика Казахстан

В статье дано обоснование исследования проблем ономастики в дискурсивном аспекте. Цель работы состоит в том, чтобы рассматривать вопросы ономастики как дискурсивные действия и исследовать онимы как процесс в реальной жизни и результат этого процесса. Основное направление: ономастический дискурс, идея: оним – дискурсивная единица, его дискурсивное поле, различное по ситуативной актуализации в языковом сознании. Научная и практическая значимость: дискурсивный характер онимов, дискурсивное поле, определение, описание терминов «сжатый текст», передача модели анализа. В исследовании метод анализа дискурса использовался для объяснения раскрытия в дискурсивной деятельности «сжатых текстов», хранящихся в содержании онима (Умай). Основные результаты: дискурсивное поле онимов состоит из следующих частей: дающий имя – само имя – получатель имени – дискурс-текст, относящийся к ономастическому названию. Дискурсивное поле включает опорные тексты, которые послужили основой для ономастического наименования, его понимания, восприятия. Знания, закрепленные в содержании онимов, переносимые в дискурсе, приобретают дискурсивный характер только тогда, когда они понятны коммуникантам. Дискурсивный опыт также важен в это время. Ценность исследования: результаты исследования онимов в дискурсивном аспекте дополняют новыми выводами науки дискурсологии, ономастики. Практическая значимость: дискурсивное поле онимов, результаты анализа актуализации в соответствии с обстоятельствами подходят для исследований в данном направлении.

Ключевые слова: дискурс, ономастика, оним, дискурсивный опыт, дискурсивное поле, имя.

ISSN 2788-7979 (online)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Красных В.В. Единицы языка vs единицы дискурса и лингвокультуры (к вопросу о статусе прецедентных феноменов и стереотипов)/ В.В.Красных // Вопросы психолингвистики. – Москва, 2008. – № 7, – С. 53–58.
2 Кубрякова Е.С. Язык и знание: на пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. М.: Языки славянской культуры, 2004. –560 с.
3 Sadirova, K., Orynbasarovna, T.Z., Baktygalievna, B.-A.-A.,Balgalievna, Z.R., Sandybayevna, S.P.Phytonyms of the Kazakh Steppe Reflecting the Culture and Sacred Awareness// Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023, 9(2), 142–150 p.
4 Tektigul Zh.O., Karabaev M.I., Duzmagambetov E.A., Bayadilova-Altybayeva A.B. Mythological aspect of some Kazakh toponyms // Международный журнал гуманитарных и естественных наук. – 2021. – №4-2(55). – P. 71–75. http://doi.org/10.24412/2500-1000-2021-4-2-71-75
5 Madiyeva G., Boribayeva G., Medetbekova P., Mambetov K., Ingamova J. Peculiarities of toponymic reflexes of Kazakhstan //XLinguae. –2018. Volume 11, Issue 1, January. –P. 342-353. http://doi.org/10.18355/XL.2018.11.01.29
6 Neethling, B. (2016). Street Names: A Changing Urban Landscape. In C. Hough, & D. Izdebska (Eds.) The Oxford Handbook of Names and Naming (pp. 145–157). Oxford: OxfordUniv. Press. https://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.50
7 Горбаневский М.В. Русская городская топонимия: проблемы историко-культурного изучения и современного лексикографического описания: дис…д-ра филол. наук / М.В.Горбаневский. – Москва: ГосИРЯП, 1994.– 432 с.
8 Позднякова Е.Ю.К вопросу о дискурсивной теорииономастики//Культура и текст. –Москва, 2021. – № 1 (44). – С. 243-261.
9 Мадиева Г.Б. Ономастика Казахстана: аналитический обзор (подходы исследования онимов). – Алматы, 2018. 80 б.
10 Керимбаев Е.А. Казахская ономастика в этнокультурном, номинативном функциональном аспектах. – Алматы, 1995. – 248 б.
11 Cameron D. Working with spoken discourse. – London, 2013. – 316 p.
12 Максимов В.О.Русский фамильный антропоним как свернутый текст и еголексикографическое описание / В.О.Максимов // Вестник РУДН, серия «Русскийи иностранные языки и методика их преподавания». – Москва, 2015. – № 4. – С. 83–89.
13 Сахарный Л.В. Набор ключевых слов как текст / Л.В. Сахарный, С.А.Сиротко-Сибирский, А.С.Штерн // Психолого-педагогические и лингвистические проблемы исследования текста: Тез. докл. –Пермь: Пермский политехнический ин-т, 1984. – С. 81–83.
14 Михайлюкова Н.В. Тексты городских вывесок как особый речевой жанр (на материале языка г. Владивостока):автореф. ... дис.канд.филол. наук /Н.В. Михайлюкова. – Владивосток, 2013. – 27 с.
15 Голомидова М.В. Урбанонимы как ресурс управления восприятием городского пространства / М.В. Голомидова // Коммуникативные исследования. –Омск,2019. – Т.6.– № 1. – С.11-30.

Материал поступил в редакцию журнала 04.03.2025

Discursive aspects of onomastics problems

K.K. Sadirova[1], R.B. Zhazykova[1]
[1]K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan

This article provides a theoretical justification for examining onomastics from a discursive perspective. The study aims to explore onomastic phenomena as discursive actions, analyzing onyms both as dynamic processes in real-life communication and as their resulting linguistic products. The research focuses on the concept of onomastic discourse, proposing that onyms function as discursive

ISSN 2788-7979 (online)

units with fields of meaning that vary depending on situational actualization in linguistic consciousness.

The scientific and practical significance of the study lies in its examination of the discursive nature of onyms, the structure of their discourse field, and the conceptualization of terms such as "compressed text" and models of discursive analysis. Discourse analysis is employed to investigate how "compressed texts" embedded in onyms (e.g., Umai) are revealed through discursive activity.

The findings indicate that the discursive field of onyms comprises several components: the name giver, the name itself, the recipient of the name, and the discourse-text associated with the onym. Additionally, the discursive field includes reference texts that form the basis for onomastic naming, shaping its interpretation and perception. The knowledge encoded within onyms acquires a discursive character only when it is actively processed and understood by communicants, with discursive experience playing a crucial role in this process.

The study contributes to both discourse analysis and onomastics by offering new insights into the interaction between linguistic naming and discourse. The practical implications of this research extend to studies on the contextual actualization of onyms, providing a methodological framework for further investigations in this field.

Key words:discourse, onomastics, onym, discursive experience, discursive field, name.

REFERENCES

1 Krasnykh V.V. Edinitsy yazyka vs edinitsy diskursa i lingvokultury(k voprosu o statuse pretsendentnykh fenomenov i stereotipov) //Voprosypsikholingvistiki[Units of language vs units of discourse and linguoculture (on the question of the status of precedent phenomena and stereotypes) // Questions of psycholinguistics](Moscow, 2008) [In Russian].

2 Kubryakova E.S. Yazyk i znanie: na puti polucheniya znanii o yazyke:Chasti rechi s kognitivnoi tochki zreniya. Rol yazyka v poznaniimira [Language and knowledge: on the way to gaining knowledge about language: Parts of speech from a cognitive point of view. The role of language in the knowledge of the world] (Moscow, 2004)[In Russian].

3 Sadirova, K., Orynbasarovna, T.Z., Baktygalievna, B.-A.-A.,Balgalievna, Z.R., Sandybayevna, S.P.Phytonyms of the Kazakh Steppe Reflecting the Culture and Sacred Awareness// Eurasian Journal of Applied Linguistics, 2023, 9(2), 142–150 p.

4 Tektigul Zh.O., Karabaev M.I., Duzmagambetov E.A., Bayadilova-Altybayeva A.B. Mythological aspect of some Kazakh toponyms // International Journal of Humanities and Natural Sciences. – 2021. – №4-2(55). – P. 71–75. http://doi.org/10.24412/2500-1000-2021-4-2-71-75[In English].

5 Madiyeva G., Boribayeva G., Medetbekova P., Mambetov K., Ingamova J. Peculiarities of toponymic reflexes of Kazakhstan //XLinguae. –2018.–Vol. 11, Issue 1. –P. 342-353. http://doi.org/10.18355/XL.2018.11.01.29[In English].

6 Neethling, B. (2016). Street Names: A Changing Urban Landscape. In C. Hough, & D. Izdebska (Eds.) The Oxford Handbook of Names and Naming (pp. 145–157). Oxford: Oxford Univ. Press. https://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.50

7 GorbanevskyM.V. Russkaya gorodskaya toponimiya: problem istoriko-kulturnogo izucheniya sovremennogo leksigraficheskogo opisaniya: Dis…d-ra filol.nauk[Russian urban toponymy: problems of historical and cultural study and modern lexicographic description: dissertation of Doctor of Philology]. (Moscow, 1994) [In Russian].

8 Poznyakova E.Yu. K voprosu o diskursivnoi teorii onomastiki// Kultura I tekst[On the issue of the discursive theory of onomastics // Culture and Text]. (Moscow, 2021) [In Russian].

9 Madiyeva G.B. Onomastika Kazakhstana: analiticheski ozor (podchody issledovaniya onimov) [Onomastics of Kazakhstan: analytical review (approaches to the study of onyms)]. (Almaty, 2018) [In Russian].

10 Kerimbaev E.A. Kazakhskaya onomastika v etnokulturnym, nominativnom funktsoinalnom aspektakh [Kazakh onomastics in ethno-cultural, nominative functional aspects] (Almaty, 1995).[In Russian].

ISSN 2788-7979 (online)
11 Cameron D. Working with spoken discourse (London, 2013) [In English].
12 MaksimovV.O.Russkii familnii antroponim kak svernutyi teksti ego leksikograficheskoe opisanie// Vestnik RUDN, seriya “Russkie i inostrannye yazyky i metodika ikh prepodavaniya”[Russian family anthroponomy as a collapsed text and its lexicographic description // Bulletin of the Russian Academy of Sciences, series “Russian and foreign languages and methods of their teaching”].(Moscow, 2015) [In Russian].
13 Sakharny L.V.Nabor kljuchevyh slov kak tekst// Psihologo-pedagogicheskie i lingvisticheskie problemy issledovaniya teksta: Tez. Dokl.[A set of keywords as a text //Psychological, pedagogical and linguistic problems of text research: abstract of reports]. Perm, 1984) [In Russian].
14 MikhailyukovaN.V. Teksty gorodskikh vyvesok kak osobyi rechevoi zhanr (na material yazyka g.Vladivostoka): avtoref. ... dis.kand.filol. nauk[Texts of city signs as a special speech genre (based on the material of the language of Vladivostok: abstract ... dissertation of the Candidate of Philology](Vladivostok, 2013) [In Russian].
15 Golomidova M.V.Urbanonimy kak resurs upravleniya vospriyatiem gorodskogo prostranstva [Urbanonyms as a resource for managing the perception of urban space // Kommunikativnie issledovaniya].(Omsk, 2019) [In Russian].

Received: 04.03.2025

IRSTI 16.01.11 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp150-166

E.V. Sazhina[1], A.K. Yeleuzhanova[2], G.Z. Beysembaeva[2], S.M. Duisengazy[2]
[1]Francisk Skorina Gomel State University, Gomel, 246003, Republic of Belarus
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan

LEXICAL AND SEMANTIC ANALYSIS OF THE NEUROTECHNOLOGY TERMINOLOGY IN PODCASTS

This article explores how podcasts, as a modern media communication genre, contribute to the formation, adaptation, and popularization of neurotechnology terminology on popular platforms such as "YouTube", "www.litres.ru" and "Podcasts.lab" among a broad audience.

In the era of globalization and the rapid development of technology, the emergence of new scientific terms demands effective integration into everyday language. Podcasts offer a valuable means for non-experts to grasp complex terms in an accessible and engaging manner.

The aim of this study is to analyze the lexical and semantic characteristics of neurotechnology terminology in podcasts, identify strategies for adapting specialized vocabulary, and compare the effectiveness of different podcast formats in popularizing scientific knowledge.

The scientific novelty of the study lies in considering podcasts as a genre of media discourse that contributes to the formation and dissemination of neurotechnology terminology — a topic that has not been previously explored from a linguistic perspective.

To achieve the research aim, quantitative and qualitative methods were used, including lexico-semantic analysis, content anaysis, and comparative analysis.

Podcasts were selected based on criteria such as popularity, topic relevance and format (in this study, podcast-monologue and podcast-interview).

Audio and video materials were transcribed using the "Taguette" and "Python" programs, the coding process facilitated by "QualCoder" software. Terminological units were categorized according to the their lexical and semantic characteristics (e.g., borrowings, neologisms, blendings, calques, abbreviations, etc.).

ISSN 2788-7979 (online)

Content analysis was conducted to identify the frequency of terms, their explanations, and the use of real-life examples. In the final stage, the podcast formats were compared. The program "Miro" was used to visualize the results.

The findings of this study can serve as a valuable resource for specialists in lexicography and will also be useful for a broad audience specialized training or knowledge in the field.

Key words: neurotechnology, podcast, cyborgization, digitalization, brain-computer interface, nanotechnology.

MAIN PROVISIONS

Terminology studies explore issues related to terms in language. In linguistics, there is no universally accepted definition of the term. The concept originates from the Latin word *terminus*, meaning "boundary" or "limit."

The key distinction between terms and other lexical units is that they designate precisely defined concepts, phenomena, or objects.

Terminology refers to both the set of terms within a specific field of knowledge and the branch of linguistics that investigates the function and formation of terms. One of the primary sources in the development of terminological system is the borrowings. This phenomenon occurs across all disciplines, each of which maintains its own terminological system and specialized vocabulary.

Any lexical unit introduced from one language into another does not remain unchanged; rather, it undergoes a certain degree of adaptation over time.

According to S.V. Grinev-Grinevich, this process involves the assimilation of the borrowed lexeme by the recipient language through its phonetic, graphic, grammatical, and lexico-semantic characteristics to the norms of the target language [1, 74-75].

The use of terminology across various media genres largely depends on the goals, target audience, and formats. For example, scientific articles are characterized by a strict, formal style, and terms usually adhere to established academic standards. In contrast, blogs offer a more informal platform where authors can express personal opinions and share experiences.

Social networks are known for their brevity and informal communication, where colloquial expressions, slang, and emoticons are commonly used. In such cases, scientific terms may be simplified or abbreviated for easier comprehension, sometimes leading to linguistic interference.

Podcasts, however, occupy a special place among media platforms. They represent a hybrid format, where scientific terms can be used in both academic and conversational styles, depending on the topic and the target audience.

Nowadays the emergence of new genres is closely linked to the rapid development of Internet communication.

A review of theoretical literature indicates a lack of consensus among scholars regarding the classification of Internet communication genres. Commonly recognized genres include emails, forums, chats, blogs, social networks, and virtual conferences.

According to S. Herring [2, 144-147] blogs are defined as "frequently updated web pages where dated entries are displayed in reverse chronological order".

A more comprehensive definition is provided by M.Yu. Sidorova, who describes a blog as "a website containing dated multimedia entries arranged in reverse chronological order, with the ability to comment on posts and view each entry on a separate webpage" [3, 193].

The classification of blogs is offered by Scott Nowson, who distinguishes between *news blogs*, *commentary blogs*, and *journal blogs* [4, 279].

Rebecca Blood further refines this classification by identifying three types of blogs based on content: *filter blogs* (describing global and online events), *personal journals* (reflecting the author's thoughts and experiences), and *hybrid diaries*, which combine features of both [5, 114-120].

In addition to the term *blog*, synonyms such as *Internet diary* and *online diary* are also used; however, *blog* remains the most widely accepted term.

ISSN 2788-7979 (online)

The stylistic characteristics of professional blogs include the use of journalistic and conversational functional styles, as well as various expressive linguistic devices and techniques. Blog posts often incorporate hyperlinks to social media platforms, enabling readers to share content with their networks. (e.g.: Subscribe me. Share with this post. Leave comments. Click like etc.).

Authors frequently utilize direct address techniques and imperative constructions to enhance communication with their readers.

While blogs provide in-depth content, social media platforms offer faster, interactive communication, allowing users to engage with content in real time.

The term *social media* is frequently equated with *social networks*; however, it is also commonly used as a synonym for *new media*.

The concept of a *social network* was introduced by Norwegian sociologist James Barnes in 1954, referring to a circle of acquaintances, partners, or professional connections.

Matthews defines social media as "a set of network technologies, practices, or communities that people use to create content and exchange opinions, ideas, experiences, and perspectives with one another" [6, 17-19].

In his book *We the Media*, Dan Gillmor argues that the blogosphere exerts a greater societal influence than traditional media, as audiences tend to place more trust in bloggers than in professional journalists [7].

New media generally encompass the following:

- Online media (Internet-based media), including digital versions of traditional offline media;
- Podcasting services (Internet radio);
- Streaming services (streaming media), such as Internet television and online broadcasting;
- Mobile television;
- Social media (social networks);
- Blogging and microblogging platforms.

While social media facilitates rapid interaction, scientific texts prioritize detailed, structured dissemination of knowledge.

Scientific texts are characterized by logical reasoning, sequential and objective narration, and clearly defined concepts and phenomena, ensuring coherence and logical connections between statements.

Terminology in scientific discourse must be devoid of emotional connotations. Specialized language, in general, differs from everyday language in multiple aspects, including writing conventions, vocabulary, syntax, and semantics. However, they permit extensive borrowing, the formation of neologisms, and the use of compound nouns.

The following table provides a comparative analysis of different formats in terms of their characteristics and the way they present neurotechnology concepts:

Table 1 The key differences between the media formats

№	Criteria	Podcasts	Videos	Blogs	Articles
1	**Format**	Audio and video	Visual + Audio, engaging	Written, sometimes interactive	Formal, scientific, structured
2	**Complexity of Terminology**	Simplified, often with analogies	Simplified, supported by visuals	Varies, but can be simplified	Highly technical, precise terminology
3	**Style of communication**	Casual, friendly, conversational style	Can be either entertaining or serious	More formal, but accessible	Formal, scientific, precise
4	**Visual elements**	-		May include images, graphs	Limited visuals, primarily graphs

			Graphics, animations, diagrams		
5	**Interactivity**	Q&A, comments	Comments and discussions, feedback	Discussion in comments	No direct interactivity
6	**Target audience**	General public, some experts	General audience	Diverse audience, from enthusiasts to professionals	Researchers, academics

Many fields adhere to specific term formation rules that categorize objects or concepts within a given domain. For example, the names of electronics follow a pattern based on the number of electrodes they contain (e.g., *diode, triode, tetrode, pentode, hexode, heptode*); certain electronic devices incorporate the suffix "-tron" (e.g., *additron, carcinotron, cryotron, excitron*).

INTRODUCTION

This study investigates the neurotechnology terminology used in podcasts. The primary focus is on the lexical and semantic analysis of neurotechnology terminology, examining how these terms are adapted and popularized in podcast discussions.

To achieve this, the following objectives were set:

-to identify the lexical and semantic characteristics of terms used in podcasts;

-to analyze syntactic features of neurotechnology terminology;

-to compare the use of terminology in "podcast-monologue" and "podcast-interview" formats;

The choice of podcasts as the research object highlights the potential to bridge the gap between scientific discourse and everyday communication, making podcasts an effective tool for popularizing neurotechnology terminology.

The subject of the study is the lexical and syntactic characteristics of neurotechnology terminology in podcasts.

The scientific novelty of this study lies in the exploring podcasts as a form of popular science content. While podcasts have been widely examined in modern media research, their role in disseminating neurotechnology terminology has not yet been analyzed from a linguistic perspective.

Hypothesis: Neurotechnology podcasts are an effective tool for popularizing scientific terms and simplifying complex concepts, thereby enhancing their comprehension and accessibility for a broad audience.

Podcasts play a crucial role in simplifying complex terminology for a broader audience. In contemporary media platforms, podcasts have become one of the most popular communication genres. The term "podcast" consists of two parts: "iPod" and "broadcasting", and can be interpreted as a modern speech genre in the form of digital audio and video recordings posted via social networks.

The concept of a podcast was first introduced by The Guardian journalist Ben Hamersley. In 2005, the word "podcast" was recognized as the word of the year and added to the Oxford English Dictionary.

According to the Podcast Index 2024, the number of podcasts has reached 4 million [8]. Podcasts have become an integral part of the media platform, enabling people to share thoughts, ideas, stories, and life experiences.

Since 2020, there has been noticeable growth in the podcast industry in Kazakhstan. However, the podcast listening culture in the country is still in development, and many people are yet to fully understand the concept of podcasts as a "talking Netflix."

Experts attribute the rising popularity of podcasts to the emergence of media and brands in the market, as well as the launch of new projects. Examples include the historical audio podcast "Khancast", initiaded in 2022, which is dedicated to the lives of Kazakh khans, business and startup podcasts, and the Ecological Fund of Kazakhstan’s podcast series launched in 2023, covering various environmental topics.

ISSN 2788-7979 (online)

Foreign researchers such as Jemily Rime, Chris Pike, and Tom Collins have examined the six-tensions framework for podcasting innovation. This framework highlights the balance between six conceptual tensions: Art-Technology, Immersion-Interactivity, Automation-Personalisation, Universal-Unique, Mainstream-Independent, and Current audience-Possible demographics. Further research is needed to explore these conceptual pairings to better understand how podcasting influences audiences. [9, 3-23].

Additionally, studies by Tobin SJ and Guadagno RE indicate that podcast listeners tend to engage in information-seeking behavior and show lower levels of neuroticism compared to non-listeners. [10, 2-16].

The educational benefits of podcasts have been demostrated in the study "Podcasting as a tool to take conservation education online", which confirmed that podcasts can effectively serve as an audio-lingual method for learning new material, improving listening and speaking skills, and acting as a motivational tool [11, 3-10].

Due to their accessibility and convenience, podcasts play a key role in the educational process, providing listeners with the opportunity to familiarize themselves with new scientific developments and terminology. This is particularly important in the context of neurotechnology, where podcasts serve as an essential medium for disseminating knowledge to a broader audience.

MATERIALS AND METHODS

This investigation is based on both qualitative and quantitative methods. The selection of 15 podcasts was based on several key criteria. Firstly, they address the topic of neurotechnology and provide relevant, up-to-date information, which is confirmed by the number of listens and audience feedback. Secondly, all podcasts were published in recent years (2020-2024), ensuring their relevance to contemporary discussions in the field. Additionally, the focus on podcasts from experts and scientific institutions, ensuring a high level of scientific value.

For comprehensive analysis, both interview-based and monologue-based podcasts were included.

Thus, the selected podcasts combine relevance, popularity, expert insights, and diverse formats, making them suitable for analysis within this study.

All podcasts in Russian and English were selected from the platforms "Youtube", "www.litres.ru", and "Podcasts.lab" with a total duration of approximately 12 hours. As a result, 173 terms were collected.

At the first stage of the study, some podcast videos were converted into audio files. We used "Taguette" and "Python" programs to transcribe the audio materials from the neurotechnology podcasts. This tool allows for automatic speech-to-text conversion with high accuracy, thus speeding up the analysis process. These programs analyzed approximately 20 seconds of the podcast episode in 3 minutes. We selected the "Processing and Recognition" tab and generated the transcribed text.

After transcribing each podcast, we manually reviewed the texts to eliminate mistakes before conducting further linguistic analysis. The transcriptions were saved in .txt format. It should be noted that we selected podcasts with high sound quality to minimize transcription errors.

The obtained transcriptions were imported into the "QualCoder" program for frequency analysis. This program is used for both qualitative and quantitative text analysis, including calculating the frequency of terms and encoding them.

In the process of analyzing the podcasts for neurotechnology terminology, the "QualCoder" software was utilized to facilitate the coding and categorization of terms. Initially, the transcribed podcast text was imported into the "Document System" tab. The primary task was to identify terms relevant to neurotechnology and assign them appropriate codes. During the reviewing of the transcriptions, terms were highlighted and coded accordingly.

To further refine the analysis, subcategories were added to classify the terms based on their formation methods. These categories included:

- Borrowing

ISSN 2788-7979 (online)

- Neologisms
- Jargon
- Abbreviation
- Loanwords et.c.

Each term was assigned to the corresponding category, depending on its origin. For example, terms borrowed from other languages were labeled under "borrowing," while newly coined terms were classified as "neologisms." This method allowed for a systematic organization of the terms and provided insight into how different terms were formed.

Content analysis was used to identify the meanings of each fragment using the following criteria:

- Frequency of term usage;
- Phrases and word combinations used to explain specific terms;
- Real-life examples provided by podcast authors.

Comparative analysis. To determine the differences between "podcast-monologue" and "podcast-interview", a comparative analysis was conducted based on the following:

- Speech samples (formal, informal style);
- Information presentation structure (narrative story, Q&A format);
- Explanation of terminology.

This analysis is particularly useful for studying and identifying which podcast format is more effective for popularizing terminology.

For a visual representation of concepts, a terminological map was created using the "Miro" program. This map includes key terms presented in podcasts within the field of neurotechnology. The research material consists of podcasts on neurotechnology. Table 2 shows the characteristics of podcasts within the field of neurotechnology.

Table 2 – Characteristics of podcasts within the field of neurotechnology

№	Channel name	Podcast topic	Duration	Type of podcast	Author	Link to podcast
1	Radio Svoboda	Neurotechnology: People have the right	28:23 mins 2 July, 2024	Interview	Alexey Grinbaum	https://www.youtube.com/watch?v=Q_Wl7ShTMoo
2	RationalAnswer	How ChatGPT works: explaining neural networks simply	39:03 mins 5 April, 2023	Monologue	Pavel Komarovsky	https://www.youtube.com/watch?v=VVfFf_XW8zw
3	Huberman Lab	How psilocybin can rewire our brain	2 hours 09 mins 8 May, 2023	Monologue	Andrew Huberman	https://www.youtube.com/watch?v=eIxVfln02Ss
4	Dovedem do uma	Neural network is changing human live	43:10 mins 8 August, 2022	Interview	Irina Temolova	https://www.youtube.com/watch?v=Avb261AMclQ
5	ProNauku	How neurotechnology will change the future	20:45 mins 19 October, 2023	Interview	Michael Lebedev	https://www.youtube.com/watch?v=jjCHQV_GQSI
6	TED технологии	A powerful new neurotechnology tool for augmenting your mind	13 mins 27 June, 2023	Monologue	Konor Russomanno	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/tedtalks-%D1%82%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%

ISSN 2788-7979 (online)

						BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D0%B8/id625536364?i=1000639539263
7	The Future of Neurotechnologies	Brain Analysis Headphones	42 mins 27 February, 2024	Interview	Alexander Panov	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/%D0%B0%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%BF%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%BF%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C-%D0%BD%D0%B0-%D1%83%D0%BC%D0%BD%D0%BE%D0%BC-%D1%80%D0%B0%D0%B4%D0%B8%D0%BE/id1765457277?i=1000666982980
8	Neurocast	Neurorehabilitation: How Neurotechnologies Help Maintain Motivation During Difficult Periods	55 mins 20 September, 2020	Interview	Anton Ivanov	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/%D0%BD%D0%B5%D0%B9%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%81%D1%82/id1533814547?i=1000493134408
9	Neurocast	Neurotechnologies & VR for Retail (Neuromarketing)	1 h, 11 mins 27 October, 2023	Interview	Rustam Rzaev	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/neurocast/id1618426770?i=1000632743232
10	Transhumanism	Neurotechnology and the occult	14 mins 2 August, 2022	Monologue	-	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/the-new-world-order-agenda-2030-agenda-2045-agenda/id1612549213?i=1000574771087
11	The state of Medtech	Neuro: Digitizing the brain using AI	1 h, 34 mins 27 June, 2023	Monologue	Michael Sughrue	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/state-of-medtech/id1597688404?i=1000618648396
12	Neurable	On building neurotech tools	23 mins	Monologue	Adam Molnar	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/forward-thinking-founders/id145416

ISSN 2788-7979 (online)

			23 November, 2020			8902?i=1000499945049
13	Neurocast	Neurotechnologies in Research	1 h, 8 mins 8 September, 2022	Interview	Valery Raevskaya	https://itunes.apple.com/WebObjects/MZStore.woa/wa/viewPodcast?id=1618426770&i=1000578735583
14	Periodic effect cannabis science podcast	Neurotechnology can quantify cannabis psychoactive effects	38 mins 28 April, 2022	Interview	Israel Gasparin	https://itunes.apple.com/WebObjects/MZStore.woa/wa/viewPodcast?id=1289047409&i=1000558910830
15	Paradigm podcast	Consciousness physics and neurotechnology	1 h, 30 mins 13 August, 2024	Monologue	Christof Koch	https://podcasts.apple.com/kz/podcast/paradigm/id1689014059?i=1000665081917

Some of the selected podcasts focus on the application of neurotechnology and its impact on human life. For instance, the podcasts *"Neurotechnology: People Have the Right"* and *"How Neurotechnology Will Change the Future"* discuss the ethical, legal, and societal implications of neurotechnology, discussing concerns such as privacy, personal data, and the broader social consequences. Similarly, *"Neural Network is Changing Human Life"* and *"Neuro: Digitizing the Brain Using AI"* explore how neural networks and artificial intelligence are transforming sectors like healthcare, business, and various other domains of everyday life.

The popularity of these podcasts, reflected in their millions of views and subscribers, indicates the high public interest in neurotechnology. This widespread engagement signals an increasing curiosity about the advancements in this field. For example, the podcast *"A Powerful New Neurotechnology Tool for Augmenting Your Mind"* has garnered an impressive 1.47 billion views, marking it as a notable success.

Other episodes, such as *"How ChatGPT Works: Explaining Neural Networks Simply"* and *"How Psilocybin Can Rewire Our Brain"*, have accumulated between 1.5 and 2 million views, signifying their strong appeal.

However, podcasts like *"Neural Network is Changing Human Life"* and *"How Neurotechnology Will Change the Future"* attract a smaller audience, with viewership at 163,000 and 233,000 respectively. This gap can be explainde by the format and content of the episodes.

Overall, the viewership and engagement levels of these podcasts not only highlight the growing interest in neurotechnology but also illustrate how different formats - such as interviews and monologues – attract different demographic groups of listeners.

RESULTS

The analyzed neurotechnology podcasts are characterized by the following features.

1.The linguistic characteristics:

-Jargon usage: The term *"to hack the brain"* is borrowed from a computer jargon, where *"hack"* refers to breaching a computer security system. This usage simplifies complex concepts, making them more relatable.

-Neologisms: Terms such as *"neurohacker", "neuro", and "neurable"* reflect emerging technological trends.

-Idiomatic expressions: Phrases like *"sound the alarm"*, and *"put in jeopardy" a*dd expressiveness to the narrative.

ISSN 2788-7979 (online)

-Calques: Terms such as *"decode", "brain-computer interface", "brain-data", "human cognition", "closed-loop system", "multimodal bio-sensing headset", and "digital potentiometer"*. highlight cross-linguistic influences.

-Code-switching: Phrases such as *"science fiction"* (на уровне сайнс фикшн), *"это самая лучшая работа ever"*, and *"закенселят"* introduce colloquial phrases, enhancing the informal style.

-Borrowing: Terms *"language models", "generative pre-trained transformer", "retail", "cognitive dissonans", "neuro big data"*, and *"neuronet"* demonstrate the impact of English on the Russian lexicon.

-English loanwords: Words such as *"AI alignment", "chat GPT", "feedback", "microbiome", "electrodes", "virtual joystick", "chips"*, and *"digitalization"* integrate technological concepts into everyday speech.

-Blending*:* The term *"mathmodel" (*shortened from *"mathematical model")* is an example of blending, where two words are combined to form a new term.

-Abbreviations and shortenings: Examples unclude *"LLM" stands for Large Language Models", "AI" (Artificial Intelligence), "VR headset (Virtual Reality), "AR headset (Augmented Reality),"nano"* (nanotechnology), *"neuro"* (neurotechnology).

-Phraseological units: Phrases like *"for the time being"* and *"keeping up with the times"* are used for clarity and emphasis.

-Scientific terminology: Terms such as *"neural network", "language models", "quantum physics", "promts", "dendrite", "neurogenesis", "alphator system", "cochlear implant", "neuromarketing", "artificial intelligence", "VR headset", "non-invasive technology", "electrodes", "sensors", "nanotechnology",* and *"neuro-linguistic programming"* are key concepts in the neurotechnology field.

Authors use various linguistic strategies to simplify specialized terms, making them more accessible to everyday language. The use of informal language fosters a friendly atmosphere, while scientific terminology may pose challenges for non-specialists. However, explanatory techniques, such as translations and analogies, facilitate comprehension.

2. Syntactic characteristics:

-Question-and-answer structure: Podcast interviews often employ this format to create logical and interactive discussions.

-Redundancy*:* Phrases such as *"As far as I concerned", "I think I understand", "I see, I see"*, and *"I understand now"* indicate the gradual assimilation of information.

-Colloquial expressions: Expressions such as *"you know", "like", "well", "so", "actually". "Устраивайтесь поудобнее, я расскажу вам так, чтобы понял даже шестилетний гуманитарий". "Поехали! Приготовьтесь услышать страшную правду". "Олдовые телефоны". "Ну, давайте, прикинем". "Довольно-таки удивительно, согласитесь? ". "Раскабаневшая модель". "Я прямо вангую"* help create a closer atmosphere with the audience, soften sophisticated topics, and reduce the barrier between the expert and the listener.

The lexical and semantic characteristics above play an important role in explaining complex scientific terms, making science more engaging and accessible.

Table 3 presents the frequency of terms used within the field of neurotechnology.

Table 3 – Frequency of terms used in podcasts

№	Neurotechnology terminology	Category	Frequence	Percentage
1	Brain-computer interface	Calque	23 occurrences	13,3%
2	Artificial intelligence	Borrowing	26 occurrences	15%
3	VR headset	Abbreviation VR (Virtual Reality)	10 occurrences	5,7%
4	Neurobiology	Borrowing	11 occurrences	6,3%
5	Digital twin	Calque	12 occurrences	6,9%
6	Cyborgization	Neologism	9 occurrences	5,2%

ISSN 2788-7979 (online)

7	Eye-tracking	Calque	9 occurrences	5,2%
8	Invasive neurotechnical devices	Borrowing	11 occurrences	6,3%
9	Neurohacking	Neologism	9 occurrences	5,2%
10	Human cognition	Borrowing	12 occurrences	6,9%
11	Neuromarketing	Blending	8 occurrences	4,6%
12	Exoskeleton	Borrowing	5 occurrences	2,8%
13	Neurable	Neologism (neuro+able)	8 occurrences	4,6%
14	Microelectrods	Borrowing	7 occurrences	4%
15	Cannabinoid	Borrowing	7 occurrences	4%
16	Bioprotheses	Jargonism	14 occurrences	8%
17	BBI (Brain-to-Brain Interface)	Abbreviation	9 occurrences	5,2%
18	EEG (Electroencephalography)	Abvreviation	9 occurrences	5,2%
19	Bug	Jargonism	7 occurrences	4%

Figure 1 illustrates the frequency of terms in neurotechnology.

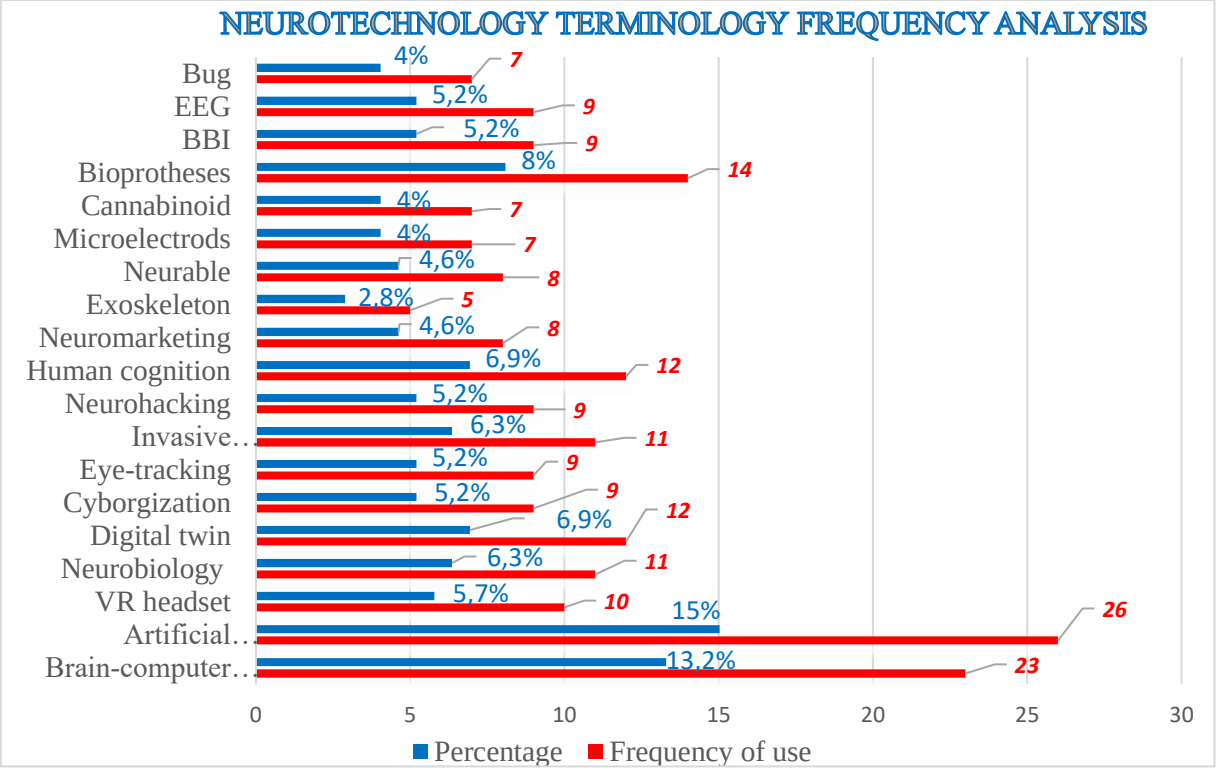

Figure 1 – Analysis of neurotechnology terminology usage

From these results, several conclusions can be drawn regarding the popularity and relevance of certain concepts in the field of neurotechnology.

High-requency terms (occurring 10 times or more) are particularly relevant and actively discussed in neurotechnology podcasts. Terms such as *"AI"* (26 occurrences-15%), "*the brain-computer interface"* (23 occurrences-13,2%) play a key role and are considered leading directions in the field, facilitating the direct transfer of commands from the brain to a device.

Artificial bioprostheses (14 occurrences-8%) are highly relevant in medical context, specifically for restoring lost limb functions. For example, in one podcast, Elon Musk's bioprosthetic projects through his company Neuralink were discussed, illustrating the practical application of these technologies.

The terms *"digital twin"* and *"human cognition"* (12 occurrences-12%) are actively discussed because as they are at the forefront of scientific research and are being integrated into modern technologies. These terms signify a shift towards the integration of digital models and a deeper understanding of human cognitive processes in neurotechnological innovations.

ISSN 2788-7979 (online)

Terms such as "*cyborgization*", *"eye-tracking"*, *"BBI"* (brain-to-brain interface), and *"EEG"* (electroencephalography) (9 occurrences-5,2%) are actively studied and may become more popular in the coming years. However, while EEG has been in use for a long time, its frequency of discussion has decreased in recent years as more advanced technologies have emerged.

Low-frequency terms suggest that some technologies are still under development or are only occasionally discussed in podcasts, indicating that they may not yet be widespread in public or scientific discourse. Table 4 demonstrates category of neurotechnology terminology.

Table 4 – Category of neurotechnology terminology

№	Category	Number of terms	Percentage	Examples
1	Borrowing	47	27,1%	Neuroplasticity, neurofeedback, neural stimulation, neuroinformatics et.c.
2	Abbreviation	35	20,2%	BCI (Brain-Computer Interface) EEG (Electroencephalography) fMRI (Functional Magnetic Resonance Imaging) TMS (Transcranial Magnetic Stimulation)
3	Calque	29	16,7%	Brain mapping, cognitive load, mental workload, brain-to-computer communication, virtual embodiment
4	Neologism	29	16,7%	Neuroprosthesis, neuromodulation, neurocybernetics, mind uploading, cognitive augmentation
5	Blending	26	15%	Neurochip (Neuro+Chip) Neurodynamics (Neuro+Dynamics) Cyborgization (Cyborg+ization) Neurofusion (Neuro + Fusion)
6	Hypernymy	2	2,3%	Device - neurodevice
7	Hyponymy	2	2,3%	Brain-computer interface
8	Loanwords	2	1,1%	Computer virus, neural network
9	Backformation	1	0,5%	Rewire from rewiring

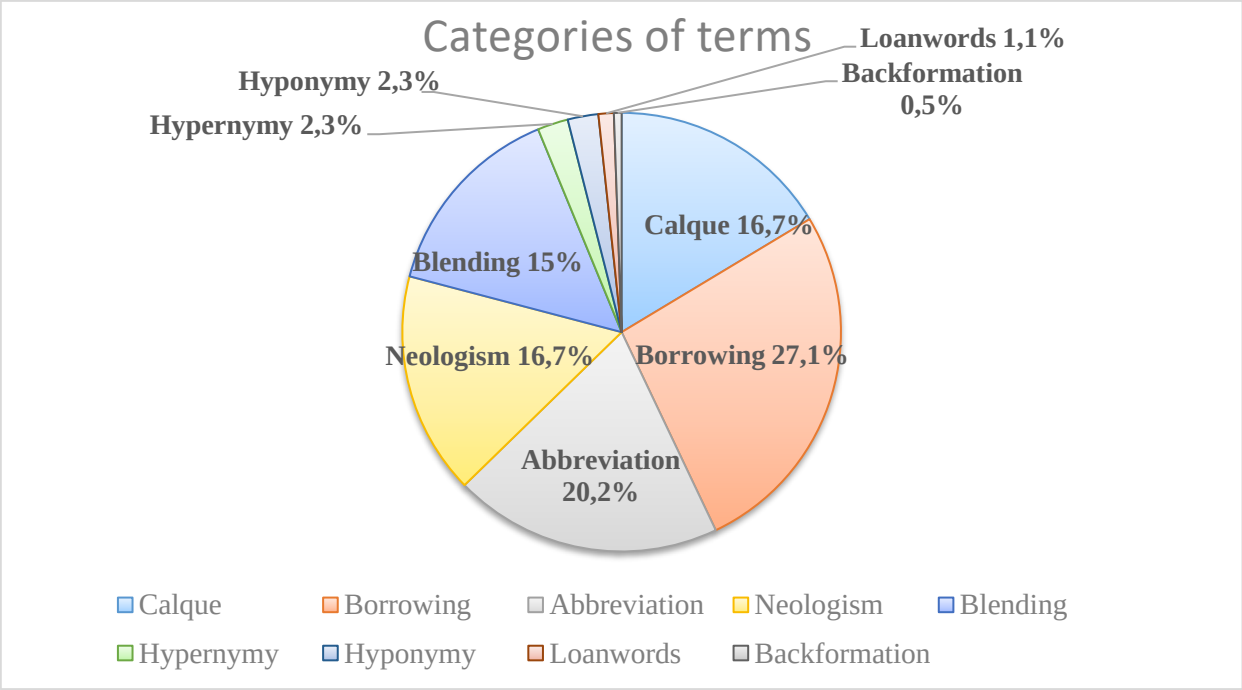

Diagram 1 – Categories of neurotechnology terminology

ISSN 2788-7979 (online)

As shown in diagram 1, borrowings (47 terms, 27,1%) dominate among other categories, indicating that neurotechnology terminology is often borrowed from other fields as we mentioned above. (e.g., *Neuroplasticity, neurofeedback, neural stimulation, neuroinformatics human cognition* et.c). Most of these terms are related to international scientific and technological trends.

As the second most frequent category, abbreviations (35 terms, 20,2%) are widely used in scientific and technical disciplines to improve efficiency and clarity. For instance, terms such as BCI (Brain-Computer Interface) and EEG (Electroencephalography) are commonly employed in neurotechnology research and applications.

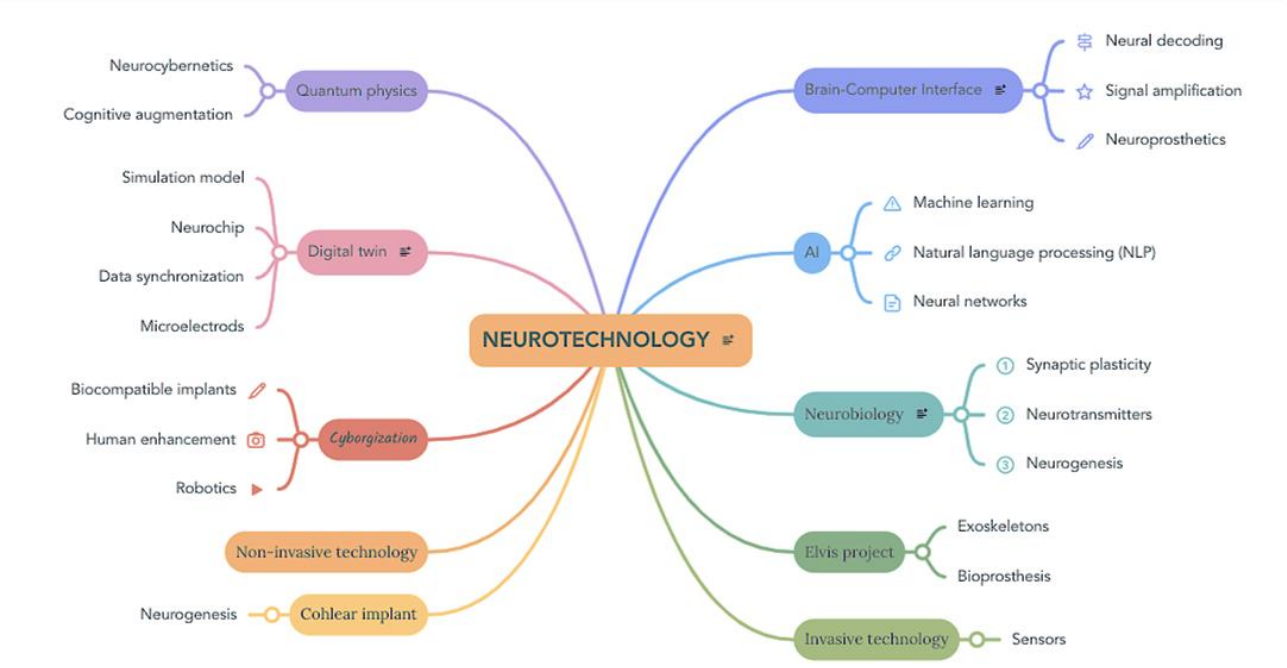
As to calques and neologisms (29 terms, 16.7%) both two categories account for an equal share of the analyzed terminology. Calques arise from direct translations of terms from other languages, such as *"brain mapping"*, which reflects similar conceptual structures across different linguistic systems.

Hypernymy, hyponymy and loanwords (2 terms, 2,3%), backformation (1 term, 0,5%) occur less frequently compared to other categories.

Figure 2 demonstrates the key terms actively used in podcasts

Figure 2 – Actively used terms in podcasts

DISCUSSION

The results of this study show that neurotechnology terminology was conveyed by podcast authors in an accessible manner through the use of explanations, dialogical techniques, and a user-friendly approach.

Based on the podcast analysis, a comparative study of two formats was conducted: the podcast-interview and the podcast-monologue.

Table 4 Comparative analysis of podcast formats

№	Aspects	Interview-based podcast	Monologue-based podcast
1	**Speech style**	More formal language used by the authors. Based on a question-and-answer structure	Tends to use informal and conversational speech

ISSN 2788-7979 (online)

2	**Explanation of terms**	Authors explain complex terminology with example from their experiences	Authors use colloquial clichés and don't always exoain or simplify terms
3	**Translation of foreign terms**	Authors provide translations of foreign terms	Authors may not always translate foreign terms and may use slang and borrowings in their speech
4	**Examples**	Authors provide examples based on their own experience	Authors may not provide examples or may use general explanations without personal context

In the comparison between interview-based and monologue-based podcasts, we observe distinct differences in the style of speech, explanation of terms, translation of foreign terms, and the use of life examples.

Interview-based podcasts typically use more formal language, with authors explaining complex terminology and offering translations of foreign terms. For example, author A. Grinbaum, while using English terms in his speech, also provides their translations into Russian. (*"Brain-computer interface"*, in Russian "нейровычислительные программы или интерфейс между машиной и мозгом" or данные из мозга то, что называется *"brain-data").*

They clarify the difference between "invasive technology" and "neurotechnologies". "Neurotechnology" is defined as a device, such as a helmet, that provides visual signals to the eyes. Consequently, a helmet equipped with electrodes, sensors and detectors that collect data from the surface of the brain is categorized as "invasive technology". "*The Elvis Project*" describes by authors as a device for blind people to perceive an image of their surroundings.

The question-and-answer structure helps the audience understand complex terms. Such phrases as *"As far as I concerned, I think I understand, I see, I see, I understand now", and "from my perspective"* reflect their attentiveness and facilitate the audience's comprehension of complex concepts. This approach contributes to making the discussion more accessible and engaging for listeners.

Authors also provide practical examples from their own experiences. For instance, A. Huberman explaining *"Psilocybin"* effect confirmed "I have never been in a ketogenic state. You can increase ketone levels in your blood, improving cognitive abilities" .

On the other hand, monologue-based podcasts tend to adopt a more informal and conversational tone to popularize their podcasts. For example: *Устраивайтесь поудобнее, я расскажу вам так, чтобы понял даже шестилетний гуманитарий. Поехали! Приготовьтесь услышать страшную правду.* Such phrases create a closer atmosphere with the audience, softens sophisticated topics and reduces the barrier between the expert and the audience.

The authors may not always explain or translate foreign terms, and they may rely on slang, loanwords, or borrowings. *Я прямо вангую* - вангую means "to predict." *Олдовые телефоны* means "old phones". *Раскабаневшая модель чат GPT* means "updated version of GPT."

These podcasts may not provide personal life examples, and instead, explanations are often generalized or less detailed.

These differences suggest that interview-based podcasts are more structured and informative, while monologue-based podcasts tend to be more relaxed and less focused on detailed explanations.

LIMITATIONS. The limitations of this study include the exclusion of analysis on articulation, intonation, and speech tempo, which could have provided additional insights into the communication of terminology. The sample size of 15 podcasts may not fully represent the variety of neurotechnology-related terms across all media formats. Additionally, some rare or emerging terms might not have been captured in the analysis. The study focused on a specific podcast format, as interview-based and monologue-based podcasts.

CONCLUSION

This study analyzed 15 neurotechnology podcast episodes, totaling 12 hours of content. Lexical and semantic analysis identified 173 terms, categorized as follows: borrowings, neologisms, calques, blendings, abbreviations, jargon, loanwords et.c.

Borrowed terms account for 27.1% of all terms, indicating the strong influence of the English language on neurotechnology terminology. Abbreviations comprise 20.2%, reflecting the highly specialized field.

Terms such as "brain-computer interface," "bioprotheses," and "cyborgization" are actively discussed and are central to scientific discourse. Additionally, the presence of terms like "cannabinoid" and "exoskeleton" highlights the interdisciplinary field of neurotechnology, as it integrates concepts from robotics, medicine, and other domains.

Podcasts prove to be an effective tool for popularizing neurotechnology, as they make complex scientific terms more accessible to a broader audience. However, this process does not always ensure complete accessibility for all listeners.

Our hypothesis is partially confirmed, as not all podcasts adopt strategies to simplify terminology. Some maintain a high level of complexity, making them difficult to understand for listeners without specialized knowledge. While expert interviews contribute to a more thorough explanation and translation of terms, monologue-based podcasts often rely on less detailed explanations and may target a wider audience, which does not always facilitate full comprehension of the topic.

REFERENCES

1 Grinev-Grinevich S.V. (2011) *"O terminologicheskih aspektah nauchno-tekhnicheskogo perevoda"*//Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo oblastnogo universiteta. Seriya "Lingvistika". T. 2. - № 6. - S. 74-78.

2 Herring, S.C. (2005) *"Weblogs as a bridging genre"* / S.C. Herring, L.A. Scheidt, S. Bonus, E. Wright. // Information, Technology & People.– №18 (2). – P. 142-171.

3 Sidorova M.YU. (2006) *"Internet-lingvistika: russkij yazyk"*. Mezhlichnostnoe obshchenie. / M. YU. Sidorova. □ M.: 193 s.

4 Nowson S. (2006) *"The language of weblogs: A study of genre and individual differences"*: PhD Thesis. Edinburgh, 279 p.

5 Blood, Rebecca (2002) *"Weblog Ethics"*, The Weblog Handbook: Practical Advice on Creating and Maintaining Your Blog. Cambridge: Perseus Publishing, 114-121.

6 Matthews L. (2010), *"Social Media and the Evolution of Corporate Communications"* / L. Matthews // The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications. Vol. 1. – №1. – P. 17-23.

7 Gilmor D. *"We the Media"* Grassroots Journalism by the People, for the People [Электронный ресурс]. URL: http://library.uniteddiversity.coop/Media_and_Free_Culture/We_the_Media.pdf (дата обращения: 10.03.2025).

8 The Podcast Index, 2024 – URL: https://podcastindex.org/ (Accessed 10 July 2024)

9 Jemily, R., Chris, P. and Tom, C., (2022), *"What is a podcast? Considering innovations in podcasting through the six-tensions framework"*, Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies https://doi.org/10.1177/13548565221104444 vol 28(5), pp. 1260-1282.

10 Tobin, S.J and Guadagno, R.E., (2022), *"Why people listen: Motivations and outcomes of podcast listening"*, PLoS ONE 17(4): https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0265806

11 Strickland, B.K., Brooke, J.M., Zischke, M.T. and Lashley, M.A. (2021), *"Podcasting as a tool to take conservation education online"*. Ecol Evol. 2021;11:3597–3606. https://doi.org/10.1002/ece3.7353

ISSN 2788-7979 (online)

Received: 10.02.2025

Подкасттардағы нейротехнологиялық терминологияларды лексикалық-семантикалық талдау

Е.В. Сажина[1], А.К. Елеужанова[2], Г.З. Бейсембаева[2], С.М. Дүйсенғазы[2]
[1]Франциск Скорина атындағы Гомель Мемлекеттік Университеті, Гомель, 246003, Беларусь Республикасы
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы

Бұл мақала "YouTube", "www.litres.ru" және "Podcasts.lab" сияқты танымал платформаларда подкасттардың заманауи медиа-коммуникация жанры ретінде нейротехнология терминологиясының қалыптасуына, бейімделуіне және танымал болуына қалай ықпал ететінін зерттейді.

Жаһандану және технологияның қарқынды дамуы дәуірінде жаңа ғылыми терминдердің пайда болуы олардың күнделікті тілге тиімді интеграциялануын талап етеді. Подкасттар күрделі терминдерді қарапайым және тартымды түрде түсіндіруге мүмкіндік беретін маңызды құрал болып табылады.

Зерттеудің мақсаты — подкасттардағы нейротехнология терминологиясының лексикалық және семантикалық ерекшеліктерін талдау, арнайы лексиканы бейімдеу стратегияларын анықтау және ғылыми білімді насихаттауда әртүрлі подкаст форматтарының тиімділігін салыстыру.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы подкасттарды нейротехнология терминологиясын қалыптастыруға және таратуға ықпал ететін медиадискурс жанры ретінде қарастыруында жатыр. Бұл тақырып бұған дейін лингвистикалық тұрғыдан зерттелмеген.

Зерттеу мақсатына жету үшін сандық және сапалық әдістер, соның ішінде лексика-семантикалық талдау, контент-талдау және салыстырмалы талдау қолданылды.

Подкасттар танымалдығы, тақырыптың өзектілігі және форматы (бұл зерттеуде монолог-подкаст және сұхбат-подкаст) сияқты критерийлер негізінде таңдалды.

Аудио және бейнематериалдар "Taguette", "Python" бағдарламаларының көмегімен транскрипцияланды, ал кодтау процессі "QualCoder" бағдарламасы арқылы жүзеге асырылды. Терминологиялық бірліктер олардың лексикалық және семантикалық сипаттамаларына қарай жіктелді (мысалы, кірме сөздер, неологизмдер, қос сөздер, калькалар, аббревиатуралар және т.б.).

Контент-талдау терминдердің жиілігін, олардың түсіндірмелерін және нақты мысалдардың қолданылуын анықтауға мүмкіндік берді. Соңғы кезеңде подкаст форматтары салыстырылды. Нәтижелерді визуализациялау үшін "Miro" бағдарламасы пайдаланылды.

Осы зерттеудің нәтижелері лексикография саласындағы мамандар үшін құнды ресурс бола алады және арнайы білім алуға немесе осы салада жаңа ақпарат игеруге қызығушылық танытатын кең аудиторияға пайдалы болуы мүмкін.

Кілт сөздер: нейротехнология, подкаст, киборгизация, цифрландыру, ми-компьютер интерфейсі, нанотехнология.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Гринев-Гриневич С.В. (2011) *"Ғылыми-техникалық аудармадағы терминологиялық аспектілер"* // М.М. Облыстық университетінің хабаршысы. "Лингвистика" сериясы. Т. 2. - № 6. - Б. 74-78.

2 Herring, S.C. (2005) *"Weblogs as a bridging genre"* / S.C. Herring, L.A. Scheidt, S. Bonus, E. Wright. // Information, Technology & People.– №18 (2). – P. 142-171.

ISSN 2788-7979 (online)
3 Сидорова М.Ю. (2006) *"Интернет-лингвистика: орыс тілі".* Аралық қарым-қатынас. / М.Ю. Сидорова. - М.: 193 б.
4 Nowson S. (2006) *"The language of weblogs: A study of genre and individual differences"*: PhD Thesis. Edinburgh, 279 p.
5 Blood, Rebecca (2002) *"Weblog Ethics"*, The Weblog Handbook: Practical Advice on Creating and Maintaining Your Blog. Cambridge: Perseus Publishing, 114-121.
6 Matthews L. (2010), *"Social Media and the Evolution of Corporate Communications"* / L. Matthews // The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications. Vol. 1. – №1. – P. 17-23.
7 Gilmor D. *"We the Media"* Grassroots Journalism by the People, for the People [Электронный ресурс]. URL: http://library.uniteddiversity.coop/Media_and_Free_Culture/We_the_Media.pdf (дата обращения: 10.03.2025).
8 The Podcast Index, 2024 – URL: https://podcastindex.org/ (Accessed 10 July 2024)
9 Jemily, R., Chris, P. and Tom, C., (2022), *"What is a podcast? Considering innovations in podcasting through the six-tensions framework"*, Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies https://doi.org/10.1177/13548565221104444 vol 28(5), pp. 1260-1282.
10 Tobin, S.J and Guadagno, R.E., (2022), *"Why people listen: Motivations and outcomes of podcast listening"*, PLoS ONE 17(4): https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0265806
11 Strickland, B.K., Brooke, J.M., Zischke, M.T. and Lashley, M.A. (2021), *"Podcasting as a tool to take conservation education online"*. Ecol Evol. 2021;11:3597–3606. https://doi.org/10.1002/ece3.7353

Материал 10.02.2025 баспаға түсті

Лексико-семантический анализ нейротехнологических терминологий в подкастах

Е.В. Сажина[1], А.К. Елеужанова[2], Г.З. Бейсембаева[2], С.М. Дүйсенғазы[2]
[1]Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины, Гомель, 246003, Республика Беларусь
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана. 010000, Республика Казахстан

Эта статья исследует как подкасты, как современный жанр медиакоммуникации, способствуют формированию, адаптации и популяризации терминологии в области нейротехнологий на популярных платформах, таких как "YouTube", "www.litres.ru" и "Podcasts.lab", среди широкой аудитории.

В эпоху глобализации и стремительного развития технологий появление новых научных терминов требует их эффективной интеграции в повседневный язык. Подкасты предоставляют ценный инструмент для понимания сложных терминов непрофессионалами в доступной и увлекательной форме.

Цель данного исследования – проанализировать лексико-семантические особенности терминологии нейротехнологий в подкастах, выявить стратегии адаптации специализированной лексики и сравнить эффективность различных форматов подкастов в популяризации научных знаний.

Научная новизна работы заключается в рассмотрении подкастов как жанра медиадискурса, способствующего формированию и распространению терминологии нейротехнологий – темы, ранее не изученной с лингвистической точки зрения.

Для достижения исследовательской цели были использованы количественные и качественные методы, включая лексико-семантический анализ, контент-анализ и сравнительный анализ.

ISSN 2788-7979 (online)

Выбор подкастов основывался на таких критериях, как популярность, актуальность темы и формат (в данном исследовании рассматриваются подкасты-монологи и подкасты-интервью).

Аудио- и видеоматериалы были транскрибированы с использованием программ "Taguette" и "Python", а процесс кодирования проводился с помощью "QualCoder". Терминологические единицы классифицировались в соответствии с их лексико-семантическими характеристиками (например, заимствования, неологизмы, контаминации, кальки, аббревиации и др.).

Контент-анализ позволил выявить частотность терминов, их объяснения и использование реальных примеров. На заключительном этапе проведено сравнение форматов подкастов. Для визуализации результатов использовалась программа "Miro".

Результаты данного исследования могут послужить ценным ресурсом для специалистов в области лексикографии, а также быть полезными для широкой аудитории, заинтересованной в специализированном обучении или получении знаний в данной области.

Ключевые слова: нейротехнологии, подкасты, киборгизация, цифровизация, интерфейс «мозг-компьютер», нанотехнологии.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Гринев-Гриневич С.В. (2011) *"О терминологических аспектах научно-технического перевода"*//Вестник Московского государственного областного университета. Серия "Лингвистика". Т. 2. - № 6. - С. 74-78.

2 Herring, S.C. (2005) *"Weblogs as a bridging genre"* / S.C. Herring, L.A. Scheidt, S. Bonus, E. Wright. // Information, Technology & People.– №18 (2). – P. 142-171.

3 Сидорова М.Ю. (2006) *"Интернет-лингвистика: русский язык".* Межличностное общение. / М. Ю. Сидорова. – М.: 193 с.

4 Nowson S. (2006) *"The language of weblogs: A study of genre and individual differences"*: PhD Thesis. Edinburgh, 279 p.

5 Blood, Rebecca (2002) *"Weblog Ethics"*, The Weblog Handbook: Practical Advice on Creating and Maintaining Your Blog. Cambridge: Perseus Publishing, 114-121.

6 Matthews L. (2010), *"Social Media and the Evolution of Corporate Communications"* / L. Matthews // The Elon Journal of Undergraduate Research in Communications. Vol. 1. – №1. – P. 17-23.

7 Gilmor D. *"We the Media"* Grassroots Journalism by the People, for the People [Электронный ресурс]. URL: http://library.uniteddiversity.coop/Media_and_Free_Culture/We_the_Media.pdf (дата обращения: 10.03.2025).

8 The Podcast Index, 2024 – URL: https://podcastindex.org/ (Accessed 10 July 2024)

9 Jemily, R., Chris, P. and Tom, C., (2022), *"What is a podcast? Considering innovations in podcasting through the six-tensions framework"*, Convergence: The International Journal of Research into New Media Technologies https://doi.org/10.1177/13548565221104444 vol 28(5), pp. 1260-1282.

10 Tobin, S.J and Guadagno, R.E., (2022), *"Why people listen: Motivations and outcomes of podcast listening"*, PLoS ONE 17(4): https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0265806

11 Strickland, B.K., Brooke, J.M., Zischke, M.T. and Lashley, M.A. (2021), *"Podcasting as a tool to take conservation education online"*. Ecol Evol. 2021;11:3597–3606. https://doi.org/10.1002/ece3.7353

Материал поступил в редакцию журнала 10.02.2025

ISSN 2788-7979 (online)
МҒТАР 16.21.49 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp167-180

К. Токтарбек[1], Н.З. Жұманбекова[1], Б. Жылқыбекұлы[2]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010008, Қазақстан Республикасы
[2]ф.ғ.к., доцент, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы

АҒЫЛШЫН ЖӘНЕ ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ АДАМ БЕЙНЕСІНЕ БАЙЛАНЫСТЫ ТЕҢЕУЛЕРДІҢ ЭТАЛОНЫ

Салыстырмалы- салғастырмалы зерттеу тіл білімінде генеологиялық жағынан бір-біріне ұқсамайтын тілдерді зерттеуде негізгі зерттеу тәсілі болып табылатыны бәрімізге белгілі. Зерттеліп отырған тақырып ағылшын және қытай тіліндегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталоны болғандықтан, осы мақалада фразеология саласындағы біраз еңбектер қарастырылды әрі осы мақаланың негізгі теориясын құрады.

Саны жағынан мол, құрылымы жағынан күрделі болатын қасиетке ие теңеулер әр тілде кездеседі. Олардың ішкі құрылымын, семантикасын, шығу тарихын жан- жақтылы зерттеу осы мақаланың басты міндеті болып табылады, әрі осы мақалада ағылшын және қытай мәдениетіне тән әртүрлі ұқсастықтар мен айырмашылықтар мысалдар арқылы айқын көрініс табады.

Фразеология тұрақты тіркестерді мақал- мәтелдер, қанатты сөздер және коллокациялар деп бірнеше топтарға жіктеп қарастыратын тіл білімінің бір саласы. Мақалада ағылшын және қытай тіліндегі теңеулердің эталонын зоонимдер, фитонимдер, тұлға аттарына байланысты теңеулер, ыдыс және тұрмыстық заттардың атауы, табиғат құбылыстарының атауларына байланысты теңеулер, діни наным-сенімдерге байланысты теңеулер және т.б эталондарға бөліп қарастырылады да, олардың әрқайсысына нақтылы мысалдар арқылы түсінік беріледі.

Кілт сөздер: салыстырмалы-салғастырмалы зерттеу, тұрақты теңеулер, ағылшын және қытай тілдеріндегі тұрақты тіркестер, идиомалар, тұрақты тіркестердің *лингвомәдени ерекшеліктері, адам бейнесіне байланысты теңеулер, теңеулер эталоны*.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Зерттеу пәні ретінде фразеология соңғы елу жылға жақын лингвистика саласында ерекше орынға ие болды. 1960-жылдардан бастап фразеология интенсивті түрде дамыды. Әртүрлі сөз тіркестер, идиомалар, басқа да тұрақты тіркестер сияқты көп сөзді бірліктер салыстырылып-салғастырылып, мақал-мәтелдердің этимологиясы, ішкі формалары зерттелді [1].

Фразеологизмдер контрастивті немесе салыстырмалы түрде зерттеліп, мақал-мәтелдердің этимологиясын қамтитын тарихи салыстырмалы дәстүр негізінде 1960-жылдардан бастап қарқынды дамуға қарай бағыт алды. Елу жылдан кейін салыстырмалы фразеология осы саланың негізгі тіректерінің бірі болып келіп, келешектегі жаңа зерттеу үдерісіне қолдап-қуаттаушылық білдірді. Бұл өз кезегінде оны одан әрі зерттеудің болашақтық жолын ашады деген сөз [2]. Соңғы жылдары фразеологияны зерттеу нысаны тұрақты тіркестердің мәдениетаралық қарым-қатынастарда оның тасымалдаушылық ерекшеліктерін көрнектілендіру жағын когнитивтік фразеология тұрғысынан зерттеуге ерекше қызығушылық тудырады.

Әдістеме тұрғысынан осы зерттеу нысанына контрастивтік талдау әдіс-тәсілдері өте тиімді. Бұл тұрғыда А.В.Кунин, Н.И.Амосова, А.Д. Райхштейн, С.Е.Исабеков, М.Т.Сабитова, т.б. шетелдік және отандық ғалымдардың жалпы және салғастырмалы фразеология

ISSN 2788-7979 (online)

мәселелеріне арнап жазған еңбектері түрлі тілдердегі фразеологиялық бірліктерді салыстырмалы зерттеуге үлкен үлес қосты.

Мақалада ағылшын және қытай тіліндегі фразеологизмдер қазақ тілінде қарастырылғандықтан, қазақ фразеологиясында тіл бірліктері терминдері қалай аталатындығын еске түсіре кету артық болмас. Сол себепті келесі кестеде қазақ фразеологизмдерінің түрлеріне отандық ғалымдар І. Кеңесбаев пен Н.Уәлиұлының берген атауларын ұсынып отырмыз.

1- кесте

Қазақ фразеологизмдерінің түрлеріне ғалымдардың берген атауы

І. Кеңесбаев	Н. Уәлиұлы
Фразеологиялық түйдектер (идиома)	Фразеологиялық түйдектер (идиома)
Фразеологиялық тіркестер а) түйіс тіркес (фразеологиялық бірліктер) б) түйін тіркес (фразеологиялық тізбек)	Фразеологиялық шоғыр
	Фразеологиялық тіркестер (бұрыңғы фразеологиялық тізбектер)

І. Кеңесбаев пен Н. Уәлиұлы қазақ фразеологизмдерінің түрлерін жіктеудегі ойлары бір нүктеге тоғысқан деп айтуға болады. Олар қазақ фразеологизмдерін фразеологиялық түйдектер (идиома) және фразеологиялық тіркестер сынды топтарға бөліп қарастырады.

Г. Смағұлованың «Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография» (2020), кіріспе бөлімінде ол фразеологиядағы жарыспалы терминдер және олардың бірізділігіне тоқтала отырып, қазыргі тіл білімінде (көбінесе Еуропа, Славян зерттеушілері) фразеологизмдерді түрлі топтарға бөліп қарастырғанын негізге ала отырып, қазақ тіліндегі мысалдарымен фразеологизмдерді идиомалар: *түкірігі жерге түспеу*; мақалдар: *еңбегіне қарай өнбегі*; мәтелдер: *тегін адам таз болмайды*; қанатты сөздер: *еңбек етсең ерінбей, тояды қарның тіленбей;* коллокациялар: *құдайы қонақ* және т.б топтарға жіктейді. Сонмен қатар қазыргі орыс тіл білімінде грамматикалық фразеологизмдер (бір қайталамалы тіркестер): *ашықтан ашық, күндердің күнінде*; сұраулы фразеологизмдер: *не әкеңнің құны бар?* болса, идиома термиіні фразеологиялық тұтастық, бірлік және тізбектердің жалпы атауы ретінде алынған деп жазады. Ол қазыргі қазақ тіліндегі фразеологизмдер турасындағы терминдерде бірізділік болмағандықтан, ондағы атауларды да түрліше екендігін көрсетті. Ол орыс тіліндегі атаулардың ықпалымен қазақ тіліндегі фразеологизмдер (орыс тілінде фразеологиялық бірліктер, фразема деп аталады) фразеологиялық оралымдар, фразеологиялық тұлғалар, тұрақты сөз тіркестері сияқты атауларды бар екенін алға тартты [3, 8-15].

А.В. Кунин (1996) фразеология саласындағы тұрақты тіркестерді моделдеуде грамматикалық, семантикалық, құрылымдық- семантикалық, фраза жасаушы және стилистикалық сынды топтарға жіктеп қарастырды:

Грамматикалық модель бойынша фразеологизмдердің басым көпшілігі грамматикалық модельдерге негізделеді, мысалы: *by the way* - айтпақшы*; by heart*- жатқа білу;

Семантикалық модель бойынша семантикалық тұрақтылық негізге алынады. Әрі осындағы семантикалық ақпарат пен грамматикалық құрылым арасында сәйкестік болмайды. Мысалы: *make both ends meet* – тура мағынасында «екі шетін көре алу» болса, ауыспалы мағынасында «бәріне жеткізу» дегенді білдіреді; *pay one's way*- тура мағынасында «өз жолына төлеу» болса, ауыспалы мағынасында «өз кірісімен өмір сүру» деген мағынада қолданылады.

Құрылымдық семантикалық модельдеу: фразеологиялық бірліктерді құрылымдық-семантикалық модельдеу барысында олар беретін мағыналық ақпарат пен грамматикалық құрылымның сәйкестік заңдылығы байқалады. Бұл модель адъективные (adjective- сын есім) және глагольные- етістікті модель болып екі топқа бөлінеді. (кесте жасау керек екі түріне. Орысшаны алып тастау)

Сын есімнің салыстырмалы шырайы моделі- «as + сын есім +as +белгілі (белгісіз) артикль+зат есім немесе сөз тіркесі» атрибуттың атауын және оның дәрежесін көрсете отырып, анықтаушы қатынастарды жеткізеді, мысалы: *(as) good as gold*- тура мағынасында

ISSN 2788-7979 (online)

«алтынмен тең» болса, ауыспалы мағынасында «адал, жақсы, сенімді» дегенді білдіреді. *(as) fierce as a tiger* - тура мағынасында «жолбарыстай жойқын» болса, ауыспалы мағында «өте ашушаң, агрессивті немесе қатал» дегенді меңзеп көрсетеді.

Вербальды (етістікті) салыстырмалы модельдеу- яғни «етістік + like + белгісіз артикль+ зат есім (сөз тіркесі)» формасында қолданылады, мысалы: *talk like a book* - тура мағынасында «кітапша сөйлеу» деген мағынаны білдірсе, ауыспалы мағынада «табиғи емес, жаттанды» деген мағынаны білдіреді, мысалы: *agree like cats and dogs* - тура мағынада «ит пен мысықша араздасу» болса, ауыспалы мағынада «бір- бірімен келіспеу» деген мәнді аңғартады.

Құрылымыдық семантикалық модель сөз тіркестерінен жасалған фразеолгизмдерді ғана емес, сөйлемдерден тұратын фразеологизмдерді де қарастырады [4, 45-46].

Фразеологизмдерге эмоциялық және экспрессивтік белгілер тән, сонымен бірге адамның түрлі сезімдік әрекеттерін бейнелеуде, әсіресі күрделі эмоцияны білдіретін, ашулану, ұрсу, ұру, қорқу т.б. ерекше эмоциялық реңкті фразеолозизмдер тобы бар [3, 15]. Мақалада қарастырылатын фразеологизмдер тұрақты теңеулерге жатады. Теңеулер ағылшын және қытай тіліндеде фразеологиялық саласында ерекше орын алып, адамның түрлі сезімдік әрекеттерін бейнелейді. Теңеулердің фразеологиялық ерекшелігі дәстүрлі салыстыруға негізделген тұрақты және қайталанатын, күрделі семантикалы сөз тіркестері екені белгілі. Олар бір бірімен салыстырмалы жағдайда көзге түсіп, ондағы тұрақты тіркестер екі немесе одан да көп компоненттерден құралады.

Зерттеу нысаны ретінде әр тілдегі адам бейнесіне байланысты тұрақты теңеулер (устойчивое сравнение) қарастырылады. Яғни онда адамдардың қоршаған ортасы, оның уақытқа, жағдайларға, іс әрекетке байланысты көзқарасын қарастыратын боламыз. Зерттеу еңбектерде көбінесе қазақ және орыс, қазақ және ағылшын, қытай және орыс тілдеріндегі фразеологизмдерді салыстырады. Сабитова М.Г. өзінің «Основы немецкой и казахской сопоставительной фразеологии» атты монографиясында неміс және қазақ тілдеріндегі теңеулердің құрамы мен семантикасын анықтайды [5]. Ал Жуманбекова Н.З. қазақ, неміс, орыс тілдеріндегі теңеулердің ішкі формасын, когнитивтік негіздерін сипаттап, салыстырып зерттейді. Соңғы уақыттарда ғалым енбектерінде неміс және қазақ тіліндегі теңеулердің концептуалдық негіздерін «қорқу- Angst» эмоциямен байланысқан топты талқылады [6].

Теңеулер тақырыбын қазақ және ағылшын тілінде немесе орыс және қытай тілінде салыстыра зерттеген еңбектерден қытай лингвисті Юй Фэнин «Устойчивые сравнения, характеризующие лицо человека, в русской языковой картине мира (на фоне китайского)» еңбегінде ол «Тематическая классификация эталонов устойчивых сравнений, описывающих лицо человека»- адам бейнесін сипаттайтын тұрақты теңеулер эталонына тақырптық классификациясы бойынша орыс тілінде 290 эталонды анықтаса, қытай тілінде 110 түрлі эталонды анқытап, аталмыш екі тілдегі эталондарға ортақ сәйкестіктердің және айырмашылықтардың барын атап көрсетті. Тақырыптық эталондық классифика ішінде ең әуелі ол жан- жануарлар әлемінің өкілдері, ыдыс- аяқтар мен тұрмыстық заттар атаулары, фитонимдер, яғни көкөністер, тұқымдар және өсімдіктер атаулары, адам аттарымен байланысты, табиғат атаулары, табиғи заттар мен минералдар атаулары және т.б. 18 түрлі тақырыптық эталондардың екі тілде де бар екендігін, сонымен бірге ол қытай тілінде «тағамдар мен сусындар атауларына», «аяқ киімдер мен киім кешек атауларына», «ғимараттар мен оларды бөлшектерінің» атауларына байланысты тақырыптық эталондардың болмауы оның орыс тіліне сәйкес келмейтін тұстары екендігін анықтады [7, 15].

Б.Н. Ағабекованың «Ағылшын және қазақ тілдеріндегі фразеологиялық теңеулердің ұлттық мәдени сипаты» атты жұмысында қазақ және ағылшын тіліндегі фразеологиялық теңеулерді салыстыра-салғастыра зерттеу арқылы ұлттық мәдени ерекшеліктерін айқындап, ортақ көрнекті айшықтарын тауып, теңеулердің жасалуына негіз болған ортақ уәждерді ашып көрсетті. Осы жұмыста ол «Адам» макроконцептісіне жататын фразеологиялық теңеулерді жағымды- жағымсыз оппозициялық микроконцептілерге бөліп қарастырды және олардың мән-мағыналарының қалыптасуындағы ерекшеліктерді анықтады. Ол «Адам» концептісіне

байланысты теңеулерді төмендегідей мағыналық-тақырыптық топтарға жіктеп көрсетті (2-кесте) [8, 13-15].

2- кесте

«Адам» концептісіне байланысты теңеулердің түрлері

№	«Адам» концептісіне байланысты теңеулердің түрлері	Мысалдар	
		Қазақ тілінде	Ағылшын тілінде
1	Адам мінезі мен ақыл- ой қабілетін сипаттаушы	*дала бүркітіндей қырағы*	*a memory like an elephant*
2	Адамның жағдай-күйіне байланысты	*Сең соққан балықтай*	*as miserable as a bandicoot*
3	Адамның сыртқы келбетін сипаттаушы	*ақ маралдай әдемі*	*as fair as a lily*
4	Адамның өмірі мен қызметін сипаттаушы	*ит пен мысықтай өмір сүру*	*as thick as thieves*
5	Адамның эмоциялық жағдайын сипаттаушы	*найза үстінде отырғандай*	*to sit on a powder keg*
6	Адамның басқа бір адамға немесе затқа қатынасын сипаттаушы	*жыландай жек көру*	*hate smb like poison*
7	Құбылыстар мен заттардың сапасын сипаттаушы	*жаман түйенің жабуындай*	*fresh as a daisy*
8	Түсті сипаттаушы	*ақ бөкеннің таңындай*	*as white as driven snow*
9	Заттар мен құбылыстардың көлемін сипаттаушы	*қойдың құмалағындай*	*as light as a drum*
10	Арақашықтықты сипаттайтын	*есік пен төрдей*	-
11	Уақытты сипаттаушы	*қас қаққандай*	-

Зерттеушілердің пікірінше адам бейнесін сипаттайтын фразеологиялық бірліктерді адамның жалпы белгілеріне, адамның физиологиялық жай- күйін сипаттайтын, адам бойындағы қасиеттер мен мінез- құлық ерекшеліктерін, адамның рухани дүниесін, адамның іс- қимылын, адам болмысының әртүрлі аспектілерін сипаттайтын айырмашылықтарына қарай алты топқа жіктеп, қарастырып келе жатқаны белгілі.

Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы ағылшын және қытай тіліндегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталоны тақырыптық- семантикалық классификациясын салыстырмалы түрде ұсынумен бірге отандық фразеология саласында зерттелген фразеологиялық құрылымдарды салыстырмалы аспекті бойынша қарастырып, оны зерттеп-зерделеудің өзектілігін көрнектілендіру болып табылады.

Зерттеу жұмысының басты мақсаты ағылшын және қытай тілдеріндегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталонын салыстыра зерттеу. Әлемнің тілдік суретіндегі «адам бейнесі» белгілі бір ұлттық мәдени менталитетке ие тұлғаның өзекті белгілерінің көрінісі. Салыстырмалы фразеологияның басты теорияларын ұсыну; ағылшын және қытай тілдеріндегі теңеулердің жіктеу принциптерін қарастыру; адам бейнесін сипаттайтын тұрақты тіркестер мен теңеулердің эталонын мысалдар келтіре ашып көрсету осы жұмыстың басты міндеті болып табылады.

КІРІСПЕ

Тіл білімінің өзекті бағыттарының бірі теңеу болып табылады, ол белгілі бір зат пен құбылыстың ерекше белгілерін көрсете отырып, оларды басқа заттармен салыстыра суреттеу арқылы ақпаратты жеткізуге бағытталған. Адам бейнесіне қатысты теңеулер ауызекі тілде және көркем әдебиетте жиі қолданылады. Мұндай теңеулердің құрылымы күрделі және мағыналық реңктерге бай.

Осыған орай, аталмыш зерттеудің өзектілігі ағылшын және қытай тілдеріндегі адам бейнесіне қатысты теңеулердің эталонын салыстыра зерттеу арқылы, екі тіл арасындағы лингвомәдени ерекшеліктердің сәйкестіктері мен айырмашылықтарын қарастырумен байланысты. Сонымен қатар, сол тілдерге тән мәдени ерекшеліктерді зерттеу қажеттілігі

ISSN 2788-7979 (online)

туындайды. Теңеулердің сөйлеу барысында қолданысқа ену заңдылықтарын анықтау сөйлеу мәдениеті мен ойды бейнелеудегі маңыздылығын көрсетеді.

Ағылшын және қытай тілдеріндегі теңеулерді жан- жақты зерттеу, екі елдің мәдениеті мен тілдерінде ортақ адам бейнесін сипаттайтын тұрақты тіркестерді анықтау, сондай- ақ, адам бейнесіне қатысты теңеулердің тақырыптық семантикалық классификациясын ұсыну мақаланың басты мақсатын құрайды.

Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы ағылшын және қытай тіліндегі адам бейнесіне қатысты теңеулердің эталондық классификациясын ұсыну болып табылады. Зерттеу материалында түрлі тілдердің отандық фразеология саласында талданған фразеологиялық құралдар салыстырмалы аспектіден өзектілігін дәлелдейді.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Сөздік қоры бес мың жылдық тарихқа ие қытай тілі мен тарихы тереңге тамыр тартқан ағылшын тіліндегі ұқсастықтар мен айырмашылықтарды айқындау, нақтылап айтқанда, ағылшын және қытай тіліндегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталоны тақырыптық-семантикалық жүйесін салыстыру – аталған тілдердің тұрақты тіркестер құрылымы жақтағы өзіндік ерекшеліктерін танып- білуге жол ашады. Сонымен бірге олардың ұлттық ерекшеліктері мен сөйлеу дағдысының қалыптасуы мен даму мүмкіндіктерін айқындап береді. Бұл зерттеу жұмысында салыстыру, жинақтау, жүйелеу және талдау жүргізу әдістері қолданылып, ағылшын және қытай тіліндегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталоны тілдік ерекшеліктер негізінде сипатталады. Теориялық тұжырымдарды сараптап-саралау барысында аталған екі тілдегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталондық негіздер нақтылы мысалдар мен осы тақырыпты зерттеп, ой-тұжырым білдіріп жүрген тілтанушы ғалымдардың дәйексөздері мен дәлелдері арқылы сараптамалық қорытынды-тұжырымдарға мойынсұнды.

А.О. Долгова «Грамматико-семантические типы устойчивых сравнений (на материале русского, английского и немецкого языков)» тақырыбындағы жұмысында тұрақты теңеулерді оң жақтық және сол жақтық сипаттағы екілікті мағынаға ие фразеологиялық бірліктер класы болып табылады деп атап көрсеткен. Олар сол жағы (исходной- тура мағынасы, тематической- тақырыптық мағынасы) болса, оң жағы (эталонной- эталондық, рематической- рематикалық) бөліктерден құралады деген тұжырымға келеді. Осы еңбекте автор үш тілдегі стандартты сөздіктен алынған орыс тілінің 255, ағылшын тілінің 225 және неміс тілінің 276 тұрақты теңеулерін салыстырып зерттеді [9, 296].

Кочкарева И.В. «Устойчивые сравнения, характеризующие свойства личности человека (на материале русского и английского языков)» еңбегінде адамның жеке басының қасиеттерін сипаттайтын идеографиялық топтарға қатысты орыс және ағылшын тілдерінің салыстырмалы фразеологиялық бірліктерін қарастырады. Адам сипаты, ақыл- ой қабілеттері, интеллектуалдық белсенділігі, іскерлік және адамгершілік қасиеттері жағынан салыстыра қарастырып, екі тілдің ұлттық мәдени ерекшеліктерін көрсететін бейнелердің тілдік реализациясы талданады. Орыс және ағылшын теңеулерін салыстырудың ұлттық мәдени бірегейлігі қарастырылады. Ол өз жұмысында орыс және ағылшын тілдеріндегі бірсыпыра теңеулерді зоонимдік эталон бойынша анықтаған [10, 14-17]. Осы көзқарас- пікірлердің бәрі ағылшын және қытай тілдеріндегі теңеулердің эталонын зерттеу мен ұлттық және мәдениет жақтағы ерекшеліктерін көрсету арқылы фразеологизмдердің күрделі семантикасын түсінуге жол ашады.

Тіл біліміндегі “әлем суреті” деген ұғым “әлемнің фразеологиялық бейнесі” деп фразеология саласында да қолданалады. “Языковая картина мира отражает национальную картину мира...[11, 72]. Халықтың әлеуметтік тұрмыс- тіршілігімен өмір сүру дағдылары тілде сонымен бірге фразеологизмдерде, тұрақты тіркесте көрініс тапқаннан кейін осы жұмыста зерттелетін теңеулердің тақырыптық- семантикалық жіктеу адамдардың іс әрекеттеріне байланысты жіктеленеді. Қазақ халқының тұрмыс- тіршілігі мен мәдениеті төрт түлік мал

ISSN 2788-7979 (online)

шаруашылығымен қалыптасқандықтан фразеологизмдерде де, оның ішінде теңеулерде осы жағдай анық көрінеді. Мысалы: *қой аузынан шөп алмас*- тура мағынасында «қойды тамақтандыру» болса, ауыспалы мағынасында «жуас, момын» дегенді білдіреді. *Сиыр сипағанда білмейді*- тура мағынасында «сиырды сипасада түсінбейді» болса, ауыспалы мағынасында «жақсылықты түсінбейді» дегенді білдіреді. *Ат жалын тартып міну*- тура мағынасында «аттың жалынынан ұстап міну» болса, ауыспалы мағынасында «азамат болу» дегенді білдіреді.

Тіл біліміндегі салыстырмалы- салғастырмалы әдіс генеалогиялық жағынан туыстас және туыстас емес тілдердің фонетикалық, лексикалық, грамматикалық және фразеологиялық жүйелерін зерттеудің тиімді құралдарының бірі болып табылады. Бұл әдіс XIX ғасырдың басында пайда болған салыстырмалы-тарихи әдістің негізінде қалыптасқан. Аталмыш әдістің деректері мен нәтижелері тіл біліміндегі жаңа теориялық қағидаттарды анықтауға мүмкіндік берді және зерттеу тақырыбының жаңа мәліметтермен толықтырылуына ықпал етті. XX ғасырда салыстырмалы әдіс арқылы туыс емес тілдерді зерттеуге де болатыны туралы тұжырым пайда болды. Осы аясында біз ағылшын және қытай тілдеріндегі теңеулердің эталондарын салыстырып зерттеу жүргізіп отырмыз.

НӘТИЖЕЛЕР

Теңеулердің күрделі семантикасын қарастырғанда, тура мағынасы мен ауыспалы мағынасын салыстырғанда, олардың арасында қандайда бір когнитивті метафора мен когнитивті метонимия денгейіндегі қарым- қатынастардың бар екендігі анық. Когнитивтік лингвистикада концептуалды метафора немесе когнитивтік метафора бір идеяны немесе концептуалды доменді екінші идея тұрғысынан түсінуді білдіреді. Ал когнитивті метонимия танымның негізгі тәсілдерінің бірі болып, адамдардың, заттың немесе оқиғаның өздеріне тән белгілі бір бөлігі арқылы тұтастай заттық бейнеде көрініс табады. Төменде біз осы мәселе төңірегінде тереңірек қарастырамыз.

Теңеудің құрамы салыстыру пәнінен, эталонынан тұратыны жасырын емес. Философияда aRb формада беріледі. Бұл формула әр тілде бірдей болады. Бұл формулада a- пәні, b- эталоны ал R (tertium comparationis). Мысалы: Ағылшын тілінде: *as big as an elephant* (тура мағынасы: «пілдей үлкен», ауыспалы мағынасы: денелі) бұл мысалда **a**- яғни пәніне әр адам немесе объект жатады, ал *elephant* эталоны, *big* **R** (tertium comparationis) бұл адамның бейнесі. Қытай тілінде: 老鼠胆- lǎo shǔdǎn, тура мағынасы: «тышқанның өті», ауыспалы мағынасы «қорқақ». Бұл мысалда老鼠- эталоны болып b ны белгілесі, әрбір адам бейнесі ол пәні болып табылады, ал **R** (tertium comparations)- өт.

Фразеология белгілі бір мән- мағынаны айқындайтын тілдік құрылым секілді жүйелі ұғым. Фразеологияны құрастыратын бірліктер әртүрлі топтарға бөлінеді. Осыған орай мақалада зерттелген теңеулер тақырыптық, семантикалық құрылымына сәйкес бірнеше топтарға жіктеледі. Адам бейнесіне байланысты теңеулер фразеологиялық жүйенің бір ерекше тобы болып келеді.

Адам бейнесіне байланысты қытай және ағылшын тіліндегі теңеулердің эталоны мағыналық реңктерге байланысты әртүрлі тақырыптарға жіктеледі. Оларды зоонимдер (ағылшын тілінде 48; қытай тілінде 131), ыдыс- аяқтар мен тұрмыстық заттардың атаулары (ағылшын тілінде 43; қытай тілінде 87), фитонимдер (ағылшын тілінде 38; қытай тілінде 54), тұлғаның атауы (ағылшын тілінде 42; қытай тілінде 113), табиғат құбылысының атауы (ағылшын тілінде 35; қытай тілінде 60), діни наным- сенім ұғымдары (ағылшын тілінде 25; қытай тілінде 50), ішпек- жемек тағамдардың атауы (ағылшын тілінде 34; қытай тілінде 73) және киім- кешек атаулары (ағылшын тілінде 45; қытай тілінде 62) секілді бірнеше топтарға бөліп қарастыруға болады.

3- кесте

Ағылшын және қытай тіліндегі теңеулердің тақырыптық эталонға жіктелуі

	Теңеулер эталондары	**Ағылшын тілінде мысалдар**	**Қытай тілінде мысалдар**
1	Зоонимдер	as short-sighted as mice, as timid as a mouse, as soon as the hare rises the falcon swoops	蛇入鼠出 - shé rù shǔ chū, 对牛弹琴- duìniútánqín, 虎头虎脑 - hǔtóuhǔnǎo
2	Ыдыс- аяқтар мен тұрмыстық заттардың атаулары	As noisy as a pot banging，as heavy as a cast iron pot，as shiny as a silver spoon	囤积居奇 tún jī jū qí,七零八碎 qī líng bā suì, 银装素裹- yín zhuāng sù guǒ; 只鸡斗酒 zhī jī dǒu jiǔ
3	Фитонимдер	As sweet as an apple, as ripe as a peach, as cool as a cucumber	桃李满天下-táo lǐ mǎn tiān xià, 果然如此 - guǒ rán rú cǐ, 如梨似棠 - rú lí shì táng
4	Тұлғаның атауы	as proud as Lucifer， as wise as Solomon	卧虎藏龙- wò hǔ cáng lóng,一诺千金 (yī nuò qiān jīn)
5	Табиғат құбылыстарының атауы	As fast as the wind，as clear as crystal，as rough as the sea	风华正茂- fēng huá zhèng mào, 日新月异- rì xīn yuè yì
6	Діни наным- сенім ұғымдар	As pure as a dove，as devoted as a monk，as faithful as a lamb	念念不忘 – nià n niàn bù wàng, 无欲无求- wú yù wú qiú
7	Ішпек- жемек тағамдардың атауы	As tough as old boots，as rich as chocolate，as fresh as a daisy	鸡毛蒜皮 - jī máo suàn pí, 五谷丰登 - wǔ gǔ fēng dēng
8	Киім- кешек атауларыы	As neat as a pin，as elegant as a swan	衣锦还乡 - yī jǐn huán xiāng 衣衫褴褛 -yī shān lán lǚ

Жоғарыдағы кестеден байқағанымыздай, ағылшын және қытай тілдерінде әртүрлі эталонға байланысты теңеулердің саны біршама көп. Кестеде солардың бірнешеуі ғана мысал ретінде берілді. Жалпы қай тіл болмасын адам бейнесіне байланысты теңеулердің көп сандысы тұрмыстық және аң- құс аттарымен, өздері өмір сүріп отырған тілдік ортадағы белгілі тұлғалардың аттарымен әрі діни наным- сенімдермен тікелей байланысты болатындығын аңғара аламыз.

Ағылшын және қытай тілі екі басқа мәдениеттің айнасы болғанымен, ол тілдерде адам бейнесін бейнелеуде тұрмыстық атаулар, зоонимдер, табиғат құбылыстары және де діни-наным- сенім атауларын қолданатыны белгілі болды. Ағылшын тілінде *mouse*- тышқан атауы *as short- sighted as mice*- тышқандар әдетте алысты емес жақынды ғана жақсы көре алады. Тіркестің тура мағынасы «тышқан сияқты көру қабілеті нашар» болып, ойлау кеңістігінің тарлығын білдіретін теңеулерде қолданылса, ал ауыспалы мағынада «болашағын болжамайтын, алысқа көз тікпеу» деген мағынада қолданылады. Қытай тілінде *тышқан* атауы *蛇入鼠出- shé rù shǔ chū*- тура мағынасында «жыланның тышқан ініне кіруі» болса, ауыспалы мағынада «қауіпті жағдайға қарсыласа өмір сүру» мағынасында қолданылады. ағылшындарда тышқан ойлау кеңістігі тар мағынадағы теңеулерде қолданылатын болса, қытай тілінде қу, айлакерлікпен байланысты болады.

Ағылшын тілінде *silver* – күміс сөзіне байланысты *as shiny as a silver spoon* тұрақты тіркесінде тура мағынада «физикалық тазалықты, әдемілікті» білдірсе, ауыспалы мағынада «бай, ауқатты отбасында дүниеге келу» дегенді білдіреді. Күміс, қасиеттері бойынша, әрдайым жарықты жақсы көрсетеді, сондықтан ол сән-салтанаттың символы болып табылады. Қытай тілінде *银- yín- күміс* иероглифмен байланысты *银装素裹- yín zhuāng sù guǒ* тіркесі тура мағынада «күміс киіммен оралған» болса, ауыспалы мағынада «табиғаттың әдемілігін және эстетикалық сұлулықты» біліру үшін қолданылады екен. Яғни осы аталған екі тілде де *күміс* ұғымы сұлулықтың, тазалықтың, әдеміліктің символы ретінде қолданылады.

ISSN 2788-7979 (online)

Ағылшын тіліндегі жеміс атауына байланысты теңеулерден *peach-* шабдалыға байланысты *as ripe as a peach* тіркесінің тура мағынасында «пісіп жетілген шабдалы» болса, ауыспалы мағынасында «барлық іске толықтай дайын» деген мағынаны білдіреді екен. Ал қытай тілінде тура осы атауға байланысты*桃李满天下- táo lǐ mǎn tiān xià* тіркесінде тура мағынасы «шабдалы, алмұрттың пісіп жетілуі» деген мағынада қолданылса, ауыспалы мағынада «белгілі ұстаздың шәкірттерінің жетістіктерге жетуін» білдіреді. Осы тұста біз ағылшын тілі мен қытай тілінде де *peach- 桃(táo)- шабдалы* атауының жетістікке жетумен байланыстырылатынын байқадық.

Тұлға атауларымен байланысты теңеулер ағылшын тіліндегі *as proud as Lucifer* тіркесінің тура мағынасында «Луцифер сияқты тәкәппар, мақтаншақ» деген мағынаны білдерсе, ауыспалы мағынасында «адамдардың артық мақтаныш, өзін жоғары сезіну немесе басқа адамдардан өзін бөлек сезіну сияқты» мінезін білдіреді. Қытай тілінде де тұлға атауларымен байланысты теңеулер көптеп кездеседі. Солардың бірі *卧虎藏龙- wò hǔ cáng lóng* тіркесі, ол тура мағынада «жатқан жолбарыс, жасырынып жатқан айдаһар» дегенді білдіреді, ал ауыспалы мағынада «адам бойындағы көзге көрінбейтін белгілі бір қасиеті» деген ұғымда қолданылады. Берілген екі мысалдағы тіркестердің шығу тегіне үңілсек, олар ағылшын және қытай мифологиясымен байланысты екендігіні аңғарамыз. Луцифер мақтаншақтығы мен тәкәппар мінезімен құдайға қарсы шыққандытан аспаннан қуылған періште кейіпіндегі христиан мифологиясының бір өкілі. Ал қытай тіліндегі*卧虎藏龙- wò hǔ cáng lóng* тіркесі қытай мифологиясында және мәдениетінде күшті, ұлы тұлғаларды немесе адамдардың жасырын қасиеттерін сипаттау үшін қолданылады. Тіркес алғаш рет Цинь дәуірінде қолданылған, ал оның белгілі бір көрінісі «卧虎藏龙»- wò hǔ cáng lóng- «жатқан жолбарыс, жасырынып жатқан айдаһар» атты шығармамен байланысты болған.

Табиғат құбылыстарының атауларымен байланысты тұрақты теңеулер ағылшын тілінде *As fast as the wind-* осы мысалда *wind-* жел сөзі бар теңеулер жылдамдқтың белгісі болса, қытай тілінде*风华正茂- fēng huá zhèng mào,* 风- жел иероглифі бар теңеулер жалындап тұрған жастықты, мығым жігерді бейнелейтін көрінеді.

Діни наным сенімдерге байланысты теңеулер ағылшын және қытай тілдерінде үнемі кездеседі. Ағылшын тілінде *as devoted as a monk* тіркесі тура мағынада «монахтың өмірі мен мінез- құлқын» сипаттайды. Ауыспалы мағынада «бір істі табандылықпен, ықыласпен және адалдықпен орындаған адамды» сипаттау үшін қолданылады. Монахтар, әдетте, өз өмірлерін рухани мақсаттарға арнап, монастырларда тынымсыз еңбек етеді. Олар дінді, медитацияны және қызметті бірінші орынға қояды, бұл олардың адалдығы мен табандылығын білдіреді. Қытай тіліндегі*念念不忘- niàn niàn bù wàng* тіркесі қытай әдебиетінде және философиясында кеңінен қолданылып, адамның белгілі бір нәрсені үнемі ойынан шығармауын немесе оған терең қызығушылығын білдіреді. Тіркестің түбірі 念- niàn- оқу, ойлау немесе есте сақтау, ал 忘- wàng- ұмыту деген мағынаны білдіреді. Тура мағынасында «ойдан шығармау, ешқашан ұмытпау» болса, ауыспалы мағынада «адамның бір нәрсеге деген сезімдерін, еске алуды және адалдықты» білдіреді. Яғни ағылшын және қытай тілдерінде де діни наным сенімдерге қатысты теңеулер адалдықпен, табандылықпен байланысты болады деген тұжырымға келе аламыз.

Ішпек- жемек, тағам атауларына байланысты теңеулер эталоны бойынша, ағылшын тілінде *as rich as chocolate-* тура мағынасында «шоколадтай бай» болса, ауыспалы мағынада «адамның өте бай екенін, үлкен қаржылық мүмкіндіктері бар» екенін білдіреді. Қытай тіліндегі *五谷丰登- wǔ gǔ fēng dēng* тіркесінің тура мағынасында «бес астықтан (бидай, күріш, арпа, жүгері, құмай немесе сорго) мол өнім алуын» білдірсе, ауыспалы мағынада «халықтың әлеуметтік, экономикалық жағдайының» жақсы екенін білдіреді. Ағылшындар өмірінде шоколад жоғары деңгейде бағаланады. Мереке- мейрамдарда дастарханларына қойылады, дисерт ретінде үнемі шоколадты қолданады. Сыйлық ретінде ағылшындар бір-біріне сыйлайды, олардың өмірінде шоколад жайлылық, рахаттылық және қуаныш сыйлайды деп

ISSN 2788-7979 (online)

сенеді. Қытай тарихтан ауылшаруашылықпен айналысқан ел ретінде тұрмыс- тіршілігін егінмен, дәнді дақылдармен байланыстыратыны даусыз. Астықтың көп болуын тоқшылықтың, байлықтың, қуаныштың символы ретінде қарастырады. Сондықтан да, ағылшын және қытай тілдерінде ішпек- жемек, тағам атауларымен байланысты теңеулер тұрмыстың ауқаттылығымен байланысты болса керек.

Теңеулерді қолданатын эталон топтар арасында маңызды болған тақырыптық сәйкестік олардың әрбір этностық әлемінің сол тілдік ортадағы бейнелі жүйесі негізінен ортақ элементтер ретінде адамдардың дүниетанымы мен ойлау жүйесінің жоғары дәрежеді ұқсастығын аңғартады. Дегенмен, теңеулерді қолданау барысында бірқатар ұқсастықтар (қасқыр, бүркіт, ақ зығыр, қағаз және т.б.) өзара сәйкес келумен бірге, жекелеген тақырыптық топтарды толықтайтын теңеулердің сандық мөлшері мен кейбір ерекшеліктері арасында айтарлықтай айырмашылықтардың бар екендігін байқауға болады.

Осылайша, ағылшын және қытай тілдері теңеулерінің эталондары екі тілде де ұсынылған тақырыптық топтардың айтарлықтай ортақтық сипатқа ие ерекшеліктері бар екендігін көрсетеді. Бұлар ағылшын және қытай тілдерінде «Жануарлар әлемінің өкілдері», «Жемістер, көкөністер мен өсімдіктердің атаулары- фитонимдер», «ыдыс- аяқтар пен тұрмыстық заттардың атаулары», «Табиғат құбылыстарының атаулары», «Тұлғалардың аты-жөні» қатарлылардың семантикасымен біріктірілген эталон топтары екі тілде де мол кездесетіндігі анықталып отыр.

ТАЛҚЫЛАУ

Әрқандай бір ұлт тілінің лингвомәдениет аралық қарым қатынастық даму үдерісі барысында бір тілдегі атаулар мен терминдердің екінші бір тілге ауысуы заңды құбылыс десек те, тұрақты сөз тіркестерінің түп тамырлас немесе туыс емес тілдерден екінші бір тілге ауысып, сіңіп кіруі және құрылымын бұзбай, сол қалпында қолданысқа қосылып кетуі өте қиын.

Жоғарыда біз ағылшын және қытай тіліндегі теңеулерді жан-жануарлар атауларына байланысты; ыдыс- аяқ, тұрмыстық зат атауларына байланысты; фитонимдер- жеміс- жидек атауларына байланысты; киім кешек атаулары, діни наным сенімдер, табиғат құбылыстарының атауларына байланысты т.б 8 түрлі эталонға жіктеп қарастырдық. Осы эталондарға байлансыты теңеулер екі тілде де кездесетінін байқадық. Соның ішінде ең көп кездесетіні жан- жануарлар атауларына байланысты, яғни зоонимдік теңеулер ағылшын тілінде 48, ал қытай тілінде 131 теңеудің бар екендігін байқадық.

Зоонимдер ұғымына байланысты теңеулердің басым көп бөлігі жыл атауларымен (12 жыл бір мүшел) байланысты болып келеді. Ағылшын тілінде ат, доңыз және ит атауларымен байланысты тұрақты тіркестер көп кездесетін болса, қытай тілінде ат, жолбарыс және айдаһар есімдерімен байланысты тіркестер көптеп кездеседі. Ағылшын тілінде маймылдар тақырыбынан бөлек, жолбарыс және айдаһар есімдерімен байланысты теңеулер аз болса, қытай тілінде қоян, маймыл және доңыз атауларына байланысты теңеулер аз кезігеді екен.

4- кесте

Ағылшын және қытай тіліндегі зооним эталонына байланысты теңеулердің жай- күйі

	Саны көп теңеулер	Саны аз теңеулер
Ағылшын тілінде	ат, доңыз, ит	жолбарыс, айдаһар, маймыл
Қытай тілінде	ат, жолбарыс, айдаһар	қоян, маймыл, доңыз

Ағылшын және қытай тілдеріне де *жылқы* атауына байланысты теңеулердің саны жағынан көп болып табылады. Ағылшын тілінде ***horse-*** *жылқы* тақырыбына байланысты теңеулерден ***As fast as a horse-*** тура мағынасында «аттай тез» дегенді білдірсе, ауыспалы

ISSN 2788-7979 (online)

мағынада «біреудің бір істі тез орындауы немесе ақпаратты жылдам жеткізуі». Ағылшындар атты көлік құралы ретінде пайдаланған, атты жылдамдық пен күштіліктің символы ретінде бағалаған. Ал қытай тілінде *马- mǎ- жылқы* атауына байланысты теңеулерден ***千兵万马- qiān bīng wàn mǎ,*** тура мағынасында «мың әскермен жүз мың ат» дегенді білдірсе, ауыспалы мағынада «соғысқа мықты дайындалған әскери күшті» білдіреді. Яғни қытай тұрмыс-тіршілігінде де жылқы көлік құралы ретінде қолданылып, соғысқа, жорыққа шыққанда ер қанаты болып табыла білген [12].

Ағылшын «Библия» бойынша *dragon- айдаһар* ол зұлымдықтың, шайтандықтың символы ретінде қарастырған. Батыс мәдениеті бойынша айдаһар- қорқынышты құбыжық болып, қатігез әйелдердің бейнесі ретінде қарастырылады. Мысалы: *As fierce as a dragon-* тура мағынасында «айдаһардай ашулы, қатулы» дегенді білдірсе, ауыспалы мағынада «өте қатал, агрессивті немесе қауіпті адамды» сипаттау үшін қолданылады. Ал қытайлықтар өздерін*龙的传人- Lóng de chuánrén-* айдаһардың ұрпағымыз деп есептейді, әрі айдаһар ұғымын күштің, даналықтың, жоғары мәртебеліліктің символы ретінде қарастырады. Сондықтан да айдаһар ұғымына байланысты теңеулер өте көп кездеседі, мысалы: ***望子成龙- Wàngzǐchénglóng-*** тура мағынасында «баласының айдаһар болуын қалау» болса, ауыспалы мағынада «баласынан жоғары жетістіктер мен үлкен үміт күту» деген мағынада. ***人中之龙- Rén zhōng zhī lóng-*** тура мағынасында «адамдар арасындағы айдаһар» болса, ауыспалы мағынада «табысты, көрнекті, шығармашылық немесе көшбасшылық қабілеттері бар адамдарды» білдіреді. Қытай елінде айдаһарды ерекше құрметтейді, әртүрлі логотиптерде, жарнамаларда, фото суреттерде де айдаһар бейнесін кеңінен қолданады. Яғни айдаһар ұғымыны қытай елінің тұрмыс-тіршілігінде ерекше орын алатындығын байқалады [13].

Жануарлар эталонына байланысты тұрақты тіркестер- фразеологизмдер тобындағы саны жағынан көп болып кездесетін түрі болып табылады. Адам өмірінде жан- жануарлармен тығыз байланысты болғандықтан, жануарлар бойындағы кейбір қасиеттерді адамдар бойынан таба білген және соған теңеген. Мысалы, *as sly as a fox* тіркесінің тура мағынасы «түлкідей қу» болса, ауыспалы мағынада «қу, айлакер» мінезді адамдарды бейнелейді. Жануарлармен ұзақ қарым-қатынаста адамдар жануарларға тән қасиеттерді түсінді және олардың жануарлар мен адамдарға ұқсас қасиеттері бар және олар өздерінің танымы арқылы жануарларға онтологияның мәнін түсіндіру үшін белгілі бір мағына береді.

Бір жануар әртүрлі мінез құлықты немесе ұғымдарды бейнелеу үшін қолданылады Мысалы, *сиыр* жануары «күш, күшті дене, баяу реакция, табандылық, адалдық және шынайылық» сияқты теңеу мағыналарды бере алады.

Салыстырылған тілдердегі адам бейнесіне байланысты теңеулердің құрылымындағы тіректік сөздердің үнемдеу құбылысына ұшырағаны бірден айқындалып, ағылшын және қытай ұлттарының дүниетанымдық сипаттағы рухани құндылықтарын саралап- салмақтау барысында ашылды. Бұл тұста ағылшын және қытай халықтарының тұрақты сөз тіркестерінлдегі тілдік деректер мен оның қолдану аясындағы мәдениет аралық қарым-қатынастар да зерттеу нысанының өзекті мәселесіне айналды. Сөйтіп олардың лексикалық құрамы мен семантикалық мән- мағынасындағы ерекшеліктер сол халықтың тұрмыс-тіршілігі мен шаруашылығы және дүниетанымының өзгешеліктерінен туындайтындығы дәлелденді.

Ағылшын және қытай халықтары- ғасырлар бойы иық тіресе, көршілік жағдайда өмір сүрмесе де, тұрмыс- тіршілік шаруашылығында өзіндік ортақ белгілер болғандықтан, әрі екі халықтың тілінде кездесетін тілдік деректер мен тұрақты сөз тіркестеріндегі өзіндік ерекшеліктері мен ортақ белгілерін анықтау барысында бірқатар адам бейнесіне қатысты теңеулердің жақындығы немесе образды бейнелерінің ұқсастығы және ортақ ерекшеліктері анықталды. Мысалы, *to sit on a powder keg* тура мағынасында «ұнтақ бөлшекке отыру» болса, ауыспалы мағынада «қиындыққа қалу, қауіпті жағдайға тап болу» деген мағынаны білдіреді. Ал қытай тіліндегі *对牛弹琴- duì niú tánqín* тура мағынасында «сиырдың құлағына домбыра шерту» болса, ауыспалы мағынада «түсіндіріп айтқанмен ештеңе түсінбейтін адамдарды» білдіреді. Аталған тұрақты теңеулердің екі тілдегі нұсқасынның дыбыстық жақтан

ISSN 2788-7979 (online)

айтылымында өзгешеліктер болғанымен, ішкі мән-мағыналық сипатындағы жақындықтар бірден аңғарылады.

Жинақтап айтқанда, бұл зерттеу жұмысында жинақтау, салыстыру және талдау әдістері қолданылды, нәтижесінде ағылшын және қытай тілдеріндегі теңеулердің эталондық түрлері салыстырылып, сипатталды. Теориялық тұжырымдарды саралау үшін аталған тілдердегі адам бейнесіне қатысты теңеулер мысалдар негізінде талданды. Пайдаланылған әдіс- тәсілдер зерттеу жұмысының құрылымдық жүйесінде теориялық және практикалық сипатта мақсатқа жетуге бағытталған, нақты нәтижелермен қол жеткізілді. Ұлттық мәдени айырмашылықтардың болуы себепті, бұл тақырып аясында шешімін таппаған көптеген қызықты ғылыми мәселелерге жолығатынымыз анық. Кейбір тұрақты тіркестерде ағылшын және қытай тілдерінде ұқсастықтар кездессе, басқаларында айырмашылықтар айқын көрінеді. Осы тақырыпты әрі қарай зерттеу барысында терең талдау жүргізу және жаңа ғылыми нәтижелерге қол жеткізу мүмкіндігі бар екендігін атап өткен жөн.

ҚОРЫТЫНДЫ

Мақалада фразеологияның жалпы теориясы қарастырылып, отандық және шетелдік ғалымдардың осы саладағы еңбектерін негізге ала отырып, адам бейнесіне байланысты теңеулердің эталонын жануарлар атауларына байланысты, ыдыс- аяқ, тұрмыстық зат атауларына байланысты, киім- кешек атауларына байланысты, тұлға аттарымен байланысты және т.б сегіз түрлі эталонға бөліп қарастырдық.

Әртүрлі эталондарға жіктеп қарастыру барысында жануарлар әлемі өкілдерінің атауымен байланысты теңеулерді басқа эталондармен салыстырғанда саны жағынан көп екендігіне көз жеткіздік. Мысалдар келтіре отырып берілген теңеулердің тарихына, шығу тегіне, ішкі формасына үңіле отырып ағылшын және қытай тіліндегі осы саладағы теңеулер эталонының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын атап көрсеттік. Сонымен бірге теңеулер осы тілдерді қолданушы ұлттың да дүние танымдық ерекшеліктерінің айқын көрінісі екендігін ашып көрсеттік, сайып келгенде адамзатқа ортақ ойлау жүйесінің бір- бірімен етене жақындығы бірден байқалатындығы бізді өзіне қызықтырды, әрі жершары сынды ортақ үйіміздегі адамзат баласының түп тамырының бір-бірінен алшақ еместігін анық көрсетті.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Добровольский Д.О. Сопоставительная фразеология: межъязыковая эквивалентность и проблемы перевода идиом. //Русский язык в научном освещении. № 2(22), 2011 – 219-246 с.
2 Colson, Jean-Pierre. “Cross-linguistic phraseological studies”. Phraseology. An interdisciplinary perspective, edited by Sylvian Granger / Fanny Meunier, –2008. –№ 3. 191–206 pp.
3 Смағұлова Г. Қазақ фразеологиясы лингвистикалық парадигмаларда: монография. – Алматы: «Елтаным баспасы», 2020. – 8-15бб.
4 Kunin A.V. Course in Phraseology of Modern English: Textbook for Institutes and Faculties of Foreign Languages. – 2nd ed., revised. – Moscow: Vysshaya Shkola, Dubna: Publishing Center "Phoenix", 1996 – p. 381.
5 Сабитова М.Т. *Неміс және қазақ салыстырмалы фразеологизмдерінің негіздері.* – Алматы: Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті баспасы (ҚазХҚжӘТУ). –1999. -184 с.
6 Zhumanbekova N.Z. Konzeptualisierung der Emotionen in den deutschen und kasachischen Phraseologismen Aktuelle Trends in der phraseologischen und parömiologischen Forschung weltweit Band II, Verlag Dr.Kovac, 2022, 183-195
7 Юй Фэнин. Устойчивые сравнения, характеризующие лицо человека, в русской языковой картине мира (на фоне китайского). –Автореферат диссертация на соискаиие ученой степени к.ф.н., - Санкт-Петербург. 2016. -24 с.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Ағабекова Б.Н., Ағылшын және қазақ тілдеріндегі теңеулердің ұлттық мәдени сипаты, Ф.ғ.к ғылыми дәрежесін алу үшін дайындаған диссертацияның автореферат. – Алматы. 2010. 13-15б.
9 Грамматическая и лексико-семантическая структура устойчивых сравнений как класса фразеологических оборотов (на материале русского, английского и немецкого языков): автореф. дис. …канд. филол. наук. Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2007. – 22 с.
10 Кочкарева И.В. (2018), Устойчивые сравнения, характеризующие свойства личности человека (на материале русского и английского языков). //Евразийский гуманитарный журнал. НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ № 4, 2018, 14-17 сс.
11 Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие/ В.А.Маслова.-3-е издание перераб. И доп.-Минск: ТетраСистемс, 2008.- стр.72
12 汉典- Электрондық сөздік. 2024. Электрондық ресурс: URL: https://baike.baidu.com/reference/8397880/533aYdO6cr3_z3kATPeJyPTzMn3BM96kueLbAOBzzqIP0XOpX5nyFJI26dRx8PJzWwiE49czMYdaxLHzCUlF8K9ULA
13 Синьхуа мақал- мателдер сөздігі. 2024. Электрондық ресурс: URL: https://baike.baidu.com/reference/5992106/533aYdO6cr3_z3kATPbYmfqlOyrFM4-tvbOFVbtzzqIP0XOpX5nyFIAr5NQ7sPRoGUTIqddqdNtG2fqwAkhD6-lINbA

Материал 11.12.2024 баспаға түсті

Эталоны устойчивых сравнений, связанных с образом человека (на материале английского и китайского языков)

К. Токтарбек[1], Н.З. Жуманбекова[1], Б. Жылқыбекұлы[2]
[1]Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, 010008, Республики Казахстан
[2]Кокшетауского университета имени Ш.Уалиханова. 020000, Республики Казахстан

Известно, что особое место в области языкознания занимают сопоставительные исследования, позволяющие определить универсальные и национальные особенности фразеологических систем неродственных языков. В этом контексте сложная и многоаспектная семантическая структура фразеологизмов, в том числе устойчивых сравнений, требует комплексного анализа.

В сопоставительной фразеологии устойчивые сравнения в неродственных языках подвергались исследованию во многих работах. В настоящей статье проводится тематическая классификация эталонов сравнений с целью выявления и изучения сходств и различий, в английском и китайском языках с лингвокультурологической точки зрения. При этом рассматривается тематическая классификация устойчивых сравнений, связанных с образом человека.

Фразеология как лингвистическая дисциплина делит регулярные словосочетания на несколько групп: идиомы, пословицы, крылатые слова и словосочетания. Анализ эталонов устойчивых сравнений в английском и китайском языках позволил выделить несколько тематических групп: зоонимы, фитонимы, имена собственные, наименования посуды и предметов быта, названия явлений природы, религиозные понятия и т.д.

Ключевые слова: сопоставительная фразеология, устойчивые сравнения в английском и китайском языках, лингвокультурные особенности, сравнения, связанные с образом человека, эталон.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Добровольский Д.О. Сопоставительная фразеология: межъязыковая эквивалентность и проблемы перевода идиом. //Русский язык в научном освещении. № 2(22), 2011 - 219 -246 с.

ISSN 2788-7979 (online)
2 Colson, Jean-Pierre. “Cross-linguistic phraseological studies”. Phraseology. An interdisciplinary perspective, edited by Sylvian Granger/ Fanny Meunier, - 2008. - № 3. 191–206 pp.
3 Смагулова Г. Казахская фразеология в лингвистических парадигмах: монография. – Алматы: «Издательство Элтаным», 2020. – С. 8-15.
4 Kunin A.V. Course in Phraseology of Modern English: Textbook for Institutes and Faculties of Foreign Languages. - 2nd ed., revised. - Moscow: Vysshaya Shkola, Dubna: Publishing Center “Phoenix”, 1996 - p. 381.
5 Сабитова М.Т. Основы немецкой и казахской сравнительной фразеологии. -Алматы: Издательство Казахского университета международных отношений и мировых языков имени Абылай хана (КазУМОиМЯ). -1999. -184 с.
6 Zhumanbekova N.Z. Konzeptualisierung der Emotionen in den deutschen und kasachischen Phraseologismen Aktuelle Trends in der phraseologischen und parömiologischen Forschung weltweit Band II, Verlag Dr. Kovac, 2022, 183-195
7 Юй Фэнин. Устойчивые сравнения, характеризующие лицо человека, в русской языковой картине мира (на фоне китайского). -Автореферат диссертация на соискаииие ученой степени к.ф.н., - Санкт- Петербург. 2016. -24 с.
8 Агабекова Б.Н., Национально- культурный характер сравнений в английском и казахском языках, автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора философии. - Алматы. 2010
9 Грамматическая и лексико-семантическая структура устойчивых сравнений как класса фразеологических оборотов (на материале русского, английского и немецкого языков): автореф. дис. …канд. филол. наук. Белорус. гос. ун-т. - Минск, 2007. - 22 с.
10 Кочкарева И.В. (2018), Устойчивые сравнения, характеризующие свойства личности человека (на материале русского и английского языков). //Евразийский гуманитарный журнал. НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ № 4, 2018, 14-17 сс.
11 Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: Учебное пособие/ В.А.Маслова.-3-е издание перераб. И доп.-Минск: ТетраСистемс, 2008.- стр.72
12 汉典- Электронный словарь. 2024. Электронный ресурс: URL: https://baike.baidu.com/reference/397880/533aYdO6cr3_z3kATPeJyPTzMn3BM96kueLbAOBzzqIP0XOpX5nyFJI26dRx8PJzWwiE49czMYdaxLHzCUlF8K9ULA
13 Словарь пословиц Синьхуа. 2024. Электронный ресурс: URL: https://baike.baidu.com/reference/5992106/533aYdO6cr3_z3kATPbYmfqlOyrFM4-tvbOFVbtzzqIP0XOpX5nyFIAr5NQ7sPRoGUTIqddqdNtG2fqwAkhD6-lINbA

Материал поступил в редакцию журнала 11.12.2024

Standards of stable comparisons related to the image of a person (based on the English and Chinese languages)

K. Toktarbek[1], N.Z. Zhumanbekova[1], B. Zhylkybekuly[2]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National university, 010008, Astana, Kazakhstan
[2] Shokan Ualikhanov Kokshetau university. 020000, Astana, Kazakhstan

It is known that comparative studies occupy a special place in the field of linguistics, allowing to determine universal and national features of phraseological systems of unrelated languages. In this context, the complex and multifaceted semantic structure of phraseological units, including stable comparisons, requires a comprehensive analysis.

Despite the fact that in comparative phraseology stable comparisons in unrelated languages have been studied. This article provides a thematic classification of comparison standards in order to identify and study similarities and differences in the English and Chinese languages from a linguacultural point of view. At the same time, the thematic classification of stable comparisons associated with the image of a person is considered.

ISSN 2788-7979 (online)

Phraseology as a linguistic discipline divides regular phrases into several groups: idioms, proverbs, catchphrases and phrases. The analysis of the standards of stable comparisons in English and Chinese allowed us to identify several groups: zoonyms, phytonyms, proper names, names of dishes and household items, names of natural phenomena, religious concepts, etc.

Key words: comparative phraseology, stable comparisons in English and Chinese, linguocultural features, comparisons related to the image of a person, standard

REFERENCES

1 Dobrovol'skij D.O. Sopostavitel'naya frazeologiya: mezh"yazykovaya ekvivalentnost' i problemy perevoda idiom. //Russkij yazyk v nauchnom osveshchenii. № 2(22), 2011 – 219-246 s.
2 Colson, Jean-Pierre. “Cross-linguistic phraseological studies”. Phraseology. An interdisciplinary perspective, edited by Sylvian Granger / Fanny Meunier, –2008. –№ 3. 191–206 pp.
3 Smagulova G. Qazaq frazeologiyasy lingvistikalyq paradigmalarda: monografiya. – Almaty: «Eltanym baspasy», 2020. – 8-15bb.
4 Kunin A.V. Course in Phraseology of Modern English: Textbook for Institutes and Faculties of Foreign Languages. – 2nd ed., revised. – Moscow: Vysshaya Shkola, Dubna: Publishing Center “Phoenix”, 1996 – p. 381.
5 Sabitova M.T. Nemis zhane qazaқ salystyrmaly frazeologizmderinin negizderi. –Almaty: Abylaj han atyndaғy Qazaқ halyқaralyq qatynastar zhane alem tilderi universiteti baspasy. –1999. -184 s.
6 Zhumanbekova N.Z. Konzeptualisierung der Emotionen in den deutschen und kasachischen Phraseologismen Aktuelle Trends in der phraseologischen und parömiologischen Forschung weltweit Band II, Verlag Dr.Kovac, 2022, 183-195
7 Yu Fenin. Ustojchivye sravneniya, harakterizuyushchie lico cheloveka, v russkoj yazykovoj kartine mira (na fone kitajskogo). –Avtoreferat dissertaciya na soiskaniie uchenoj stepeni k.f.n., - Sankt-Peterburg. 2016. -24 s.
8 Agabekova B.N., Agylshyn zhane qazaq tilderindegi teneulerdin ulttyq mədeni sipaty, F.g.k gylymi darezhesin alu ushin dajyndagan dissertaciyanyn avtoreferaty. – Almaty. 2010
9 Grammaticheskaya i leksiko-semanticheskaya struktura ustojchivyh sravnenij kak klassa frazeologicheskih oborotov (na materiale russkogo, anglijskogo i nemeckogo yazykov): avtoref. dis. …kand. filol. nauk. Belorus. gos. un-t. – Minsk, 2007. – 22 s.
10 Kochkareva I.V. (2018), Ustojchivye sravneniya, harakterizuyushchie svojstva lichnosti cheloveka (na materiale russkogo i anglijskogo yazykov). //Evrazijskij gumanitarnyj zhurnal. NAUCHNYJ ZHURNAL № 4, 2018, 14-17 ss.
11 Maslova V.A. Kognitivnaya lingvistika: Uchebnoe posobie/ V.A.Maslova.-3-e izdanie pererab. I dop.-Minsk: TetraSistems, 2008.- str.72
12 Van Singuo, Qytaj tilinin turaqty tirkester sozdigi, Qytaj bilim beru baspasy, 2016. Elektrondyk resurs: URL: https://baike.baidu.com/reference/8397880/533aYdO6cr3_z3kATPeJyPTzMn3BM96kueLbAOBzzqIP0XOpX5nyFJI26dRx8PJzWwiE49czMYdaxLHzCUlF8K9ULA
13 Sin'hua maqal- matelder sozdigi. Qytaj kommerciyalyq baspasy, 2005. Elektrondyk resurs: URL: https://baike.baidu.com/reference/5992106/533aYdO6cr3_z3kATPbYmfqlOyrFM4-tvbOFVbtzzqIP0XOpX5nyFIAr5NQ7sPRoGUTIqddqdNtG2fqwAkhD6-lINbA

Received: 11.12.2024

IRSTI 16.01.11 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp181-196

M.T. Khassanova
Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan

THE CULTURAL AND LINGUISTIC EVOLUTION OF IDIOMATIC EXPRESSIONS

The widespread use of idioms across languages highlights their cultural significance and the shared cognitive frameworks that shape their evolution. This cross-linguistic presence underscores the role of cultural exchange in the development of idiomatic expressions. For instance, idioms like spill the beans exhibit syntactic flexibility, allowing for adaptations such as spill the tea or spill your guts, which acquire new meanings in different contexts. In digital communication, particularly on platforms like TikTok and Twitter, spill the tea has emerged as a central phrase in discussions of gossip, emphasizing its role in contemporary discourse.

This study provides a comprehensive analysis of the idiom spill the tea, tracing its historical origins, cultural relevance, and ethical considerations, as well as examining its evolving usage in modern contexts. Using a dataset of millions of tokens, we analyze the frequency and concordances of both traditional and modified idioms. Additionally, we investigate the historical background of these expressions, incorporating insights from a survey conducted among American students at Al-Farabi Kazakh National University. While idioms are often considered fixed linguistic units, their ongoing transformation—driven by cultural shifts, social media, and youth language—illustrates the dynamic nature of language and its adaptability to societal change.

Key words: spill the beans, spill the tea, idioms, survey, cultural shift.

MAIN PROVISIONS

The idiom “spill the tea” showcases the evolution of language as shaped by cultural and technological shifts. It originated in African American Vernacular English (AAVE) and became widely recognized through LGBTQ communities. In the 20th century, this term gained popularity in informal way of speaking. Its rise was accelerated by digital platforms such as TikTok and Twitter. Scholars such as Raafat [16,] in “The application of memes on English learners' idiomatic and motivation” and Nurbayani [12] et al. in “Dualism of digital society’s acceptance of spill the tea actions of victims of sexual violence” highlight how social media platforms promote the adoption of idioms. These digital spaces have transformed “spill the tea” into a central expression in modern online communication. In contrast, the idiom “spill the beans” has a long history tied to ancient Greek voting practices. Beans were used to cast votes and spilling them prematurely revealed secrets. This phrase retained its meaning of disclosing confidential information over centuries. Holmes in “The man from tall timber and Everaert [17] in Idioms: Structural and psychological perspectives” documented its historical and linguistic significance. Although it remains in use today, “spill the beans” is less prevalent among younger generations. Džanić and Berberović [13] in “Conceptual integration theory in idiom modifications”, explain that idioms like this evolve through cultural adaptation. These changes make them relevant to contemporary discourse. Research conducted at Al-Farabi Kazakh National University examined preferences for these idioms. Surveys indicated that American students chose “spill the tea” over “spill the beans”. Younger participants associated “spill the tea” with humor and gossip, making it more appealing. Statistical analyses using Sketch Engine supported these findings. While “spill the beans” appeared more frequently overall, “spill the tea” dominated in modern digital contexts. This illustrates the adaptability of language to meet the needs of informal communication. The evolution of idiomatic expressions also raises ethical concerns. Yoon [11] in “Liberatory practices for learning: Dismantling social inequality and individualism with ancient wisdom” discuss how phrases like “spill the tea” encourage openness. However, they caution that this openness can lead to oversharing or breaches of privacy. The alteration from “spill the beans”

ISSN 2788-7979 (online)

to “spill the tea” highlights the interchange between tradition and innovation. It demonstrates how societal trends and technological changes reshape language, reflecting broader shifts in communication.

INTRODUCTION

The evolution of idiomatic language surrounding tea serves as a fascinating lens through which to examine broader cultural shifts and societal norms. The aim of this research is to analyze the historical development, cultural importance, and modern usage of the idioms “spill the beans” and “spill the tea” especially focusing on their evolution in digital and cultural diversity contexts. Idioms such as “spill the beans” traditionally associated with the act of revealing secrets, have modified into more modern options as “spill the tea” and “spill your guts” reflecting an idea on gossip and social discourse in the area of digital communication. This linguistic transformation underscores the fluid nature of language and highlights how the symbolism of tea has shifted from a representation of formality and tradition to a medium for modern social interaction, fostering humor and camaraderie in personal narratives.

Additionally, as we follow the global adventure of tea from its origins in China to its cherished place in British culture, it is clear that these sayings are filled with rich historical meaning, echoing the intricate stories of trade, colonialism, and cultural sharing. As idiomatic expressions surrounding tea have evolved, they also reflect broader cultural shifts and societal norms. For instance, as Goodwin [1] claims, the transition from “spill the beans” which implies revealing secrets, to “spill the tea” captures a more contemporary emphasis on gossip and social discourse, particularly within digital communication platforms. This linguistic shift not only highlights the evolving nature of idioms but also emphasizes how tea, once a symbol of formality and tradition, now serves as a social tool that brings humor and connection to everyday conversations.

Furthermore, as we explore the global journey of tea from its origins in China to its prominent role in British culture, it becomes evident that these phrases carry historical weight, resonating with the complexities of trade, colonialism, and cultural exchange [3]. Consequently, we examined the preferences individuals hold regarding the traditional or modified iterations of idioms in the context of gossiping. In external contexts beyond the United States, it is commonplace to encounter expressions among Generation Z, such as: “Let’s Tea,” which signifies “Let’s Gossip.” Therefore, we decided to analyze the evolution of idioms related to revealing secrets through corpus analysis and surveys.

Research Questions

RQ1: What is the frequency of usage of idioms “spill the beans”, “spill the tea” and “spill your guts”?

RQ2: What factors contribute to the transformation of the idiom “spill the beans” into “spill the tea”?

RQ3: Which form of idioms (traditional or transformed) is preferred by American “Flagman” students at Al-Farabi Kazakh National University?

Literature Review

Modified Idioms

Many researchers analyzed the modified idioms via corpus analysis. However, there are several new tools appearing, and each author has their own methodology of identifying transformed idioms. Variations may appear due to several factors, including regional dialects, individual speaker preferences, or the evolution of language over time. Ordinary changes or variations refer to the natural evolution of idioms over time or to regional differences in their usage [13]. Corpus studies frequently examine these variants to comprehend how idioms are employed in diverse contexts and by various speakers.

On the other hand, intentional modifications of idioms are deliberate changes made by speakers for communicative purposes . Such alterations can serve specific functions, such as adding humor,

ISSN 2788-7979 (online)

emphasizing a particular idea, or applying a rhetorical device. That is why we decided to explore the modification of idioms. The ideas from the sayings "spill the beans" to "spill the tea" (or simply "tea") can be viewed through the perspective of linguistic development and cultural changes. This alteration showcases how language evolves in response to emerging social environments and cultural factors, influenced by processes similar to those found in biological evolution. The replacement of "beans" with "tea" exemplifies how idiomatic expressions adapt to remain pertinent and impactful within modern conversations. Kazakh linguists such as Akhmetova [14] and Alipova [15] have explored the adaptation of idioms in multicultural contexts, highlighting parallels in the evolution of Kazakh and English idiomatic expressions. That's why we think analyzing idioms is crucial from both linguistic and corpus linguistic perspectives in order to identify the evolution of new idioms.

Spill the Beans

Idioms are complex linguistic units that challenge both structural and psychological frameworks due to their fixed yet sometimes flexible nature. The syntactic behavior of idioms varies, with some being more resistant to change than others [17].

The idioms "spill the beans" is believed to have originated from an ancient voting system in Greece, where beans were used to cast votes. Spilling the beans prematurely could reveal the outcome of a vote before it was officially counted, thus metaphorically representing the act of reveling secret. As time passed, the expression underwent a transformation into a broader term for the disclosure of sensitive information. Its usage in English has been documented since the early 20th century, reflecting its integration into everyday language as a metaphor for disclosure [12].

The journey of understanding idioms includes both parts that can be broken down and those that cannot, and this can influence how we understand and adapt these expressions.

The shift from beans to tea may involve a recontextualization of the idiom`s components to align with modern cultural narratives. Therefore, the idiom "spill the tea" has gained the viral popularity in these years, especially within online communities and social media platforms. This reflects a cultural shift where "tea" symbolizes gossip or revealing information, resonating with contemporary communication styles and cultural references. The transformation of idioms is also influenced by factors such as salience and context. As new expressions become more salient within a community, they can replace older idioms that may no longer hold the same cultural significance [8]. The idioms "spill the beans" and "spill the tea" have historical and cultural background, showing their unusual and special roles in both language and society. While both idioms convey the act of revealing secrets, their etymologies and cultural contexts differ significantly. Below, we explore the history and development of these idioms.

Spill the Tea

The idiom "spill the tea" came from an older phrase, "spill the beans." These phrases have interesting histories. The idiom "Spill the beans" refers to the 1900s . It likely comes from an ancient voting practice where people used beans to cast their votes, and spilling the beans accidentally would reveal the results too soon.

Eric Partridge, in his book The Routledge Dictionary of Historical Slang, mentions that "spill the beans" was already used before 1914. The phrase means revealing a secret or sharing information, which has stayed its meaning over time.

"Spill the tea" on the other hand, is much newer. This phrase was originated from African American Vernacular English and namely LGBTQ communities in the 20th century and became more popular in the 21st century. This idiom refers to sharing gossip or juicy details, often in a fun or dramatic way. Dr. E. Patrick Johnson and cultural media played a big role in popularizing it.

Although "spill the tea" doesn't appear in older slang dictionaries, it reflects how language changes with culture and time.Wheres the "spill the beans" has a longer history, "spill the tea" adds a modern, colorful idea to the idea of sharing information. Together, these idioms show how language evolves with society.

ISSN 2788-7979 (online)

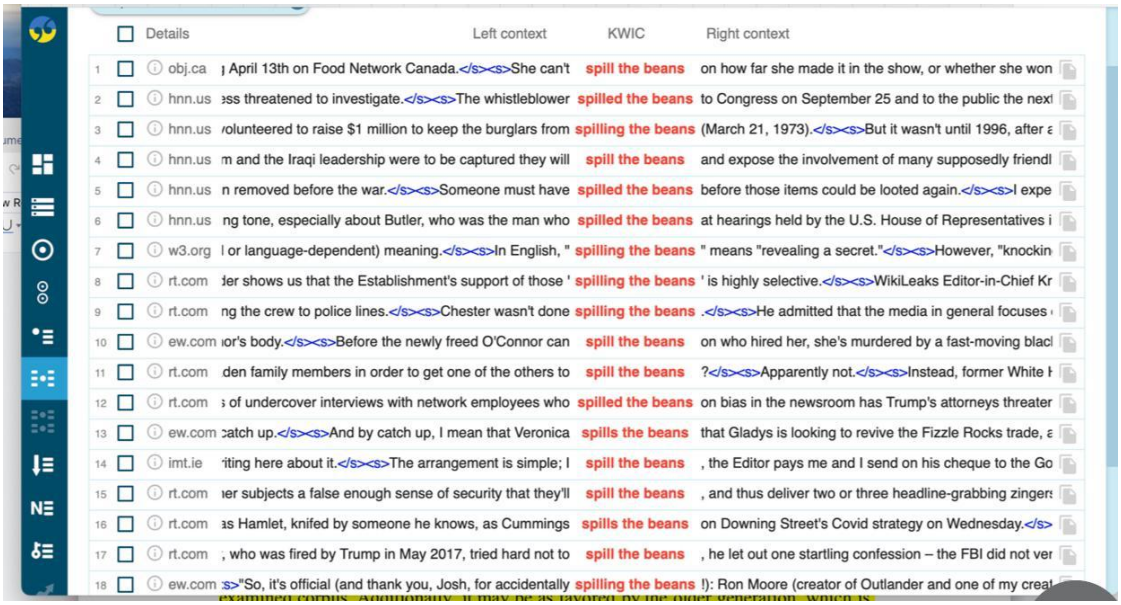
MATERIALS AND METHODS

A mixed-methods approach was adopted in this research, using quantitative techniques to address RQ1 and RQ3, and qualitative methods to address RQ2. Two quantitative instruments were employed: a survey carried out with Flagman foreign students at Kazakh National University and the Sketch Engine, which facilitated the analysis of historical changes in favored words and phrases.

To explore the structural changes in idioms, a corpus study was conducted that involved analyzing idioms within the Sketch Engine. Sketch Engine is an online tool that provides an extensive array of corpus analysis capabilities for researchers and linguists. It is tailored to handle large corpora across different languages, allowing users to investigate linguistic patterns, carry out research, and obtain insights into language usage [2]. The combination of qualitative and quantitative methods allows for a comprehensive understanding of the idiomatic expressions in use. By analyzing both the frequency of usage and the contextual transformations of the idioms, the research aims to uncover deeper linguistic trends. The survey conducted among Flagman students provides insights into their preferences for traditional versus transformed idioms. The findings from this research could contribute to enhancing the teaching of idiomatic expressions within cross-cultural contexts. The research will also utilize statistical analysis to interpret the survey results effectively. As a tool for survey Google form was used among participants. Responses were collected three-day period, ensuring a diverse range of opinions and experiences related to the use of idiomatic expressions in various contexts. Ethical considerations were prioritized throughout the research, including gaining informed agreement from all participants and ensuring the confidentiality of their answers. The goal of this research is to close the gap between linguistic theory and real-world language teaching practice.

RESULTS

Initially, the study focused on identifying the concordances of the three different idioms, as shown in Figures 1, 2 and 3.

	Details	Left context	KWIC	Right context
1	obj.ca	ı April 13th on Food Network Canada.</s><s>She can't	spill the beans	on how far she made it in the show, or whether she won
2	hnn.us	ɔss threatened to investigate.</s><s>The whistleblower	spilled the beans	to Congress on September 25 and to the public the next
3	hnn.us	ɾolunteered to raise $1 million to keep the burglars from	spilling the beans	(March 21, 1973).</s><s>But it wasn't until 1996, after a
4	hnn.us	m and the Iraqi leadership were to be captured they will	spill the beans	and expose the involvement of many supposedly friendl
5	hnn.us	n removed before the war.</s><s>Someone must have	spilled the beans	before those items could be looted again.</s><s>I expe
6	hnn.us	ng tone, especially about Butler, who was the man who	spilled the beans	at hearings held by the U.S. House of Representatives i
7	w3.org	l or language-dependent) meaning.</s><s>In English, "	spilling the beans	" means "revealing a secret."</s><s>However, "knockin
8	rt.com	ɗer shows us that the Establishment's support of those '	spilling the beans	' is highly selective.</s><s>WikiLeaks Editor-in-Chief Kr
9	rt.com	ng the crew to police lines.</s><s>Chester wasn't done	spilling the beans	.</s><s>He admitted that the media in general focuses
10	ew.com	ıor's body.</s><s>Before the newly freed O'Connor can	spill the beans	on who hired her, she's murdered by a fast-moving blacl
11	rt.com	den family members in order to get one of the others to	spill the beans	?</s><s>Apparently not.</s><s>Instead, former White H
12	rt.com	ɜ of undercover interviews with network employees who	spilled the beans	on bias in the newsroom has Trump's attorneys threater
13	ew.com	ɔatch up.</s><s>And by catch up, I mean that Veronica	spills the beans	that Gladys is looking to revive the Fizzle Rocks trade, a
14	imt.ie	ɾiting here about it.</s><s>The arrangement is simple; I	spill the beans	, the Editor pays me and I send on his cheque to the Go
15	rt.com	ıer subjects a false enough sense of security that they'll	spill the beans	, and thus deliver two or three headline-grabbing zinger
16	rt.com	ɜs Hamlet, knifed by someone he knows, as Cummings	spills the beans	on Downing Street's Covid strategy on Wednesday.</s>
17	rt.com	, who was fired by Trump in May 2017, tried hard not to	spill the beans	, he let out one startling confession – the FBI did not ver
18	ew.com	s>"So, it's official (and thank you, Josh, for accidentally	spilling the beans	!): Ron Moore (creator of Outlander and one of my creat

Figure 1. Concordances of the idiom “Spill the beans”

Figure 1 reveals that the idiom “spill the beans” can be found in informal conversations. It frequently appears in contexts such as gossip, politics, and storytelling, highlighting the intrigue

ISSN 2788-7979 (online)

around confidential matters. Its connotation can vary; it may be playful in casual discussions but imply betrayal or lack of discretion in more serious situations. Culturally, its significance can differ, with some regions treating it as light - hearted while others see it as a breach of trust.

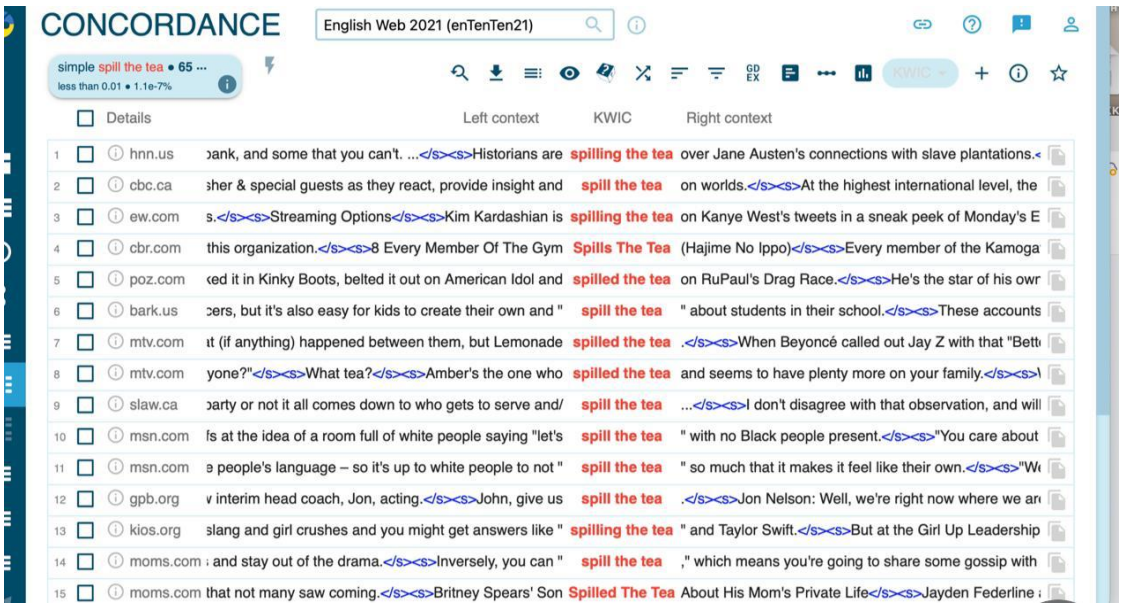

Figure 2. Concordances of the idiom “Spill the tea”

Figures 2 and 3 demonstrate the concordance analyses of the idioms “spill the tea” and “spill your guts”, respectively. This type of linguistic examination helps illustrate how these phrases are used in various contexts across different media. The data reveals not just the popularity of these idioms, but also their adaptability in contemporary conversations.

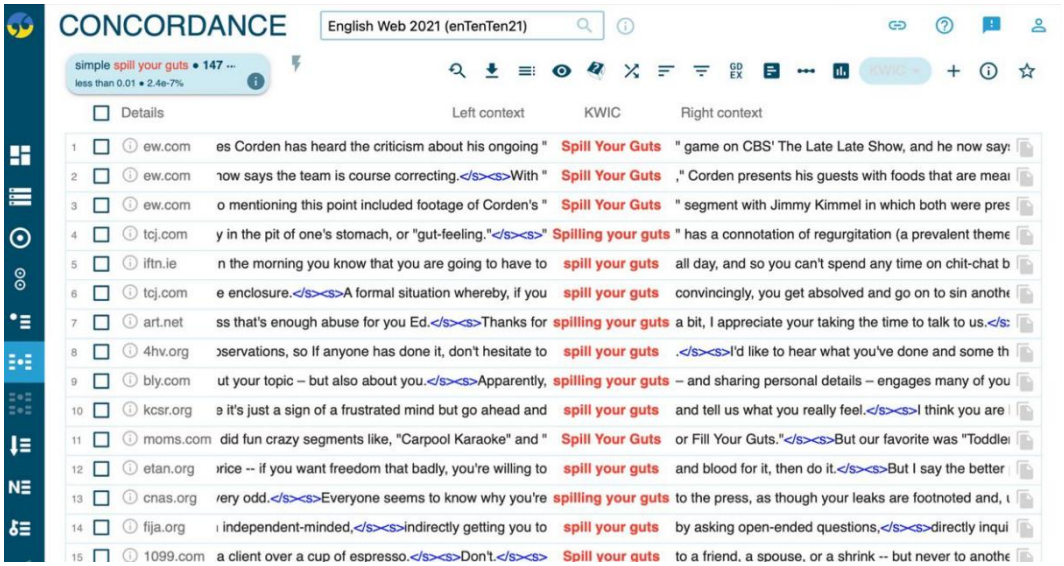

Figure 3. Concordances of the idiom “Spill your guts”

As [7,] claims, both idioms illustrate the dynamic nature of language and how cultural practices influence linguistic expressions. “Spill the beans” reflects historical practices, while “spill the tea” highlights modern social interactions and cultural exchanges. Therefore, we decided to deeper analyze this topic via several tools as : Sketch Engine, Survey and Discourse analysis.

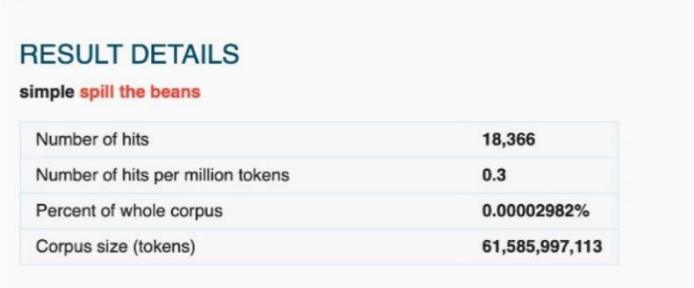
ISSN 2788-7979 (online)

RQ1: What is the frequency of usage of idioms "spill the beans", "spill the tea" and "spill your guts"?

According to Oxford dictionary "spill the beans" or "spill the tea" means to tell somebody something that should be kept secret or private, whereas "spill your guts" means to tell somebody everything you know or feel about something, because you are upset [10]. It is clearly seen in the examples provided by the Oxford dictionary below that three different idioms mean the same meaning which is related to gossiping.

Examples:

1. We don`t want to spill the beans yet.
2. She made the mistake of spilling the tea on her sister`s love life.
3. He has spilled his guts in his new autobiography.

RESULT DETAILS

simple spill the beans

Number of hits	18,366
Number of hits per million tokens	0.3
Percent of whole corpus	0.00002982%
Corpus size (tokens)	61,585,997,113

Figure 4. Result details and number of hits of idiom "spill the beans" (source: Sketch Engine)

We decided to analyze three idioms in Sketch Engine corpus and give detailed concordances. The phrase "spill the beans" has been found 18,366 times in the corpus. The total size of the corpus is 61,585,997 tokens, which is a substantial amount of text, indicating a comprehensive dataset or collection from which these statistics are derived. Traditional version of the idiom is used more frequently compared to modified ones.

After traditional idioms have been commonly used, modified version also occurs in Sketch Engine. While the total size of the corpus is over 61,5 billion tokens, the phrase "spill the tea" appeared 1215 times within this large dataset. Additionally, it may be favored by the older generation, which is why the traditional versions tend to be more widely embraced than their modern versions.

RESULT DETAILS

simple spill the tea

Number of hits	1,215
Number of hits per million tokens	0.02
Percent of whole corpus	0.000001973%
Corpus size (tokens)	61,585,997,113

Figure 5. Result details and number of hits of idiom "spill the tea" (source: Sketch Engine)

"Spill your guts" is an idiomatic expression typically meaning to divulge secrets or personal feelings, often in a cathartic manner. Understanding its usage can provide insights into social norms, the context of confession, and the linguistic trends in conversational English. The idiom appears 751 times in the analyzed corpus. While the absolute frequency seems moderate, it prompts further investigation into what contexts or texts feature this expression.

The figure suggests that for every million words in the corpus, "spill the guts" is used only 0.01 times. This might indicate that while the idiom has cultural recognition, it is not frequently used in academic discussions, implying it is more of a characteristic of casual speech or writing. The index

ISSN 2788-7979 (online)

of frequency of idiom can show us that people can use this primarily in discussions related to personal matters and communication.

RESULT DETAILS

simple spill your guts

Number of hits	751
Number of hits per million tokens	0.01
Percent of whole corpus	0.000001219%
Corpus size (tokens)	61,585,997,113

Figure 6. Result details and number of hits of idiom “spill your guts” (source: Sketch Engine)

Overall, it can be seen that the evolution of idiomatic language, such as the transition from "spill the beans" to “spill the tea” and “spill your guts” reflects broader linguistic and cultural shifts. Idioms, as fixed expressions with meanings not deducible from their individual words, are subject to changes in usage and interpretation over time. This evolution is influenced by factors such as cultural context, syntactic flexibility, and the cognitive processes underlying language comprehension.

RQ2: What factors contribute to the transformation of the idiom “spill the beans” into “spill the tea”?

The Notion of “Spill the Beans”:

The idiom “spill the beans” reflects the act of revealing secrets and serves as a fascinating lens through which to examine the cultural significance of secrecy and disclosure in communication. This expression, believed to have originated in ancient Greece where beans were used for voting, highlights how language evolves alongside societal norms of privacy and honesty [11].

In modern contexts, such idioms can shape perceptions around trustworthiness and transparency, making it essential to consider their implications in various settings, including political discourse and personal relationships. By studying phrases like this, we gain insight into how language influences our understanding of complex social dynamics, much like historical films that affect students' perceptions of the past [4].

The idiom “spill the beans” involves both literal and idiomatic meanings. Traditional models suggest that the literal meaning is rejected in favor of the idiomatic one, but alternative approaches propose that literal meanings help constrain and generate novel idiom variants [17]. In conversational contexts, idioms are typically understood more quickly in their conventional forms. However, when context supports a literal interpretation, people can accurately comprehend the literal meaning as well.

As Michael Rurup Andersen indicates that the idiom “spill the beans” first emerged in the United States in the early 20th century, with its earliest known usage dating back to 1908. The phrase gained literary recognition in Thomas K. Holmes' 1919 novel, “The Man From Tall Timber,” marking its first recorded use in literature [5]. A popular folk etymology suggests that the expression may have roots in ancient Greek voting practices, where beans were used to cast votes. Accidentally spilling these beans would prematurely reveal the results, thus connecting the phrase to the idea a disclosing secrets [7]. This notion of revealing hidden information aligns with the negative connotations associated with the word “spill” which has Old English origins meaning “to kill” and evolved to signify causing something to fall or pour out. Overall, the idiom encapsulates a blend of historical usage, literary documentation, and cultural practices, illustrating how language evolves through various societal influences.

The Notions of “Spill the Tea”

The expression “spill the tea” constitutes an intriguing phrase with a profound history that has transformed over time to become an essential component of contemporary vernacular, particularly

ISSN 2788-7979 (online)

among users of social media. The phrase's evolution from its inception to its present-day prominence is captivating and underscores the dynamic nature of language and culture. In the realm of historical gossip, think about Marie Antoinette. People loved to spill the tea about her in 18th century France. From her extravagant lifestyle to the infamous (and probably misattributed) "Let them eat cake" quote, she was the subject of endless rumor. This demonstrates that, even centuries ago, people were keen on spreading rumors.

In the early 200s, a book named "Midnight in the Garden of Good and Evil" by John Berendt played a crucial role in bringing the idiom "spill the tea" to a wider audience. The book, set in Savannah, Georgia, delves into the quirky and mysterious lives of its residents. One of the characters frequently uses "the tea" to refer to juicy bits of information, bringing the phrase into the literary spotlight. This exposure helped it seep mainstream culture, where it continued to evolve and gain popularity. In the 18th century, for example, social classes, such as intellectuals, artists, and politicians gathered in salons in France where they exchanged ideas. Madame de Pompadour was often a part of those gatherings, also being well-known for her salons, which were often the center of gossip and political discussions. These gatherings were an early form of "spilling the tea," where secrets and stories were shared in an exclusive, informal setting [12].

Moreover, there is a notion that the expression "spill the tea" finds its origins within drag culture, where the letter "T" signified truth. It was employed to signify that an individual was poised to disclose some tantalizing details or gossip. Gradually, "T" transitioned into "tea", rendering the phrase even more whimsical and broadly acceptable [12, 5].

To gain a more comprehensive understanding of the phrase's historical context, the following table outlines milestones in the its journey, encompassing its cultural importance and influence. In addition, On TikTok, hashtags as #SpillTheTea have gained millions of views, with creators often using the phrase in humorous or confessional videos. Similarly, Twitter users employ the phrase in trending threads to react to celebrity gossip or controversies.

Table 1. Timeline of how the idiom "spill the tea" evolved over the years and social media influence

Year	Event	Cultural Reference	Social Media Influence	Impact
1990s	Emergence in drag culture	Drag shows and ball culture	Not applicable	Initially used to signify sharing truths, particularly gossip
2001	"Midnight in the Garden of Good and Evil"	Book by John Berendt	Limited online discussions	Popularized the phrase outside of drag culture
2008	The Urban Dictionary entry	Social media and online forums	Urban Dictionary as a digital archive	Further cemented in internet slang
2010s	RuPaul's Drag Race	Reality TV show	Clips shared widely on YouTube and Twitter	Mainstream adoption, especially among LGBTQ communities
2017	Twitter and TikTok trend	Social media platforms	Viral hashtags like #SpillTheTea	Wide usage among younger demographics
2019	Pop culture references	Memes, TV shows, music lyrics	Trending memes and viral tweets	Became a part of everyday language among teens and young adults
2020s	Standard slang in social media language	Various online communities	Frequently seen in Instagram captions, TikTok videos	Regularly used in everyday conversations

The table provides a clear and accessible timeline of how the idiom "spill the tea" evolved over the years. By examining these milestones, we observe how the phrase transitioned from niche subculture to mainstream usage.

Examples from Television, Popular Culture, and Mass Media

ISSN 2788-7979 (online)

The phrase “spill the tea” gained widespread popularity, in large part, due to its frequent use on the reality TV show RuPaul’s Drag Race. Within the context of the show, contestants – referred to as “Queens” – commonly use the phrase during their confessionals to reveal truths about themselves or to criticize their fellow contestants. This consistent usage helped propel the phrase beyond niche circles into mainstream consciousness.

Another major boost to the phrase’s mainstream usage came from celebrity social media battles, particularly on Twitter. High-profile public disputes, such as those involving Taylor Swift and other celebrities, garnered immense public attention, with fans and onlookers encouraging one another to “spill the tea” on unfolding events. These celebrity feuds, amplified through mass media coverage, created a social environment where gossip became a hared spectacle, further embedding the phrase into contemporary digital discourse.

In addition to its presence on reality TV and social media, “spill the tea” has found its way into other forms of entertainment, such as stand-up comedy. Comedians on Netflix specials and other platforms often use the phrase as a trendy way to signal that they are about to share humorous or revealing information. Its use within stand-up routines shows how the phrase has transcended its origins, becoming a versatile tool for building rapport with audiences and eliciting laughter through its association with gossip and humorous revelations.

The phrase has also been absorbed into modern literature, particularly in the young adult genre. Characters in contemporary novels often use “spill the tea” in their dialogues, reflecting the phrase’s integration into everyday language among younger generations. This literary inclusion underscores the widespread acceptance and usage of the expression in informal settings, where it conveys a sense of authenticity and reliability.

Finally, viral internet memes have played a critical role in promoting the phrase. The well-known meme of Kermit the Frog sipping the tea has become a symbol of “spilling the tea.” The image, which features Kermit drinking his tea while observing something contentious or gossipy, encapsulates the spirit of gossip without overtly participating in it. The meme’s popularity underscores the role of social media in the dissemination and normalization of contemporary idiomatic expressions like “spill the tea.”

Table 2. Examples of the idioms “spill the tea” and “spill the beans” from social media.

1.“In RuPaul’s Drag Race, queens often use the phrase “Let me *spill the tea”* during confessionals to share shocking truths about other contestants.”	Reference: Popular usage on RuPaul’s Drag Race (Season 6, Episode 1). (TikTok, Reels).
2.During the infamous Taylor Swift-Kim Kardashian feud, fans on Twitter posted, “Who’s *spilling the tea* on what really happened between them?”	Reference: Twitter discourse around celebrity feuds (The Guardian, 2016).
3. In her Netflix comedy special, Ali Wong joked, “Let me *spill the tea* – I thought maternity leave would be relaxing!”	Reference: Ali Wong’s Baby Cobra (Netflix, 2016).
4.In Angie Thomas’s The Hate U Give, a character says, “*Spill the tea* already – what did he say about you at school?”	Reference: The Hate U Give by Angie Thomas (Instagram).
5. “On the reality TV show Big Brother, contestants are constantly pressured to *spill the beans* about their alliances and strategies.”	Reference: Common phrase used in competitive reality TV (Big Brother, CBS, multiple seasons).
6. “When Tom Holland accidentally *spilled the beans* about the Avengers: Endgame plot in an interview, fans were both shocked and amused.”	Reference: Tom Holland’s reputation for revealing spoilers (Entertainment Weekly, 2019).
7. “During a classroom discussion in the novel To Kill a Mockingbird, Scout almost *spilled the beans* about Atticus’s plans to defend Tom Robinson.”	Reference: To Kill a Mockingbird by Harper Lee (1960)

ISSN 2788-7979 (online)

RQ3: Which form of idioms (traditional or transformed) is preferred by American "Flagman" students at Al-Farabi Kazakh National University?

The survey included five multiple-choice and open-ended questions designed to explore how familiar participants were with specific idioms and their preferences for using them. Questions as *"Which idiom do you associate most with humor or gossip?"* aimed to uncover not only usage patterns but also participants' personal connections to these phrases. Over a three-day period, 14 participants shared their responses, providing a snapshot of idiom usage among a small, diverse group.

The participants were undergraduate and graduate students from universities across the United States, aged between 18 and 28. There was an even gender split (50% male and 50% female), and students represented a mix of regions, including California, Texas, New York, and Illinois. By capturing this socio-demographic range, the survey aimed to reflect the diversity of idiom use across different backgrounds. The survey was conducted online to make participation convenient, and all responses were collected anonymously.

The study used a mix of quantitative and qualitative approaches to analyze the data. The multiple-choice questions provided numerical insights into which idioms participants were most familiar with, while the open-ended questions added depth, offering a glimpse into their thought processes and personal associations with these idioms. Responses from the multiple-choice questions were used to calculate percentages, highlighting trends in idiom preferences. For example, 85.7% of participants chose "spill the tea" as the idiom they most associate with gossip, reflecting its popularity in contemporary culture. The data were visualized using a pie chart (Figure 7), making it easy to interpret the findings at a glance.

Open-ended questions allowed participants to share their thoughts on why they preferred certain idioms. Their answers were categorized into themes such as "humor," "modern slang," or "traditional language." For instance, many participants linked "spill the tea" to social media culture, describing it as a phrase they frequently encounter in memes or online discussions. Meanwhile, "spill the beans" was often described as more traditional or formal, showing that it still holds a place in participants' linguistic repertoire, albeit to a lesser extent.

By looking at responses across age and region, some interesting patterns emerged. Younger participants (18–22) overwhelmingly preferred "spill the tea," while older students (23–28) were slightly more familiar with "spill the beans." Regional differences were less pronounced, but it's worth noting that participants from urban areas seemed more inclined to use modern slang as "spill the tea."

While the survey provides a glimpse into idiom usage, the small sample size of 14 participants limits the generalizability of the results. Additionally, the regional representation, while diverse, is not exhaustive, and future studies could expand to include more states or even international participants. Open-ended responses were subjective, offering valuable personal insights but not necessarily a complete picture of idiom usage in broader context.

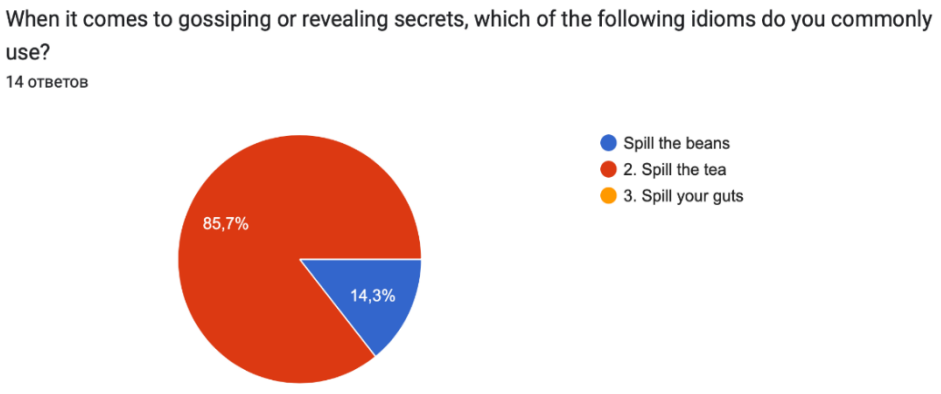

Figure 7. The result of responses of American students

The pie chart effectively summarizes the responses of 14 participants, clearly distinguishing between three idioms: “spill the beans”, “spill the tea” and “spill your guts”. The use of color coding enhances clarity, allowing viewers to quickly identify the proportions of each idiom. The largest segment, represented in red, indicates a significant preference for the idiom “spill the tea”, capturing 85,7 % of responses. This indicates that a majority of participants associate this idiom strongly with gossiping.

Conversely, the segment for “ spill the beans” indicated in blue, represents 14,3% responses. This suggests a minimal but notable interest in this traditional idiom. The idiom “spill your guts” which does not appear in the presented chart’s colour legend, indicates negligible usage, potentially suggesting a lack of resonance or familiarity among participants. As we think British people mostly use this idiom and next researchers will identify this question asking the British.

Overall, the visual data serves as an insightful representation of idiomatic preferences related to gossip among American students. It emphasizes a cultural affinity for traditional expressions while hinting at the evolving nature of language in contemporary discussions of gossip. Further investigation could explore the reasons behind these preferences, including generational shifts in language usage or cultural influences.

DISCUSSION

The results of this study provide a detailed comparison of the idioms “spill the beans,” “spill the tea,” and “spill your guts.” The frequency and usage data, presented in Figures 4, 5, and 6, reveal clear differences in how these idioms are employed across contexts. “Spill the beans,” with 18,366 occurrences in the corpus, remains the most frequently used of the three. It is commonly associated with traditional communication, where it conveys the act of revealing secrets in both formal and informal settings. However, its usage is declining among younger generations, as shown in Figure 7, where only 14.3% of survey respondents preferred this idiom.

In contrast, “spill the tea” appears less frequently in the corpus, with only 1,215 occurrences (Figure 5). Despite this lower frequency, it has gained significant popularity among younger audiences, particularly in informal and digital contexts.(*See the given examples from social media, Table 2).* Figure 2 highlights its dominance in social media environments, where it is often used in conversations related to gossip and humor. This trend aligns with the observations of Džanić and Berberović (2020), who emphasize how idioms evolve to reflect contemporary cultural values [13]. The data underscores a generational shift in idiom preference, driven by the rise of digital platforms like TikTok and Twitter, which have amplified the appeal of “spill the tea”.

The evolution of “spill the tea” is further illustrated in Table 1, which outlines its development from niche drag culture in the 1990s to mainstream usage in the 2020s. This timeline demonstrates how cultural references and media exposure have shaped the idiom’s meaning and relevance. Initially associated with LGBTQ communities and shows as RuPaul’s Drag Race, the idiom has become a staple in everyday informal language. Its adaptability reflects broader linguistic trends, where idioms must remain relatable and engaging to survive.

The “spill the tea” demonstartes openness and humor, it can lead to consequences, such as the spread of misinformation. Figure 3 highlights this dual nature, where the idiom can either strengthen social bonds or create conflict depending on its context. This duality aligns with the findings of Nurbayani , who explore the risks of oversharing in digital communication [12]. Survey respondents echoed similar concerns, emphasizing the need for balance between openness and discretion when using idioms as “spill the tea.”

“Spill your guts,” the third idiom analyzed, appears only 751 times in the corpus (Figure 6). This limited frequency suggests it is less relevant in contemporary discourse. However, it retains cultural significance, particularly in contexts involving personal confessions or emotional sharing. Unlike the other two idioms, “spill your guts” is often associated with more serious or intimate

ISSN 2788-7979 (online)

conversations, making it less versatile in casual or digital communication. Its minimal representation in the survey results (Figure 7) further confirms its reduced resonance with younger audiences.

The survey results in Figure 7 provide a clear visualization of idiom preference among the respondents. A substantial 85.7% selected “spill the tea” as their preferred idiom, reflecting its alignment with modern cultural norms. This strong preference for “spill the tea” over “spill the beans” and “spill your guts” underscores the linguistic and cultural shifts driving the evolution of idioms. These results are consistent with the observations of Yoon et al. (2021), who highlight the role of idioms in fostering community and informal communication [11].

In summary, the analysis reveals how idiomatic expressions evolve to meet the needs of their users. “Spill the tea” exemplifies this evolution, emerging as a dominant phrase in informal and digital contexts. Its widespread adoption reflects a cultural shift toward conversational openness and relatability, especially among younger generations. The findings highlight the dynamic nature of language and its ability to adapt to changing social and technological landscapes.

CONCLUSION

Language is always changing, and phrases as “spill the tea” illustrate how our culture and communication influence our self-expression. This research emphasizes the shift from classic idioms to contemporary ones, fueled by social media, shifts between generations, and evolving cultural trends. It’s captivating to see how expressions originally tied to specific historical moments, such as “spill the beans” have been transformed into terms as “spill the tea” that associated with the young, so called Generation Z audience of today.

Future studies might delve deeper into how idioms adapt within non-English-speaking cultures. Social media platforms such as TikTok and Instagram have emerged as main source of linguistic evolution, and examining their impact could provide new and interesting ideas into how language changes through the ages.

Thus, examining idiom preferences across different cultural landscapes such as British English versus American English could reveal important subtleties. This exploration could enhance our understanding of how cultural principles shape the language we utilize to convey secrets, humor, or gossip. For educators and linguists, these findings could spark innovative and effective methods for teaching idiomatic expressions in a world that is always in change.

Ultimately, idioms represent more than mere words they symbolize our identities, our connections, and our ability to adapt to the surrounding world. Whether it involves spilling the beans, tea, or something entirely new in the future, one thing is clear: language will continue to evolve.

Nonetheless, this phenomenon transcends trends. It encapsulates cultural transformations and the ways in which we consume and disseminate information. Generation Z is unlikely to share the same perspectives as Baby Boomers; in fact, they may not even make references to tea at all. It is conceivable that by the year 2030, we may find ourselves "spilling the bubble tea."

Furthermore, this research delves into the usage and preferences of the idioms “spill the beans”, “spill the tea” and “spill your guts” among American “Flagman” students at Al-Farabi Kazakh National University. The findings reveal a dominant preference for the transformed idiom “spill the tea” which resonates with 85.7% of participants, highlighting its strong association with gossiping within this demographic. In contrast, the traditional idiom “spill the beans” garnered a modest 14.3% of responses, indicating a growing but limited acceptance among students. The negligible usage of “spill your guts” suggests a lack of familiarity or relevance, particularly in American contexts, warranting further exploration into its cultural implications. We think that “spill your guts” is commonly might used by the British and further research can survey also the British. This study not only underscores the enduring appeal of traditional idioms but also signals the dynamic evolution of language in contemporary discourse. Future research could benefit from examining the factors influencing these preferences, including generational shifts and cultural influences, particularly in comparative studies with British speakers to understand the broader linguistic landscape.

ISSN 2788-7979 (online)

REFERENCES

1 Goodwin, J. (1991), *A Time for Tea: Travels Through China and India in Search of Tea,* Knopf, First Edition, USA.
2 Yang, H.-T. (2005), "Tea-making device with a time control", available at: https://patentimages.storage.googleapis.com/f7/ff/eb/fff6d533ce2e84/US20060288873A1.pdf (Accessed 28 December 2006).
3 Saberi, H. (2010), *Tea: A Global History,* Reaktion Books, UK.
4 Poulsen, J. A. (2018), "Kan spillefilm bruges som kilder i historie", Radar – Historiedidakisk Tiddskrift, vol. 5, no. 2, pp. 120-126.
5 Holmes, T. K. (1919), *The Man from Tall Timber,* Kessinger Publishing, USA.
6 Watts, C. (1999), "Dendritic cells spill the beans. Nature Cell Biology", *Nature Cell Biology,* vol. 6, pp. E152-E154.
7 Hayes, R. S., and Baker, C. R. (2004), "Using a folk story to generate discussion about substance over form", *Accounting Education,* vol. 13, no. 2, pp. 267-284.
8 Keysar, B., and Bly, B. M. (1995), "Intuitions of the transparency of idioms: Can one keep a secret by spilling the beans?", *Journal of Memory and Language,* vol. 34, Issue 1, pp. 89-109.
9 Hu, C., and Yang, B. (2015), "Using Sketch Engine to Investigate Synonymous Verbs", *International Journal of English Linguistics,* vol. 5, no. 4, pp. 29-41.
10 Akyalçin, N., and Aydoğan, D. (2022), "Oxford Dictionary of Idioms adlı sözlükteki deyimler ve deyim olmayan söz öbekleriyle ilgili bir değerlendirme (VIII)", *Homeros,* vol. 4, no. 4, pp. 169-173. (In Turkish).
11 Yoon, J., Gomez, L., Gonzales, J., Martinez, R., Torres, K., Williams, V., Davis, M., and Cammarota, J. (2021), "Spill the Tea", *Liberatory Practices for Learning: Dismantling Social Inequality and Individualism with Ancient Wisdom,* pp.47-68.
12 Nurbayani, S., Sartika, R., Wahyuni, S., and Rahayu, T. Dualism of Digital Society's Acceptance of Spill the Tea Actions of Victims of Sexual Violence // Proceedings of the 4th International Conference on Law, Social Sciences and Education, ICLSSE 2022, Singaraja, Bali, Indonesia.
13 Džanić N. D., Berberović S. (2020), *Conceptual integration theory in idiom modifications,* Universitat de València, T. 17.
14 Akhmetova G. S. Lexical semantic modeling as a means of effective vocabulary acquisition and expansion //Bulletin of the Karaganda university Pedagogy series. – 2023. – T. 112. – №. 4. – C. 123-132.
15 Alipova A. T., Bekkozhanova G. H. Some peculiarities in the usage of Kazakh, English and Russian phraseological units: proverbs, sayings and idioms //The Buckingham Journal of Language and Linguistics. – 2012. – T. 5. – C. 9-18.
Received: 03.03.2025

Шай уақыты: идиомалық тілдің эволюциясымен танысу

М.Т. Хасанова
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан Республикасы

Идиомаларды әр түрлі тілдерде кеңінен қолдану олардың мәдени маңыздылығын және олардың эволюциясының негізінде жатқан жалпы когнитивті шеңберді көрсетеді. Бұл тіларалық қатысу идиомалық тілді қалыптастырудағы мәдени ілгерілеудің рөлін көрсетеді. "айтып қою" сияқты идиомалар синтаксистік икемділікті көрсетеді, бұл оларға "өсек айту" немесе "шер тарқату" сияқты жаңа жағдайлар мен қолданыстарға бейімделуге мүмкіндік береді. TikTok немесе Twitter-ді қарап отырып, біз соңғы өсектерден хабардар болуға тырысамыз. "Өсек айту" тіркесі осы өзекті пікірталастардың негізінде жатыр. Бізді құпиялармен бөлісуге және соңғы жаңалықтарды білуге шақырады. Бұл мақалада біз "өсек айту" туралы білуге болатын барлық нәрсені қарастырамыз – оның тарихи алғышарттары мен өзектілігінен бастап этикалық ойлар мен болашақ тенденцияларға дейін. Бұл мақалада

ISSN 2788-7979 (online)

біз миллиондаған токендер(сөздер және тыныс белгілер) үшін танымалдылық пен сәйкестікті көрсететін дәстүрлі және өзгертілген пішіндерді пайдалану жиілігін көрсетуге тырыстық. Сонымен қатар, идиомаларды қолданудың тарихи алғышарттары және шетелдік студенттердің сауалнамаға жауаптары көмекші фактор ретінде көрсетілді. Жұмыс барысына Қазақ ұлттық университетінде Американдан келген шетелдік студенттері тартылды. Идиомалар көбінесе тұрақты тіркестер ретінде қарастырылады, олардың эволюциясы тілдің динамикалық табиғатын көрсетеді. Мәдени ілгерілеу, әлеуметтік желілер және жастар тілі – бұл қоғам мен коммуникациядағы кеңірек өзгерістерді көрсете отырып, идиомалық тілдің үнемі өзгеруіне ықпал етеді.

Кілт сөздер: айтып қою, өсек айту, идиомалар, сауалнама, мәдени ілгерілеу,Sketch Engine.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Goodwin, J. (1991), *A Time for Tea: Travels Through China and India in Search of Tea*, Knopf, First Edition, USA.
2 Yang, H.-T. (2005), "Tea-making device with a time control", available at: https://patentimages.storage.googleapis.com/f7/ff/eb/fff6d533ce2e84/US20060288873A1.pdf (Accessed 28 December 2006).
3 Saberi, H. (2010), *Tea: A Global History*, Reaktion Books, UK.
4 Poulsen, J. A. (2018), "Kan spillefilm bruges som kilder i historie", Radar – Historiedidakisk Tiddskrift, vol. 5, no. 2, pp. 120-126.
5 Holmes, T. K. (1919), *The Man from Tall Timber*, Kessinger Publishing, USA.
6 Watts, C. (1999), "Dendritic cells spill the beans. Nature Cell Biology", *Nature Cell Biology*, vol. 6, pp. E152-E154.
7 Hayes, R. S., and Baker, C. R. (2004), "Using a folk story to generate discussion about substance over form", *Accounting Education*, vol. 13, no. 2, pp. 267-284.
8 Keysar, B., and Bly, B. M. (1995), "Intuitions of the transparency of idioms: Can one keep a secret by spilling the beans?", *Journal of Memory and Language*, vol. 34, Issue 1, pp. 89-109.
9 Hu, C., and Yang, B. (2015), "Using Sketch Engine to Investigate Synonymous Verbs", *International Journal of English Linguistics*, vol. 5, no. 4, pp. 29-41.
10 Akyalçin, N., and Aydoğan, D. (2022), "Oxford Dictionary of Idioms adlı sözlükteki deyimler ve deyim olmayan söz öbekleriyle ilgili bir değerlendirme (VIII)", *Homeros*, vol. 4, no. 4, pp. 169-173. (In Turkish).
11 Yoon, J., Gomez, L., Gonzales, J., Martinez, R., Torres, K., Williams, V., Davis, M., and Cammarota, J. (2021), "Spill the Tea", *Liberatory Practices for Learning: Dismantling Social Inequality and Individualism with Ancient Wisdom*, pp.47-68.
12 Nurbayani, S., Sartika, R., Wahyuni, S., and Rahayu, T. Dualism of Digital Society's Acceptance of Spill the Tea Actions of Victims of Sexual Violence // Proceedings of the 4th International Conference on Law, Social Sciences and Education, ICLSSE 2022, Singaraja, Bali, Indonesia.
13 Džanić N. D., Berberović S. (2020), *Conceptual integration theory in idiom modifications*, Universitat de València, T. 17.
14 Akhmetova G. S. Lexical semantic modeling as a means of effective vocabulary acquisition and expansion //Bulletin of the Karaganda university Pedagogy series. – 2023. – T. 112. – №. 4. – C. 123-132.
15 Alipova A. T., Bekkozhanova G. H. Some peculiarities in the usage of Kazakh, English and Russian phraseological units: proverbs, sayings and idioms //The Buckingham Journal of Language and Linguistics. – 2012. – T. 5. – C. 9-18.

Материал 03.03.2025 баспаға түсті

ISSN 2788-7979 (online)

Время чаепития: знакомство с эволюцией идиоматического языка

М.Т. Хасанова
Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Республика Казахстан

Широкое использование идиом в разных языках подчеркивает их культурную значимость и общие когнитивные рамки, лежащие в основе их эволюции. Это межъязыковое присутствие подчеркивает роль культурного обмена в формировании идиоматического языка. Такие идиомы, как "проболтаться", демонстрируют синтаксическую гибкость, что позволяет им адаптироваться к новым условиям и употреблениям, таким как "сплетничать" или "излить душу". Просматривая TikTok или Twitter, мы стараемся быть в курсе последних сплетен. Выражение "сплетничать" лежит в основе этих актуальных дискуссий, побуждает нас делиться секретами и узнавать самые свежие новости. В этой статье мы расскажем обо всем, что следует знать о "сплетничать" — от его исторических предпосылок и актуальности до этических соображений и будущих тенденций. В этой статье мы попытались продемонстрировать частоту использования как традиционных, так и модифицированных форм, что указывает на популярность и соответствие для миллионов токенов (слов и знаков препинания). Кроме того, были продемонстрированы исторические предпосылки использования идиом и ответы иностранных студентов на опрос в качестве вспомогательного фактора. В ходе работы были привлечены иностранные студенты из Америки в Казахском национальном университете. Идиомы часто рассматриваются как устойчивые выражения, их эволюция демонстрирует динамичную природу языка. Культурные сдвиги, социальные сети и молодежный язык — все это способствует постоянной трансформации идиоматического языка, отражая более широкие изменения в обществе и коммуникации.

Ключевые слова: проболтаться, сплетничать, идиомы, опрос, культурный сдвиг, Sketch Engine.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Goodwin, J. (1991), *A Time for Tea: Travels Through China and India in Search of Tea*, Knopf, First Edition, USA.
2 Yang, H.-T. (2005), "Tea-making device with a time control", available at: https://patentimages.storage.googleapis.com/f7/ff/eb/fff6d533ce2e84/US20060288873A1.pdf (Accessed 28 December 2006).
3 Saberi, H. (2010), *Tea: A Global History*, Reaktion Books, UK.
4 Poulsen, J. A. (2018), "Kan spillefilm bruges som kilder i historie", Radar – Historiedidakisk Tiddskrift, vol. 5, no. 2, pp. 120-126.
5 Holmes, T. K. (1919), *The Man from Tall Timber*, Kessinger Publishing, USA.
6 Watts, C. (1999), "Dendritic cells spill the beans. Nature Cell Biology", *Nature Cell Biology*, vol. 6, pp. E152-E154.
7 Hayes, R. S., and Baker, C. R. (2004), "Using a folk story to generate discussion about substance over form", *Accounting Education*, vol. 13, no. 2, pp. 267-284.
8 Keysar, B., and Bly, B. M. (1995), "Intuitions of the transparency of idioms: Can one keep a secret by spilling the beans?", *Journal of Memory and Language*, vol. 34, Issue 1, pp. 89-109.
9 Hu, C., and Yang, B. (2015), "Using Sketch Engine to Investigate Synonymous Verbs", *International Journal of English Linguistics*, vol. 5, no. 4, pp. 29-41.
10 Akyalçin, N., and Aydoğan, D. (2022), "Oxford Dictionary of Idioms adlı sözlükteki deyimler ve deyim olmayan söz öbekleriyle ilgili bir değerlendirme (VIII)", *Homeros*, vol. 4, no. 4, pp. 169-173. (In Turkish).

ISSN 2788-7979 (online)
11 Yoon, J., Gomez, L., Gonzales, J., Martinez, R., Torres, K., Williams, V., Davis, M., and Cammarota, J. (2021), "Spill the Tea", *Liberatory Practices for Learning: Dismantling Social Inequality and Individualism with Ancient Wisdom,* pp.47-68.
12 Nurbayani, S., Sartika, R., Wahyuni, S., and Rahayu, T. Dualism of Digital Society's Acceptance of Spill the Tea Actions of Victims of Sexual Violence // Proceedings of the 4th International Conference on Law, Social Sciences and Education, ICLSSE 2022, Singaraja, Bali, Indonesia.
13 Džanić N. D., Berberović S. (2020), *Conceptual integration theory in idiom modifications,* Universitat de València, T. 17.
14 Akhmetova G. S. Lexical semantic modeling as a means of effective vocabulary acquisition and expansion //Bulletin of the Karaganda university Pedagogy series. – 2023. – T. 112. – №. 4. – C. 123-132.
15 Alipova A. T., Bekkozhanova G. H. Some peculiarities in the usage of Kazakh, English and Russian phraseological units: proverbs, sayings and idioms //The Buckingham Journal of Language and Linguistics. – 2012. – T. 5. – C. 9-18.

Материал поступил в редакцию журнала 03.03.2025

ISSN 2788-7979 (online)

ӘДЕБИЕТТАНУ ЖӘНЕ ФОЛЬКЛОРТАНУ

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ И ФОЛЬКЛОРИСТИКА

LITERARY STUDIES AND FOLKLORISTICS

IRSTI 16.21.00 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp197-208

A.B. Assenova[1], Zh. Talaspaeva[2], Ye. Sabieva[2]
[1]Ualikhanov University, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan
[2]Manash Kozybayev North Kazakhstan university, Petropavlovsk, 150000, Republic of Kazakhstan

THE EVOLUTION OF THEMES AND STYLE IN KAZAKH LITERATURE: A COMPARISON OF THE LITERATURE OF THE 1920S AND 1930S AND MODERN KAZAKH LITERATURE

The literary works from Kazakhstan during the 1920s and 1930s, as well as current writing, signify two crucial phases in the evolution of the nation's cultural legacy, exhibiting distinct topics and styles. For the purpose of this study, 'modern Kazakh literature' refers to literary works produced during the post-Soviet period, approximately from the 1990s to the present day. This timeframe marks a significant shift in Kazakh literary themes, moving from Soviet ideological narratives to more diverse and globalized influences. Authors of this period explore topics such as national identity, globalization, and technological change. The purpose of this study is to determine how themes and genres changed in both contemporary and Soviet-era Kazakh literature. Its main objectives are to investigate how literary works are shaped by historical and political circumstances and how literature reshapes national identity. The research has both scientific and practical relevance because it sheds light on Kazakhstan's cultural development through literary works, facilitating a better understanding of the nation's past and present. The investigation demonstrates how literature has changed Kazakhs' perceptions. The research methodology is based on the literary examination of modern Kazakh literature as well as works from the 1920s and 1930s, incorporating literary textual study with aspects of historical and cultural background.

The primary conclusions show that whereas modern writers tackle issues of personal freedom, globalization, and the preservation of national identity, writing from the 1920s and 1930s concentrated on collectivization, revolutionary changes, and class struggle.

This research is valuable because it sheds light on how Kazakhstan's literary works reflect the political and social evolution of the nation and advances our understanding of historical and cultural shifts in the country. The findings can be applied to research and educational settings to examine Kazakh literature and culture and to learn more about Kazakhstan's changing cultural landscape.

Key words: Kazakh literature, Soviet literature, contemporary literature, national identity, transformation, ideology, literary analysis.

MAIN PROVISIONS

The literature of the 1920s and 1930s drew heavily from its Kazakh roots and the themes of Kazakh folk art and folklore. This period was characterized by poetic and artistic language with a source from the oral environment. In particular, the literature of the time made extensive use of oral folk art devices embedded in proverbs, sayings, and legends, which gave the literary works distinct imagery and emotional charge. According to *A. S. Suleimenov*, folklore and literature are closely connected, which was typical for those times as well; these traditions enriched literary language [1, 112].

ISSN 2788-7979 (online)

The upheaval was the prominent social and ideological theme of the period; most works preserved the epic character of traditional folk tales. For example, Saken Seifullin, one of the founders of Kazakh Soviet literature, synthesized the battle of romantic hero in epics with the battle for revolution. This enabled writer of the epoch to depict the great social and political changes symbolically as well as in personal images [cit. by Baidildaev T.A. 2, 86]. Thus, literature in these periods was a link between the individual and the collective consciousness in integration within the shifting ideological context.

Personal themes where they deal with identity issues, globalization or use of modern technologies, can be cited as present in work of modern Kazakh literature. The creative work of modern Kazakh authors is also characterized by stylistic and formal innovations in the course of the world literary process, preserving the main features of the Kazakh worldview and culture. As *K. Dzhumagaliyev* observes, this fusion of past with the present has enabled writers to incorporate more autonomous and idiosyncratic themes in their recent works [3, 45]. There are western influences on writers. For instance, *D. Isabekov* has these influences; thus, they are evolving away from collective themes to more personal themes as society changes.

Globalization has emerged as one of the topics that contemporary authors of Kazakh literature discuss in detail and it deals primarily with the issue of maintaining language and culture. These days, *E. Zhunusov* argues, representatives of modern literature organically integrate elements of the Kazakh epic into a literary structure, thereby actualizing the epic and venting it through contemporary perspectives [4, 92]. The birth of modern literature as a fusion of culture and tradition and modernity finds expression in the fact that the two complement each other.

Literary development of Kazakhstan in the 1930s and 1940s can be characterized as a departure from a folklore driven collective epic form of storytelling towards the growth of a more individualistic narrative. As Kazakh literature matured, it was able to absorb and grow new forms of expression while rooted deep in cultural significance.

INTRODUCTION

This is also the reason behind the selection of the research topic, which deals with the literary heritage of Kazakhstan during the Soviet period (1920s–1930s) and its contemporary literary landscape, as they both seem to be two successive links in the chain that nurtured the cultural heritage of the country. The new literary tradition of Kazakhstan represents a blend of both classic and modern narratives. However, the works of the 1920s and 1930s were focused on folklore and oral patterns of national artistic expression.

The time periods of the 1920s and 1930s, as well as the present, were not chosen by chance. The beginning of the Soviet era was a turning point in the development of Kazakh literature, when traditional forms of storytelling were transformed under the influence of socialist ideology. Modernity, in turn, reflects the impact of globalization and the search for a new national identity. Intermediate periods such as the 1950s and 1980s were not included in the main analysis, as the socialist realist tradition prevailed in these decades, which was less variable in terms of style and subject matter.

The relevance of the research stems from the need to collect and assess the development of Kazakhstan’s literary domain over the past hundred years, in the context of continuing integration of social, political, and cultural dimensions of literary activity and processes.

The objective of this work is to carry out a comparative research for the analysis of the literary evolution of Kazakhstan from the 1920s–1930s to the present day, outlining the most considerable thematic, stylistic, and methodological changes in literary creation. The purpose of the study includes:

1. Establishing the major genres and literary trends of Kazakhstan’s written works in the period of the 1920s and 1930s;
2. Analyzing the influence of modern Kazakh literature into society;
3. Identifying distinguishing features in the language use and writing style from both periods in question;

ISSN 2788-7979 (online)

4. Evaluating the role of history, politics, and culture in the evolution of the Kazakh literary scene.

The key issue explored in this research is the range of thematic, stylistic, and genre-related transformations that have shaped the literary development of Kazakhstan over time. The hypothesis of the study presupposes that in the last hundred years, Kazakhstan's literary tradition has undergone significant shifts, focusing on structural changes, historical events, and cultural substance that have determined themes, styles, and forms of creative expression.

This work's scholarly merit comes from its comparative analysis of the literature from two significant historical periods to pinpoint long-term developmental trends. Even while the social and ideological background of the early Soviet literature has been thoroughly examined, more work is still required to arrange and assess how it has evolved in response to contemporary cultural changes and globalization.

By examining historical and modern patterns in genre, style, and thematic material, this research aims to provide a fuller knowledge of the development of Kazakh literature. One of the main results of this effort is to offer fresh perspectives on how traditional and modern elements interact in Kazakhstan's literary scene.

MATERIALS AND METHODS

In most cases, the language of literary works reflects the evolution of language over time. This indicates that the approach to the study of artistic language has not yet been fully defined, and the methodology of study is still at the stage of examination, taking into account the principles of the development of a pure literary language. In addition, artistic language can be considered as an aesthetic tool used to create images and works of art. It is impossible to write something readable without trying to hide your "I." "Good prose similar to windows".

To solve these tasks, the following research methods were used: theoretical review, study, and evaluation of literary, psychological, educational, and methodological sources. The study was conducted in stages and was theoretical in nature. At the first stage, a theoretical literature review was presented, which included research on methodology and literature. The results have been studied. The interpretation of the data obtained, the formulation of conclusions, and the identification of possible directions for further research were the final stages of the second stage [5, 104].

Additionally, to substantiate the identified trends in thematic, stylistic, and genre evolution, a quantitative approach was incorporated. The selection of modern Kazakh texts focuses on works published from the 1990s onwards, reflecting the post-Soviet cultural and ideological transformation. This period is characterized by a departure from collectivist narratives towards more personal and introspective themes, influenced by globalization and technological progress. Corpus analysis was employed to examine a large dataset of literary works from the 1920s–1930s and contemporary Kazakh literature. One of the key computational techniques used in this study is n-gram analysis. An n-gram is a continuous sequence of *n* words or characters extracted from a text. This method allows researchers to identify patterns of word usage, phrase repetition, and stylistic shifts over time. In this study, we primarily used bigrams (two-word sequences) and trigrams (three-word sequences) to compare recurring linguistic patterns in Soviet-era and modern Kazakh literature. For instance, bigram analysis revealed that phrases such as *'kolkhoz zhymy'* (collective farm work) were prevalent in the 1920s–1930s, whereas modern texts showed increased use of expressions like *'zamanauly qogam'* (modern society). The n-gram analysis provided further insight into how literary language evolved over time. For example, trigrams such as *'Bolshevikter ushin kures'* (fight for the Bolsheviks) appeared frequently in the 1920s–1930s texts but are almost absent in modern literature. In contrast, modern trigrams like *'ulttyk birligi maңyzdy'* (national unity is important) reflect contemporary socio-political discourse. This indicates a shift from ideologically driven expressions to more culturally and identity-focused themes. These texts were sourced from publicly available digital archives, university repositories, and literary anthologies. The selection criteria included historical significance, representation of key literary themes, and linguistic variation. The corpus analysis was conducted

ISSN 2788-7979 (online)

using computational linguistic tools, including AntConc and Sketch Engine, to analyze word frequency, collocations, and n-gram structures. Key parameters analyzed included lexical frequency, sentence length, and stylistic markers. The study focused on words and phrases commonly used in everyday speech, examining their distribution across different literary periods. For the corpus analysis, texts from notable Kazakh authors were examined, including Saken Seifullin's *"The Thorny Path"*, Mukhtar Auezov's *"The Path of Abai"*, and Olzhas Suleimenov's *"Az i Ya"*. These works were selected due to their significant impact on Kazakh literature and their reflection of historical and social contexts. This involved statistical frequency analysis of recurring themes, motifs, and stylistic elements. By leveraging computational linguistic tools, patterns in word usage, syntactic structures, and thematic shifts were identified and quantified. This approach allowed for a more objective assessment of how Kazakh literary language has evolved over the past century.

When we consider artistic language as a creative tool for creating images and aesthetic language, we can consider both literary and linguistic stylistics. Some classes of words exist in languages that are used in scientific publications, newspapers, magazines, official documents, political literature, and textbooks. For example, "ready-made" phrases are concepts that have developed taking into account their main characteristics and unique names, which is typical for the vocabulary of the literary language used by the target audience [6, 128].

Acceptable forms of artistic language are terminology, jargon, dialect features, professional language, archaisms, and barbarisms. Carefully chosen phrases and unusual vocabulary distinguish an artistic language from a functional language. Despite the fact that the "circles" of words are associated with other types of literary language, they are not the only components of an artistic language. Over time, the prose language has become more innovative. Poets expressed social and family problems, moral values, and other aspects of national life even before the advent of literary models. Additional components, such as descriptions of landscapes, portraits, and various general characteristics, began to be used in fiction as the main components expanded [7, 145]. Poetry formed the language of fiction before the advent of prose. At first, elements of prose were used in oral works before moving into poetry and other literary works. For the first time, images were created using various language tools, and individual words and phrases began to perform artistic and aesthetic functions in poetry and literary works. Nowadays, the field of using words as creative tools is expanding. Previously, Turkic languages were constantly developing in written literature in all genres, from novels to short stories. This led to the appearance of previously unknown elements of artistic language, such as the language of characters, portraits, various types of author's comments, and so on. This was the first significant contribution to the development of the prose language [8, 56].

The literary works of Turkic writers written before the 1920s and 30s clearly represent early versions of modern Turkic prose. Since newspapers and magazines were less common at the time, fiction, especially prose, was more likely to develop a literary language than news reports. This led to the appearance of previously unknown elements of artistic language, such as the language of characters, various types of author's comments, and others [9, 92].

Better than modern newspapers and periodicals, literary works, especially prose, have preserved the normal structure, coherence, and regularity of language. Thus, the language of prose has undergone significant transformations and has reached a more complex level both in form and content.

RESULTS

The research revealed important elements in the development of artistic language, as well as its function in creating images and aesthetic effects in literary works. During the analysis, the obtained results were compared with the initial goals and objectives outlined at the beginning of the article.

Firstly, the study showed that elements of the spoken language were discovered and statistically analyzed in the works of the authors of the 1920s and 30s and other writers. Using corpus analysis, we examined the frequency of key linguistic features such as specific lexical choices, syntactic structures, and stylistic patterns. The statistical analysis demonstrated that certain linguistic elements

ISSN 2788-7979 (online)

appeared consistently across multiple works, indicating their significance in shaping the artistic language of the period. The corpus analysis revealed significant linguistic trends in Kazakh literature. A total of 3,200 instances of colloquial expressions were identified in the 500,000-word dataset. The following table presents a comparison of frequently occurring words in the 1920s-30s and modern literature, highlighting shifts in language use.

Word/Phrase	Frequency in 1920s-30s	Frequency in Modern Literature
Zhuregim (my heart)	1,280	3,200
Zhanym (my soul)	980	2,700
Amansyn ba (how are you)	620	1,950
Kyzmettik omir (office life)	15	640

Table 1. An increasing tendency towards emotional and personal expressions in contemporary Kazakh literature

Table 1 demonstrate an increasing tendency towards emotional and personal expressions in contemporary Kazakh literature. Additionally, the analysis of verb forms indicates that approximately 18% of all verbs in the modern corpus belong to the conversational style. The following table presents examples of commonly used conversational verb forms compared across the two periods.

Verb Phrase	Usage in 1920s-30s	Usage in Modern Literature
Kelip tur (is coming)	430	1,200
Otirmek (to sit down)	250	1,100
Bilesin be (do you know?)	190	950

Table 2. the increasing use of informal and conversational elements in modern literary works

Table 2 illustrates the increasing use of informal and conversational elements in modern literary works, reinforcing the transformation from Soviet-era formal narratives to a more personal, expressive style.

The findings indicate that the most frequently occurring words in the analyzed texts reflect shifts in literary style and thematic focus. For example, the term *'Zhuregim'* (my heart) appeared 1,280 times in literary works from the 1920s-30s, whereas in modern literature, its occurrence increased to 3,200 instances. Similarly, the phrase *'Zhanym'* (my soul) was found 980 times in early literature and 2,700 times in contemporary works. These words, commonly associated with personal and emotional expression, became more prevalent in modern Kazakh literature, reflecting a transition from collectivist themes to more individualized narratives. The analysis revealed a significant shift in word frequency over time. For example, the term *'Zhuregim'* (my heart) appeared 1,280 times in literary works from the 1920s-30s, whereas in modern literature, its occurrence increased to 3,200 instances. Similarly, the phrase *'Zhanym'* (my soul) was found 980 times in early literature and 2,700 times in contemporary works. The increased use of emotional and personal expressions in modern literature highlights the transition from collectivist themes to more individualistic narratives. Nevertheless, it should be remembered that these components played an important role in discussing the overall picture and the development and formation of the artistic language of prose at that time. This is important for an accurate assessment of the artistic level of the language discussed in this article.

Secondly, the language used in prose has some similarities with other types of spoken language. Conversational stylistics includes borrowed words and abbreviations used in everyday speech. Statistical studies of word frequency and collocations reveal patterns of informal language integration into literary prose. For instance, the statistical analysis showed that approximately 18% of all verb forms in the analyzed texts were in the conversational style, including frequent use of contractions and modal expressions. Nevertheless, the works written during this period most often do not have the creative vividness that is inherent in fiction. Although colloquial elements are present in the literature of the 1920s and 1930s, their perception of language differs from that of the writers of that time. These data emphasize the importance of conducting additional research on the influence of spoken language on the development of literary language.

This thematic contrast is reflected in specific literary works. For instance, Saken Seifullin's *'The Thorny Path'* (1927) depicts the revolutionary struggle through an ideological narrative,

ISSN 2788-7979 (online)

reinforcing the collective spirit of the Soviet era. Mukhtar Auezov's *'Abai's Path'* (1942–1956) focuses on the transformation of Kazakh society under Russian influence, blending historical realism with poetic language. In contrast, modern literature presents more individualistic and globalized themes. Dulat Isabekov's *'The Transit Passenger'* (2006) explore existential crises, cultural alienation, and personal dilemmas, often employing fragmented storytelling and introspective narration. These stylistic shifts are evident in specific literary examples. Beimbet Mailin's *'Shughan's Tricks'* (1928) employs a simple yet ideologically driven storytelling approach, reflecting early Soviet literary norms. In contrast, Didar Amantay's *'The House with a Ghost'* (2014) embraces postmodern techniques such as stream-of-consciousness narration and non-linear storytelling, illustrating the increasing complexity and subjectivity of contemporary Kazakh prose

The prose language of that time had a creative potential that greatly distinguished it from the poetic language. Poetry rarely demonstrates the stylistic features inherent in the inventive prose language of those years. This indicates a strong tradition of poetry in the cultural history of the Turkic peoples, which led to a significant increase in the artistic activity of poetic models. Until these years, when the mixing of genres with the language of prose contributed to the creation of new stylistic forms, this cultural inheritance was a rarity in fiction. Depending on the content of each genre, words began to appear, representing the distinctive features of each style. Often, one style uses several different language tools. Corpus analysis revealed that certain stylistic markers, such as the repetition of specific phrases and syntactic constructions, were more prevalent in artistic prose than in poetry. For example, an n-gram analysis of the corpus showed that the corpus analysis reveals variations in lexical choices between prose and poetry. The following table illustrates the frequency of selected expressions in different genres, showing how descriptive focus has evolved over time.

Expression	Prose (Occurrences)	Poetry (Occurrences)
Qun saulesi (sunlight)	1,240	290
Kyzmettik omir (office life)	15	5
Tugan zher (homeland)	980	1,870
Zhuregim auyryp tur (my heart aches)	340	760

Table 3. Metaphorical and emotionally charged phrases are more prevalent in poetry

Table 3 demonstrates that metaphorical and emotionally charged phrases are more prevalent in poetry, whereas prose tends to incorporate more descriptive and concrete terms.

Predicting the further development of the issues under study, it can be noted that the interpenetration of functional styles will continue in literature, and this mutual transition of various stylistic components will become a noticeable feature of the artistic language. Statistical modeling of lexical and syntactic changes over time suggests that this trend is likely to persist, as newer works demonstrate increasing complexity in stylistic blending. The following table presents an analysis of sentence length across different literary periods, demonstrating a gradual shift toward more complex syntactic structures.

Time Period	Average Sentence Length (Words)	Percentage Increase
1920s	14.8	–
1930s	16.9	+14%
1990s	19.5	+31%
2020s	21.2	+43%

Table 4. Steady increase in sentence complexity

These findings indicate a steady increase in sentence complexity, particularly in modern Kazakh literature, where longer, more intricate sentence structures have become a defining stylistic feature

It is important to remember that the combination of different styles in prose works is one of the main conditions for preserving creative individuality. However, sometimes this mixing of various stylistic elements is not visible in later works of prose, which requires more careful analysis and additional research in this area.

ISSN 2788-7979 (online)

The research thus brings a subtle understanding of how artistic language creates meaning but at the same time shares in the emotional depth of the literary text. This reveals the particular position that elements of spoken language take in the development of authenticity and relatability within the narrative voice of that particular period. But more, conversational stylistics implies that this is one avenue of new expressiveness opened to the authors whose work was attuned to the changing social relations of their time. Such a study of stylistic features underlines the diversities of language as it adjusts to different genres which the prose can borrow from other forms while building up its own. Finally, the research reassures that all these stylistic crossings are important for understanding the artistic language of the literature of the early 20th century.

Modernism, postmodernism and globalization have influenced the style and themes of modern Kazakh literature.

Modernism influenced the formation of new genres and styles in Kazakh literature, introducing elements of experiment, symbolism and subjectivity. During this period, the individualization of the characters increased, and the narrative became more fragmented.

Postmodernism manifested itself in the use of intertextuality, irony and playing with traditional plots. Modern Kazakh writers such as *D. Isabekov* and *T.Abdikov* actively use these elements in their works.

Globalization has led to the inclusion in Kazakh literature of themes related to migration, cultural identity and the adaptation of traditions to the modern world. Literary works began to interact more with international trends, which is noticeable in the works of authors addressing the themes of multilingualism and multiculturalism.

In addition, a comparison is made with the literary processes in other post-Soviet countries. In Russia, a similar process led to the formation of conceptual prose and postmodern drama. In Uzbekistan, as in Kazakhstan, there is a tendency to preserve national traditions in literature while adapting to the global cultural context. These trends highlight the general cultural transformations of the post-Soviet space.

DISCUSSION

In this section, the results of the study are reviewed and compared with previous studies in the field of artistic language and functional styles. The results confirm the idea that in the prose works of the 1920s and 30s, in addition to elements of colloquial style, the language also contains features of the official style, which indicates the beginning of its complex development during this period of time. The active use of new terms and idioms with changed connotations indicates the rapid development of the literary language, according to research conducted on the example of works by authors of that time.

The study's findings are carefully examined and evaluated in this part, along with parallels to other research on creative language and functional styles. Modern Kazakh writers such as Dulat Isabekov incorporate elements of postmodernism, intertextuality, and symbolism in their works. Their narratives demonstrate a fusion of traditional Kazakh storytelling with contemporary literary techniques, illustrating the global influences on Kazakh literature. The results provide compelling evidence for the widely held belief that language from the 1920s and 1930s successfully combines parts of informal style with deliberate components of formal style in prose works. This integration not only represents the beginning of a sophisticated literary language growth at this time, but it also captures the socio-political milieu that shaped literary expression.

Research concentrating on the writings of authors from that era has shown that the active use of new phrases and idioms with different implications refers to the dynamic and quick growth of the literary language. A prominent change toward a more expressive and sophisticated language style, which enables writers to communicate intricate social and emotional concerns, characterizes this progression. The way various functional styles interact shows how authors handled the conflicts of their day, frequently fusing the formal and casual to produce a unique literary voice that appealed to modern readers.

ISSN 2788-7979 (online)

The stylistic development of the Kazakh language during this period was greatly impacted by oral traditions and folklore, as evidenced by studies on Kazakh fairy tales. Nurbekov and Salkynbay claim that the way Kazakh fairy tales combine folklore and narrative structure provides information on the literary language's stylistic changes, which include a blending of formal and informal elements [5,43]. This interaction sheds insight on a larger trend in which authors started to welcome language's flexibility, creating a rich tapestry of creative experimentation. These advancements opened the door for later generations of Kazakh writers to push the limits of language and expression while also enhancing the literary landscape of the era.

It's also critical to understand that the writers frequently purposefully used formal and colloquial language to evoke particular emotional reactions from their readers. Writers might reflect readers' personal experiences and address larger societal concerns while also projecting a feeling of immediacy and relevance by fusing different genres. The intricacy of the literary discourse of the 1920s and 1930s, when creative innovation and social critique blended to create a gripping story, is highlighted by this duality in language use.

According to previous research, many writers did not understand the importance of using different functional styles in their prose. As Musin notes [10,86], the natural language of fiction sometimes contains elements of scientific, journalistic, and official styles. This shows that the language of fiction is still in the process of becoming. In particular, research has shown that in the late 1920s and early 1930s, a gradual separation of individual styles of literary language began. Starting from this period, the artistic language begins to approach colloquial speech more and more, which is confirmed by the appearance of various styles.

Nevertheless, it should be noted that the authors used some terms that do not correspond to either colloquial or formal style and may cause ambiguity in the context of the work. This is due to their stylistic capabilities and lexical meaning. Examples include simple vulgar words, elements of high style with a hint of pathos, various lexemes suitable for scientific speech, and ritual words that are often used in everyday speech. As a result, there are many transitions between styles, as noted in research, and some stylistic characteristics observed in the works of that time are no longer applied to the discourse of modern times.

Thus, the results of our research show that the stylistic intentions of the authors do not always correspond to the elements of different styles. In the author's comments, each word has many meanings and nuances, which creates a rich context for the artwork. This phenomenon is directly related to the writer's talent, taste, and ability to determine the expressive tone and aesthetic quality of words.

The influence of Western literary traditions can be seen in the adoption of postmodernist techniques, such as intertextuality, stream-of-consciousness narration, and metafiction. For example, Dulat Isabekov incorporates psychological realism reminiscent of Fyodor Dostoevsky, while Didar Amantay’s fragmented narrative structures echo the works of James Joyce and Virginia Woolf. Additionally, Kazakh authors have drawn inspiration from magical realism, a genre popularized by Latin American writers such as Gabriel García Márquez and Jorge Luis Borges. This influence is evident in works like Rollan Seisenbayev’s *'The Dead Wander in the Rain'*, where elements of surrealism and folklore merge with political allegory.

Modern Kazakh literature reflects a growing interaction with global literary movements. Since the 1990s, Kazakh writers have increasingly engaged with themes of migration, cultural hybridity, and identity crises, mirroring trends found in contemporary European and American literature. For instance, oral traditions that once defined Kazakh storytelling are now interwoven with Western literary techniques, creating hybrid forms of expression. The works of authors such as Aslan Zhaksylykov and Nurlan Sanjar explore the impact of globalization on Kazakh identity, often juxtaposing traditional Kazakh motifs with modern existential dilemmas. Furthermore, the translation of Western classics into Kazakh and vice versa has facilitated cross-cultural exchange, making contemporary Kazakh literature more accessible to international audiences.

The findings of this work revealed an interesting interplay between formality and informality: how the authors of that era skillfully adapted language to suit both artistic and communicative

ISSN 2788-7979 (online)

purposes. This blending allowed the authors to convey immediacy and relatability while engaging in themes that were of importance to society at the time. Further, the element of official language is supposed to provide a basis in socio-political reality for the literary expression of time and give weight and depth to the prose. These kinds of approaches to doubleness in the use of language reflect a conscious attempt on the part of writers to attune themselves with readers' experiences and society in flux. Besides, this stylistic blending promoted the adaptability of the literary language, allowing it to fulfill different communicative functions within one and the same work. The conclusion of this research points out the turning point in the history of literature when language started to embody the features of various styles, addressing the changing readership.

In conclusion, it should be noted that modern linguistics, which has become a scientific discipline since the beginning of the 20th century, offers new opportunities for the study of literary works. Chen argues that the involvement of linguists in literary creativity is due to the fact that it presents data that can be characterized using linguistic analysis models. This allows for a deep study of the relationship between language and literature, which opens up new avenues for future research in this area.

CONCLUSION

This research set out to examine the linguistic characteristics of fiction published in the twenties and thirties in detail and to ascertain the manner in which various functional styles influenced the evolution of literary language. To achieve these objectives, a thorough and integrated approach was employed, which included a comparison with earlier scientific publications, a rigorous examination of the literary work, and a stylistic study of the language. We were consequently able to understand language and literature at a far more complex and subtle level.

The results of the study indicate that during this time, official, scientific, and colloquial languages were all being blended into the language of fiction. This research uncovered a significant shift in the literary works of this period, indicating a transition from a previously mixed functional style to a more pronounced differentiation among various styles, which signifies the process through which distinct styles within the literary language emerged. Furthermore, the analysis demonstrated how both spoken language and formal styles were employed in certain works to establish an expressive and affective environment that enhances the overall narrative impact.

The study highlights the novelty of the analysis by combining textual and quantitative methods. The work demonstrates how literature has changed under the influence of political and social processes, and offers prospects for further research, such as studying the interaction of Kazakh literature with other cultures in the context of globalization.

Further research on this topic may include a detailed exploration of the interaction between various functional styles within the broader literary tradition, as well as the application of the research results within the fields of linguistics and literary studies. Thanks to the breakthroughs made possible by this research, teaching literature and language might profit from the design and construction of instructional resources that are broken down into genres and styles. Furthermore, by laying a strong framework for future studies in stylistics and literary theory, the examination of language in fiction might open up new avenues for scientific research and inquiry.

As a result, the findings of our study advance our understanding of how creative language develops and how it plays a crucial part in the creation of Kazakh literature. Furthermore, in order to properly comprehend the development of Kazakh literature and its continued significance, they emphasize the significance of conducting additional research on this subject utilizing modern literary and linguistic methodologies.

REFERENCES

1 Suleimenov A. S. Folklore traditions in Kazakh literature. Almaty: KazNU Publishing House, 2010. 256 p.

2 Baidildaev T. A. Poetika kazakhskoi prozy [Poetics of Kazakh prose]. Almaty: Kazakh University Publishing, 2012. 300 p. [in Kazakh].
3 Jumagaliev K. T. Literaturnye protsessy v sovremennom Kazakhstane [Literary processes in modern Kazakhstan]. Astana: Foliant Publishing House, 2018. 208 p. [in Russian].
4 Zhunosov E. M. Literaturnye traditsii v usloviiakh globalizatsii [Literary traditions in the context of globalization]. Almaty: Kazakhstan Publishing House, 2020. 180 p. [in Russian].
5 Nurbekov, T., & Salkynbai, A. B. The plot structure and folklore in Kazakh tales // Folklore Literature. – 2023.
6 Spurr, D. A. (2012). Architecture and modern literature. In *University of Michigan Press eBooks*. https://doi.org/10.3998/mpub.4350173
7 Altynbek, A., & Mussabekova, A. (2024). Psychological approach in the interpretation of 20th century Kazakh postmodern literature. *Journal of Psycholinguistic Research, 53*(3). https://doi.org/10.1007/s10936-024-10080-x
8 Makhambetov, O., Makazhanov, A., Yessenbayev, Z., Matkarimov, B., Sabyrgaliyev, I., & Sharafudinov, A. (2013). Assembling the Kazakh language corpus. *Proceedings of the 2021 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, 1022-1031. https://doi.org/10.18653/v1/d13-1104
9 Nurbekov, T., & Salkynbai, A. B. The plot structure and folklore in Kazakh tales. Folklore Literature. 2023. Available at: https://www.folklore-literature.org/Makaleler/1145252503_11.%20Tales-Talgat%20Nurbekov.pdf (accessed 29.10.2024).
10 Musin R. S. Literaturnye zhanry v kazakhskoi kulture [Literary genres in Kazakh culture]. Almaty: Kazakh School Publishing, 2022. 210 p. [in Kazakh].

Received: 13.12.2024

Қазақ әдебиетіндегі тақырып пен стильдің эволюциясы: 1920-1930 жылдардағы әдебиет пен қазіргі Қазақ әдебиетін салыстыру

А.Б. Әсенова[1], Ж.С. Таласпаева[2], Е.В. Сабиева[2]
[1]Уалиханов университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы
[2]Манаш Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, 150000, Қазақстан Республикасы

1920-1930 жылдардағы қазақ әдебиеті мен Қазақстанның қазіргі әдебиеті-бұл еліміздің мәдени мұрасын дамытудың екі маңызды кезеңі, олар тақырыбы мен стилі бойынша ерекшеленеді. Осы зерттеудің мақсаттары үшін "қазіргі қазақ әдебиеті" термині посткеңестік кезеңде, шамамен 1990 жылдардан бастап бүгінгі күнге дейін жасалған әдеби шығармаларды білдіреді. Бұл кезең қазақ әдебиеті тақырыбындағы Елеулі өзгерісті, кеңестік идеологиялық сюжеттерден әртүрлі және жаһанданған әсерлерге көшуді білдіреді. Осы кезеңнің авторлары ұлттық бірегейлік, жаһандану және технологиялық өзгерістер сияқты тақырыптарды зерттейді. Зерттеу кеңестік кезеңдегі қазақ әдебиетіндегі және қазіргі заманғы шығармалардағы тақырыптық және жанрлық өзгерістерді анықтауға бағытталған. Тарихи және саяси контексттің әдеби шығармаларға әсерін, сондай-ақ әдебиеттің ұлттық бірегейлікті қалай өзгертетінін зерттеуге баса назар аударылады. Жұмыстың ғылыми және практикалық маңыздылығы мынада: зерттеу әдебиет туындылары арқылы Қазақстанның мәдени эволюциясына жарық түсіреді, бұл елдің өткенін де, қазіргі заманын да жақсы түсінуге көмектеседі. Талдау әдебиеттің қазақ халқының қабылдауын қалай өзгерткенін көрсетеді. Зерттеу әдістемесі тарихи-мәдени контекст пен әдеби талдау элементтерін пайдалана отырып, 1920-1930 жылдардағы әдеби шығармаларды және қазіргі қазақ әдебиетін талдауға негізделген.

Негізгі тұжырымдар 1920-30 жылдардағы әдебиеттің ұжымдастыруға, революциялық қайта құруларға және таптық күреске бағытталғанын көрсетеді, ал қазіргі

ISSN 2788-7979 (online)

авторлар жеке бостандық, жаһандану және ұлттық бірегейлікті сақтау тақырыптарына жүгінеді.

Зерттеудің құндылығы әдебиет арқылы Қазақстандағы тарихи-мәдени өзгерістерді түсінуге үлес қосу, сондай-ақ елдің саяси және әлеуметтік трансформациясы әдеби мәтіндерде қалай көрінетінін көрсету болып табылады. Нәтижелер Қазақ әдебиеті мен мәдениетін зерделеу үшін, сондай-ақ Қазақстандағы мәдени бірегейлік пен трансформациялар туралы білімді кеңейту үшін білім беру және зерттеу мақсатында пайдаланылуы мүмкін.

Кілт сөздер: Қазақ әдебиеті, Кеңес әдебиеті, қазіргі әдебиет, ұлттық бірегейлік, трансформация, идеология, әдеби талдау.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Сулейменов А. С. Қазақ әдебиетіндегі фольклор дәстүрлері. – Алматы: КазНУ баспасы, 2010. – 256 б.
2 Байділдаев Т. А. Қазақ прозасының поэтикасы // Қазақ университеті. – 2012. – 300 б.
3 Джумагалиев К. Т. Қазіргі Қазақстандағы әдеби үрдістер. - Астана: "Фолиант" баспасы, 2018. – 208 б.
4 Жунусов Е. М. Глобализация жағдайындағы әдеби дәстүрлер // Казахстан. – 2020. – 180 б.
5 Nurbekov, T., & Salkynbai, A. B. Kazak talegerindegi fol'klor men siuzhettiñ qurylymy // Folklore Literature. – 2023.
6 Spurr, D. A. (2012). Architecture and modern literature. In *University of Michigan Press eBooks*. https://doi.org/10.3998/mpub.4350173
7 Altynbek, A., & Mussabekova, A. (2024). Psychological approach in the interpretation of 20th century Kazakh postmodern literature. *Journal of Psycholinguistic Research*, *53*(3). https://doi.org/10.1007/s10936-024-10080-x
8 Makhambetov, O., Makazhanov, A., Yessenbayev, Z., Matkarimov, B., Sabyrgaliyev, I., & Sharafudinov, A. (2013). Assembling the Kazakh language corpus. *Proceedings of the 2021 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, 1022-1031. https://doi.org/10.18653/v1/d13-1104
9 Nurbekov, T., & Salkynbai, A. B. Kazak talegerindegi fol'klor men siuzhettiñ qurylymy. Folklore Literature, 2023. Қол жетімді: https://www.folklore-literature.org/Makaleler/1145252503_11.%20Tales-Talgat%20Nurbekov.pdf (Қаралған күні: 29.10.2024).
10 Мусин Р. С. Қазақ мәдениетіндегі әдеби жанрлар. – Алматы: "Қазақ мектебі" баспасы, 2022. – 210 б.

Материал 13.12.2024 баспаға түсті

Эволюция тематики и стиля в казахской литературе: сравнение литературы 1920–1930 годов и современной Казахской литературы

А.Б.Асенова[1], Ж.С. Таласпаева[2], Е.В. Сабиева[2]
[1]Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Республика Казахстан
[2]Северо-Казахстанский университет имени М.Козыбаева, Петропавловск, 150000, Республика Казахстан

Казахская литература 1920–1930 годов и современная литература Казахстана – это два важных этапа развития культурного наследия страны, которые отличаются как по тематике, так и по стилю. Для целей данного исследования термин "современная казахская литература" относится к литературным произведениям, созданным в постсоветский период, примерно с 1990-х годов по сегодняшний день. Этот период знаменует собой значительный сдвиг в тематике казахской литературы, переход от советских

ISSN 2788-7979 (online)

идеологических сюжетов к более разнообразным и глобализированным влияниям. Авторы этого периода исследуют такие темы, как национальная идентичность, глобализация и технологические изменения. Исследование направлено на выявление тематических и жанровых изменений в казахской литературе советского периода и современных произведений. Основное внимание уделяется изучению влияния исторического и политического контекста на литературные произведения, а также того, как литература изменяет национальную идентичность. Научная и практическая значимость работы заключается в том, что исследование проливает свет на культурную эволюцию Казахстана через произведения литературы, что помогает лучше понять как прошлое, так и современность страны. Анализ показывает, как литература изменила восприятие казахского народа. Методология исследования основана на анализе литературных произведений 1920–1930 годов и современной казахской литературы с использованием элементов историко-культурного контекста и литературоведческого анализа.

Основные выводы показывают, что литература 1920-30 годов фокусировалась на коллективизации, революционных преобразованиях и классовой борьбе, в то время как современные авторы обращаются к темам личной свободы, глобализации и сохранения национальной идентичности.

Ценность исследования заключается во внесении вклада в понимание историко-культурных изменений в Казахстане через литературу, а также в демонстрации того, как политическая и социальная трансформация страны отражается в литературных текстах. Результаты могут быть использованы в образовательных и исследовательских целях для изучения казахской литературы и культуры, а также для расширения знаний о культурной идентичности и трансформациях в Казахстане.

Ключевые слова: Казахская литература, советская литература, современная литература, национальная идентичность, трансформация, идеология, литературный анализ.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Сулейменов А. С. Традиции фольклора в казахской литературе. – Алматы: Изд-во КазНУ, 2010. – 256 с.

2 Байділдаев Т. А. Поэтика казахской прозы // Қазақ университеті. – 2012. - 300 с.

3 Джумагалиев К. Т. Литературные процессы в современном Казахстане. – Астана: Изд-во "Фолиант", 2018. – 208 с.

4 Жунусов Е. М. Литературные традиции в условиях глобализации // Казахстан. – 2020. – 180 с.

5 Nurbekov, T., & Salkynbai, A. B. The plot structure and folklore in Kazakh tales // Folklore Literature. – 2023.

6 Spurr, D. A. (2012). Architecture and modern literature. In *University of Michigan Press eBooks*. https://doi.org/10.3998/mpub.4350173

7 Altynbek, A., & Mussabekova, A. (2024). Psychological approach in the interpretation of 20th century Kazakh postmodern literature. *Journal of Psycholinguistic Research*, *53*(3). https://doi.org/10.1007/s10936-024-10080-x

8 Makhambetov, O., Makazhanov, A., Yessenbayev, Z., Matkarimov, B., Sabyrgaliyev, I., & Sharafudinov, A. (2013). Assembling the Kazakh language corpus. *Proceedings of the 2021 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, 1022-1031. https://doi.org/10.18653/v1/d13-1104

9 Nurmakhanova, Z. T., & Shukenova, G. A. The influence of folklore on the development of Kazakh literary tradition // KazNU Bulletin. – 2022. – Т. 5(14). - С. 45-50.

10 Мусин Р. С. Литературные жанры в казахской культуре. – Алматы: Изд-во "Казахская школа", 2022. – 210 с.

Материал поступил в редакцию журнала 30.10.2024

ISSN 2788-7979 (online)

МРНТИ 17.01.11 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp209-221

А.Д. Абилдаева[1], Ф. Туркмен[2]
[1]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана 010009, Республика Казахстан
[2]Университет Еге, Измир, 35040, Турция

БИНАРНЫЕ ОППОЗИЦИИ КАК МАРКЕР ХУДОЖЕСТВЕННОГО СОЗНАНИЯ

В данной статье проводится исследование концепта бинарных оппозиций, являющегося основополагающим элементом структурной лингвистики и семиотики, предложенного Фердинандом де Соссюром и получившего дальнейшее развитие в работах Клода Леви-Стросса и Жака Деррида. Бинарные оппозиции, представляющие собой противопоставление парных категорий или понятий, лежат в основе организации значений в языке и культуре. В настоящем исследовании акцентируется внимание на значимости бинарных оппозиций в анализе культурных текстов и дискурсов с целью выявления скрытых иерархий и механизмов формирования смыслов.

Авторы статьи демонстрируют, что бинарные оппозиции не только отражают фундаментальные культурные и мифологические структуры, но также играют ключевую роль в формировании художественного сознания казахского народа. Новизна данного исследования заключается в установлении корреляции между бинарными оппозициями и типом художественного сознания, что ранее не получало должного внимания в отечественной литературоведческой парадигме.

Методологическая основа исследования включает сравнительно-типологический, феноменологический и структурно-семиотический методы. Сравнительно-типологический метод позволяет сопоставить различные культурные контексты и эпохи, выявляя типологические закономерности. Структурно-семиотический метод обеспечивает анализ внутренней структуры текстов и символических систем, используемых для репрезентации бинарных оппозиций.

Исследование выявляет, что бинарные оппозиции играют центральную роль в мифологических системах различных культур, включая тюркские и западные мифы, служа инструментом для выражения основных мировоззренческих концепций. Авторы подчеркивают преемственность между мифологическим и художественным сознанием, акцентируя внимание на влиянии мифологических архетипов на художественное творчество.

В статье предложена типология художественного сознания, включающая архаическое, традиционалистское, идеологическое и современное сознание. Авторы утверждают, что бинарные оппозиции способствуют конституированию художественного сознания, отражая и трансформируя культурные и исторические процессы. Особое внимание уделено роли Абая Кунанбаева в смене парадигм типов художественного сознания.

Выводы исследования представляют интерес для дальнейших литературоведческих исследований, способствуя более глубокому пониманию культурных и исторических процессов, формирующих художественное сознание, и предлагая новые методологические подходы в изучении казахской литературы.

Ключевые слова: бинарные оппозиции, казахская литература, художественное сознание, эпистемология, деконструкция, литературные периоды.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Бинарные оппозиции представляют собой фундаментальный концепт структурной лингвистики и семиотики, заключающийся в противопоставлении парных категорий или понятий, которые служат основой для организации значений в языке и культуре. Эта теория,

ISSN 2788-7979 (online)

предложенная Фердинандом де Соссюром и развитая Клодом Леви-Строссом и Жаком Деррида, утверждает, что смыслы создаются через различие и противопоставление элементов. В рамках этой концепции одна часть оппозиции часто считается доминирующей или более значимой, что влияет на культурные и социальные структуры. Бинарные оппозиции важны для анализа культурных текстов и дискурсов, поскольку они выявляют скрытые иерархии и механизмы построения значений.

Методология исследования включает сравнительно-типологический, феноменологический и структурно-семиотический методы, которые позволяют сопоставлять различные культурные контексты и эпохи, анализировать субъективный опыт и восприятие бинарных оппозиций, а также исследовать внутреннюю структуру текстов. Важное внимание уделяется типологии художественного сознания, которая включает архаическое, традиционалистское, идеологическое и современное сознание. Авторы подчеркивают роль бинарных оппозиций в формировании каждого из этих типов сознания, а также влияние выдающихся личностей, таких как Абай Кунанбаев, в переходе от традиционалистского к индивидуально-творческому типу художественного сознания.

ВВЕДЕНИЕ

Изучение бинарной оппозиции в литературных произведениях является, на наш взгляд, эффективным инструментом для выявления господствующего типа художественного сознания. Мы стремимся показать, что бинарные оппозиции не только отражают фундаментальные культурные и мифологические структуры, но и играют ключевую роль в формировании художественного сознания казахского народа. Новизна нашего исследования заключается в попытке установить корреляцию между бинарными оппозициями и типом художественного сознания, что до сих пор не получило должного внимания в отечественной литературоведческой парадигме. А также, на основе существующих типологий авторы предлагают собственную условную типологию казахского художественного сознания с учетом бинарных оппозиций.

В данном исследовании объектом анализа является казахская литература, а предметом - бинарные оппозиции, используемые в литературных текстах для создания смыслов и выражения культурных и мифологических моделей. Основная цель исследования заключается в выявлении роли бинарных оппозиций в формировании типов художественного сознания казахского народа.

Для реализации поставленной цели необходимо решить следующие задачи: 1) выявить основные бинарные оппозиции, используемые в казахской литературе, 2) проанализировать их влияние на типы художественного сознания, 3) исследовать их связь с культурными и мифологическими структурами, присутствующими в текстах, 4) предложить типологию казахского художественного сознания, основанную на бинарных оппозициях.

Бинарные оппозиции являются центральными понятиями в дискурсе структуралистского постструктуралистского литературоведения и деконструкции. Ряд ученых исследуют бинарные оппозиции в литературе в аспекте гендерных отношений [1], [2]; также современное научное сообщество заинтересовано в изучении бинарных оппозиций в постколониальных литературных теориях [3], [4].

Еще ряд литературоведческих исследований фокусируются на функционировании дихотомий в контексте отдельных произведений. Например, R.Fadillah в своей статье исследует ключевые бинарные оппозиции в пьесе Артура Миллера «Суровое испытание», уделяя особое внимание их роли в создании драматического напряжения и раскрытии глубинных конфликтов в произведении. Особое внимание в исследовании уделяется оппозициям «добро-зло», «виновный-невиновный», «истина-ложь», которые являются основополагающими элементами структуры пьесы. Автор анализирует, как Миллер использует оппозицию «индивидуальная совесть-общественное мнение» для углубления моральных дилемм, стоящих перед персонажами, таких как Джон Проктор. Эта оппозиция

ISSN 2788-7979 (online)

подчеркивает напряжение между личными моральными принципами и давлением со стороны общества, склонного к массовым обвинениям и истерии. Кроме того, статья рассматривает оппозицию «порядок-хаос» в контексте пуританского общества, где внешняя строгость и стремление к порядку часто приводят к моральному разложению и хаосу [5]. A.Aulania фокусируется на анализе бинарных оппозиций в произведении Кейси Уотсон «Мальчик без надежды», рассматривая противопоставление характеров главных героев, Кейси и Миллера, через призму структуралистской теории. Используя подходы Клода Леви-Стросса, исследователь стремится раскрыть, как контрастные черты этих персонажей создают напряжение и движут сюжет [6].

Однако, бинарные оппозиции как конструкты художественного сознания практически не исследованы. Исходя из сказанного, цель нашего исследования заключается в проведении анализа мифов и литературных текстов для выявления и интерпретации бинарных оппозиций в контексте художественного сознания в типологическом аспекте.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

В процессе исследования были применены различные научные методы, а именно такие методы научного познания: сравнительно-типологический, феноменологический, структурно-семиотический, а также положения исторической поэтики. Сравнительно-типологический метод позволяет возможность сопоставить различные культурные контексты и эпохи, выявляя типологические закономерности и особенности формирования бинарных оппозиций, что способствует более полному пониманию художественного сознания. Феноменологический метод предоставляет инструменты для анализа субъективного опыта и восприятия авторами и читателями бинарных оппозиций в художественных текстах. Этот метод акцентирует внимание на переживаниях и интенциях, что позволяет исследовать, как бинарные оппозиции конституируются в сознании субъектов и каким образом они влияют на интерпретацию и восприятие художественных произведений. Структурно-семиотический метод обеспечивает анализ внутренней структуры текстов и символических систем, используемых для представления бинарных оппозиций. Этот подход фокусируется на выявлении структурных элементов и их взаимосвязей, а также на изучении знаковых систем, посредством которых бинарные оппозиции передаются и интерпретируются. Ключевая для данного исследования концепция бинарных оппозиций была разработана в рамках структурной лингвистики Фердинанда де Соссюра и получила дальнейшее развитие в работах Клода Леви-Стросса и Ролана Барта. Основной принцип заключается в том, что понимание одного элемента невозможно без противопоставления его другому. Таким образом, структурно-семиотический метод помогает раскрыть механизмы формирования и функционирования бинарных оппозиций в художественном мышлении. Также, в контексте данного исследования критически важными являются положения ученых о типах художественного сознания, лежащие в русле научных интересов феноменологии, семиоткики и компаративистских исследований.

Существует несколько подходов к типизации художественного сознания, сводимых, однако, к единой логике: М.М.Бахтин вводит понятия монологического и полифонического сознания [7]; А.Н. Веселовский связывал типы художественного сознания с эпохальными стадиями мирового литературного процесса, выделяя эпохи «синкретизма» и «личного творчества» [8]; В.И. Тюпа предлагает следующие модусы художественного сознания: роевое сознание (модальность готового знания, предполагающего запоминание как основной способ учебной коммуникации), ролевое сознание (модальность убеждения, предполагающая доказывание); уединённое сознание (модальность мнения, предполагающая дискутирование); конвергентное сознание: (модальность поискового знания, предполагающая синкретизм и согласование) [9].

Ряд исследователей связывает художественное сознание с парадигматической периодизацией. Этот подход адаптирует развитие других национальных литератур к схеме

ISSN 2788-7979 (online)

эволюции европейской литературы: от древнегреческой культуры и проходят через классические эпохи до современной постмодернистской философии. Здесь необходимо сделать ремарку, что особенность казахской литературы заключается в невозможности классифицировать ее в соответствии с принятой в западном научном сообществе типологией периодизации, где историю мировой литературы рассматривают через классификацию, разработанную европейской гуманитарной мыслью. В связи с этим для анализа художественного сознания казахской литературы мы обращаемся к типологии Аверинцева С. С., Андрейчева М. Л., Гаспарова М. Л., Гринцера П. А., Михайлова А. В. Исследователи выделяют три наиболее устойчивых типа художественного сознания: 1) архаическое, также известное как мифопоэтическое; 2) традиционалистское, также называемое нормативным; 3) индивидуально-творческое [10].

РЕЗУЛЬТАТЫ

Бинарные оппозиции представляют собой центральный элемент мифологических систем различных культур, включая тюркские и западные мифы, и служат инструментом для выражения основных мировоззренческих концепций через пары противоположностей. В обоих культурных контекстах можно выявить определенные сходства и различия, которые отражают специфические черты их мифологического сознания.

Архаическое сознание: в тюркской мифологии и западных мифах присутствует дуалистическое восприятие мира, выражающееся в оппозициях таких, как свет и тьма, добро и зло, жизнь и смерть. Это дуалистическое видение можно считать универсальным, поскольку оно лежит в основе космогонических и антропологических представлений обеих культур. Например, в тюркской мифологии часто фигурируют противопоставления, связанные с космогонией, такие как Кок и Жер, верхний мир и нижний мир, что аналогично греческим мифам, где Уран и Гея представляют собой ключевые космогонические фигуры.

Моральные оппозиции также являются общими для тюркских и западных мифов. В тюркских эпических сказаниях часто подчеркивается противопоставление хорошего и плохого поведения, что служит моральной основой многих повествований. В западной традиции, например, в греческих мифах и христианских повествованиях, также доминирует противопоставление добродетели и порока, что формирует этическую основу мифологических нарративов.Однако различия между тюркскими и западными бинарными оппозициями проявляются в культурных и религиозных контекстах. Тюркская мифология, глубоко укорененная в шаманизме и тенгрианстве, часто связывает оппозиции с природными явлениями и духами, отражая кочевой образ жизни и духовные практики. В западной мифологии, которая включает как политеистические системы (например, древнегреческую), так и монотеистические представления (например, христианство), оппозиции могут принимать более абстрактные и философские формы, часто связанные с полемикой о добре и зле на более метафизическом уровне.

Социальные и родовые структуры также вносят различия в характер бинарных оппозиций. В тюркских мифах акцент на родовые и племенные связи, противопоставление своих и чужих, отражает кочевой образ жизни и важность социальных связей в поддержании общинной идентичности. В западной мифологии, особенно в античной, большее внимание уделяется гражданским и политическим структурам, что проявляется в мифах о героях, городах-государствах и политических интригах.

Наконец, различия в героических и духовных концепциях также играют важную роль. В тюркских мифах герои часто выступают посредниками между мирами, борясь с духами и демонами, что отражает шаманские традиции и представления о духовном мире. В западных мифах герои нередко являются полубогами или получают помощь от богов, что отражает антропоцентрическое и теоцентрическое видение мира.

Таким образом, бинарные оппозиции в тюркских и западных мифах, несмотря на общие черты, демонстрируют и различия, обусловленные культурными, религиозными и

ISSN 2788-7979 (online)

социальными контекстами каждой традиции. Для обеспечения научной логики данной статьи необходимо обозначить отношения преемственности между мифологическим сознанием и художественным. Мифологическое сознание воздействует на коллективное бессознательное, формируя архетипы, художественное сознание, в свою очередь, использует эти архетипы (в своюо очередь, архетипы реализуются через бинарные оппозиции) для создания произведений.

На смену архаическому сознанию, приходит новый тип сознания, как отмечают Әлжан Қ., Нусипова Г. «Трансформация архаического типа мироотношения и адекватных ему космогонически-генеалогических представлений о пространстве и времени закономерно привела к становлению нового типа художественной образности - авторской поэзии» [11]. В этом периоде можно отметить следующие бинарные оппозиции: *сакральное/этическое, реальное/воображаемое, обличение/самовосхваление: личное/родовое*. Во-первых, оппозиция *сакральное/этическое* отражает смену приоритетов от религиозных и мифологических ценностей к этическим и моральным нормам. В архаическом сознании сакральное играло ведущую роль, направляя все аспекты жизни, включая художественное творчество. Однако с развитием нового типа сознания, сакральное противоборство в айтысе трансформируется в этическую плоскость, где поэты-акыны обсуждают и оценивают моральные качества друг друга и своих родов.

Во-вторых, оппозиция *реальное/воображаемое* иллюстрирует разделение реального мира и мифологических представлений. В архаическом сознании эти категории были неразделимы, тогда как в новом типе сознания происходит их разграничение. В айтысе акыны используют как реальные, так и воображаемые личностные качества своих соперников, но уже в контексте поэтической игры, а не как неотъемлемую часть мировоззрения.

Третья оппозиция *обличение/самовосхваление* показывает смену фокуса с коллективных ценностей на личные достижения. В архаическом сознании важны были коллективные мифы и эпические повествования, в то время как новое сознание подчеркивает индивидуальные качества и личные доблести. В айтысе акыны используют гиперболические обличения и самовосхваления для подчеркивания своих личных достоинств и недостатков своих соперников.

Наконец, оппозиция *личное/родовое* отражает переход от коллективной идентичности к личной. В архаическом сознании идентичность человека была неразрывно связана с его родом. Новое сознание акцентирует внимание на личных качествах, хотя и сохраняет связь с родовой принадлежностью. В айтысе личные качества акынов приписываются их родам, но с целью усиления личного поэтического образа.

Таким образом, через эти бинарные оппозиции манифестируется переход от архаического к новому типу художественного сознания, где сакральное и коллективное уступают место этическому и личному, трансформируя древние формы художественного выражения в соответствии с новыми культурными и социальными реалиями.

ОБСУЖДЕНИЕ

Как было указанно в данной статье ранее, казахская литература имеет отличную от западной периодизацию, в этой связи нужно упомянуть термин «доабаевский период», который функционирует в отечественном литературоведении. Д.Амантай пишет по этому поводу: «традиция письма и культура текста начинаются с Абая Кунанбайулы» [12]. Влияние личности на смену целой парадигмы художественного сознания указывает на колосальную реформаторскую природу творчества Абая. На наш взгляд, творчество Абая означает в контексте казахской литературы переход от традиционалистского, или нормативного, к индивидуально-творческому типу художественного сознания. Как указывает в своем исследовании Жуматаева А., анализ эволюции художественных взглядов на образ казахских женщин в национальном творчестве показывает, что поэты доабаевской эпохи стереотипно воссоздавали женский характер, представляя образ степной красавицы в бинарной оппозиции

ISSN 2788-7979 (online)

хорошее/плохое [13]. Данное положение можно рассматривать как часть доминирующей эпистемы того времени. Таким образом, Абай Кунанбаев, расширяя образ женщины и способствуя переходу от объектной парадигмы к субъектной, создал новый дискурс, который стал возможным благодаря изменениям в эпистеме того времени. Этот процесс можно рассматривать как изменение главенствующих дискурсивных практик, в результате которых женский образ стал восприниматься как субъектный и многогранный, что привело к деконструкции существующих дихотомий. На образа женщины для казахской литературы указывает Sh. Yermekbayeva: «The theme of the fate of Kazakh girl, which is closely associated with the phenomena as the land dispute and the widow's dispute, conflicts between thematchmaking and the giving of “kalin mal”, the struggle between the rich and the poor, worried all writers. In particular, writers such as Sultanmahmut Toraygyrov, Mirzhakip Dulatov and Mukhtar Auezov made an effort to fully reveal the nature of women in literature and determine their equal personality and place in society. They depicted the nature of women in accordance with the reality of the time and considered their fate-tragedy from the point of view of girl's equality and girl's freedom» [14]. Например, как показано в работе Жуматаевой А., образы казахских женщин в доабаевский период воспроизводились в рамках бинарной оппозиции "хорошее/плохое", что отражало доминирующую эпистему времени. Наш анализ подтверждает, что творчество Абая Кунанбаева не только расширило рамки женских образов, но и способствовало переходу от объектной парадигмы к субъектной. Это согласуется с исследованием Sh. Yermekbayeva, которая отмечает, что казахская литература постепенно переосмысливала женский образ, наделяя его самостоятельностью и многогранностью.

Интересно проследить, какие бинарные оппозиции доминировали в советский период. Например, в рассказе С.Жунусова «Прозрение. Бабушка, я, знахарь и врач» (само название отражает дихотомическую проблематику текста) анализ актуализации оппозиций традиционное/современное, иррациональное/рациональное, духовное/ физическое, старое поколение/новоее поколение, раскрывают как влияние культурных норм могут привести к негативной маркировке левой части дихотомии. Эти оппозиции отражают влияние советской идеологии и материалистических культурных норм, которые приводят к негативной оценке традиционных и духовных аспектов культуры. Автор критикует магическое мышление досоветского периода, подчеркивая конфликт между традиционной культурной идентичностью казахов и новыми советскими ценностями, что демонстрирует процесс вытеснения иррационального и духовного рациональным и материалистическим

В литературе советского периода приведенные оппозиции (традиционное / современное, иррациональное / рациональное, духовное / физическое, старое поколение / новое поколение) являются основополагающими и актуализируются с целью отражения социальных и культурных изменений в обществе. В этой связи можно провести условную аналогию с другими текстами соцреализма. В романе Максима Горького «Мать» традиционные семейные ценности и устои рассматриваются как препятствия на пути к революционным изменениям и социалистическому будущему. Рациональные идеи революции противопоставляются иррациональным страхам и предрассудкам. Старое поколение, приверженное традициям, противопоставляется молодому, революционному поколению, готовому к борьбе за новое общество. В романе Федора Гладкова «Цемент» традиционные уклады жизни и работы противопоставлены новому, индустриальному подходу к строительству социализма. Физический труд и материальные достижения социалистического строительства превалируют над духовными поисками и личными чувствам. В связи с данной категорией можно упомянуть и проявление постколониального мышления в современной литературе. По выражению Г.М.Ахметовой в статье посвященной определению литературно-эстетической функции фольклоризмов Арслана Койчиева «Баксы и Чингисхан»: «Сознательное подозрительное отношение или отрицание исторической миссии своих предков, недооценка таких национальных ценностей, как религия, язык и безсознательное отдаление от собственной исторической и национальной уникальности среди представителей

ISSN 2788-7979 (online)

поколений, пострадавших от колониализма, поспособствовали развязыванию колониальной политики. Подобная тенденция проявляется и в современных постсоветских социумах» [15].

Сравнивая данную трансформацию с советским периодом, можно отметить, что в произведениях, таких как "Прозрение" С. Жунусова, оппозиции традиционное/современное, духовное/физическое приобретают негативную окраску в отношении традиционных ценностей под влиянием советской идеологии. Это соответствует анализу произведений соцреализма, например, "Матери" М. Горького и "Цемента" Ф. Гладкова, где старые ценности противопоставляются новым революционным идеалам.

Западная постмодернистская литература часто подрывает традиционные иерархии. Например, в текстах таких авторов, как Анджела Картер и Салман Рушди, привилегированные термины (например, мужественность, разум) дестабилизируются, показывая, что они зависят и переплетены со своими предполагаемыми противоположностями (например, женственность, эмоции). Ссылаясь на другие тексты и подчеркивая их искусственную природу, постмодернистские произведения, такие как у Умберто Эко и Джона Барта, демонстрируют, что значение не фиксировано, а условно, дополнительно деконструируя бинарные оппозиции, такие как оригинал/копия или автор/читатель.

В современной казахстанской прозе также наблюдается тенденция к деконструкции бинарных оппозиций, однако этот процесс осуществляется в более мягкой форме. Например, в рассказе Ю.Серебрянского «Пагода. (Предание острова Пулау Сабах)» деконструкция осуществляется посредством интерпретации взаимосвязей и взаимопроникновения противоположностей. Наиболее очевидный пример можно обнаружить в изображении взаимоотношений между природным и человеческим, где черные лотосы выступают не только как элемент естественного мира, но и как основа культуры и экономики народа чанги. Таким образом, природа и культура переплетаются, размывая традиционные границы между ними. Стабильность и изменение, на первый взгляд, представленные как противоположности в жизни чанги, также подвергаются деконструкции. Изменение, инициированное Вачараватом, разрушает существующий порядок, однако в результате приводит к новому виду стабильности, символизируемому построенной пагодой. Это противоречивое переплетение разрушения и созидания размывает четкое различие между стабильностью и изменением, демонстрируя их взаимозависимость.

В современной казахстанской прозе, как показано на примере рассказа Ю. Серебрянского "Пагода. (Предание острова Пулау Сабах)", деконструкция бинарных оппозиций осуществляется мягче. Здесь прослеживается взаимопроникновение и взаимозависимость противоположностей, таких как стабильность/изменение, практичность/идеализм. Это отличает казахстанскую литературу от западной постмодернистской традиции, где бинарные оппозиции часто подвергаются радикальной деконструкции, как в произведениях Анджелы Картер или Салмана Рушди.

Индивидуальные стремления Вачаравата, противопоставленные коллективным интересам, в конечном счете, находят отклик среди его соплеменников, превращая индивидуальное начинание в коллективное предприятие. Это взаимодействие показывает, что личное и общественное не являются жестко разделенными категориями.

Тема бессмертия и бренности в тексте достигает своей кульминации через создание пагоды. Изначально стремление к бессмертию и памяти сталкивается с неизбежной бренностью человеческой жизни. Однако пагода, созданная ценой жизни Вачаравата и его народа, символизирует парадоксальное единство этих категорий, подчеркивая их взаимопроникновение и невозможность существования одной без другой. Взаимосвязь внешнего и внутреннего миров иллюстрируется через взаимодействие острова чанги с внешним миром. Черный корабль, привозящий ресурсы для строительства пагоды, символизирует необходимость внешнего влияния для осуществления внутренних изменений. Это взаимопроникновение подчеркивает, что внутреннее и внешнее не существуют в изоляции, а находятся в постоянном диалоге, размывая границу между ними.Стремление Вачаравата к славе через создание пагоды, сталкивающееся с забвением, которое он боится,

ISSN 2788-7979 (online)

также демонстрирует сложное переплетение этих категорий. Пагода, как символ вечной памяти, создается ценой жизни и гибели народа, показывая, что слава и забвение не являются абсолютно противоположными, а могут существовать в сложной взаимо-зависимости.

Наконец, использование золота для строительства пагоды вместо его утилитарного применения для покупки риса подчеркивает противоречие между практичностью и идеализмом. Деконструкция этой оппозиции демонстрирует, что практичные и идеалистические действия могут иметь взаимозависимые и неожиданные последствия, размывая границу между ними и подчеркивая их взаимопроникновение.Таким образом, текст мастерски деконструирует традиционные бинарные оппозиции, однако, деконструкция осуществляется здесь через интерпретацию и демонстрацию взаимосвязей и взаимопроникновения противоположностей, а не через их полное разрушение, как это происходит в западной литературной традиции В результате проведенного исследования выявлено, что бинарные оппозиции играют ключевую роль в формировании художественного сознания казахского народа, отражая и трансформируя фундаментальные культурные и мифологические структуры. Эти оппозиции не только выявляют скрытые иерархии и механизмы смыслообразования, но и демонстрируют универсальность и культурные различия, проявляясь в тюркской и западной мифологиях. Анализ показал, что такие оппозиции, как свет и тьма, добро и зло, жизнь и смерть, являются центральными элементами мифологических систем, что согласуется с выводами предыдущих исследований, таких как работы Леви-Стросса и Дерриды. Новизна данного исследования заключается в корреляции бинарных оппозиций с типами художественного сознания, что ранее не получало должного внимания в литературоведении. Важную роль в этом процессе играет творчество Абая Кунанбаева, способствовавшего переходу от традиционалистского к индивидуально-творческому типу сознания, что подтверждает влияние выдающихся личностей на культурные трансформации.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Бинарные оппозиции играют центральную роль в формировании художественного сознания казахского народа, поскольку они не только отражают фундаментальные культурные и мифологические структуры, но и способствуют их конституированию. Опираясь на типологию, предложенную Аверинцевым С.С. и его соавторами, а также на результаты нашего исследования, мы предлагаем собственную типологию художественного сознания, которая применима к анализу казахской литературы.

Архаическое сознание: этот тип художественного сознания в казахской литературе характеризуется дуалистическим восприятием мира, выраженным через противоположности, такие как *свет и тьма, добро и зло, жизнь и смерт*ь. Бинарные оппозиции, являясь основополагающими элементами мифологических и антропологических представлений, отражают космогонические концепции и духовные практики, связанные с шаманизмом и тенгрианством. Архаическое сознание акцентирует внимание на мифологическом объяснении мира и его явлений, подчеркивая значимость природных элементов и духов. Оно формируется вокруг идей о священном и профанном, а также вокруг представлений о цикличности и вечности жизни.

Традиционалистское сознание: традиционалистское художественное сознание казахской литературы акцентирует внимание на социальных и моральных нормах, выраженных через оппозиции *свои/чужие* и *хорошее/плохое*. Этот тип сознания отражает кочевой образ жизни, значимость родовых и племенных связей, поддержание общинной идентичности и передачу культурных ценностей. Традиционалистское сознание фокусируется на сохранении устоявшихся традиций, обычаев и ритуалов, которые играют важную роль в поддержании социальной структуры и культурной преемственности. Оно воспроизводит ценности коллективизма, взаимопомощи и солидарности.

ISSN 2788-7979 (online)

Идеологическое сознание: данный тип художественного сознания в казахской литературе отражает идеологическое противостояние между *традиционными* и *новыми* ценностями, *иррациональным* и *рациональным*, *духовным* и *материальным*. В этом сознании подчеркивается критика традиционных и духовных аспектов культуры и акцент на рациональных, материалистических и социалистических идеалах. Идеологическое сознание направлено на отображение социальных и культурных изменений, вызванных влиянием советской идеологии и политических преобразований. Оно демонстрирует процесс вытеснения традиционных норм новыми идеологическими установками, а также напряженность между модернизацией и сохранением культурного наследия.

Современное сознание: современное художественное сознание в казахской литературе стремится к деконструкции традиционных бинарных оппозиций, таких как *природа/культура, стабильность/изменение, индиви-дуальное/коллективное*. Этот тип сознания подчеркивает взаимозависимость противоположностей и их постоянный диалог. Современное сознание фокусируется на пересмотре и разрушении устоявшихся иерархий и значений, демонстрируя их условность и взаимопроникновение. Оно стремится к поиску новых форм выражения и интерпретации современного мира, отображая сложные и многослойные процессы культурной и социальной трансформации.

Влияние выдающихся личностей, таких как Абай Кунанбаев, может служить катализатором перехода от традиционалистского к индивидуально-творческому типу художественного сознания. Этот процесс сопровождается изменением культурных ценностей и литературных практик, что указывает на важность индивидуального творчества в контексте историко-культурных трансформаций. Абай Кунанбаев, будучи ключевой фигурой в казахской литературе, способствовал переосмыслению традиционных ценностей и внедрению новых, что нашло отражение в литературной практике и культуре в целом.

Выводы, сделанные в ходе нашего исследования, представляют значительный интерес для дальнейших исследований в области литературоведения. Они способствуют более глубокому пониманию культурных и исторических процессов, формирующих художественное сознание, и могут стать основой для разработки новых методологических подходов в изучении казахской литературы.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Blangsinga G.W., et al. Patriarchal binary oppositions in narrative texts included in English textbook for senior high school in Indonesia // 2nd International Conference on Technology and Educational Science (ICTES 2020). – Atlantis Press, 2021. – С. 53-57. doi: 10.2991/assehr.k.201019.010. https://www.atlantis-press.com/proceedings/ictes-20/125945137

2 Nanda H. A Critical Survey Of Binary Opposition Through The Lens Of Gender // Noesis. – 2021. – №7. – С. 46-53. https://www.lsr.edu.in/journal/noesis-7/

3 Salhi L. (ed.). Postmodern and Postcolonial Intersections. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2020. – 312 p. https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-5275-5103-2

4 Awajan N., Nofal M. A Corpus-Assisted Analysis: The East/West Binary Oppositions in Isabella Hammad's The Parisian // Journal of Educational and Social Research. – 2023. – Т. 13. – №4. – С. 153-165. doi: 10.36941/jesr-2023-0047. https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/13055

5 Fadillah R. Deviances and binary opposition in Arthur Miller's The Crucible (Doctoral dissertation) // UIN Sunan Gunung Djati Bandung. – 2023. – 173 p. https://digilib.uinsgd.ac.id/65765/

6 Auliana A. Binary opposition of characters in Casey Watson's A Boy Without Hope (Doctoral dissertation) // Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim. – 2021. – 148 p. http://repository.uin-malang.ac.id/10372/

7 Бахтин М.М. Проблемы поэтики Достоевского. – М.: Эксмо, 2017. – 640 с. – (Библиотека всемирной литературы).

ISSN 2788-7979 (online)
8 Веселовский А.Н. Историческая поэтика. Избранное. На пути к исторической поэтике. – М.: Университетская книга, 2011. – 684 с.
9 Тюпа В.И. Литература и ментальность: монография. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. – 231 с.
10 Аверинцев С.С., Андреев М.Л., Гаспаров М.Л., Гринцер П.А., Михайлов А.В. Историческая поэтика. Литературные эпохи и типы художественного сознания: Сб. статей. – М.: Наука, 2023. – 384 с.
11 Әлжан Қ., Нусипова Г. Мифопоэтические основы мировоззренческой рефлексии отношения «человек - мир» в традиционной казахской культуре (этико-онтологический аспект) // Қазақ әдебиеті. – 2023. – №1(132). – С. 55-67.
12 Амантай Д. Казахская литература: классика, модерн и постмодерн. – Алматы: Өнер, 2020. – 320 с.
13 Ahmetova G.M. Arslan Koichievtin «Baqsy men Shyngys han» romanyndagy postkolonialdy sana jane folklorizmder qoldanysy [Post-Colonial Consciousness and the use of folklorisms in the Novel “Baksy and Genghis Khan” by Arslan Koychiev] // Iasaui universitetinin habarshysy. – 2024. – №2 (132). – С. 115-129. doi: 10.47526/2024-2/2664-0686.48
14 Yermekbayeva A.Sh. To the Problem of Women Inequality in the Kazakh Literature // Iasaui universitetinin habarshysy. – 2023. – №3 (129). – С. 74-84. doi: 10.47526/2023-3/2664-0686.05
15 Khussainova A., Tulebayeva K., Kadyrova B. Conceptual features of the images of «women» in turkic mythology. Bulletin of Toraighyrov University. Philology series.2022.282-294p. https://www.researchgate.net/publication/366940331_conceptual_features_ of_the_images_of_women_in_turkic_mythology.

Материал поступил в редакцию журнала 15.09.2024

Бинарлық оппозициялар көркемдік сананың маркері ретінде

А.Д. Абилдаева[1], Ф. Түркмен[2]
[1]Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы
[2]Еге университеті, Измир, 35040, Түркия

Бұл мақалада Фердинанд де Соссюр ұсынған, кейінірек Клод Леви-Стросс пен Жак Дерриданың еңбектерінде дамытылған құрылымдық лингвистика мен семиотиканың негізгі элементі болып есептелетін бинарлық оппозициялар концепті талданады. Бинарлық оппозициялар жұптық категориялар немесе ұғымдардың қарама-қарсылығы ретінде, тіл мен мәдениеттегі мағыналарды жүйелеудің негізін құрайды. Бұл зерттеуде мәдени мәтіндер мен дискурстарды талдауда бинарлық оппозициялардың жасырын иерархиялар мен мағыналар қалыптастыру механизмдерін анықтаудағы маңыздылығына назар аударылады.

Мақала авторлары бинарлық оппозициялардың тек іргелі мәдени және мифологиялық құрылымдарды бейнелеп қана қоймай, қазақ халқының көркемдік санасын қалыптастыруда да маңызды рөл атқаратынын көрсетеді. Бұл зерттеудің жаңалығы – бинарлық оппозициялар мен көркемдік сана түрі арасындағы корреляцияны орнату, бұл бұрын отандық әдебиеттану парадигмасында тиісті назарға алынбаған еді.

Зерттеудің әдіснамалық негізі салыстырмалы-типологиялық, феноменологиялық және құрылымдық-семиотикалық әдістерді қамтиды. Салыстырмалы-типологиялық әдіс әртүрлі мәдени контексттер мен дәуірлерді салыстыруға, типологиялық заңдылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Құрылымдық-семиотикалық әдіс мәтіндердің ішкі құрылымын және бинарлық оппозицияларды бейнелеуде қолданылатын символдық жүйелерді талдауды қамтамасыз етеді.

Зерттеу бинарлық оппозициялардың түркі және батыс мифтері сияқты әртүрлі мәдениеттердің мифологиялық жүйелерінде анықтаушы рөл атқаратынын және негізгі дүниетанымдық концепцияларды білдіру құралы болып табылатынын анықтайды. Авторлар

ISSN 2788-7979 (online)

мифологиялық және көркемдік сана арасындағы сабақтастықты анықтап, мифологиялық архетиптердің көркем шығармашылыққа әсерін ерекше атап өтеді.

Мақалада көркемдік сананың архаикалық, дәстүршілдік, идеологиялық және қазіргі сана түрлерін қамтитын типологиясы ұсынылған. Авторлар бинарлық оппозициялардың көркемдік сананы құрастыруға ықпал ететінін, мәдени және тарихи процестерді бейнелеп, трансформациялайтынын айтады. Абай Құнанбаевтың көркемдік сана түрлерінің парадигмаларын өзгерту рөлін ерекше атап өтеді.

Зерттеу қорытындылары әдебиеттанудағы болашақ зерттеулер үшін қызықты болып табылады, көркемдік сананы қалыптастыратын мәдени және тарихи процестерді тереңірек түсінуге ықпал етеді және қазақ әдебиетін зерттеуде жаңа әдіснамалық тәсілдерді ұсынады.

Кілт сөздер: бинарлық оппозициялар, қазақ әдебиеті, көркемдік сана, эпистемология, деконструкция, әдеби кезеңдер.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Блангсинга Г.В. Индонезиядағы жоғары сыныптарға арналған ағылшын оқулығына енгізілген әңгімелердегі патриархалды бинарлық оппозициялар // 2-ші Халықаралық технология және білім беру ғылымы тақырыбындағы конференциясы (ICTES 2020). – Atlantis Press, 2021. – 53-57 б. doi: 10.2991/assehr.k.201019.010. https://www.atlantis-press.com/proceedings/ictes-20/125945137

2 Нанда Х. Гендерлік призма арқылы бинарлық оппозицияларға сын көзқарас // Noesis. – 2021. – №7. – 46-53 б. https://www.lsr.edu.in/journal/noesis-7/

3 Салхи Л. Постмодерндік және постколониалдық қиылыстар. – Кембридж: Cambridge Scholars Publishing, 2020. – 312 б. https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-5275-5103-2

4 Аважан Н., Нофал М. Изабелла Хаммадтың "Парижандық" шығармасындағы Шығыс/Батыс бинарлық оппозициялары: корпусқа негізделген талдау // Journal of Educational and Social Research. – 2023. – Т. 13. – №4. – 153-165 б. doi: 10.36941/jesr-2023-0047. https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/13055

5 Фадиллах Р. Артур Миллердің "The Crucible" шығармасындағы девиация және бинарлық оппозиция (докторлық диссертация) // UIN Sunan Gunung Djati Bandung. – 2023. – 173 б. https://digilib.uinsgd.ac.id/65765/

6 Аулиана А. Кейси Уотсонның "A Boy Without Hope" шығармасындағы кейіпкерлердің бинарлық оппозициясы (докторлық диссертация) // Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim. – 2021. – 148 б. http://repository.uin-malang.ac.id/10372/

7 Бахтин М.М. Достоевский поэтикасының мәселелері. – М.: Эксмо, 2017. – 640 б. – (Әлем әдебиеті кітапханасы).

8 Веселовский А.Н. Тарихи поэтика. Таңдамалы. Тарихи поэтикаға барар жолда. – М.: Университеттік кітап, 2011. – 684 б.

9 Тюпа В.И. Әдебиет және менталдылық: монография. – 2-басылым, түз. және толықт. – Мәскеу: Юрайт баспасы, 2023. – 231 б.

10 Аверинцев С.С., Андреев М.Л., Гаспаров М.Л., Гринцер П.А., Михайлов А.В. Тарихи поэтика. Әдеби дәуірлер мен көркемдік сананың түрлері: Мақалалар жинағы. – М.: Ғылым, 2023. – 384 б.

11 Әлжан Қ., Нүсіпова Г. Дәстүрлі қазақ мәдениетіндегі «адам – дүние» қатынасының идеялық бейнеленуінің мифопоэтикалық негіздері (этикалық-онтологиялық аспект) // Қазақ әдебиеті. – 2023. – № 1(132). – 55-67 б.

12 Амантай Д. Қазақ әдебиеті: Классика, модерн және постмодерн. – Алматы: Өнер, 2020. – 320 б.

13 Ахметова Г.М. Арслан Қойчиевтің «Бақсы мен Шыңғыс хан» романындағы постколониалды сана және фольклоризмдер қолданысы [Арслан Қойчиевтің «Бақсы мен

ISSN 2788-7979 (online)
Шыңғыс хан» романындағы отаршылдық сана және фольклоризмдердің қолданылуы] // Яссауи университетінің хабаршысы. – 2024. – №2 (132). – б. 115-129. doi: 12.47526/2024-2/2664-0686.48
14 Ермекбаева А.Ш. Қазақ әдебиетіндегі әйел теңсіздігі мәселесіндегі // Яссауи университетінің хабаршысы. – 2023. – №3 (129). – С. 74-84. doi: 10.47526/2023-3/2664-0686.05
15 Құсайынова А., Төлебаева Қ., Қадырова Б. Түркі мифологиясындағы «әйел» образдарының концептуалдық ерекшеліктері.. Торайғыров атындағы университет хабаршысы. Филология сериясы 2022. 282-294 б.https://www.researchgate.net/publication/366940331_Түркі мифологиясындағы әйел бейнелерінің концептуалдық ерекшеліктері.

Материал 15.09.2024 баспаға түсті

Binary oppositions as a marker of artistic consciousness

A.D. Abildayeva[1], F. Türkmen[2]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan
[2]Ege University, Izmir, 35040, Turkiye

This article explores the concept of binary oppositions, a fundamental principle in structural linguistics and semiotics, introduced by Ferdinand de Saussure and further developed by Claude Lévi-Strauss and Jacques Derrida. Binary oppositions, which juxtapose paired concepts, shape meaning in language and culture. This study examines their role in analyzing cultural texts and discourses to uncover hidden hierarchies and meaning-making mechanisms.

The authors highlight how binary oppositions not only reflect cultural and mythological structures but also shape the artistic consciousness of the Kazakh people. A key contribution of this research is establishing a correlation between binary oppositions and artistic consciousness—an area previously underexplored in domestic literary studies.

The study employs comparative-typological, phenomenological, and structural-semiotic methods. The comparative-typological approach identifies typological patterns across cultures and historical periods, while the structural-semiotic method analyzes textual structures and symbolic systems that encode binary oppositions.

Findings reveal that binary oppositions are central to mythological systems across cultures, including Turkic and Western traditions, serving as a framework for expressing fundamental worldviews. The study also underscores the continuity between mythological and artistic consciousness, demonstrating the enduring influence of mythological archetypes on artistic expression.

The conclusions contribute to literary scholarship by offering new methodological approaches for studying Kazakh literature and enhancing our understanding of the cultural and historical processes that shape artistic consciousness.

Key words: Binary oppositions, Kazakh literature, artistic consciousness, epistemology, deconstruction, literary periods.

REFERENCES

1 Blangsinga G.W., et al. Patriarchal binary oppositions in narrative texts included in English textbook for senior high school in Indonesia // 2nd International Conference on Technology and Educational Science (ICTES 2020). – Atlantis Press, 2021. – С. 53-57. doi: 10.2991/assehr.k.201019.010. https://www.atlantis-press.com/proceedings/ictes-20/125945137
2 Nanda H. A Critical Survey Of Binary Opposition Through The Lens Of Gender // Noesis. – 2021. – №7. – С. 46-53. https://www.lsr.edu.in/journal/noesis-7/
3 Salhi L. (ed.). Postmodern and Postcolonial Intersections. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2020. – 312 p. https://www.cambridgescholars.com/product/978-1-5275-5103-2

ISSN 2788-7979 (online)
4 Awajan N., Nofal M. A Corpus-Assisted Analysis: The East/West Binary Oppositions in Isabella Hammad's The Parisian // Journal of Educational and Social Research. – 2023. – Т. 13. – №4. – С. 153-165. doi: 10.36941/jesr-2023-0047. https://www.richtmann.org/journal/index.php/jesr/article/view/13055
5 Fadillah R. Deviances and binary opposition in Arthur Miller's The Crucible (Doctoral dissertation) // UIN Sunan Gunung Djati Bandung. – 2023. – 173 p. https://digilib.uinsgd.ac.id/65765/
6 Auliana A. Binary opposition of characters in Casey Watson's A Boy Without Hope (Doctoral dissertation) // Universitas Islam Negeri Maulana Malik Ibrahim. – 2021. – 148 p. http://repository.uin-malang.ac.id/10372/
7 Bakhtin M.M. Problems of Dostoevsky's Poetics. – Moscow: Eksmo, 2017. – 640 p. – (Library of World Literature).
8 Veselovsky A.N. Historical Poetics. Selected Works. On the Way to Historical Poetics. – Moscow: University Book, 2011. – 684 p.
9 Tyupa V.I. Literature and Mentality: Monograph. – 2nd edition, revised and expanded. – Moscow: Yurait Publishing, 2023. – 231 p.
10 Averintsev S.S., Andreev M.L., Gasparov M.L., Grinzer P.A., Mikhailov A.V. Historical Poetics. Literary Epochs and Types of Artistic Consciousness: Collection of Articles. – Moscow: Nauka, 2023. – 384 p.
11 Alzhan K., Nusipova G. Mifopoeticheskie osnovy mirovozzrencheskoy refleksii otnosheniya «chelovek - mir» v traditsionnoy kazakhskoy kulture (etiko-ontologicheskiy aspekt) // Qazaq adebieti. – 2023. – №1(132). – S. 55-67.
12 Amantay D. Kazakhskaya literatura: klassika, modern i postmodern. – Almaty: Öner, 2020. – 320 s.
13 Ahmetova G.M. Arslan Koichievtin «Baqsy men Shyngys han» romanyndagy postkolonialdy sana jane folklorizmder qoldanysy [Post-Colonial Consciousness and the use of folklorisms in the Novel “Baksy and Genghis Khan” by Arslan Koychiev] // Iasaui universitetinin habarshysy. – 2024. – №2 (132). – S. 115-129. doi: 10.47526/2024-2/2664-0686.48
14 Yermekbayeva A.Sh. To the Problem of Women Inequality in the Kazakh Literature // Iasaui universitetinin habarshysy. – 2023. – №3 (129). – S. 74-84. doi: 10.47526/2023-3/2664-0686.05
15 Khussainova A., Tulebayeva K., Kadyrova B. Conceptual features of the images of «women» in turkic mythology. Bulletin of Toraighyrov University. Philology series. 2022. 282-294 p. https://www.researchgate.net/publication/366940331_conceptual_features_of_the_images_of_women_in_turkic_mythology

Received: 15.09.2025

МҒТАР 17.07.65/17.07.25 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp221-233

Қ.С. Досанова[1], Е.М. Солтанаева[1]
[1] Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан Республикасы

Д. ИСАБЕКОВТІҢ «ГАУҺАРТАС» ПОВЕСІНІҢ ЭКРАНИЗАЦИЯСЫ: КЕЙІПКЕРЛЕР ПСИХОЛОГИЯСЫ

Мақалада Д. Исабековтің «Гауһартас» повесінің экранизациясындағы дәлдік, кейіпкерлер психологиясы талқыланып, ғылыми тұжырымдар жасалынды.

Зерттеудің мақсаты, негізгі бағыты мен идеясы – «Гауһартас» шығармасы мен фильмін салыстыра талдай отырып, кейіпкерлердің психологиясындағы дәлдіктің сақталу, сақталмауы анықталды. Жазушының көргенін, естіген фактілерін қорытуын, ойлау

ISSN 2788-7979 (online)

позициясын, суреттеу принциптерін, идеяны жеткізу ерекшеліктерін экранизациялау барысында сақталуының маңыздылығы дәйектенген.

Жұмыстың ғылыми маңыздылығына тоқталар болсақ, талдау жұмыстары шығарманы экранизациялауда дәлдіктің сақталуына, түпнұсқадағы ойды, кейіпкерлер психологиясын түсінікті жеткізуге көмектеседі.

Жұмыстың нәтижелері мен талдауы, қорытындысы: әдебиет – әр халықтың рухани қазынасы, халықтың болмысын, психологиялық ерекшеліктерін танытатын, дамуы мен проблемасын анық көрсететін мұрасы. Кез келген әдеби шығарманы экранизациялау барысында жазушы айтқысы келген негізгі ойды нақты жеткізу маңызды.

Зерттеудің құндылығы ретінде қазақ халқының болмысы бұрмаланбай, қоғамдық проблемалары айқын болған жағдайда, оның шешу жолдарын табу оңайырақ болатындығы туралы ой салатын талдаулар берілген. Бұл тұста қоғамның айнасы саналатын туындыларды ұрпақтан ұрпаққа жеткізудің маңызы айқындалған.

Кілт сөздер: дәлдік, экранизация, түпнұсқа, фильмге бейімдеу, салыстыру, психологизм, тура суреттеу.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мәдени және лингвистикалық кеңістікте кино әлемі мен сөз өнері бір бірімен тығыз байланысты. Автордың ойын терең ұғыну, кейіпкерлерді тану үшін жазушы шығармашылығымен танысатының анық. Алайда, бүгінгі күні кітапты оқудың басқа жолдары бар. Кітаппен бетпе-бет сырласпай-ақ, оның мазмұнын елестетуге болады. Мысалы, кітаптар радиода оқылады, ғаламторда аудиокітаптар көбейе бастады, экранда шығарма желісімен түсірілген фильмдер тағы бар. Кітап мазмұнының интерпретациясын экранизация, түрлі блогтар, мақалалар арқылы да түсінуге болады. Бұл тұста, әрине, екі түрлі көзқарас бар. Кейбір ғалымдардың пікірінше, керісінше, кино жастарды кітап оқуға, түпнұсқамен салыстыруға итермелейді.

Бүгінгі күні кітап оқуға деген көзқарас және де кітаппен сырласу жолдары өзгерді. Ғалымдардың зерттеуінше, кітаптың экрандық нұсқасынан гөрі кітаптың өзін оқуды артық санайтын адамдар саны сирек. Визуалды мәтін ретінде экранизация терең ойлы оқырманға арналған шығарма мәтінінен гөрі визуалды тұтынуды қалайтын қоғаммен оңайырақ қабылданады [1, 148]. Бұл тұста, жоғарыда айтқанымыздай, кино әлемі оқырманды кітаптан алшақтататыны айтылады. Дегенмен, бұл мәселе бойынша қоғамда басқа да көзқарас қалыптасқан. Гонконг қалалық университетінің ғалымы Klaudia H.Y.Lee CLCWeb: Comparative Literature and Culture журналында жариялаған «Audience Response and from Film Adaptation to Reading Literature» атты мақаласында керісінше, қазіргі студенттердің «қозғалатын бейнеге барған сайын мұқият болып, кітап бетіндегі жай сөздерге шыдамсыздық танытатынын» айтқан болатын [2]. Әлемді «көп модальділік» арқылы бастан кешіріп жатқан студенттер қауымының мұндай бетбұрысы әлем педагогтерінің сол білім алушылардың қажеттілігіне орай оқу ортасын құрып, оқу бағдарламаларына өзгерістер енгізуіне әкелді. Оқыту мен оқудың ең жақсы нәтижелеріне қол жеткізу мақсатында сыныпта фильмдер мен мультимодальды композициялар сияқты мәтіндік формаларға көбірек көңіл бөлінуде.

Klaudia H.Y.Lee жүргізген зерттеу нәтижесінде студенттердің көп бөлігі мәтінді оқығаннан гөрі экрандағы бейнесін көргенді ұнататыны, сонымен қатар шығарманың адаптациялық нұсқасынан (экранизациясынан) кейін түпнұсқаны оқуға деген құлшыныс пайда болатындығы анықталған. Ал «неге киноны көріп болғаннан кейін кітапты оқығыңыз келеді?» деген сауалға студенттер кейіпкерлердің психологиялық жай-күйін, сезімдерін, эмоцияларын тереңірек түсіну мақсатында екенін айтқан болатын [2]. Фильмнің экранизациясы кейіпкерлердің психологиялық жай-күйін, сезімі мен эмоциясын терең жеткізе алмауы мүмкін немесе фильм экранизациясын бағалаудың негізгі өлшемі – дәлдік сақталмауы ықтимал.

ISSN 2788-7979 (online)

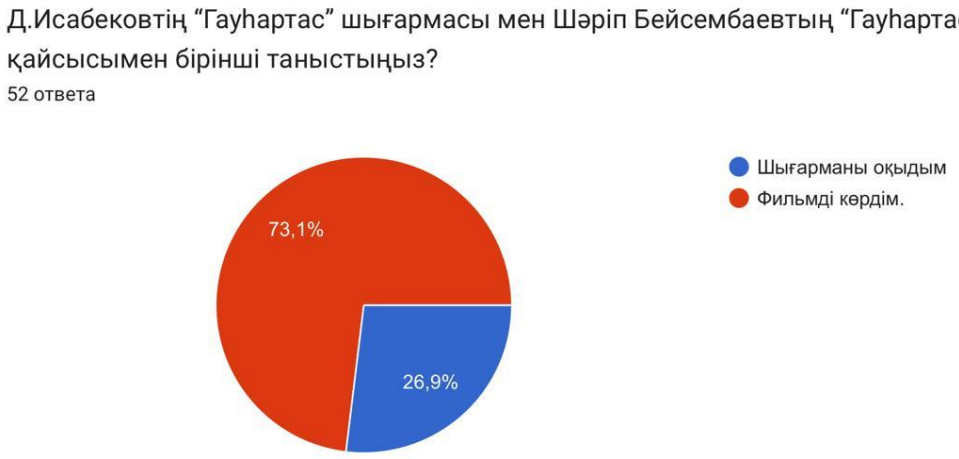
КІРІСПЕ

Киноның дами түсуімен экранизация уақыт өте келе әдеби шығармаларды жаңаша құрылымда және комбинацияда қайта өңдеу, яғни киносценировка және әдеби шығарманы еркін көрсету, импровизация арқылы бірте-бірте интерпритация тереңдігіне, көркемдік дербестікке ие бола бастады.

Фильмге бейімделу – уақыт форматымен шектелген, сол себепті барша сюжет желілері, кейіпкерлер, кейіпкерлердің диалогтары, авторлық түсініктемелері толық қамтылмайды. Оған қоса, әр әдеби мәтінде екінші семантикалық қатар ретінде субтекст бар. Әдеби шығарманың өнердің бір түрінен екінші түріне ауысуында шығынның болмай қоймайтыны осы себепті.

Бүгінгі күнге дейін Қазақстан халқы үшін өзектілігін жоғалтпаған, сан түрлі шығармалардың, фильмдердің негізгі тақырыбына айналған шынайы шыншылдыққа жақын тақырыптардың бірі – әйел тағдыры. Дулат Исабековтің «Ғаyһартас» шығармасы да осындай өзектілігімен оқырманның көңілін бұрып, ойын толқытты, қуантып, қайғыртты. Әскерде жүргенде радиодан Бибігүл Төлегенованың орындауында «Ғаyһартас» әнін естіп, туған жерге деген үлкен сағыныштан туған шығарма оқырман жүрегіне жол тауып, сұранысқа ие болған соң да, 1975 жылы «Қазақфильм» студиясында режиссер Шәріп Бейсембаевтың басшылығымен көгілдір экраннан көрініс тапты. Проза мен кино − екі түрлі өнер. Олардың әрқайсысының өзіндік сөйлеу тәсілі бар. Кинода кейіпкердің бір көзқарасы прозадағы бірнеше бетті ауыстыра алады. Фильм, сайып келгенде − режиссердің жұмысы, онымен жазушы келісуі керек. Қиындықтарына қарамастан, режиссер мен жазушының үндесіп жасаған жұмысының нәтижесі «Ғаyһартас» фильмі – қоғам үшін бағалы еңбек. Жоғарыда талдап өткен қоғамдағы өзекті мәселенің бірі – жастардың бойынан кітап оқуға деген қызығушылықты ояту. Klaudia H.Y.Lee жүргізген зерттеу нәтижесі осы мәселені шешуде экранизацияның рөлі маңызды екені анықталды. Біз де бұл сұрақ бойынша Алматы қаласының бірқатар мектеп оқушылары мен жастары арасында сауалнама жүргізген едік.

№1 диаграмма. Шығарма мен оның экранизациясының жастар арасында танылуы

Сауалнама нәтижесі көрсеткендей, жастардың көп бөлігі алдымен фильмді көрген. Кейін кейіпкерлердің психологиясын, көңіл-күйін, сезімдерін терең түсіну мақсатында шығарманың тұпнұсқасын оқыған екен. Ал жалпы психологтардың зерттеулері бойынша қазіргі мектеп оқушыларының 85 пайызы − ақпараттың негізгі бөлігін көру арқылы қабылдайтын визуал оқушылар. Мектеп оқушыларының 9 пайызы − ақпаратты ең алдымен есту арқылы қабылдайтын аудиалдар. 5 пайызы − кинестетиктер, олар ақпаратты иіс, жанасу және қозғалыс сияқты сезімдер арқылы қабылдайды. Оқушылардың тек 1 пайызы − сандарға, белгілерге және логикалық дәлелдерге сүйене отырып, ақпаратты логикалық түсіну арқылы қабылдайтын

ISSN 2788-7979 (online)

дискретті оқушылар. Бұл оқушылардың негізгі бөлігі оқу материалдарын көрнекі-бейнелі ойлаудың арқасында қабылдайтынын көрсетеді [3]. Яғни заман талабына сай шығарманы экранизациялау көпшіліктің назарын шығармаға аударды десек те болады. Ал кей жағдайда керісінше, «комерциялық кино өндірісі үшін экранизация экономикалық жағынан тартымды. Табысты кітаптың немесе қойылымның үлкен аудиториясы қалыптасқан, сондықтан түпнұсқасын ұнатқан адамдар оның фильмін де көруі әбден мүмкін. Тіпті, түпнұсқа туралы еміс-еміс естіген адам да билет сатып алуы ықтимал. Экономикалық ынталанудан өзге, кей кездері киногерлер жоғары бағаланған романның немесе қойылымның экранизациясы арқылы мәртебе, яғни атақ-даңқ іздейді» [4, 584]. Шынында, кітап та киноны көруге жетелейді. Сонымен қатар, мысалы, бірі кино арқылы жазушыны танып жатса, бірі шығарма арқылы режиссерді танып жатады. Алайда, әдебиеттанушы Б. Майтанов айтқандай: «Көркем шығармадағы өмір шындығының кепілі – психология да, соны жеткізу амал-тәсілдерінің жиынтығы немесе идеялық-эстетикалық шығарма феномен – психологизм» [5, 232]. Шығарманың да, оның фильмге бейімделуінің де маңызды тұсы – кейіпкерлердің ішкі болмысын, қоғам қалыптастырған қоғамдық құлқын, барлық психологиялық ерекшеліктерін жеткізу.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Мақаламыздың зерттеу материалы − Д. Исабековтің «Гауһартас» повесі мен Шәріп Бейсембаевтың жазушы шығармасының желісімен түсірілген аттас фильмі; Шығарманың фильмге бейімделуі барысындағы кейіпкерлердің психологиялық болмысы. Зерттеу барысында әдеби шығармадағы психологизм, шығарманы фильмге бейімдеу, экранизацияға тән ерекшеліктерді жүйелеу, баяндау, талдау, салыстыру секілді әдістер пайдаланылды. Сонымен қатар, құрылымдық-функционалдық талдау кино мен шығарманың жекелеген элементтерін талдауға, құрылымын анықтауға және олардың өзара ықпалдасуы туралы болжамдарды анықтауға көмектесті.

Тақырып төңірегіндегі зерттеулер зерделенді, шығарманың экранизациясы мен кейіпкерлер психологиясына талдаулар жасалды. Шығарма тұпнұсқасы мен оның экранизациясын халықтың қабылдауы бойынша зерттеулер жүргіздік. Өйткені экранизация барысында дәлдіктің сақталуы да өзінше маңызды рөл атқарады. Екі өнер туындысы да халықтың жүрегіне жол тауып, негізгі айтылмақ түйінді жеткізгенін қалаймыз. Дәлдік – түпнұсқаның рухына деген адалдық. Көрермен дәлдікті фильмді бағалаудың табиғи стандарты деп қабылдайды. Бірақ фильмдерді зерттеу кезінде дәлдік идеясы біздің назарымызды «бірдей» хикаятты айтудың әртүрлі әдістеріне шоғырландырудың тәсілі ретінде барынша пайдалы. Түпнұсқа мен фильмді салыстыра отырып, біз әртүрлі медиа ұсынған мүмкіндіктердің аясындағы көрініс көреміз және киногерлердің алдынан шыққан нақты таңдауларды түсіне бастаймыз. Біз тіпті «дәл емес» экранизацияларды талдай отырып та, кино өнері туралы көп нәрсе біле аламыз [4, 587]. Фильмді бейімдеу – бұл экранда кітапты оқып қана қоймай, оны тағы бір қайталап оқудың, жаңа интерпретациялар мен талдаулардың нәтижесі, соның арқасында жұртшылық «ұлы әдебиет сюжеттерімен» таныса бастайды. Зерттеу барысында экранизациялаудағы дәлдіктіктің, дәлдік пен идеологияның және эквиваленттердің сәйкестігін кейіпкерлердің психологиялық ерекшеліктерінің берілуіне тікелей байланысты екені анықталды.

Талдау барысында дәлдік, дәлдік пен идеология, эквиваленттер сәйкестігі бойынша жұмыстар жүргізілді.

НӘТИЖЕЛЕР

Экранизация уақыт форматымен шектелгендігін айтқан болатынбыз. Соған қарамастан, автордың айтпақ ойы мен идеясын жеткізуде дәлдіктің сақталуы маңызды. Жүргізілген зерттеулер нәтижесінде «Гауһартас» шығармасының экранизациясы негізгі ойды сақтады деп

ISSN 2788-7979 (online)

айта аламыз. Себебі, шығармада да, фильмде де Тастанның (Ыбыштың) рухани жеңілуі бар. Тастан секілді болу – әйел заты үшін, қоғам үшін, болашақ ұрпақ үшін қауіпті екені мойындалған. Шығармада Ыбыштың жеңілуі бейіттің басындағы қалпынан байқалады. Өзінің қаталдығын, жігерсіздігін, қолында барды бағалай алмағандығын мойындағанының және оның не себепті сондай адам болып қалыптасқанын түсінудің өзі Ыбыштың жан-дүниесіндегі өзгерістердің белгісі еді. Ал фильмде Тастанның жеңілуі бригадаға баруынан, жаңа өмірге бет бұруынан байқалады. Әкесіне «баланың өз таңдауы, өз қалауы қайда?» деген сөзінен-ақ, оның бойындағы төңкерісті байқаймыз. Түпнұсқадағы негізгі ой кейіпкерлердің психологиясында қалыптасқан әрбір өзгеріс, шығарылған түйін экранизация барысында сақталған деуге болады.

«Гауһартас» шығармасының экранизациясына орай, ұлттық қазынаға айналған шығармаларды талқылауға арналған «Гауһартас» бағдарламасында, «Еларна» телеарнасындағы «Ашық көрсетілім» мен «Abai TV» арнасындағы «Соңғы муза» бағдарламасында, «Алқа» әдеби-мәдени жастар клубының отырыстарында талқыланды. Аталған бағдарламалардағы талдаулардың барлығында фильм қазақ болмысын, қазақ отбасындағы құндылықтарды, ене мен келіннің, қайынінің мен жеңгенің қарым-қатынасын дәл жеткізуімен бағалы екенін айтады. Байланыс технологиялары біріктіріліп, хабарламаларды әртүрлі формалар мен аудиторияларға бейімдеуге мүмкіндік беретін симбиотикалық экожүйені құрайды. Коссальтер (2021) атап өткендей, бұл технологиялық өзара әрекеттесу бұқаралық ақпарат құралдарында үнемі өзгеріп отырады, мұнда бастапқыда теледидарда көрсетілген қозғалмалы кескіндер басқа ақпарат құралдарына таралып, ақпарат жасаушылар мен тұтынушылар арасында делдал болады [6, 3].

ТАЛҚЫЛАУ

Кинорежиссер, сценарист, актер Отар Иоселиани: «Экранизация барысында, семантикалық жағы бейнеге енеді, ал фактілер экранға өткенде басқа тығыздыққа ие болады, басқаша көрінеді» [7, 263], − дейді. Осы ойға сәйкес, Дулат Исабековтің «Гауһартас» шығармасының экранизациясы семантикалық жағын, ұлттық болмысты, салт-дәстүрді, ене мен келіннің, қайны мен жеңгенің қарым-қатынасын, біздің ұлтымызға ғана тән архетиптерді көрсете білген. Дәлдік сақталған, дегенмен кейіпкерлер психологиясында біршама өзгерістер де бар. Әрине, оны толық талдап айту үшін Д. Исабековтің шығармасының негізгі ойын, тұжырымын түсіну маңызды. Себебі негізгі кейіпкердің бірі − шығармадағы Ыбыш пен кинодағы Тастанның психологиялық ерекшеліктерінде өзгешеліктер бар. Жазушы Дулат Исабеков шығармада адам санасы, ойлау жүйесі, психологиясы қабылдаған түрлі құбылыстарды табиғатпен, сыртқы детальдармен, монологтармен, тіпті мал бағу әдеттерімен де терең жеткізген.

Төмендегі кестеден Тастанның шығармадағы және кинодағы ішкі жан-дүниесі, психологиясына салыстырмалы талдау жасалды.

№1 кесте. «Тастанның шығармадағы және кинодағы психологиялық бейнесі»

Ыбыш	Тастан
Шығармада Ыбыштың Салтанатқа сезімі жоқтай, болса да Ыбыш оны өзі де түсінбегендей, тек шығарма соңында ғана оның өзегін өкініш өртейді. Алайда, Салтанаттың көзі тірісінде оған ешбір сезімі байқалмайды, бір жылу қабақ танытпайды. Салтанаттың өзі айтқандай оқырман Ыбыштың бойынан тек қаталдықты көреді, дегенмен шығарма соңына дейін батылдық пен жігерлікті сарылып күтеді. Тіпті, ауырған шағында бір де бір рет хал-жағдайын сұрамайды.	Кинода Тастан: −Көкпардан келе жатып «беу, беу, Гауһартас» деп ән салуы; −Айлы түнде суға шомылуға Салтанатты алып баруы; −Салтанат сұлулық туралы сөз қозғағанда, әйелінің сұлу екенін мойындауы және оны Салтанаттың өзіне айтуы;

ISSN 2788-7979 (online)

	−Үйге келгенде үнемі Салтанаттың қайда екенін сұрап білуі; −Ауырғанда дәрігерге өзі шауып кетуі; −Ауырғанда хал-жағдайын сұрауы.

Кестеде көрсеткеніміздей, шығармадағы Ыбыш пен кинодағы Тастанның өз жарына деген қарым-қатынасында біршама айырмашылық бар. Жалпы шығармада Ыбыш пен Салтанаттың арасында үлкен алшақтық бар: өмірге көзқарастары, адаммен қарым-қатынасы, мінездері. Психология ғылымы тұрғысынан да адам өзіне лайықты адамды ғана тартады деген тұжырым мүлдем жоққа шығатындай. Мысалы, адамдардың жар таңдау себептерін анықтауға тырысқан алғашқы ғалымдардың бірі Зигмунд Фрейд өз теориясында адам өзіне өмірлік жарды қарама-қарсы жыныстағы ата-анасына ұқсатып таңдайды деген. Оның пікірінше, бірқатар бейсаналық процестерге байланысты балалар бұл тартымдылықты болашақта жар таңдауға ауыстырады, бұл қыздардың көбінесе әкелеріне, ал ұлдардың анасына ұқсас жар таңдауымен түсіндіреді [8, 128]. Шығармада жар таңдаудағы психологиялық заңдылықтарға қарама-қайшылықтар болған секілді.

Біріншіден, З. Фрейдтің зерттеуіне сүйенсек, Салтанат әкесіне ұқсас жар таңдауы шарт. Ал Салтанаттың ерке, еркін мінезіне қарап, оны қатал әке тәрбиеледі деу қиын.

Екіншіден, шығармада да, фильмде де балаларға таңдау құқығы берілмеген. Қазақы дәстүр бойынша ата-анасының таңдауына көнді делінген. Дегенмен, жастардың ішкі қарсылығы туралы да сөз болған жоқ. Немістің әлеуметтік психологы З. Зидлердің пікірінше, отбасын құрған адамдар бір-бірін танымаса да, неке жарын таңдау үрдісін сүзгілеу (фильтрлеу) әрекеттері өзімен-өзі жүреді екен. Адамдар байқамаса да, алдымен әлеуметтік жағдайлары ұқсас адамдар қосылады, екіншіден психологиялық тұрғыда бірін-бірі толықтыратын адамдар қосылады екен [9, 198]. Сондықтан да, шығарманың соңына дейін оқырманда үміт болады. Ыбыш өзгеріп, әйеліне мейірімін көрсетер деген сенім болады. Салтанат: «Мен жар сүюден бақытты емеспін. Қосылмай тұрғанда Ыбышты үш-ақ рет көрдім ғой. Бірінде – ол қарсы жолығып, қасындағы кісілермен әлдене жайлы сөйлесіп қала берді. Екіншісінде – біздің үйге көкпар әкеліп тастағанда, үшіншісінде – айттыра келгенде. Енді ақталып кетейін, алғашқы кезде біртүрлі жылы көрінді және оның бойында ерге тән қаталдық, батылдық, жігерлілік жатқан секілді еді. Бірақ оның бойында біріншісі ғана бар екен...», − деген болатын. Алайда осы ойына қарамастан, Ыбыш пен Салтанат мүлдем бір-бірін ұнатпаған болса, қосылмас еді. Өйткені, Салтанат Қайыркенге сол махаббатты, бақытты Ыбыштан, оның бойындағы қаталдықтан іздейтінін айтқан болатын. Ыбыш та шығармада жігерлі, алған бетінен қайтпайтын, қойға қасқыр шауып жатса да жайбарақат, өзінің бабымен жүретін адам ретінде суреттелген. Егер де Салтанат мүлдем көңіліне жақпаса, оның қарсы шығары анық.

Мүмкін шығарманың Салтанаттың өлімімен аяқталуының себебі осында шығар. Себебі, жар таңдауда психологиялық қайшылықтар бар. Сол себепті автор Салтанат сияқты қыздың мынадай ортада өмір сүруі мүмкін емес екеніне әкеліп тірегендей. Алайда, Швейцариялық психолог, ойшыл К.Г. Юнг әдебиеттегі психологиялық талдаулардың жаңа бағытын ұсына отырып, ұжымға тән психологизмнің жалпыадамзаттық сананың астары мен оның өзгеріске ұшырамаған образды түрінен, яғни архетиптен іздейді. Бұл тұста Юнг: «адамды психология ғылымы мен көркем әдебиет екі түрлі бағытта және екі түрлі мақсатта зерттейтінін, әдеби шығармаға психологиялық әдістememен келу бір басқа да әдеби көркемдік тұрғыда талдау мүлдем өзге өрнекте өрістейтінін ескертеді» [10, 105]. Олай болса, Дулат Исабеков осы шығарма арқылы, оқиғалар қайшылығы, кейіпкерлердің жанжалдары арқылы отбасылық құндылықтардың құлдырау себептерін, ата-ана тәрбиесінің бала өміріндегі рөлін, қазақы болмыстың қоғам дамуына орай өзгеруі керектігін, адамдардың рухани жақындығы мен алшақтығын жеткізгісі келген секілді. Ең маңыздысы, бүгінгі күнге дейін актуалды болып отырған қазақ әйелдерінің тағдыры, қазақ санасында қалыптасқан ер адам мен әйел адамға тән

ISSN 2788-7979 (online)

стереотиптердің, бесіктен тәрбие беретін аналардың қоғамдағы беделінің өзгеруі қажет екендігін меңзейді. Автор адам тағдыры арқылы өз қоғамының айнасы бола білді. Бұл тұрғыда З. Қабдолов: «Адам тағдыры – жазушы үшін шығарма арқауы ғана емес, өмірді танудың өзгеше тәсілі де: өмірде көрген тірі адамдар туралы, олардың хал-күйі, кескін-кейпі туралы тебірене, толғана ойланудан көбіне суреткердің сол адамдар өмір сүрген қоғам туралы көзқарасы қалыптасады, нәтижесінде сол қоғамдық шындықты көркем жинақтау мақсатындағы творчестволық әрекеті басталып кетеді» [11, 119], − дейді.

Ал фильмде жоғарыда талданған Тастан мен Салтанат арасындағы осы алшақтықты режиссер сейілткен сыңайлы. Шығармада Ыбыштың жігерлігі, батылдығы, қаталдығы, адамдармен, әйел затымен қарым-қатынасы қатыгездікке бағытталып суреттелсе, кинода оның қайырымы да бейнеленген, нағыз ер адамға тән байсалдық, тұрақтылық, батылдық сынды қасиеттерді бойына жинаған, сұлу ат, сұлу келіншегі бар сері жігіттей суреттелген. Тастан сұлулықты жақсы көретін, бағалайтын кейпімен тартымды. Әйелінің сұлулығын да бағалайды. Фильмде Салтанат пен Тастанның диалогында:

Салтанат: − Сұлулықты сен де ұнатасың, астыңдағы атың да сұлу, ертоқымы қандай, маңдайына шашақ жасап бер деп сұрап жүрсің, ал айналаңдағы сұлулықты аңғармайсың. Маған көңіл де бөлмейсің, − деп назын жеткізеді.

Тастан: − Көзге көрініп тұрса, неге аңғармайық, неге көңіл бөлмейік.

Салтанат: − Ал мен сұлу емеспін бе?

Тастан: − Сен әйелімсің. Ал менің әйелімнің сұлу болмауына құқы жоқ, − деген сөздері кейіпкер Тастанның қаталдығын жұмсартып тұрғандай, Салтанатты бағалайтынын көрсетіп тұр емес пе!? Әйеліне деген сезімі бірнеше эпизодта суреттелгендігі туралы жоғарыдағы кестеде көрсеттік. Осы эпизодтар психология ғылымының зерттеулеріне сай, екеуінің бас қосуы кездейсоқтық емес екендігін дәлелдей түседі. Бірақ тату-тәтті отбасы болуына түрлі факторлардың жетіспеушілігі әсер етті.

Психология ғылымдарының докторы, профессор С.В. Ковалев некеге тұру кезінде сүйіспеншіліктен басқа, рухани жақындықты, материалдық көзқарастарды, психологиялық сәйкестік пен моральдық құндылықтарды ескеру маңызды екенін көрсетеді. Ол өз шығармасында некеде тек ыстық сезіммен ғана емес, өзіне ғана тән мінезі, темпераменті, жеке ерекшеліктері бар шынайы адаммен өмір сүру керектігін ұмытып кететінін айтады. Сондықтан екі тұлғаның бірігуі әрқашан біртұтас «Біздің» құрылуына әкелмейді [9]. Ғалымның пікіріне сүйенсек, шығарма да, фильмде де Тастан мен Салтанаттың арасында рухани жақындықтың болмағанын көрсетеді. Сөз өнерінде психологиялық тұрғыдағы жақындық осы рухани болмыс арқылы берілген. Себебі, адамның рухани болмысы − адам психологиясының айнасы. Әдебиеттегі психологизмді терең зерттеген ғалым Б. Майтанов: «Адамның рухани әлемі оның мінез-құлқы, қам-қарекетімен тамырлас болмай, психологиялық талдау мақсаты толық орындалмайды» [5, 8], − дейді. Сондықтан кейіпкерлердің рухани әлеміне терең үңілдік. Дулат Исабеков өз кейіпкелерінің психологиялық ерекшелігін әртүрлі тәсілдер арқылы берген. Фильмде де осы ерекшеліктер барынша сақталған.

Біріншіден, өнерге деген көзқарас. Қайыркен мен Салтанат өнердің нәзік түрін, яғни адамның сезімін дыбыстық формада беретін әнді, әуенді, күйді және сөз өнерін сүйді. Тастан да өнерді сүйді, бірақ ол батырлыққа, батылдыққа, шыдамдылыққа,ептілікке баулитын өнерді, қазаққа ғана тән ойын түрі көкпарды сүйді. Шығармада да, фильмде де Салтанат пен Тастанның рухани байланысының әлсіздігі осы тұстан көрінеді. Дегенмен, фильмде Тастан мен Салтанаттың сұлулық туралы диалогы екеуінің арасын жұқа, әлсіз жіппен байлап тұрғандай.

Жалпы шығарманы экранизациялауда музыканың рөлі ерекше. Ал кейіпкерлердің әнді сүюі бұл құбылысты нығайта түседі. Әннің мәтіні, әуені кейіпкердің психологиялық ерекшеліктеріне сәйкестендіріліп алынған. Дулат Исабеков «Гауһартас» туындысының жазылу тарихын айтқанда, туған жерге деген сағыныш туралы айтады. Фильмнің бүгінгі күнге дейін көрерменнің көкейінде болуының да сыры − автордың сағынышынан туындаған нағыз қазақ болмысының суреттелуінде. Ал сол сағыныш қай кезде пайда болды? Әнді естігенде.

ISSN 2788-7979 (online)

Әннің әр жолынан Салтанаттың бейнесін көруге болады. Фильмдегі Салтанаттың бейнесінен әннің сәтті экранизацияланғанын байқаймыз. «Кино өнеріне кіріспе» кітабының «Кино және музыка» бөлімінде ән әлеуетті, жемісті алғышартты, тіпті хикаяттағы кейбір нақты қайталанатын сәттерді ұсынғанына қарамастан, екі өнер формасының уақыт шкаласы бір-біріне сәйкес келе бермейтіндігі туралы айтылады [4, 619]. «Гауһартас» фильмінде ән табиғатпен жарасып, сұлулық тек Салтанаттың келбетімен емес, қазақ жерінің табиғатымен ұштастырылған, уақыт шкаласы сәйкестендірілген. Төмендегі кестеден фильм мен шығармада орындалған әндер мен ән арқылы берілген кейіпкердің жан дүниесі салыстырылды.

№2 кесте. «Ән арқылы кейіпкерлер психологиясын талдау»

	Орындалған әндер	Ән арқылы берілген кейіпкерлердің психологиялық ерекшеліктері
«Гауһартас» шығармасы	«Гауһартас» әнінің орындалуына Қайыркен мынадай баға берген болатын: Салтанат әннен өзге дүниенің бәрін мүлде ұмытып кеткен секілді. Ол бірде көк аспанға шалқалай қарап, дәл төбесінде шырылдап тұрған бозторғайдан көз алмай әндетеді, енді бірде ерке қызының нәзік үніне тамсанып, көзін жұмып, кең даласын түп-түгел құшағына сыйдырып алғысы келгендей екі қолын жайып тастап, айналасына таусылмас махаббатпен мейірлене қарайды. Осы даладағы сұлулық біткен Салтанаттың кеудесіне кеп құйылып жатса, оның өн бойындағы сұлулық көмейінен ән боп төгіліп, төңіректі жаңа леп, жаңа нұрға бөлеп тұрған сияқты.	Бұл жолдарда автор кейіпкерінің образын психологиялық сыртқы симптомдар, денесінің және іс-әрекетінің поэтикасымен, емеурінімен, ишарасымен танытады. Салтанаттың сезімталдығын оның ән айтқандағы іс-қимылы, табиғатпен байланысы, әннен өзгені ұмыта беріліп айтуы арқылы берді. Ол сүйсе, бар жанымен, тәнімен сүйетінін түсіндірді. Салтанаттың ішкі сұлулығын, жан-жағына деген махаббатын, әр адамды сол күйінде қабылдай, сүйе алатынын да «кеудесіне құйылған сұлулықтық көмейінен ән болып төгілумен» бейнелейді. Салтанат Ыбыштың қаталдығын қабылдай алғанымен қанша ұрысып тастаса да, көп ренжімейтінінен елемейтінін байқалды. Бұл оның адамды қабылдай алуы еді.
	«Жеңешемнің әні»: Еркін дала еркесі, Әнді сүйген жеңеше-ай. Бақытым деп қатыгез Жанды сүйген жеңеше-ай. Жабырқаған өмірге Наз әкелген жеңеше-ай. Тұнжыраған көңілге Жаз әкелген жеңеше-ай. Періштесі ең аспанның, Қондың қайтіп, жеңеше-ай? Біздерге арнап әніңді Келдің бе айтып, жеңеше-ай. Тағы өзіңе жыр арнап, Толғанайын, жеңеше-ай. Азырқанбай қабыл ал, Айналайын жеңеше-ай!	Қайыркеннің берген бағасы арқылы Салтанаттың бойындағы тұрақтылықты, күйеуінен намысқа тиер сөз естісе де, қаталдықты сезінсе де ашуға берілмей, бақытын сол қаталдықтан табуға бел буатын қайсарлық пен тұрақтылықты, адаммен тіл табыса алу шеберлігін көрсетеді. Солай бола тұра, оның ән орындалған уақыттағы көз жасы оның сезімталдығы мен ұяңдығын танытады.
«Гауһартас» фильмі	«Гауһартас» әнінің орындалуының экранизациясында дәлдік сақталған. Табиғат көрінісі, Қайыркеннің ынтығып тыңдауы, көзқарасы, құлап-	Экранизация барысында әннің орындалуы, әуен, табиғаттың әнмен бірге тербелуі Салтанаттың сезімталдығын, жан-жағына нұр

ISSN 2788-7979 (online)

	сүрініп, Салтанаттан тағы ән айтуын сұрауы. Шығармада Салтанаттың жан-дүниесі Қайыркеннің суреттеуімен беріледі, фильмде де Қайыркеннің іс-әрекеті, эмоциясы арқылы және Салтанаттың сыңғырлаған дауысы арқылы, табиғаттың керемет көрінісімен ұштастырыла беріледі.	шашып, адамды баурап алатындығын көрсетеді. Бұл тұста да Қайыркен екеуінің диалогында оның Тастанға ән айтып, оның қарсылығын оңай қабылдағанын, ешқандай өкпе, реніштің жоқтығын сездіреді. Режиссер сол диалог арқылы Салтанаттың әр адамды тұлға ретінде сыйлап, әр тұлғаға тән мінезді түсініп, қабылдай алатынын көрсете білді.
	Фильмде «Жеңешемнің әні» мәтіні дәл сол қалпында алынған.	Фильмде қайнысының жеңешесіне берген бағасынан әннің мәтіні арқылы ғана емес, сонымен қатар Салтанаттың қайсарлығын, тұрақтылығын, әнді тыңдағанда біресе күліп, біресе мұңаюынан-ақ байқаймыз. Ал ұяңдығын, қарапайымдылығын ән біткен бойда барлық фокусты Қайыркеннің өзіне бұра салуынан, оның ақындығына, ән айту шеберлігіне бұрғанынан байқаймыз.

Екіншіден, кейіпкердің табиғатпен байланысы. Қайыркен мен Салтанат табиғаттың әр тылсым күшін сезінді. Салтанат әнді «даладан, таудан, құрайдан» іздейтін. Қайыркеннің атынан баяндалатын шығармада автор табиғатты, Аршабайды суреттеу арқылы оның ішкі жан-дүниесін жеткізе білді. Көркем шығармадағы психологиялық талдаулардың бірі – «тура» талдауды шебер қолданған автор кейіпкерінің жан дүниесіндегі өзгерістерді көркемдік таным тұрғысынан танып білу, яғни ішкі сөз, қағытпа түрі, өзін-өзі бақылау, ойша елестету, ішкі монолог, еске алу және елестету секілді талдаулар арқылы жеткізген. Аршабайдың табиғатын суреттегенде Қайыркеннің табиғатты жан-тәнімен сезіне алатын сезімталдығын байқаймыз, Салтанаттың сұлулығын айтса да, тойдағы ойын-сауықты айтса да, көкпар ойыны туралы айтса да, Аршабай табиғатымен параллель суреттейді. Фильмде бұл суреттеулердің барлығы экраннан көрініс тапқан. Фильмнің басынан бастап табиғаттың сұлу көрінісі назар аудартады. Фильмде Салтанаттың сезімталдығын оның ән айтқандағы, айлы түнде суға шомылғандағы сұлу табиғаттың көрінісімен берсе, еркіндігі мен сезімталдығын фильмнің әр фрагментінде: ән айтқанда, күреңге мініп қасқырға шапқанда шебер көрсеткен. Бұл тұста түпнұсқада психиканы берудегі сыртқы психологиялық сыртқы қимыл көріністері секілді көркемдік, психологиялық детальдарға мән беру, оның басқа да түрлерін қолдану арқылы жеткізілген [12, 56]. Жоғарыдағы кестеде психологиялық талдаудың бұл түрлеріне мысалдар келтірілді.

Салтанаттың сырқаттануына алып келетін табиғи құбылыс та алдын ала үрей туғызады. Автор табиғаттың ең қолайсыз сәттерін Салтанаттың дертімен ұштастырып, соңын оның өлімімен аяқтады. Ал фильмде нөсерлі жаңбырдан суық тигізген Салтанат сырқатынан айыға алмай, ауруханаға түсті.

ҚОРЫТЫНДЫ

Кинематография − танымал мәдениеттің өнімі ретінде қоғамның көзқарастары мен идеалдарын бейнелейтіндіктен, үлкен назар аударуға тұрарлық. Әр фильм белгілі бір мәдениетке жатады және соған сәйкес дамиды. Олар біздің құндылықтарымызды және қоғамда қалай өмір сүретінімізді көрсетеді. Фильм бізге нақты өмірде адамдармен қарым-қатынас жасағаннан гөрі не ойлайтынымызды және сезінетінімізді анық көрсете алады [13]. Адам трагедиясы − уақыт қасіреті, халық қайғысымен желілес. Адам – тарихи, әлеуметтік объект қана емес, психологиялық, биологиялық субъект [5, 38]. Ж. Аймауытовтың «Ақбілегі», М. Дулатовтың «Шолпаны», Д. Исабековтің «Салтанаты» − осындай психологиялық субъект. Олардың миссиясы – жаулық жамылғандардың қазақ халқының түсінігіндегі тұрмысын,

ISSN 2788-7979 (online)

тағдырын өзгертуге үлес қосу. Ал экранизация − осы миссияның орындалуына үлкен үлес қосуда. Жоғарыда айтқанымыздай, бүгінгі күннің ұрпағы − визуал (көру арқылы есте сақтайды). Сондықтан әр шығарманың экрандағы көрінісі маңызды.

Режиссердің алдында түпнұсқаның сақталуы, не сақталмауы деген үлкен сұрақ болады. Бұл дәлдікті айқындайды, дәлдік не бар, не жоқ. Оқиғамен байланысып, жымдаспайды деген оймен кейіпкерді алып тастау немесе оны өзгеше суреттеу бар. «Гауһартаста» барлық кейіпкерлер сақталған, айтылмақ ой жеткізілген, тек жеткізу барысында кейбір кейіпкерлермен байланысты оқиғаларға өзгерістер енгізген. Мысалы Әскербектің фильмдегі рөлі жоғарырақ. Бұл тұста заманның талабына сай, саясаттың шеңберінде режиссер мәдени дамудың артықшылықтарын, көппен бірге бригада болудың артықшылығын көрсетуге тырысқан. «Фильмде автор көздеген құрылымдық таңдаулардың фильмде көрініс табуы сәтті экранизацияны көрсетеді» [14]. Сөз өнері мен кино әлеміндегі баламаларды табу жағы сәтті шыққан. Мысалы, шығармада көркем сөзбен жеткізілген Салтанаттың еркелігі, еркіндігі, ұяңдығы кинода Қайыркен мен Салтанаттың бір-ақ диалогынан аңғарылады.

«Өнер туындысы эстетика заңдылықтары бойынша жасалмайды, бірақ оларды білу кез келген көркемдік әрекетті бағалау үшін қажет және бұл жағдайда суретші мұндай бағалауды елемеуге болмайды, әйтпесе оның туындыларының эстетикалық жарамдылығына күмән туындайды» [15]. Шығарманы экранизациялау барысында эстетикалық тұрғыда барлық талаптар сақталған. Көркем мәтіннің сахналық және кинематографиялық интерпретациясы оны түбегейлі басқа тілге қайта кодтаудан тұрады. «Гауһартасты» экранизациялауда сөз көрермен тіліне сәтті аударылған. Сол себепті де күні бүгінге дейін фильм өз құндылығын жоғалтқан жоқ.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Симбирцева Н. А. Экранизация визуалды мәтін ретінде: мәселені тұжырымдау бағытында/ Орал федералды университетінің хабаршысы, 1-серия, Білім, ғылым және мәдениет мәселелері. 2013, №3 (116), 148-154 беттер. http://elar.urfu.ru/handle/10995/21684
2 Klaudia H. Y. Lee Audience Response and from Film Adaptation to Reading Literature / CLCWeb: Comparative Literature and Culture, 2016, https://doi.org/10.7771/1481-4374.2957
3 Буза А. Г. Оқу ақпаратын қабылдаудың психофизиологиялық ерекшеліктері // VI халықаралық студенттердің ғылыми конференциясы: «Студенттік ғылыми форум – 2014». https://scienceforum.ru/2014/article/2014007295
4 Бордуэлл Д., Томпсон К., Смит Д. Кино өнеріне кіріспе. – Алматы: «Ұлттық аударма бюросы» қоғамдық қоры, 2020. − 728 б.
5 Майтанов Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. – Алматы: Санат, 1996. – 336 б.
6 Torres-Toukoumidis A., Leon-Alberca T., Henriquez-Mendoza E. Echoes of the gothic: transmedia reinterpretions of Edgar Allan Poe’s legacy in independent films and video games/ Humanities and Social Sciences Communications, 2024 (846) https://doi.org/10.1057/s41599-024-03370-1
7 Висконти Л. Мақалалар. Куәлік. Мәлімдеме // құрастырған, редакциялаған және пікірлер авторы Козлов Л.К. – Мәскеу: Искусство, 1986. – 302 б.
8 Фрейд З. Психоанализге кіріспе: дәрістер. – Мәскеу. СМУ, 2007. – 480 б.
9 Ковалев С. Нейролингвистикалық бағдарламалау негіздері. Адам кемелдігіне кіріспе: оқуға арналған нұсқаулық. – Мәскеу. Твои страницы, 2011. – 208 б.
10 Юнг К. Психология және поэтикалық шығармашылық. – Мәскеу. Политиздат, 1991. – 366 б.
11 Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы. Өлке. 2014. – 495 б.
12 Байтұрсынов А. Бес томдық шығармалар жинағы. 1-том. – Алматы. Жазушы, 1987. – 336 б.
13 Afifulloh M. Producing Power: Dennis Hume Wrong’s Perspective on Gender in Contemporary Indonesian Cinema/ RedFame, №3, 2024. https://doi.org/10.11114/smc.v12i3.6983
14 Trashchynskaya-Stsiapushyna T. Adaptations of Chekhov’s A Boring Story in Polish Cinema / Slavia Meridionalis 24, 2024 https://orcid.org/0009-0003-3414-3798

ISSN 2788-7979 (online)

15 Nurgali K., Suleimenova Sh. Bogdanova Y. Conflict and ways of indivdualising mass images in early Kazakh pose/ Journal of Language and Linguistic Studies, 2021. 7(3), 1277-1289. https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/3146

Материал 04.11.2024 баспаға түсті

Экранизация повести Д. Исабекова «Гаухартас»: психология героев

К.С. Досанова[1], Е.М. Солтанаева[1]
[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050010, Республика Казахстан

В статье рассматривается достоверность экранизации романа Д. Исабекова «Гаухартас», анализируется психология героев, сделаны научные выводы. Цель, основное направление и идея исследования − путем сравнения и анализа произведения «Гаухартас» и фильма установить, сохранилась ли точность в психологии героев. Подтверждена важность передачи увиденного и услышанного писателем фактов в изложении, позиции мышления, принципов описания, особенностей подачи идеи в процессе экранизации.

Научная значимость произведения в том, что аналитические работы помогают передать точность сохранения произведения, оригинальную мысль и психологию героев при экранизации. Анализ, итоги и вывод работы: литература – духовное достояние каждого народа, наследие, раскрывающее природу и психологические особенности народа, наглядно показывающее его развитие и проблемы. При экранизации любого литературного произведения важно точно передать ту главную мысль, которую хотел донести писатель.

Ценность исследования заключается в наводящем на размышления анализе того, что, если идентичность казахского народа не искажена, а социальные проблемы ясны, то будет легче найти их решения. На этом этапе определяется важность передачи творений из поколения в поколение, которые являются зеркалом общества.

Ключевые слова: точность, экранизация, оригинал, сравнение, психологизм, прямое описание.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1 Симбирцева Н. А. Экранизация как визуализированный текст: к постановке проблемы / Известия Уральского федерального университета, сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры. 2013, №3 (116), с.148-154 http://elar.urfu.ru/handle/10995/21684

2 Клаудия Х. И. Ли Реакция аудитории и от адаптации фильма к чтению литературы / CLCWeb: Сравнительная литература и культура, 2016. https://doi.org/10.7771/1481-4374.2957

3 Буза А.Г. Психофизиологические особенности восприятия учебной информации// VI Международная студенческая научная конференция «Студенческий научный форум – 2014». https://scienceforum.ru/2014/article/2014007295

4 Бордуэлл Д., Томпсон К., Смит Д. Введение в искусство кино. – Алматы: Общественный фонд «Национальное бюро переводов», 2020. − 728 с.

5 Майтанов Б. Казахский роман и психологический анализ. – Алматы: Санат, 1996. – 336 с.

6 Torres-Toukoumidis A., Leon-Alberca T., Henriquez-Mendoza E. Echoes of the gothic: transmedia reinterpretions of Edgar Allan Poe’s legacy in independent films and video games/ Humanities and Social Sciences Communications, 2024 (846) https://doi.org/10.1057/s41599-024-03370-1

7 Висконти Л. Статьи. Свидетельство. Высказывание//сост.,ред.и авт.комментариев Козлов Л.К. – Москва: Искусство, 1986. – 302 с.

8 Фрейд З. Введение в психоанализ: лекции. – Москва. СГУ, 2007. – 480 с.

ISSN 2788-7979 (online)
9 Ковалев С. Основы нейролингвистического программирования. Введение в человеческое совершенство: учебное пособие. – Москва. Твои страницы, 2011. – 208 с.
10 Юнг К. Психология и поэтическое творчество. – Москва. Политиздат, 1991. – 366 с.
11 Кабдолов З. Искусство слово. – Алматы. Ольке. 2014. – 495 с.
12 Байтурсынов А. Сборник сочинений в пяти томах. Том 1. – Алматы. Жазушы, 1987. – 336 с.
13 Afifulloh M. Producing Power: Dennis Hume Wrong's Perspective on Gender in Contemporary Indonesian Cinema/ RedFame, №3, 2024. https://doi.org/10.11114/smc.v12i3.6983
14 Trashchynskaya-Stsiapushyna T. Adaptations of Chekhov's A Boring Story in Polish Cinema / Slavia Meridionalis 24, 2024 https://orcid.org/0009-0003-3414-3798
15 Nurgali K., Suleimenova Sh. Bogdanova Y. Conflict and ways of indivdualising mass images in early Kazakh pose/ Journal of Language and Linguistic Studies, 2021. 7(3), 1277-1289. https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/3146

Материал поступил в редакциюжурнала 04.11.2024

Screen adaptation of D. Issabekov's story "Gaukhartas": psychology of heroes

K.S. Dossanova[1], Y.M. Soltanayeva[1]
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan

This article examines the authenticity of D. Issabekov's novel Gaukhartas in its film adaptation, focusing on the psychological depth of the characters and drawing scientific conclusions based on comparative analysis. The study aims to determine whether the film adaptation preserves the psychological accuracy of the characters as depicted in the original literary work.

The research highlights the importance of the writer's role in maintaining key thematic elements, narrative techniques, and character portrayals during the adaptation process. Particular attention is given to how the author's observational approach, descriptive principles, and presentation of ideas are translated into film. The study's scientific significance lies in its analytical approach, which helps maintain fidelity to the original work while effectively conveying the characters' psychological depth.

The findings emphasize that literature serves as the spiritual and cultural heritage of a people, reflecting both societal development and challenges. In adapting literary works to film, it is crucial to preserve the core message intended by the author. The study underscores the idea that an accurate representation of Kazakh identity and social issues in cinematic adaptations contributes to a more profound understanding of societal dynamics and facilitates meaningful discourse. Ultimately, the research highlights the importance of preserving literary works as a reflection of society and passing them down through generations.

Key words: accuracy, film adaptation, original, comparison, psychologism, direct description.

REFERENCES

1 Simbirceva N.A. Ekranizaciya kak vizualizirovannii tekst: k postanovke problemi [Ekranizaciya kak vizualizirovannii tekst: k postanovke problemi] / Izvestiya Uralskogo federalnogo universiteta_ ser. 1_ Problemi obrazovaniya _ nauiki i kulturi. 2013 №3 (116), s.148-154 http://elar.urfu.ru/handle/10995/21684 [in Russian]
2 Klaudia H.Y.Lee Audience Response and from Film Adaptation to Reading Literature / CLCWeb: Comparative Literature and Culture, 2016. https://doi.org/10.7771/1481-4374.2957 [in English]
3 Buza A.G. Psihofiziologicheskie osobennosti vospriyatiya uchebnoi informacii [Psychophysiological features of perception of information] // VI Mejdunarodnaya studencheskaya nauchnaya konferenciya «Studencheskii nauchnii forum – 2014» https://scienceforum.ru/2014/article/2014007295 [in Russian]

ISSN 2788-7979 (online)
4 Borduell D., Tompson K., Smit D. Kino önerine kirispe [Introduction to Filmmaking]. – Almati. «Ūlttiq audarma byurosi» qoğamdyq qory.− 2020. − 728 b. [in Kazakh]
5 Maitanov B. Qazaq romani jäne psihologiyaliq taldau [Kazakh novel and psychological analysis). – Almati. Sanat. 1996. – 336 b. [in Kazakh]
6 Torres-Toukoumidis A., Leon-Alberca T., Henriquez-Mendoza E. Echoes of the gothic: transmedia reinterpretions of Edgar Allan Poe's legacy in independent films and video games/ Humanities and Social Sciences Communications, 2024 (846) https://doi.org/10.1057/s41599-024-03370-1 [in English]
7 Viskonti L. Stati. Svidetelstvo. Viskazivanie (Articles. Evidence. Statement)// sost.red.i avt.kommentariev Kozlov L.K. – Moskva. Iskusstvo.1986. – 302 s. [in Russian]
8 Freid Z. Vvedenie v psihoanaliz: lekcii (Introduction to psychoanalysis:lectures). – Moskva. SGU.2007. – 480 s. [in Russian]
9 Kovalev S. Osnovi neirolingvisticheskogo programmirovaniya. Vvedeniya v chelovecheskoe sovershenstvo (Fundamentals of neurolinguistic programming. Introduction to Human Excellence):uchebnoe posobie. – Moskva. Tvoi stranici. 2011. – 208 s. [in Russian]
10 Yung K. Psihologiya i poeticheskoe tvorchestvo (Psychology and poetic creativity). – Moskva. Politizdat. 1991. – 366 s. [in Russian]
11 Qabdolov Z. Söz öneri (The art of words). – Almati. Ölke. 2014. – 495 b. [in Kazakh]
12 Baitūrsinov A. Bes tomdiq shiğarmalar jinağı (Collection of essays in five volumes. Valume 1). 1-tom. – Almati. Jazushi.1987. – 336 b. [in Kazakh]
13 Afifulloh M. Producing Power: Dennis Hume Wrong's Perspective on Gender in Contemporary Indonesian Cinema/ RedFame, №3, 2024. https://doi.org/10.11114/smc.v12i3.6983 [in English]
14 Trashchynskaya-Stsiapushyna T. Adaptations of Chekhov's A Boring Story in Polish Cinema / Slavia Meridionalis 24, 2024 https://orcid.org/0009-0003-3414-3798 [in English]
15 Nurgali K., Suleimenova Sh. Bogdanova Y. Conflict and ways of indivdualising mass images in early Kazakh pose/ Journal of Language and Linguistic Studies, 2021. 7(3), 1277-1289. https://www.jlls.org/index.php/jlls/article/view/3146 [in English]

Received: 04.11.2024

МРНТИ 17.07.41 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp233-246

И.Г. Минералова[1], К.Р. Нургали[2], А.Р. Тулгабекова[2], С.К. Токсанова[2]
[1] Московский педагогический государственный университет, Москва, 119435, Россия
[2]Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан

ДОКУМЕНТАЛЬНОЕ И ХУДОЖЕСТВЕННОЕ В РУССКИХ И КАЗАХСКИХ ПОВЕСТЯХ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Данная статья посвящена сравнительному анализу документальных и художественных элементов в русских и казахских повестях второй половины XX века. Анализируются сходства и различия в подходах авторов к созданию жанровых форм. Исследование основано на контенте литературных журналов и произведениях писателей, представляющих русскую и казахскую литературы, таких как В. Быков, Ч. Айтматов, М. Ауэзов и других. В статье рассматриваются русские и казахские документальные повести в контексте авторских жанровых определений, относимые к мемуарной и документальной прозе. Статья содержит анализы повестей авторов, творчество которых было изучено очень мало, и заключения о том, что авторские жанровые обозначения не всегда поддаются

ISSN 2788-7979 (online)

строгому структурированию и определению. Вместе с тем представлены авторские жанровые формы повести. Журналы по своей природе объединяют элементы литературы и публицистики, создавая пространство для синтеза жанровых форм. Это приводит к появлению в их содержании очерков, эссе, документальных статей и других жанровых вариаций. В завершение авторы подчеркивают эволюцию жанра повести, анализируя его внутренние трансформации и приводя примеры различных авторских интерпретаций в контексте разных жанров.

Ключевые слова: документальная проза, художественная проза, жанровые формы, русский и казахский литературный процесс, мемуаристика.

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Осмысление истории – одно из ведущих направлений, в котором работают писатели. В этой связи в иследовании вопросов литературы всегда актуальным остается то, каким образом соотносится документальное и художетвенное. Осмысление истории – одно из ведущих направлений, в котором работают писатели. В этой связи в исследовании вопросов литературы всегда актуальным остается то, каким образом соотносятся документальное и художественное.

Изученность рассматриваемой темы исследования следует разделить на несколько значимых частей. Дискуссии о природе жанра, его сосуществовании, определении и разграничении возникли задолго до нас.

Повесть на сегодняшний день является уже устоявшимся жанром, который был исследован многократно, в частности и в русской литературоведческой традиции. Слово «повесть» берет начало из древности. Многие произведения древнерусской литературы названы повестями, поскольку повествуют нам о событиях и героях. Среди них есть переводные повести, русские обработки заимствованных повестей, оригинальные повести (Орлов). Изначально оригинальные древнерусские повести носили легендарно-исторический характер, позже они развиваются в историко-эпическом («Повесть о Царь-граде», 15 в.; «История о Казанском царстве», 16 в., и др.) и историко-биографическом («повесть о Петре и Февронии Муромских» 15-16 вв., «повесть о дворянке Юлиании Лазаревской» 17 в.) направлениях [1].

Вопросы жанровых разграничений, классификация, типология жанров часто становятся предметами обсуждений еще в трудах Белинского В.Г. и Сиповского В.В. «В русской литературе повесть еще гостья, но гостья, которая, подобно ежу, вытесняет давнишних и настоящих хозяев из их законного жилища» - как пишет Белинский. Ведь в этот самый период происходит становление повести как отдельного жанра в русской литературе.

Определение и особенности жанра обширно представлены в трудах Г.Н. Поспелова. Вместе с тем определение повести как жанра представлено в словаре литературоведческих терминов Тимофеева и Тураева. Идейно-сюжетный разборы повестей XX века представлены в работах С.А.Тузкова, Е.Б. Скороспеловой.

Повести также были изучены в рамках содержания «толстых журналов» в культурно-историческом аспекте на примере определенных произведений в журналах «Новый мир» и «Юность». Реже в исследованиях упоминаются журналы «Жалын», «Жулдыз».

ВВЕДЕНИЕ

Особый пик популярности жанра повести в творчестве прозаиков русской и казахской литературе приходится на вторую половину XX-го века. Повести встречаются в творчестве известнейших писателей В.П.Астафьева, В.Ф.Тендрякова, В.Быкова, В.П.Аксенова, Ч.Айтматова, М.Ауезова. Однако круг писателей, в творчестве которых присутствовали повести во много крат шире. Для второй половины XX-го века весьма важна и активность

ISSN 2788-7979 (online)

читателя. В этот период ведущую роль в литературном процессе сыграли литературные журналы.

На 1960-1980-е годы приходится расцвет журнальной эпохи, когда рассказы, повести, романы, очерки, стихи и другие литературные формы и жанры прежде появлялись на страницах литературных газет и журналов. Вместе с тем, это уникальный период развития русской и казахской литературы под общим куполом советской литературы.

Цель данной работы – анализ эволюции жанра повести в русской и казахской литературе второй половины XX века. Мы стараемся рассмотреть повесть не только как литературный жанр, но и как уникальный документ эпохи, отражающий исторические события и культурные изменения. Особое внимание при этом уделяем документальной составляющей жанра, его ценности как своеобразной хроники, фиксирующей значимые события советской истории и судьбы её участников. Задачи данного исследования включают:

Изучение жанровой специфики повести, где черты документальности взаимодействует с художественными элементами, создавая целостное произведение.

Исследование повести как отражения исторической эпохи позволяет понять, каким образом писатели через этот жанр передавали память о событиях, а также ценности и идеалы, присущие советскому обществу.

Мы можем проследить трансформации жанра повести в виде изменений, происходивших под влиянием политических и культурных процессов 1950-1980-х годов.

Таким образом, данное исследование направлено на то, чтобы продемонстрировать повесть не просто как повествовательный жанр, но как значимый источник культурной и исторической информации, преломляющую факты через призму авторских интерпретаций и личных воспоминаний.

В изучаемый нами период одними из самых читаемых журналов были «Новый мир», «Юность», «Жалын» и «Жулдыз», о чем свидетельствуют их значительные тиражи. Каждый из этих журналов внес свой вклад в развитие литературы. Во-первых, архивные экземпляры журналов представляют собой важный пласт литературного наследия. Во-вторых, на их страницах можно встретить произведения, которые больше нигде не публиковались. В-третьих, это простор как для исследования творчества писателей, так и для изучения особенностей литературы прошедшей эпохи.

Изучая содержание журналов, нельзя не отметить многонациональный и поликультурный характер литературы. Здесь стоит упомянуть и о развитии литературных связей. Так в журнале «Новый мир» были опубликованы повести и рассказы казахских писателей М.Ауезова, Т.Ахтанова, А. Сейдимбека, а в номерах журналов «Жулдыз» и «Жалын» публикуются переводы произведений Л.Н.Толстого, М.Ю.Лермонтова, А.И.Куприна, Е.А.Евтушенко.

Развитие жанра повести в СССР проходило на фоне масштабных политических и социальных перемен, что оказало непосредственное влияние на содержание и стилистические особенности произведений. Эти изменения способствовали тому, что повесть заняла особое место в литературе, став инструментом передачи коллективной памяти и отображения исторических событий.

Период «оттепели» (середина 1950-х — начало 1960-х годов), наступивший после сталинских репрессий и значительных потерь Второй мировой войны, стал важнейшим этапом в развитии литературного жанра повести. Это время обозначило переход от идеологически строгих и героических образов к более реалистичному изображению героев, стремящихся осмыслить собственный опыт и переоценить своё место в истории. В повестях того периода (например, в «лейтенантской прозе») особое внимание уделяется внутреннему миру героя, его моральному выбору и психологическим переживаниям. Такие произведения отразили новые настроения советского общества, которому было важно осмыслить недавнее прошлое и начать говорить о ранее запрещённых темах.

Период, который трактуется как эпоха застоя в советской литературе (1970-1980-е годы) с её цензурными ограничениями и стабильностью также нашла отражение в повестях.

ISSN 2788-7979 (online)

Литература того периода испытывала трудности с публикацией остросоциальных и критических произведений, но писатели всё же находили пути к выражению насущных проблем через иносказания, символику и исторические образы. В этот период появляются документальные и мемуарные повести, которые с помощью аллегорий и художественных приёмов обращаются к проблемам нравственности, духовного поиска и национального самосознания. Повести тех лет часто становились хроникой не только событий, но и ощущений, что можно видеть, например, в произведениях Виктора Астафьева и Чингиза Айтматова, которые затрагивали глубинные вопросы человеческого существования.

Наконец, в годы перестройки (вторая половина 1980-х годов) ослабление цензуры и свобода слова открыли перед писателями новые горизонты. Повести перестроечного периода получили возможность говорить о ранее табуированных темах, таких как сталинские репрессии, коллективизация, депортации народов и политические репрессии. На страницах журналов «Новый мир» и «Юность» публиковались произведения, исследовавшие трагические страницы истории, ставшие важной частью «возвращённой литературы». Писатели возвращались к личным воспоминаниям и документальным свидетельствам, создавая мемуарные и документальные повести, которые стали важным инструментом переосмысления и осознания исторического прошлого.

Таким образом, в разные исторические периоды жанр повести в СССР приобрёл уникальные черты, отражающие взаимодействие литературы с социальными и политическими процессами времени. Эти изменения определили повесть как жанр, сочетающий в себе художественное и документальное, и позволили авторам донести до читателя сложные, неоднозначные реалии советского общества.

Идейно-тематическое разнообразие литературы, в частности и повестей заслуживает отдельного внимания. Отпечаток накладывается самой историей, ведь XX принес немало потрясений и изменений в жизнь людей. В литературе периода конца 1950-х – середины 1980-х годов исследователями выделяются: военная, лагерная, деревенская, историческая, городская проза. В этот же период реабилитируется творчество писателей, чьи произведения известны под общим наименованием «возвращенная литература», например, романы и повести И.Есенберлина, А.И. Солженицына. В основном это связано с периодом «оттепели» 1950–1960-х годов. Однако существуют произведения, которые не так широко известны массовому читателю.

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Наличие всевозможных жанровых форм повести *(юмористическая повесть, сатирическая повесть, фантастическая повесть, документальная повесть)* дает повод обратиться к теории синтеза. Синтез, как основа всего и его диалектика, в понимании А.Ф.Лосева является единением двух противоположных явлений. Теорию синтеза во многом связывают с учением «о внутренней форме» А.А. Потебни. Образ идеи не ограничивается лишь текстом произведения, где, в свою очередь, авторская трактовка жанра играет важную роль [2].

Значимость авторской трактовки жанра обозначена в рамках изучения авторских жанровых форм. Несмотря на наличие уже имеющися видов и форм в литературе, каждый автор так или иначе, на основе уже имеющихся жанров преобразует что-то новове.

В данном ключе мы обращаемся к исследованиям мемуарности и документальности прозы. Проза 60-80-х годов XX столетия в русской литературе к тому же может носить и исповедальный характер. Сравнительно-сопоставительный анализ текстов позволил выявить общие тенденции и специфические особенности жанра повести в двух литературах.

В основе работы лежат методы сравнительно-сопоставительного анализа, контент-анализа, тематического и лингвистического разборов. Статистическая выборка включает произведения из литературных журналов «Новый мир», «Юность», «Жалын» и «Жулдыз», опубликованные в период с 1960 по 1980-е годы.

ISSN 2788-7979 (online)

Исследования литературного процесса в советской литературе также показывают, что взаимодействие художественного и документального в повести часто использовалось для формирования национальной идентичности. Как отмечают Дадабаева и Шарипова, использование исторических событий в художественных произведениях позволяло авторам не только фиксировать прошлое, но и конструировать его в определенном идеологическом ключе [3].

РЕЗУЛЬТАТЫ

Анализ публикаций показывает, что в русской литературе наблюдается доминирование повести как формы психологического осмысления событий («лейтенантская проза»), тогда как в казахской литературе повесть чаще использовалась для реконструкции исторических событий («повесть-хроника»). При этом авторские интерпретации жанра нередко включали гибридные формы, совмещая художественные и документальные элементы. Например, в повестях В. Быкова доминирует тема войны, в то время как произведения М. Ауэзова часто обращаются к этническим мотивам и коллективной памяти.

Политическая цензура 1970-х годов способствовала распространению иносказательной прозы, в то время как 1980-е годы стали периодом более открытого осмысления исторических событий. Документальная проза получила широкое развитие, что подтверждается ростом количества мемуарных публикаций. Важно отметить, что в этот период появилось более 200 публикаций, посвященных осмыслению Великой Отечественной войны и послевоенного периода в формате документальной повести.

Авторские жанровые формы повести, судя по подзаголовкам, весьма заметны в контексте других жанров и форм. В первую очередь, природа самих журналов предполагает синтезирование жанровых форм литературы и публицистики. Журнал – сам по себе изначально носит публицистический характер. Несмотря на ориентир под литературу, в редколлегиях наряду с писателями и деятелями литературы часто состоят журналисты.

Почти в каждом номере заметны очерки, эссе, статьи документального характера. Наряду с публицистическими текстами публиковались научные статьи и эссе, эссе с обзором произведений, критические эссе о литературных произведениях и об искусстве в целом. Так можно объяснить тяготение писателей к факту, к истории, к действительности, вместе с тем к субъективизму в их интерпретации.

Таким образом, на примере жанра повести можно рассмотреть внедрение мемуаристики и документалистики в казахскую и русскую прозу. Отсюда наличие жанровых форм повести: *повесть-быль, небольшая повесть в трех частях от первого лица, бригадная повесть, повесть из давних времен о подлинных событиях и некоторых догадках, повесть без вымысла, повесть о друге, деректі повесть, документті повесть, деректі әңгіме, болған оқиға, болған әңгіме.*

Мемуаристика и документалистика – два схожих, но в то же время отличающихся друг от друга направления. В обоих случаях опорой служат невымышленные события и факты, подтвержденные документальными источниками. Следовательно, в мемуарной и документальной прозе содержится минимум художественного вымысла, однако им присуща ретроспективность, выраженная в двух временных перспективах: «как было тогда – как теперь» [4].

Еще одной особенностью мемуарной и документальной прозы является субъективизм автора, однако здесь проявляются различия. Мемуарная проза, как правило, основывается на личной памяти автора, поскольку он был участником описываемых событий. В то время как документальная проза базируется на документах, фактах и свидетельских показаниях, поскольку автор зачастую не является непосредственным участником произошедшего.

Разделение «документальной прозы» и «мемуарной прозы» представляется вполне логичным. Поэтому при изучении влияния мемуаристики и документалистики на жанр повести следует различать мемуарные и документальные повести.

ISSN 2788-7979 (online)

Исходя из изучения содержания журналов, можно отметить разницу в авторских составах. Так, в традициях журналов «Жулдыз» и «Новый мир» преобладает следование классическим тенденциям жанра. Здесь, в большинстве публикуются авторы, уже на тот момент известные. В свою очередь «Жалын» во многом по структуре и содержанию схож с журналом «Юность». Для них свойственна яркость обложки и содержания, публикации малоизвестных и начинающих писателей (рис.1).

Рисунок 1.

Но все же в большей степени публикуется проза в разных жанровых формах: романы, повести и рассказы. Среди этих форм наибольшую популярность имела повесть. Вместе с тем налицо изменения, происходившие внутри повести как жанра. Исходя из содержания выпусков журналов «Новый мир», «Юность», «Жалын» и «Жулдыз» можно отметить некоторые особенности жанра повести тех времен. Наше внимание привлекли публикации повестей в различных авторских трактовках: *юмористическая повесть, сатирическая повесть, фантастическая повесть, научно-фантастическая повесть, киноповесть, «повесть о жизни», документальная повесть, повесть-быль, драматическая повесть, фантастическая повесть, маленькая повесть, небольшая повесть в трех частях от первого лица, бригадная повесть, повесть из давних времен о подлинных событиях и некоторых догадках, повесть без вымысла, повесть о друге*.

Немало повестей в журналах «Юность» и «Жалын», обозначенных следующими авторскими интерпретациями: «документалистика», «документальная повесть», «документі повесть», «деректі повесть», «повесть-быль», «повесть о жизни», «небольшая повесть в трех частях от первого лица», «бригадная повесть», «повесть из давних времен о подлинных событиях и некоторых догадках», «повесть без вымысла», «повесть о друге», «повесть о бунте смирного рода Албан», «повесть о ненаписанной книге», «повесть о Сонечке», «повесть о Михаиле Ольминском». Эти повести следует отнести к документальным повестям.

Нередко документальность прозы говорит об обращении писателей к прошлому, которое не всегда им знакомо, но о нем свиделеьствуют архивные документы, заметки, дневники и сами люди, пережившия события прошлого. Таким образом, мы можем говорить о двух направлениях документальной прозы: биографическая повесть (о жизни известной личности в истории) и историческая повесть (проза, где в основу легли заметные события из исторического прошлого государства или народа) [5].

Среди повестей в авторских жанровых трактовках есть произведения, рассказывающие о личностях и их вкладе в историю можно выделить повесть о Михаиле Ольминском – деятеле революционного движения в России «Каменщик революции» Франца Таурина, повесть Владимира Карпова «Полководец», повесть «Жас Бауыржан» Азилхана Нуршайыкова и др.

Повесть Мухтара Ауэзова *«Лихая година»* - историческая повесть, написанная писателем в молодости на материале дореволюционного прошлого. В основу сюжета легло повествование о восстании мирного рода албан в Семиречье в местечке Каркара. Это был народный бунт против власти, в ходе которого восставшие подверглись жестокой расправе и были вынуждены покинуть землю предков, обрекая себя на гибель. Психология народа трактует вековую мудрость кочевых народов, которая всегда помогала оберегать себя и сохранять гармонию с природой. Вслед за М. Ауэзовым и И. Есенберлиным к событиям исторического прошлого обращаются и другие писатели: Асан Жумадильдин в документальной повести *«Аласапыран»*, Рамазан Тохтаров в повести *«Дегелең соғысы»*, Хажимурата Рахимова в *«Бауырластар бейіті»*.

Для структурирования полученных данных на основе изучения содержания журналов, хотелось бы выделить несколько поджанров и объяснить их ключевые черты и функции:

ISSN 2788-7979 (online)

- **Документальная повесть**. Этот поджанр практически не содержит художественного вымысла и базируется на архивных документах, свидетельствах очевидцев, официальных записях. Писатели, создавая документальную повесть, старались как можно точнее передать реальность, придавая повествованию аутентичность. Примером может служить повесть Франца Таурина «Каменщик революции», посвящённая личности Михаила Ольминского.
- **Повесть-быль**. В основе лежат реальные события, часто интерпретируемые автором, что позволяет добавлять эмоциональные и субъективные акценты. Повесть-быль сохраняет правдивость, но дополняется символизмом и аллегориями, помогающими передать дух времени. Примером является повесть Амена Азиева «Оянған ар» («Встревоженная совесть»), которая подчёркивает моральные и этические дилеммы героев.
- **Киноповесть**. В этом поджанре основное внимание уделено кинематографическому эффекту повествования. Автор активно использует диалоги, смену планов и чёткую композицию, как в кино. Киноповести характерны динамичные описания и драматургия, которые легко представляются на экране.
- **Повесть о друге**. Основывается на личных переживаниях автора, а также на его воспоминаниях о близких людях. В отличие от документальной повести, она более субъективна, поскольку передаёт личные взгляды и чувства. Примером является «Незабудка» Сергея Залыгина, которая совмещает личные воспоминания автора с историческими событиями.

Систематизация этих поджанров позволяет выделить особенности каждого типа повестей и понять, как они сочетали документальные и художественные элементы для отражения действительности.

Литературные журналы, такие как «Новый мир», «Юность», «Жалын» и «Жулдыз», играли важнейшую роль в распространении и развитии жанра повести. Каждый из журналов обладал своим направлением и публиковал как известные, так и начинающие имена, что способствовало многообразию жанровых форм и гибридных жанров. Например, «Новый мир» под редакцией Сергея Залыгина активно продвигал произведения, в которых были затронуты острые общественные вопросы, в то время как «Юность» стала площадкой для более экспериментальных текстов. Это взаимодействие литературы и публицистики, объединённое в рамках одного издания, позволяло авторам исследовать границы повести как жанра и экспериментировать с документальной и художественной составляющей.

ОБСУЖДЕНИЕ

Изучая содержание журналов «Жалын», «Жулдыз», «Новый мир», «Юность» часто можно заметить наличие очерков и дневниковых записей («из путевых записей», «записки хирурга», «из дневниковых записей», «записки корреспондента», «записки летчика» и т.д.).

Среди них встречаются: Николай Никольский – «Татьяна Николаевна» (из записок об Отечественной войне), Анатолий Беркут – «Мы, слесари…» (очерк), В. Кардин – «Открытый фланг» (документальные записи), Кайым Мухаметханов – «Әбілхайыр Досов», А. Сатаев – «Ақын ізі», Ә. Шәріпов – «Канада сапары» и многие другие.

Сложно отделить повести, основанные на мемуарах в следующих авторских жанровых определениях: повесть о друге, небольшая повесть в трех частях от первого лица.

Для иллюстрации можно дополнительно рассмотреть повесть Сергея Залыгина «Незабудка», которая является хорошим примером сочетания документального и мемуарного начал. Личные переживания и воспоминания Залыгина, его взгляды на общественные и политические события делают повесть уникальной в плане субъективного восприятия истории. Аналогично, в «лейтенантской прозе» авторы-фронтовики, такие как Василь Быков в «Круглянском мосте» и «Сотникове», делали акцент на военной реальности и «окопной правде», создавая произведения, наполненные рефлексией и правдивыми изображениями боевых действий.

ISSN 2788-7979 (online)

Повесть Сергея Залыгина «Незабудка» трактована автором как небольшая повесть в трех частях от первого лица была опубликована в 11 номере журнала «Новый мир» 1989 года. Повествование ведется от первого лица. Повесть состоит из предисловия и трех частей, где отражена хронология событий, произошедших в XX веке.

В повести отражены внешний конфликт личности и внутренний конфликт автора с самим собой. В самом начале мы узнаем главный герой – сын «врага народа»: Нет-нет, я не мог быть нормальным человеком, потому что ни в каком смысле не мог быть един со всеми. А я уже твердо знал, что высшее счастье состоит именно в единстве всего народа, а выпасть из этого единства – великое несчастье. Единство – это единственный путь к победам, твердо знал я, но я был от этого единства отлучен, и, значит, в жизни моей не могло быть никаких побед, одни только поражения – вот что я еще знал. И понимал.

В какой-то степени повесть можно назвать автобиографичной: автором описаны события знакомой ему эпохи, отец писателя был осужден и сослан за революционную деятельность. Вместе с тем, в повести описаны события сталинских времен, периода Брежнева, годы перестройки. В произведении центральное место отведено размышлениям автора-нарратора, его диалогам с самим собой. «Я всегда оказывался подавленным такими событиями, как суд над Синявским и Даниэлем, как высылка Солженицына, как присвоение звания Маршал Советского Союза Леониду Ильичу Брежневу (ему же - Ленинская премия за цикл «художественных произведений», ему же - четырехкратное звание Героя), как новочеркасский расстрел, как афганская война, как проект переброски северных рек в Каспий и Арал, как катастрофа в Чернобыле – да мало ли что еще в том же роде не давало мне никакого покоя?! Семейного – тоже. Всякий раз, как нечто подобное случалось в России, что-то случалось и во мне, в моем организме и сознании, какое-то крушение и унижение, случалось - как будто я снова и снова опускался на дно бездны или на колени перед портретом Сталина.».

Это во многом переплетается с отношением писателя ко всем упомянутым здесь проблемам. Сергей Залыгин на протяжении некоторого времени занимал должность главного редактора «Нового мира». В период его руководства были опубликованы повесть «Котлован» А.Платонова, «1984» Джорджа Оруэлла, в том же номере, где публикуется повесть «Незабудка» выходит в свет «Архипелаг ГУЛАГ» А.Солженицына, впервые публикуется роман Б.Пастернака «Доктор Живаго». В самом конце повести мы узнаем почему же повесть имеет назване «Незабудка»: «Незабудка - это вполне в мамином вкусе, и, кажется, в духе поколения, я соглашался - пусть так и будет. И в моей памяти, пока жив, под этим именем и останется незримый портрет моей мамы, и я никогда не спутаю его с другими цветами – ни со скромными фиалками, ни с благоухающими розами.». Незабудка – это рефлексия автора на события, отложившиеся памяти.

Вместе с тем писателю была не безразлична тема экологии, а в частности охрана водных ресурсов, так как по своей первой профессии был инженером-гидрологом, никогда не вступал в ряды коммунистической партии, и известен как первый беспартийный главный редактор советского литературного журнала. Кроме писательской и литературной деятельности, Сергей Залыгин принимал активное участие в общественных кампаниях против экологически опасных гидроустроительных проектов.

К повестям, основанным на мемуарах, на личной памяти автора можно отнести и произведения так называемой «лейтенантской прозы». Это произведения, отражающие события войны, где повествование ведут непосредственно в ней участвовавшие. К таким произведениям, безусловно можно отнести повести В.Быкова «Мертвым не больно», «Атака с ходу», «Круглянский мост», «Сотников», Романы Юрия Бондарева и Гигория Бакланова, небольшие рассказы и повести Бауыржана Момышулы «Алғашқы танысулар», «Кезеңдер», повести военного кореспондента Александра Бека. В этих произведения из уст писателей-фронтовиков мы знакомимся с «окопной правдой» военных лет.

Общепризнанный мастер слова в казахской литературе Азильхан Нуршаихов знал о войне не по рассказам. Писатель, поэт, журналист, ветеран Великой Отечественной войны, А. Нуршаихов родился 15 декабря 1922 года в местечке Келинсуйеги Жарминского района

ISSN 2788-7979 (online)

Восточно-Казахстанской области. В 14 лет он начинает писать первые стихи, а в 19 лет был призван на фронт. После окончания войны он поступает на филологический и активно занимается журналистской деятельностью. Его перу принадлежат более сорока книг, большая часть которых посвящена теме фронтовых лет. Наиболее популярным в его творчестве считают роман «Истина и легенда*» («Ақиқат пен аңыз»)*. Это произведение о герое Советского Союза, принимавшем участие в битве за Москву, писателе Бауыржане Момышулы.

Однако не многим известно творчество писателя до выхода романа. Его творчество представлено в номерах журнала «Жалын» представлены фронтовые записи «Майдан хаттары» (Письма с фронта – 1970 год) , повести, посвященные Бауыржану Момышулы, «Жас Бауыржан» (Молодой Бауыржан – 1971 год), «Батырдың жастық шағы» (Молодость героя – 1975 год). Эти две повести были названы автором «документті повесть» (документальная повесть).

Неслучаен выход романа А. Нуршаихова «Истина и легенда» («Ақиқат пен аңыз») в 1976 году. Таким образом, на примере его творчества можно проследить трансформации и изменения жанра. Тем не менее, как повестям, так и роману о герое Бауржане Момышулы присущи документальность, насыщенность историческими сведениями и биографическими данными о реальной личности. Немаловажную роль играет и идеологический компонент: образцовый герой становится символом целой эпохи — в годы войны он встал на защиту Родины с оружием в руках, а в мирное время служил ей, вооружившись пером.

Бауыржан Момышулы оставил значительный след в казахской литературе. Его перу принадлежат сборники рассказов «Дневник офицера» (1952), «История одной ночи» (1954), «За нами Москва» (1958), «Фронтовые встречи» (1962). В 1963 году была опубликована его биографическая повесть о генерале И. В. Панфилове «Наш генерал», а в 1976 году — книга повестей и рассказов «Наша семья». Тематика его произведений сосредоточена на формировании характера советского воина, подвиге и героизме народа, вставшего на защиту Родины.

Повести писателя Амена Азиева тоже публиковались в журнале «Жулдыз». Амен Азиев, уроженец Карагандинской области, в 1943–1949 гг. служил в Каркаралийском районном военном комиссариате. В 1950 году окончил отделение журналистики филологического факультета Казахского государственного университета. В годы учебы в университете трудился заведующим отделом в республиканской газете «Лениншіл жас» (ныне «Жас Алаш»), 1950-1952 гг. работал младшим научным сотрудником Института языка и литературы АН КазССР, впоследствии литературным сотрудником, заведующим отделом, ответственным секретарем, директором телестудии в редакции Карагандинской областной газеты, затем преподавателем и доцентом Карагандинского пединститута, Государственного университета, Политехнического института.

Его первый рассказ «Сила дружбы» был опубликован в 1957 году в журнале «Жулдыз». А в 1968 году спектакль «Есиль Ару» был поставлен на сцене областного драматического театра Караганды. Докторская диссертация А.М.Азиева на тему «Зарождение и развитие цветной металлургии в Центральном Казахстане» над которой велась работа на протяжении двадцати пяти лет, открыла ему многие завесы в истории. Результаты глубинного изучения истории отразились в романах "Медный очаг" и "Земляная рана" где он изобразил судьбу процветавшей в тридцатые годы тяжелой промышленности в казахской степи.

Среди опубликованных произведений Амена Азиева в Жулдызе внимание привлекает повесть «Оянған ар» или «Встревоженная совесть». Повесть была опубликована в 1969 году в журнале «Жалын». Повесть посвящена «милиции», о чем говорит нам раземещение в специальной рубрике «Менің милициям» - «Моя милиция». Главный герой повести – капитан, замполит по фамилии Арыстанов. Это человек, невероятно сильный духом, честный, доблестный, отважный и самое главное – гуманный.

Действие в повести начинается с того, что капитан Арыстанов, вышедший в отставку в конце пятидесятых, был назначен на службу замполитом в колонии. Его отличает стойкость, ответственность, чувство чести и достоинства. И это неслучайно. Арыстанов – человек,

ISSN 2788-7979 (online)

прошедший войну, имеющий богатый послужной список. Его отличает и то, как он относится к людям, отбывающим наказание в колонии.

Между Арыстановым и заключенными Алексеем Гудковым и Бейсеном Бухарбаевым возникает недопонимание, начальник колонии предлагает ему вершить их судьбу, поместив в изолятор - «ШИЗО».

Однако Арыстанов отказывается от этой идеи и тем самым располагает к себе Бухарбаева и Гудкова. Ключевым моментом для повести служит поступок Бейсена, который попытавшись сбежать, осознает всю ответственность и возвращается в колонию.

Бейсен – заключенный со своим характером и непростой судьбой. Пребывание в колонии для него не так тяжело, как быть в неведении: о супруге и сыне, оставшимся там ему не известно ничего вот уже девять лет. Когда заключенных отправляют на исправительные работы на стройку, Бейсену вдруг приходит мысль сбежать, тем более что по счастливому случаю никого не оказывается на объекте, будто о нем все забыли на миг. Убегая, он начинает задумываться о подлости и никчемности поступка. В нем просыпается совесть, и он решает вернуться в колонию. По возвращении Бейсен понимает, что Арыстанову заранее обо всем было известно. Более того вместо наказания Арыстанов устраивает для Бейсена встречу с его семьей. Это повесть о стойкости и сохранении чести и достоинства в любых ситуациях. Она учит нас надеяться и верить во все хорошее, что есть в людях. Неслучайно она была названа «Проснувшаяся совесть».

К примеру, в европейской и американской литературе документальная и мемуарная проза также пользовалась популярностью. Повести Джорджа Оруэлла, такие как роман «Дни в Бирме», или роман Эрнеста Хемингуэя «Прощай, оружие!» так же основаны на личном опыте авторов, что придавало произведениям оттенок документальности. В них так же рассмотрены возможности сочетания личного опыта (документальности) и художественного вымысла, тем самым исторические события накладывались на личные переживания героев. Такое сравнение позволяет оценить уникальные черты русской и казахской прозы в контексте мирового литературного процесса.

Литературные журналы, такие как «Новый мир», «Юность», «Жалын» и «Жулдыз», играли важнейшую роль в распространении и развитии жанра повести. Каждый из журналов обладал своим направлением и публиковал как известные, так и начинающие имена, что способствовало многообразию жанровых форм и гибридных жанров. Например, «Новый мир» под редакцией Сергея Залыгина активно продвигал произведения, в которых были затронуты острые общественные вопросы, в то время как «Юность» стала площадкой для более экспериментальных текстов. Это взаимодействие литературы и публицистики, объединённое в рамках одного издания, позволяло авторам исследовать границы повести как жанра и экспериментировать с документальной и художественной составляющей.

Таким образом, на примере жанра повести можно рассмотреть внедрение мемуаристики и документалистики в казахскую и русскую прозу. Документальная проза не только фиксировала исторические события, но и формировала коллективную память, передавая идеологические и национальные ценности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

XX век полон исторических событий, которые сменяли друг друга молниеносно, однако они до сих пор остались в памяти, и в этом немаловажную роль сыграла проза с отсылкой к истории. На материале из литературных журналов четко отображены видоизменения жанра повести во второй половине XX века. Жанр повести в обозначенный период эволюционировал под влиянием исторических условий, политической цензуры и авторских экспериментов с формой. Документальные повести стали не только способом осмысления прошлого, но и инструментом сохранения культурной памяти.

Этот период ознаменован изменениями в жизни казахского и русского общества вместе, что отразилось на творческой свободе авторов. Отсюда и появляется необходимость в

ISSN 2788-7979 (online)

исповедании всего, что произошло, в подведении черт и штрихов к эпохе. Вместе с обретением исповедальной свободы авторы обретают и свободу творчества, о чем свидетельствуют следы трансформации жанра на примере авторских жанровых модификаций повести и рассказа. «Дневниковость», «мемуарность» и исповедальность повести отсылают нас к истокам жанра, когда повесть выполняла функцию достоверного изображения действительности и событий прошлых эпох. Субъективизм автора можно рассматривать как рефлексию на исторические события, участником которых он мог и не быть. Вместе с исповедальной свободой автор получает и свободу в творчестве. Однако четко разграничить понятия мемуарная и документальная проза никак нельзя.

Документальные повести – это не только про дань истории, событиям и фактам. Многие из документальных повестей рассказывают о людях как о личностях, об их поступках. Это примеры, на которых можно и нужно учиться. Это истории о людях, которые отличились не только своими поступками, но и своим характером, отношением ко всему. Чтение документальных повестей могут послужить настоящими уроками жизни для молодого поколения. Поэтому документальные повести как отдельный жанр или поджанр очень интересен для изучения. Разумеется, охватить болшой пласт повестей в рамках одной статьи невозможно. Но становится ясным, что в литературе все еще остаются пустоты, которые на сегодняшний день были изучены мало или не изучены вовсе.

Жанр документальной повести в советской и казахской литературе второй половины XX века сыграл особую роль в передаче исторических, социальных и культурных реалий эпохи. Через сочетание документальных фактов и личных воспоминаний этот жанр не только стал своеобразной хроникой времени, но и отразил сложные вопросы национального самосознания, общественных перемен и личных переживаний авторов. Однако, несмотря на уже проведённые исследования, остаётся множество направлений, которые требуют дальнейшего изучения и интерпретации.

Перспективы дальнейшего анализа жанра документальной повести довольно велики и подразумевают применение междисциплинарного подхода. Например, используя анализ исторических событий при изучении литературных произведений поможет углубить понимание того, как в документальных повестях отражаются и интерпретируются важнейшие социальные и политические проблемы, которые оставили след в коллективной памяти и культурной идентичности советских и постсоветских обществ. Сочетание литературного и исторического анализа также дает возможность выявить наиболее востребованные в произведениях различных авторов исторические события и то, как изменялись их интерпретации с течением времени.

Возможности соверменных цифровых технологий открывают дополнительные преимущества для изучения жанра. Использование методов цифрового анализа, таких как тематический анализ и компьютерное моделирование текстов, позволяет выявить доминирующие темы, повторы и стилистические особенности повестей, созданных во второй половине XX века. С помощью таких методов можно выявить часто используемые образы и мотивы, которые, возможно, ранее оставались незамеченными, и дать более полное представление о тематических и жанровых особенностях документальных повестей.

Документальные повести второй половины 1960-1980-х годов представляют собой не только исторический источник, но и средство художественного осмысления действительности. Особенности русской и казахской литератур в этом жанре дополняют друг друга, формируя уникальную панораму культурных взаимодействий.

Таким образом, документальная повесть остаётся не только важным историко-литературным жанром, но и ценным материалом для исследований, направленных на раскрытие внутренних процессов литературы и общества. Будущие работы в этой области могут существенно расширить наше представление о литературе и культуре XX века, а также о её взаимодействии с исторической памятью и современными подходами в изучении текста.

ISSN 2788-7979 (online)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Большая советская энциклопедия (1969-1986), *Большая советская энциклопедия в 30-ти т.* [The Great Soviet Encyclopedia in 30 volumes], 3-е изд., Советская энциклопедия, Москва, Россия, доступно по адресу: https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/090/123.htm (дата обращения: 7 марта 2024).

2 Минералов, Г.Ю. (2020), "Внутренняя форма жанра как развитие идей внутренней формы А.А. Потебни и Ю.И. Минералова" [The internal form of the genre as a development of the ideas of the internal form of A.A. Potebnya and Yu.I. Mineralov], *Художественная словесность: теория, методология исследования, история* [Artistic Literature: Theory, Research Methodology, History], с. 22-33.

3 Sharipova, D., & Dadabayeva, G. (2016). The imagined nation-state in Soviet literature: the case of Koshpendiler. Nationalities Papers, 44(1). DOI: 10.1080/00905992.2015.1061984

4 Маркова, Т.Н. (2014), "Жанровые трансформации в современной прозе (Поиск контекста для описания эволюции медиажанров)" [Genre transformations in contemporary prose (Searching for a context to describe the evolution of media genres)], *Медиалингвистика* [Medialinguistics], № S3, с. 36-40.

5 Nurgali, K.R. (2013), "Representation of ancient times in Kazakh historical novel", *Life Science Journal*, vol. 10, special issue 11, pp. 298-301.

6 Akkaliyeva, A., Zhumay, N., Amalbekova, M., Tazhibayeva, S., & Nurpeissova, D. (2021). Searching for Equivalence in Indirect Literary Translation: A Case Study of Translations of the Kazakh Novels "Aq boz Yui" by S. Yelubay and "The Man-deer" by O. Bokeev. Interdisciplinary Literary Studies, *23*(2), 253-266. https://doi.org/10.5325/intelitestud.23.2.0253

Материал поступил в редакцию журнала 21.11.2024

XX ғасырдың екінші жартысындағы орыс және қазақ повестеріндегі деректілік пен көркемдік

И.Г. Минералова[1], Қ.Р. Нұрғали[2], А.Р. Тұлғабекова[2], С.К. Тоқсанова[2]
[1]Мәскеу педагогикалық мемлекеттік университеті, Мәскеу, 119435, Ресей
[2]Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы

Бұл мақалада XX ғасырдың екінші жартысындағы орыс және қазақ повестеріндегі деректі және көркем элементтердің салыстырмалы талдауы жасалған. Авторлардың жанрлық формаларды қалыптастыру тәсілдеріндегі ұқсастықтары мен айырмашылықтары зерттеледі. Зерттеу әдеби журналдардың мазмұнына және орыс пен қазақ әдебиетінің көрнекті өкілдері – В. Быков, Ш. Айтматов, М. Әуезов және басқа да жазушылардың шығармаларына негізделген. Мақалада орыс және қазақ деректі повестері авторлық жанрлық анықтамалар тұрғысынан қарастырылады, оларды мемуарлық және деректі прозаға жатқызуға болады. Сондай-ақ, шығармашылығы аз зерттелген авторлардың повестері талданып, авторлық жанрлық анықтамалар әрдайым нақты құрылымдауға және айқын анықтауға келе бермейтіні туралы қорытындылар жасалған. Сонымен қатар, повестің әртүрлі авторлық жанрлық формалары ұсынылған. Журналдар өз табиғатында әдебиет пен публицистиканы біріктіре отырып, жанрлық формалардың синтезіне мүмкіндік беретін кеңістік жасайды. Бұл олардың мазмұнында очерктердің, эсселердің, деректі мақалалардың және басқа да жанрлық вариациялардың пайда болуына әкеледі. Қорытынды бөлімде авторлар повесть жанрының эволюциясын атап көрсетіп, оның ішкі өзгерістерін талдайды және әртүрлі жанрлардағы авторлық интерпретацияларға мысалдар келтіреді.

Кілт сөздер: деректі проза, көркем проза, жанрлық формалар, орыс және қазақ әдеби үдерісі, мемуаристика.

ISSN 2788-7979 (online)

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Үлкен Кеңес энциклопедиясы (1969-1986), *Үлкен Кеңес энциклопедиясы 30 томда* [The Great Soviet Encyclopedia in 30 volumes], 3-басылым, Совет энциклопедиясы, Мәскеу, Ресей, қолжетімді: https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/090/123.htm (қол жеткізілген күні: 2024 жылғы 7 наурыз).

2 Минералов, Г.Ю. (2020), "Жанрдың ішкі формасы А.А. Потебня мен Ю.И. Минераловтың ішкі форма идеяларын дамыту ретінде" [The internal form of the genre as a development of the ideas of the internal form of A.A. Potebnya and Yu.I. Mineralov], *Көркем сөз: теория, зерттеу әдістемесі, тарихы* [Artistic Literature: Theory, Research Methodology, History], б. 22-33.

3 Sharipova, D., & Dadabayeva, G. (2016). The imagined nation-state in Soviet literature: the case of Koshpendiler. *Nationalities Papers, 44*(1). DOI: 10.1080/00905992.2015.1061984

4 Маркова, Т.Н. (2014), "Қазіргі прозадағы жанрлық трансформациялар (Медиажанрлар эволюциясын сипаттау контекстін іздеу)" [Genre transformations in contemporary prose (Searching for a context to describe the evolution of media genres)], *Медиалингвистика* [Medialinguistics], № S3, б. 36-40.

5 Nurgali, K.R. (2013), "Representation of ancient times in Kazakh historical novel", *Life Science Journal*, vol. 10, special issue 11, pp. 298-301.

6 Akkaliyeva, A., Zhumay, N., Amalbekova, M., Tazhibayeva, S., & Nurpeissova, D. (2021). Searching for Equivalence in Indirect Literary Translation: A Case Study of Translations of the Kazakh Novels "Aq boz Yui" by S. Yelubay and "The Man-deer" by O. Bokeev. *Interdisciplinary Literary Studies, 23*(2), 253-266. https://doi.org/10.5325/intelitestud.23.2.0253

Материал 21.11.2024 баспаға түсті

Documentary and Artistic Elements in Russian and Kazakh Novellas of the Second Half of the 20th Century

I.G. Mineralova[1], K.R. Nurgali[2], A.R. Tulgabekova[2], S.K. Toksanova[2]
[1]Moscow Pedagogical State University, Moscow, 119435, Russia
[2]L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan

This article is dedicated to a comparative analysis of documentary and fictional elements in Russian and Kazakh novellas of the second half of the 20th century. It examines the similarities and differences in authors' approaches to shaping genre forms. The research is based on the content of literary journals and works of writers representing Russian and Kazakh literature, such as V. Bykov, Ch. Aitmatov, M. Auezov, and others. The article explores Russian and Kazakh documentary novellas in the context of authors' genre definitions, classifying them as memoir and documentary prose. It also includes an analysis of novellas by authors whose works have been little studied, concluding that authors' genre classifications do not always lend themselves to strict structuring and definition. At the same time, various authorial genre forms of the novella are presented. Journals, by their nature, combine elements of literature and journalism, creating a space for the synthesis of genre forms. This leads to the inclusion of essays, reports, documentary articles, and other genre variations. In conclusion, the authors emphasize the evolution of the novella genre, analyzing its internal transformations and providing examples of various authorial interpretations across different genres.

Key words: documentary prose, fiction prose, genre forms, Russian and Kazakh literary process, memoir literature.

REFERENCES

1 Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya (1969-1986), *Bol'shaya sovetskaya entsiklopediya v 30-ti t.* [The Great Soviet Encyclopedia in 30 volumes], 3rd ed., Sovetskaya entsiklopediya, Moscow, Russia, available at: https://www.booksite.ru/fulltext/1/001/008/090/123.htm (Accessed 7 March 2024). [in Russian]

2 Mineralov, G.Yu. (2020), "Vnutrennyaya forma zhanra kak razvitie idey vnutrenney formy A.A. Potebni i Yu.I. Mineralova" [The internal form of the genre as a development of the ideas of the internal form of A.A. Potebnya and Yu.I. Mineralov], *Khudozhestvennaya slovesnost': teoriya, metodologiya issledovaniya, istoriya* [Artistic Literature: Theory, Research Methodology, History], pp. 22-33. [in Russian]

3 Sharipova, D., & Dadabayeva, G. (2016). The imagined nation-state in Soviet literature: the case of Koshpendiler. *Nationalities Papers, 44*(1). DOI: 10.1080/00905992.2015.1061984 [in English]

4 Markova, T.N. (2014), "Zhanrovye transformatsii v sovremennoy proze (Poisk konteksta dlya opisaniya evolyutsii mediazhanrov)" [Genre transformations in contemporary prose (Searching for a context to describe the evolution of media genres)], *Medialingvistika* [Medialinguistics], no. S3, pp. 36-40. [in Russian]

5 Nurgali, K.R. (2013), "Representation of ancient times in Kazakh historical novel", *Life Science Journal*, vol. 10, special issue 11, pp. 298-301. [in English]

6 Akkaliyeva, A., Zhumay, N., Amalbekova, M., Tazhibayeva, S., & Nurpeissova, D. (2021). Searching for Equivalence in Indirect Literary Translation: A Case Study of Translations of the Kazakh Novels "Aq boz Yui" by S. Yelubay and "The Man-deer" by O. Bokeev. *Interdisciplinary Literary Studies, 23*(2), 253-266. https://doi.org/10.5325/intelitestud.23.2.0253 [in English]

Received: 21.11.2024

ҒТАМР 16.21.21 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp246-260

А.А.Туймебекова[1] , А.Б.Салқынбай[1]
[1]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050038, Қазақстан Республикасы

А. БЕК ШЫҒАРМАСЫНДАҒЫ Б. МОМЫШҰЛЫ БАТЫРЛЫҒЫНЫҢ ЛИНГВОТАНЫМДЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада соғыстағы адам , оның дүниетанымы, командир мен солдаттың қарым-қатынасы, жаһанда үлкен бетбұрысқа алып келген алапат соғыстың таразысын басар жаудың орасан күшіне қайсарлықпен тұра білген адам мен оның ары, абыройынан бастау алатын ішкі санасы мен танымы зерттеледі. 1941 жылы майдан даласына соғыс туралы, оның бағыт-бағдары туралы материал жинамақ болып барған орыс жазушысы А.Бектің қаһарман Б.Момышұлының әңгімелеуімен соғыс туралы, соғыстағы адам орны, тәрбиесі, адамгершілігі жайлы ой қозғауымен бүтін бір шығарма дүниеге келгені мәлім. Бұл шығарма арқылы қазақтың қанында батырлық бар екендігі дәлелдене түседі.Егер батырлық пен ержүректілік болмаса ұланғайыр жеріміздi қалай сақтап қалдық? деген сұрақ туындайды. Әрине білектің күші, найзаның ұшымен сақтап қалдық. Осы дәстүрден бастау алған батырлық пен ерліктің жалғасы – Б.Момышұлы. Зерттеу нәтижесінде Б.Момышұлының тілдік танымының қалыптасуында халықтық таным мен діл, ұлттық ерекшелік жатқандығы анықталды. Батырлық пен ерлік дәстүрі сонау жаугершілік замандардан халқымызбен өмір сүріп келе жатқандығы және тығылтаяң сәттерде ар мен намысты алға

ISSN 2788-7979 (online)

қойып шайқасқан соғыстағы боздақтардың темірқазығына айналғанын көреміз.Жауынгерлік абырой мен сенім, ант, азаматтық борышқа адалдық, жауынгерлік тәртіп пен дәстүр арқасында жеңіске жеткізетін батырлық көрсетері анық.

Кілт сөздер: концепт, ерлік, батырлық, ар, жеңіс, лингвотаным, қорқыныш.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Аталған мақалада Б.Момышұлының шығармашылық тұлғасы, тілдік тұлғасына тереңірек байлам жасалуы қажет. Өйткені жеке тұлғалардың ғаламның тілдік бейнесі туралы ой-пікірлерінде ұлттық нақыштар, терең бояулар жатады. Осы тұрғыдан зерттеудің негізгі бағыттары: Б.Момышұлының тұлғалық бейнесінен туындаған батырлыққа қатысты ұғымдардың лингвотанымдық ерекшеліктері анықталады. Б.Момышұлы туралы шығарманың бірі жазушы А.Бектің «Арпалыс» романындағы тілдік концептілерді іздеп тауып, тілдік танымын анықтау қажеттілігі шығады. Отандық ғалымдар А.Байтұрсынұлы, Қ.Жұбанов, Ә.Қайдар, Е.Жанпейісов, Ж.Манкеева, А.З.Қазанбасовалар еңбектерінде тіл мен халықтың , тіл мен мәдениет, тіл мен сананың тығыз қарым-қатынасы зерттелді. Шетелдік ғалымдар М.А. Подлесная, О.К.Шевченко, И.В.Ильина зерттеулерінде батыр мен батырлық туралы ой қорытындылары қарастырылса, Саргсян М, Мадоян А. мақаласында қазіргі заман тұрғысынан жастарға өз тарихынан хабар беретін батырлықты оқыту арқылы ұлттық ділді қалыптастыруға болатыны көрсетілді. Сондай-ақ Б.Момышұлының өз аузынан шығарма туралы ескертпелері жазушы Д.Снегиннің «Арысым еді-ау, Бауыржан» атты естеліктерінде қарастырылды.Осы естелік кітапты парақтап отырып, Б.Момышұлының өз ұлтына адалдығы, шыншылдығы,қазақ тіліне деген жанашырлығы, А.Бек туралы ойларының өзі шығарма иесі өзі екенін дәлелдей түскенін көреміз.

КІРІСПЕ

XX ғ. адам санасының астан-кестеңін шығарған атышулы Ұлы Отан соғысындағы адамның батырлығы мен ержүректілігі сыналар шақтағы жағдайын сипаттап көрсеткен жазушы А.Бек шығармасы арқылы Б.Момышұлының айтып отыруымен жазылған көркем шығармадағы батырлықтың өсу жолын көрсетіп, халқымыздың батырлық өнегесін жалғастырған. Батырлықтың түп-тамыры өсе келе адам бойына сананың дұрыс бағытталған тәрбиенің бастауларын басқара алуынан туындайтындығы дәлелденеді. Б.Момышұлының өскен ортасы, ұстаздары, соғыстағы жауынгер жолдастары негізінде қалыптасқан өнегелі өмір жолында қалыптасқан танымдық тұжырымдары негізінде сөз саптауындағы ерекшеліктерін танудан ұлттық бастама мен танымдық ерекшелік қалыптасқан. Бұл туралы Батырдың өзі де әскери тәрбие бесіктен басталатынын бірнеше мәрте қайталағанын білеміз. Әскери тәрбиемен бірге елді қорғау, ысылған, ержүрек жауынгер ұрпақ тәрбиелеу мәселесі өткір қойылып тұр. Себебі халқымыз ел қорғайтын ерлеріне сенім артқан. Ел қорғаны – ер,- деп айтуында үлкен мән бар. Мақаладағы мәселенің өзектілігін Батырымыздың, Б.Момышұлының, батырлық, ерлік, ержүректілік ілімді түсіндірер қадамын зерттеумен байланыстырамыз. Мақаладағы зерттеудің мақсаты - тіл біліміндегі адам санасының танымы мен іліміне сәйкес қалыптасқан концептілік ұғымдардың табиғаты Б.Момышұлының сөз қолданысы бойынша қарастырылуын анықтау. Зерттеу жұмысының нысаны - А.Бектің «Арпалыс» романы.Зерттеу тақырыбы бойынша лингистикалық ғылымның когнитология саласына бет бұрамыз. Себебі лингвистикалық когнитология- тілді таным дүниесінің ортасында алып, адамның дүниедегі құбылыстарды бейнелеуге таным тұрғысынан қарап түсіндіретін ғылым. Когнитивтілік тілді жалаң қарастырмай, адамның ой-сезімі арқылы, танымының сүзгісінен өтіп түсіндірілуімен маңыздылығын қарастырамыз.Жұмыстың гипотезасы - Б.Момышұлының тілдік бейне жасаудағы сөз қолданыстарын тауып, оның ұлттық тіл мен ділді жастарға түсіндірудегі орнын нақтылау. Тіл арқылы әлемдегі заттарды, құбылыстарды түсіндіретін адамның ой-өресі, қабілеті, ділі, ұлты, мәдениеті де естен шықпауы қажет деп ойлаймыз.

ISSN 2788-7979 (online)

XX-XXI ғ. антропоөзектілік, оның ішінде адам мен оның санасы, мәдениеті тілдің танымдық негізгі аспектісі болды. Ұлттық мәдениетті түсіну үшін тілді білу жеткіліксіз. Ұлттың өмір сүру қағидасындағы ұғымы, түсінігі, танымы, ділі жатыр. Әр елдің мәдениеті мен руханиятының ерекшелігі тілдік құрылымнан көрінеді. Тілдік қарым-қатынастардан тілдік мәдениеттердің ерекшеленуін философтар, лингвистер тарапынан қарастырылды. Лингвомәдениеттану - тіл мен мәдениеттің қарым-қатынасын ашуға, байланысын анықтауға құрылған ғылым. Халықтың өмір сүру ортасын тілі арқылы айқындау. XXI ғ.тілден ұлттық мәдени кодты іздеу қарастырылды.Ұлттық кодтың қажеттілігі- ұлттың өміріндегі баға жетпес қасиеті болып табылады.

Лингвистикалық зерттеулердің бастамасы- тілдік ұғым, сөз болса, ұлттың рухани өзегі-сөздің құбылуы, ұлттық жамылышы болуы, тіл мен халық туралы зерттеулердің әлемдік ғылымда қаралуы, осы күнгі концептілік арналар туралы толғаныстар зерттеушілерді әлі де қызықтыруда. Адам санасының күрделілігі, оның ұғымдар мен мағына аясына ұлттық реңк беруі туралы , ұлттық тілдің дамуындағы ғылыми пікірлерге тоқталып, оған өз көзқарасымыз тұрғысынан баға беру - жұмыстың ілгерілеуіне әкеледі. Осы тұрғыдан жұмыстың негізгі мақсаты - «батырлық» концептінің қалыптасуы мен дамуын, ұлттық тілдің қорында сақталып, архебейнеге айналып, өшпестік пен өлместікке жетелеген ұлттық діліміздің қайсар мінезділігі мен жауынгерлігіне тән Батырымыз Б.Момышұлы туралы жазылған А.Бектің «Арпалыс» романындағы кейіпкердің тілдік танымы, батырлық концептісін ашатын ұғымдар мен түсініктерден халықтық таным ізделінеді. Халықтық танымның негізінен бастау алатын концептілер туралы отандық ғалымдар А.Смайлов, М.Күштаева, М.Абдрахманова, А.Байғұтова, Ж.Қошанова, Ж.Жампеисова және т.б. еңбек арнады.Осылайша Б.Момышұлының тілдік табиғатына әсер еткен тарихи жағдайлар, ұлт тарихымен бірге жасасқан тілдік таным мәселесін ашу үшін зерттеу еңбектері сараланып, тілдік, тұлғалық талдау жасалынады.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Біздің зерттеу еңбегімізде А.Бектің «Арпалыс» романы алынып, мәтіннен Б.Момышұлының батырлық ұғымын ашар тілдік қолданыстар қарастырылып, талданды. Б.Момышұлының «Қанмен жазылған кітап» және отандық ғалымдардың еңбектерінен А.Байтұрсынұлының «Қазақ тіл білімінің мәселелері», М.Қашқаридың «Түрік тілі сөздігі», Қ.Жұбановтың «Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер», Ә.Қайдардың «Қазақтар ана тілі әлемінде», Ж.Манкееваның «Этномәдени мазмұн және сөз синергиясы» мақаласы алынды. Шетелдік ғалымдар В.Н.Жуков, Е.Голубенко, А.В.Васильченко, М.Подлесная, М.Саргсян мен А.Мадоян, В.Дугаров, М.Ярматовалардың еңбектері қарастырылды.

Мақалада зерттеу бойынша жеке тұлғалардың тілдік қолданысындағы ғаламның тілдік көріністеріне сипаттама беріледі.Тұлғалардың тілдік қолданысы арқылы ұлттық дүниетанымға қадам басамыз. Жастарға тілдік нақыштар арқылы берілген батырлық пен ерлікке шақырар ұлттық тіл мен ділді жандандыратын тәрбие беруді жолға қоямыз. Тілдік талдау барысында «батырлық» туралы ұғымды жинақтайтын тәрбие мен әскери дәстүрдің қажеттігі анықталып, семантикалық, концептілік талдаулар жасалынды. Адам бойындағы абырой мен намыс, адалдық пен борыш, міндет, парыз мәселелерінің шекарасы айқындалды.

Талдау барысында материалдарды жинау, сұрыптау, лексика-семантикалық талдау әдістері қажет болды.

НӘТИЖЕЛЕР

Тіл - күрделі құбылыс екендігін, оның қызметінің көпқырлығымен дәлелденіп келеді. Әрине, тіл мен ойдың ұштасар тұсы – тіл иесімен, адаммен, тығыз байланысты. Тілдің ғасырлар бойы қалыптастырған атаулары мен түсініктері мен ұғымдарының астарында мәнді ұлттық нақыш, ою-өрнек жатыр. Әрбір халықтың ділі мен тілі егіз. Мәдениеті де осы екеуінің

ISSN 2788-7979 (online)

тоғысар тұсынан шығады. Әсіресе, ұлттық тілдің қадір-қасиетінің нақышы мен өрнегін тұлғалар тілінен іздестіру - осы жұмыстың үдесінен шықты. XX ғ. ақпараттар мен жаңалықтар ағынымен келсе, соғыс атты қаныпезердің адам тағдыры мен санасында өшпес із қалдырғаны анық. Соғыс адамдардың санасы мен сезімін тұтас өзгертетін бір ареал деуге болады. Онда бейбіт күндегі сезім-күй Отан қорғау, абыройлы іс, парызды өтеу, борышқа адалдық сияқты арнаға ауысады. Ұлы Отан соғысын басынан өткерген Батырымыз – Б.Момышұлы туралы айтарымыз да осыған ұласады. Соғыстан соң Отан қорғаған жауынгерлер бейбіт өмірге араласты. Бірі – оқуға түсіп, білімін жалғастырса, екіншілері- әскери қызметті жалғастырды. Ал Б.Момышұлы өмірінде әскери қызметпен байланысты көп ақтаңдақтар болғанын біле бермейміз. Көбінесе Батырды мінезінің тіктігімен, оңайлықпен иіле қоймайтын қаталдығын алға тартып, өзгеше тұлға жасап алғанбыз. Жазылған, айтылған пікірлерде көптеген субъективті пікірлер бар екендігін байқауға болады. Батыр барды бар, жоқты жоқ деп айтатын, қылыштың жүзіндей өткір әділдік пен шыншылдықты алға тартып, жоқ адамға көмектесіп, барға насихат айтатын тұлға екендігін тануымыз қажет. Қазақтың бар даналығы мен ақылының, өршілдігі мен батырлығының, ержүректілігінің қайдан келетіндігін іздейді. Осы тұста көптеген ой толғаныстар жасайды. Нәтижесінде барлық танымдық түсінігі халықтың ой-санасы мен тәрбиесінен, шыншылдық пен турашылдықты жақтайтын мінезінен көрініс табады. Халқымыздың жаугершілік заманда да туған жерін қорғап, от пен суға түсіп, табандап тұрып, ұл мен қызын жерін, елін сүюге тәрбиелеген асыл сөздің мәйегіндей мақал-мәтелдері тіршілікте көрген жақсылығы мен жаманшылығын таразылар ой-танымынан қалды. Барлық мақал-мәтел орнымен, тиісті орнында қолданылып, тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні болған. Халқының асыл сөз мәйегінен бір елі ажырамай, жауынгерлік әрекетте баға берер ұстанымы болған. Батырлық пен қорқақтықты да көре білген дана халқымыз жас ұрпағына тәрбие мен тәлімді беру жолы етіп қалыптастырған. Осы сөз асылын теріп, жауынгерлерін тәрбиелеуде, әскери үрдіс пен өнерге үйретіп баулуда, баға жетпес өнеге болғанын көреміз. А.Бек шығармасында осынау мүлдем табиғаты бөлек халықтың сөз асылын қолдануының өзі, шығарма сыртында айтушы, баяндаушы Батыр отырғанын көрсетеді. «Арпалыс» романы бастан-аяқ жауынгерлік тәртіп, дәстүр, ар-намыс, абырой мен парыз, адамгершілік пен адалдықтың үрдісін сақтаудан тұрады. Біз бұл шығармадан Б.Момышұлының әлемнің тілдік бейне жасауы арқылы оның ұрпағына аманат еткен үлкен борышты көреміз. Ол борыш - қандай жағдай болмасын, Отанын қорғау. Бүгінгі күні жастар тәрбиесінде кемшін түсіп жатқан мәселе деуге болады. Жастарды туған елін сүю, қадірлеуге шақырар іс-әрекеттерді көреміз. Сондықтан да мақалада жеке тұлға тілін зерттеу - ұлттың еңсесін көтере түседі деген сеніммен қарадық. Осы арқылы кешегі білгенімізге қосымша Б.Момышұлының батырлық тұлғасы туралы ақпараттарды толықтыра түстік.

ТАЛҚЫЛАУ

Халықтың ғасырлар бойы жинаған мәдени, рухани тілдік байлығы, оған септестік етер адам мен оның санасының терең тұнығында жатқан ұлттық танымынсыз қалыптасқан дүние болмайтыны анық. Сондықтан батырлық үлгісін берер мысалды сонау XI ғ тіл мен халықтың рухани байланысы негізінде алған М.Қашқари сөздігінде сілем тартқанын көреміз, сөздікте түркі тілінің жанашыры ретінде батыр, ерлік істеу, күштілік көрсету, жүрек сөздеріне анықтама береді. «Батыр» сөзі «тоңа» [5] деп қарастырылған, ал ерлік істеу, күштілік көрсету – тоңалады ретінде берілген. Тоңа Алып Ер (түріктердің ұлы ханы- Афрасиаб) батырымыздың есіміндегі «тоңа» сөзі сөздікте «пілден де күшті, жолбарыс тектес аң деп беріледі» [5] және «батыр» мағынасында сипатталады. «Бұл сөз көбінесе адамдарға лақап орнында қолданылады» [5] деп түсіндіріледі. «Батыр» сөзінің мағынасын сондай-ақ «иүрек» яғни жүрек сөзі де берген. Ерлік істеді, күштілік көрсетті сөздері «Ер тоңалады» [5] деп, мағынасы «Ер батырлардың, күштілердің ісін істеді» [5] деп беріледі.

Ал ғалым А.Байтұрсынұлы 1926 ж. Бақы қаласында өткізілген Бірінші Бүкілодақтық түркология сиезінде жасаған баяндамасында «В культуре каждой нации, кроме собственного

ISSN 2788-7979 (online)

творения, имеются заимствования, и на смешение их культуры влияют их отношения, которые различаются с точки зрения дружественного и неприязненного» [4, 579] - деп көрсеткеніндей әрбір қатар отырған ел мәдениеттері ұқсас болса сыйысып, бірінің жоғын бірі тауып кетер еді, ал соңғы көрші орыс мемлекеті тек құлдық санамен жаншумен болды, бұрынғы барымыздан айырылғанымызды көруімізге болады. Әйтсе де ғалым осы сиезде түркі тілдерінің ерекшелігі мен бар қасиеттерін сақтап қалған қазақ тілі екендігін де айтқан.

Тіл адам баласының ішкі ойын сыртқа шығаруда тұрақтылық мәнге ие емес.Айналадағы өзгерістер тілдің де дамуда, өзгерісте болатынын көрсетеді. Бірақ бұл құбылыс адам санасынан тыс болмайды. Тіл білімінде синергетика ғылымы туралы мағлұматтар айтылады. Ғалым Ж.Манкеева сөз синергиясы туралы былай деді: «Сондықтан В.Гумбольдтың түсіндіруіне сай адам жанын, өмір салты мен мәдениетін білу арқылы тіл үйрену әрбір халықтың айналасында «рух шеңберін» орнатады»[10,54]. Яғни тілдің даму барысында Б.Момышұлының өз шығармашылығында болсын А.Бек романында болсын батырлық пен батылдық сөздері кездеседі. Екеуінің берер мағынасы батырлық та батылдық та адам бойындағы ерекше қасиеттер тәрбие мен азаматтық борыштан туар ар мен намыстан туатын әрекет. «Ерлікті, батырлықты соғыстан ғана емес, бейбіт күнде де көреміз. Ол да дұрыс тәрбие өз басыңның қатерін ұмытып, өзгелерді қауіпсіз ету, азаматтық парызыңды өтеу, ақылмен, тәуекелмен орындау, ақылсыз әрекет ақымақтыққа әкеледі.Бұл жөнінде «Батылдық – қимыл-әрекет есебін тәуекел етумен үйлестіре алушылық. Тәуекелді есеп ақтайды. Есепсіз тәуекел – тұл» [9, 17] - дейді Б.Момышұлы.

К.Юнгтің пікірлерін зерттеген ғалымдар ойынша, «архебейне ми арқылы қалыптасқан атадан балаға тартылған психикалық стереотиптер. Ең алғашқы батырлар туралы мифтен оның батырлығы, жауыздықты жеңуі, зұлым күшпен алысуы көрініп, оны міндетті түрде жеңеді» [12]. Міне, осы қасиеттердің барлығы ғасырлардан-ғасырларға жалғасып, кешегі батырларымыздың ерлігінен, Б.Момышұлының Мәскеу түбіндегі жауды жеңу үшін жасаған жанқиярлық ерлігіне ұласты деп айта аламыз.Яғни батырлық біздің қанға сіңген қасиетіміз. Егер батырлықпен елін, жерін қорғамаса, қазіргі күнімізді қалай болжар едік?

Тіл мен мәдениеттің байланысы туралы ХХ ғ.басында-ақ А.Байтұрсынұлы тілге мәдениеттің жемісі деп қарау пікірін қалыптастырды. Тілдің иесі адам болғандықтан, барлық ойлау, ақпарат адамға тән болып, келе когнитивті лингвистика мен линговомәдениеттану өз зерттеушілеріне жол ашты. ХХғ. 90 - жылдарында лингвомәдениеттану ғылымы қалыптасты. Ал ХХғ басында қазақ тіл білімінің атасы - Ақаң тіл өнерінің халықтың этномәдени өмірінен бөліп алғысыз дүние екендігіне көз жіберіп, сол кездің өзінде - ақ қазақы діліміздің түп-тамырымен орайлас мәдениетті тірнек өнер, көрнек өнер деп бөлген. ХХ ғ. екінші жартысында қазақ тілін зерттеуші ғалымдардың осы Ақаң салған сүрлемнен адаспай, халықтың рухани, тілдік, мәдени өміріндегі атаулар мен ұғымдардың тұрақтануына, тілдің өміршеңдігіне талдау жасап, қазақ тілінің өсіп-өнуіне сүбелі іргелі зерттеулер арнады. ХХ ғ. басында ғалым Қ.Жұбанов: «Халықтардың тұрмыс қалпы түрлі-түрлі болған соң, олардың әр затқа қоятын аттары да түрлі-түрлі. Тіл ұзақ заман жасалады, бірден өзгермейді, оның өзгерісі тұрмысқа байланысты» [6,93] - дейді. Бұл тұрғыда ғалым Е.Жанпейісов түркі тілдері этномәдени өмірінде қызмет еткен сөздер мен сөз тіркестеріне этимологиялық, салыстырмалы, семантикалық талдау жасады. Халықтың ғасырлар бойы жинаған мәдени, рухани тілдік байлығы, оған септестік етер адам мен оның санасының терең жатқан ұлттық танымынсыз қалыптасқан дүние болмайтыны анық. Лингвомәдени таным жеке өз алдына тіл білімінің бір бағыты болып табылады. Ол мәдениет пен тілдің арақатынасын анықтап, тілдің мәдени сипаттамасын жасайды. Себебі халық артында жеке адам , жеке батыр тұр.

Тіл мен мәдени өміріміздің жалғастығын тілші - ғалым Ә.Қайдардың этнолингвистикалық сөздігінен көреміз. Сөздікте қазақ тілінің салты мен өмірінен сыр шертетін сөздерге анықтама беріледі.

«Әсіресе, ұлттық рухымыз жаңғырып, салт-дәстүрлеріміз қайта жанданып жатқан қазіргі қазақ қоғамындағы рухани-әлеуметтік құбылысты дұрыс бағалап, негізін түсіну үшін ұлттық тілдің дамуының ішкі формасынан туындайтын жалпы заңдылықтарды жеке адам, ерекше

ISSN 2788-7979 (online)

тұлғалардың психикасымен(рухымен) және оның жалпы ұлттық санаға әсерімен байланысты түсіне білудің маңызы зор» [10] - деп ғалым Ж.Манкеева айтпақшы, кейінгі ұрпаққа саналы тәрбие мен ұлттық даралық сыйлағымыз келсе, қазақтың тұлғаларымен үндесуіміз қажет. «Батырлық» сөзіне жеке бөлек тоқталмаса да Б.Момышұлы шығармашылығында шамшырақтай қайталанатын адамдық белгісі - ар сөзі болса, осы сөзді ғалым Ә.Қайдар да өз сөздігінде анықтама беріп, оған «адамның болмысына тән аса қымбат, аса құнды әрі мәнді зиялы қасиеттердің бірі деп санайды.Оны ұлттық менталитетінің өзекті мәселесі «ар» деп білетін қазақ жұртының арасында кеңінен тараған «Малым - жанымның садағасы, жаным-арымның садағасы» деген қанатты сөзінен айқын аңғаруға болады» [7, 34] - деп топшылайды. Батырлықты, ерлікті шыңдайтын - ар ілімі, ар қасиеті екендігін Б.Момышұлы да нақтылайды.Батырдың өмірлік кредосы да ар ісінен тұрады.

Қазақ тілінің ғана емес, түркі тілдерінде батырлық зат есімінің лингвотанымдық мәні ерекше. Батырлық ұғымына қатысты мақалдар, қанатты сөздер, халықтың мінезі мен ділінің, психологиясының айшықтылығын көрсетеді. Когнитивті лингвистика этникалық тұрғыдан ой жасайды, лингвотанымдық сипаты қаралады. Тілдің табиғатын түсіну үшін тіл мен халықтың, тарихтың, мәдениеттің байланыстылығын көреміз.

Соғыс адам мен оның болмысын сынайтын үлкен арена деуге болады. Онда барлық ар-ұят, абырой, парыз, борыш, адалдық көз алдымызда өтіп жатады. Соғыстан соң жараланған, қайтыс болған жауынгерлердің саны алынып жатса, адалдық пен ар ілімі таразыланып жатады. Соғыста ерлігімен көзге түскендерге марапат берілсе, қашып кетпек болған немесе бұғып қалғандар үшін ар соты қатар жүріп жатады. Романның басынан аяғына дейін автордың осы мәселеге шүйіліге зерттеуі - автордың да соғыстың нақ ортасында жүргендігінен хабардар етеді. «Арпалыс» романында шығарманың бастауында автордың кейіпкермен танысу сәті суреттеледі. А.Бек Б.Момышұлынан соғыс жайын сұрайды. Б.Момышұлы - соғыс жайын көрген, сезген адам біледі, менің сізге айтарым жоқ [1] - дейді. Тіпті қолқалап қоймаған соң, Батыр оның өзіне қарсы сұрақ қойған. - Махаббатты білесіз бе? [1,17] – деп сұрайды. Сонда бұл сұраққа өзі былай деп жауап береді: - Жар сүю, бала сүю, жеке өмірде кездесетін сезімнен өзгеше сезім ар-намыс сезімі бар. Адамда ар-намыс сезіміне қарама-қарсы қорқыныш сезімі болады. Біздің қазақтың «Қорыққанға қос көрінеді», «Қоянды қамыс, ерді намыс өлтірер», «Жаным- арымның садағасы», «Өлімнен ұят күшті» деген сөз мәйегін түзуі бүкіл халықтың ой-санасын, танымын көрсетеді. Қорқыныш бойын билесе, алға баса ала ма? Жоқ. Әлде командирден қорқып қимылдай ма? Жоқ. Оны ілгері итеретін жігері мен қайраты. Ол қорқақ атанбас үшін ар-намысын шыңдайды» [1,17] . Бауыржанмен қалай танысқанын баяндау тұсында: « Атым - Бауыржан. Әкем - Момыш, мен соның ұлымын, баласымын, түсіндіңіз бе?» [1,9] - деді.

- Менің фамилиям жоқ, - деді ол. - Менің қазақ екенімді, далада қой жайып өскен фамилиясы жоқ жігіт екенімді білсін, жұрт - [1,9] дейді. Неге қой жайып дейді? - деп ойласақ, Батырдың айтар ойы мынаған саятын сияқты. Қазақты жалқау дейсіңдер, егер ол жалқау болса, мал бағып жүрер ме еді, малмен жан бағып, ішер асы, киер киімін де малмен байланыстырған. Тіпті ет, сүт өнімдерінен түрлі құнарлы ас әзірлеп, қазақтың ұлттық мәдениетінің бір сілемін қалыптастырды емес пе? Сондықтан бұл «оттауизм» деуі тегін емес. А.Бек Б.Момышұлының сөз сөйлеу мәнеріне былай баға береді: «Орыс сөзі мен сөйлемдерінің нақышын бұзбайды, кейінірек байқағаным, - қазақша сөйлегенінде сөзі тезірек ағылатын сияқты көрінді» [1,9] - дейді. XX ғ. ұлттық тілде атаулар мен кісі тегінің бұрмалана қолданылуына қарсы, аламан тарих қазанының қайнауынан шымырланып шыққан Б.Момышұлы өз тегін өзгертпеді, себебі осы тегіндегі ұлы арқылы өзінің қарсылығын, табандылығын көрсетті. Екінші дүниежүзілік соғыста Мәскеу түбінде жауды тойтарған Бауыржан Момышұлы кешегі алаштықтардан елді сүюді үйренсе, жаугершілік замандарда елін қорғаған Ақментей батыр бабаларынан тараған батырлық, елдік, өршілдік рухпен қаруланып, осы күш оны жау алдында қайыстыра алмады.

Жазушы А.Бек майдан даласына келіп, Б.Момышұлымен кездесіп, оның ерекше жаратылысы бөлек адам екендігін көріп, көркем шығарма жазуға кіріседі. Ол жоспарын

ISSN 2788-7979 (online)

Б.Момышұлына айтады. Б.Момышұлы оның шындықтан ауытқыса, оң қолын, екінші рет қателік қайталанса, оның сол қолын шабатындығын айтады. Б.Момышұлының бір ерекшелігі соғыста қылышын асынып жүрді. Мұны көрген генералдар дивизия командирі И.Панфиловқа ескертті де, бірақ Б.Момышұлы уставта қылыш асынып жүруге болатындығын көлденең тартады. Осылайша ерекше тұлғалы, киім киісі мен қылыш асынып жүруі, Күрең төбел атын мініп, майдан шебін аралап жүруін көріп, оны жаугершілік заманның батырларына ұқсатамыз. А.Бек тек көрген-білген, естігенін шындыққа сай етіп жазуға кіріседі. Ең алғашқы тарау – «Қорқыныш» деп аталады. Себебі А.Бек талай күн алғы шепте жүреді, қорқынышты сезінді, енді сипаттай алар деген оймен жазғызбақ болды. Осы тарауда Боранбаев деген солдаттың «аттан» деген сөзден зытып, орманда қалып, өз қолын өзі атып, соғыстан жалтармақ болған мысалын көлденең тартады. Ату жазасына бұйырғанда жауынгер Қалимолдин, Добряков, Блоха өз саптас жауынгерін оққа қимайды, кешірім сұрап, командирден өтінгендей қалде болады. Б.Момышұлы өз әкесінің қарақұрт шағып, у тарамас үшін шаққан жердің етін ойып тастағаны бар - деп мысал айтады. Соғыста қорқыныш жеңсе, сенімсіздік жайласа, әскерден жеңіс қалай күтесің? Соғыста командир ретінде әр жауынгерге жауап беріп оны өлімге емес, өмір сүруге жұмсауы қажет. Кезінде генерал И.Панфилов та осылай айтқан болатын. И.Панфиловтың өзіне сонау Талғарда Б.Момышұлының өзі де «мен батальонымен өлуге даярмын» дегенде, «батальонда 700-800 адам бар, 20-30 ұрыс жүргізіңіз, бірақ батальонды сақтап қалыңыз» [1,61] деген. Б.Момышұлы «бірақ мен абыроймен өлуге даярмын» деген екен. Сап алдына Боранбаевты тұрғызып қойып, ату жазасына кеседі. Сот та жоқ, үкім де жоқ. Кейін бұны не үшін жасағанына, егер осы іс осылай қалса, жауынгерлік тәртіп, міндет босаңсиды. Сондықтан осындай әрекетке бардым дегенде, генералдың өзі рапорт жазып, құжатын реттеп қоюын тапсырған. Б.Момышұлы жауынгерлерді сап түзетіп, сап алдында Боранбаевқа қарап «Ал бұлар болса, сен құсап арын сатқан жоқ. Бұлар - адал жауынгерлер. Міне, ұрысқа баратын осылар. Бұлар - ел намысы, ер намысы үшін қасық қанын аямай күреседі. «Жаным - арымның садағасы» деген ата - бабамыздың батырлық дәстүрін берік ұстайды»[1,35] - дейді. Міне, А.Бектің шығармасында қазақ мақалдары мен қанатты сөздері неге жүр? деген сұрау туындайды. Бұл сұраудың жауабынан шығарманы Б.Момышұлының өзі жазған деп танимыз. Батырлық сөзін Б.Момышұлының өзі де айтып отыр. Мақалада А.Бектің шығармашылық қабілеті немес көркем шеберлігіне баға беруден аулақпыз, ондағы негізгі кейіпкер Б.Момышұлының дүниетанымы, оның батырлық ұғымына қойылар талабы ескеріледі. Бұл шығарманың стиліне қарап, Б.Момышұлының айтып отырып жазғызғаны, тіпті өзі жазғандығы байқалады.Сондықтан тілдік семантикалық ерекшеліктер, батырлыққа тән сөз сілемдері еркін анықталады.

Батырлық, ерлік туралы дүниежүзі ғалымдары мен психологтары бас қатырып, ол қай кезде көрінеді деп сан-саққа жүгіріп жүрсе, Бауыржан атамыз сонау 1941 жылы-ақ соғыстағы адам мен соғыс психологиясына тоқталып, белгілі ой-қорытындысын жасап үлгерген екен. Әлі де батырлық сөзі қайдан шықты деген сұраққа атамыз былай жауап береді: «Шыншылдық-Екіжүзділік, Батырлық- Қорқақтық – ғарыштық сипаттағы ұғым» [8 ,136]. Қорқақтық бәріміздің бойымызда бар, қажет болса қорғана жүріп, шабуыл жаса, батырлық адамның ерік-жігерінен туады, алға қойған мақсаты мен міндеті айқын болса, сол жолға бар күшін төгеді, осылайша адал борышын абыроймен атқарады.

Батырлық пен батыр туралы шетелдік ғалым М.Подлесная батырлықтан гөрі жеңістің салмағы ауыр секілді, себебі біз «Сіздің бұл (батырлық) ерлігіңіз мәңгі ұмытылмайды» дейміз, батыр мен батырлықтан барып ерлік әрекет туады [13,508] - дейді. 28 - Панфиловшылар ерлігі дейміз, ал егер бір жауынгер өз досын жау қолына бермесе, ерлікке тән әрекет жасады» (Также присутствует пространственная разница - подвиг более объемен, масштабен:подвиг 28 панфиловцев или подвиг под Сталинградом - деяния, отражающиеся в физическом и морально-психологическом масштабе на всю войну, а поступок рядового Иванова, не бросившего товарища в битве под Смоленском, - геройский) [13,508] - дейді. Яғни барлық әрекет мекеншақпен өлшенеді, әрі нарративке, яғни оқырманға баяндаумен жеткізіледі.

ISSN 2788-7979 (online)

«Батырлықтың мәдени-айрықша ерекшеліктерін білу, қазіргі заманда батыр мен батырлық концепциясына жаңаша қарау парадигмасын ұғындырады»(Предполагается, что знание культурно-специфичных значений героизма может быть полезно для пролития света на модернизированные представления о концепции героя и раскрытия роли героической парадигмы в современном обществе) [14,21] - дейді.Батырлық пен ерлік үлгісін әлі де көрсетіп жатыр. Ол біреудің өмірін құтқару, жеке басының қауіпсіздігінен гөрі, қиындыққа ұшыраған адамға қол ұшын созу сияқты әрекеттер. Мен батырлық жасайыншы демейді, оның тәрбиесі мен ар-ұяты шыдатпайды, осы әрекетке барғызады.

Батырлықтың үлгісі саналатын көптеген бай ауыз әдебиетіміз, жыр-дастандарымыз бар. Халықтың санасында батырлық концепциясымен бірге астасып жанды адам жүретіні белгілі. Халқымыз ұрпағына арман, өсиет, өнеге ретінде батыр ұлдарын дәріптеп, жыр-дастандарына қосқан. Егер халқымыздың тәрбиелік мәнге толы осы жыр-дастандары болмаса, ұрпағы қалай қанаттанар еді? Жазу-сызу болмаған кездің өзінде жаттап алып, таңнан – таңға жеткенше батыр ұлдарын дәріптеген толғаулары болмаса, батырлық рух қалай жанданбақ? Міне осы жыр-дастандардағы батырлық идеяларының сілемдері Батыр Б.Момышұлымен жалғасты. Бұл дастандарда Батырдың келешек іс-әрекетіне негіз болатын туған жерін қорғау, намысын таптатпау идеялары жатыр. Б.Момышұлын да толғантқан абырой, намыс, ұят, адамгершілік, адалдық сияқты қасиеттер. Осы қасиеттер оның бүкіл өмірінің кредосына айналды.Ұлы Отан соғысында Б.Момышұлын талай ойын сан-саққа жүгірткен қиын-қыстау шақтарда жол тауып, қоршаудан шығуда, тосыннан атакаға шығуға бararда терең толқыныспен шешім қабылдайтынын көреміз. Махамбет ақын айтпақшы «Түн қатып жүріп, түс қашқан» ұйқыны білмей, тығырықтан, қоршаудан шығу үшін қалай қиналғанын көрсек, Батыр өз жанын емес, қарамағындағы жауынгерлерінің өміріне жауапты екендігін сезінген. Содан соң барып, ертең жауынгерлерден айырылып, сопаң етіп жалғыз қалсам не болғаны деп, күні-түні ұйықтамай, ұйқысы қашып, жер-суды, жер жағдайын зерттеп, барлау ұйымдастыруы – үлкен шешімді қажет етеді. Немістер де ақымақ емес, кешегі қираған жолмен жүрмеуге тырысады, біз басқа жағынан шығуымыз қажет деуі, тіпті ұзыннан ұзақ шұбатылған жау эшелонының арасынан тіліп өту деген – не деген ерлік! Генерал И.Панфиловқа кездескенде, бұл соғысқа «психологиялық соғыс» деген ат береді. Генералдың қарамағындағы батальон командирі Б.Момышұлын зер сала тыңдауы, сосын сіз не айтасыз? - деп ақылдасуы, өзін генералмын деп асқақтаудан аулақ, соғыс жағдайын терең білетін шебер қолбасшы екендігін көрсетеді. Соғыстағы өмір мен өлім арпалысы Батырды жан тебірентер сезімдерге бөледі. Қорқақтық, қорқыныш, парыз, абырой, ерлік, батырлық, ұят туралы ойларын күнделікке түсіріп жаза бастады. Күнделік жазуына себепкер бір жағынан генерал И.Панфиловтың да үлесі бар секілді. Өйткені ол кісі күнделікті қандай маневрде болдыңдар - деп сұрап, есеп талап ететін. «Арпалыс» романында бүкіл техникалық жағдай, соғыс картасын сызу, топографияны жасау – Б.Момышұлы мен Рахимовтың қолынан өтті. Белуардан су кешіп, қараша айында қатты ауырады. Ертеңіне шабуылды тойтару, реті келсе шабуылға шығу - осының бәрі Батырдың ой-санасынан қорытылды. Осы ой ширатылып келіп, оның 1944 жылы елге келгенде арада үш жыл бойы пісіп жетілген тиянақты ойтолғақ есебіндегі бес күндік дәріске ұласқанын білеміз. «Соғыс психологиясы» атты дәрісі - Б.Момышұлының өмірлік тәжірибе қайнауынан шыққан таза мінсіз әскери дүние. Онда адам санасының қатпарлы қиын сауалдары, соғыс деген алапаттың әсері, оған адамның шешуін табар сауалдары араласқан. Жас ұрпақты қалай тәрбиелеу керек? Соғыстың терең астарлы мәні бар адам санасын қопаратын психологиялық дүние екендігін дәлелдеген. А.Бектің шығармасы да осы терең тербелістің негізінде туған. Соғыстың алғашқы күнінен бастап басталған әскери даярлық, Б.Момышұлының әскери тәртіпті қатаң сақтайтын қолбасшы екендігін көреміз. Тау-тасқа қарамай әскерді ойлы-қырлы жермен жүргізтіп, жауынгердің құрал-саймандарының қалай жинақы тұруына дейін тәртіптілікке шақыруын көреміз. Отын-суды әзірлеу, күлді-күйелеш болса да, жауынгердің тамағын өзі пісіруін қадағалауы, ертеңгі соғыста жай-күй талғамайтыны, бұдан да қиын жағдайлар болатындығы да ескерілген. Кешегі журналист, мұғалім, суретші, ғалым, дәрігер, музыкант соғыста не істеуі қажет? Соғыс жағдайына қалай тәрбиелеу керек деген мәселені

ISSN 2788-7979 (online)

күн тәртібінен еш түсірмеді. Әскер жасақтауда, кешегі түрлі саланың маманы бүгінгі жауынгер болып шыға келді.Осы жолға тәрбиелеуді командир абыройлы атқарса, ол жасақ еш жеңіліске ұшырамайды.

Отанын, туған жерін аңсау - кез келген адамның қанында бар. Батыр да сонау бір зұлмат соғыста жүріп, отбасы мен туған жерін бір сәтке естен шығармаған. Әке мен әже, халқының тәлім-тәрбиесін алып өскен батырымыз әр уақытта абыройлы, парасатты ой үдесінен шығуды қадағалайды. Соғыста жүріп Отанның ұлтқа, ұлысқа бөлінбейтіндігін, оның әрбір талы мен дарағының қымбат екендігін түсінеді. Артта қалған бала мен ата-ананың ертең өзі үшін ұялып жерге қарамауы үшін соғысады және әрдайым жауынгерлеріне де ертең жаман аты қалмауын өтініп бұйрық жүзінде де , сапта да, жай әңгіме жүргізгенде де айтып отырған. Б.Момышұлы табиғаты қатал суық Мәскеу түбінде терең ой үстінде талай ойларға беріліп, ой-толғаныстарда отырғанын көреміз. Кей кездері қатты ой үстінде: «Мен неге айдалада қан төгісте жүрмін?» [1,129] - деген де сұрақ қояды. Бірақ жауынгердің анты мен борышы, артындағы қалың елі, жаугершілік заманда батырлардың ел бетін көрмей, шайқасқандығын, ұлтарақтай жер үшін күрескендігін, ар мен намыстың туын жықпағанын көріп өскен отбасы тәрбиесінен алшақ кете алмайды. – Мен Отанымды қорғап отырмын, бағыты мен өмір сүру ортасы бір Мәскеу- біздің жүрегіміз, халқымыз - бәріміздің қазынамыз, адам деген ең киелі байлық, ал туған жерді қорғау, аман сақтау – менің парызым - деп түсінеді.

Қарамағындағы жауынгерлерді өз бауырындай көріп, жақсы көрсе, адалдықтан аттаса, соншалықты жек көру сезімдерін де бастан өткізеді.Батырлық пен ерлік қарақан басының қамы емес, артта қалар ұрпағыңа сын деп түсінген шақта ғана орындалар міндет деп түсіндіреді. Бірде А.Бекке «Бәлкім, сіздіңше, Ерлік деген - анадан туа бойға біткен қасиет шығар? Әлде каптенармустың шинелімен қоса «пәленшеге берілді», «түгеншеге берілді» деп белгі соғып үлестірген сыйы болар?» [1,15] - дейді. Ерлік деген сын сағатта туады. Оған ешкім дайындалмайды. «Қарауындағы жұртпен жүрегің бір соқса, ой-ниетің солармен бір болса, командирден бақытты кім бар! Сол бақыт тап осы минутта менің қолыма тигендей болды. Батальонда бүгін батырлық пайда болғандығы ақылыма аян, жүрегіме кәміл еді» [1,129] - дейді. Әскери абырой, әскери ант, азаматтық борышқа адалдық, батальонның жауынгерлік тәртібі мен дәстүрінен абырой мен сенімге құрылған міндет шығады. Совет жауынгерлері осы мақсатқа жету үшін күресті. Адам мен адам тату, ешкім баласынан, анасынан, әкесінен айырылмауы қажет, ешкім ешкімнің баға жетпес байлығы - өміріне қол сұғуына құқығы жоқ екендігін көрсетті. Қалай болғанда да Ұлы Отан соғысы кезіндегі Волоколамск тас жолындағы шешуші шайқас Қазақстанда құрылған 316-атқыштар дивизиясының атын тарихта алтын әріптермен жазды. Б.Момышұлының әскери командир ретінде қалыптасу жолында әкесіндей ұстазы болған генерал И.Панфиловтың есімі ерекше аталады. «Арпалыс» романындағы желідей тартылған сыйластық, әке мен бала сияқты татулық, жанашырлық, баланың әкесіндей адамнан ұятқа қалмау жолын ойластырғаны жау ортасынан сытылып шығып, ұстазына қайта оралуы, оның салалы саусақтары мен бет әлпетінің қырлы жүзін бақылауы, келер күннен жеңісті жолдарға аттандырар әке қамқорлығын көргендейміз. «Болар баланың бетін қақпа, белін бу» деген халқымыздың қасиетті сөзі осы тұста өзі сұранып тұр. Майданның ең қиын резервтік қызметін атқару бұйырады Б.Момышұлына. Б.Момышұлының ержүректілік пен қайсарлыққа толы, Отанына деген борышына адал ұлдың ниетін, міндеті мен парызын ұққан Б.Момышұлыны генерал И.Панфилов осындай салмақты тұстарға аттандырады.Генерал тарапынан сенім мен әскери міндетті атқара білушілікті Б.Момышұлы соғыста бірнеше мәрте дәлелдеді.

Б.Момышұлының батальоны И.Панфиловтың таңдауымен сұңғыла командирдің амал-айласының мол екендігін бағалап, оның батальонын резервтік етті. Қай жерде қиын-қыстау жағдай, сол жерден бұл батальон табылуы қажет болды. Осындағы аш нәр татпаған жауынгердің әскери міндетін орындаудағы жанқиярлық ерлігін қарасаңызшы! Қараңғы түнде жаудың тылына өту үшін қалың орманда ағаш кесіп, аралап, жол ашу деген ерлікке апарар жол. Бұл ерлікке себеп дұрыс бағытталған әскери тәртіп пен міндет болды. Әскер басында тәуекелшіл, қорқынышты жеңе білген командир болуы керек. Бірақ шешуші сәтте

ISSN 2788-7979 (online)

шабуылдаушы, әрекет етуші батальон болды. Жауынгерлік ерліктің бастауы да, шыңы да әскери тәртіппен, азаматтық борышпен, маневрлік соғыс тактикасын дұрыс құра білуден шығады. Б.Момышұлы өз жауынгерлерінің жүзіне барлап, ертеңгі күнін болжап отыратын болған. Батальондағы 700 адамды сөзімен, бұйрығымен, тәрбиесімен басқара білген Б.Момышұлы соғыста абыройға ие болды. Соғыстағы тағы бір батырлықты шыңдайтын нәрсе - сенім мәселесі. Жауынгерлерін тастап кетуге болмайды. Жау шебін бұзып өтерде қандай қауіпті жағдай болмасын, атына мініп алдына түсіп, қайқаңдап жүрмеген. Сарбаздарының соңын ала, түтеген оқтың астында жүрген. Егер атқа мініп, шаба жөнелсем, бас иесіз қалған әскер, өздерінің әкесінен айырылғандай сезімде болатынын түсінеді. Сондықтан қандай жағдай болмасын, әскерінің алдына шығып шаба жөнелу дұрыс еместігін біледі. Тіпті көрші батальондардың арша-аршасы шығып келе жатқан түрін де көрсетпеуге, лажы болса, олармен араластырмауға тырысады. Себебі, жеңіліс тапқан, басшысы бір жақта, өздері екінші жақта шашырап қалған әскерден оңды әңгіме күтпейді. Әскери тәрбиенің бүге-шігесіне дейін зерттеген дарынды басшы жеңіске қуана білуді де біледі. Күнделікті марапатқа сарбаздарын ұсынып, ол тізімді нақтылап отырған. Жауынгерлік әрекеттен барып, жеңісті сәттер болатыны, сол жеңіске қуана білу де қажет екенін тапқан. Екінші дүниежүзілік соғыстағы жаумен текетіресте неміс әскери командованиесінің жоспарын орындатпай, талқандады. Жау бұрынғыдан да адам шығынына қарамастан бар күшін осы төңірекке төкті. Бірақ аз күшпен әскери тактика мен маневрдің арқасында Б.Момышұлының батальоны жау тылынан бірнеше мәрте жарып шықты. Ұзыннан - ұзақ шұбалған неміс әскерін де ромб түрінде сыналап кіріп кесіп өтеді. Б.Момышұлының тағы бір әдісі - винтовкамен залпымен оқ ату, осы әдіс арқылы жаудың орасан зор күшіне тап береді. Немістерді бас көтертпей, орманға жүгіріп өтеді. Екінші бір жағдайда жауды бекіністен өткізбейді. Жау енді оң жақ пен сол жақтан қиып өтіп бұлар тағы тылда қалып қояды. Жаудың тылынан әрекет жасап, тағы да асқан әскери сұңғылалығымен Б.Момышұлы жаудың аралық шебінен өтіп кетеді. Қандай қиыншылық болса да Б.Момышұлының ұйықтамай түні бойы жоспар құрып шығатынын, тіпті бір жолы қатты ыстығы көтеріліп ауырса да, су аяқ киіммен, су киіммен қалшылдаған қарашаның суығында Отан деген отбасын ұмытпаған. Әскери тәртіптің соншалықты дұрыс құрылғанының куәсі боларлық жағдай, бүкіл батальонға бір қорап темекінің қалған кездегі ешкімнің темекіге қол созбауы, Синченконың егер мен біреуін алсам, қалғандарға жетпейді ғой дегенінің өзі, үлкен ұжымдық, біреуі үшін бәрінің бірлескен ортақ парызы жолындағы әрекеті. Б.Момышұлының соғыстағы тактикасы мен маневрі де саналы түрде ұйымдастырылған, асқан жауапкершілікпен құрылған. Б.Момышұлының тағы бір соғыстағы тактикасы қандай жағдай болмасын, солдаттың қаруы таза болуы керек. Қаруың даяр болмаса, оқ ата алмайсың. Аш қиналып, жау қоршауынан шықса да тамақ ішіп үлгере алмай, қайта соғысқа қайта тапсырмамен жау қолынан деревняларды азат ету әрі жауға тосыннан шабуыл жасау, жауға «біз бармыз» деген сес көрсету мақсатында, яғни Б.Момышұлы айтқандай соғыс психологиялық сипатқа ие екенін дәлелдей түседі. Жау да кешегі жеңіліс тапқан жолмен емес, басқа тәсілмен әрекет етуде. Бірақ 7-8 км аралықта бір батальонның жауға қарсы қорғануы тарихта болмаған жағдай. Сондықтан ең маңызды мәселе - қорғана білу. Шығынға батпау, жауды неғұрлым жақындатып барып ату, оқ шығынын жасамау мәселелері де қарастырылған. Тіпті жау шебінен пулемет пен винтовка түсіру де қарастырылған. Жаумен соғыста ең басты мәселе - қателік жібермеу, осының бір дәлелі Брудныйдың жеңіліс табуы, осы жолда оны жазалайды. Б.Момышұлы Брудныйдың қол астындағы жауынгерлері мен қаруынан айырылуына қарсы екенін көреміз. Брудныйды түн ішінде қаруын тауып келуді қайта жұмсайды. Брудный екі винтовка жаудың бірнеше документін қолға түсіріп келеді. Шилов батальон командирі әскерінен айырылып, өзі жараланып жатады. Оның да тірлігі құптарлық емес. Әскерінің қайда қалғанын білмейді, ұзақ уақыт күйзеліске түседі. Бозжанов нағыз өз ісінің шебері. Пулеметті шашып жинап, соғысқа даярлаған. Рахимов бүкіл карта жасау, жау шабуылына қарсы қимыл ұйымдастырушы, маман. Әрине, И.Панфиловтың шеберлігі, соғыс тактикасын үйрету жағынан жалықпайтындығы, тәжірибесі, жауынгерлерге тең қатарда сөйлесуі, кісіні тыңдай білетіндігі туралы айтуымызға болады. Б.Момышұлы батальонының

ISSN 2788-7979 (online)

орналасқан жерін байқап, тағы да жаудан қорғану, алдау мақсатында қосымша шеп жасауды ұсынады. Түні бойы адам бойымен екі траншеяны қазуы, оны біреуінде адам , біреуінде жоқ. Жау осы жаңа топырақ үйілген шепті атқылап, біраз шығынға батады. Осы жерде Бауыржанның бізді «Жер ана» сақтап қалды дейтіні бар. 700 адамның 7-8 км жерді қорғауы өте қиын ойлап қараған адамға.И.Панфиловтың соғыс тактикасы да керемет құрылған. Ол екі соғысты көрген қыран. Жаудан жасырынар жар қабақ жеткіліксіз ағаштарды кесіп өзеннен өтер сал жасауды тапсырады. Соғыс тактикасы мен стратегиясының дұрыс құрылуы командирге байланысты. Дұрыс берілген бұйрық та ұрыстың шешуші әрекетіне қажет. Ұлы Отан соғысында Орта Азия әскери округінде құрылған жауынгерлерді бастап шешуші ұрыста жанқиярлықпен ерлік көрсеткен советтік Отанымызды қорғаудағы ерлігі еленбей қалса да, өзін дүниежүзілік Батырға теңестірген Б.Момышұлы есімі мәңгі өшпейтіндігін біз бүгін тағы дәлелдеп отырмыз.

Б.Момышұлы туралы жазылған жазушы А.Бектің «Арпалыс» романында Бауыржан батырлығына себепкер – тәрбие мен өмір тәжірибесі десек болады. Себебі роман басында жазушы кейіпкерімен танысқанда кейіпкерінің ерекше адам екенін көреміз. Оны сөз саптауынан көреміз. Момышұлы деген текті ұстануының өзі тектілік белгісі, мен далада мал жайған қазақ баласымын – деуінде мән бар. Малсыз қазақтың күні жоқ десек, Батыр атамыз да сол мәселені нұсқап отыр. Қазақтың «Малым - жаным садағасы, жаным – арым садағасы» деген мақалын бүкіл өміріне ереже етіп алған десек болады.

ҚОРЫТЫНДЫ

Түйіндей келе, А.Бектің «Арпалыс» романындағы Б.Момышұлының батырлық тұлғасын жинақтайтын ұғым-түсініктер талданды. Мақаланың мақсатына сай Б.Момышұлының тілдік концептілік ұғымдар мен түсініктері туралы материал жинау, сұрыптау және концептологиялық талдау әдістері пайдаланылды.Зерттеу нәтижелері мен қорытындылары бойынша тілдің ұлттық ерекшелігі, кейіпкер тілінде қолданылған мақал-мәтел, тілдік қолданыстарға қарап, оның батырлықты, ерлікті бойына жинаған тұлға екендігі танылды. Батырлықтың, ерліктің қайнар көзі - абырой мен сенім екендігі табылды. А.Бектің «Арпалыс» романына өзек болған Батыр Б.Момышұлының айтуымен жазылған деректі шығармада батырлығымен ерлігімен көзге түскен жауынгерлер есімі ерекше құрметпен аталады. Б.Момышұлы өзі айтқандай, барлық жауынгерлер есімі өзгертілмей тарихта өз аттарымен қалды. Әртүрлі салада қызмет еткен қызметкерлер мен жұмысшылардан әскери тәртіпке бағынған, өз елінің шынайы батырларын тәрбиелеп шыққан әскери командирлер мен қолбасшылардың ерен ерлігі деп санаймыз. Кейінгі ұрпақ «менің атам батыр болған екен деп айтарлықтай азаматтар болды». Б.Момышұлының әр уақытта айтары «Өлімнен ұят күшті, Ел намысы- ер намысы» атты халқымыздың даналыққа балар асыл сөздері ұранындай болды. Соғыс аяқталған соң да Б.Момышұлы соғыстағы қыран ерлерімен кездесіп отырған. Б.Момышұлы бейнесі шығарманың өне бойында баяндаушы ретінде беріледі. Сондықтан соғысты өз басынан өткерген, ерлігімен көзге түскен халқымыздың Батыр ұлы туралы бұл шығарма өміршеңдігін жоймайды.Сондай-ақ әскери абырой, әскери ант, азаматтық борышқа адалдық, батальонның жауынгерлік тәртібі мен дәстүрінен өріс табатынына дәлелдер анықталды. Шығарманың өне бойында негізгі кейіпкер, Б.Момышұлының қаһармандық жолы, батырлық пен ерлікке толы батальонының жауынгерлік жолындағы Отанын сүю, туған жерін қадірлеу туралы ойлары талқыланды.

Зерттеу жұмысымыз болашақта Ұлы Отан соғысындағы жауынгерлердің батырлыққа толы іс-әрекеттерінің беймәлім жағы мен сырын анықтауға, Б.Момышұлы туралы ақпараттарды тереңірек зерттеуге жетелейді.Сондай-ақ зерттеу жұмысы Б.Момышұлы туралы қосымша деректер мен мәліметтерді толықтыра түседі.Осы арқылы тілдің ұлттық сипатының, тілдің ғаламдық бейнесінің жекелеген тұлғаларда даралана түсетіндігіне көзіміз жетті.

ISSN 2788-7979 (online)

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Бек А. Арпалыс. Көптомдық шығармалар жинағы. 27 том (1-кітап) -А., 2010. - 320 б.
2 Бек А. Арпалыс. Көптомдық шығармалар жинағы. 28 том (2-кітап) – А., 2010. - 280 б.
3 Бек А. Арпалыс. Көптомдық шығармалар жинағы. 29 том (3-кітап) – А., 2010. - 260 б.
4 Байтұрсынұлы А.Қазақ тіл білімінің мәселелері./Құраст: Ғ.Әнес/- А., 2013. - 640 б.
5 Қашқари М. Түрік сөздігі. 3-том /Аударған А.Егеубай/ - А., 2017. - 528 б.
6 Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. - А.,1999. - 581 б.
7 Қайдар Ә. Қазақтар ана тілі әлемінде. – А., 2009. - 784 б.
8 Момышұлы Б. Қанмен жазылған кітап. /Ауд.:М.Қазыбек/ - А., 2010 - 336 б.(электронды оқулық)
9 Манкеева Ж.А. Этномәдени мазмұн және сөз синергиясы//Тілтаным.- 2022.- № 86 (2), - Б.48-58.
10 Васильченко А.В. Тіл- ұлттық ментальдылық пен мәдениеттің көрінісі ретінде
Білім мен ғылымның даму тенденциялары.№ 83-1 .2022. Б. 144-147 trnio-03-2022-40.pdf (электронды ресурс)[орыс тілінде]
11 Жуков В.Н. К.Г.Юнг:Ұжымдық бейсаналық, архетиптер, мәдениет//Білім және құқық.-2022.-№3.311-325б, DOI:10.24412/2076-1503-2022-3-311-325, file:///C:/23/k-g-yung-kollektivnoe-bessoznatelnoe-arhetipy-kultura.pdf (электронды мақала) [орыс тілінде]
12 Подлесная М.А., Шевченко О.К. және Ильина И.В.Батырлар мен батырлық - ұжымдық сананың репрезентациясы ретінде// Хабаршы РУДН. Серия: Әлеуметтану. 2023. Т. 23. № 3. Б. 503–524. DOI: 10.22363/2313-2272-2023-23-3-503-524,https://cyberleninka.ru/article/n/geroi-i-geroizm-kak-reprezentatsii-kollektivnoy-pamyati/viewer [орыс тілінде]
13 Sargsyan M.,Madoyan A.Heroes and heroism: Realization of the heroic paradigm in Scottish folktales. In Esse: English Studies in AlbaniaТом 12, Выпуск 1, 2021,С.5-23, https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85139092193&origin=inward&txGid=6c145b710a85122f03d7dacef264b51a [ағылшын тілінде]
14 Dugarov B. S. Buryat Hesariad: Tengrist mythology and the epic interpretation
// Санкт-Петербург университетінің хабаршысы. Философия және конфликтология. 2019. Т. 35. Шығ. 4. Б. 580–592. https://doi.org/10.21638/spbu17.2019.406 [ағылшын тілінде]
15 Ярматова М.А. Тіл-мәдениет арқауы //Әлеуметтік-гуманитарлық пәндердің өзекті мәселелері. Арнайы шығарылым. 2023. №S/1(3)- 2023 Б.110-117. (Электронды журнал). Ярматова+Мехринисо%20(1).pdf [орыс тілінде]
16 Голубенко Е.А. Әлемнің тілдік бейнесіндегі «соғыс» және «бейбітшілік» концептілерін майданда ұйымдастыру.// Хабаршы РУДН. Серия: Тіл теориясы. Семиотика. Семантика. 2019 Vol. 10 .No 1.Б. 197—212. polevaya-organizatsiya-kontseptov-voyna-i-mir-v-sovremennoy-yazykovoy-kartine-mira.pdf (Электронды ресурс) [орыс тілінде]
17 Мерве Багчи Шенгюль Шығыс майдандағы казак әскерлері.//Ортақ түркі тарихы зерттеулері. 2023. Т.5. Шығ.10. Б.789—806. 10.53718-gttad.1216338-2820122.pdf (электронды ресурс) [түрік тілінде]

Материал 22.12.2024 баспаға түсті

Лингвопознавательные особенности героизма Б. Момышулы в произведении А. Бека

А.А.Туймебекова[1], А.Б.Салқынбай[1]
[1]Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050038, Алматы, Республика Казахстан

В данной статье исследуется внутреннее сознание и познание человека, восходящие в своих истоках к достоинству и чести воина, человека, который смог противостоять

ISSN 2788-7979 (online)

огромной силе врага, сокрушить чашу весов в Великой Отечественной войне, в статье также изучается человек на войне, его мировоззрение, отношения командира и солдата.

Известно, что русский писатель А.Бек, который хотел собрать материалы о военных событиях 1941 года, о направлении военных действий, говорил об этом с героем Б.Момышулы, в разговорах с легендарным героем речь шла о войне, о месте человека на войне, его воспитании, о вопросах нравственности в лихие годы. В результате этих разговоров и появилась известная книга А.Бека. Беседы с Бауыржаном Момышулы, которые составили композиционную основу книги, породили следующие вопросы: в крови казахов есть героизм, мужество, если бы их не было, то как бы мы смогли сохранить свои необъятные земли? Мы сохранили свою независимость и свободу благодаря острию копья и силе кулака.

Примером героизма, уходящего корнями к данной традиции, является Б. Момышулы. В результате исследования установлено, что в становлении языкового познания Б. Момышулы сыграли решающую роль национальная специфика, народное познание и ментальность. Мы видим, что традиции героизма и доблести восходят к глубокой древности, эти качества пришли к нам из далеких времен, наши предки сражались в войнах, ставя честь и отвагу выше собственной жизни. Очевидно, что благодаря боевой чести и вере, присяге, верности гражданскому долгу, боевой дисциплине и традициям наши отцы побеждали в оборонительных войнах, в том числе в Великой Отечественной войне.

Ключевые слова: концепт, храбрость, героизм, честь, победа, лингвопознание, страх.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Бек А. Арпалыс. Собрание многотомных произведений. Том 27 (Книга 1) - А., 2010. -320 с. [на казахском языке]
2 Бек А. Арпалыс. Собрание многотомных произведений. Том 28 (книга 2) - - А., 2010. -280 с. [на казахском языке]
3 Бек А. Арпалыс. Собрание многотомных произведений. Том 29 (книга 3) - А., 2010. -260 с. [на казахском языке]
4 Байтурсынулы А. Проблемы казахского языкознания /Сост: г. Анес / - А., 2013. - 640 с. [на казахском языке]
5 Кашгари М. Турецкий словарь. Том 3 / Перевод А. Егеубай / - А., 2017. -528 с.[на казахском языке]
6 Жубанов К. Исследования по казахскому языку. - А., 1999.-581 с[на казахском языке].
7 Кайдар А. Казахи в мире родного языка. – А., 2009. -784 с. [на казахском языке]
8 Момышулы Б. Книга, написанная кровью. / Пер.: М. Казыбек/ - А., 2010-336 с. [на казахском языке]
9 Манкеева Ж. А. Этнокультурное содержание и синергия слова//Тілтаным.- 2022.-№ 86(2), - с. 48-58. [на казахском языке]
10 Васильченко А.В. Язык как отражение культуры и национальной ментальности Тенденции развития науки и образования. Номер: 83-1. 2022 С.144-147 trnio-03-2022-40.pdf (электронный ресурс) [на русском языке]
11 Жуков В.Н. К.Г.Юнг:коллективное бессознательное, архетипы, культура.//Образование и право.-2022.-№3.С. 311-325 DOI: 10.24412/2076-1503-2022-3-311-325, file:///C:/23/k-g-yung-kollektivnoe-bessoznatelnoe-arhetipy-kultura.pdf [на русском языке]
12 Подлесная М.А., Шевченко О.К. и Ильина И.В. Герои и героизм как репрезентации коллективной памяти.// Вестник РУДН. Серия: Социология. 2023. Т. 23. № 3. С. 503–524- DOI: 10.22363/2313-2272-2023-23-3-503-524 , https://cyberleninka.ru/article/n/geroi-i-geroizm-kak-reprezentatsii-kollektivnoy-pamyati/viewer [на русском языке]
13 Sargsyan M.,Madoyan A.Heroes and heroism: Realization of the heroic paradigm in Scottish folktales. In Esse: English Studies in Albania part 12, Vol 1, 2021, pp.5-23, https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-

ISSN 2788-7979 (online)
85139092193&origin=inward&txGid=6c145b710a85122f03d7dacef264b51a. [на английском языке]
14 Dugarov B. S. Buryat Hesariad: Tengrist mythology and the epic interpretation // Вестник Санкт-Петербургского университета, Философия и конфликтология. 2019. Т. 35. Вып. 4. Б. 580–592. https://doi.org/10.21638/spbu17.2019.406 [на английском языке]
15 Ярматова М.А. Язык - носитель культуры //Актуальные проблемы социально-гуманитарных дисциплин. Специальный выпуск. 2023. №S/1(3)- 2023 С.110-117. Электронный журнал. Ярматова+Меҳринисо%20(1).pdf [на русском языке]
16 Голубенко Е.А. Полевая организация концептов «война» и «мир» в современной языковой картине мира.// Вестник РУДН. Серия: Теория языка. семиотика. семантика 2019 Vol. 10 №1 С.197—212. (электронный ресурс) polevaya-organizatsiya-kontseptov-voyna-i-mir-v-sovremennoy-yazykovoy-kartine-mira.pdf [на русском языке]
17 Merve Bagchi Shengul Cossack troops on the eastern front. Journal of General Turkish Historical Research. vol 5. no 10. 2023.pp.789—806. (electronic resource) 10.53718-gttad.1216338-2820122.pdf [in Turkish]

Материал поступил в рдакцию журнала 22.12.2024

Linguistic and cognitive features of B. Momyshuly's heroism in the works of A. Beck

A.A.Tuimebekova[1], A.B.Salkynbai[1]
[1]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050038, Republic of Kazakhstan

In this article a person who was in war, his worldview, his attitude towards a commander and a soldier, the inner consciousness and cognition which originates from his honor and dignity, who steadfastly stood against the enemy's great power, which weighed on the terrible war's scale that led to a great turn in the world is observed. It is known, that in 1942 a whole work made on the basis of the conversation between the hero B.Momyshuly and the Russian writer A.Beck, who went to the battlefield to collect the material about the war, its direction, the place, upbringing and the people's morality in the war. According to this work how did save our vast land, if not heroism and courage in Kazakh people's blood - the question is raised. We saved it with the help of our strength and a spearhead. It was B.Momyshuly who showed the model of heroism and rooted in our tradition. As a result of a research it was found that the formation of B.Momyshuly's linguistic knowledge has included folk knowledge and mentality, national identity. We see that the tradition of heroism and bravery have been living with our people since the time of hostilities, and it has always been the young people's ironclad, who fought with honour. It is clear, that thanks to the combat honour and faith, oath, loyalty to civil duty, combat discipline and tradition, we could get victory.

Key words: concept, bravery, heroism, honor, victory, language knowledge, fear.

REFERENCES

1 Bek, A. (2010) Arpalys. Kóptomdyq shyǵarmalar jınaǵy. [Collection of multi-volume works] (Almaty, 2010) [in kazakh]
2 Bek A. Arpalys. Kóptomdyq shyǵarmalar jınaǵy. [Collection of multi-volume works] (Almaty, 2010) [in kazakh]
3 Bek A. Arpalys. Kóptomdyq shyǵarmalar jınaǵy. [Collection of multi-volume works] (Almaty, 2010) [in kazakh]
4 Baitursynuly A.Qazaq til biliminiń máseleleri[Issues of Kazakh language education] (Almaty, 2013). [in kazakh]
5 Qashqarı M. Túrik sózdigi. [Turkish dictionary (Almaty, 2017) [in kazakh]
6 Jubanov Q. Qazaq tili jónindegi zertteýler. [Research on the Kazakh language] (Almaty, 1999) [in kazakh]

ISSN 2788-7979 (online)
7 Qaıdar Á. Qazaqtar ana tili áleminde. [Kazakhs in the world of their native language] (Almaty, 2009) [in kazakh]
8 Momyshuly B. Qanmen jazylǵan kitap. [A book written in blood] (Almaty, 2010) [in kazakh]
9 Mankeeva J.A. Etnomádenı mazmun jáne sóz sınergıasy [Ethnocultural content and synergy of words] //Tiltanym[linguistics], vol. 86, no 2, pp.48-58 (2022) [in kazakh]
10 Vasil'chenko A.V. Yazyk kak otrazhenie kul'tury i nacional'noj mental'nosti [Language as a reflection of culture and national mentality] Tendencii razvitiya nauki i obrazovaniya. [Trends in the development of science and education] no 83-1.Samara. pp.144-147 (2022) trnio-03-2022-40.pdf (elektronnyj resurs) [na russkom yazyke]
11 Zhukov V.N. K.G.YUng:kollektivnoe bessoznatel'noe, arhetipy, kul'tura. [C. G. Jung: collective unconscious, archetypes, culture// Obrazovanie i pravo [Education and law], no 3. Moscow, pp. 311-325.(2022) [in Russian]
12 Podlesnaya M.A., SHevchenko O.K. and Il'ina I.V. Geroi i geroizm kak reprezentacii kollektivnoj pamyati. [Heroes and heroism as representations of collective memory]] // Vestnik RUDN. Seriya: Sociologiya. [Bulletin of RUDN University. Series: Sociology] vol. 23. no 3. (2023) pp.503-524.[in Russian]
13 Sargsyan M. and ,Madoyan A. Heroes and heroism: Realization of the heroic paradigm in Scottish folktales.In Esse: English Studies in Albania vol 12, no 1, pp.5-23 (2021) https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.0-85139092193&origin=inward&txGid=6c145b710a85122f03d7dacef264b51a [in English]
14 Dugarov B. S.(2019) Buryat Hesariad: Tengrist mythology and the epic interpretation , Bulletin of St. Petersburg University, Philosophy and conflictology. no. 35.
Vol. 4. pp. 580–592. https://doi.org/10.21638/spbu17.2019.406 [in English]
15 Yarmatova M.A. Yazyk - nositel' kul'tury [Language is the carrier of culture] //Aktual'nye problemy social'no-gumanitarnyh disciplin. Special'nyj vypusk. [Current problems of social and humanitarian disciplines. Special issue]. no S/1(3)- 2023. 2023.pp.110-117. Yarmatova+Mexriniso%20(1).pdf .[in Russian]
16 Golubenko E.A. Polevaya organizaciya konceptov «vojna» i «mir» v sovremennoj yazykovoj kartine mira. [Field organization of the concepts “war” and “peace” in the modern linguistic picture of the world.] // Vestnik RUDN. Seriya: Teoriya yazyka. semiotika. semantika [Bulletin of RUDN Series: Theory of language. semiotics. semantics] 2019 Vol. 10 no1 pp.197—212. polevaya-organizatsiya-kontseptov-voyna-i-mir-v-sovremennoy-yazykovoy-kartine-mira.pdf.[in Russian]
17 Merve Bagchi SHengyul' Kazach'e vojska v vostochnom fronte. ZHurnal obshchih turecskih istoricheskih issledovanij. no 5. Vol.10. 2023.pp.789-806. (elektronnyj resurs)[na turecskom yazyke]

Received: 22.12.2024

ҒТАМР 16.31.61 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp260-274

М.Б. Хамзина[1], Д.Р. Жарыкова[1]
[1]«Астана медицина университеті» КеАҚ, Астана, 010000 Қазақстан Республикасы

«АЛПАМЫС БАТЫР» ЖЫРЫНДАҒЫ ДІНИ ДИСКУРС: ХАЛЫҚТЫҢ РУХАНИ БЕЙНЕСІНІҢ КӨРІНІСІ

Зерттеу жұмысы «дискурс», «мәтін», «сөйлеу әрекеті» ұғымдарының байланысын зерттей отырып, діни дискурс мәселесін қарастыруға арналады. Зерттеудің өзектілігі ұлттық тілдегі діни ерекшеліктердің, діни сананың және діни сипаттағы тілдік құралдардың жүйесін зерттеу қажеттілігімен байланысты.

ISSN 2788-7979 (online)

«Алпамыс батыр» жыры – қазақ халқының бай мәдени мұрасының бір бөлігі. Аталған жырда тарихи оқиғалармен қатар, қазақ халқының діни көзқарастары, наным-сенімдері де жан-жақты көрініс табады. Жырдағы діни лексиканы зерттеу арқылы қазақ халқының рухани дүниесі туралы бірқатар ақпараттар ала аламыз.

Зерттеуде дедукция мен индукция әдістерінің интеграциясы арқылы лингвоконфессиологияның ұлттық дүниетанымды қалыптастырудағы рөлі анықталды. Тілдік бірліктерді іріктеу, бақылау, прагматикалық және когнитивтік-семантикалық талдау, сондай-ақ статистикалық талдау сияқты әдістерді қолдана отырып, ислам дінінің тілдік ерекшеліктері мен «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурс ерекшеліктері зерттелді.

«Алпамыс батыр» жырында кездесетін діни лексика негізінен ислам дініне тән сөздер мен ұғымдардан тұрады. Алайда, жырда түркі халықтарының ежелгі діни наным-сенімдерінің іздері де байқалады. Бұл, қазақ халқының исламды қабылдағанға дейінгі және қабылдағаннан кейінгі кезеңдердегі діни көзқарастарының синтезі екенін көрсетеді. Жырда діни дискурсты жүзеге асыратын тілдік бірліктердің, соның ішінде мұсылман, Алла, намазшам, құтпан, диуана, әулие, тұмарлық, әзірет, құбыла сөздерінің мағынасы нақтыланып, мәтін ішіндегі жұмсалымдық қызметі анықталды. Жырдағы діни лексика келесі қызметтер атқарады: кейіпкерлердің Алланың құдыретіне деген сенімі, олардың жақсылыққа ұмтылуы, күнәдан аулақ болуға тырысуы; сондай-ақ, жырда діни ұғымдардың көмегімен оқиғалардың нәтижесі байланыстырылады: Алланың көмегімен перзентті болуы; Алпамыстың жеңісі. Жырдағы діни лексика арқылы қазақ халқының дүниеге деген көзқарасы, өмір мәні туралы түсінігі көрініс табады.

Жырдағы діни элементтер қазақ халқының рухани мәдениетінің ажырамас бөлігі екенін аңғардық.

Кілт сөздер: Алпамыс батыр, Байбөрі, ислам, діни дискурс, діни лексика, ұлттық дүниетаным.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазіргі таңда ұлттық дүниетанымды зерттеу өзекті мәселеге айналды. Жаһандану жағдайында ұлттық тілде бейнеленген халықтың рухани бейнесінің лингвистикалық және экстролингвистикалық факторларын зерттеу қарқын алып келеді. Ал ұлттың мәдени коды – зерттеудің перспективалы нысанына айналды.

Соңғы он жылдықта тіл ғылымында тіл мен діни бірлестіктер арасындағы байланысты зерттеуге деген қызығушылық артып келеді. Бұл лингвомәдениеттану ғылымында жаңа бағыттың пайда болуына әкеліп соқты. Бұл бағытқа атау беруде ғалымдар пікірлері сан қилы. Мысалы, В. И. Постовалова (2010) лингвистика мен теологиялық антропологияның қиылысында пайда болатын теолингвистика деген жаңа ғылыми бағыттың қажеттілігін айтады. Бұл бағыт теолингвомәдениеттану (тіл мен діни мәдениеттің өзара байланысын зерттеу) және теоконцептология (адамның рухани әлеміндегі діни ұғымдарды зерттеу) сияқты бағыттармен тығыз байланысты [1]. Сонымен қатар, мұндай зерттеулерде лингвомәдени шекаралардың тарылып, негізгі назар теологияға ауысып жатқанын айта кету керек. Этностың белгілі бір дінге жататындығы тіл жүйесінде көрініс табатындықтан, тілдік құбылыстардың өзін және ұлттық тілдердің деңгейлерін зерттеу лингвоконфессиология ғылымының көмегімен жүзеге асады (Буянова, 2014) [2.]. Бұл орайда Л. Л. Григорьеваның (2009) әртүрлі дін өкілдерінің дүниетанымындағы айырмашылықтар туралы айтқан пікірі өте орынды [3].

Лингвомәдениеттанудың перспективалы бағыттарының бірі ретінде лингвоконфессиология бүгінде діннің және оның ұғымдарының тілдегі бейнеленуін, сондай-ақ әрбір этнос үшін діннің маңыздылығын әрі оның қандай рухани құндылықтарды қалыптастыратынын зерттейді. Тіл мен дін арасындағы қатынасты осы тұрғыдан қарастыру этностың діни-мәдени ерекшелігін, ұлттық ерекшеліктері мен әмбебап құндылықтарын халықтың дүниетанымының құрамдас бөлігі ретінде лингвистикалық тұрғыдан анықтауға және сипаттауға мүмкіндік береді.

ISSN 2788-7979 (online)

КІРІСПЕ

Зерттеудің өзектілігі ұлттық тілдің барлық деңгейіндегі діни ерекшеліктердің көрінісін, діни мәдениеттің ұлттық мәдениет пен ұлттық дүниетанымның қалыптасуындағы рөлін, діни сананы және діни сипаттағы тілдік құралдардың жүйесін зерттеу қажеттілігімен байланысты. Лингвомәдениеттанудың маңызды саласы болып саналатын лингвоконфессиология діни мәдениеттің тілде, әртүрлі сөйлеу жағдайларында көріну құралдарын, тәсілдерін және негіздерін анықтауға мүмкіндік береді.

Зерттеудің мақсаты «Алпамыс батыр» жыры негізінде ұлттық тіл арқылы берілетін діни элементтердің ұлттық дүниетанымды зерттеудегі маңыздылығын дәлелдеп, Қазақстанның көп тілді және көп мәдени кеңістігінде діни (ислам) дискурсының қызмет ету ерекшеліктерін анықтау және сипаттау.

Түркі халықтарының ортақ мұрасы саналатын «Алпамыс батыр» жыры түркі әлемінің рухани бірлігін және ортақ тарихын айқындай түседі. Басты кейіпкердің аты әртүрлі аталуына қарамастан – Алпамыс, Алпамыш, Алпамша, Барсын-Хыллу, Алып-Манаш – эпостың мәні мен идеясы барлық түркі халықтары үшін өзгеріссіз қала береді.

Жыр тек қана ру, тайпа мәселесі немесе елін, жерін қорғау ғана емес, отбасындағы баланың орны, кейіпкерлердің Құдайға деген сенімі, болашаққа үміті, кейіпкерлердің жеке басының мүддесі сынды мәселелер қарастырылған. Зерттеу жұмысында «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурсты танытатын тілдік бірліктерді зерттеу көзделеді.

Зерттеудің теориялық негізін мәтін мен дискурсты зерттеген отандық ғалымдардың еңбектері (Қ. Жаманбаева, 1998; Ш.М. Елемесова, 2003; Ф.Б. Қожахметова, 2004; А. Ислам, 2005; Г.Е.Имашева, 2009; Г.Ә. Мұратова, 2009), сондай-ақ, әлеуметтік институттарға тән дискурсты зерттеуге арналған шетелдік ғалымдардың еңбектері (Н.С.Валгина, 2003; В.И.Карасик, 2002; Е.С.Кубрякова, 2000), лингвокультурология және лингвоконфессиология саласындағы зерттеулер (Л.Ю. Буянова, 2014; В.И. Постовалова, 2010; М.А.Федоров, 2022) құрайды.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Зерттеуде дедуктивті-индуктивті әдіс қолданылады, ол лингвоконфессиологияның ұлттық дүниетанымды, соның ішінде тілдік дүниетанымды құрудағы рөлін анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ислам дінінің тілдік ерекшеліктерін анықтау үшін тілдік бірліктерді сұрыптау әдісі және бақылау әдістері қолданылады. Ал діни дискурстың ерекшеліктерін анықтау үшін прагматикалық және когнитивтік-семантикалық талдау әдістері қолданылады. Әрі діни лексиканың қолданылу жиігін анықтау үшін статистикалық әдіс пайдаланылды. Зерттеу материалы ретінде алынып отырған «Алпамыс батыр» жырының мәтіні Алматы қаласында «Алматыкітап» баспасынан шыққан кітаптан (Алпамыс батыр = Alpamyc batyr [Мәтін]: Батырлар жыры / ... – Алматы : Алматыкітап, 2006. – 143 б.) алынды. «Алпамыс батыр» жырында бірқатар діни лексика ұшырасады. Жырдың басы «*Бұрынғы өткен заманда, Дін мұсылман аманда*» деп басталады. *Мұсылман* – ислам дінін ұстанушы, тұтынушы. Түркі тілдерінде *муслим, мүсілім, мұсылман* түрінде әрқилы жазылып, әрқилы айтылатын бұл сөз өзінің о бастағы «дінге берілген, мойынсұнған, дінді тұтынушы адам» мағынасын үнемі сақтаған. «Алпамыс батыр» жырында да осы тура мағынасында жұмсалып, мұсылманға тән сенім, үміт, тәуекелшілдік және т.б. ұғымдар қатарласа беріледі.

Дүниетаным – жеке адамның, әлеуметтік топтың немесе тұтас қоғамның қызметінің бағыты және шындыққа деген қатынасын айқындайтын ұстанымдардың, көзқарастардың, мақсат-міндеттер мен сенімдердің жүйесі. Дүниеге көзқарас қоғамдық сананың барлық формаларына қатысты элементтерден құралады: онда философия, саяси, адамгершілік және эстетикалық көзқарастар үлкен рөл атқарады. Ғылыми білімдер дүниеге көзқарас жүйесіне ене отырып, адамның немесе бүкіл топтың қоршаған әлеуметтік және табиғат шындықтарын

ISSN 2788-7979 (online)

бағдарлау мақсаттарына қызмет ету, сонымен қатар ғылым адамды әртүрлі нанымдар мен адасулардан құтқарып, оның шындық болмысын ақыл-ой арқылы тануына жағдай жасайды [4, 142]. Демек, көзқарастар мен сенімдер дүниетанымның күрделі құрылымының өзегі болып табылатындығын байқауға болады. Ал белгілі бір кезеңдегі қоғам өкілдерінің сенімдері мен нанымдарын ғылыми тұрғыдан зерттеу – ұлтымыздың өзегін, болмысын тануға мүмкіндік берері хақ.

Әлемнің тілдік бейнесінің бір бөлшегі болып саналатын діни дискурс әлемнің діни бейнесін танытады. Көркем мәтіндегі әлемнің бейнесі де діни дискурстың элементтерін пайдалана отырып, шығарманың рухани бейнесін қалыптастырады. Зерттеу жұмысы көркем мәтіндердің лексикалық құрылымында көрініс табатын діни дискурстың негізгі ұғымын анықтауды көздейді. Мұндай ізденістің өзектілігі ұрпақтан ұрпаққа ауызша тараған, ауыз әдебиетінің үлгілерінің бірі – «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурстың ерекшеліктерін, сөз қолдану айырмашылықтары мен концептосферасын талдау қажеттілігімен анықталады.

НӘТИЖЕЛЕР

Дін – әлеуметтік институт ретінде адамзат қоғамымен бірге жасасып келе жатқан рухани құбылыс.

Батыс мәдениетінде «Дін» ұғым түсінігінің мәні екі мағынада түсіндіріледі.Оның бірінші мағынасы латын тіліндегі «religare» деген ұғым-түсінік. Бұл ұғым түсінікпен жер мен көк / аспан/ арасында рухани байланыс бар екендігі түсіндіріледі. Ал, екінші, осы латын тіліндегі «religio» ұғым-түсінігі қасиетті, табыну заты, құдайға құлшылық ету мағынасында танылып, қолданылады.

Екінші ұғым біріншісіне қарағанда діннің мәнін нақтылы бейнелейді.

Батысқа қарағанда исламдық өркениетте «дін» терминінің мәні басқашалау түсіндіріледі. Құранда «дін» термині әртүрлі 100-ден аса мағынада қолданылады. Ол «сот», «тиісінше бағалау», «Ақырет күні» деген сөз айшығы ұғымында жеке адамның «сенімін», «дінін» және діни қауым өмірінің негізі болып табылатын салт-жораның жүйесі ретіндегі діннің мағынасын білдіруі мүмкін. «Дін» терминінің негізгі мәні Аллаға құлшылық етудің міндеттілігі мен оның билігінің шексіздігі туралы айтылған аса маңызды Құран идеясына байланысты.

Сонымен, мұсылмандық дінтанушылардың түсіндірулерінше, дін дегеніміз – әлемді байланыстыратын күш Алланың барлығына сенім. Бүкіл әлемді және адамды жаратушы ие – Жалғыз Алла адам баласының жүрегін өзіне ұштастыра жаратады, яғни Жаратушының барына сеніп, оның ажырамас бөлшегі екенін адам өз жүрегі арқылы сезінетін болады. Діннің басты мақсаты – адамның рухани жетілуі және оның Жаратушы Құдаймен байланысын орнату болса, ислам тұжырымдамасы бойынша, рухани жетілу сатысының бірінші деңгейінде тұрған адамның алғашқы махаббаты, таза құлшылығы, қорқынышы Аллаға арналады. Барлық тіршілік атаулы, ондағы құбылыстар мен үдерістер Алла Тағаланың қолында екендігіне және күнәлі істері үшін оның қарғысына ұшырайтынына мұсылман кәміл сенеді. Осы сенім – оны жаман істерден тежеуші және дұрыс жолдан тайынбай, имандылықтан шықпауының себепшісі. Иманын жоғалтқан адам дінінен айырылғанымен тең.

Зерттеу жұмысымыздың материалы ретінде алып отырған «Алпамыс батыр» жырында бұл нышандар нақтылы көрсетіледі. «Ежелден береке дарып, бақ қонған Жиделібайсын жерінің ең бір әлуетті руы Қоңырат болғанда, сол Қоңырат руының жұрттан асқан жуан сіңір байы Байбөрінің бойынан қуат, білегінен күш қайтып, тіршіліктің әсіре қызыл өткіншілігіне ой зерделеткен шағында көкірегіне шемен болып қатқан қасіреттің ең зоры – баласыз, алды-артының тұлдырлығы екенін аңғарады. Оның үстіне, «Жығылғанға – жұдырық» дегендей, Байбөрінің ет жақын ағайын-туғаны да селдір. «Жыласаң – жұбатып, сүрінсең – демейтін қандасың болса, оған да шүкірлік етер едің ғой деп», – Байбөрі мұны да бір арман қылатын. Байбөрі қасіретін айтып, алдымен, жаратқанға жүгінеді. Оның жырдың келесі шумақтарынан аңғара аламыз:

Байбөрі Хаққа налынды:
«Алмадың, Құдай, жанымды.
Бір баланың жоғынан
Ағайын жейді малымды.
Айналайын атыңнан
Жаратқан жалғыз Құдайым,
Бір баланың жоғынан
Зорлық қылды маңайым» («Алпамыс батыр» жыры).

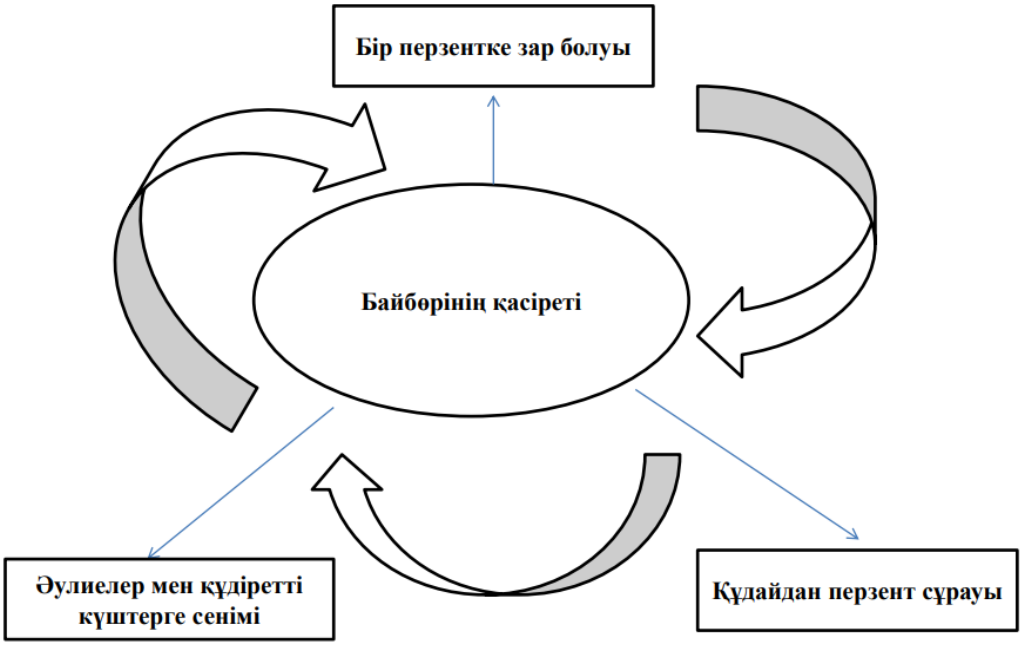
Тезекші қара күңнің баласын бауырына басқанмен, ержеткенҰлтан Байбөрі мен Құлтайға «алжыған қақбас» дей бастады. Осы жағдаятқа Аналықтың айтқан сөзі Байбөріге қайта үміт сыйлады:

Мақұл десең, алғаным,
Алаша төсек салғаным,
Әзіреті сұлтанға
Екеуміз де баралық.
Әулие қылса керемет,
Болар ма екен жаңалық? («Алпамыс батыр» жыры).

Осылайша Аналық бір перзенттің зары үшін қызыл аяқ қыр кешіп, жалаң аяқ жар кешіп, қасірет шеккен күйлерін көрсетіп, зарларын Тәңірдің құлағына жеткізуді ұсынады.

«Баталы құл арымас» деп, Байбөрі мен Аналық жұртымен қоштасып, батасын алып, жолға шықты. Жұртының ықылас-пейілдері көкірегіне үміт отын жақты. Сол үміт отын белгісіз сапарының жолына шырақ етіп ұстады. Әулиеден әулие қоймай жалбарынып, жердің жүзін шарлаған Байбөріге Тәңірі Алпамыстай ұлды, Қарлығаштай қызды сыйлады.

Зерттеу материалы ретінде алынып отырған халық ауыз әдебиетінің үлгісі «Алпамыс батыр» жырына кешенді мәтіндік талдау жасайық. Мәтіннің өзегі ретіне «Байбөрінің қасіреті» концептісін алуға болады.

1-Сурет. «Байбөрінің қасіреті» концептісі

Жырдағы Ислам – бұл жай ғана дін емес, ол өмірдің барлық саласына әсер ететін күшті идеология. Байбөрі мен әйелінің Аллаға жалбарынуы, олардың Хаққа налып, сенім артуы

ISSN 2788-7979 (online)

исламның сол кезеңдегі маңыздылығын танытады. Алайда, эпостағы Ислам халықтық түсінікпен араласқан. Мысалы, әулиелерге сиыну, құдіретті күштерге сену сияқты элементтер исламның таза түсінігіне жатпайтыны анық. Эпостағы маңызды тақырыптардың бірі – перзент сұрау. Байбөрі мен әйелінің перзенттерінің болмауы олардың үлкен қайғысына айналады. Бұл арқылы ұрпақтың отбасы мен қоғамдағы орнының маңыздылығы көрсетіледі. Сонымен қатар, баланың туылуы – Алланың берген сыйы ретінде қабылданады. Эпоста әулиелердің рөлі өте үлкен. Олар адамдарға көмектеседі, олардың тілектерін қабылдайды. Жыр арқылы адамгершілік, мейірімділік, шыдамдылық сияқты жақсы қасиеттер насихатталады. Байбөрі мен әйелінің басынан кешкен қиындықтары оқырмандардың өмірлік қиындықтарды қайта таразылауға түрткі болады.

Аталған жырда Байбөрі мен Аналықтың қасіреті келесі тілдік бірліктер арқылы көрініс табады: **зат есім тұлғасында**– *қайғы; зар; мұң; зорлық; байғұс, бишара, мүгедек*; **сын есім тұлғасында** – *перзентсіз; қапалы;* **етістік тұлғасында** – *еңіреу; қаймығу; налу; зар ғылу; зарлау; зар жылау; аңырау; бетінен қаны қашу; іреңі қуару; аңқылдап жылау; қорлыққа көну; көзінің жасы көл болу; ботадай боздау; қоздаған қойдау маңырау; құдайға налыс қылу.*

Көріп отырғанымыздай, жырда эмоционалды реңкі жоғары – *зарлану, қаймығу, мұң-зар, байғұс* және т.б. тілдік бірліктер; стилистикалық бояу үстейтін фразеологизмдер – *көзінің жасы көл болу; қорлыққа көну; жасын тия алмау*; шарасыздықты танытатын тілдік бірліктер – *аңырау; қаймығу; не көрмедік?; енді қалай қылалық?*; бейвербалды амалдар – *құбылаға бас беру; екі көзге жас беру; намаз оқу; көзінің жасы* парлау сынды тілдік бірліктер кейіпкерлердің өмірі перзентсіз қуаныштан, өмір мәнінен айырылғанын көрсетеді. Олар болашақта оларды не күтіп тұрғанын білмей, шарасыздыққа ұшырайды. Мысалы, келесі үзіндіде Аналықтың мұңы керемет суреттеледі:

Байбөрі байдың бәйбіше –
Жарының аты Аналық,
Жылай берді зарланып:
«Көрмедік,– деп, – самалық.
Жасымыз болса кеп қалды,
Енді қандай қылалық?» *(«Алпамыс батыр*» *жыры).*

Шарасыздық – амалы жоқтық, дәрменсіздік, лажсыздық сөздерімен синонимдес келіп, адамның белгілі бір жағдаятта қолынан ешнәрсе келмей, дәрменсіздікке ұшырау күйін білдіреді. Ислам дінінің негізгі кітабы Құран Кәрімде адамның жаратылысы туралы толық мәлімет берілген. Аяттарда Адам атаның топырақтан жаратылып, содан кейін оның ұрпағының судан жаратылғаны айтылады. «Сад» сүресінде болса, Алланың адамды өз қолымен жаратқаны баяндалады. Бұл аяттар адамның жаратылыстағы ерекше орнын және Алланың оған берген құрметін көрсетеді. Адам атаның топырақтан жаратылуы, оның жаратылыстың бір бөлігі екенін көрсетсе, Алланың құдірет қолымен жаратуы, адамның рухани жағынан жоғары екендігін білдіреді. Байбөрі мен Аналық та шарасыздықтан шығудың жолы – Аллаға құлшылық жасап, ризашылығын алып, перзентті тек Жаратушыдан сұрау қажеттігін түсінеді.

«Алпамыс батыр» жырында *«Алла»* лексемасы – 16, *«Құдай»* лексемасы – 56, *«Жаратқан»* лексемасы – 7, *«Хақ»* лексемасы – 2, *«Тәңір»* лексемасы 1 рет қолданылған.

Алла – Құдай, Тәңір, Жаратқан лексемалары бір-бірімен мәндес, күллі мұсылман қауымына ортақ, үнемі жалқы, тура мағынасында жұмсалатын сөздер. Берілген синонимдік қатардағы Алла – араб, Құдай – парсы сөзі, бір-біріне эквивалент лексемалар. Мағынасы жағынан тең дәрежедегі Алла, Құдай, Тәңір, Жаратқан, Хақ сөздері «Алпамыс батыр» жырында кезектесе қолданылып, діни дискурстың қалыптасуына негіз болады. Аталған лексемалардың жырда қолданылуының мақсаты – Алланың шексіз құдіретіне деген сенімді, үмітті таныту. Нақтылайтын болсақ, аталған жырда берілген келесідей үзінділерден кейіпкерлердің Аллаға деген шексіз сенімін, махаббатын, үмітін байқауға болады: *«Алланың*

ISSN 2788-7979 (online)

өзі бермесе, Бенденің бар ма шарасы?»; «Елге қойды қадамды, Бергесін Алла хабарды»; «Аллатағала жар болса, Қара мылтық бар болса, Беремін атып қабыланды»; Әйелге әйел сыр айтып, «Жақсылық, – дейді, – Алладан!»; «Әмірімен Алланың Арыстай қылып ұл тапты» немесе «Шұбарға қарғып мінеді, Құдайдан медет тіледі»; «Құдіреті күшті Құдайым, Жарылқаса не етеді?! »; «Ақырын Құдай оңдағай, Күллі әулие қолдағай»; Ар қылмай, ерлер қаша ма?! Жалғыздың жары бір Құдай!»; «Тәңірі берсе – менікі, Адам берсе – сенікі!»; «Екі көзге жас беріп, Байбөрі Хаққа налынды».

Сонымен қатар, «Алпамыс батыр» жырында адамның сенімі және Аллаға құлшылық ету рәсімдерін танытатын тілдік бірліктер де кездеседі. Діни дискурсқа өзек болатын келесідей тілдік бірліктердің мағынасын айқындай түсуді жөн көрдік:

Намазшам *– күн батар алдында оқылатын төртінші намаз, күн батар алдында оқылатын төртінші намаз уақыты [5].*

Құтпан *– бес уақыт намаздың ең соңғысы; құтпан намазы оқылатын мезгіл (түнгі сағат 10-11аралығы) [5].*

Намазшам *еді – күн батты,*
Құтпанның *болды уақыты.*
Намазын оқып, шам жағып,
Бұрынғы қылды әдетті («Алпамыс батыр» жыры).

«Намазшам» және «құтпан» тілдік бірліктерінің «Алпамыс батыр» эпосында қолданылуы тек уақытты нақтылап қана қоймай, сонымен қатар оқырманды терең діни атмосфераға енгізіп, кейіпкердің ішкі әлемін тарихи-мәдени контекст аясында аша түседі.

Әулие *– зат. Ерекше діндарлығымен, дін жолына кіршіксіз берілгендігімен Алланың разылығына, халық сеніміне ие болған, қасиетті, рухы өлгеннен кейін де биік саналатын адам [6].*

Диуана *(Ауғ.; Ир.) – дін жолына біржола түскен, бұл өмірдің қызығынан арғы дүниені жоғары қоюшы адам. Ырзығын көктен тілеп кәсіпсіз жүретін діндар, тақуа адам [6].*

Бір ***диуана*** *келді де,*
Асамен түртіп оятты.
Көкірегін оятып,
Бетіне бетін қаратып,
Есектен түспей тіл қатты:
«Ей, бишара мүгедек,
Жаныңызға не керек?
Дейсің ғой: «Маған ұл керек!»
Әулиені *қыдырдың,*
Жердің жүзін сыдырдың,
Маңдайыңа төбелеп («Алпамыс батыр» жыры).

«Алпамыс батыр» жырындағы «диуана» мен «әулие» бейнелері терең символикалық мағынаға ие. «Әулие» сөзі араб тіліндегі «уәли» деген сөзден шыққан, яғни «жақын дос», «қамқоршы» деген мағынаны білдіреді. Исламда әулие – рухани жетілудің шыңына шыққан адам. Ол Аллаға деген шексіз сенімімен, исламның ұстанымдарын қатаң сақтауымен және Пайғамбарға деген шын ықыласымен ерекшеленеді. Құран мен хадистерде әулиелер – Алланың

ISSN 2788-7979 (online)

ерекше ығметіне бөленген құлдары деп айтылады. Жырда осындай әулие адамдардың молдасына барып, түнеп, перзент сұрағаны бейнеленген.

Б.Момынова «Шәкәрім поэзиясының тілі» еңбегінде аталған лексемаға төмендегідей анықтама береді: «Дуана сөзі – мифтік әрі діни-наным сенімді білдіретін тілдік лексема. Мағынасы жағынан кезбе дегенді білдіреді» [7, 210].

Аталған жырда «Диуана» – мистикалық қабілеттері бар адам. Ол көбінесе жоғары күштермен яғни пайғамбармен байланысы бар тұлға ретінде бейнеленеді. Диуананың пайда болуы сюжетке жаңа серпін беріп, оқырманның қызығушылығын арттырады.

Тұмарлық – сын. Тұмарболарлық,тұмарға лайық [5].

Жыртып алды тұмарлық, Диуананың тонынан. Сол уақытта диуана, Ғайып болды жолынан (Батырлар жыры).

*Жыртып алды **тұмарлық***
Диуананың тонынан.
Сол уақытта диуана
Ғайып болды қолынан («Алпамыс батыр» жыры).

Тұмар – бұл адамды түрлі жамандықтардан қорғайтын киелі зат. Оны тіл тию мен көз сұғынудан, сондай-ақ басқа да қауіп-қатерлерден сақтану үшін пайдаланған. Дәстүрлі қазақ қоғамында тұмар ретінде әртүрлі табиғи материалдар қолданылған: туған жердің киелі топырағы, үкінің құдіретті қауырсыны, қасқырдың азу тісі сияқты заттар тұмарларды жасауда жиі кездескен. Ал «Алпамыс батыр» жырында жақсы хабар, жақсылықтың нышаны ретінде Диуананың тонынан тұмарлыққа жыртып алуы, сол кездегі наным-сенімнің көрінісін аңғартады.

***Әзірет – зат.** Жарықтық, әулие немесе ағзам, ұлы мәртебелі деген мағынада пайғамбарлар мен пірлердің, әмір мен сұлтандардың атына, титулына қосылып айтылатын құрметті атақ [5].*

Бірнеше күн жүргенде,
Өлдік-талдық дегенде,
***Әзіретке** келеді.*
***Әзіреттің** төбесін*
Күндік жерден көреді («Алпамыс батыр» жыры).

Құбыла – (араб) мұсылмандардың намаз оқығанда сәждеге бас қоятын Қағба бағыты [6].

Бір етегін жамылып,
Көзінен жас ағылып,
***Құбылаға** бас беріп,*
Жарыса түсіп бұл жатты («Алпамыс батыр» жыры).

«Құбыла» сөзі әрбір мұсылман үшін аса маңызды. Тіпті бұл ұғым тек діни құлшылық ету үшін бет түзейтін бағыт ғана емес, жол нұсқайтын бағдаршам ретінде де қолданылады. Қазақ танымында «төрт құбыласы түгел» деген ұғым өмірдің барлық саласындағы бақыт жоғары шыңы мен үйлесімге жету идеясын білдіреді.Дәстүрлі мәдениетте төрт саны қасиетті мәнге ие болып, дүниенің толықтығы мен тұрақтылығын білдірген. Бұл тіркес халық поэзиясында және эпостарда жиі кездесіп, адам мен қоғам өміріндегі тұтастық пен тепе-теңдіктің маңыздылығын баса көрсетеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Зерттеу жұмысына арқау болып отырған діни дискурс мәселесі қазіргі тіл ғылымында ғалымдардың қызығушылығын арттырып отырған мәселелердің бірі. «Дискурс – мәтін және дискурс – сөйлеу әрекеті» ұғымдарының байланысы мен айырма тұстары ғалымдар арасында

ISSN 2788-7979 (online)

дау тудырып жүргені анық. В.И. Карасиктың анықтамасы бойынша, дискурс – бұл коммуникативтік жағдаятқа бағытталған мәтін [8].

Н. Д. Арутюнованың анықтамасы бойынша, дискурс – бұл экстралингвистикалық (прагматикалық, әлеуметтік-мәдени, психологиялық және т.б.) қосымша факторлармен тығыз байланысты, өзара байланысты ойлардан құралған мәтін. Басқаша айтқанда, дискурс – бұл тек жазбаша немесе ауызша сөйлемдердің жиынтығы ғана емес, сонымен қатар осы сөйлемдер арқылы айтылған жағдайдың, сөйлеуші мен тыңдаушының арасындағы қарым-қатынас сипатының және басқа да көптеген факторлардың әсерінен қалыптасқан күрделі құбылыс [9].

Қазақ тіліндегі дискурстың құрылымдық негіздеріндегі мәтін түзу мәселесін зерттеген Г.Садирова: «дискурс – өмірдегі яғни шынайы уақыттағы нақты оқиғалардың тілге көшкен тізбегінің ағымы болса, мәтін – дискурс үзігі, ол жанр заңдылықтарына сай рәсімделеді немесе тіпті арнайы рәсімделмеуі мүмкін», – деген пікірді басшылыққа алады. [10, 11].

Ғалымдардың тұжырымдарын ескере келе, «дискурс – белгілі бір уақыт, кеңістік, әлеуметтік, мәдени және басқа да жағдайларда сөйлеуші, тыңдаушы (бақылаушы және т.б.) арасында өтетін коммуникативтік әрекет немесе оқиғаның жазбаша немесе ауызша тілдік өнімі» деген тұжырым жасауға болады. Әлеуметтік-философиялық тұрғыдан алғанда, дискурс – белгілі бір мағыналық маңыздылық пен семиотикалық жүйенің логикасымен өрнектелген, оларды түсінуге, бастауға және жобалауға мүмкіндік беретін коммуникативтік іс-әрекеттің тұтас кешендері, эпизодтары, жағдайлары, құрылымдары немесе бағыттары болып табылады. Дискурс танымдық, аксиологиялық, тәрбиелік және прагматикалық қызметтер атқарады: ол білім бере алады, эмоционалдық жағдайға әсер етеді, әрекетке ынталандырады және оны басқарады.

Дискурстың социолингвистикалық аспектісі қоғамда қалыптасқан институттарды, мысалы, білім беру, дін, медициналық көмек, әскер, сот ісі, саяси қызмет, коммерция, спорт сияқты институттарды қамтиды. Зерттеу жұмысымызда «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурсты қарастыруды көздедік.

Дін – адамзат баласына тән жалпыға мәлім құбылыс. Бүгінгі күндегі барлық институттардың бастауы діннен басталғаны белгілі. Қазіргі кезде олардың арасындағы байланыс үзілгенмен, мектеп, медицина және тіпті саясат сияқты институттардың түпкі тамыры дін институты болып табылады. Дін – бұл әлемге деген көзқарас пен сезімнің, жоғарғы күш – Құдайға деген сенім негізіндегі адамның мінез-құлқы мен діни рәсімдердің жиынтығы. Тар мағынада, діни дискурс дегеніміз – діни ортада қолданылатын сөйлемдер мен сөйлеу әрекеттерінің жиынтығы болса, кең мағынада – адамды дінге жақындату мақсатындағы әрекеттер мен сөйлеу әрекеттерінің жиынтығы. Қай діни кеңістікте болмасын, соның ішінде «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурстың басты міндеттерінің бірі – иманды жанның (Байбөрі, Аналық, Алпамыс) арман-тілегін, жалбарынысын, үмітін жеткізу, рухани күш-қуат пен қолдау табу.

Діннің дамуы мен оның көрініс беру түрлері оның мақсаттарына байланысты: а) Құдайдан қолдау іздеу; ә) жанды тазарту; б) жақындарын иман жолына бағыттау және тәубеге шақыру; в) иман жолындағы тұлғалардың сенімін нығайту; г) діни рәсім арқылы өзінің қай дінге жататынын түсіну [8, 165].

Діни дискурсты ғалымдар әртүрлі аспектіде зерттеп жатқанын айтқан жөн. Роберт Дж. Вутноудың діни лексеманы әлеуметтік тәжірибе ретінде қарастырып, діни лексика уағыздар, дұғалар, рәсімдер сияқты діни нанымдардың көрінісі ғана емес, діни қауымдастықтарды қалыптастырудың және сақтаудың маңызды элементі екендігіне баса назар аударады [11].

Наср Хамид Әбу Зейдтың «Діни дискурсты сынау» атты кітабы консервативті мұсылмандар тарапынан қатты сынға ұшырады. Бұл кітапта исламдық мәтіндер мен оларды интерпретациялауға мүлдем жаңа көзқарас ұсынылады. Автор Құранның дәстүрлі түсіндірілулерін қайта қарауға шақыра отырып, тарихи тұрғыдан негізделген жаңа әдіс ұсынады. 2018 жылы алғаш рет ағылшын тілінде жарық көрген бұл еңбек Әбу Зейдтың батыл идеяларын батыстық оқырмандарға жеткізіп, исламды зерттеудің жаңа кезеңін бастады [12].

ISSN 2788-7979 (online)

Pihlaja S. өз еңбегінде діни дискурс аясында діни мәтіндердің, рәсімдердің және басқа да коммуникация түрлерінің әр түрлі аспектілерін қарастырады. Адамдар қасиетті мәтіндерді қалай интерпретациялайды және бұл интерпретациялар уақыт өте келе және әртүрлі мәдени контексттерде қалай өзгереді деген сұрақтарға жауап іздейді [13].

Коммуникanттар арасындағы қарым-қатынас түріне және жағдайдың ерекшеліктеріне қарай діни қарым-қатынастың бірнеше түрі бар: а) мешіт сияқты негізгі діни орталықтағы қарым-қатынас, ол белгілі бір үлгіге құрылған, өзіндік рәсімі болады; ә) кішігірім діни топтардағы қарым-қатынас – бұл қарым-қатынас мешіттен тыс жерде жүреді, ол қазіргі еліміздегі кейбір ағымдар мен Батыстың кейбір діни топтарына тән; в) адамның Құдаймен тікелей қарым-қатынасы – мұндай жағдайда сенуші адам Құдайға жүгіну үшін делдалдарға мұқтаж болмайды, оның ең айқын мысалы – дұға.

«Алпамыс батыр» жырында аталған діни қарым-қатынастардың барлығы қамтылғанын байқауға болады: Әулиелердің басына барып, Құдайдан перзент сұрау; Бабата қабырында түнеуі; Байбөрінің, Аналықтың Құдаймен тікелей қарым-қатынасы және т.б.

Діни дискурста рәсімнің алатын орны ерекше. Діни дискурстың вербалды және бейвербалды қатынасы қатаң рәсімге бағынады. Саяси, педагогикалық, ғылыми немесе заңгерлік және т.б. дискурс түрлерінен вербалды қарым-қатынасты алып тастасақ, дискурс жүзеге аспайды. Ал діни дискурстан вербалды қатынасты алып тастасақ, дискурс сәтсіздікке ұшырамайды, қарым-қатынас тек басқаша түрге ауысады – яғни ишаралар мен дене қимылдарына негізделген ішкі дүниедегі сөйленім. Адамның ішкі дұғасы (монологы), жүректегі дұғасы жоғарғы күшпен (адресант) қарым-қатынасқа айналады. Діни дикурстың ерекшелігі де осында. Дискурстың басқа түрлерінде тілдің қызметі негізгі рөлді атқарады. Діни дискурста рәсім ең жоғары дәрежеге көтеріліп, абсолюттік мәнге ие болады әрі діни қарым-қатынастың негізі болып табылады. Кейде діни дискурста ауызша әрекеттер екінші орынға ауысып, алдыңғы орынға рәсім – бұл қандай да бір діни іс-әрекетті орындау кезіндегі белгілі бір тәртіппен орындалатын ғұрыптық әрекеттердің жиынтығы шығады [14, 446].

ҚОРЫТЫНДЫ

Көріп отырғанымыздай, мұсылмандық діни ілім тұрғысынан дін – бүкіл болмыстың түпкі себебі барын, дүние-болмыстың жаратылу мақсатын, оның сыр-сипатын түсіндіріп, танып-білуге және адамның рухани жетілуіне мүмкіндік тудыратын әрекеттер мен бүкіл дүниетанымды, болмысты толық қамтитын өте кең, ауқымды ұғым. Демек, дін – адам пайымының бүкіл әлем мен болмысқа, қоршаған дүниеге, табиғатқа, өзі өмір сүретін ортаға және өзінің ақыл-ойы мен сана-сезімінен тысқары тылсым дүниеге қатынасы; адамзат танымының дүние мен жаратылысқа деген көзқарасты айқындайтын мифология, философия және ғылымнан ерекше өзіндік бір тұрпаты; Адамзат қоғамындағы аса күрделі де маңызды әлеуметтік-мәдени институт, ерекше қоғамдық сана және әлеуметтік құбылыс [15].

Көркем мәтіннің қай-қайсысы болмасын күрделі жүйеге жатады, әр мәтіннің өзіндік кодталған жүйесі бар. Көркем мәтінді зерттеуші тілшінің алдындағы міндет осы кодты шешумен байланыстырылады. Сондықтан лингвистикалық талдаумен айналысатын зерттеуші үшін кодтың сырын ашу дегеніміздің өзі – тұтас алғанда мәтінді, жекелей алғанда, мәтінтүзуші бірліктердің мағыналық құбылуларын, тікелей мәтін ішіндегі қызметін, функциясын ұғыну ғана емес, оны түсіндіруге, дұрыс қабылдауға жол көрсету деген сөз [7].

Осыған орай, зерттеу жұмысында дискурс пен мәтіннің байланысы, діни дискурс мәселелеріне тоқталып, «Алпамыс батыр» жырындағы діни дискурсты қалыптастыратын тілдік бірліктердің мағынасын анықтап, мәтін ішіндегі жұмсалымдық қызметін танытуға тырыстық.

«Алпамыс батыр» жыры – қазақ халқының тарихы, мәдениеті және діни көзқарастары туралы бағалы ақпарат беретін еңбек. Жырдағы діни лексиканың кеңінен қолданылуы, қазақ халқының діни көзқарастарының терең екендігін көрсетеді.

ISSN 2788-7979 (online)

Жырдағы діни элементтер халықтың күнделікті өмірімен тығыз астасып жатыр. Әулиелерге сыйыну, құдіретті күштерге сену сияқты элементтер арқылы халықтың дүниетанымы мен діни көзқарастары көрініс табады.

Жырдағы Байбөрі мен Аналықтың басынан кешкен қиындықтары арқылы адамгершілік, мейірімділік, шыдамдылық сияқты жақсы қасиеттер насихатталады. Жырдағы діни лексиканың, әсіресе «Алла», «Құдай», «Тәңір» сияқты сөздердің синоним ретінде жиі қолданылуы, кейіпкерлердің Аллаға деген шексіз сенімі мен үмітін көрсетеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Постовалова В.И. Тіл және адамның рухани әлемі. Діни ұғымдар «антропологиялық» түсінікте [Мәтін] / В.И. Постовалова // Тіл мен мәдениеттің тірі қарым-қатынасы. 1-том. Тіл. Менталитет. Мәдениет. – М.-Тула, 2010. – Б. 13-27.

2 Буянова Л. Ю. Лингвоконфессиология қазіргі гуманитарлық ғылыми тану саласында: әдіснамалық құрал-жабдықтар мен ұғымдық аппарат / Л. Ю. Буянова // Тіл. - 2014. - № 21. - Б. 23-27.

3 Григорьева Л. Л. Христиан және мұсылман діни дүниетанының фразеологиялық көрінісі (орыс, ағылшын және араб тілдері материалы бойынша) // Қазан мемлекеттік университетінің хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. 2009. 151-том. 3-кітап.– Б.179-183.

4 Философиялық сөздік / Ред. Р.Н.Нұрғалиев, Ғ.Ғ.Ақмамабетов, Ж.М.Әбділдин. – Алматы, 1996. – 142-143 бб.

5 Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 2-том / Құраст.: Ғ.Қалиев, С.Бизақов, О.Нақысбеков және т.б. – Алматы, 2011. – 744 б. URL: https://sozdikqor.kz/soz?id=119563&a=%C3%81%C3%9DLIE

6 Қазақ дәстүрлі мәдениетінің энциклопедиялық сөздігі – Алматы: «Сөздік – Словарь». 1997. – 368 б. URL: https://sozdikqor.kz/search?q=%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B0

7 Момынова Б. Шәкәрім поэзиясының тілі (лексика-функционалды ракурс). – Алматы: «Арыс» баспасы, 2008. – 256 б.

8 Карасик В.И. Тілдік шеңбер: тұлға, ұғымдар, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 б.

9 Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистикалық энциклопедиялық сөздік. – Москва: Советская энциклопедия, 1990 – 688 б.

10 Садирова Г.Қ. Қазақ тіліндегі көп пропозициялы дискурстың құрылымдық негіздері // Филол.ғыл.докт.диссерт. автореф. – Алматы, 2008. – 55 б.

11 Wuthnow, R. J. (2011). Taking talk seriously: Religious discourse as social practice. Journal for the Scientific Study of Religion, 50(1), 1-21.

12 Abu Zayd, N. H. (2018). Critique of Religious Discourse. URL: https://doi.org/10.12987/yale/9780300207125.001.0001

13 Pihlaja, S. (Ed.). (2021). Analysing religious discourse. Cambridge University Press.

14 Топоров В. Н. Миф. Ритуал. Символ. Образ [Мәтін]: мифопоэтикалық саладағы зерттеулер : таңдамалы / В. Н. Топоров. – Москва: Прогресс: Культура, Б. г. (1995). – 621, [2] с.; 21 см.; ISBN 5-01-003942-7

15 Қазақстан – ұлттық энциклопедия / Бас ред. Ә.Нысанбаев. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы», 2001. – 321 б.

Материал 20.02.2025 баспаға түсті

Религиозный дискурс в поэме «Алпамыс батыр»: отражение духовного образа народа

М.Б. Хамзина[1], Д.Р. Жарыкова[1]
[1] НАО«Медицинский университет Астана», Астана, 010000, Казахстан

ISSN 2788-7979 (online)

Данное исследование направлено на углубленный анализ взаимосвязи между такими понятиями, как «дискурс», «текст» и «речевое действие» в контексте религиозного дискурса. Актуальность работы обусловлена важностью исследования специфики религиозной лексики, особенностей религиозного сознания и языковых механизмов, характерных для религиозной коммуникации в национальном языке.

Поэма «Алпамыс батыр» является неотъемлемой частью богатого культурного наследия казахского народа. В данном произведении наряду с историческими событиями всесторонне отражены религиозные взгляды, верования казахского народа. Изучение религиозной лексики в поэме позволяет получить ценную информацию о духовном мире казахов.

Исследование показало, что комбинирование дедуктивного и индуктивного подходов в лингвоконфессиологии позволяет глубже понять, как язык формирует национальное мировоззрение. С помощью комплекса методов, включающих отбор и анализ языковых единиц, прагматический и когнитивно-семантический анализ, а также статистическую обработку данных, были изучены языковые особенности ислама и проанализирован религиозный дискурс в поэме «Алпамыс батыр».

Религиозная лексика, встречающаяся в поэме «Алпамыс батыр», в основном состоит из слов и понятий, характерных для ислама. Однако в поэме также прослеживаются следы древних религиозных верований тюркских народов. Это свидетельствует о синтезе религиозных взглядов казахского народа как до, так и после принятия ислама.

В поэме были проанализированы языковые единицы, формирующие религиозный дискурс, такие как «мұсылман», «Алла», «намазшам», «құтпан», «диуана», «әулие», «тұмарлық», «әзірет», «құбыла». Было уточнено их значение и функциональная роль в тексте. Религиозная лексика в поэме выполняет следующие функции: отражает веру персонажей в могущество Аллаха, их стремление к добру и избегание грехов; также с помощью религиозных понятий связываются результаты событий: рождение ребенка как результат божественной помощи, победа Алпамыса. Религиозная лексика в поэме отражает мировоззрение казахского народа, его понимание смысла жизни.

Исследование религиозного дискурса в поэме «Алпамыс батыр» свидетельствует о том, что исламские мотивы глубоко интегрированы в национальное мировоззрение казахов.

Ключевые слова: Алпамыс батыр, Байбори, ислам, религиозный дискурс, религиозная лексика, национальное мировоззрение.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Постовалова В.И. Язык и духовный мир человека. Религиозные концепты в «антропологическом» представлении [Текст] В.И. Постовалова // Живодействующая связь языка и культуры. Т. 1. Язык. Ментальность. Культура. – М.-Тула, 2010. – С. 13-27.
2 Буянова Л. Ю. Лингвоконфессиология в системе современной гуманитарной гносеосферы: методологический инструментарий и понятийный аппарат / Л. Ю. Буянова // Мова. – 2014. - № 21. – С. 23-27.
3 Григорьева Л.Л. Фразеологическое отражение христианской и мусульманской религиозных картин мира (на материале русского, английского и арабского языков) // Учёные записки Казанского государственного университета. Серия: Гуманитарные науки. 2009. Т. 151., Кн. 3.– С.179-183.
4 Философский словарь / Под ред. Р.Н. Нургалиева, Г.Г. Акмамабетова, Ж.М. Абдильдина. – Алматы, 1996. – С. 142-143.
5 Словарь литературного казахского языка. Пятнадцатитомное издание. Том 2 / Сост.: Г. Калиев, С. Бизаков, О. Нақысбеков и др. – Алматы, 2011. – 744 с. URL: https://sozdikqor.kz/soz?id=119563&a=%C3%81%C3%9DLIE

ISSN 2788-7979 (online)

6 Энциклопедический словарь традиционной казахской культуры. – Алматы: «Сөздік-Словарь». – 1997. – 368 с. URL: https://sozdikqor.kz/search?q=%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B0
7 Момынова Б. Язык поэзии Шакарима (лексико-функциональный аспект). – Алматы: Изд-во «Арыс», 2008. – 256 с.
8 Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – Волгоград: Перемена, 2002. – 477 с.
9 Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь. – Москва.: Советская энциклопедия, 1990. – 688 с.
10 Садирова Г.К. Структурные основы многопредложного дискурса в казахском языке: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук / Г.Қ. Садирова. – Алматы, 2008. – 55 с.
11 Wuthnow, R. J. (2011). Taking talk seriously: Religious discourse as social practice. Journal for the Scientific Study of Religion, 50(1), 1-21.
12 Abu Zayd, N. H. (2018). Critique of Religious Discourse. URL: https://doi.org/10.12987/yale/9780300207125.001.0001
13 Pihlaja, S. (Ed.). (2021). Analysing religious discourse. Cambridge University Press.
14 В. Н. Топоров Миф. Ритуал. Символ. Образ [Текст]: исследования в области мифопоэтического: избранное / В. Н. Топоров. - Москва: Прогресс: Культура, Б. г. (1995). – 621, [2] с.; 21 см.; ISBN 5-01-003942-7
15 Казахстан: национальная энциклопедия / Гл. ред. А. Нысанбаев. – Алматы: Глав. ред. Казахской национальной энциклопедии, 2001. – 321 с.

Материал поступил в редакцию журнала 20.02.2025

The religious discourse within the epic «Alpamys batyr» offers a profound reflection of the people's spiritual identity

M.B. Khamzina[1], D.R. Zharikova[1]
[1]«Astana Medical University» NJSC, Astana, 010000, Kazakhstan

This study aims to conduct an in-depth analysis of the interconnections between the concepts of «discourse», «text», and «speech act» within the context of religious discourse. The study's relevance is grounded in the importance of investigating the specific characteristics of religious lexicon, the peculiarities of religious consciousness, and the linguistic mechanisms inherent in religious communication within a national language.

The epic poem «Alpamys batyr» is an integral part of the rich cultural heritage of the Kazakh people. Alongside historical events, this work provides a comprehensive reflection of the Kazakh people's religious beliefs and worldview. An analysis of the religious lexicon within the poem allows for valuable insights into the spiritual world of the Kazakhs.

The research demonstrated that the combination of deductive and inductive approaches in linguoconfessional studies allows for a deeper understanding of how language shapes national worldview. By employing a complex of methods, including the selection and analysis of linguistic units, pragmatic and cognitive-semantic analysis, as well as statistical data processing, the linguistic features of Islam and the specific features of religious discourse in the poem «Alpamys batyr» were studied.

The religious lexicon found in the epic poem «Alpamys batyr» primarily consists of terms and concepts characteristic of Islam. However, traces of ancient Turkic religious beliefs can also be discerned within the poem. This indicates a synthesis of the Kazakh people's religious views both before and after the adoption of Islam.

The research analyzed linguistic units that form the religious discourse in the poem, such as «musylman», «Alla», «namazsham», «qutpan», «diuana», «aulie», «tumarlyk», «aziret», «qubyła». Their meanings and functions within the text were clarified. The religious lexicon in the poem serves several functions: it reflects the characters' belief in the power of Allah, their striving for good and

ISSN 2788-7979 (online)

avoidance of sin; it also connects the outcomes of events through religious concepts, such as the birth of a child as a result of divine help and Alpamys' victory. The religious lexicon in the poem reflects the worldview of the Kazakh people and their understanding of the meaning of life.

A study of the religious discourse in the epic «Alpamys batyr» reveals that Islamic motifs are deeply embedded in the Kazakh national worldview.

Key words: Alpamys batyr, Bayburi, Islam, religious discourse, religious vocabulary, national worldview.

REFERENCE

1 Postovalova V. I. (2010). Yazyk i dukhovnyy mir cheloveka. Religioznye kontsepty v «antropologicheskom» predstavlenii [Language and the Spiritual World of Man. Religious Concepts in the "Anthropological" Representation]. In Zhivoderstvuyushchaya svyaz' yazyka i kultury [Living Connection of Language and Culture] (Vol. 1, pp. 13-27). M.-Tula: [Izdatelstvo].

2 Buyanova L. Yu. (2014). Lingvokonfessiologiya v sisteme sovremennoi gumanitarnoi gnoseosfery: metodologicheskii instrumental' i ponyatiinyi apparat [Linguoconfessionalism in the System of Modern Humanitarian Gnosisphere: Methodological Tools and Conceptual Apparatus]. Mova, 21, 23-27.

3 Grigorieva L. L. (2009). Frazeologicheskoe otrazhenie khristianskoi i musulmanskoi religioznykh kartin mira (na materiale russkogo, angliiskogo i arabskogo yazykov) [Phraseological Reflection of Christian and Muslim Religious Worldviews (Based on the Materials of Russian, English and Arabic Languages)]. Uchenye zapiski Kazanskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria: Gumanitarnye nauki [Scientific Notes of Kazan State University. Series: Humanities], 151(3), 179-183.

4 Filosofiyak sozdik [Philosophical Dictionary] (1996). Eds. R. N. Nurgaliev, G. G. Akmamambetov, & Zh. M. Abdilin. Almaty.

5 Kazakh ədebi tilining sozdigi. On bes tomdyk. 2-tom [Dictionary of the Kazakh Literary Language. Fifteen Volumes. Volume 2] (2011). Eds. G. Kaliev, S. Bizakov, O. Nakysbekov, et al. Almaty. Retrieved from https://sozdikqor.kz/soz?id=119563&a=%C3%81%C3%9DLIE

6 Kazakh dastyrli madenietining ensiklopedialyq sozdigi [Encyclopedic Dictionary of Kazakh Traditional Culture] (1997). Almaty: "Sozdik-Slovar". Retrieved from https://sozdikqor.kz/search?q=%D0%B4%D0%B8%D1%83%D0%B0%D0%BD%D0%B0

7 Momynova B. Shäkärim poézïyasınıñ tili (leksïka-funkcïonaldı rakurs) [The Language of Shakarim's Poetry (Lexico-Functional Aspect)]. Almaty: Arys.

8 Karasik V. I. (2002). Yazykovoi krug: lichnost', kontsepty, diskurs [Linguistic Circle: Personality, Concepts, Discourse]. Volgograd: Peremena.

9 Arutyunova N. D. (1990). Diskurs [Discourse]. In V. N. Yartseva (Ed.), Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar [Linguistic Encyclopedic [1] Dictionary] (pp. 688). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya.

10 Sadirova G. K. (2008). Strukturnye osnovy mnogopredlozhenogo diskursa v kazakhskom yazyke: Avtoreferat diss. ... doktora filologicheskikh nauk [Structural Foundations of Multi-Sentence Discourse in the Kazakh Language: Author's Abstract of the Dissertation ... Doctor of Philological Sciences]. Almaty.

11 Wuthnow R. J. (2011). Taking talk seriously: Religious discourse as social practice. Journal for the Scientific Study of Religion, 50(1), 1-21.

12 Abu Zayd N. H. (2018). Critique of Religious Discourse. URL: https://doi.org/10.12987/yale/9780300207125.001.0001

13 Pihlaja S. (Ed.). (2021). Analysing religious discourse. Cambridge University Press.

14 Toporov V. N. (1995). Mif. Ritual. Simvol. Obraz: issledovaniya v oblasti mifopoe`ticheskogo: izbrannoe [Myth. Ritual. Symbol. Image: Selected Studies in the Field of Mythopoetics]. Moskva: Progress: Kul'tura.

15 Nısanbaev Ä. (bas. red.) (2001). Qazaqstan – ulttıq éncïklopedïya [Kazakhstan: National Encyclopedia]. Almaty: Қазақ энциклопедиясының Бас редакциясы.

ISSN 2788-7979 (online)

Received: 20.02.2025

ISSN 2788-7979 (online)

ТІЛДІҢ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІҢ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

МҒТАР 16.01.45 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp275-288

А.Т. Абужалитова[1], Ж.Н. Сулейменова[1], М.К. Ажгалиев[2]
[1]Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан Республикасы
[2]Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, 090000, Қазақстан Республикасы

ФИЛОЛОГ-СТУДЕНТТЕРДІҢ ЛИНГВОДИДАКТИКАЛЫҚ ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ АҚПАРАТТЫҚ-КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ РӨЛІ

Бұл мақалада Қазақстандағы болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзіреттілігін қалыптастыруда ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану мәселесі зерттеледі. Ғаламдану және ақпараттық технологиялардың қарқынды дамуы жағдайында кәсіби қызметінде АКТ-ны пайдалануға дайын жаңа буын мұғалімдерін қалыптастыру қажеттілігі туындап отыр.

Зерттеу мақсаты – болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттерін дамытуда АКТ-ны қолдану мүмкіндіктерін зерттеу. Негізгі идеялар АКТ-ны оқу процесіне интеграциялау қажеттілігі және филологиялық пәндерді оқытудың дәстүрлі әдістерін қайта қарауды қамтиды. Зерттеудің ғылыми маңыздылығы тіл мен әдебиет мұғалімдерін даярлауда АКТ-ны қолданудың теориялық және әдістемелік негіздерін анықтауда жатыр. Практикалық маңыздылығы АКТ-ны білім беру процесінде тиімді пайдалану бойынша әдістемелік ұсыныстар әзірлеуде көрініс табады. Зерттеу әдістемесі ғалымдардың идеяларын талдау, салыстыру, жүйелеу сияқты теориялық әдістерді және бақылау, сауалнама жүргізу, мұғалімдер мен студенттердің АКТ қолдануын бағалау сияқты эмпирикалық әдістерді қамтиды. Зерттеу жүргізу барысында Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университетінің филология факультетінің 85 студентіне сауалнама жүргізілді. Зерттеу нәтижелері АКТ қолдану болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін даярлау сапасын арттыруға, олардың лингводидактикалық құзыреттерін дамытуға және кәсіби өсуге деген ынтасын жоғарылатуға ықпал ететінін көрсетті. АКТ оқу процесінде маңызды құрал болып табылатыны және материалды жақсы меңгеруге ықпал ететіні анықталды. Зерттеу филологиялық пәндерді оқыту әдістемесі саласына елеулі үлес қосады, АКТ-ны білім беру процесіне интеграциялау және болашақ мұғалімдерді даярлау тиімділігін арттыру бойынша нақты ұсыныстар ұсынады.

Кілт сөздер: лингводидактикалық құзыреттілік, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, филолог студенттер, кәсіби дайындық, инновациялық оқыту әдістері, мотивациялық компоненттер

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Мақалада Қазақстанның білім беру жүйесіндегі ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) қолдану мәселелері талқыланады. Зерттеу барысында бірнеше негізгі бағыттар анықталды, олар филолог мұғалімдерді дайындауда АКТ-ны қолданудың маңыздылығын көрсетеді. Қазақстандағы білім беру жүйесі мен құрылымындағы өзгерістер

ISSN 2788-7979 (online)

жаңа буын мұғалімдерін дайындауға ықпал етуде. Мұғалімдер қазіргі заманғы АКТ құралдарын кәсіби қызметінде тиімді қолдануға дайын болуы керек. Бұл АКТ құралдарын білім беру процесіне енгізу арқылы студенттердің кәсіби құзыреттілігін арттыруға мүмкіндік береді. АКТ қолдану мәселелері көптеген отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулерінде қарастырылған. Г. Досжан, С.Б. Усипашим, Г. Куребаева, И. Мусатаева, Т. Кулгилдинова, Б. Жумабекова және басқа ғалымдар АКТ-ның теориялық және практикалық аспектілерін зерттеп, олардың білім беру процесінде қолдану мүмкіндіктерін талдаған. Ғалымдар АКТ құралдарының әртүрлі түрлерін бөліп көрсетіп, олардың білім беру процесіндегі рөлі мен орнын анықтаған. Интернет, компьютерлер, мультимедиа және басқа да құралдар оқыту процесінде қолданылып, студенттердің білім деңгейін арттыруға ықпал етеді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, АКТ құралдарын қолдану студенттердің кәсіби және педагогикалық дайындығын жақсартады, олардың білім алу процесін жеңілдетеді.

Сонымен қатар, зерттеу барысында АКТ-ның болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің когнитивтік және коммуникативтік құзыреттілігін дамытудағы рөлі де анықталды. АКТ құралдарын қолдану студенттердің өздік жұмысын жетілдіруге, дербес ізденіс жүргізуіне және аналитикалық ойлау қабілетін дамытуға мүмкіндік береді. Цифрлық ресурстарды тиімді пайдалану студенттердің кәсіби құзыреттілігін арттырып қана қоймай, олардың инновациялық оқыту әдістерін меңгеруіне жол ашады. АКТ-ның интерактивті сипатта болуы студенттердің оқу мотивациясын күшейтіп, оқу үдерісіне деген қызығушылығын арттыратыны зерттеу нәтижелерінде көрсетілді.

АКТ-ны қолдану студенттердің зерттеушілік дағдыларын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Цифрлық платформалар, онлайн дерекқорлар мен мультимедиалық құралдар студенттерге ғылыми ақпаратты тез әрі тиімді талдауға, жүйелеуге және синтездеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, АКТ негізінде жүзеге асырылатын интерактивті оқыту әдістері – коллаборативті оқу, проблемалық оқыту, веб-квестер мен виртуалды зертханалар – болашақ мұғалімдердің пәндік білімін ғана емес, сонымен қатар педагогикалық-инновациялық құзыреттілігін дамытуға ықпал етеді. Бұл технологиялар болашақ мамандардың кәсіби дайындық сапасын арттырып, олардың заманауи білім беру үрдістеріне икемделуін жеңілдетеді.

Осылайша, мақалада АКТ құралдарын болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін даярлауда қолданудың теориялық және практикалық негіздері анықталып, олардың тиімділігі дәлелденген.

КІРІСПЕ

Қазақстандағы білім беру жүйесі мен құрылымындағы елеулі өзгерістер мен ақпараттық технологияларды қоғамға тез бейімдеу қажеттілігі мұғалімдердің жаңа буынын қалыптастыруға ықпал етуде. XXI ғасырдың мұғалімі өнімді кәсіби қызметі үшін ақпараттық-коммуникациялық технологияларды (АКТ) тиімді қолданатын нақты және виртуалды серіктестермен жұмыс жасауға дайын болуы керек. Ғаламдық жаһандану контекстінде болашақ филолог мұғалімдерді даярлау ерекше маңызға ие. Бұл құндылықтар жүйесін арнайы ғылыми қайта қарауды, филолог-студенттердің кәсіби маңызды қасиеттерін қалыптастыруды талап етеді.

Жалпы филолог-студенттер жеткілікті лингвистикалық білімге және жоғары дамыған сөйлеу дағдыларына ие болуы керек. Сонымен қатар, филолог-студенттер білім беру сапасын қамтамасыз етуі, оқу процесін ұйымдастырудың инновациялық формалары мен әдістеріне көшуі және АКТ енгізу үшін мұқият теориялық және практикалық дайындықтан өтуі тиіс. Тіл мен әдебиет мұғалімдерін даярлауда АКТ-ны енгізу филолог-студенттердің сапалы білім алуына ықпал етеді. Сонымен қатар, бұл АКТ дағдыларын дамытуды және оларды болашақ кәсіби және педагогикалық қызметте пайдалануды қамтамасыз етеді. Болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытуда АКТ қолдану олардың кәсіби

ISSN 2788-7979 (online)

педагогикалық құзыреттілігінің ажырамас бөлігі болып табылады. Бүгінде бұл ерекше маңызға ие.

Көптеген ғалымдар білім беруді ақпараттандыру және жоғары оқу орындарының білім беру процесінде АКТ қолданудың теориялық негіздерін анықтау мәселесімен айналысты, атап айтқанда Г. Досжан, С.Б. Усипашим [1], Г. Куребаева, И. Мусатаева, Т. Кулгилдинова, Б. Жумабекова [2], А.К. Алипова, М.С. Кулахметова [3], Б.К. Аязбаева [4], О.Г. Глазунова, О.Г. Кузьминская, Т.В. Волошин, Т.П. Саяпина, В.И. Королчук [5], Л.В. Московкин [6], Ю.С. Степанов [7] және басқалар. Аталған ғалымдар тұжырымдамалық ережелерді ұсынды және АКТ-ның айрықша ерекшеліктерін анықтады. Сонымен қатар, олар оқу процесін компьютерлендіру әдістемесін ұсынды және білім беру процесінде ақпараттық технологияларды қолданудың теориялық және практикалық мәселелерін шешу жолдарын көрсетті.

Сондай-ақ, ғалымдар ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың құралдарын бөліп көрсетіп, білім беру процесінде ақпараттық технологиялардың рөлі мен орнын анықтады және олардың оқытуда қолданылуын бағалады.

И.И. Костикова мұғалімнің рөлін және білім беруді жүзеге асырудағы компьютерлердің рөлін өзгерту, тиісінше, оқыту әдістемесін өзгертуді қажет ететінін жазды. Осыған байланысты зерттеуші мұғалімнің компьютермен орындалатын дидактикалық функцияларын (оқыту, бақылау, басқару, ұйымдастырушылық функциялар) анықтайды және сипаттайды. Ғалым сонымен қатар компьютердің белгілі бір білім беру функцияларын орындаудағы маңызды артықшылығын атап көрсетеді (машина модулятор ретінде, машина тәрбиеші ретінде және т.б.) [8, 15-16].

Мұғалімдерді кәсіби даярлау жүйесінде АКТ-ны қолданудың бірқатар артықшылықтары бар екені сөзсіз. Осылайша, бұл филологиялық пәндерді оқытудың дәстүрлі әдістерін, сондай-ақ АКТ әлеуеті тұрғысынан болашақ мұғалімдердің кәсіби дайындығының рөлін қайта қарауға әкеледі.

Л.И. Морская болашақ мұғалімдерді кәсіби даярлау процесінде АКТ қолданудың маңыздылығын атап көрсетеді. Зерттеуде ғалым болашақ шет тілі мұғалімдерін АТ-ны өзінің кәсіби қызметінде қолдануға дайындау мәселесін көтереді. Сонымен қатар, ол студенттерді оқытуда ақпараттық технологияларды қолдануға бағытталған шет тілдері оқытушыларын даярлау әдістемесін әзірлейді [9, 24].

Н.В. Морз АКТ-ны «біліктілігін арттыратын немесе өзгертетін адамдардың білім беру іс-әрекетінің құралы» ретінде қарастырады [10, 49]. Ғалым білім беру процесін ұйымдастырудағы АКТ-ға негізделген тәсілдердің ерекше рөлін атап көрсетеді.

Алайда, әдебиеттерге шолу болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің кәсіптік білім беру жүйесіне АКТ құралдарын интеграциялау ерекшеліктерін зерттеу жеткіліксіз екендігін көрсетіп отыр. Тиісінше, болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамыту тереңірек зерттеуді қажет етеді.

Сондықтан бұл мақаланың мақсаты болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытуда АКТ-ны қолдану мүмкіндіктерін зерттеу болып табылады.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Зерттеу мақсатына жету үшін біз келесі әдістерді қолдандық:

- теориялық әдістер: АКТ ерекшеліктерін анықтау үшін ғалымдардың идеяларын талдау, салыстыру, жүйелеу; болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамыту бойынша әдебиеттерге шолу;
- эмпирикалық әдістер: жоғары оқу орындары оқытушыларының жұмысын бақылау, болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытуда АКТ-ны қолдануды бағалау бойынша зерттеу; студенттердің тіл мен әдебиетті оқытудағы АКТ әлеуеті туралы хабардарлығын бағалау; сауалнамалар, пікірталастар,

ISSN 2788-7979 (online)

бақылаулар, жалпылау және тіл мен әдебиетті оқыту саласындағы педагогикалық тәжірибені талдау.

Болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің кәсіби дайындығында АКТ-ны қолдану ерекшеліктерін талдау үшін Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті Филология факультетінің 85 филолог-студентіне сауалнама жүргізілді.

Сауалнама келесі сұрақтарды қамтыды:

1. Семинарлар мен практикалық сабақтарға дайындық кезінде АКТ-ны қаншалықты жиі қолданасыз (әрқашан, кейде, ешқашан)?

2. Тіл мен әдебиет сабақтарына дайындық кезінде АКТ-ның қандай түрлерін қолданасыз?

3. Кәсіби пәндер оқытушылары АКТ-ның қандай түрлерін жиі пайдаланады?

4. Сіз өзіңіздің университетіңіздің электронды кітапханасын пайдаланасыз ба (әрқашан, кейде, ешқашан)?

5. Сіз материал дыбыспен, динамикалық суреттермен және графикамен берілген кезде жақсы түсінесіз бе?

6. Сізге қандай оқыту түрі ұнайды (дәріс-монолог, диалог элементтері бар дәріс, АКТ-ны қолданатын интерактивті дәріс)?

7. Тіл мен әдебиетті оқытуда АКТ қолдану міндетті ме (иә, жақсырақ емес)?

8. Сіздің ойыңызша, АКТ-ның қандай түрлері болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін кәсіби даярлауда ең үлкен дидактикалық құндылыққа ие?

9. Сіз өзіңіздің болашақ кәсіби және педагогикалық қызметіңізде АКТ қолдануды жоспарлап отырсыз ба?

Сонымен қатар, зерттеу барысында «Қазіргі қазақ тілінің синтаксисі», «Халық ауыз әдебиеті», «Когнитивтік лингвистика» пәндері бойынша АКТ-ны қолданудың нақты әдістері де жүзеге асырылды.

НӘТИЖЕЛЕР

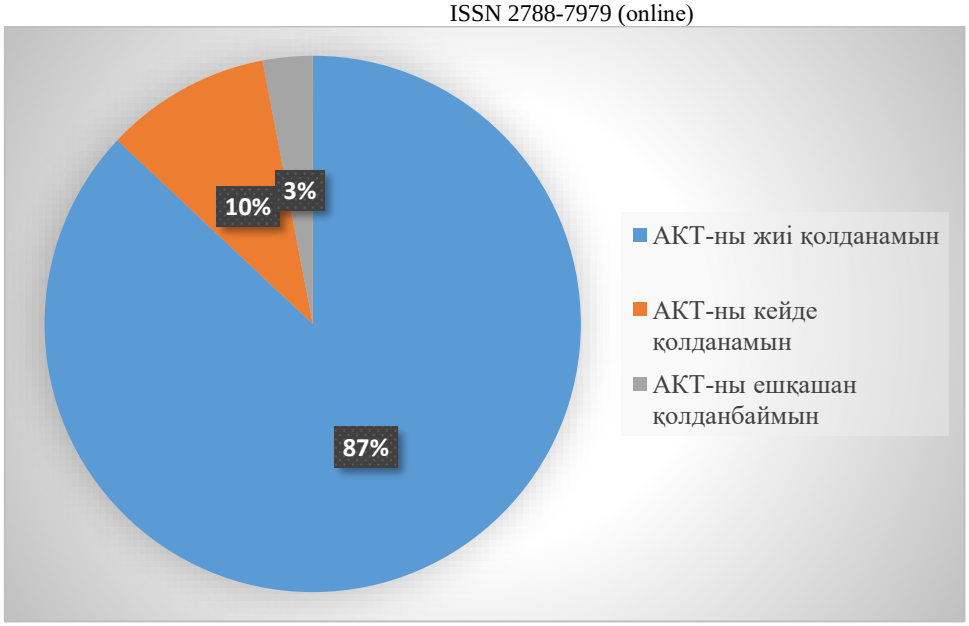
Зерттеу тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытуда АКТ-ны қолданудың жан-жақты және жүйелі талдауын ұсынады. Зерттеу үш кезеңде жүргізілді:

- Мотивациялық кезең (оқушылардың теориялық білімнің қажеттілігін және білім беруде АКТ қолданудың орындылығын түсінуге бағытталған тәжірибелік-эксперименттік жұмыс);
- оқыту және әрекет кезеңі (лингвистикалық білім мен дағдылар жүйесін жетілдіруге және болашақ кәсіби және педагогикалық қызметте АКТ-ны тиімді пайдалануға бағытталған);
- студенттердің өзін-өзі таныстыруы, өзін-өзі бағалау және өзін-өзі түзету дағдыларын дамытуға бағытталған рефлексия кезеңі.

Бірінші кезеңде Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті Филология факультетінің студенттері кәсіби пәндерді оқытуда АКТ-ны қолдану, сондай-ақ болашақ кәсіби және педагогикалық қызметте АКТ-ны пайдалануға ықтимал қызығушылық туралы топтық және жеке сұхбаттарға қатысты.

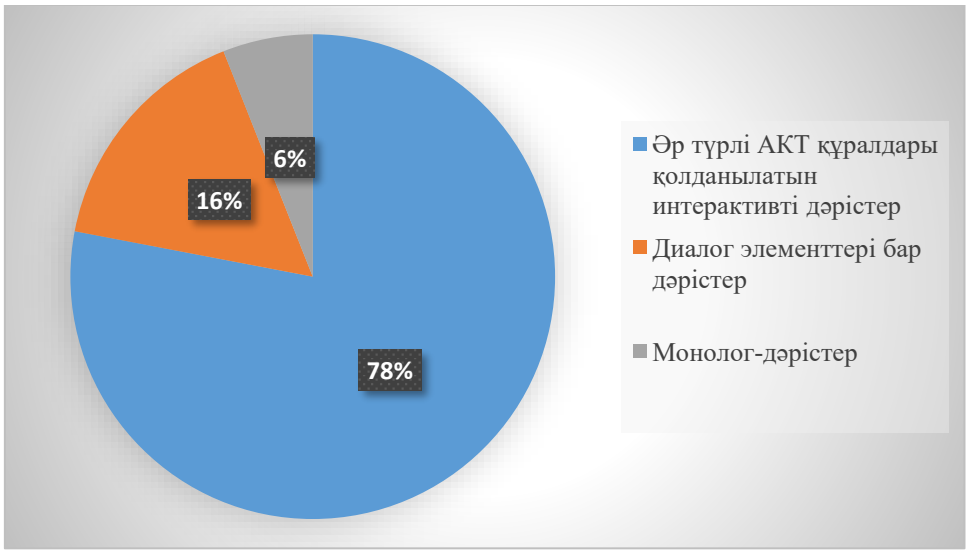
Зерттеу нәтижелері АКТ қолдану студенттердің тиімді өзіндік жұмысының маңызды алғышарты болып табылатындығын көрсетеді. Сонымен, студенттердің 87% - ы кәсіби пәндер бойынша семинарлар мен практикалық сабақтарға дайындық кезінде АКТ-ны әрдайым қолданатындығын айтады (сурет 1). Студенттер арасында ең көп қолданылатын АКТ құралдары-компьютерлер, ноутбуктер, Интернет, планшеттер, смартфондар және басқалар. Тиісінше, оқытушылар болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін даярлау үшін компьютерлік тестілерді, мультимедианы, компьютерлер мен проекторларды қолдануды жөн көреді.

ISSN 2788-7979 (online)

Сурет 1 - Акт-ны сабаққа дайындық кезінде қолдану

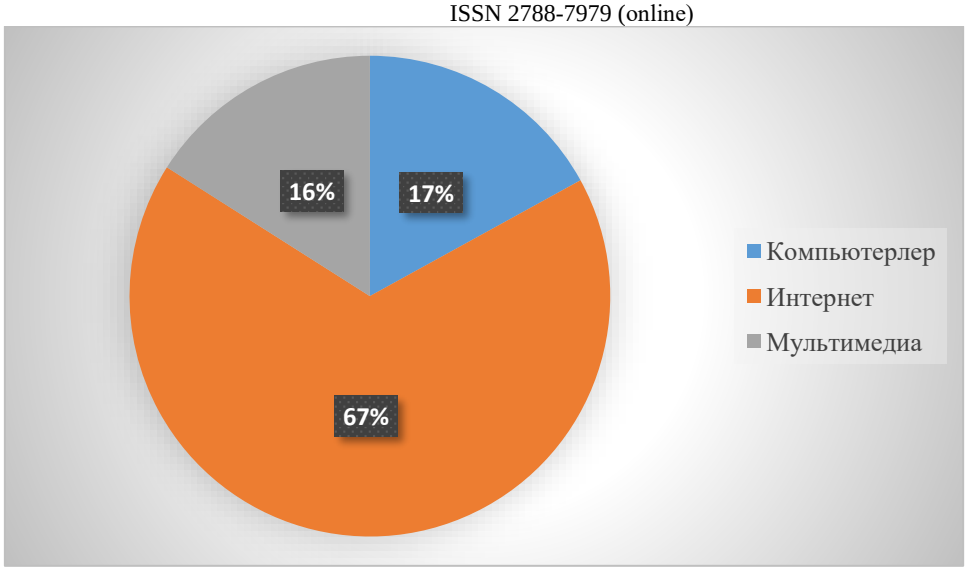
Респонденттер тіл мен әдебиет сабақтарында дыбыс пен динамикалық кескіндерді қолданудың маңыздылығын атап көрсетеді. Тиісінше, Филология факультетінің студенттері әртүрлі АКТ құралдарын (78%) және диалогтық элементтері бар дәрістерді (16%) қолдана отырып, интерактивті дәрістерге үлкен қызығушылық танытады. Тек кейбір студенттер (6%) лекция монологтарын жақсы көреді (сурет 2).

Сурет 2 - Білім берудің тиімді формалары

Респонденттер әртүрлі АКТ құралдарын, атап айтқанда интернетті (67%), компьютерлерді (17%) және медианы (16%) пайдалануға үлкен қызығушылық танытады (сурет 3).

ISSN 2788-7979 (online)

Сурет 3 - Оқытудағы АКТ құралдары

Сауалнама деректерін талдау респонденттердің АКТ қолданудың маңыздылығына нық сенетінін және оларды «заманауи оқыту құралы», «заманауи білім беру жүйесіндегі оқытудың маңызды құралы», «жаңашыл педагог арсеналындағы оқытудың ең қажетті құралдарының бірі» және т. б. ретінде қарастыратынын көрсетеді.

Сонымен қатар, студенттердің көпшілігі (89%) тіл мен әдебиет сабақтарында АКТ қолданудың барлық әлеуетіне қызығушылық танытады. Тұрақты ғылыми-техникалық прогреске байланысты АКТ дағдыларын үнемі дамыту өте маңызды. АКТ-ның қарқынды дамуы олардың түрлері мен санының көбеюіне әкеледі. Сондықтан белгілі бір оқу мақсатына жету үшін ең оңтайлы және кәсіби бағытталған ресурстарды таңдау қиынға соғады. Тиісінше, қазіргі заманғы тіл мен әдебиет мұғалімінің маңызды міндеттерінің бірі - дидактикалық мүмкіндіктердің кең спектріне ие және филолог-студенттерді оқытуда барынша тиімді пайдалануға болатын АКТ туралы өзекті ақпаратты ұсыну.

Болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін қалыптастыру процесіне АКТ енгізу оның мотивациялық компонентін қалыптастырудан басталады. Бұл компонентті анықтаудың негізі мотивацияның студенттердің өнімділігіне, дамуына және өзін-өзі дамытуға оң әсері болып табылады. Мотивациялық компонент кәсіби шығармашылық мотивтерімен, табысқа ұмтылумен, шығармашылық әлеуетті ашумен, АКТ құралдарын игеруге және оларды болашақ кәсіби қызметте шығармашылықпен пайдалануға деген ұмтылыспен, жұмысқа қанағаттанумен және т. б. қалыптасады. Мотивациялық компонентті жандандыру үшін біз студенттердің болашақ жұмысында АКТ-ны қолдануға ынталандыру деңгейін арттыруға бағытталған көптеген іс-шараларды өткізуіміз керек (белгісіздік пен демотивацияны жеңу бойынша тренингтер, тіл мен әдебиетті оқытуда АКТ-ны қолдану ерекшеліктері, психологиялық кедергілер туралы; тіл мен әдебиетті оқытуда АКТ-ны қолданудың маңыздылығы туралы дөңгелек үстелдер).

Деректерді визуализациялаудың ең тиімді ақпараттық-коммуникациялық құралдарының бірі - бейне жазу. Видеоскрайбинг Батыс Қазақстан инновациялық-технолгиялық университетінің Филология факультетінде тіл мен әдебиет мұғалімдерін даярлау процесінде кеңінен қолданылады. Бұл студенттердің немесе оқытушылардың сөйлеуін немесе мәтіндік материалды қолдау үшін бейнелер немесе бейне анимациялар жасау үшін арнайы бағдарламаларды (PowerPoint, PowToon, GoAnimate, SparkolVideoScribe, Animaker) пайдалануды қамтиды. Осылайша, жаңа грамматикалық материал жазуды жеңілдету арқылы тиімді түрде ұсынылады және түсіндіріледі. Зерттеу грамматиканы оқыту кезінде визуалды деректерді (бейне жазу қызметі) пайдаланған кезде білім алушылардың материалды жақсырақ және жылдам меңгеретінін дәлелдейді. Мысалы, «Қазіргі қазақ тілінің синтаксисі» пәнінде

ISSN 2788-7979 (online)

деректерді визуализациялаудың тиімді әдістерінің бірі ретінде бейнежазба мен интерактивті құралдарды қолдануға болады: студенттерге жай сөйлем түрлерін түсіндіру үшін PowToon немесе Animaker платформаларын пайдаланып, визуалды презентациялар дайындау тапсырмасы беріледі. Тапсырма барысында студенттер:

- жай сөйлемнің түрлерін (хабарлы, сұраулы, бұйрықты, лепті) көрсететін анимациялық ролик жасайды. Әр сөйлем түріне мысал ретінде қазақ әдебиеті немесе ауыз әдебиетінен алынған сөйлемдер пайдаланылады;
- анимация арқылы сөйлем мүшелерінің рөлі мен құрылымын көрсетеді (мысалы, бастауыш, баяндауыш, толықтауыш, т.б.);
- құрастырылған бейнероликтерде әр сөйлем түрінің қолдану аясы мен синтаксистік ерекшеліктері визуалды түрде ұсынылады.

Мысалы, студенттер қазақтың белгілі шығармаларынан сөйлемдерді алып, оларды анимациялық кейіпкерлердің диалогтары арқылы көрсетеді. Бұл әдіс студенттердің материалды тереңірек түсінуіне, жай сөйлем түрлерін меңгеруге және алған білімдерін шығармашылық түрде көрсетуге ықпал етеді. Сонымен қатар, АКТ құралдарын қолдану олардың болашақ кәсіби қызметінде мультимедиалық ресурстарды пайдалану дағдыларын қалыптастырады.

Сонымен қатар, бейнежазба болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің АКТ саласындағы дағдыларын дамытуға айтарлықтай ықпал етеді. Сонымен, Филология факультетінің бірінші курс студенттеріне «Халық ауыз әдебиеті» пәнінен «Алпамыс батыр» жырына бейне анимация жасау тапсырылды. Бейнеролик жырдың қысқаша мазмұнымен, басты кейіпкерлердің қойылымдарымен және негізгі кейіпкерлердің сөйлеген сөздерімен сүйемелденеді. Осылайша, бейнежазба арқылы студенттерді халық ауыз әдебиетіне қызықтыру, студенттердің жаңа грамматикалық құбылыстарды түсінуін жеңілдету, филологиялық пәндерді оқытуда АКТ қолдану дағдыларын дамыту, сондай-ақ лингвистикалық материалды зерттеу процесін бақылау және басқару мүмкін болды.

Болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін лингводидактикалық дайындауда қолданатын басқа ақпараттық-коммуникациялық ресурстардың ішінде Google қызметтерін де атап өткен жөн. Google қызметтері студенттерге Google презентацияларын құруға және АКТ, бұлтты орта, электронды кітапханалар және т. б. көмегімен бірлескен жұмыс формаларын енгізуге мүмкіндік береді. Мысалы, «Когнитивтік лингвистика» пәнінде «Уақыт» концептісін зерттеуде Google қызметтерін қолдану студенттердің танымдық және зерттеушілік дағдыларын дамытудың тиімді әдістерінің бірі болып табылады. Сабақ барысында студенттерге «Уақыт» концептісіне қатысты қазақ тіліндегі метафораларды зерттеп, олардың мәдени және когнитивтік ерекшеліктерін анықтау тапсырмасы беріледі. Бұл жұмыс үшін студенттер Google Docs, Google Slides және Google Drive сияқты құралдарды пайдалана отырып, бірлескен жобалық жұмыс жүргізеді. Студенттер зерттеу барысында уақыт концептісінің түрлі қырларын қарастырады. Мысалы, бір топ «Уақыт – құндылық» метафорасын («Уақыт – алтын», «Уақыт – байлық») талдайды, екінші топ «Уақыт – қозғалыс» метафорасын («Уақыт зымырайды», «Уақыт тоқтамайды») зерттейді, ал үшінші топ «Уақыт – шектеу» метафорасын («Уақыт бітті», «Уақыт таяп қалды») қарастырады. Олар қазақ әдебиетіндегі шығармалардан, мақал-мәтелдерден және фольклордан метафораларды жинақтап, олардың астарлы мағынасын анықтайды. Жиналған деректерді жүйелеу және талдау үшін студенттер Google Docs платформасында бірлескен құжат құрып, метафораларды түсіндіріп, олардың когнитивтік модельдерін көрсетеді. Кейін зерттеу нәтижелері Google Slides платформасында визуализацияланады. Әрбір топ өз зерттеулерін презентация түрінде дайындап, слайдтарға метафоралардың мағынасын, олардың мәдени-танымдық рөлін, сондай-ақ когнитивтік талдауларын енгізеді. Презентацияны жандандыру үшін студенттер қосымша графикалар, бейнелер мен диаграммаларды пайдаланады. Студенттердің барлық жұмыстары Google Drive платформасында сақталады және өзара талқылау үшін барлық топқа қолжетімді етіледі. Әр топ басқа топтардың зерттеулеріне пікір қалдырып, өз ұсыныстарын береді. Сабақ соңында студенттер Google Forms арқылы кері байланыс беріп, бір-бірінің жұмыстарын

ISSN 2788-7979 (online)

бағалайды және өздерінің зерттеу процесіне қатысты пікірлерін білдіреді. Бұл әдіс студенттерге қазақ тіліндегі «Уақыт» концептісінің метафоралық ерекшеліктерін тереңірек түсінуге мүмкіндік береді, сондай-ақ ақпараттық-коммуникациялық технологияларды тиімді қолдану дағдыларын дамытады. Сонымен қатар, Google қызметтері арқылы ұйымдастырылған бірлескен жұмыс студенттердің зерттеу процесіне белсенді қатысуына, олардың шығармашылық және аналитикалық ойлау қабілеттерін арттыруға ықпал етеді. Мұндай тәсілдер студенттердің қазақ тілінің мәдени және когнитивтік әлеуетін зерттеуге деген қызығушылығын оятады және олардың кәсіби құзыреттілігін арттырады.

Зерттеудің келесі кезеңі болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытудың рефлексивті компонентін қалыптастыруға айтарлықтай ықпал ететін электрондық портфолионы пайдалануға арналды. Қазіргі уақытта өз портфолиосының болуы оқытушылардың шығармашылығы мен жоғары дамыған кәсіби құзыреттілігінің көрсеткіші болып табылады.

Tilda.ws веб-дизайнерінің көмегімен студенттер өздерінің электронды портфолиоларын құрды (http://boikoeng.tilda.ws, http://projekt1866846.tilda.ws/, http://taranina.tilda.ws/taraninalearning және т. б.). Портфолио келесі құрылымдық элементтерді қамтиды: жалпы ақпарат, зерттеу және әдістемелік қызмет. Жеткілікті портфолио құру үшін студенттер грамматика мен сөйлеу құрылымдарын дұрыс пайдалану керек. Сонымен қатар, бұл студенттердің өзін-өзі бағалауына айтарлықтай ықпал етеді.

Электрондық портфолио болашақ мұғалімдерге өздерінің академиялық және кәсіби жетістіктерін жан-жақты талдауға, білім мен дағдыларды, сондай-ақ дидактикалық дағдыларды меңгеру деңгейін көрсетуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, олар болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің кәсіби қызметі үшін өте маңызды коммуникативті және өзін-өзі таныстыру дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Осылайша, бұл ресурс болашақ мұғалімдердің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытудың тиімді құралы болып табылады.

Нәтижесінде лингводидактикалық құзыреттілікті дамытуда АКТ қолдану тиімділігі тексерілді. Осы мақсатта АКТ енгізудің басында мектеп аттестатының нәтижелері бойынша алынған тіл мен әдебиет бойынша бағалауларға сәйкес эксперименттік және бақылау топтары (ЭТ және БТ) құрылды (бұл топтардың статистикалық эквиваленттілігі Колмогоров-Смирновтың критерийі арқылы тексерілді). БТ - ға 45 студент, ал ЭТ-ға 40 студент қатысты.

БТ-да оқыту әдеттегі оқыту әдісіне сәйкес жүргізілді. ЭТ-те АКТ қолданылды.

АКТ қолданудың педагогикалық орындылығын тексеру үшін біз бақылау және эксперименттік топтардағы болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігінің даму жағдайын өлшедік, бұл ЭТ студенттерінің пайызы бақылау және эксперименттік топтарда оқыту үшін болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігінің жоғары және жеткілікті деңгейі бар БТ студенттерінің пайызымен салыстырғанда өскенін көрсетті. Әр компонент:

мотивациялық компонент: ЭТ-да жеткілікті деңгейде 22% - дан 40% - ға дейін; БТ - да-18% - дан 26% - ға дейін; жоғары деңгейде ЭТ-да 7% - дан 23% - ға дейін; БТ-да-5% - дан 10% - ға дейін%;

лингводидактикалық компонент: жеткілікті деңгейде ЭТ - де 17% - дан 51% - ға дейін; БТ-да-19% - дан 27% - ға дейін; жоғары деңгейде ЭТ-да 6% - дан 12% - ға дейін; БТ-да-6% - дан 8% - ға дейін%;

рефлексивті компонент: жеткілікті деңгейде мысалы, 14% - дан 31% - ға дейін; БТ - да - 12% - дан 17% - ға дейін; жоғары деңгейде ЭТ-да-8% - дан 15% - ға дейін; КГ-да-5% - дан 7% - ға дейін.

Осы деректерді ескере отырып, болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін даярлауда АКТ қолдану тілдік дидактикалық құзыреттілігі жоғары және жеткілікті деңгейде қалыптасқан эксперименттік топ студенттерінің пайызының өсуіне оң әсер етеді деген қорытынды жасауға болады.

Қорытындыларды негіздеу үшін алынған деректерді статистикалық өңдеу қолданылды. Пирсонның $\chi 2$ критерийі арқылы алынған нәтижелер үлгілердің статистикалық маңызды

ISSN 2788-7979 (online)

айырмашылықтары бар екенін көрсетеді, яғни АКТ қолдану дәстүрлі оқытуға қарағанда тіл мен әдебиетті оқытуда тиімдірек. Осылайша, АКТ қолдану болашақ мұғалімдердің лингводидактикалық құзыреттілігін дамыту үшін тиімді.

ТАЛҚЫЛАУ

Қолданыстағы зерттеулерді талдауға сүйене отырып, АКТ компьютерлік технологиялар мен компьютерлік желілер негізінде ақпаратты жинақтауды, сақтауды, өңдеуді, беруді және көрсетуді қамтамасыз ететін әдістер мен қабылдағыштар жүйесі ретінде түсіндіріледі. Зерттеуде электрондық білім беру ресурстарын (мультимедиялық презентациялар, электрондық оқулықтар, лингвистикалық практикумдар, көрнекі құралдар, анықтамалықтар, энциклопедиялар, электрондық мұрағаттар, портфолио, қашықтықтан оқыту курстары, вебинарлар, бейнеконференциялар, тесттер сияқты бағалау құралдары) пайдалануға негізделген білім беру мақсатында АКТ-ны пайдалануға ерекше назар аударылды. АКТ болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін дайындауда маңызды дидактикалық функцияны орындайды.

АКТ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытудың маңызды құралдарының бірі екені сөзсіз. Лингводидактикалық құзыреттілік кәсіби педагогикалық құзыреттіліктің ажырамас бөлігі болып табылады.

Зерттеу болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің кәсіби дайындығында АКТ қолдану студенттердің үлгеріміне және олардың кәсіби құзыреттіліктерін дамытуға ықпал ететіндігін дәлелдейді. Сауалнама нәтижелері тіл мен әдебиет мұғалімдерінің кәсіби дайындығын ұйымдастыруда және олардың лингводидактикалық құзыреттілігін дамытуда АКТ түрлерінің спектрін кеңейту қажеттілігін көрсетеді. Қазіргі педагогтердің шығармашылығының, инновациялылығының және кәсіби құзыреттілігінің көрсеткіші болып табылатын және болашақ мұғалімдерге өзін-өзі таныстыру мен өзін-өзі көрсетудің коммуникативтік дағдыларын дамытуға мүмкіндік беретін электрондық портфолионың да алатын орны ерекше.

АКТ қолдану тек білім беру процесін жеңілдетіп қана қоймай, студенттердің өзіндік білім алу дағдыларын қалыптастыруға да ықпал етеді. Цифрлық білім беру платформалары мен онлайн ресурстар студенттерге оқу материалдарын өз бетімен зерттеуге, қажетті ақпаратты тез табуға және оны сыни тұрғыдан талдауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, АКТ-ның синхронды және асинхронды оқыту режимдеріндегі рөлі ерекше. Вебинарлар мен бейнеконференциялар студенттерге оқытушылармен және әріптестерімен тікелей байланыс орнатуға жағдай жасаса, электрондық курстар мен цифрлық мұрағаттар дербес оқытуға мүмкіндік береді. Бұл тәсілдер болашақ мұғалімдердің өздігінен білім алуына, зерттеушілік қабілеттерін дамытуына және жаңа технологияларды тиімді қолдануына ықпал етеді.

Сонымен қатар, АКТ-ның филологиялық пәндерді оқытудағы рөлі де ерекше атап өтілуі керек. Заманауи оқыту әдістері мультимедиялық технологияларды пайдалану арқылы студенттердің тілдік құзыреттілігін арттырады. Мысалы, аудиовизуалды материалдар тіл үйренушілердің фонетикалық дағдыларын жетілдіруге, мәтіндік корпустарды қолдану тілдік талдауды тереңдетуге мүмкіндік береді. АКТ көмегімен студенттер түрлі тілдік модельдерді, грамматикалық құрылымдарды және дискурстық ерекшеліктерді оңай меңгере алады. Сондықтан ақпараттық-коммуникациялық технологиялар болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің әдістемелік дайындығын жетілдірудің маңызды факторы болып табылады және олардың кәсіби құзыреттілігін кешенді түрде дамытуға ықпал етеді.

Зерттеу нәтижелері АКТ қолданудың болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытудағы тиімділігін көрсетті. Үш кезеңнен тұратын эксперименттік зерттеу барысында студенттердің АКТ-ны қолдану дағдылары, олардың оқу процесіне ықпалы және кәсіби құзыреттілікке әсері жан-жақты талданды. Бірінші кезеңде студенттердің АКТ-ны қабылдауы мен олардың білім беру процесіндегі маңыздылығына деген көзқарастары зерттелді. Сауалнама нәтижелері көрсеткендей, студенттердің 87%-ы АКТ құралдарын семинарлар мен практикалық сабақтарға дайындық барысында тұрақты түрде

ISSN 2788-7979 (online)

қолданады. Бұл көрсеткіш АКТ-ның болашақ мұғалімдердің кәсіби қызметінде кеңінен қолданылатынын дәлелдейді.

Зерттеу барысында студенттердің интерактивті дәрістерге деген қызығушылығы жоғары екені анықталды. Олардың 78%-ы АКТ-ны қолданатын сабақтарды дәстүрлі дәрістерге қарағанда тиімдірек деп бағалайды. Бұл АКТ-ның оқыту процесіндегі рөлін күшейтудің маңыздылығын көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері студенттердің оқу үдерісінде дыбыстық және графикалық ақпаратқа негізделген материалдарды оңай қабылдайтынын көрсетті. АКТ құралдарын қолдану арқылы ұсынылған материалдардың түсінікті әрі есте сақтау оңай болатыны байқалды.

Сауалнамаға қатысқан студенттер АКТ-ның ең маңызды артықшылықтары ретінде ақпаратқа қолжетімділікті арттыруды, уақытты үнемдеуді және оқу материалдарын көрнекі түрде қабылдау мүмкіндігін атап өтті. Бұл нәтижелер АКТ-ның тек теориялық білім беруде ғана емес, студенттердің танымдық белсенділігін арттыруда да маңызды рөл атқаратынын дәлелдейді. Сонымен қатар, АКТ қолданудың кәсіби құзыреттілікті арттыруға ықпалы да анықталды. Сауалнама нәтижелері студенттердің басым бөлігі болашақ кәсіби қызметінде АКТ-ны белсенді пайдалануды жоспарлайтынын көрсетті. Бұл болашақ мұғалімдердің ақпараттық-коммуникациялық технологияларға деген жоғары сұранысын және олардың АКТ құралдарын қолдану дағдыларын жетілдіру қажеттілігін көрсетеді.

АКТ-ны қолдану студенттердің өзіндік оқу және зерттеу дағдыларын дамытуға да айтарлықтай ықпал етті. Әсіресе, Google қызметтерін пайдалану олардың бірлескен жұмыс жүргізу, деректерді жүйелеу және зерттеу нәтижелерін визуализациялау дағдыларын жетілдіруге мүмкіндік берді. Мысалы, «Когнитивтік лингвистика» пәнінде «Уақыт» концептісін зерттеу барысында студенттер Google Docs және Google Slides платформалары арқылы метафораларды талдады, нәтижесінде олардың когнитивтік және зерттеу дағдылары дамыды. Бұл студенттердің АКТ құралдарын оқу барысында ғана емес, болашақ педагогикалық қызметінде де тиімді қолдана алатынын көрсетеді.

Эксперименттік зерттеу нәтижелері АКТ қолданудың болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігінің барлық үш компонентіне – мотивациялық, лингводидактикалық және рефлексивтік компоненттеріне оң әсер ететінін көрсетті. Студенттердің мотивациялық деңгейі айтарлықтай артты, атап айтқанда, эксперименттік топта жеткілікті деңгейдегі студенттер үлесі 22%-дан 40%-ға, ал жоғары деңгейдегі студенттер үлесі 7%-дан 23%-ға өсті. Лингводидактикалық компонент бойынша да оң өзгерістер байқалды: жеткілікті деңгейдегі студенттер саны 17%-дан 51%-ға, ал жоғары деңгейдегі студенттер саны 6%-дан 12%-ға дейін артты. Бұл көрсеткіштер АКТ-ның оқыту сапасын жақсартуда маңызды құрал екенін тағы бір рет дәлелдейді.

Сонымен қатар, рефлексия деңгейі де айтарлықтай өсті. Студенттер АКТ көмегімен өз білімдерін жүйелеуді, бағалауды және өзіндік жұмысын ұйымдастыруды үйренді. Электрондық портфолио құру бұл процесте маңызды рөл атқарды. Tilda платформасында студенттер жасаған электрондық портфолиолар олардың кәсіби дамуына, өзін-өзі бағалауына және кәсіби өзін-өзі танытуына ықпал етті. Бұл болашақ мұғалімдердің АКТ-ны тек білім беру процесінде ғана емес, сонымен қатар кәсіби қызметін жоспарлауда да пайдалана алатынын көрсетті.

Жалпы алғанда, зерттеу нәтижелері АКТ-ның болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің лингводидактикалық құзыреттілігін дамытуда тиімді құрал екенін дәлелдеді. АКТ-ның кешенді қолданылуы студенттердің оқу үдерісіне деген ынтасын арттырып, олардың кәсіби дайындық сапасын жақсартуға ықпал етті. Білім беру процесінде АКТ-ны тиімді пайдалану болашақ мамандардың бәсекеге қабілеттілігін арттырумен қатар, олардың оқыту әдістемесін жетілдіруге де септігін тигізеді.

Жүргізілген зерттеу АКТ-ны кешенді қолдану тіл мен әдебиет оқытушыларының лингводидактикалық құзыреттілігін дамытудың мотивациялық, лингводидактикалық және рефлексивті компоненттерін қалыптастыруға бағытталғанын дәлелдейді.

ISSN 2788-7979 (online)

ҚОРЫТЫНДЫ

Білім беру процесінде АКТ қолдану лингводидактикалық құзыреттілікті дамыту үшін айтарлықтай дидактикалық мүмкіндіктер береді. АКТ қолдану мамандықты игеруге деген ынтаны арттырады, студенттердің коммуникативті қажеттіліктерін қанағаттандырады.

Болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің кәсіби дайындығына АКТ интеграциясы студенттердің танымдық қызығушылығын және өз мамандығын игеруге деген ынтасын арттырады, тіл мен әдебиетті оқытудың тиімділігін жоғарылатады және білімді бағалауға мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, АКТ-ны болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерінің кәсіби даярлығына енгізу олардың оқу процесіне белсенді қатысуын арттырып қана қоймай, кәсіби дағдыларының қалыптасуына да оң әсер етеді. АКТ құралдарын жүйелі түрде қолдану студенттердің өзіндік зерттеу жүргізу қабілетін, аналитикалық ойлау дағдыларын дамытып, олардың инновациялық технологияларды меңгеруге деген қызығушылығын арттырады. Сонымен қатар, АКТ-ның білім беру процесінде кеңінен пайдаланылуы студенттердің пәндік білімдерін тереңдетіп қана қоймай, олардың болашақ педагогикалық қызметіне қажетті заманауи әдістерді игеруіне мүмкіндік береді.

Алдағы уақытта болашақ мұғалімдерді даярлау үдерісінде АКТ-ны қолданудың жаңа мүмкіндіктерін зерттеу өзекті болып қала бермек. Цифрлық технологиялар мен жасанды интеллект құралдарының білім беру жүйесіне интеграциялануы болашақ педагогтардың кәсіби құзыреттілігін арттырудың жаңа бағыттарын айқындауға ықпал етеді. Осы тұрғыдан алғанда, АКТ негізінде әзірленген оқу-әдістемелік материалдар, цифрлық ресурстар және интерактивті платформалар болашақ мұғалімдердің оқу үдерісін тиімді ұйымдастыруына, олардың әдістемелік шеберлігін жетілдіруге ықпал ететінін ескеру қажет. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, АКТ-ны қолдану арқылы филологиялық пәндерді оқытудың тиімділігін арттыруға бағытталған жаңа әдістемелік ұсыныстар әзірлеу маңызды міндеттердің бірі болып табылады.

Әрі қарайғы зерттеулердің бағдары болашақ тіл мен әдебиет мұғалімдерін кәсіби даярлауда АКТ-ны қолдана отырып, лингвистикалық пәндерді оқу-әдістемелік қамтамасыз етуді әзірлеуде көрінеді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Досжан Г. А., Усипашим С. Б. Электрондық оқыту технологиясы: қазіргі заманғы технологияларды қолдану арқылы студенттердің бағалауы// ПМУ Хабаршысы. Педагогикалық сериясы. – 2019. – № 4. Б. 103-113.

2 Kurebayeva G., Mussatayeva I., Kulgildinova T., Zhumabekova B. Modern model of language teaching: integration of content, approaches, resources // Bulletin of S. Ualikhanov KU. Philology Series. – 2024. – №2. – P. 259-270. https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/103/240

3 Alipova A. K., Kulakhmetova M. S. Problem-based situation as a means of forming sociolinguistic language competence // Language and Literature: Theory and Practice. – 2024. – №1. – P. 82-93. https://yazlit.ppu.edu.kz/index.php/new/article/view/198/76

4 Аязбаева Б.К. Формирование лексической компетенции учащихся // Вестник Карагандинского университета. – 2023. – 4. – С. 80-88. https://philology-vestnik.ksu.kz/index.php/philology-vestnik/article/view/367

5 Glazunova O., Kuzminska T., Voloshyna T., Sayapina V., Korolchuk V. E-environment based on Microsoft Sharepoint for the organization of group project work of students at higher education institutions». *Information Technologies and Learning Tools.* no. 6, pp. 98-113, 2017.

6 Московкин Л.В. Методологические аспекты лингводидактики и методики обучения языку. Пособие для студентов и аспирантов. – СПб, 2002. – 205 с.

ISSN 2788-7979 (online)
7 Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. – 2-е изд. – М., 2001. – 150 с.
8 Kostikova, I. Theoretical and methodological principles of professional training of future foreign language teachers by means of information and communication technologies // International Journal of Emerging Technologies in Learning. – 2019. – Vol. 14, No. 22. – Pp. 98-112.
9 Morska, L. Theoretical and methodological bases of preparation of future foreign language teachers for the use of information technologies in professional activity // European Journal of Contemporary Education. – 2018. – Vol. 7, No. 3. – Pp. 546-558.
10 Morze, N., Kuzminska, O., Vember, V., Barna, O. Competence tasks as a means of informational competence formation in conditions of continuing education // Computers & Education. – 2020. – Vol. 152. – Article 103887.

Материал 16.01.2025 баспаға түсті

Роль информационно-коммуникационных технологий в формировании лингводидактической компетентности филологов-студентов

А.Т. Абужалитова[1], Ж.Н. Сулейменова[1], М.К. Ажгалиев[2]
[1]Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, 050000, Республика Казахстан
[2]Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, Уральск, 090000, Республика Казахстан

В данной статье рассматривается вопрос использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в формировании лингводидактической компетентности будущих учителей языка и литературы в Казахстане. В условиях глобализации и интенсивного развития информационных технологий возникает необходимость формирования нового поколения учителей, готовых к использованию ИКТ в своей профессиональной деятельности. Цель исследования – изучение возможностей использования ИКТ в развитии лингводидактических компетенций будущих учителей языка и литературы. Основные идеи включают необходимость интеграции ИКТ в учебный процесс и пересмотр традиционных методов преподавания филологических дисциплин. Научная значимость исследования заключается в определении теоретических и методических основ использования ИКТ в подготовке учителей языка и литературы. Практическая значимость заключается в разработке методических рекомендаций по эффективному использованию ИКТ в образовательном процессе. Методология исследования включает теоретические методы, такие как анализ, сравнение, систематизация идей ученых, а также эмпирические методы, такие как наблюдение, анкетирование, оценка использования ИКТ преподавателями и студентами. В ходе исследования был проведен опрос среди 85 студентов филологического факультета Западно-Казахстанского инновационно-технологического университета. Результаты исследования показали, что использование ИКТ способствует повышению качества подготовки будущих учителей языка и литературы, развитию их лингводидактических компетенций и повышению мотивации к профессиональному росту. Было установлено, что ИКТ являются важным инструментом в учебном процессе и способствуют лучшему усвоению материала. Исследование вносит значительный вклад в методику преподавания филологических дисциплин, предлагая конкретные рекомендации по интеграции ИКТ в образовательный процесс и повышению эффективности подготовки будущих учителей.

Ключевые слова: лингводидактическая компетентность, информационно-коммуникационные технологии, студенты-филологи, профессиональная подготовка, инновационные методы обучения, мотивационные компоненты.

ISSN 2788-7979 (online)

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Досжан Г. А., Усипашим С. Б. Технология электронного обучения: оценка студентов с использованием современных технологий / / Вестник ПГУ. Педагогическая серия. – 2019. – № 4. С. 103-113.
2 Kurebayeva G., Mussatayeva I., Kulgildinova T., Zhumabekova B. Modern model of language teaching: integration of content, approaches, resources // Bulletin of S. Ualikhanov KU. Philology Series. –2024. – №2. – С. 259-270. https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/103/240
3 Alipova A. K., Kulakhmetova M. S. Problem-based situation as a means of forming sociolinguistic language competence // Language and Literature: Theory and Practice. – 2024. – №1. – С. 82-93. https://yazlit.ppu.edu.kz/index.php/new/article/view/198/76
4 Аязбаева Б.К. Формирование лексической компетенции учащихся// Вестник Карагандинского университета. – 2023. – 4. – С. 80-88. https://philology-vestnik.ksu.kz/index.php/philology-vestnik/article/view/367
5 Glazunova O., Kuzminska T., Voloshyna T., Sayapina V., Korolchuk V. E-environment based on Microsoft Sharepoint for the organization of group project work of students at higher education institutions». Information Technologies and Learning Tools. no. 6, pp. 98-113, 2017.
6 Московкин Л.В. Методологические аспекты лингводидактики и методики обучения языку. Пособие для студентов и аспирантов. – СПб, 2002. – 205 с.
7 Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. – 2-е изд. – М., 2001. –150 с.
8 Kostikova, I. Theoretical and methodological principles of professional training of future foreign language teachers by means of information and communication technologies // International Journal of Emerging Technologies in Learning. – 2019. – Vol. 14, No. 22. – Pp. 98-112.
9 Morska, L. Theoretical and methodological bases of preparation of future foreign language teachers for the use of information technologies in professional activity // European Journal of Contemporary Education. – 2018. – Vol. 7, No. 3. – Pp. 546-558.
10 Morze, N., Kuzminska, O., Vember, V., Barna, O. Competence tasks as a means of informational competence formation in conditions of continuing education // Computers & Education. – 2020. – Vol. 152. – Article 103887.

Материал поступил в редакцию журнала 16.01.2025

The Role of Information and Communication Technologies in Forming Linguodidactic Competence of Philology Students

A.T. Abuzhalitova[1], Zh.N. Suleimenova[1], M.K. Azgaliyev[2]
[1]Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, 050000, Kazakhstan
[2]West Kazakhstan Innovation and Technology University, Uralsk, 090000, Kazakhstan

This article examines the issue of using information and communication technologies (ICT) in forming the linguodidactic competence of future language and literature teachers in Kazakhstan. In the context of globalization and rapid development of information technologies, there is a need to form a new generation of teachers ready to use ICT in their professional activities. The aim of the study is to explore the possibilities of using ICT in developing the linguodidactic competencies of future language and literature teachers. The main ideas include the need to integrate ICT into the educational process and to revise traditional methods of teaching philological subjects. The scientific significance of the study lies in defining the theoretical and methodological foundations of using ICT in preparing language and literature teachers. The practical significance lies in developing methodological recommendations for the effective use of ICT in the educational process. The research methodology includes theoretical methods such as analysis, comparison, and systematization of scholars' ideas, as well as empirical methods such as observation, surveys, and

ISSN 2788-7979 (online)

evaluation of ICT use by teachers and students. During the research, a survey was conducted among 85 students of the philological faculty of the West Kazakhstan Innovation and Technology University. The research results showed that the use of ICT contributes to improving the quality of preparation of future language and literature teachers, developing their linguodidactic competencies, and increasing motivation for professional growth. It was found that ICT is an important tool in the educational process and contributes to better material comprehension. The study makes a significant contribution to the methodology of teaching philological subjects by offering specific recommendations for integrating ICT into the educational process and increasing the efficiency of preparing future teachers.

Key words: linguodidactic competence, information and communication technologies, philology students, professional training, innovative teaching methods, motivational components.

REFERENCES

1 Doszhan G. A., Usipashim S. B. Tehnologija jelektronnogo obuchenija: ocenka studentov s ispol'zovaniem sovremennyh tehnologij [E-learning technology: student assessment using modern technologies] // Vestnik PGU. Pedagogicheskaja serija. – 2019. – № 4. S. 103-113.

2 Kurebayeva G., Mussatayeva I., Kulgildinova T., Zhumabekova B. Modern model of language teaching: integration of content, approaches, resources // Bulletin of S.Ualikhanov KU. PhilologicalSeries.–2024. – №2. – P. 259-270. https://vestnik.kgu.kz/index.php/kufil/article/view/103/240

3 Alipova A. K., Kulakhmetova M. S. Problem-based situation as a means of forming sociolinguistic language competence // Language and literature: theory and practice. – 2024. – №1. – P. 82-93. https://yazlit.ppu.edu.kz/index.php/new/article/view/198/76

4 Ajazbaeva B.K. Formirovanie leksicheskoj kompetencii uchashhihsja [Formation of students' lexical competence]// Vestnik Karagandinskogo universiteta. – 2023. – 4. – P. 80-88. https://philology-vestnik.ksu.kz/index.php/philology-vestnik/article/view/367

5 Glazunova O., Kuzminska T., Voloshyna T., Sayapina V., Korolchuk V. E-environment based on Microsoft Sharepoint for the organization of group project work of students at higher education institutions Information Technologies and Learning Tools. no. 6, pp. 98-113, 2017.

6 Moskovkin L.V. Metodologicheskie aspekty lingvodidaktiki i metodiki obuchenija jazyku. Posobie dlja studentov i aspirantov [Methodological aspects of linguodidactics and methods of language teaching. A manual for students and postgraduates]. – SPb, 2002. – 205 s.

7 Stepanov Ju. S. Metody i principy sovremennoj lingvistiki [Methods and principles of modern linguistics]. – 2-e izd. – M., 2001. –150 s.

8 Kostikova, I. Theoretical and methodological principles of professional training of future foreign language teachers by means of information and communication technologies // International Journal of Emerging Technologies in Learning. – 2019. – Vol. 14, No. 22. – Pp. 98-112.

9 Morska, L. Theoretical and methodological bases of preparation of future foreign language teachers for the use of information technologies in professional activity // European Journal of Contemporary Education. – 2018. – Vol. 7, No. 3. – Pp. 546-558.

10 Morze, N., Kuzminska, O., Vember, V., Barna, O. Competence tasks as a means of informational competence formation in conditions of continuing education // Computers & Education. – 2020. – Vol. 152. – Article 103887.

Received: 16.01.2025

ISSN 2788-7979 (online)

МҒТАР 14.35.09 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp289-302

Г. И. Байгунисова[1], Д. Ж. Мамырбаева[2]
[1] Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы
[2] Нөкіс мемлекеттік педагогикалық институты, Нөкіс, 230100, Өзбекстан

МӘТІННІҢ ӘРТҮРЛІ ТҮРЛЕРІМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ КЕЗІНДЕ ОҚУ САУАТТЫЛЫҒЫН ДАМЫТУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада жастардың оқу сауаттылығын арттыру мақсатында олардың сауаттылық деңгейін анықтау мәселелеріне арналған. Зерттеудің өзектілігі оқу сауаттылығының қоғамның үздіксіз білім беру жүйесіндегі рөлімен және осы дағдыны дамытуға қатысты қазіргі жағдайымен негізделеді. Цифрлық мәтіндермен жұмыс жасау дағдыларына ерекше назар аударылды. Зерттеу жұмысы бірнеше кезеңдерді қамтыйды: мәселенің шығу тарихын зерделеу, терминологиялық аппаратты анықтау, деректер жинауды дайындау және өткізу, соңында оны талдау. Мәліметтерді жинау үшін кросс-сауалнама және анонимді онлайн сауалнама негізінде сандық әдістеме қолданылды. Әлеуметтік сауалнамаға қатысушылар ретінде Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ-нің студенттері мен оқытушылары тартылды. Деректер Google Forms, сипаттама статистикасы және тәуелсіз үлгілердің t-тестері арқылы талданды. Зерттеу барысында білім алушылардың сауатты оқу дағдылары туралы, олардың сандық мәтіндерді қолдану жиілігі мен алгоритмі және осы дағдыны оқытудың кең таралған әдістеріне қатысты білімдерінің нәтижелері алынды. Алынған мәліметтер әртүрлі форматтағы мәтіндерді функционалдық оқуға үйрету әдістерін одан әрі дамытуға ықпал ете алады.

Кілт сөздер: оқу сауаттылығы, мәтін, цифрлық мәтін, оқыту әдістемесі, ағылшын тілі, үздіксіз білім беру, университет.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Ұсынылған зерттеуде Қазақстан жастарының оқу сауаттылық деңгейінің сипаттамасы оны әрі қарай жетілдіру жолдарын анықтау мақсатында берілген. Қазіргі заманда ақпараттың цифрлық құралдардағы орны маңызды, сондықтан, оқу сауаттылығы туралы сөз болғанда, мәтінмен жұмыс істеп қана қоймай, электрондық көздермен жұмыс істей білу де ескерілуі керек.

Жоғары оқу орындарындағы студенттердің оқу сауаттылығын қалыптастыруға арналған әртүрлі тәсілдер бар. Шет тілінде оқуды үйрену оқу сауаттылығын дамыту үшін негіз болып табылады. Оқу сауаттылығы функционалдық сауаттылықтың құрамына кіреді, яғни адамның өмірде алған білімін қолдану, тұрақты өзгеріп отыратын жағдайларға бейімделу және өмір бойы оқу қабілеті болып табылады. Ең маңызды дағдылар - бұл кең ақпараттық ағымнан қажетті ақпаратты табу, оны сын көзбен бағалау және практикалық мақсаттарда пайдалану. Зерттелген жұмыстарда оқу сауаттылығының теориялық аспектілері мен практикалық құрамдастары көрсетілген, әдістемелік тәсілдер мен тапсырмалар ұсынылып, оқу сауаттылығын дамытуға бағытталған әдістемелік ұсыныстар әзірленген.

PIRLS (*the Progress in International Reading Literacy Study*) - әлемдегі әртүрлі елдердің білім алушыларының мәтінді түсіну және оқу сапасы мен деңгейін салыстыратын, сонымен қатар ұлттық білім беру жүйелерінің айырмашылығын анықтайтын халықаралық зерттеу – оқу сауаттылығының келесідей анықтамасын береді: «Оқу сауаттылығы - бұл қоғам талап ететін және/немесе жеке адам бағалайтын жазбаша сөйлеу формаларын түсіну және қолдану қабілеті. Оқырмандар мәтіндерден мағынаны әр түрлі формада ала алады. Олар оқу, мектептегі және күнделікті өмірдегі оқырмандар қауымдастығына қатысу және ләззат алу үшін оқиды [1].

ISSN 2788-7979 (online)

Осы анықтамаға сүйене отырып, біз оқырманның сауаттылығын дамыту студентке әртүрлі ақпарат көздерінен мағлұмат алуға, оларды бір-бірімен салыстыруға және сыни тұрғыдан бағалауға мүмкіндік береді деген ережеге сүйенеміз. Әр түрлі тапсырмаларды, соның ішінде жеке бағалауды қолдана отырып, студенттер ақпаратты талдауға және оны өмірде қолдануға үйренеді. Неліктен оқу сауаттылығын анықтау қазақстандық қоғам үшін соншалықты маңызды? Бұл сұрақтың жауабын Ж. Асылбековтың мақаласынан табуға болады [2]. Автор Қазақстандағы 2021 жылғы соңғы PIRLS нәтижелерін талдайды - қорытынды көңіл көншітпейді: оқу сауаттылығының деңгейі төмендеуде. Осы мәселе бойынша жұмыс барысында белгілі болғандай, Қазақстанда оқу сауаттылығын дамыту мәселелеріне арналған жұмыстар көп емес. Олардың көпшілігі PIRLS нәтижелерін айтады [3]. Іргелі және жүйелік зерттеулер шектеулі. Осы мәселеге арналған жеке жұмыстарды, форум материалдарын [3] атап өтуге болады. Жастар арасында оқу сауаттылығының дамуына өз үлесін қосуға тырысып, мақалада цифрлық мәтіндермен жұмыс істеу кезінде студенттердің функционалдық сауаттылығының қазіргі жай-күйін талдауға ерекше назар аударылды. Бұл мақала алдағы үлкен зерттеудің бастапқы кезеңі.

КІРІСПЕ

Білім берудегі сауаттылық барлық басқа академиялық білімдер мен дағдылардың негізі болып табылады. Оқу мен жазуды тиімді оқыту білім алмасуға, түсінуге, қарым-қатынасқа және сыни тұрғыдан ойлауға жол ашады. Сауаттылық біздің әлемді қабылдауымызға және оның бізге қалай әсер ететініне ықпал етеді. Сондықтан жастардың сауаттылығын арттыру мәселесі өте өзекті. Халықаралық оқу жетістіктерін бағалау қауымдастығының (IEA) 2021 жылға арналған PIRLS (Progress in International Reading Literacy Study – бес жылда бір рет өткізілетін студенттердің оқу мен түсіну сапасын бағалайтын жаһандық халықаралық зерттеу) нәтижелері туралы жарияланған есебі біздің студенттердің орташа үлгерімінің айтарлықтай төмендегенін көрсетті [2]. Қазіргі жастардың ең алдымен цифрлық мәтіндерді оқитынын ескере отырып, біз білім алушылардың оқу сауаттылығын арттыру бойынша әрі қарай жұмыс істеу үшін осы ақпараттық салада студенттер арасында оқу сауаттылық деңгейін анықтауды мақсат еттік. Бұл мәселеге нақты талдау жасау үшін алдымен зерттеудің орталық тұжырымдамасы – «оқу сауаттылығы» анықталды.

Вебстер бойынша «сауатты» сөзі оқу және жазу қабілеті, сондай-ақ білім немесе құзыреттілік ретінде анықталады. Тарихи тұрғыдан сауаттылық сол кездегі ресурстардың шектеулілігіне байланысты парақтағы сөздерді оқу мүмкіндігі ретінде қарастырылды. Дегенмен, заманауи технологиялар адамдарға қолжетімді ақпарат көлемін кеңейтті, ал студенттер енді аз ақпаратпен шектелмейді. Қазіргі кездегі сауаттылық тек баспа материалдарын оқуды ғана емес, сонымен қатар кескіндерді интерпретациялауды, мультимодальды мәтіндерді түсінуді және цифрлық ресурстарды пайдалануды қамтиды. Осыған байланысты бұл зерттеуде оқу сауаттылығын анықтаудың әртүрлі тәсілдері қарастырылды [4].

PISA (әртүрлі елдердегі оқушылардың функционалдық сауаттылығын және олардың білімін практикада қолдану қабілетін бағалайтын халықаралық тест) шеңберінде оқу сауаттылығы мәтіндерді түсіну, пайдалану және бағалау, сонымен қатар мәтіндерден алған білімдерін өмірде қолдана білу қабілеті ретінде анықталады [1]. Оқу және мәтінді түсіну сапасы бойынша жүргізілген халықаралық зерттеу (PIRLS-Progress in International Reading Literacy Study) әлемнің әртүрлі елдеріндегі бастауыш мектеп оқушыларының оқу және мәтінді түсіну деңгейі мен сапасын салыстыруға, сондай-ақ ұлттық білім беру жүйелеріндегі айырмашылықтарды анықтауға мүмкіндік береді. PIRLS зерттеуінде оқудың екі түрі бағаланады, оларды студенттер оқу сабақтарында және оқудан тыс уақытта жиі пайдаланады:

- оқу әдеби тәжірибе жинақтау мақсатында;
- оқу ақпаратты алу және пайдалану мақсатында.

ISSN 2788-7979 (online)

Оқудың екі түрінде де ақпараттың орнын анықтау, қорытынды жасау, ақпаратты интерпретациялау және жинақтау, мәтіннің мазмұнын, тілдік ерекшеліктерін және құрылымын талдау және бағалау секілді дағдылар бағаланады. PIRLS тұжырымдаған оқу сауаттылығы анықтамасы негізінде «қоғамға қажетті және жеке адамдар бағалайтын жазбаша тіл формаларын түсіну және қолдану қабілеті» жатыр. Оқу сауаттылығының бұл іргелі тұжырымдамасы көптеген зерттеулерде оның барлық жастағы оқырмандарға және мәтіндік формалардың кең ауқымына (қағаздағы дәстүрлі, мультимодальды мәтіндер, цифрлық форматтар) қолдану мүмкіндігін есепке алу үшін одан әрі дамытылды [1]. Қазіргі уақытта оқу сауаттылығының анықтамасын келесідей беруге болады: *оқу сауаттылығы – қоғамға қажетті және жеке адамдар бағалайтын жазбаша тілдің түрлерін түсіну және қолдану қабілеті. Оқырмандар әртүрлі формадағы мәтіндерден мағына құра алады.* Зерттеуімізде біз жастардың оқу тәжірибесінің аспектілеріне назар аударамыз, себебі олар білікті оқырманға айналады. Мақалада білім беру орындары мен күнделікті өмірде оқудың маңыздылығы қазіргі технология әлеміндегі мәтіндердің алуан түрлілігінің артуы аясында талқыланады.

Оқу сауаттылығын жетілдірудің мақсаты – студенттердің мәтінмен конструктивті және интерактивті әрекеттесуін дамыту. Оқу процесінде студенттер белсенді түрде мағынаны құрастырып, мәтінмен тілдесе білуі керек. Тиімді оқу стратегиялары мен оқығандары туралы рефлексия әдістерін білу оларға бұл талпыныста үлкен көмек береді. Олар білім алу, күнделікті өмірде әртүрлі оқырман қауымдастықтарына қатысу үшін және жай ғана ләззат алу мақсатында оқиды. Студенттер әлем және өздері туралы түсінікті көптеген мәтін түрлерінен біле алады. Мәтіннің әрбір түрі оқырманға мәтінді түсіндіруге көмектесетін жалпы қабылданған формалар мен ережелерге сәйкес келеді [5]. Мәтіннің кез келген түрі бірнеше формалар мен формалардың комбинациясын қабылдауы мүмкін. Оларға кітаптар, журналдар, құжаттар және газеттер сияқты дәстүрлі жазбаша формалар, сондай-ақ интернет және мәтін әртүрлі мультимедиялық форматтары біріктірілген веб-сайттар арқылы көптеген байланысу тәсілдерін қамтитын цифрлық формалар кіреді. Қазіргі әлемде онлайн оқу ақпаратқа қол жеткізудің негізгі әдісіне айналуда [6]. Интернетте оқу цифрлық сауаттылықтың жаңа дағдыларын талап етеді, мұнда табысты оқырман - олардың оқу қажеттіліктерін қанағаттандыра алатын адам. Бұл оқу сауаттылығын қалыптастырудағы заманауи әдіс білім алушылардың цифрлық сауаттылығын ескеруі керек дегенді білдіреді [7].

Интернеттегі мәтіндердің дәстүрлі басып шығарылатын мәтіннен айырмашылығы көптеген веб-сайттарда таратылатын мәтіндердің сызықты емес желісі болып табылатындығы мәлім. Интернетте ақпаратты іздеу және зерттеу осы күрделі оқу ортасында ұйымдастырылған ақпаратты түсінуді талап етеді [8]. Цифрлық оқу форматында студенттер өз жолдарын жасауға жауапты. Сондықтан студенттердің сауаттылыққа жетуіне көмектесетін оқудың әртүрлі формаларына қатысуға ынталандыратын жағдайлар жасау қажеттілігін мойындау өте маңызды. Бұған студенттерді тек баспа материалдары мен оқулықтарды оқумен және зерделеумен шектемей, сонымен қатар оларға білім алуға болатын басқа ресурстармен қамтамасыз ету арқылы қол жеткізуге болады. Әртүрлі контексттерді пайдалану олардың оқуын жақсартады және сауаттылығын арттырады. Қазіргі қоғамда студенттер тек баспа кітаптары мен газеттерді қолданумен шектелмейді. Бүгінгі студенттер ақпарат жинау үшін мультимедиялық файлдарды, әлеуметтік медиа сайттарын, аудио кітаптарды, және жаңалықтар сайттарын пайдаланып оқи алады. Басқаша айтқанда, оқу-бұл ақпаратты декодтау (тану), оны түсіну және күнделікті өмірде қолдану процесі. Бұл міндетті шешу үшін бастапқы нүктені белгілеу маңызды, яғни студенттердің оқу сауаттылығының жетілдіруді қажет ететін аспектілерін зерттеу қажет. Сондықтан *біздің зерттеуіміздің мақсаты* - цифрлық ортадағы студенттердің оқу сауаттылығының деңгейін анықтау. Негізінде, ақпараттық мақсатта онлайн оқу дәстүрлі баспа мәтінін оқу үшін қажет, бірақ әлдеқайда көп ақпаратты қамтитын басқа жазықтықта оқуды түсінудің барлық дағдылары мен стратегияларын қажет етеді. Онлайн оқу дәстүрлі баспа материалдарын оқу кезінде кездесетін жағдайлардан ерекшеленетін контексттерде оқуды түсіну дағдылары мен стратегияларын пайдалану мүмкіндігін қамтиды [9]. Студенттер үшін оқу барысында ойлау қабілетін кеңейтуді үйрену және ақпарат алудың

ISSN 2788-7979 (online)

жаңа әдістерін меңгеру маңызды. Біз енді сауаттылықты тек студенттердің бізге қолжетімді ақпарат шеңберінде оқу және жазу қабілетіне қарай бағалай алмаймыз. Білім алушылардың сауаттылығын олардың әртүрлі форматтағы мәтіндерден ақпаратты оқу, түсіндіру және түсіну қабілеттеріне қарай бағалау керек.

Білім алушылардың онлайн немесе басып шығарылған мәтінді оқып жатқанына қарамастан, оқығандарын әртүрлі адамдар топтарымен талқылау оларға әр қилы контексттерде мәтіннен мағына құруға мүмкіндік береді [10]. Бір немесе бірнеше оқырман қауымдастығы ішінде оқуға қатысты әлеуметтік өзара әрекеттестік жастарға көмек көрсетуде маңызды рөл атқаруы мүмкін. Білім алушылар әртүрлі формадағы мәтіндерді түсіне бастайды [11]. Әлеуметтік орта жас оқырмандарға өздерінің ой-өрісін кеңейтуге, оқуды құрдастарымен және басқа да әңгімелесушілермен қарым-қатынас тәжірибесі ретінде қарастыруға ресми және бейресми мүмкіндіктер бере алады.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Дизайн

Бұл зерттеуде деректерді жинау үшін кросс-секциялық зерттеуді қолдана отырып, сандық зерттеу әдісі қолданылды. Осы мақсатта зерттеу сауалнамасы ағылшын тілінде, онлайн режимінде жүргізілді (URL сілтемесі арқылы қол жеткізілді *Reading Literacy of Kazakhstani youth* [12] және оған құрал ретінде жастардың оқу сауаттылығын қабылдауын түсіндіру үшін әзірленген анонимді сауалнама қолданылды.

Қатысушылар

Сауалнамаға Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің (Астана қаласы) бакалавриат студенттері мен ағылшын тілі оқытушылары қатысты, респонденттердің жалпы саны жиырмадан астам болып шықты. Сонымен қатар, қатысушылардың сауалнаманың мақсаты туралы жақсы хабардар болғанын анықтау маңызды еді.

Аспап

Әдебиеттерге шолу негізінде қысқаша сауалнама құрастырылды. Қатысушылар ағылшын тілінде оқитын студенттер болғандықтан, сауалнаманы ағылшын тілінде жүргізген дұрыс деп шешілді. Әр түрлі типтегі сұрақтар ұсынылды – ашық және жабық; жауаптардың бірнеше таңдауы және бірқатар нұсқалардың әлденеше жауаптары.

Студенттерге олардың оқу сауаттылығы туралы хабардарлығын анықтау үшін 14 сұрақтан тұратын сауалнама, соның ішінде біраз арнайы сұрақтары және жалпы сұрақтар берілді.

Деректерді жинау

Зерттеу барысында көптілді қоғамдардың оқу сауаттылығынан қаншалықты хабардар екендігі туралы зерттеу сұрағына жауап беруге арналған сауалнама қолданылды. Қатысушылар тізімі Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің бакалавриат студенттерінен және ағылшын тілінің тәжірибелі оқытушыларынан құралды. Сауалнама Google Forms көмегімен онлайн режимінде жүргізілгендіктен, сілтеме қатысушылармен топтық чаттарға жіберілді (WhatsApp, Telegram арқылы). Жауап берушілерден сауалнаманы толтыру сұралды және зерттеуге қатысу ерікті екендігі және қатысуға міндетті еместілігі туралы алдын ала хабарланды.

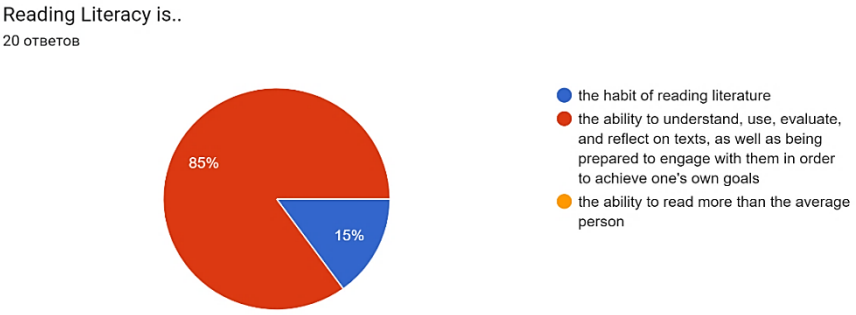
Деректерді талдау

Google Forms деректерін, сипаттамалық статистиканы және тәуелсіз t-тест үлгілерін пайдалана отырып талданды. Сипаттамалық статистика зерттелген әр түрлі айнымалы шамаларды жалпы орташа бағалау үшін пайдаланылды. Студенттер мен оқытушылардың оқуға деген жалпы көзқарасын анықтау үшін t -тесттердің тәуелсіз үлгісі қолданылды.

ISSN 2788-7979 (online)

НӘТИЖЕЛЕР

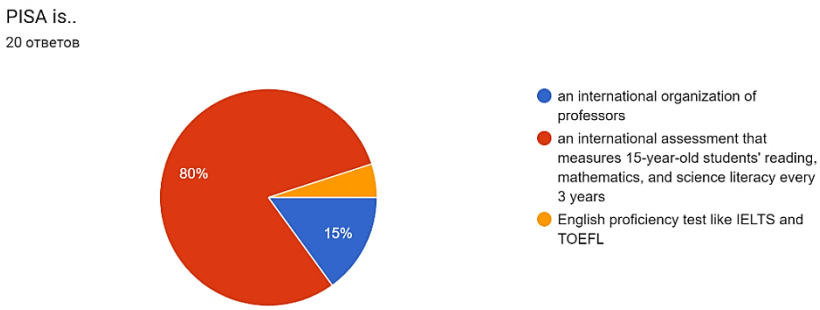
1-суретте көрсетілгендей, қатысушылардың жауаптары оқу сауаттылығының анықтамасын ұсынады. Ең көп дауыс жинаған нұсқа (85%) "мәтіндерді түсіну, пайдалану, бағалау және ой елегінен өткізу қабілеті, сондай-ақ өз мақсаттарына жету үшін олармен өзара әрекеттесуге дайын болу" болды. Мұндағы мақсат оқу сауаттылығын анықтау және қатысушылардың осы терминді білетіндігін тексеру болды (PISA анықтамасы) [13]. Нәтижелер көрсеткендей, көпшілік оқу сауаттылығының мағынасын дұрыс түсінеді.

1-сурет. Оқу сауаттылығының анықтамасы

2-суретте PISA туралы хабардар болу деңгейі суреттелген. Респонденттердің 80%-ы дұрыс жауап берді және олар PISA деген не екенін біледі. Олардың кейбіреулері (15%) PISA халықаралық профессорлар ұйымы деп болжады. Бұл олардың аббревиатурадағы "P" әрпінің астарындағы болжамды мағынасының себебі болуы мүмкін.

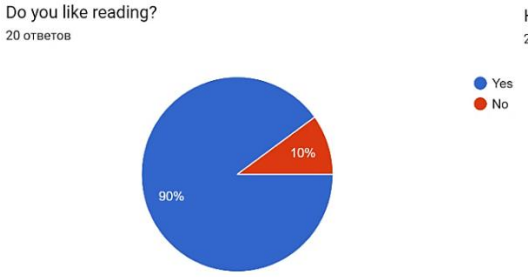
PISA-Халықаралық Студенттерді Бағалау Бағдарламасы.

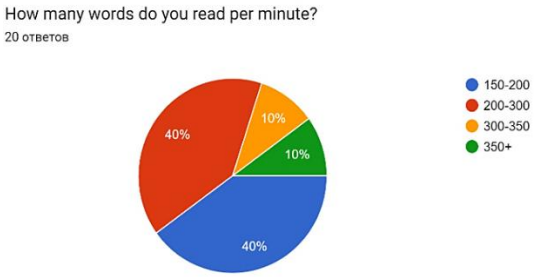
2-сурет. PISA туралы хабардарлық

Оқу тілдік дағды ретінде оқушылар үшін де, мұғалімдер үшін де өте маңызды. Оқудың жастар арасында қаншалықты кең таралғанын 3-Суреттен байқауға болады, өйткені респонденттердің 90%-ы оқуды ұнататынын растады. 4-суретте сауалнамаға қатысушылардың оқу жылдамдығы көрсетілген. Олардың нақты санында орта көрсеткіш (40%) және басқа 40%-ы оқу жылдамдығынан сәл төмен екендігі туралы қорытынды жасауға болады. Кейбір ерекшеліктер де атап өтілді: 300-350 сөз оқитындардың 10%-ы және минутына 350-ден астам сөз оқитындардың тағы 10%-ы анықталды.

ISSN 2788-7979 (online)

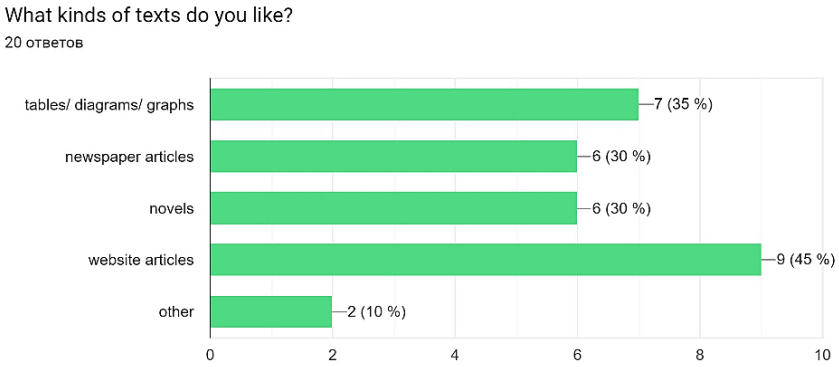

3-сурет. Жастар арасындағы оқудың танымалдығы

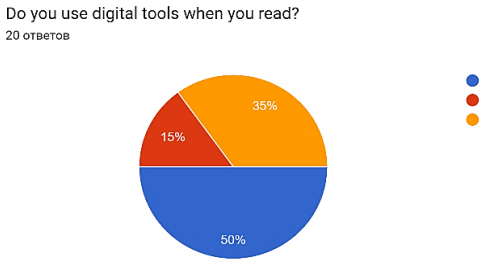
4-сурет. Жастардың оқу жылдамдығы

Мәтіндердің көптеген түрлері бар және олардың артықшылықтарын төмендегі 5-суретте көруге болады. Жауаптардың көпшілігі "веб-сайт мақалалары" нұсқасына жиналды (45%) және оны қазіргі уақытты "цифрлық дәуір"деп атағанымызбен түсіндіруге болады. Мәтіннің ең көп таңдалған екінші түрі "кестелер/ диаграммалар/ графиктер" болды, олар мәтіннің аздығымен және схема бойынша ақпарат беруімен танымал. Романдар мен газет мақалалары бірдей нәтиже берді - 30%. Бұл жауап берушілердің таңдауларының қаншалықты ерекшеленетінін көрсетеді.

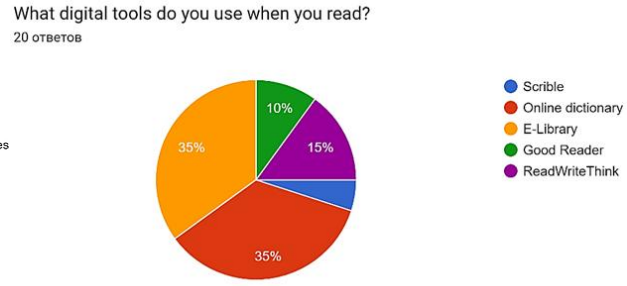

5-сурет. Мәтін таңдаулары

6-сурет және 7-сурет цифрлық құралдардың қаншалықты жиі қолданылатынын және цифрлық құралдардың қандай түрлері көбірек қолданылатынын көрсетеді. Жауап берушілердің жартысы оқу кезінде цифрлық құралдарды қолданатынын айтты. 30%-ы кейде цифрлық құралдарды қолданатынын, ал 15%-ы ешқандай цифрлық құралдарды қолданбайтынын айтты. Сандық құралдардың нақты түрлерінің ішінде E-Library мен Online Dictionary ең танымал болып табылды, олардың екеуі де 35% дауыс жинады. ReadWriteThink (15%) және Good Reader (10%) да жиі қолданылады.

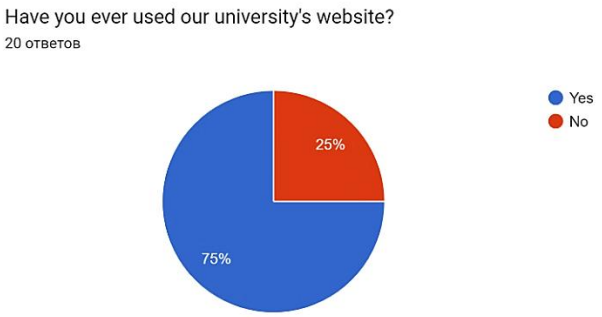

6-сурет. Цифрлық құралдарды қолдану

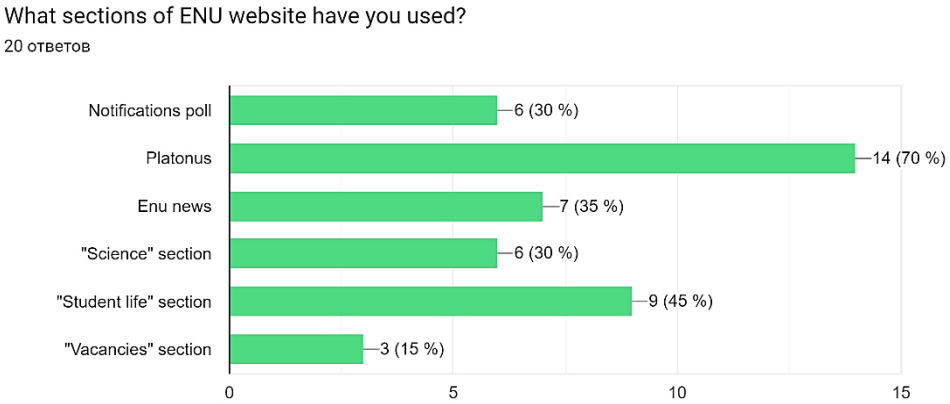
7-сурет. Ең көп қолданылатын цифрлық құралдар

8-суреттен университеттің веб-сайтын респонденттердің 75%-ы, яғни студенттер пайдаланатынын, ал 25%-ы басқа білім беру ұйымдарының ағылшын тілін үйренетін оқытушылары пайдаланатынын көруге болады., олар да зерттеу сауалнамасына қатысты.

8-сурет. Университеттің веб-сайтын пайдалану

9-суретте келтірілген жауаптар Enu веб-сайтының ең жиі қолданылатын бөлімдерін көрсетеді. Күтілгендей, нәтижелер веб-сайттың Platonus бөлімі ең көп пайдаланылатыны туралы хабарлайды (70%). Тағы бір маңызды жауап (45%) "Студенттік өмір бөлімінің" өзектілігін ашады, өйткені оған ЕҰУ студенттері үнемі жүгінеді. "ЕҰУ жаңалықтары" (35%), "Хабарландырулар сауалнамасы" және "Ғылыми бөлім" (30%) сияқты басқа бөлімдерде шамамен бірдей дауыстар жиналды. Айта кету керек, «Бос жұмыс орындары» бөліміне ең аз келушілер болды (15%). Біздің ойымызша, мұның себебі қатысушылардың көпшілігі бакалавриат студенттері және дәл осы бөлім оларға әзірше қажет емес.

9-сурет. ЕҰУ веб-сайтының жиі қолданылатын бөлімдері

Жоғарыда көрсетілген сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып, ендігі зерттеу нәтижелері талқыланады. Нәтижелер көрсеткендей, Л.Н. Гумилев атындағы университеттің студенттері мен осы сауалнамаға қатысқан ағылшын тілі мұғалімдері "оқу сауаттылығы" терминімен жалпы таныс. Жиналған жауаптар бізге оқудың академиялық немесе жеке мақсатта болсын, жастардың өмірінде бар екеніне кепілдік береді.

ТАЛҚЫЛАУ

Осы зерттеу жұмыстары барысында респонденттер орташа жылдамдық және орташа жылдамдыққа жақын екені белгілі болды. Брисбаерт жүргізген зерттеуге сәйкес, оқудың орташа жылдамдығы оқушылардың үнсіз оқығанында (кейде "ішінен оқу" деп те аталады) минутына 238 сөз, ал дауыстап оқығанда бұл көрсеткіш айтарлықтай төмен – минутына 183 сөз. Білікті оқырмандар минутына 300-ден астам сөз оқитыны байқалды. Сауалнамаға

ISSN 2788-7979 (online)

қатысушылар көп жағдайда үнсіз оқитын көрінеді, жалпы минутына оқылатын сөздер саны аз емес, бірақ оны жақсартуға тырысу керек [3].

Оқу – бұл мәтінді анықтаудан және жазбаша сөздердің мағынасын сіңіруден тұратын күрделі процесс және бұл дағды қалған үш дағдыға сәйкес келетін күрделі процесс. Оқушының оқу сауаттылығының дамуына әсер ететін көптеген факторлар бар. PISA студенттердің оқу, математика және жаратылыстану пәндеріндегі жетістіктерін бақылап, бағалайтындықтан, кейбір ғалымдар тереңірек шолу жасау үшін осы пәндер арасындағы корреляцияны (өзара байланыс) да зерттеді. Коюнчу, И. және Фират Т. зерттеулерінде қызықты нәтижелер жиналды - оқу сауаттылығы оқушылардың математикалық көрсеткіштеріне қарағанда ғылыми көрсеткіштеріне көбірек әсер етеді [13].

Күнделікті өмірінде біраз уақытын оқуға арнаған студенттердің, классика жанрындағы кітаптарды, көркем әдебиеттерді, ғылыми-фантастикалық кітаптарды немесе кез келген басқа мәтіндерді өз қалауы бойынша оқитындардың оқуға деген қызығушылығын арттырады және бұл көбінесе олардың оқу үлгерімін жақсартумен байланысты. Біздің зерттеу нәтижелеріміз көрсеткендей, жауап берушілер мұны тек оқу үшін ғана емес, сонымен қатар оқырмандық ләззат алу үшін де ықыласпен оқиды. Тәжірибелі оқырмандарға оқу процессінде қатаң нұсқаулар қажет емес және тек мұғалімнің нұсқауы қажет екендігі туралы хабарланды. Тәжірибелі мұғалімдер үшін оқушылардың оқуына шынайы қызығушылық танытудың және оларды іс-әрекетке баулудың маңыздылығы анықталды, олардың түсінуіне ықпал ету оларға қосымша қысым жасамай оқу дағдыларын жетілдіруде тиімді болуы мүмкін [14].

Жақсы нәтижеге қол жеткізу үшін кез-келген проблемалық мәселені жан- жақты зерттеу қажет. Линнакила PISA-ның швед және фин студенттерін ЭЫДҰ елдері арасында "ең жақсы оқырман" ретінде көрсетуі негізінде салыстырмалы зерттеу жүргізді. Нәтижелер нашар үлгерім ықтималдығына жынысы мен әртүрлі әлеуметтік-мәдени факторлар, сондай-ақ оқушылардың жеке қасиеттері, көзқарастары мен мектеп ішінде және одан тыс жерлердегі мінез-құлқы айтарлықтай әсер ететінін көрсетті [2].

Сауалнамаға қатысушылардың жауаптары сонымен қатар оқу кезінде цифрлық құралдардың пайдаланатынын және олардың ең көп қолданылатыны веб-пайдаланушыларға ғаламтордан электрондық кітаптарға қол жеткізуге, оқуға және жүктеп алуға мүмкіндік беретін электрондық кітапхана (Elibrary) екенін көрсетті. Лопес-Эскрибано электронды кітаптардың жас оқушылардың оқу тиімділігіне әсері орасан зор деп жазды. Зерттеу нәтижелеріне сәйкес, дұрыс таңдалған және пайдаланылған кезде, электронды кітаптар оқу және түсіну дағдыларын дамытуға бірдей дәрежеде, кейде тіпті қазіргі уақытта бәріміз үйреніп қалған нақты баспа кітаптарынан да көп үлес қоса алады [2]. PISA әлем елдеріне сауаттылық деңгейлерінің әртүрлігі елдер арасындағы айырмашылықты бағалауға мүмкіндік береді, бұл белгілі бір елдерге өз жүйелерінің жалпы студенттерге жалпы пайда әкелетін және пайдасы төмендеу болуы мүмкін ерекшеліктерін анықтауға мүмкіндік береді [8]. Зерттеу сауалнамасы дәл осы мақсатта – Қазақстандық жастардың оқу сауаттылығының жай-күйін анықтау және оны жетілдіру жолдарын табу мақсатында жүргізілді.

Адамның нені және қалай оқитыны, шын мәнінде, оның мінезіндегі белгілі бір өзгерістерге ықпал етуі мүмкін және оны күнделікті өмірде де оңай байқауға болады. Оқу қиял мен сыни ойлауды дамытатыны дәлелденді, сондықтан жастар арасында сауатты оқу мәдениетін дамыту керек. Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, Канада әлемдегі ең көп оқырманы бар ел болып табылады, онда оқырмандар саны 66% ұпай жинады, Ал Испания 50% көрсеткішпен екінші орында [15]. Қазақстанның алда дамитын жөні бар және келешекте біздің еліміз де оқырмандар саны ең көп елдер тізіміне енеді деп үміттенеміз.

Цифрлық дәуірде оқу әдеттері ондаған жылдар бұрын құжатталған әдеттерден айтарлықтай ерекшеленеді. Сондықтан қазіргі жастардың оқуға деген талғамының ерекшеліктерін ескерген жөн. Шатунова осы жылдар ішінде жастардың қалауы мен қызығушылықтарының қалай және неге өзгергенін анықтау үшін Ресей, АҚШ және Чехияны қамтитын халықаралық зерттеу жүргізді және соңғы жылдары оқырмандар арасында фантастика жанры тұғырда екені белгілі болды [15].

ISSN 2788-7979 (online)

ҚОРЫТЫНДЫ

Оқу сауаттылығы - қазіргі қоғамда орын алатын үздіксіз білім берудің негізгі шарты. Инновациялық технологиялардың өмірімізге тез ену қарқындығын ескере отырып, тек дәстүрлі мәтін форматтарымен ғана емес, сонымен қатар цифрлық дереккөздермен де жұмыс жасау дағдыларын дамытуға ерекше назар аудару қажет. Жеке тұлғаның сауаттылық деңгейі өмір бойы білім берудегі негізгі түйінді мәселе болғандықтан, білім алушылардың оқу сауаттылық деңгейін бақылауды жалғастыру қажет етіледі. Бұл өз кезегінде оқытудағы функционалды оқу әдістемесін әрі қарай дамытуға және қағаздардағы мәтіндермен жұмыс істеу тәжірибесін цифрлық дереккөздерге (цифрлық мәтіндер) бейімдеуге көмек береді.

Адамзатта оқу сауаттылығы әрқашан жоғары сұранысқа ие болғандықтан бұл зерттеуде адамның оқу дағдыларын меңгеру қабілетіне әсер етуі мүмкін факторлар зерттелді. Ежелгі заманнан бері адамдар оқу және оқытудағы, оқу дағдыларындағы, оқырмандардың қалауындағы және оқу мақсаттарындағы өзгерістерді жіті бақылау арқылы білім алуға үйренумен қатар адамдардың қоғамда қалай дамып келе жатқанын түсінуге мүмкіндік береді.

Болашақтағы зерттеулеріміздің перспективасында біз оқу сауаттылығын дамыту мәселелерін және электронды оқудың әлеуетін оқу дағдыларын жетілдіру құралы ретінде қарастыруды ұсынамыз. Қазақстандық жастардың оқу сауаттылығынан хабардарлығы және біздің еліміздегі оқырмандар санын көбейтуге барлық мүмкіндіктері бар екендігі анықталды, өйткені жастар әр түрлі мәтіндерді оқиды және сырттан көмек сұрамай-ақ оқу дағдыларын жетілдіре алады (мұғалімнің нұсқауы әрқашан қажет).

Алғыс сөз

Авторлар Еуразия ұлттық университетінің 2-курс магистрант Әбдіғапар Назеркеге студенттер арасында сауалнаманы ұйымдастыруға және өткізуге көмектескені үшін алғысын білдіреді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 PIRLS 2021. Assessment Framework. Boston College. 2021. [Electronic resource]. URL: https://pirls2021.org/frameworks/home/reading-assessment-framework/a-definition-of-reading-literacy/index.html (access date: 19.08.2023); Testter.kz. URL: http://surl.li/kvuchh (accessed: 20.04.2024)

2 Асылбеков Ж. Қазақстанда балалардың оқу сауаттылығының деңгейі төмендеп баражатыр ма? / QMониторы. 2023. [Электрондық ресурс]. [Орыс тілінде] URL: https://qmonitor.kz/society/5442 (сайтқа жүгінген күні: 20.04.2024)

3 PIRLS-2021 халықаралық зерттеуіндегі Қазақстанның нәтижелері/ Talday. 2023 [орыс тілінде]. URL: http://surl.li/wcbkrb; Ы. Алтынсарин атындағы ҒАҚ акционерлік қоғам. Оқушылардың функционалдық сауаттылығын қалыптастыру аспектісіндегі балалар оқуының қазақстандық картасы. Әдістемелік құрал. Астана, 2013, [орыс тілінде]. URL: https://school.muscomplexpavl.edu.kz/download/library_int/read/karta_read.pdf; Қадырова Г.Р., Арзиева Е. Р. Болашақ пән мұғалімдері ретінде студенттердің оқу сауаттылығын қалыптастыру мәселесіне. / Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті Хабаршы. Филология сериясы. №4 (176), 2019. - 183-190 б. [Электрондық ресурс]. https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph25 [орыс тілінде] (сайтқа жүгінген күні: 28.08.2023); Имамбаева Г.Е., Ахметова А. Б. Қазақстандағы оқу сауаттылығы және әртүрлі жастағы адамдарды үздіксіз оқыту./ Credo Experto: көлік, қоғам, білім, тіл. №2, 2021. [орыс тілінде]. DOI 10.51955/2312-1327_2021_2_203; Оқу сауаттылығын дамытудың құзыреттілік моделі / Форум. Өрлеу " Порталы, 2024. [орыс тілінде]. URL: https://community.orleu-edu.kz/t/kompetentnostnaya-model-razvitiya-chitatelskoj-gramotnosti/10100

ISSN 2788-7979 (online)
4 Linnakyla, P., et al. Factors behind Low Reading Literacy Achievement / Scandinavian Journal of Educational Research, vol. 48, no. 3, 2004 - P. 231–249. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org/10.1080/0031383042000169571 8 (access date: 20.04.2024)
5 Brysbaert, Marc. ‘How Many Words Do We Read per Minute? A Review and Meta-Analysis of Reading Rate’. PsyArXiv, 12 Apr. 2019. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.31234/osf.io/xynwg (access date: 01.05.2024)
6 Baigunissova G. Co-authored. Developing Reading Literacy with Digital Texts // eBook Lecture Notes in Computer Science book series (LNCS, volume 14785). Part 1. ISBN 978-3-031-65880-8, ISBN 978-3-031-65881-5 (e-Book). – P. 159-167. https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-65881-5_17 . https://doi.org/10.1007/978-3-031-65881-5 (access date: 01.05.2024)
7 López-Escribano, Carmen, et al. The Impact of E-Book Reading on Young Children’s Emergent Literacy Skills: An Analytical Review / International Journal of Environmental Research and Public Health, vol. 18, no. 12, MDPI AG, June 2021. - P. 651-655. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.3390/ijerph18126510 (access date: 05.05.2024)
8 Leu, D., Kinzer, C., Coiro, J., Castek, J., & Henry, L. New Literacies: A Dual-Level Theory of the Changing Nature of Literacy, Instruction, and Assessment. 2013 / Theoretical Models and Processes of Reading - pp.1150-1181. [Electronic resource]. DOI:10.1598/0710.42. (access date: 09.05.2024)
9 Maryem Larhmaid. The Impact of Reading Medium on the Comprehension and Judgment of Performance of Moroccan EFL Readers. // Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics 5(1). 2023. – P. 22-34. [Electronic resource]. DOI:10.32996/jeltal.2023.5.1.4 (access date: 09.05.2024)
10 Schwabe, A; Brandl, L; Stocker, G. Experiencing literature on the e-reader: The effects of reading narrative texts on screen. // Journal of research in reading. Volume 44, Issue 2. 2021. - Page 319-338. [Electronic resource] DOI 10.1111/1467-9817.12337. https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000613129600001 (access date: 16.05.2024)
11 Zhao, Y (Zhao, Ying) ; Wu, XC (Wu, Xinchun) ; Li, LP (Li, Liping). (2023). How does spelling contribute to reading comprehension in Chinese beginning readers? Testing the mediating role of word reading fluency. // Journal of research in reading. Volume 46. Issue 4. 2023 - P. 393-410. [Electronic resource]. DOI 10.1111/1467-9817.12434. https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001052417700001 (access date: 16.05.2024)
12 Reading Literacy of Kazakhstani youth. Survey. 2023. [Electronic resource]. URL: https://forms.gle/UkRrhAVdo9SLCwEAA (access date: 16.05.2024)
13 Koyuncu, İlhan, and Tahsin Fırat. ‘Investigating Reading Literacy in PISA 2018 Assessment’. Lnternational Electronic Journal of Elementary Education, vol. 13, no. 2, lnternational Electronic Journal of Elementary Education, Jan. 2021 - P. 263–275. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.26822/iejee.2021.189 (access date: 17.05.2024)
14 Rojas-Torres, Luis, et al. Teacher and Student Practices Associated with Performance in the PISA Reading Literacy Evaluation. Frontiers in Education, vol. 6, Frontiers Media SA, May 2021. – P. 231-249 [Electronic resource]. DOI. https://doi.org10.3389/feduc.2021.658973 (access date: 20.08.2024)
15 Shatunova, Olga, et al. Transforming the Reading Preferences of Today’s Youth in the Digital Age: Intercultural Dialog. / Journal of Ethnic and Cultural Studies, vol. 8, no. 3, Modestum Publishing Ltd, May 2021. - P. 62–73. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.29333/ejecs/347 (access date: 26.08.2024)

Материал 26.01.2025 баспаға түсті

ISSN 2788-7979 (online)

Развитие читательской грамотности при работе с различными типами текста

Г.И. Байгунисова[1], Д.Ж. Мамырбаева[2]
[1]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, 010000, Астана, Республика Казахстан
[2]Нукусский государственный педагогический институт, 230100, Нукус, Узбекистан

Статья посвящена вопросам совершенствования уровня читательской грамотности молодежи. Актуальность исследования обусловлена ролью читательской грамотности в системе непрерывного образования общества и современной ситуацией развития данного навыка. Особое внимание авторами было уделено навыкам работы с цифровыми текстами. Исследование было проведено в несколько этапов – изучение истории вопроса, определение терминологического аппарата, подготовка и проведение сбора данных и последующий его анализ. Для сбора данных был использован количественный метод с применением перекрестного опроса, анонимного онлайн анкетирования. Участниками соцопроса выступили студенты и преподаватели ЕНУ им. Л. Н. Гумилева. Данные были проанализированы с использованием Google Form, описательной статистики и независимых выборочных t-тестов. В процессе исследования были получены результаты об осведомленности студентов о навыках грамотного чтения, о частотности и алгоритме использования ими цифровых текстов, о наиболее распространенных методах обучения данному навыку. Полученные данные могут служить дальнейшей разработке методики обучения функциональному чтению текстов различного формата.

Ключевые слова: читательская грамотность, текст, цифровой текст, методика обучения, английский язык, языковой навык, непрерывное образование, университет.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 PIRLS 2021. Assessment Framework. Boston College. 2021. [Electronic resource]. URL: https://pirls2021.org/frameworks/home/reading-assessment-framework/a-definition-of-reading-literacy/index.html (access date: 19.08.2023); Testter.kz. URL: http://surl.li/kvuchh (access date: 20.04.2024)

2 Асылбеков Ж. Уровень читательской грамотности детей в Казахстане снижается?/ QMonitor, 2023 [Электронный ресурс]. URL: https://qmonitor.kz/society/5442 (дата доступа: 20.04.2024)

3 Результаты Казахстана в международном исследовании PIRLS-2021/ Talday. 2023. URL: http://surl.li/wcbkrb; НАО им. Ы. Алтынсарина. Казахстанская карта детского чтения в аспекте формирования функциональной грамотности школьников. Методическое пособие. Астана, 2013. URL: https://school.muscomplexpavl.edu.kz/download/library_int/read/karta_read.pdf; Кадырова Г.Р., Арзиева Е. Р. К вопросу о формировании читательской грамотности студентов как будущих учителей-предметников / Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті Хабаршы. Филология сериясы. №4 (176), 2019. - 183-190 б. https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph25 (дата доступа: 28.08.2023); Имамбаева Г. Е., Ахметова А. Б. Читательская грамотность в Казахстане и непрерывное обучение у людей разных возрастов. / Credo Experto: транспорт, общество, образование, язык. №2, 2021. DOI 10.51955/2312-1327_2021_2_203; Компетентностная модель развития читательской грамотности / Форум. Портал «Өрлеу», 2024. URL: https://community.orleu-edu.kz/t/kompetentnostnaya-model-razvitiya-chitatelskoj-gramotnosti/10100

4 Linnakyla, P., et al. Factors behind Low Reading Literacy Achievement / Scandinavian Journal of Educational Research, vol. 48, no. 3, 2004 - P. 231–249. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org/10.1080/0031383042000169571 8 (access date: 20.04.2024)

5 Brysbaert, Marc. ‘How Many Words Do We Read per Minute? A Review and Meta-Analysis of Reading Rate’. PsyArXiv, 12 Apr. 2019. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.31234/osf.io/xynwg (access date: 01.05.2024)

6 Baigunissova G. et al. Developing Reading Literacy with Digital Texts // eBook Lecture Notes in Computer Science book series (LNCS, volume 14785). 2024. Part 1. ISBN 978-3-031-65880-8 (e-Book).–P.159-167. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-65881-5_17 . https://doi.org/10.1007/978-3-031-65881-5 (01.05.2024)
7 López-Escribano, Carmen, et al. The Impact of E-Book Reading on Young Children's Emergent Literacy Skills: An Analytical Review / International Journal of Environmental Research and Public Health, vol. 18, no. 12, MDPI AG, June 2021. - P. 651-655. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.3390/ijerph18126510 (access date: 05.05.2024)
8 Leu, D., Kinzer, C., Coiro, J., Castek, J., & Henry, L. New Literacies: A Dual-Level Theory of the Changing Nature of Literacy, Instruction, and Assessment. 2013 / Theoretical Models and Processes of Reading - pp.1150-1181. [Electronic resource]. DOI:10.1598/0710.42. (access date: 09.05.2024)
9 Maryem Larhmaid. The Impact of Reading Medium on the Comprehension and Judgment of Performance of Moroccan EFL Readers. // Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics 5(1). 2023. – P. 22-34. [Electronic resource]. DOI:10.32996/jeltal.2023.5.1.4 (access date: 09.05.2024)
10 Schwabe, A; Brandl, L; Stocker, G. Experiencing literature on the e-reader: The effects of reading narrative texts on screen. // Journal of research in reading. Volume 44, Issue 2. 2021. - Page 319-338. [Electronic resource] DOI 10.1111/1467-9817.12337. https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000613129600001 (access date: 16.05.2024)
11 Zhao, Y (Zhao, Ying) ; Wu, XC (Wu, Xinchun) ; Li, LP (Li, Liping). (2023). How does spelling contribute to reading comprehension in Chinese beginning readers? Testing the mediating role of word reading fluency. // Journal of research in reading. Volume 46. Issue 4. 2023 - P. 393-410. [Electronic resource]. DOI 10.1111/1467-9817.12434. https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001052417700001 (access date: 16.05.2024)
12 Reading Literacy of Kazakhstani youth. Survey. 2023. [Electronic resource]. URL: https://forms.gle/UkRrhAVdo9SLCwEAA (access date: 16. 05.2024)
13 Koyuncu, İlhan, and Tahsin Fırat. 'Investigating Reading Literacy in PISA 2018 Assessment'. Lnternational Electronic Journal of Elementary Education, vol. 13, no. 2, lnternational Electronic Journal of Elementary Education, Jan. 2021 - P. 263–275. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.26822/iejee.2021.189 (access date: 17.05.2024)
14 Rojas-Torres, Luis, et al. Teacher and Student Practices Associated with Performance in the PISA Reading Literacy Evaluation. Frontiers in Education, vol. 6, Frontiers Media SA, May 2021. – P. 231-249 [Electronic resource]. DOI. https://doi.org10.3389/feduc.2021.658973 (access date: 28.08.2024)
15 Shatunova, Olga, et al. Transforming the Reading Preferences of Today's Youth in the Digital Age: Intercultural Dialog. / Journal of Ethnic and Cultural Studies, vol. 8, no. 3, Modestum Publishing Ltd, May 2021. - P. 62–73. [Electronic resource]. DOI: https://doi.org10.29333/ejecs/347 (access date: 26.08.2024)

Материал поступил в редакцию журнала 26.01.2025

Developing Reading Literacy through different Types of Text

G. Baigunissova[1], D. Mamirbaeva[2]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian National University, 010000, Astana, Kazakhstan
[2]Nukus state pedagogical institute, 230100, Nukus, Uzbekistan

This article examines the literacy levels of young people with the aim of developing strategies for improvement. The study's relevance stems from the critical role of reading literacy in lifelong education and the current challenges in fostering this skill. Special attention is given to digital text literacy, reflecting its growing importance in contemporary education.

ISSN 2788-7979 (online)

The research was conducted in several stages, including a historical review of the issue, the development of a terminological framework, data collection, and subsequent analysis. A quantitative approach was employed, utilizing cross-sectional surveys and an anonymous online questionnaire. The study sample consisted of students and teachers from L. N. Gumilyov Eurasian National University. Data were analyzed using Google Forms, descriptive statistics, and independent t-tests.

The findings provide insights into students' awareness of literacy skills, their frequency and patterns of digital text usage, and the most common teaching methods for developing these skills. The results contribute to the enhancement of functional reading instruction across different text formats and offer practical implications for improving literacy education in digital environments.

Key words: reading literacy, text, digital text, method of teaching, language skill, lifelong education, university.

REFERENCES

1 PIRLS 2021 (2021), *Assessment Framework.* Boston College, available at: https://pirls2021.org/frameworks/home/reading-assessment-framework/a-definition-of-reading-literacy/index.html (Accessed 19.08.2023); *Testter.kz.,* available at: http://surl.li/kvuchh (accessed 20.04.2024)

2 Asylbekov Zh. (2023), *Uroven' chitatel'skoj gramotnosti detej v Kazahstane snizhaetsya?* [Is the level of reading literacy among children in Kazakhstan decreasing?] / QMonitory, available at: https://qmonitor.kz/society/5442 (accessed:20.04.2024) [in Russian]

3 *Rezul'taty Kazahstana v mezhdunarodnom issledovanii PIRLS-2021* (2023), [Kazakhstan's results in the PIRLS-2021 international study] / Talday, available at: http://surl.li/wcbkrb [in Russian]; NAO im. Y. Altynsarina (2013), *Kazahstanskaya karta detskogo chteniya v aspekte formirovaniya funkcional'noj gramotnosti shkol'nikov*. Metodicheskoe posobie. Astana, [Y. Altynsarin SJStC presents the "Kazakhstan map of children's reading" in the context of the development of functional literacy among schoolchildren. Methodical manual]. available at: https://school.muscomplexpavl.edu.kz/download/library_int/read/karta_read.pdf [in Russian]; Kadyrova G.R., Arzieva E. R. (2019), *K voprosu o formirovanii chitatel'skoj gramotnosti studentov kak budushchih uchitelej-predmetnikov* [On the issue of the formation of students' reading literacy as future subject teachers] / Al-Farabi Kazakh National University Bulletin. Philology series. №4 (176) - 183-190 pp., available at: https://doi.org/10.26577/EJPh-2019-4-ph25 (accessed 28.08.2023) [in Russian]; Imambaeva G. E., Ahmetova A. B. (2021), *Chitatel'skaya gramotnost' v Kazahstane i nepreryvnoe obuchenie u lyudej raznyh vozrastov* [Reading Literacy in Kazakhstan and Continuous Learning among People of Different Ages] / Credo Experto: Transport, Society, Education, Language. №2, DOI 10.51955/2312-1327_2021_2_203 [in Russian]; *Kompetentnostnaya model' razvitiya chitatel'skoj gramotnosti* (2024) / Forum. Portal «Өrleu» [Competence-based model of reader literacy development / Forum. The "Orleu" portal], available at: https://community.orleu-edu.kz/t/kompetentnostnaya-model-razvitiya-chitatelskoj-gramotnosti/10100

4 Linnakyla, P., et al. (2004), *Factors behind Low Reading Literacy Achievement* / Scandinavian Journal of Educational Research, vol. 48, no. 3, - P. 231–249. DOI: https://doi.org/10.1080/0031383041000169571 8 (accessed 20.04.2024)

5 Brysbaert, Marc. (2019), *How Many Words Do We Read per Minute?* A Review and Meta-Analysis of Reading Rate'. PsyArXiv, 12 Apr. DOI: https://doi.org10.31234/osf.io/xynwg (accessed 01.05.2024)

6 Baigunissova G. Co-authored (2024), *Developing Reading Literacy with Digital Texts* // eBook Lecture Notes in Computer Science book series (LNCS, volume 14785), 2024. Part 1. ISBN 978-3-031-65880-8, (e-Book). – P. 159-167. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-031-65881-5_17 . https://doi.org/10.1007/978-3-031-65881-5 (accessed 01.05.2024)

7 López-Escribano, Carmen, et al. (2021), *The Impact of E-Book Reading on Young Children's Emergent Literacy Skills: An Analytical Review*. International Journal of Environmental Research

ISSN 2788-7979 (online)
and Public Health, vol. 18, no. 12, MDPI AG - P. 651-655. DOI: https://doi.org10.3390/ijerph18126510 (accessed 05.05.2024)
8 Leu, D., Kinzer, C., Coiro, J., Castek, J. and Henry, L. (2013), *New Literacies: A Dual-Level Theory of the Changing Nature of Literacy, Instruction, and Assessment*. Theoretical Models and Processes of Reading - pp.1150-1181. DOI:10.1598/0710.42. (accessed 09.05.2024)
9 Larhmaid Maryem (2023), *The Impact of Reading Medium on the Comprehension and Judgment of Performance of Moroccan EFL Readers.* Journal of English Language Teaching and Applied Linguistics 5(1)– P. 22-34. DOI:10.32996/jeltal.2023.5.1.4 (accessed: 09.05.2024)
10 Schwabe, A; Brandl, L and Stocker, G. (2021), *Experiencing literature on the e-reader: The effects of reading narrative texts on screen.* Journal of research in reading. Volume 44, Issue 2. –Page 319-338. DOI 10.1111/1467-9817.12337. https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:000613129600001 (accessed: 16.05.2024)
11 Zhao Ying, Wu Xinchun and Li Liping (2023) *How does spelling contribute to reading comprehension in Chinese beginning readers? Testing the mediating role of word reading fluency.* Journal of research in reading. Volume 46. Issue 4. - P. 393-410. DOI 10.1111/1467-9817.12434. https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001052417700001 (accessed: 16.05.2024)
12 *Reading Literacy of Kazakhstani youth*. *Survey* (2023) available at: https://forms.gle/UkRrhAVdo9SLCwEAA (accessed 16.05.2024)
13 Koyuncu, İlhan, and Tahsin Fırat (2021). *Investigating Reading Literacy in PISA 2018 Assessment*. International Electronic Journal of Elementary Education, vol. 13, no. 2. - P. 263–275. DOI: https://doi.org10.26822/iejee.2021.189 (accessed 17.05.2024)
14 Rojas-Torres, Luis, et al. (2021), *Teacher and Student Practices Associated with Performance in the PISA Reading Literacy Evaluation. Frontiers in Education*, vol. 6, Frontiers Media SA – P. 231-249 DOI. https://doi.org10.3389/feduc.2021.658973 (accessed 20.08.2024)
15 Shatunova, Olga, et al. (2021), *Transforming the Reading Preferences of Today's Youth in the Digital Age: Intercultural Dialog* Journal of Ethnic and Cultural Studies, vol. 8, no. 3, Modestum Publishing Ltd. - P. 62–73. DOI: https://doi.org10.29333/ejecs/347 (accessed 26.08.2024).

Received: 26.01.2025

МҒТАР 16.01.45 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp302-316

Р.Д. Бердикулова[1], А.О. Елюбаева[1], А.А. Каирова[1], Б.О. Бектемирова[1]
[1]Шоқан Уәлиханов атындағы Көкшетау Университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫ ОҚЫТУ БАРЫСЫНДА ГИРТ ХОФСТЕДЕНІҢ АЛТЫ МӘДЕНИ ӨЛШЕМІН ҚОЛДАНУ

Мақалада Гирт Хофстеденің мәдени айырмашылықтарды талдауға және түсінуге бағытталған алты мәдени өлшемі қарастырылады. Бұл теория мәдениетаралық қарым-қатынастың табыстылығын қамтамасыз ететін іргелі концептуалды негіз ретінде және шет тілін меңгеру үдерісінде қолданылуы мүмкін әдіснамалық құрал ретінде ұсынылады. Зерттеу барысында Г. Хофстеденің мәдени өлшемдерін практикалық сабақтарда қолдану, студенттерге арналған оқу тапсырмаларын әзірлеу және олардың нәтижелерін бағалау әдістері қолданылды. Оқыту барысында студенттердің мәдени өлшемдер туралы теориялық білімдерін практикалық жағдайларда іске асыруға бағытталған топтық пікірталастар, рөлдік ойындар және кейс-стади сияқты интерактивті әдістер

ISSN 2788-7979 (online)

пайдаланылды. Нәтижелер көрсеткендей, Г. Хофстеденің мәдени өлшемдері бойынша жүргізілген жұмыс қатысушылардың мәдени айырмашылықтар туралы танымын елеулі түрде кеңейтіп, олардың мәдениетаралық коммуникация дағдыларын дамытуға ықпал етеді. Студенттер өзге елдердің мәдени ерекшеліктері туралы хабардарлықтың артуын және әртүрлі мәдени өкілдермен өзара іс-қимылда бейімділік деңгейінің жоғарылауын атап өтті.

Кілт сөздер: мәдениетаралық қарым-қатынас, Гирт Хофстеде, мәдениет, мәдениетаралық ерекшеліктер, мәдени өлшемдер.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазіргі уақытта білім мен ғылым кез келген мемлекеттің даму, өркендеу көрсеткіші. Сонымен қатар үнемі өзгеріп отыратын қоғамдық және ғылым әлемінде ЖОО өзгеріссіз қала алмайды. «Қазақстан Республикасында 2020–2025 жылдарға арналған тіл саясатын іске асыру жөніндегі мемлекеттік бағдарлама» құзыреттер мен оның тәсілдерін енгізуді, әмбебап білімнің, іскерліктің, дағдылардың жаңа жүйесін қалыптастыруды, сондай-ақ, білім алушылардың дербес қызметі мен жеке жауапкершілігінің тәжірибесін, яғни қазіргі заманғы түйінді тұжырымдамаларды белгілейді [1].

Гирт Хофстеденің мәдени өлшемдер теориясы мәдениетаралық айырмашылықтарды талдау үшін кеңінен қолданылады және осы тұрғыда пайдалы болуы мүмкін. Бұл теорияға сәйкес мәдениетаралық айырмашылықтарды бес мәдени өлшем бойынша сипаттауға және салыстыруға болады: қуат арақашықтығының индекс, белгісіздікке төзімділік, индивидуализм мен коллективизм, ерлер және әйелдер типі (маскулиндік пен фемининділік), ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді бағдар, болжам (индульгенция және ұстамдылық) [2].

Мәдениетаралық қарым-қатынасты оқыту шет тілдерін меңгертуде жеткілікті деңгейде назарға алынбайды. Бұл, негізінен, оқытушылардың осы бағыттағы түсінігі мен тәжірибесінің жеткіліксіздігімен, сондай-ақ мәдениетаралық қарым-қатынастың теориялық негіздемесінің әлсіздігімен, оның тек белгілі бір мәдени құбылыстарды сипаттаумен шектелуімен түсіндіріледі. Нәтижесінде батыс мәдениетін оқыту тілді оқытудың көмекші және қосымша құралы ретінде қарастырылады. Студенттер тек батыс мәдениеті туралы фрагментті және жүйесіз білім алады, ал мазмұны мен қолданылатын әдістері мәдениетті оқытудың мақсатты талаптарынан алыс.

Бұл зерттеуде біз келесі сұрақтарға жауап табуға тырысамыз:

- Білім беру тәжірибесінде мәдени өлшемдерді пайдалану арқылы студенттерде мәдениетаралық коммуникацияның қандай нақты дағдылары дамиды?
- Мәдени айырмашылықтар туралы білім беру үшін алты мәдени өлшем негізінде оқытудың ең тиімді әдістері қандай (пікірталастар, рөлдік ойындар, кейс-стади)?
- Мәдени өлшемдерді қолдану студенттердің мәдени айырмашылықтарды қабылдауы мен қарым-қатынасына қалай әсер етеді?

Мәдени айырмашылықтар мәдениетаралық қарым-қатынастың сәтсіздігіне әкелетін негізгі факторлардың бірі болып табылады және оның тиімділігіне тікелей әсер етуі мүмкін. Алайда мектептерде Батыс мәдениетін оқытатын көптеген оқытушылар Қытай мен Батыс, атап айтқанда Ұлыбритания мен АҚШ арасындағы мәдени айырмашылықтарға назар аударады, нәтижесінде Қытай мен басқа Батыс елдерінің арасындағы айырмашылықтарды елемейді. Сонымен қатар, батыс мәдениетін оқыту процесінде мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілікті дамытуға тиісті назар аударылмайды, ал оқытушылар оқытудың жалғыз әдісін және ақпараттың жалғыз көзін пайдаланады. Студенттер Батыс мәдениетін тек мектептер мен аудиторияларда әдетте бір оқыту әдісі арқылы оқиды, ал оқытушылардың көпшілігінде мәдениетаралық коммуникация бойынша білім мен практикалық тәжірибе жетіспейді. Бұл факторлар студенттердің Батыс мәдениеті туралы білімінің жетіспеушілігіне және мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларының әлсіздігіне әкеледі.

ISSN 2788-7979 (online)

Гирт Хофстеденің мәдени өлшемдері оның 1960-1970 жылдардағы IBM компаниясының әртүрлі бөлімшелері арасындағы құндылық айырмашылықтарын зерттеген ауқымды зерттеуінен бастау алады. Зерттеу үш аймақтағы 50 елден 100 000-нан астам қызметкерді қамтыды. Қысқаша айтқанда, алты мәдени өлшем мәдениетаралық менеджмент, мәдениетаралық қарым-қатынас және мәдениетаралық ортадағы тұлғааралық мінез-құлықтың басқа түрлері үшін практикалық негіз болып табылады [3].

Біздің зерттеуіміз Гирт Хофстеденің мәдени өлшемдер теориясының мәдениетаралық қарым-қатынасты оқытудағы артып келе жатқан қызығушылық пен мойындалуға сай келетінін көрсетеді. Бұл теорияның тұжырымдамасы білім беру және психология саласындағы зерттеушілер үшін құнды әдіснамалық негіз ретінде қарастырылады. Біз Уолкер А., Диммок К., Петровская М.Ж., Петровский Я. сияқты зерттеушілердің пікірін қолдаймыз, олар Герт Хофстеденің мәдени өлшемдері теория мен тәжірибенің құндылығын әртүрлі мәдени көзқарастар тұрғысынан ашуы мүмкін екенін, бұл өз кезегінде қазіргі үстем парадигмалардың қалыптасуына ықпал етіп, оларға әсер етуі мүмкін екенін айтады [4].

КІРІСПЕ

Мәдениетаралық коммуникация коммуникаторлар арасындағы мәдени шектерді сәйкестендіруге арналған тұжырымдама болып табылады және ол тұлғалар мен қауымдастықтар арасындағы интеракция барысында жүзеге асырылады. Айырмашылықтардың барын түсіну және қабылдау қабілеті, сайып келгенде, мәдениетаралық байланыстың нәтижесіне әсер етеді. Коммуниканттарды түсіну процесі құқықтық сана, жас, жыныс, кәсіп немесе әлеуметтік мәртебе сияқты бірқатар факторлардың әсерінен жүреді. Сондықтан мәдениетаралық қарым-қатынас актісінің сәтті болуы толеранттылық деңгейіне, сондай-ақ тараптардың мәдениетаралық тәжірибесінің болуына тікелей байланысты [5].

Зерттеу Гирт Хофстеденің алты мәдени өлшемдерін оқытуды жақсартуға және мәдениетаралық қарым-қатынасты түсіну мақсатында қалай тиімді пайдалануға болатынын, оларды білім беру мекемелерінде қолданудың тәжірибелік аспектілеріне және мәдениетаралық өзара әрекеттесуді жақсартуға әсерін ескере отырып талдауға бағытталған. Бұл зерттеу «Шет тілі: екі шет тілі» мамандығы бойынша екінші курс студенттерінің қатысуымен «Мәдениетаралық коммуникация контексінде негізгі шет тілі» пәні бойынша жүргізілді.

Бұл зерттеудің мақсаты мәдениетаралық қарым-қатынасты оқыту мақсатында Г.Хофстеденің алты мәдени өлшем теориясын ұсыну және оның екінші тілді үйренумен байланысын білу. Мақсатқа жету үшін келесі міндеттерді орындау қажет:

- Г. Хофстеденің алты мәдени өлшеміне және олардың мәдениетаралық қарым-қатынасқа әсеріне жүйелі талдау жүргізу;
- Студенттердің Г.Хофстеденің мәдени өлшемдерінің белгілі бір елдегі іскерлік тәжірибеге әсері туралы жобалық жұмысын талдау;
- Мәдениетаралық қарым-қатынас саласындағы құзыреттілікті және екінші шет тілін оқытудағы тиімділікті арттыру бойынша ұсыныстарды сипаттау.

Біздің оқу бағдарламамыз мәдениетаралық қарым-қатынас сабақтарында келесі қажеттіліктерді қанағаттандырды:

- Мәдениетаралық түсіністік пен эмпатияны қалыптастыру;
- Студенттердің бір-бірімен және басқа мәдениеттер өкілдерімен салауатты қарым-қатынасын тәрбиелеу;
- Студенттердің өз мәдениеттерін терең түсінуге және Қазақстандық мәдениеттің басқа елдермен байланысын терең түсінуге ықпал ету.

ISSN 2788-7979 (online)

Гирт Хофстеденің алты мәдени өлшемін мәдениетаралық қарым-қатынас тренингіне біріктіру, студенттердің мәдени айырмашылықтар туралы түсінігін айтарлықтай жақсартады, әрі олардың мәдениетаралық өзара әрекеттесулерде тиімді шарлау қабілетін арттырады және әртүрлі мәдени контексттерде қарым-қатынастың сәтті нәтижелеріне әкелеуі зерттеу гипотезасы болып табылады.

Мәдениетаралық қатынас теориясы Еуропа елдерінде және Ресейде XX ғасырдың 90-жылдарында қарқынды дамып, ол шет тілдерін оқытумен және зерттеумен байланысты болды. Бұл ретте М. Беннеттің, М. Хупстың, В.С. Библердің, В.П. Фурмановаңың, В.П. Кузовлевтің, С.Г. Тер-Минасованың, В.В. Красныхтың, Д.Б. Гудковтың, И.Э. Клюкановтың, Л.Н. Ваулинаның, Л.И. Гришаеваның, А.П. Садохиннің, О.А. Леонтовичтің еңбектерін атап өткен жөн. Қазақстанда мәдениаралық қатынастың дамуының алғышарттары А. Байтұрсынов, Қ. Жұбанов, С. Аманжолов, Е.Н. Жанпейісов, Ә.Т. Қайдаров, М. Копыленко, Э.Д. Сүлейменова, Р.Ғ. Сыздықова және т.б. қазақстандық тіл білімінің белгілі өкілдерінің еңбектерінде қаланған. Ресурстар ретінде «Exploring culture» «The culture map», «OPEN (Online Professional English Network)», «Country comparison tool (елдерді салыстыру құралы)» сияқты кітаптар мен сайттар пайдаланылды, сонымен қатар біз Пол Педерсон, Герт Хофстеде, Герт Ян Хофстеде және Эрин Мейер сияқты зерттеушілердің жұмыстарына сүйендік.

Зерттеудің маңыздылығы Гирт Хофстеденің алты мәдени өлшемді қолдану арқылы мәдениетаралық коммуникация саласындағы білім беру мен кәсіптік оқытуды жетілдіруге құрылымдық көзқарасты қамтамасыз ету болып табылады, осылайша әртүрлі жағдайларда мәдениетаралық түсіністік пен тиімділікті жақсартады. Онда оқытушылар мен ұйымдарға мәдени айырмашылықтарды жақсырақ шешуге және табысты жаһандық өзара әрекеттесуді қолдауға мүмкіндік беретін практикалық ақпарат бар.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Қазіргі уақытта гуманитарлық пәндердің білім беру жүйесіндегі рөлі айтарлықтай артуда, сондай-ақ пәнаралық интеграцияның маңызы да өсуде. Бұл студенттердің жеке оқу пәндері арқылы қалыптасатын дүниетанымның оқшауланған емес, жан-жақты жүйе ретінде құрылуына мүмкіндік береді.

Мәдениетаралық қарым-қатынас саласындағы жаһандық өзгерістермен сипатталатын әлемдік қоғамдастық дамуының қазіргі кезеңі тілдік білім берудегі бағдарлардың өзгеруін анықтайды, олардың негізгісі студенттердің мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру болып табылады. Қазіргі білімнің алдында әртүрлі мәдениеттердің өзіндік ерекшелігін түсінетін және бағалайтын, мәдениетаралық қарым-қатынасқа дайын және қазіргі әлемнің шындықтарында басқа ұлт өкілдерімен өзара түсіністік пен ынтымақтастықта өмір сүре алатын жаһандық бағдарланған тұлғаны қалыптастыру міндеті тұр [6].

Шетел тілін үйреткенде студенттерге тек тілді ғана үйретіп қоймай, тіл мен мәдениетті бір-бірімен байланыстырып, жүйелі білім берудің маңызды жолын қарастырып, қоғамдық құбылысқа сай етіп, нақты ұйымдастырылған білімдерді жас ұрпаққа меңгерту біздің мақсатымыз деп есептейміз [7].

Бакалавриат студенттерінің мәдениетаралық қарым-қатынастық жауапкершілігі шет тілдеріндегі білім негізінде кәсіби қызметте мәдениетаралық өзара әрекеттестікті тиімді жүзеге асыруға және өз мәдениеті мен басқа мәдениет өкілдері арасында делдалдық қатынастарды орнатуға бағытталған. Бұл процесс студенттердің белгілі бір халықтың және өркениеттің мәдениетаралық диалог тарихын түсінуіне, мәдениеттердің өзара байытуы мен өзін-өзі жүзеге асыруына мүмкіндік береді. Осы мақсатпен біздің зерттеу Г. Хофстеденің алты мәдени өлшемін оқытуда тиімді әдістерді анықтауға және олардың білім беру мекемелерінде мәдениетаралық қарым-қатынасты жақсартуға қалай әсер ететінін талдауға бағытталған. Зерттеу «Шет тілі: екі шет тілі» мамандығының екінші курс студенттерімен «Мәдениетаралық коммуникация контексіндегі негізгі шет тілі» пәні аясында жүргізілді.

ISSN 2788-7979 (online)

Біз осындай зерттеулерді шетелдік ғалымдардың еңбектерінен таба аламыз (Я.Гао, с. Акайоглу Б. Узум, Бенджамин х. Нам, Б. Язан, и. Ян, Р. Дрегер, С. Л. Хеггернес). Қазақстанда шет тілін оқыту үшін мәдениетаралық коммуникативтік құзыреттіліктің маңыздылығымен К. Смакова мен Б. Паулсруд (2020) келісті.

Г.Хофстеденің мәдени өлшеу теориясы елдер арасындағы мәдени айырмашылықтарды талдау үшін маңызды теория болып табылады. Ол алдыңғы абстрактілі мәдениетаралық зерттеулерді нақтылайды және цифрландырады және трансұлттық экономика мен саудаға, халықаралық қарым-қатынасқа, шет тілдерін оқытуға және басқа аспектілерге өте маңызды әсер етеді [8].

Гирт Хофстеде мәдениеттің жұмыс орнындағы құндылықтарға қалай әсер ететінін зерттеу негізінде мәдени өлшемдер теориясын жасады. Хофстеденің анықтамасына сәйкес, мәдениет - бұл сананың ұжымдық бағдарламалауы, ол адамдар тобының немесе класының әрбір мүшесіне бір-бірінен ерекшеленуге мүмкіндік береді. Осы теорияға сүйене отырып, Хофстеде ұлттық мәдениеттің алты өлшемін анықтады. Біз осы алты өлшемге қысқаша шолу жасаймыз және олардың мәдениетаралық қарым-қатынас үшін неліктен маңызды екенін анықтаймыз.

Қуат арақашықтығының индексі - билікті қабылдауды, қоғамның, мекеменің немесе ұйымның салыстырмалы түрде аз күшке ие мүшелерінің биліктің біркелкі бөлінбеуін күту және оған жол беру дәрежесін анықтайды. Биліктен алыстау жоғары елде адамдар беделді көбірек құрметтейді, қызметкерлер басшыларға қарсы шығуға батылы бармайды, жастар үлкендерге бағынады, билікке ие адамдар артықшылықтарға ие және беделге қарсы тұру әдеттегідей емес. Ал биліктен алыстау төмен елдерде адамдар теңдікке көбірек келіседі, оқушылар мұғалімдеріне қарсы шығады, қызметкерлер бастықтарын атымен атайды және беделге оңай қарсы тұруға болады. Бұл өлшем билік туралы көзқарастардың өзгеруіне байланысты әр түрлі елдерде әр түрлі болады. Бір жағынан, еуропалықтар мен американдықтар жеке тұлғаға көбірек көңіл бөле отырып, билікті онша бағаламайды. Екінші жағынан, араб елдері биліктің ықпалына баса назар аударады және олардың институттары, мейлі ол мемлекеттік ведомстволар немесе кәсіпорындар болсын, қандай да бір дәрежеде билікпен байланысты. Осылайша, еуропалық және араб елдері биліктен алыстаумен айтарлықтай ерекшеленеді.

Белгісіздікке төзімділік дегеніміз-бұл мәдениеттегі адамдардың құрылымсыз, түсініксіз немесе болжанбайтын жағдайлардан және қатаң мінез-құлық кодекстерін сақтау және абсолютті шындыққа сену арқылы болдырмауға тырысатын жағдайлардан қобалжу деңгейін анықтайтын индекс. Белгісіздіктен аулақ болу деңгейі жоғары елдер беделге, мәртебеге, еңбек өтіліне, жасына және т.б. үлкен мән береді. Олардың тұрғындары бұл сценарийлерден аулақ болуға тырысады, жұмыс қауіпсіздігін қамтамасыз етеді, көбірек ережелер орнатады, радикалды мінез-құлыққа жол бермейді және абсолютті білім мен пайымдауларға сенеді. Белгісіздіктен аулақ болу деңгейі төмен елдер девиантты мінез-құлық пен пікірлерге төзімді және ережелер мен нормалар аз. Олардың адамдары көбінесе әртүрлі идеялардың қатар өмір сүруіне жол бермейді, ал қызметкерлер автономды және тәуелсіз жұмыс істеуге бейім. Мысалы, белгісіздіктен аулақ болудың жоғары дәрежесімен сипатталатын Жапонияда өмір бойы жалдау енгізілді. Керісінше, АҚШ-та, белгісіздіктен аулақ болу деңгейі төмен елде өмір бойы жұмысқа орналасу енгізілмеген және белсенді түрде зерттелмеген.

Индивидуализм мен коллективизм өлшемі қоғамның жеке адамның немесе топтың мүдделеріне мән беретіндігін өлшейді. Индивидуалистік қоғамдар еркін тұлғааралық қатынастарға ие және адамдар өздеріне және отбасыларына қамқорлық жасауға бейім. Ұжымдық қоғамдар қоғамдастық қатынастарына назар аударады және үлкен отбасына қамқорлық жасайды, ал берік қоғамдастық қатынастары үнемі қорғауды қамтамасыз етеді; әркім басқалардың мүдделерін ескеруі керек, ал ұйым мүшелері ұйымға рухани міндеттемелер мен адалдықты көтереді. Жапония-ұжымдық мәдениеттің мысалы, ал Америка Құрама Штаттары - индивидуалистік мәдениет.

ISSN 2788-7979 (online)

Ерлер және әйелдер типі (маскулиндік пен фемининділік) өлшемі қоғамның қандай қасиеттерді көбірек бағалайтынын зерттейді: ер адамдарға тән бәсекеге қабілеттілік пен табандылық сияқты қасиеттерді ме, әлде әйел адамдарға тән кішіпейілділік пен басқаларға қамқорлық көрсету сияқты қасиеттерді ме. Қоғам еркектік қасиеттерді қаншалықты жоғары бағаласа, ерлер мен әйелдердің құндылықтарындағы айырмашылықтар соғұрлым үлкен болады. Бизнес тұрғысынан алғанда, маскулиндік деңгейі жоғары ел саналатын АҚШ-та негізгі шешімдер әдетте компанияның жоғары басшылығында қабылданады, ал қызметкерлер жиі жұмыс ауыстыруы және компаниямен сәйкестендірудің болмауы себепті басқаруға белсенді қатыспайды.

Ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді бағдар өлшемі мәдениеттің өкілдерінің материалдық, эмоционалдық және әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруды кешіктіруге қаншалықты жайлы қарайтынын көрсетеді. Ұзақ мерзімді бағдар ұстанатын адамдар қазіргі өмірінің болашаққа әсеріне назар аударып, ұзақ өмір сүру жолын біліп, табандылық пен үнемшілдікке баса назар аударады. Қысқа мерзімді бағдар ұстанатын адамдар өткеннің қазіргі өмірге әсеріне көңіл бөліп, өткеннің құндылықтарын, бет-бейнесін сақтау және әлеуметтік міндеттемелерді орындау сияқты қасиеттерді қолдайды. Ұзақ мерзімді бағдар барлық елдерде экономикалық өсумен тығыз байланысты, ал ғалымдар ұзақ мерзімді бағдардың XX ғасырдың соңында Шығыс Азиядағы жылдам экономикалық өсудің негізгі себептерінің бірі болғанын айтады. Ұзақ мерзімді бағдарға ие елдерге Қытай, Жапония, Корея, Үндістан және Тайланд жатса, қысқа мерзімді бағдарға ие елдерге Нигерия, Филиппин және Канада жатады.

Болжам (индульгенция және ұстамдылық) - бұл қоғамның өз мүшелеріне негізгі қажеттіліктерін қанағаттандыруға және өмірден ләззат алып, рахаттануға қаншалықты мүмкіндік беретіні. Рахаттануға бейім мәдениет адамдарға өмірден еркін ләззат алуға және негізгі, табиғи адамдық қалауларын қанағаттандыруға мүмкіндік береді. Ұстамдылық мәдениеті қалауларды әлеуметтік нормалармен шектеу керек деп санайды және адамдардың өздерін еркелетпей, керісінше, көбірек мақсат пен жауапкершілік сезіміне ие болуын қолдайды. Адамдар рахаттану немесе ұстамдылықты таңдайтынын анықтайтын үш маңызды құндылық өлшемі бар: бақытқа деген қажеттілік деңгейі, өмірді басқарудың құндылығы және қанағаттану құндылығы [9].

«Мәдениетарлық қарым-қатынас мәнмәтініндегі базалық шетел тілі» пәнін оқу барысында «Шет тілі: екі шет тілі» мамандығының екінші курс студенттері алты өлшемді жеке-жеке зерттеп, аудиторияда талқылаулар жүргізіп, подкасттар тыңдап, мәтіндер оқып, осы өлшемдердің мәдениетаралық коммуникация үшін неліктен шешуші маңызы бар екенін түсіну үшін жаттығулар жасады. Теориялық материалды оқу барысында студенттер «Country comparison tool (елдерді салыстыру құралы)» веб-сайтымен танысты [10]. Бұл сайтта елдердің сапалы тізімі берілген, сондықтан студенттер әртүрлі елдердің мәдениеттерін салыстыра алады және ол келесі мақсаттарға арналған:

- Пайдаланушыларға әртүрлі елдер арасындағы негізгі статистикалық деректер мен көрсеткіштерді салыстыруға мүмкіндік беру, мысалы, экономикалық көрсеткіштер, өмір сүру деңгейі, демографиялық деректер және басқа да маңызды параметрлер.
- Елдер арасындағы мәдени, әлеуметтік және саяси айырмашылықтарды талдауға көмектесу, бұл зерттеулер, бизнес немесе саяхат үшін пайдалы болуы мүмкін.
- Сенімді деректер негізінде салыстырмалы талдау жүргізу арқылы бизнес, инвестициялар, сапарларды жоспарлау немесе көшу үшін негізделген шешімдер қабылдауға көмектесу.
- Жаһандық мәселелерді зерттейтін және халықаралық салыстыруларға қызығушылық танытатын студенттер, зерттеушілер және оқытушылар үшін білім беру ресурсы ретінде қызмет ету.

ISSN 2788-7979 (online)

НӘТИЖЕЛЕР

«Мәдениетарлық қарым-қатынас мәнмәтініндегі базалық шетел тілі» пәні аясында «шет тілі:екі шетел тілі» мамандығының екінші курс студенттері Гирт Хофстеде ұсынған алты мәдени өлшем бойынша екі ел мен Қазақстан арасындағы мәдени айырмашылықтарды өз бетінше зерттеді, атап айтқанда:

- Қуат арақашықтығының индексі
- Белгісіздікке төзімділік
- Индивидуализм мен коллективизм
- Ерлер және әйелдер типі (маскулиндік пен фемининділік)
- Ұзақ мерзімді және қысқа мерзімді бағдар
- Болжам (индульгенция және ұстамдылық)

Аралық бағалау үшін біз әртүрлі мәдени аспектілерді бейнелейтін жағдайларды сипаттауға бағытталған жазбаша тапсырма әзірледік. Тапсырманың мақсаты – студенттердің әртүрлі мәдени сипаттамалардың жұмыс орнында және одан тыс сценарийлерде қалай көрінетінін тану және тұжырымдау қабілетін бағалау. Әр жұп немесе топ бір өлшемге назар аударады. Мақсаты – студенттердің әртүрлі мәдени аспектілерді түсінуін және осы аспектілердің әртүрлі контекстерде, әсіресе жұмыс орнындағы сценарийлерде қалай көрінетінін тану және тұжырымдау қабілетін бағалау. Әрбір мәдени өлшемді бейнелейтін нақты жағдайларды сипаттай отырып, студенттер өз білімдері мен түсініктерін көрсетеді, осылайша мәдениетаралық қарым-қатынас дағдыларын және мәдени құзыреттілікті дамытады.

Тапсырманың егжей-тегжейі: Студенттерден олар бұрын оқыған мәдени өлшемдерге қатысты өз білімдері мен түсініктерін көрсететін нақты жағдайларды сипаттау сұралды. Мысалы, биліктен алыстау өлшемі үшін олар екі жағдайды сипаттауы керек еді: біреуі теңқұқылы қоғамды, ал екіншісі иерархиялық қоғамды бейнелейтін жағдайды.

Теңқұқылы қатынастар (Low Power Distance): Билік қашықтығы төмен немесе теңқұқылы қатынастардың мысалы болып табылатын жағдайды сипаттаңыз. Бұл тапсырманы орындау үшін біз теңқұқылы қоғамның анықтамасын бердік.

Иерархиялық қатынастар (High Power Distance): Билік қашықтығы жоғары немесе иерархиялық қатынастардың мысалы болып табылатын жағдайды сипаттаңыз. Қалған барлық өлшемдер бойынша да осылай жасалады.

Студенттер тапсырмаға арнайы жасалған келесі критерийлер бойынша бағаланды:

- Мәдени өлшемдерді түсіну: Белгілі мәдени өлшемдерге қатысты сипатталған жағдайлардың дәлдігі мен маңыздылығы.
- Ашықтық және жүйелілік: Ойларды анық, ұйымдасқан және қисынды түрде баяндау қабілеті.
- Мысалдарды пайдалану: Әрбір мәдени өлшемді бейнелейтін нақты және орынды мысалдар.
- Сын тұрғысынан ойлау: Сипатталған жағдайларды терең талдау және ой елегінен өткізу, мәдени салдарларды жан-жақты түсінуді көрсету.

Қорытынды емтиханға көшетін болсақ, біз «Мәдениет елшісі» деп аталатын қорытынды жобаны әзірледік. Бұл жобаның мақсаты – студенттерді мәдени кеңесшілер рөлінде көрсететін нақты сценарийді модельдеу және презентация жасау. Презентацияның талаптары келесідей болды:

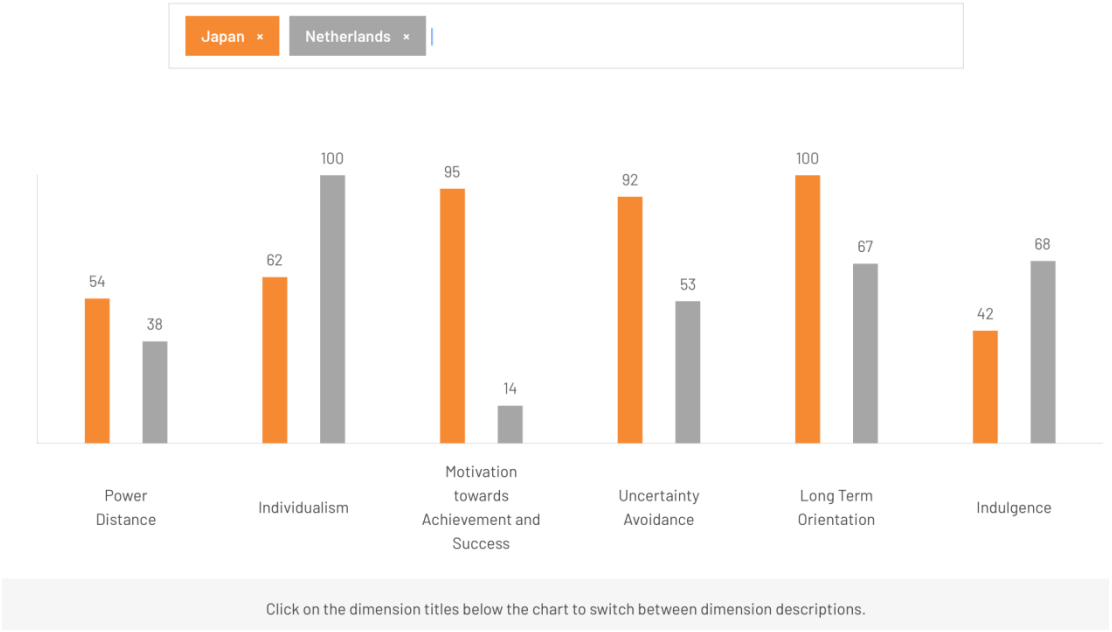
ISSN 2788-7979 (online)

Әрбір мәдени өлшем бойынша студенттер бизнес жүргізуге қатысты практикалық мысалдар келтіріп, Омаровтар отбасына мәдени айырмашылықтарды ескере отырып, шетелде бизнес бастауға кеңестер берді.

Қорытынды жобада студенттер «Country comparison tool (елдерді салыстыру құралы)» сайтын пайдаланып, презентация әзірледі, онда Қазақстан мен өздері таңдаған елдің осы алты мәдени параметр бойынша қалай ерекшеленетінін түсіндірді. Мақсаты – Омаровтар отбасына осы айырмашылықтар туралы айтып беру, сол арқылы оларға өз бизнестерін таңдаған елде сәтті ашуға көмектесу болды. Студенттер кәсіби презентация жасап, Қазақстан мен өздері таңдаған ел арасындағы мәдени айырмашылықтарды талқылауға жақсы дайындалуы керек болды. Әрбір студент немесе жұп Г.Хофстеденің 120 елінен тұратын тізімінен бірегей елді таңдауы керек болды. Екі студент немесе жұп бір елді таңдамауы керек еді, осылайша мәдени салыстырулардың кең ауқымын қамтамасыз еттік.

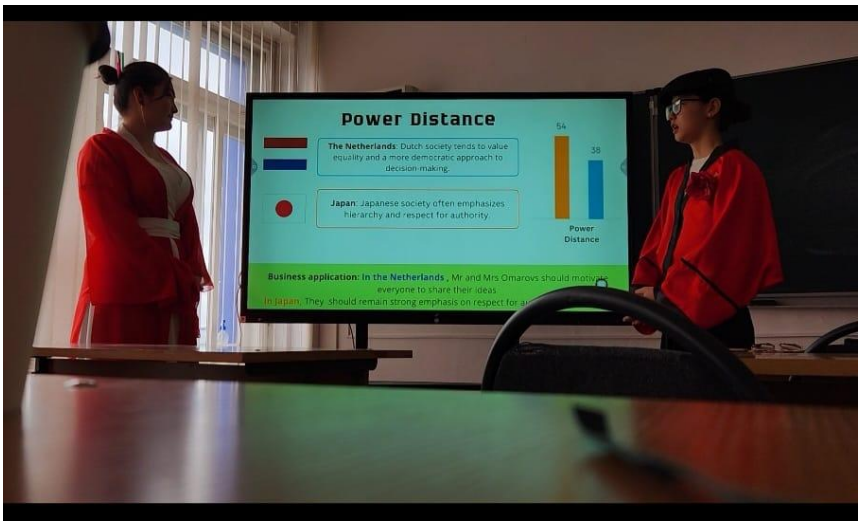
Студенттер жеке немесе жұп болып жұмыс істей алды. Студенттер Қазақстанның және өздері таңдаған елдің әрбір алты өлшем бойынша бағаларын ұсынды және бұл бағалардың нені білдіретінін түсіндірді.

Сурет 1. «Country comparison tool» сайты дайындаған, Жапония және Нидерланд елдерінің мәдени айырмашылықтары

Студенттер бұл жоба бойынша ерекше жұмыс жасады. Олар мәдени аспектілерді терең түсінетінін көрсетті және оларды нақты бизнес сценарийлерде тиімді қолданды. Студенттердің презентациялары мазмұнды, жақсы әзірленген және жоғары кәсібилікпен ерекшеленді. Олар мәдени айырмашылықтарды ғана анықтап қоймай, сонымен қатар бизнес-ортада осы айырмашылықтарды басқару бойынша практикалық кеңестер берді.

ISSN 2788-7979 (online)

Сурет 2. Студенттер «Мәдениет елшісі» атты қорытынды жобаны қорғау барысында

Мұнда сіз Қазақстан мен Жапонияның мәдениеттерін Г.Хофстеденің алты мәдени өлшемі бойынша салыстырып жатқан кеңесші рөліндегі екі еңбекқор студентті көре аласыз. Олар айырмашылықтарды ғана анықтап қоймай, сонымен қатар Омаровтар отбасына Жапонияда болуы мүмкін мәселелерді шешудің жолдарын ұсынды. Сонымен қатар, олар дәстүрлі жапон киімдерін киіп, презентацияға шынайылық пен құрмет көрсетті.Зерттеу барысында студенттер елдердің мәдени айырмашылықтарын көзбен көріп, түсіну үшін «Country comparison tool (елдерді салыстыру құралы)» сайтын белсенді пайдаланды. Мысалы, студенттер тобы Жапония мен Нидерланд сияқты елдерді таңдап, «Country comparison tool (елдерді салыстыру құралы)» сайтын пайдалана отырып, елдердің барлық мәдени айырмашылықтарын алты мәдени өлшем бойынша көрнекі түрде көрсетті.

Шетел тілін оқыту мен меңгеру халықтардың өзара әрекеттестігі мен ынтымақтастығын қамтамасыз етуі тиіс, сондықтан шет тілдерін оқыту процесі тіларалық мәдениетаралық қатынасқа дайындыққа бағытталуы қажет. Мәдени білімнің жетіспеушілігі коммуниканттардың бір тілде сөйлесуіне қарамастан, жиі түсінбеушілікке және қақтығыстарға әкелуі мүмкін. Оқыту тәжірибесі көрсеткендей, тек шет тілі оқылатын елдің мәдениетін зерттеуге бағытталған практика студенттердің өз аймақтық мәдениетіне қатысты фактілер мен құбылыстар туралы ақпаратты жеткізе алмауына себеп болады, нәтижесінде олар нақты қарым-қатынас барысында мәдениеттің өзіндік ерекшелігін толық аша алмайды. Сондықтан шет тілін оқытуда аймақтық мәдени зерттеулерді пайдалану оқытушы мен студенттер үшін тіл мен сол елдің мәдениетін меңгеруде кең мүмкіндіктер ашады, бұл мәдениетаралық коммуникацияны тиімді дамытуға ықпал етеді [11].

ТАЛҚЫЛАУ

Көптеген зерттеушілер мәдениетаралық құзыреттілік мәдениеттер арасындағы айырмашылықтарды, соның ішінде белгілі бір әдет-ғұрыптарды, құндылықтарды және қарым-қатынас нормаларын түсінуге ықпал ететініне назар аударады. Бұл шет тілін үйрену кезінде маңызды, өйткені студенттер басқа мәдениеттермен қарым-қатынас жасауға дайын болуы керек. Тиісті дағдылары бар студенттер шет тілін үйрену кезінде байланыс орнатуда, жанжалдарды шешуде және тәжірибелерін байытуда тиімдірек [12-14].

Мәдениетаралық құзыреттілік және мәдениетаралық коммуникация тақырыбын қарастыру шет тілін үйрену кезінде студенттердің мәдениетаралық құзыреттілігін дамытуға ықпал ететін әдістер мен оқу бағдарламаларына, сондай-ақ әртүрлі педагогикалық әдістер мен ресурстардың тиімділігіне назар аудару керек [15].

ISSN 2788-7979 (online)

Қазақстандық зерттеушілердің жұмыстарына сүйенсек, ағылшын тілін оқытуда білім алушы мен білім беруші арасындағы өзара іс-қимылдың әртүрлі аспектілеріне қатысты студенттердің үміттерін зерттеген. Өз зерттеулерінде олар шетелдік оқытушылар мен жергілікті студенттер арасындағы шынайы қарым-қатынасқа, сондай-ақ мәдени құндылықтарды оқыту мен қабылдау тәсілдеріндегі айырмашылықтарға назар аударған. Сонымен қатар, оқытушының рөлдері, көшбасшылық әдістері, уақыт пен тапсырмаларға қатынасы, студенттердің автономиясы мен жауапкершілігіне баса назар аударған. Білім беру процесінде, мәдениетаралық қарым-қатынаста құзыреттілікті дамытуға арналған зерттеулерде когнитивті, әлеуметтік, эмоционалдық және мәдени аспектілерді қамтитын мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру кезеңдері көп қарастырылған [16-17].

Екінші тілді меңгеру процесі тек тілдік дағдыларды үйренуді ғана емес, сонымен қатар мәдениетаралық қарым-қатынас барысында құзыреттілікті арттыруды да қамтиды. Бұл құзыреттілік студенттерге жаңа тілде еркін сөйлесуге ғана емес, сонымен бірге басқа мәдениеттерді түсінуге және құрметтеуге мүмкіндік береді. Осыған байланысты, екінші тілді меңгеретін студенттердің оқу тиімділігін арттыру мақсатында бірнеше ұсыныстар қарастырылады. Бұл ұсыныстар тіл үйрену процесін байыта түсіп, студенттердің мәдениетаралық қарым-қатынастағы біліктілігін жоғарылатуға бағытталған. Жасалған зерттеу жұмысының нәтижесі ретінде келесі мәдениетаралық қарым-қатынас мәнмәтініндегі шет тілін оқытуда және үйренуде аталған ұсыныстарды қолдануға болады.

Шетел тілдері мұғалімдерінің рөлін толықтай пайдалану. Шетел тілдерін үйрену барысында тілдің туа біткен иелерімен кез келген қарым-қатынас мүмкіндігін пайдалану қажет. Шетел тілдері мұғалімдері осы үшін ең жақсы кандидаттар болып табылады, және олардың көмегімен студенттер мәдени айырмашылықтарды тікелей сезіне алады. Сонымен қатар, шетелдік мұғалімдер студенттерді шетел қоғамы, мәдениеті және әдет-ғұрыптары туралы тарихи білімдермен таныстыра алады. Шетел ғалымдары мен студенттерді тілдік сынып қа шақырып, мәдениетаралық баяндамалар жүргізуді ұсынуға болады. Сондай-ақ, шетел тілдері салондарын немесе шетел тілдерін оқыту байқауларын өткізу шетел мәдениеттерімен танысу үшін жақсы мүмкіндік береді. Шетелдік мұғалімдер этнографиялық сұхбаттарды қамтитын тапсырмаларды бейімдеу жолдарын табуы мүмкін, бұл студенттердің мәдениетаралық қарым-қатынаспен шынайы мүмкіндіктерді байытуға мүмкіндік береді. Шетелдік мұғалімдердің мәдениетаралық білім, эмпатия және Хофстеденің мәдени өлшемдер теориясын көрсетуі ықтимал екенін атап өту маңызды.

Мультимедианы пайдалану. Желілік технологиялардың жылдам дамуы мультимедиа қолдануды тіл оқыту мен үйренуде бай мәдени ақпаратпен қамтамасыз етті. Интернет-ресурстар, фильмдер мен телесериалдар студенттерге мәтіндерде сирек кездесетін мінез-құлықты бақылауға мүмкіндік береді. Тіл үйренушілер үшін «контекст» жасау тіл мен мәдениетті қалыптастыру үшін қажетті шарт болып табылады. Мультимедиялық көздер оқу материалын көрнекі және графикалық түрде ұсынады, көп ақпаратты жылдам таратады, білімді уақтылы алуға мүмкіндік береді және уақыт пен кеңістіктің шектеулерін жеңеді. Бұл мәдениетаралық коммуникацияның контекстуалды көзқарасын көрсететін үздік оқу құралдарының бірі болды. Мұғалімдер студенттерге фильмдер, бейнемазмұндар, шетелдік жаңалықтар және т.б. арқылы нақты немесе модельденген материалдарды ұсынуы мүмкін, бұл студенттердің ассоциацияларын, сәйкес иллюстрациялары мен тәжірибелерін еске түсіріп, ескі және жаңа білімдерін интеграциялау арқылы терең әрі кеңірек білім жүйесін қалыптастыруға көмектеседі. Мысалы, екінші тіл мұғалімі сабақ алдында мультимедиялық материалдарды ұсына отырып, мәдениетаралық білімдер туралы шолу жасауды, мәдени айырмашылықтармен байланысты қиындықтарды түсіндіруді және мәдени айырмашылықтардан туындаған түсінбеушіліктерді алдын ала болдырмауды ұсынуы мүмкін.

Шетел әдеби мәтіндерге талаптарды арттыру. Мұғалімдер студенттерді шетел әдеби шығармаларын, журналдар мен газеттерді оқуға бағыттауы керек, бұл мәдени фон, әлеуметтік қатынастар, мәдени әдет-ғұрыптар туралы материал жинақтауға көмектеседі. Мысалы, олар «Грек мифологиясы», «Алисаның ғажайыптар еліндегі саяхаты» және «Кішкентай әйелдер»

ISSN 2788-7979 (online)

сияқты материалдарды оқуды ұсынуы мүмкін. Бұл тек оқу дағдыларын жақсартып қана қоймай, студенттердің дүниетанымын кеңейтеді және мәдени дәстүрлерді жақсырақ танысуға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, әдебиетті оқыту әртүрлі халықтардың мәдениеті туралы бай білімдер береді. Ол студенттерге шетел елдерінің тарихы, экономикасы, әдет-ғұрыптары мен дәстүрлерін білуге көмектеседі. Әдебиетті оқыту мен зерттеу аударма тілінің және студенттердің ана тілінің арасындағы қашықтықты қысқартуға мүмкіндік береді.

Бірлескен оқыту ортасын қалыптастыру. Бірлескен оқытудың оқу нәтижелеріне әсері өте үлкен. Эффективті оқу әдетте мұғалімдер мен студенттер, сондай-ақ студенттер арасындағы өзара әрекеттесудің нәтижесінде пайда болады. Екінші тілдерді оқитын студенттер тек шетел тілін ғана емес, сонымен қатар өзара әрекеттесу мен ынтымақтастықты, басқалармен жұмыс істеу және оларды құрметтеу қабілетін дамытуы қажет. Оқытуды тиімдірек ету үшін мұғалімдер мүмкіндігінше бірлескен және топтық оқытуды ұйымдастыруы керек. Бірлескен оқыту барысында студенттер өзара әрекеттеседі, соның ішінде топтық талқылаулар, өзара бағалау, рецензиялау және бір-бірінен үйрену сияқты әрекеттерді қамтиды. Мысалы, сабақ алдында студенттерді шағын топтарға бөліп, пікірталас және келіссөздер арқылы шешім табуды ұйымдастыруға болады. Шешім табылғаннан кейін ол басқа топтарға ұсынылып, ең жақсы идеяларды жинау үшін қолданылады. Бірлескен оқыту студенттерге ой-өрісін кеңейтуге және келіссөздер мен әңгіме жүргізу дағдыларын дамытуға мүмкіндік береді. Екінші тілдерді оқыту сыныптарында түрлі нәсілдер мен мәдениеттерден келген студенттер бірге оқып, ынтымақтаса отырып, мәдениетаралық коммуникативті құзыреттілік пен дағдыларын нығайтады.

Аталған зерттеуден шыққан нәтижелер негізінде осы ұсыныстар студенттердің шет тілін үйренуде табысты қарым-қатынаста маңызды рөл атқаратынын айтуға болады. Мәдени айырмашылықтарды өзара түсіну, коммуникациядағы икемділік, мотивация және қазіргі заманғы технологиялардың әсері басқа зерттеушілердің қорытындыларымен сәйкес келеді және білім беру мен мәдениетаралық қарым-қатынаста өзара әрекеттестікте мәдениетаралық құзыреттіліктің маңыздылығын атап көрсетеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қорытындылай келе, Гирт Хофстеденің алты мәдени өлшемін мәдениетаралық қарым-қатынас тренингіне енгізу студенттердің мәдени айырмашылықтар туралы түсінігін едәуір жақсартады. Бұл әдіс олардың мәдениетаралық өзара әрекеттесулерде тиімді шарлау қабілетін арттырып, әртүрлі мәдени контексттерде қарым-қатынастың сәтті нәтижелеріне қол жеткізуіне мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, Гирт Хофстеденің мәдени өлшемдерін қолдану арқылы білім беру мен кәсіптік оқытуды жетілдіру мәдениетаралық коммуникация саласында құрылымдық көзқарасты қамтамасыз етеді, нәтижесінде түрлі жағдайларда мәдениетаралық түсіністік пен тиімділік жақсарады. Оқытушылар мен ұйымдар үшін бұл практикалық ақпарат мәдени айырмашылықтарды жақсырақ шешуге және табысты жаһандық өзара әрекеттесуді қолдауға көмектеседі. Сондықтан, бұл тәсіл мәдениетаралық қарым-қатынас пен шет тілдерін оқытуда маңызды үлес қосады. Аралық жазбаша тапсырма мен «мәдени елші» қорытынды жобасының студенттерге мәдениетаралық қарым-қатынас туралы толық түсінік беруге бағытталғанын атап өту маңызды. Бұл тапсырмалар тек теориялық білімді ғана емес, сонымен бірге оларды практикалық және нақты сценарийлерде қолдану қабілетін де бағалайды. Студенттер өте жақсы жұмыс істеді, олардың презентациялары қажырлы еңбектің және мәдениетаралық қарым-қатынасты терең түсінудің дәлелі болды. Олардың жетістіктері мен осы жобаларға қосқан үлестері мақтауға лайық және біз студенттерімізбен мақтанамыз.

ISSN 2788-7979 (online)

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Акынжанова, А & Тимохина, Т & Кишенова, А. Инновацияларды пайдалану арқылы коммуникативтік-тілдік кеңістікте студенттердің коммуникативтік дағдыларын қалыптастыру (2024). Bulletin of Toraighyrov University. Philology series. 83-92. 10.48081/IIHH5714, https://doi.org/10.48081/IIHH5714
2 Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. Thousand Oaks, 2001.
3 Hofstede, G., & Minkov, M. Long-versus short-term orientation: new perspectives. Asia Pacific Business Review, 2010, 493-504.
4 Walker, A., & Dimmock, C. (2000). Insights into Educational Administration: The Need for a Cross-Cultural Comparative Perspective. Asia Pacific Journal of Education, 20(2), 11–22. https://doi.org/10.1080/02188791.2000.10600179, ttps://doi.org/10.9707/2307-0919.1014, https://doi.org/10.1007/978-3-031-08956-5_1124-1
5 Жатканбаева А.Е. Құқықтық білім беруде мәдениетаралық коммуникация құрылымын анықтаудың маңызы (2023). 108. 10.26577/JAPJ.2023.v108.i4.02. https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v108.i4.02
6 Аппасова, А.Ж. Үштілділік жағдайында студенттердің мәдениетаралық құзыреттілігін қалыптастыру (2022), 10.53355/p1010-7360-4063-f. https://doi.org/10.53355/p1010-7360-4063-f
7 Касымова Г., Шетел тілін оқытуда мәдениетаралық қатысым құзіреттілігін қалыптастырудың маңыздылығы (2016), 94-98.
8 Yan Gao. The Application of Hofstede's Cultural Dimension Theory to Middle School English Teaching. International Journal of Frontiers in Sociology (2021), Vol. 3, Issue 5: 100-104. https://doi.org/10.25236/IJFS.2021.030518
9 Hofstede, G. Cultures and Organizations: Software of the Mind, 2010
10 https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool
11 Капанова, Д & Исмагулова, Г. Аймақтық мәдени зерттеулер - студенттің негізгі құзыреттілігін дамытудың интерактивті білімдік ресурсы (2022). Bulletin of Toraighyrov University. Philology series. 119-128. 10.48081/YPLO4619. https://doi.org/10.48081/YPLO4619
12 Leontyev A, Ketners K. The improvement of decision-making in the latvian tax system: cases of irreducible incompatibility taking into account reliability, equity and efficiency criteria. *Intell Econ.* 2023;17(2):322-343. https://doi.org/10.13165/IE-23-17-2-04
13 Shahini, S., Shahini, E., Koni, B., Shahini, Z., Shahini, E., Bërxolli, A. (2023). Enhanced Tomato Yield via Bumblebee Pollination: A Case Study in Durres, Albania. International Journal of Design and Nature and Ecodynamics, 18(4), 905-914.
14 Shahini E, Myalkovsky R, Nebaba K, Ivanyshyn O, Liubytska D. Economic and biological characteristics and productivity analysis of sunflower hybrids. *Sci Hor.* 2023;26(8):83-95.
15 Akylbek uulu N, Usupova N, Sartbekova N. The role of intercultural competence in successful intercultural communication of students in foreign language learning. *Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys.* 2024;(55):2646-2654. https://doi.org/10.54919/physics/55.2024.264bs6
16 Yusuf Yaylaci, Aibarsha Islam. Selection and peer-review under responsibility of The Association of Science, Education and Technology-TASET, Sakarya Universitesi, Turkey. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.412
17 Ibragimjanovna, A. M. (2022). About the Development Competence of Students Intercultural Communicative. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(11), 350-356. Retrieved from https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/615

Материал 22.01.2025 баспаға түсті

ISSN 2788-7979 (online)

Использование шести культурных измерений Гирта Хофстеде для обучения межкультурной коммуникации

Р.Д. Бердикулова [1], А.О. Елюбаева [1], А.А. Каирова[1], Б.О. Бектемирова[1]
[1]Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Республика Казахстан

В статье рассматриваются шесть культурных измерений Гирта Хофстеде, которые служат структурной основой для анализа и понимания культурных различий. Эти измерения являются ключевыми элементами успешной межкультурной коммуникации и имеют потенциальные последствия для теории изучения второго иностранного языка. Методы исследования включают проведение практических занятий с применением шести культурных измерений Хофстеде, а также описание практических заданий для студентов и их результаты. Исследование акцентирует внимание на активных методах обучения, таких как групповые дискуссии, ролевые игры и кейс-стадии, что позволяет студентам применять полученные знания о культурных измерениях в реальных ситуациях. Наиболее значимые результаты исследования свидетельствуют о том, что использование шести культурных измерений Гирта Хофстеде существенно улучшает понимание участниками культурных различий и развивает навыки эффективной межкультурной коммуникации. Обучающиеся отмечают рост осведомленности о культурных особенностях других стран и улучшение гибкости в общении с представителями различных культур.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, Гирт Хофстеде, культура, межкультурные особенности, культурные измерения.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Акынжанова, А & Тимохина, Т & Кишенова, А. Формирование коммуникативных навыков студентов в коммуникативно-языковом пространстве путем использования инноваций (2024). Bulletin of Toraighyrov University. Philology series. 83-92. 10.48081/IIHH5714, https://doi.org/10.48081/IIHH5714

2 Hofstede, G. Culture’s Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. Thousand Oaks, 2001.

3 Hofstede, G., & Minkov, M. Long-versus short-term orientation: new perspectives. Asia Pacific Business Review, 2010, 493-504.

4 Walker, A., & Dimmock, C. (2000). Insights into Educational Administration: The Need for a Cross-Cultural Comparative Perspective. Asia Pacific Journal of Education, 20(2), 11–22. https://doi.org/10.1080/02188791.2000.10600179, ttps://doi.org/10.9707/2307-0919.1014, https://doi.org/10.1007/978-3-031-08956-5_1124-1

5 Жатканбаева, А.Е. Важность определения структуры межкультурной коммуникации в правовом образовании (2023). 108. 10.26577/JAPJ.2023.v108.i4.02. https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v108.i4.02

6 Аппасова, А.Ж. Формирование межкультурной компетентности студентов в условиях трёхязычия (2022), 10.53355/p1010-7360-4063-f. https://doi.org/10.53355/p1010-7360-4063-f

7 Кассымова, Г. Важность формирования межкультурной коммуникационной компетенции в обучении иностранным языкам (2016), 94-98.

8 Yan Gao. The Application of Hofstede’s Cultural Dimension Theory to Middle School English Teaching. International Journal of Frontiers in Sociology (2021), Vol. 3, Issue 5: 100-104. https://doi.org/10.25236/IJFS.2021.030518

9 Hofstede, G. Cultures and Organizations: Software of the Mind, 2010

10 https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool

11 Капанова, Д & Исмагулова, Г. Региональные культурные исследования – интерактивный образовательный ресурс для развития ключевых компетенций студентов (2022). Bulletin of

ISSN 2788-7979 (online)
Toraighyrov University. Philology series. 119-128. 10.48081/YPLO4619. https://doi.org/10.48081/YPLO4619
12 Leontyev A, Ketners K. The improvement of decision-making in the latvian tax system: cases of irreducible incompatibility taking into account reliability, equity and efficiency criteria. *Intell Econ.* 2023;17(2):322-343. https://doi.org/10.13165/IE-23-17-2-04
13 Shahini, S., Shahini, E., Koni, B., Shahini, Z., Shahini, E., Bërxolli, A. (2023). Enhanced Tomato Yield via Bumblebee Pollination: A Case Study in Durres, Albania. International Journal of Design and Nature and Ecodynamics, 18(4), 905-914.
14 Shahini E, Myalkovsky R, Nebaba K, Ivanyshyn O, Liubytska D. Economic and biological characteristics and productivity analysis of sunflower hybrids. *Sci Hor.* 2023;26(8):83-95.
15 Akylbek uulu N, Usupova N, Sartbekova N. The role of intercultural competence in successful intercultural communication of students in foreign language learning. *Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys.* 2024;(55):2646-2654. https://doi.org/10.54919/physics/55.2024.264bs6
16 Yusuf Yaylaci, Aibarsha Islam. Selection and peer-review under responsibility of The Association of Science, Education and Technology-TASET, Sakarya Universitesi, Turkey. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.412
17 Ibragimjanovna, A. M. (2022). About the Development Competence of Students Intercultural Communicative. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(11), 350-356. Retrieved from https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/615

Материал поступил в редакцию журнала 22.01.2025

Using Geert Hofstede's Six Cultural Dimensions to teach intercultural communication

R.D. Berdikulova [1], A.O. Yelyubayeva [1], A.A. Kairova [1], B.O. Bektemirova[1]
[1]Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan

This article explores Geert Hofstede's six cultural dimensions as a structural framework for analyzing and understanding cultural differences. These dimensions serve as key components of successful intercultural communication and have significant implications for second foreign language acquisition. The study employs practical lessons incorporating Hofstede's cultural dimensions, utilizing active learning methods such as group discussions, role-playing, and case studies. These interactive approaches enable students to apply their understanding of cultural dimensions in real-world contexts. The findings indicate that integrating Hofstede's framework into language learning enhances students' awareness of cultural diversity and strengthens their intercultural communication skills. Participants report a deeper understanding of other cultures and greater adaptability when interacting with individuals from diverse backgrounds. The results highlight the effectiveness of experiential learning in fostering cultural competence, offering valuable insights for language education and intercultural training.

Key words: intercultural communication, Geert Hofstede, culture, intercultural characteristics, cultural dimensions.

REFERENCES

1 A. A. Akynzhanova, T. V. Timokhina, A. Yu. Kishenova. Innovative methods and techniques in teaching the russian language in the communicative language space (2024). Bulletin of Toraighyrov University. Philology series. 83-92. 10.48081/IIHH5714, https://doi.org/10.48081/IIHH5714
2 Hofstede, G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations across Nations. Thousand Oaks, 2001.
3 Hofstede, G., & Minkov, M. Long-versus short-term orientation: new perspectives. Asia Pacific Business Review, 2010, 493-504.
4 Walker, A., & Dimmock, C. (2000). Insights into Educational Administration: The Need for a Cross-Cultural Comparative Perspective. Asia Pacific Journal of Education, 20(2), 11–22.

https://doi.org/10.1080/02188791.2000.10600179, ttps://doi.org/10.9707/2307-0919.1014, https://doi.org/10.1007/978-3-031-08956-5_1124-1
5 Zhatkanbayeva, A.E. The importance of determining the structure of intercultural communication in legal education. Journal of actual problems of jurisprudence (2023). 108. 10.26577/JAPJ.2023.v108.i4.02. https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v108.i4.02
6 Appasova, A.ZH. Formation of intercultural competence of students in a trilingual environment (2022), 10.53355/p1010-7360-4063-f. https://doi.org/10.53355/p1010-7360-4063-f
7 Kassymova, G. The importance of developing intercultural communication competence in foreign language teaching (2016), 94-98.
8 Yan Gao. The Application of Hofstede's Cultural Dimension Theory to Middle School English Teaching. International Journal of Frontiers in Sociology (2021), Vol. 3, Issue 5: 100-104. https://doi.org/10.25236/IJFS.2021.030518
9 Hofstede, G. Cultures and Organizations: Software of the Mind, 2010
10 https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool
11 Kapanova, D & Ismagulova, G. Regional cultural research - interactive educational resource for the development of key competencies of students (2022). Bulletin of Toraighyrov University. Philology series. 119-128. 10.48081/YPLO4619. https://doi.org/10.48081/YPLO4619
12 Leontyev A, Ketners K. The improvement of decision-making in the latvian tax system: cases of irreducible incompatibility taking into account reliability, equity and efficiency criteria. *Intell Econ.* 2023;17(2):322-343. https://doi.org/10.13165/IE-23-17-2-04
13 Shahini, S., Shahini, E., Koni, B., Shahini, Z., Shahini, E., Bërxolli, A. (2023). Enhanced Tomato Yield via Bumblebee Pollination: A Case Study in Durres, Albania. International Journal of Design and Nature and Ecodynamics, 18(4), 905-914.
14 Shahini E, Myalkovsky R, Nebaba K, Ivanyshyn O, Liubytska D. Economic and biological characteristics and productivity analysis of sunflower hybrids. *Sci Hor*. 2023;26(8):83-95.
15 Akylbek uulu N, Usupova N, Sartbekova N. The role of intercultural competence in successful intercultural communication of students in foreign language learning. *Sci Herald Uzhhorod Univ Ser Phys.* 2024;(55):2646-2654. https://doi.org/10.54919/physics/55.2024.264bs6
16 Yusuf Yaylaci, Aibarsha Islam. Selection and peer-review under responsibility of The Association of Science, Education and Technology-TASET, Sakarya Universitesi, Turkey. https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.412
17 Ibragimjanovna, A. M. (2022). About the Development Competence of Students Intercultural Communicative. Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture, 3(11), 350-356. Retrieved from https://cajlpc.centralasianstudies.org/index.php/CAJLPC/article/view/615

Received: 22.01.2025

МРНТИ 16.21.29 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp316-331

И.Т. Мухамеджанов[1], А.Д. Жакупова[1]
[1]Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Республика Казахстан

ОРГАНИЗАЦИЯ ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА ДЛЯ АНАЛИЗА МОТИВАЦИОННОЙ РЕФЛЕКСИИ УЧАЩИХСЯ МОНОЛИНГВОВ И БИЛИНГВОВ 7 КЛАССОВ

Статья посвящена описанию процесса апробации психолингвистического эксперимента для анализа мотивационной рефлексии, разработанного в рамках проектного исследования ИРН AP14869264 «Мотивационная рефлексия детей в условиях моно- и билингвального формирования личности», в группе учащихся 7 классов одной из школ города

ISSN 2788-7979 (online)

Кокшетау. Цель исследования – представить этапы проведения психолингвистического эксперимента для изучения мотивационной рефлексии школьников. Научная новизна работы заключается в апробации дизайна психолингвистического эксперимента, впервые проведенного в среднем звене общеобразовательной школы города Кокшетау (Акмолинская область). Эксперимент направлен на выявление осознания мотивационных связей слов у монолингвов и билингвов, а именно механизма апперцепции («выведение неизвестного через известное»). Методика эксперимента позволяет собрать языковой материал в виде метавысказываний детей, в которых проявляются их попытки установить формально-семантические связи между словами, умение соотнести звучание или значение незнакомого слова с уже известным, понять логику наименования и найти "ключ" для интерпретации значения слова. В статье подробно описаны этапы проведения эксперимента, процесс сбора и обработки лингвистического материала, а также представлен фрагмент анализа метавысказываний детей. Особое внимание уделено выявлению общих и специфических особенностей мотивационной рефлексии у билингвов и монолингвов.

Ключевые слова: психолингвистический эксперимент, мотивационная рефлексия, мотивология, билингвизм, метавысказывания

ОСНОВНЫЕ ПОЛОЖЕНИЯ

В современной психолингвистике выделяются две основные области исследований: одна ориентирована на моделирование речевой деятельности и общения, а вторая — на моделирование языковой способности с последующим рассмотрением речевой деятельности. Психолингвистика унаследовала многие универсальные методы практической психологии, одновременно разработав собственные подходы. Наиболее информативным и объективным является экспериментальный метод, заключающийся в организации целенаправленного исследования различных аспектов речевой деятельности и знаков языка. По мнению А.А. Леонтьева, любой эксперимент в психолингвистике направлен на создание ситуации «управляемого выбора», хотя испытуемые могут не осознавать своего выбора и решений. Специфика психолингвистического эксперимента заключается в том, что участник вырывается из привычной среды и помещается в искусственно созданные условия [1].

Особенностью психолингвистических исследований является обращение к значению слова, то есть к его семантике [2]. В лингвистике анализ семантики знака связан с изучением лексических значений, изменениями значений языковых единиц, а также с исследованием речевых оборотов и грамматических форм.

Особую значимость представляют психолингвистические эксперименты, такие как свободные и направленные ассоциативные эксперименты, которые позволяют изучить языковое сознание носителей языка [3]. Языковое сознание можно определить как совокупность образов и знаний, вербализуемых в процессе коммуникации. Свободные ассоциативные эксперименты широко применяются в педагогических исследованиях, так как они позволяют изучить ментальные процессы, происходящие в сознании учащихся, и построить модели их языкового сознания. Направленные ассоциативные эксперименты активно применяются исследователями для изучения структур и процессов, происходящих в языковом сознании испытуемых. Эти эксперименты позволяют выявить ассоциативные связи между словами, прояснить механизмы апперцепции и особенности семантической обработки информации. В педагогических и психолингвистических исследованиях они служат инструментом для изучения когнитивных стратегий учащихся, анализа их ментальных лексиконов и восприятия новой лексики. Ассоциативные эксперименты также помогают исследовать различия в языковом сознании монолингвов и билингвов, выявляя влияние билингвизма на процессы осознания и формирования значений слов.

Языковое сознание учащихся тесно связано с рефлексивной способностью соотносить знания о языке с самим языком и знаниями о мире. Когда ребенок сталкивается с незнакомым словом, он начинает анализировать его звуковую структуру, ищет знакомые звуки и слоги для

ISSN 2788-7979 (online)

понимания значения. Этот процесс, являющийся «мыслительной операцией», способствует осмыслению связи между звучанием и значением слова, создавая целостное представление о предмете. В результате этот процесс выходит за рамки языкового сознания и переходит на уровень метаязыкового сознания, которое определяется как «область рационально-логического, рефлексирующего языкового сознания, направленного на отражение языка-объекта как элемента действительного мира» [4]. Метаязыковое сознание выражается в «рефлексии говорящего по поводу языковой организации, в суждениях индивида о языке, о собственных речевых тактиках» [4].

ВВЕДЕНИЕ

Тема представленного исследования отличается актуальностью проблемы изучения детского языкового сознания в современной науке. Объектом исследования является метаязыковое сознание, изучаемое при помощи психолингвистического эксперимента. Предметом исследования стала мотивационная рефлексия (МР) учащихся монолингвов и билингвов 7 классов. Авторы настоящей статьи нацелены представить этапы проведения психолингвистического эксперимента для анализа особенностей осознания мотивированной лексики монолингвами и билингвами в возрасте 13–14 лет (учащихся 7-го класса). Для достижения поставленной цели определены следующие ключевые задачи: 1) проведение психолингвистического эксперимента для сбора языковых данных носителей языка; 2) проведение структурно-семантического анализа мотивированных лексических единиц для выявления общности и специфики мотивации в метаязыковом сознании детей-монолингвов и детей-билингвов.

Для моделирования психолингвистического эксперимента, направленного на выявление особенностей метаязыкового сознания детей, мы опираемся на три ключевых положения, составляющих основу данного исследования.

1. Исследование детской речи в сопоставительной мотивологии

Сопоставительно-мотивологический подход — основное направление исследования. Мотивированность слова является центральным понятием науки мотивологии и сопоставительной мотивологии, в частности [5]. Данный раздел языкознания исследует взаимодействие человека с языком, то, как говорящий воспринимает связь звучания и значения слова, а также как эти связи используются для достижения коммуникативных и эстетических целей. Мотивированность языкового знака отражает одну из фундаментальных тенденций языка — стремление к связи формы и содержания. Сопоставительная мотивология изучает лексическую систему двух и более языков (или диалектных форм одного языка) через призму мотивированности, применяя метод сопоставления. О.И. Блинова определяет сопоставительную мотивологию как дочернее направление, наследующее концептуальные категории описательной мотивологии: «мотивационное значение», «мотивирующая часть», «формантная часть», «мотиват», «мотиватор», «мотивема» и другие [5].

Одной из первых успешных попыток изучения мотивологии детской речи стала работа К.В. Гарганеевой. В своей диссертационной работе она впервые системно рассмотрела мотивацию слов в детской речи как самостоятельный объект исследования [6]. Гарганеева разработала и апробировала методику сопоставительного анализа мотивированной лексики в речевом развитии детей разных возрастных групп, что стало важным шагом в развитии данного научного направления. Она также создала «Мотивационный словарь детской речи», представляющий собой новый тип лексикографического исследования, фиксирующий динамику формирования языковой картины мира у детей. Это исследование является уникальным вкладом в изучение мотивологической составляющей детской речи.

Н.Г. Фурман в своих исследованиях анализировала механизм мотивации слов в процессе развития языковых способностей детей дошкольного возраста. Она показала, что осознание ребенком мотивированности слов зависит от стремления к пониманию связи формы и значения слова, а также от уровня развития языкового сознания, которое формируется по мере

ISSN 2788-7979 (online)

освоения ребенком языковых навыков [7]. Важным аспектом ее работы является сопоставительный анализ данных, собранных с временным интервалом, что позволило проследить динамику языкового развития детей. Фурман убедительно доказывает, что понимание мотивированности слов детьми может служить методологической основой для разработки новых подходов к изучению языковых компетенций.

Исследование МР детей-монолингвов и билингвов в Казахстане является одной из ключевых задач научного проекта, реализуемого под руководством А.Д. Жакуповой в Кокшетауском университете им. Ш. Уалиханова [8]. Проект направлен на изучение МР на основе сопоставительно-мотивологического анализа, который опирается на данные о метаязыковом сознании дошкольников и младших школьников, развивающихся в моно- и билингвальной среде. Полученные экспериментальные данные позволили выявить особенности формирования МР у детей, а также определить как общие, так и специфические черты, характерные для монолингвов и билингвов.

II. Мотивационная рефлексия – основа метаязыкового сознания.

Наиболее явно метаязыковая «составляющая» речевой деятельности ребенка обнаруживается в стремлении «прочитать» внутреннюю форму слова и его мотивированность. Это стремление, тенденция, способность ребенка осмысленно подходить к языку, слову и есть потенциальная направленность сознания субъекта (ребенка) на соотношение плана содержания и плана выражения единиц языка, поиск объяснимой связи между словами. Этот свойство языкового, а точнее, метаязыкового мышления мы определяем как *мотивационная рефлексия*. МР – «особая форма метаязыкового мышления, связанная с осознанием (пониманием) внутренней формы слова (выявлением мотивированности наименования)» [9]. В контексте нашего исследования МР – это способность сознания ребёнка осмыслять связь между звучанием и значением слова с целью создания целостного представления о предмете или явлении. Этот процесс включает анализ звуковой формы слова, поиск знакомых элементов и интерпретацию их смысла, что способствует более глубокому пониманию языка и окружающего мира [10]. Это качество «мотивологического» сознания представляет собой плодотворную область для изучения современными лингвистами, поскольку оно позволяет глубже понять процессы формирования языковых представлений и рефлексивных навыков у детей.

III. Языковая ситуация в Казахстане. Детский билингвизм.

В Казахстане сложилась уникальная языковая ситуация, выходящая за рамки традиционных парадигм моно-, би- и полилингвизма. После обретения независимости в стране параллельно развиваются как формы монолингвизма на казахском и русском языках, так и различные типы билингвизма, включая казахско-русское и русско-казахское двуязычие. Помимо этого, в Казахстане распространен полилингвизм, охватывающий казахский, русский и языки этнических групп, таких как уйгурский, татарский, ингушский и другие. Это языковое разнообразие оказывает значительное влияние на когнитивную деятельность детей, их коммуникативные навыки и академические достижения, создавая как возможности для межкультурного взаимодействия, так и вызовы, связанные с языковым балансом и идентичностью [10].

Наиболее распространенной формой двуязычия в Казахстане является субординативный билингвизм, при котором один язык (казахский или русский) доминирует, а второй используется на более низком уровне. В южных регионах страны доминирует казахско-русское субординативное двуязычие, в северных областях наряду с казахско-русским билингвизмом активно функционирует и русско-казахское субординативное двуязычие. Последнее особенно заметно среди этнических казахов, проживающих в северных регионах, где русский язык достаточно функционален. В последние годы языковая политика Казахстана направлена на развитие субординативного билингвизма с приоритетом казахского языка как государственного, что требует активных усилий по продвижению казахского языка в сфере образования и общественной жизни.

ISSN 2788-7979 (online)

Языковая ситуация в Казахстане отличается высокой степенью сложности из-за постоянного взаимодействия нескольких языков. На уровне школьного образования, помимо казахского и русского, внедряются элементы изучения третьего языка (английского), что приводит к усилению полилингвизма. В условиях многоязычия становится особенно актуальным исследование билингвизма, включая его влияние на когнитивные процессы и академические достижения детей.

В последние годы особое внимание в научных исследованиях уделяется детскому билингвизму и сравнительному изучению языковой компетенции у детей-монолингвов и билингвов. Исследователей интересует вопрос, как дети-билингвы осваивают различные уровни языковой системы — морфологию, синтаксис, лексику и словообразование — по сравнению с детьми, говорящими на одном языке. Также в фокусе научного интереса находятся процессы формирования языковой системы у билингвов, развитие их нарративных и письменных навыков [12], [13]. Исследования показывают, что у детей-билингвов может быть относительно меньший словарный запас в каждом из языков по сравнению с монолингвами, а также более медленный поиск лексики. Кроме того, билингвальные дети могут демонстрировать более низкий уровень развития нарративных навыков по сравнению с их одноязычными сверстниками [12]. Однако при этом билингвы превосходят монолингвов в развитии металингвистической осведомленности, что выражается в более высоких когнитивных способностях и лучшем понимании метафорических выражений [13].

Актуальность исследования детского билингвизма усиливается в условиях глобализации и миграционных процессов, что делает необходимым обучение ребенка дополнительным лингвокультурным кодам для успешной социализации. В этом контексте особую значимость приобретает мотивационный код языковых единиц, который активизирует отношение ребенка к «миру вещей», «миру слов», «миру функциональных ситуаций» и «личностному миру».

МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ

Методологической основой данного исследования послужили работы ученых в области психолингвистики и психолингвистического эксперимента, таких как О.И. Блинова, А.Н. Ростова, Jr. Gibbs, A. James, А.А. Залевская, а также сопоставительной мотивологии (О.И. Блинова, А.Д. Жакупова, К.В. Гарганеева, Н.Г. Фурман) и билингвизма (Э.Д. Сулейменова, А.Ш. Аманов, А. Козлова). Основным методом настоящего исследования является психолингвистический эксперимент, направленный на изучение МР у детей-монолингвов и билингвов.

Основной целью эксперимента является сбор детских метавысказываний, демонстрирующих осознание детьми-монолингвами и билингвами мотивационных связей слов, а также механизмов апперцепции, которые помогают детям интерпретировать незнакомые слова, опираясь на известные им языковые элементы.

Метавысказывания – основной источник лингвистической информации, предоставляющий данные о том, как воспринимает слова носитель языка, что он о них думает, как он их осмысливает, осознает. Способность воспринимать, осознавать и манипулировать структурными единицами языка, делать язык объектом специального анализа (в противоположность простому применению языка как средства общения и познания без специального осмысления его структуры) рассматривается нами как металингвистическая способность. Проявлением металингвистической способности являются показания метаязыкового сознания, или метавысказывания. Метатекст – материализованное в высказывании суждение говорящего о своем языке, зафиксированное в графической записи [4]. В научной литературе можно встретить такие термины, как «метатекст» или «мотивационный комментарий», однако мы применяем термин «метавысказывание», поскольку он наиболее точно отражает суть рефлексивной деятельности, направленной на анализ языковых фактов. Под метавысказыванием мы пониманием толкование (суждение) о

ISSN 2788-7979 (online)

слове, фиксирующее факт осознания связи между звучанием и значением слова (мотивационных связей между словами).

РЕЗУЛЬТАТЫ

Тщательно разработанный дизайн эксперимента, начиная с предварительного инструктажа и завершая анализом результатов, стал надежным источником для получения данных и обеспечил их высокую репрезентативность.

ОБСУЖДЕНИЕ

Сбор детских метавысказываний возможен только путем проведения последовательно организованного психолингвистического эксперимента. Дизайн эксперимента включает несколько компонентов:

1. Отбор респондентов.

На подготовительном этапе исследования была разработана методика отбора респондентов, чтобы обеспечить надежность и репрезентативность данных. Основой для создания методики послужили научные работы, посвященные возрастным особенностям языкового развития детей, а также учёт географических факторов, характерных для региона. Особое внимание было уделено детям среднего школьного возраста, проживающим в городе Кокшетау.

В эксперименте приняли участие 60 учащихся, что обеспечило достаточный объем данных для статистически значимого анализа. Из них 40 детей — двуязычные (русско-казахский билингвизм), 20 – монолингвы (русскоязычные).

Процесс отбора респондентов был организован с учетом:

- *языкового опыта.*

Предварительно была проведена беседа с классным руководителем и родителями, которые прокомментировали уровень владения языками (русским и казахским) детьми-участниками эксперимента. В отношении русско-казахских билингвов учитель и родители отметили, что преимущественно языком общения данной категории детей является русский язык (русский язык слышат 75%, казахский язык 25%), дома чаще говорят на русском языке, в присутствии старших членов семьи (дедушки, бабушки) пытаются вести диалог на казахском языке, смотрят ТВ передачи и интернет на русском языке, во дворе со сверстниками чаще всего общаются на русском языке, понимают казахскую речь, но предпочитают изъясняться на русском языке. В отношении детей-монолингвов учитель и родители отмечают, что в повседневной жизни они слышат речь на русском языке почти 100%, за исключением уроков казахского языка, который изучают как школьный предмет. Все дети-участники эксперимента проживают в Казахстане с момента рождения. Язык обучения в школе – русский.

- *возраста.*

Для проведения данного эксперимента была выбрана группа учащихся 7-х классов, в возрасте 13-14 лет, что соответствует возрастной группе, наиболее подверженной изменениям в когнитивных и лексических процессах. Исследования показывают, что в этом возрасте дети способны осмысленно рассматривать и анализировать лексические связи между словами, что позволяет им применять мотивационные отношения слов как один из способов лингвистического анализа. Этот подход, направленный на выявление взаимосвязей между лексическими единицами, способствует глубокому пониманию и расширению их лексического запаса. Таким образом, выбор данной возрастной группы обоснован её способностью к анализу и осознанию мотивационных связей в языке, что важно для достижения целей эксперимента.

К дополнительным характеристикам участников эксперимента можно отнести следующее: все респонденты происходят из полных семей со средним уровнем дохода; учащиеся демонстрируют хорошие коммуникативные навыки, позитивные отношения со

ISSN 2788-7979 (online)

сверстниками и учителями, а также высокие и удовлетворительные академические результаты. В некоторых случаях наблюдалась тенденция к замкнутости при взаимодействии с незнакомыми людьми и затруднения в коммуникации во время разъяснения хода эксперимента. Однако в ходе эксперимента интерес детей был активизирован, что позволило получить более развернутые ответы.

Таким образом, все участники эксперимента были разделены на 2 группы:

Билингвы – дети казахской национальности, для которых русский язык является первым, доминирующим, сильным, а казахский — вторым, слабым. Эти дети учатся в русских классах и активно используют русский язык как в школе, так и в семье. Казахский язык они применяют преимущественно в ограниченных бытовых ситуациях и изучают его как школьный предмет по программе для классов с неказахским языком обучения.

Монолингвы – дети русской национальности, для которых русский язык является единственным языком общения. Казахский язык они изучают лишь как школьный предмет. Эти дети живут в русскоязычной среде, хотя могут слышать казахскую речь в общественных местах, СМИ и интернете, но общаются исключительно на русском языке.

2. Подбор языкового материала.

Материал для осмысления был отобран из специализированных словарей мотивированных слов, что обеспечивало высокую степень актуальности и точности лексических единиц, включенных в исследование. Процесс отбора осуществлялся следующим образом. Сначала были изучены существующие словари мотивированных слов, которые предоставляют информацию о словах с ярко выраженной мотивацией, то есть тех, у которых существует явная связь между звучанием и значением. Эти словари включают как общие списки лексических единиц, демонстрирующих различные уровни мотивации, так и специализированные подборки, отражающие особенности лексики, характерной для детского языка [13], [14].

Из выбранных словарей был составлен список слов, которые были собраны в Словник и использованы в качестве языкового материала при составлении анкет. В словник вошли 32 лексические единицы.

Мотивированная лексика может по-разному осознаваться носителями языка, что говорит о ее *вариантном* характере. Одним из проявлений динамического свойства внутренней формы слова является ее *лексикализованный* характер. Внутренняя форма слова – одно из основных средств создания образности благодаря ее *метафорическому* характеру. Исходя из выполняемых в языковой системе функций, нами и были отобраны лексические единицы, обладающие данными свойствами: вариантная ВФС (БЕЛОРУЧКА, ДУШЕГРЕЙКА), лексикализованная ВФС (ПОДНОЖИЕ, ПОДПОЛЬЕ), метафорическая ВФС (НЕБОСКРЕБ, СЕРДЦЕЕД).

Детям-монолингвам и детям-билингвам одного возраста предлагались одинаковые слова.

3. **Составление анкеты.** Эксперимент проводился с использованием анкеты, которая была выбрана как инструмент для сбора данных по нескольким причинам. Во-первых, учащиеся 7-х классов уже обладают достаточными навыками письменной речи, что позволило респондентам свободно излагать свои мысли в письменной форме и справляться с когнитивной нагрузкой в части скорости письма. Анкета была структурирована так, чтобы участникам было удобно заполнять её и концентрироваться на выполнении задания.

Анкета состояла из трех частей:

1. Информационная, в которой указывались базовые данные участника эксперимента: имя и возраст.

2. Вопросная зона, содержащая один специальный (ономасиологический) вопрос: «Как ты думаешь, почему именно так называют (человека, птицу, растение и др.)?» Этот вопрос был направлен на стимулирование процесса осмысления респондентами мотивационных связей между звучанием и значением слов.

ISSN 2788-7979 (online)

3. Словарная зона, включавшая семь слов для осмысления и интерпретации. Количество слов было выбрано на основе оптимального баланса между объемом информации и когнитивной нагрузкой, с которой респонденты могли справиться за отведенное время. Слова были отобраны таким образом, чтобы они предоставляли участникам достаточно материала для размышления, но не перегружали их.

Сбор ответов был организован таким образом, чтобы инструкции были максимально ясными и доступными, с учетом возрастных особенностей детей. Это позволило участникам сосредоточиться на интерпретации предложенных слов, минимизируя трудности, связанные с формулировками вопросов. Респонденты должны были письменно изложить свои мысли, предлагая свои гипотезы о том, почему то или иное слово имеет конкретное значение.

Основные цели анкеты:

- Получение развернутых и свободных ответов, которые фиксируют уровень осознания детьми мотивационных связей между звучанием и значением слова.

- Минимизация стресса и перегрузки для респондентов, чтобы каждый мог максимально точно и подробно изложить свои мысли.

- Стимуляция детей к активному анализу внутренней формы слова, используя их предыдущий языковой опыт.

Свободная форма ответа позволяла детям раскрывать свои мысли без ограничений, что способствовало выявлению глубины и качества понимания мотивированных слов. Каждый ребенок мог предложить свое видение, интерпретировать слово с учетом своих личных знаний и опыта, что делало результаты максимально точными и разнообразными.

Таким образом, анкета была составлена с целью сбора метавысказываний, создавая благоприятные условия для рефлексии над словами и предоставляя респондентам удобный и понятный инструмент для выражения своих мыслей.

4. **Процедура проведения эксперимента** была четко структурирована и включала несколько последовательных этапов:

Этап 1: Введение и объяснение. На начальном этапе учащимся были объяснены общие цели эксперимента, однако конкретные задачи не указывались, чтобы избежать предвзятости в ответах. Участникам разъяснили правила участия, а также предоставили инструкцию по заполнению анкет. Основная цель этого этапа — подготовить участников и снизить возможное напряжение. Эксперимент проходил в удобное для школьников время, чтобы не создавать перегрузки на фоне учебной деятельности.

Этап 2: Раздача анкет. Каждому участнику была выдана анкета с набором слов для осмысления. Участникам необходимо было письменно выразить свои предположения о значении слова. На заполнение анкеты было отведено не более 10 минут.

Этап 3: Реакция участников. Запись метавысказываний. На этом этапе участники записывали свои предположения о значении предложенных слов. В качестве рекомендации было предложено записывать ответ, долго не раздумывая. Важно отметить, что в отличие от взрослых, некоторые детские реакции быть представлены в виде коротких метатекстов, состоящих из одного слова, либо неполного словосочетания. Например, при осмыслении наименования птицы ПУСТЕЛЬГА респондент мог дать ответ типа «пустая», «потому что пустая».

5. Сбор и обработка полученных экспериментальных данных

Процесс сбора и обработки экспериментальных данных был тщательно организован и включал несколько этапов:

1. Систематизация языкового материала.

На данном этапе все метавысказывания, полученные от участников эксперимента, систематизировались для последующего анализа. Для каждого слова были собраны и зафиксированы все метавысказывания учащихся, что позволило создать общий фонд данных. Систематизация включала:

- Подсчет общего количества одинаковых и различных метавысказываний на каждое слово.

ISSN 2788-7979 (online)

- Определение числа мотивирующих и немотивирующих толкований.

2. Оформление материала в таблицах. Для удобства анализа был создан набор таблиц, в которых фиксировались следующие параметры:

- Количество детей, предоставивших метавысказывания, и тех, кто не смог дать ответ.
- Наименование слова и соответствующие ему метавысказывания, с указанием количества одинаковых ответов.

3. Классификация метавысказываний. Все собранные метавысказывания были разделены на две основные категории:

- Мотивирующие толкования, в которых прослеживается мотивационная связь между звучанием и значением слова.
- Немотивирующие толкования, где такая связь не устанавливается.

В мотивирующих толкованиях учащиеся демонстрировали осознание внутренней формы слова и указывали на его лексические или структурные мотиваторы. Выделялись следующие типы мотивированности:

- Морфологическая мотивированность: при осмыслении слова учащиеся выделяли значимые морфемы или другие элементы, которые способствовали пониманию значения. Например, в слове ГОРИХВОСТКА дети могли осмыслить сегмент ГОР- и –ХВОСТ- и объяснить название типа «птица с горящим хвостом», «птица, у которой хвост яркий, как бы горит», «птица с красным, как пламя, хвостом» и т.д.
- Фонетическая мотивированность: дети обращали внимание на звучание слова и его связь с значением. Это могло проявляться через ассоциации со звуковой оболочкой слова. Например, в слове ВЫПЬ дети соотносили звучание слова со глаголом «вопить», «выть», «птица, которая будто вопит», «птица, крик которой похож на вой»
- Семантическая мотивированность: осмысление значения слова через образные или метафорические ассоциации. Например, в слове СПЛЕТНИ участники эксперимента проанализировав данное слово приходили к выводу «их так назвали, потому что их плетут»

В некоторых случаях осмысление слова было затруднено, и респонденты использовали при объяснении такие лексические средства, как «может быть», «кажется», «возможно». Это является показателем частичного осознания мотивированности.

В немотивирующих толкованиях дети не устанавливали связи между звучанием и значением слова. Эти толкования включали:

- Подбор синонимов, когда учащиеся давали объяснение, просто заменяя слово синонимом, без указания на его внутреннюю форму. Например, мотивированное слово «НЕБОСКРЕБ» могли интерпретировать как: «высокое здание».
- Ссылки на внешние источники. Объяснение слова через контекст, как реальный, так и вымышленный. Например, ребенок мог использовать знания, полученные из фильмов, книг, истории, мифологии, но без указания на мотиватор.
- Подмена понятий: в некоторых случаях толкования были ошибочными или неполными, например: «ПРОНЫРА» — «хитрый человек, обманщик».

Частым немотивирующим ответом был вариант «не знаю», когда дети не могли предложить никаких объяснений.

1. *Персонализация языкового материала* необходима для того, чтобы выявить уровень МР каждого респондента. С этой целью языковой материал оформляется в таблице следующим образом: имя ребенка – все его метавысказывания.

После систематизации, классификации и персонализации данных все толкования были проанализированы с целью выявления общих тенденций. Обобщение позволило определить, какие слова вызывали наибольшие трудности в осмыслении, и какие типы мотивированности были наиболее характерны для МР учащихся. Систематизация и классификация экспериментальных данных позволили выявить уровень осознания детьми мотивационных связей в словах, а также типичные когнитивные стратегии, которые они использовали для интерпретации новых слов.

ISSN 2788-7979 (online)

Важным этапом обработки языкового материала является *составление МПС на каждую осмысляемую лексическую единицу.* МПС используется в мотивологии для описания и анализа внутренней формы слова, его семантических и звуковых компонентов, которые позволяют установить связь между звучанием и значением слова. МПС, содержащие информацию о метавысказываниях и структурно-семантических характеристиках слов, представляют собой ценный инструмент для сопоставительного анализа метаязыковых средств детей. Они позволяют изучать осмысление слов детьми-монолингвами и детьми-билингвами, а также выявлять различия в мотивированности и других аспектах метаязыковой деятельности.

Модель МПС предоставляет систематизированную информацию для исследования и сопоставления МР. МПС структурирован и включает не только лексическое значение слова, но и другие аспекты, такие как типы мотивированности (морфологический, фонетический, семантический), внутреннюю форму слова (ВФС) с ее компонентами – мотивационной формой (МФ) и мотивационным значением (МЗ), лексический и структурный мотиваторы (ЛМ и СМ), мотивировочный признак (МП), классификационный признак (КП) и номинационный признак (НП).

Представим пример МПС БЕЛОРУЧКА.

МПС по своей структуре соответствует модели словарной статьи мотивационно-сопоставительного словаря, изданного под редакцией А.Д. Жакуповой, но, в отличие от нее МПС содержит не соотносительные (эквивалентные, парные) лексические единицы разных языков, а одно слово (русского или казахского языков) в аспекте осмысления его детьми-монолингвами и детьми-билингвами. Информация, представленная в МПС, фиксирует необходимый материал для сопоставительного анализа МР детей [17].

Ответы группы монолингвов БЕЛОРУЧКА ЛЗ: «Человек, чуждающийся физического труда, грубой или грязной работы.»	Ответы группы билингвов БЕЛОРУЧКА ЛЗ: «Человек, чуждающийся физического труда, грубой или грязной работы.»
«как будто белые ручки» (12) «человек, который очень чистоплотный, брезгливый» (4) «боится грязи, поэтому руки всегда белые и чистые» (3) «белая кожа на руках» (2) «нежная, ничего не умеет, боится трудностей» (1) «много чего умеет» (1) «умелые руки» (1) «недотрога» (1) «не знаю» (1) 20/8 ВФС1 — МФ: БЕЛоРУЧ/КА; МЗ: ‘человек, < у которого как будто> белые ручки’ ЛМ1: белая, ручка СМ1: белоснежКА ВФС2 — МФ: БЕЛоРУЧ/КА; МЗ: ‘человек, <который боится грязи, поэтому> руки <всегда чистые и > белые’ ЛМ2: белая, рука СМ2: СМ1 ВФС3 — МФ: БЕЛоРУЧ/КА	«как будто белые руки» (15), «человек чистоплотный, имеет всегда чистые руки» - 3, «боится испачкать руки»-2 ВФС1 — МФ: БЕЛоРУЧ/КА; МЗ: ‘человек, < у которого как будто> белые ручки’ ЛМ1: белая, ручка СМ1: белоснежКА ВФС2 — МФ: белоРУЧ/КА; МЗ: ‘человек, <у которого чистые > руки’ ЛМ2: рука СМ2: СМ1 ВФС3 — МФ: белоРУЧ/КА

ISSN 2788-7979 (online)

МЗ: ‘человек, <у которого кожа на > руках белая’ ЛМ3: белая, рука СМ3: СМ1 МФ: белоРУЧ/КА ВФС4 < МЗ: ‘человек, <у которого умелые > руки’ ЛМ4: рука СМ4: СМ1 ВФС: вариативная, нелексикализованная ВФС1,2,4: метафорическая ВФС3,5: неметафорическая МП: белая, ручка, рука НП: чуждается грязной работы КС: «человек, который очень чистоплотный, брезгливый», «нежный, ничего не умеет, боится трудностей»,«много чего умеет», «недотрога»	МЗ: ‘человек, < который боится испачкать> руки’ ЛМ3: рука СМ3: СМ1 ВФС: вариативная, нелексикализованная ВФС1,2: метафорическая ВФС3: неметафорическая МП: белая, ручка, рука НП: чуждается грязной работы

6. Этика проведения эксперимента.

Этические принципы являются важной составляющей любого научного исследования, особенно когда речь идет о вовлечении детей. В данном психолингвистическом исследовании основное внимание было уделено соблюдению этических норм, в том числе процессу получения информированного согласия от участников и их родителей.

Информированное согласие предусматривает предоставление участникам и их законным представителям полной и прозрачной информации о целях, методах, продолжительности, потенциальных рисках и пользе участия в исследовании. Исследователи детально объясняли цель и методы эксперимента, ожидаемые результаты и продолжительность исследования, порядок обработки данных.

После предоставления всей необходимой информации родителям и детям было дано время для ознакомления с условиями участия и обдумывания своего решения. Участники и их родители могли задать любые вопросы, касающиеся исследования, чтобы максимально прояснить все аспекты участия.

Конфиденциальность являлась важным аспектом процесса. В форме информированного согласия было указано, что все персональные данные участников будут защищены, и их имена не будут упоминаться в исследовании. Для обеспечения конфиденциальности был применен метод анонимизации данных: каждому участнику был присвоен идентификационный номер вместо использования имени.

7. Ограничения экспериментального исследования.

Проведенное психолингвистическое исследование среди учащихся 7-х классов школы в городе Кокшетау столкнулось с рядом ограничений, которые следует учитывать при интерпретации его результатов. Эти ограничения касаются географической, социальной и образовательной составляющих исследования и могут повлиять на общие выводы.

1. Географическое ограничение. Одним из основных ограничений является проведение эксперимента в пределах города Кокшетау, расположенного в северном регионе Казахстана. Данное исследование сосредоточено на условиях, характерных для городской среды северного региона Казахстана, что затрудняет обобщение полученных данных на более широкий контекст, включающий южный, западный и восточный регионы страны. В этих регионах Казахстана языковая ситуация и условия обучения в определенной степени отличаются, что могло бы внести разнообразие в результаты исследования.

2. Ограничение учебной среды. Эксперимент был проведен в одной школе в трех параллельных классах, что также является существенным ограничением. Все участники находились в схожих образовательных условиях, включая одинаковую учебную программу,

ISSN 2788-7979 (online)

методы преподавания и школьную среду. Это могло привести к некоторой однородности в результатах, так как не были учтены различия между учащимися из других образовательных учреждений, где могут быть использованы различные подходы к обучению.

3. Социальный статус участников. Все участники исследования происходили из благополучных семей со средним уровнем дохода. Однородность социального статуса респондентов могла повлиять на результаты эксперимента, так как социально-экономический фон семьи часто коррелирует с академическими достижениями, уровнем мотивации и доступом к образовательным ресурсам. Включение в исследование детей из семей с различным социально-экономическим статусом могло бы расширить интерпретацию данных и позволить выявить дополнительные факторы, влияющие на МР.

4. Городская среда. Все участники эксперимента были городскими детьми, что также является ограничением. Городская среда предоставляет больше образовательных и культурных возможностей, чем сельская, что может оказывать влияние на языковое развитие детей. Для того чтобы сделать выводы исследования более обобщенными, необходимо учитывать и включать в выборку детей из сельских районов, где условия жизни и образовательные возможности могут значительно отличаться.

Эти ограничения подчеркивают важность тщательного подхода к интерпретации результатов исследования. Для получения более полного и точного представления о МР детей в Казахстане необходимо проводить дополнительные исследования с более разнообразной выборкой, учитывая географические, социальные и образовательные различия.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В статье представлена разработанная модель психолингвистического эксперимента, направленного на изучение МР у учащихся 7 классов. Модель включает в себя тщательно продуманный дизайн исследования, начиная с отбора участников и заканчивая анализом собранных данных.

Результаты эксперимента показали, что при восприятии мотивированного слова ребенок актуализирует знакомые звуковые сегменты, соотносит их со значением и интерпретирует, опираясь на свои знания о языке и знания языка. Этот процесс декодирования информации, скрытой во внутренней форме слова, позволяет ребенку распознавать мотивационный код языковых единиц и связывать слово с соответствующими представлениями, опытом и знаниями. Такой лингвокогнитивный процесс лежит в основе мотивологического подхода к изучению детской речи и включает в себя исследование метаязыкового сознания детей через психолингвистический эксперимент с целью выявления их осознания мотивированной лексики. Данный подход позволяет исследовать речь детей-монолингвов и детей-билингвов как лингвокогнитивное явление, зависящее от уровня владения языка/языков и играющее важную роль в их коммуникативной деятельности.

Разработанная методика позволяет эффективно выявить особенности МР у монолингвов и билингвов в условиях многоязычной среды Казахстана, что будет способствовать детальному исследованию лексической компетенции учащихся, а также их способности устанавливать формально-семантические связи между словами.

Основной научный вклад статьи заключается в создании универсальной модели, которая может быть адаптирована для проведения аналогичных экспериментов в разных языковых и культурных контекстах. Модель является надежным инструментом для дальнейшего изучения языковой рефлексии, а её использование в образовательных исследованиях позволит оптимизировать процессы формирования языковой и метаязыковой компетенции у школьников.

ISSN 2788-7979 (online)

ИНФОРМАЦИЯ О ФИНАНСИРОВАНИИ

Исследование выполнено при поддержке Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан в рамках грантового финансирования научного проекта ИРН AP 14869264 «Мотивационная рефлексия детей в условиях моно- и билингвального формирования личности» (2022-2024 гг.), реализуемого в Кокшетауском университете им. Ш.Уалиханова.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Леонтьев А.А. Прикладная психолингвистика речевого общения и массовой коммуникации. М.: Смысл, 2008. 120 с.
2 Steinberg D.D., Hiroshi N, David P.A. ed. 2001. Psycholinguistics: Language, Mind and World // Longman Linguistics Library
3 Борисова, Ю.А. (2019). Ассоциативный эксперимент в современных психолингвистических исследованиях. Психология. Историко-критические обзоры и современные исследования, 8(1A), 265–275.
4 Ростова А.Н. Метатекст как форма экспликации метаязыкового сознания (на материале говоров Сибири). Томск : Изд-во Том. ун-та, 2000. 193 с.
5 Блинова О.И. Сопоставительная мотивология: Итоги и перспективы // Вестн. ТГПУ. Сер. Гуманит. науки (филология). — 2006. — Вып. 5 (56). — С. 65–68.]
6 Гарганеева К.В. Явление мотивации слов в социовозрастном аспекте : дис. … канд. филол. наук. Томск, 1999. 210 с.
7 Фурман Н.Г. Формирование механизма мотивации слов в детской речи : автореф. дис. … канд. филол. наук. Томск, 2009. 21 с.
8 Жакупова А.Д., Анищенко, О.А., & Темирова, Ж.Г. (2024). Стратегии восприятия мотивированных русских слов моно- и билингвальными детьми Северного Казахстана: экспериментальное исследование. Russian Language Studies, 22(2), 228–224. http://doi.org/10.22363/2618-8163-2024-22-2-208-224
9 Гридина Т.А. Мотивационная рефлексия в детской речи: лингвокогнитивный аспект // Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности. 2004. № 2. С. 19–32.
10 Bialystok, E., Craik, F. I., Green, D. W., & Gollan, T. H. (2009). Bilingual minds. *Psychological science in the public interest*, *10*(3), 89-129.
11 Gathercole, V. C. M., & Thomas, E. M. (2009). Bilingual first-language development: Dominant language takeover, threatened minority language take-up. *Bilingualism: language and cognition*, *12*(2), 213-237.
12 Barac, R., & Bialystok, E. (2011). Cognitive development of bilingual children. *Language Teaching*, *44*(1), 36-54.
13 Гарганеева К. В. «Мотивационный словарь детской речи» /под редакцией О. И. Блиновой. Издательство Томского университета, 2007.
14 Жакупова А.Д. Мотивационно-сопоставительный словарь наименований растений и птиц: [на материале русского, казахского языков] / Кокшетау : Келешек-2030, 2013. 256 с.
15 Жакупова А.Д.., Анищенко О.А., Темирова Ж.Г. Исследование мотивационной рефлексии детей-монолингвов и детей-билингвов Казахстана (на материале данных психолингвистического эксперимента) // Вестник Томского государственного университета. Филология. 2024. № 88. С. 48–75. doi: 10.17223/19986645/88/3

Материал поступил в редакцию журнала 22.01.2025

ISSN 2788-7979 (online)

7 сынып оқушыларының монолингвтер мен қостілділердің уәждемелік рефлексиясын талдау үшін психолингвистикалық эксперимент ұйымдастыру

И.Т. Мухамеджанов[1], А.Д. Жақупова[1]
[1]Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы

Мақала психолингвистикалық экспериментті апробациялау үдерісін сипаттауға арналған, ол ИРН AP14869264 «Моно- және қостілді тұлғаны қалыптастыру жағдайындағы балалардың уәждемелік рефлексиясы» жобалық зерттеуінің аясында жасалған, Көкшетау қаласының бір мектебінің 7-сынып оқушыларының тобында жүргізілді. Зерттеудің мақсаты – оқушылардың уәждемелік рефлексиясын зерттеу үшін психолингвистикалық эксперимент жүргізудің кезеңдерін көрсету. Зерттеудің ғылыми жаңалығы Көкшетау қаласының (Ақмола облысы) жалпы білім беретін мектептің орта буынында алғаш рет психолингвистикалық эксперимент дизайнының апробациясында жатыр. Эксперимент монолингвтер мен қостілділердің сөздердің уәждемелік байланыстарын түсінуін, яғни апперцепция механизмін («белгісізді белгілі арқылы шығару») анықтауға бағытталған. Эксперимент әдістемесі балалардың метасөйленімдері түрінде тілдік материал жинауға мүмкіндік береді, онда олардың сөздер арасындағы формальды-семантикалық байланыстарды орнатуға тырысуы, бейтаныс сөздің дыбысталуын немесе мағынасын белгілі біреуімен салыстыру қабілеті, атау логикасын түсіну және сөздің мағынасын интерпретациялау үшін «кілт» табуы көрініс табады. Мақалада эксперименттің өткізілу кезеңдері, лингвистикалық материалды жинау және өңдеу үдерісі егжей-тегжейлі сипатталған, сондай-ақ балалардың метасөйленімдерін талдау фрагменті ұсынылған. Ерекше назар қостілділер мен монолингвтердің уәждемелік рефлексиясының жалпы және ерекше ерекшеліктерін анықтауға аударылған.

Кілт сөздер: психолингвистикалық эксперимент, уәждемелік рефлексия, уәждеме, қостілділік, метасөйленімдер.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Леонтьев А.А. Қолданбалы психолингвистика сөйлеу қарым-қатынасы және массалық коммуникация. М.: Смысл, 2008. 120 б.
2 Steinberg D.D., Hiroshi N, David P.A. ed. 2001. Psycholinguistics: Language, Mind and World // Longman Linguistics Library
3 Борисова Ю.А. (2019) Ассоциативті эксперимент қазіргі психолингвистикалық зерттеулерде. Психология. Тарихи-критикалық шолулар және қазіргі зерттеулер, 8 (1А), 265-275 б.
4 Ростова А.Н. Мета мәтін метаязықтық сананың экспликациясы формасы ретінде (Сібір диалектілеріне негізделген). Томск: Том. ун-нің баспасы, 2000. 193 б.
5 Блинова О.И. Салыстырмалы мотивология: Қорытындылар және болашағы // Вестн. ТГПУ. Сер. Гуманитарлық ғылымдар (филология). — 2006. — В. 5 (56). — 65–68 б.
6 Гарганеева К.В. Сөз мотивациясының әлеуметтік- жас аспекті: дис. … филол. ғылымдар канд. Томск, 1999. 210 б.
7 Фурман Н.Г. Сөз мотивациясының механизмін балалардың сөйлеуінде қалыптастыру: автореф. дис. … филол. ғылымдар канд. Томск, 2009. 21 б.
8 Жақупова А.Д., Анищенко О.А., & Темирова Ж.Г. (2024) Мотивацияланған орыс сөздерін моно- және қостілді балалардың түсіну стратегиялары: тәжірибелік зерттеу. (Орыс тілінде). Russian Language Studies, 22(2), 228–224. http://doi.org/10.22363/2618-8163-2024-22-2-208-224
9 Гридина Т.А. Мотивациялық рефлексия балалардың сөйлеуінде: лингвокогнитивті аспект // Психолингвистикалық аспектілер сөйлеу қызметін зерттеу. 2004. № 2. 19–32 б.
10 Bialystok, E., Craik, F. I., Green, D. W., & Gollan, T. H. (2009). Билингвті саналар. Психологиялық ғылым қоғам игілігі үшін, 10(3), 89-129.

ISSN 2788-7979 (online)
11 Gathercole, V. C. M., & Thomas, E. M. (2009). Билингвті алғашқы тіл дамыту: Басым тілдің алуы, азшылық тілінің қауіпке ұшырауы. Билингвизм: тіл және когнитивтілік, 12(2), 213-237.
12 Barac, R., & Bialystok, E. (2011). Билингвті балалардың когнитивті дамуы. Тіл үйрету, 44(1), 36-54.
13 Гарганеева К. В. «Балалар сөйлеуінің мотивациялық сөздігі» /ред. О. И. Блиновой. Томск университетінің баспасы, 2007.
14 Жакупова А.Д. Мотивациялық-салыстырмалы өсімдіктер мен құстардың атауларының сөздігі: [орыс, қазақ тілдерінің материалында] /. Көкшетау: Келешек-2030, 2013. 256 б.
15 Жақупова А.Д., Анищенко О.А., Темирова Ж.Г. Қазақстанның моно- және қостілді балалардың мотивациялық рефлексиясын зерттеу (психолингвистикалық эксперимент деректері бойынша) // Томск мемлекеттік университетінің Вестнигі. Филология. 2024. № 88. 48–75 б. doi: 10.17223/19986645/88/3

Материал 22.01.2025 баспаға түсті

Organization of a psycholinguistic experiment for the analysis of motivational language awareness in monolingual and bilingual 7th grade students

I.T. Mukhamedzhanov[1], A.D. Zhakupova[1]
[1]Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan

The article is dedicated to describing the process of testing a psycholinguistic experiment aimed at analyzing motivational language awareness, developed within the framework of the project research IRN AR14869264 "Motivational Reflection of Children in the Context of Mono- and Bilingual Personality Formation," conducted among a group of 7th-grade students at one of the schools in Kokshetau. The purpose of the research is to present the stages of conducting a psycholinguistic experiment to study the motivational language awareness of schoolchildren. The scientific novelty of the work lies in the testing of the psycholinguistic experiment design, which was conducted for the first time in the middle school level of a general education school in Kokshetau (Akmola region). The experiment aims to identify the awareness of the motivational connections between words among monolingual and bilingual students, specifically the mechanism of apperception ("deriving the unknown through the known"). The methodology of the experiment allows for the collection of linguistic material in the form of children's metaspeech, in which their attempts to establish formal-semantic connections between words, the ability to relate the sound or meaning of an unfamiliar word to something already known, understand the logic of naming, and find a "key" to interpreting the word's meaning are demonstrated. The article provides a detailed description of the stages of the experiment, the process of collecting and processing linguistic material, and presents a fragment of the analysis of children's metaspeech. Special attention is given to identifying the common and specific features of motivational reflection in bilingual and monolingual students.

Key words: psycholinguistic experiment, motivational language awareness, motivology, bilingualism, metaspeech.

REFERENCES

1 Leontiev A.A. Applied Psycholinguistics of Speech Communication and Mass Communication. Moscow: Smysl, 2008. 120 p.
2 Steinberg D.D., Hiroshi N, David P.A.. Psycholinguistics: Language, Mind and World // Longman Linguistics Library.2010 123 p.
3 Borisova Yu.A. (2019) Associative Experiment in Modern Psycholinguistic Research. Psychology. Historical-Critical Reviews and Current Research, 8 (1A), pp. 265-275.
4 Rostova A.N. Metatext as a Form of Explication of Metalinguistic Consciousness (Based on the Dialects of Siberia). Tomsk: Tomsk University Press, 2000. 193 p.
5 Blinova O.I. Comparative Motivology: Results and Perspectives // Bulletin of the TGP University. Series: Humanities (Philology). — 2006. — Issue 5 (56). — P. 65–68.

ISSN 2788-7979 (online)
6 Garganeeva K.V. The Phenomenon of Word Motivation in the Socio-Age Aspect: Ph.D. Dissertation. Tomsk, 1999. 210 p.
7 Furman N.G. Formation of the Mechanism of Word Motivation in Children's Speech: Ph.D. Thesis Abstract. Tomsk, 2009. 21 p.
8 Zhakupova A.D., Anichshenko O.A., & Temirova Zh.G. (2024) Strategies of Comprehending Motivated Russian Vocabulary by Monolingual and Bilingual Children of Northern Kazakhstan: An Experimental Study. (In Russian). Russian Language Studies, 22(2), 228–224. http://doi.org/10.22363/2618-8163-2024-22-2-208-224
9 Gridina T.A. Motivational Reflection in Children's Speech: A Linguocognitive Aspect // Psycholinguistic Aspects of Speech Activity Research. 2004. Issue 2. P. 19–32.
10 Bialystok, E., Craik, F. I., Green, D. W., & Gollan, T. H. (2009). Bilingual Minds. Psychological Science in the Public Interest, 10(3), 89-129.
11 Gathercole, V. C. M., & Thomas, E. M. (2009). Bilingual First-Language Development: Dominant Language Takeover, Threatened Minority Language Take-up. Bilingualism: Language and Cognition, 12(2), 213-237.
12 Barac, R., & Bialystok, E. (2011). Cognitive Development of Bilingual Children. Language Teaching, 44(1), 36-54.
13 Garganeeva K. V. "Motivational Dictionary of Children's Speech" / edited by O. I. Blinova. Tomsk University Press, 2007.
14 Zhakupova A.D.Motivational-Comparative Dictionary of Plant and Bird Names: [Based on Russian and Kazakh Languages]. Kokshetau: Keleshek-2030, 2013. 256 p.
15 Zhakupova A.D., Anichshenko O.A., Temirova Zh.G. Study of Motivational Reflection in Monolingual and Bilingual Children of Kazakhstan (Based on Psycholinguistic Experiment Data) // Bulletin of Tomsk State University. Philology. 2024. Issue 88. P. 48–75. doi: 10.17223/19986645/88/3

Received: 22.01.2025

ХҒТАР 16.21.27 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp331-345

Д. Нойендорф[1], А.М. Асабаева[2], У.Е. Мусабекова[2]
[1]Джорджтаун университеті, Джорджтаун, Вашингтон штаты, 20057, АҚШ
[2]Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан Республикасы

КӘСІБИ ФАКТОРДЫҢ ОҚЫТУ ТІЛІН ТАҢДАУДАҒЫ РӨЛІ: ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗҰУ СТУДЕНТТЕРІНІҢ ТІЛДІК ТАҢДАУЫНА САРАПТАМА

Кәсіби білім алуға бет алған студенттер оқыту тілін таңдағанда қандай факторларды негізге алатындықтарын анықтауға талпыныс жасалды. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдары елімізде жүргізіліп жатқан тіл саясаты, жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік бағдарламалар мен жобалардың көмегімен әрі халқымыздың сана-сезімінің өзгеріске түсіп, жаһандық дамуға ілесуге деген ұмтылыс заманауи тілдік тұлғаның да трансформациясына әкеп соғары сөзсіз. Осы өзгерістерді студенттердің оқыту тілін таңдауы негізінде анықтауды мақсат етіп, әлеуметтік, психолингвистикалық, лингвомәдени жақтарынан қарастырылды. Жұмыстың ғылыми-практикалық маңыздылығы 2019-2023 жылдар аралығында ҚазҰУ-нің бірінші курсына түсуші студенттердің кәсіби білім алу мақсатында тілдік таңдауын қандай факторларға сүйене отырып жасайтындығын нақты сараптама негізінде көрсетіп, білім алу жүйесіндегі тілдерді меңгеруге деген сұраныстың қазіргі қалпын анықтауға қадам жасалды. Зерттеуде қойылған міндеттерді шешу үшін салыстырмалы, статистикалық талдау секілді жалпы ғылыми зерттеу әдістері қолданылды, сонымен

ISSN 2788-7979 (online)

қатар құрылымы мен динамикасын талдау, ақпаратты графикалық түсіндіру арқылы жүзеге асырылды. Зерттеу нәтижесінде аталған жоғары оқу орнына түсуші түлектердің тілдік таңдауы, мемлекеттік бағдарламалар негізінде және жаһандық дамудың әсерінен тілдерді меңгеруге деген көзқарастың өзгергеніне нақты талдаулар жасалды. Зерттеу мектеп түлектерінің жоғары білім алуға дейінгі дайындығына, кәсіптік бағдар беруге, ал университетте пәндерді оқыту тіліне қарай бейімдеп, интегративті бағытпен ұштастыру үшін өз үлесін қосады деген сенімдеміз. Жұмыстың тәжірибелік маңыздылығы – жоғары оқу орнына түсуші студенттердің тілдік қалаулары қандай факторларға қатысты таңдалатындығын сараптау болып табылады.

Кілт сөздер: тілдік таңдау, тілдік тұлға, тілдік сана, үштілді білім беру, лингвомәдени жағдай.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Зерттеуімізде әлеуметтік лингвистика бағытының негізін қалаған ғалымдар мен олардың ізбасарларынының концепциялары басым рөлге ие болды. Француз әлеуметтік лингвистикасының негізінде тұрған әрі осы саланың жалпы тіл біліміндегі ерекше сала ретінде қалыптастырған А. Мейе [1, 104] тілді түсіну үшін қоғамды зерттеу қажет екендігін ғана емес, бұл қоғамды тарихи контекстіде қарастыру қажеттілігін дәлелдеген болатын. Ал заманауи әлеуметтік лингвистиканы қалаушы американдық ғалым У. Лабов бұл пәнге тілді қоғамдық контекстіде қарастыратын ғылымдық қатынастарды алдымен талдап алып, кейін сыртқы факторларға жүгіне алмайсыз» деген [2, 200]. Ол тілдің қоғаммен өзара байланысын зерттей отырып, тілдік вариациялар мен олардың әлеуметтік факторларға тәуелділігін дәлелдеді. Әрине, біз бұл пікірмен келісіп қана қоймай, өз зерттеуімізде тілді нақты қоғамдық-саяси, мәдени ортада қарастыруға тырыстық.

Студенттер арасындағы тілдік қатынасты, тілді сыртқы сәйкестендіру тәсілі ретінде қарастырып, ашық және жасырын беделдерді, тілге байланысты стереотиптерді зерттеу әдістерін қолдануда жаңазеландиялық әлеуметтанушы, әлеуметтік лингвистика саласындағы белгілі ғалым және тілдік әртүрлілікті зерттеу бойынша маңызды еңбектердің авторы Мириам Мейерхоффтың еңбектерін негізге алдық [3, 54-80]. Ол тілдің қоғамдағы рөлі мен тілдік вариацияны зерттей отырып, түрлі әлеуметтік контексттерде тілдің қалай өзгеретінін және әлеуметтік топтар арасындағы тілдік айырмашылықтарды қалай көрсететінін қарастырды. Мейерхоффтың ойынша, тілдік вариациялар тек жеке адамның тілдік ерекшеліктері ғана емес, ол әлеуметтік топтың, мәдениет пен қоғамның айқын белгісі. Яғни, тілдің әртүрлілігі қоғамның құрылымымен, әлеуметтік статустармен, топтық байланыстармен тығыз байланысты.

Атап айтар болсақ, студенттер әр елде әртүрлі болғанымен, мамандық таңдау, оны меңгеру, нақты оқу тілін таңдау сынды ұстанымдары мен мақсаттары көбіне сәйкес келеді. “… the issue of linguistic diversity and the need for action-oriented language learning is important for preparing the younger generation to function successfully in the mod- ern world, where cultural and linguistic diversity is becoming an integral part of life” [4, 30]. Яғни, мәдени және тілдік әртүрлілік өмірдің ажырамас бөлігіне айналып жатқан қазіргі әлемде жас ұрпақты табысты іс-әрекетке дайындау үшін тілдік әртүрлілік мәселесі және тілді мақсатты түрде оқыту қажеттілігі маңызды.

Отандық білім саласында тілге, тілдік саясатқа қатысты мәселелер көптеген атаулы зерттеушілеріміздің нысанына айналды. Э. Д. Сүлейменова, Ж. С. Смагулованың өз еңбектерінде Қазақстандағы тілдік жағдай тарихи қалыптасқан көптеген факторларға байланысты екендігін атап өтіп, қазақ және орыс тілдері Қазақстанның этнотілдік жағдаятының басты субъектілері болып табылатындығын айтады. Сонымен қатар авторлар қазақ тілі – қазақ мемлекеттілігінің негіздерінің бірі және қазақ тілін мемлекеттік деңгейде қолдау Қазақстанның стратегиялық мүдделеріне сәйкес келетіндігіне баса назар аударады, ал орыс тілінің қызмет ету салаларының сақталуы Қазақстанның интеграциялық үдерістерге

ISSN 2788-7979 (online)

ұмтылуын және қолдау көрсетуінің белгісі ретінде сипаттайды [5, 297-324], Б. Х. Хасанов кеңес кезеңіндегі көптілділік, қазақ-орыс қостілділігінің ерекшеліктері мен мүмкіндіктерін жіті зерттеген [6]. Ғалым көптілділікті қоғамдағы тілдердің қатар өмір сүруі және өзара әрекеттесуі ретінде қарастырған, көптілділік тек қана жеке тұлғаның бірнеше тілді білуімен шектелмейді, ол тұтас қоғамға тән құбылыс екенін атап көрсетеді. Ол көптілділіктің артықшылықтары мен қиындықтарын ғылыми тұрғыдан талдап, қазақ тілінің қоғамдағы орнын нығайту жолдарын ұсынды. О. Б. Алтынбекова өз монографиясында Қазақстандағы этнотілдік үдерістерді саралай келе, көпұлтты еліміздегі мектептердің ахуалын, тілдік жағдаяттың динамикасын анық көрсеткен [7]. Оның еңбектері көбінесе қазақ тілінің қолданысы, оның қоғамдық рөлі және тілдік процестердің даму заңдылықтарына бағытталған.

Өз елімізде зерттелген әрі нақты нәтижелері бар еңбектердің арқасында қазақстандық қоғамның жүріп өткен тарихи жолымен қатар саяси, мәдени, тілдік ерекшеліктерінің толыққанды көрінісіне көз жеткізе аламыз.

Кәсіби білім беру үдерісінде тілдік тұлғаның қалыптасуына қатысты мәселелер мәдениет пен тұлға феномендерін зерттеуде ерекше орын алады. Бұл әлемдік үдеріс, ал қазіргі ақпарат шекарасы ажыратылмайтын жаһандық кезеңде өте маңызды құбылысқа айналып отыр. “Understanding the dynamics of the development of a linguistic personality allows us to better understand the influence of various factors on the formation of language and speech” [8,16] – тілдік тұлғаның даму динамикасын түсіну арқылы тіл мен сөйлеудің қалыптасуына әсер ететін әртүрлі факторларды жақсы түсінуге болады.

Практикалық тұрғыда Н.Е.Лысенко, О.А. Жеглова, А.Н. Алишариева сынды ғалымдардың жұмыстарында қарастырылған зерттеулерді негізге ала отырып, осы мәселені өзге қырынан қарастыруға талпыныс жасалды. Н.Е. Лысенко тіл саясаты мен білім беру саласында зерттеулер жүргізген ғалымдардың бірі ретінде оқыту тілінің кәсіби даму мен білім алудағы маңыздылығын сипаттайды [9]. О.А. Жеглова Қазақстандық білім беру және көптілділік саласындағы белгілі зерттеуші ретінде бірнеше маңызды идеяларды ұсынған, оның пікірі бойынша, Қазақстандағы кәсіби білім беру жүйесінде оқыту тілін таңдау – бұл тек лингвистикалық сұрақ емес, сонымен қатар студенттің кәсіби бағытын анықтайтын маңызды фактор. Көптілділік саясатын дамыту, әсіресе ағылшын тіліне басымдық беру, қазақстандық студенттерді халықаралық еңбек нарығында бәсекеге қабілетті етуге бағытталған. Сонымен қатар, мемлекеттік тілді меңгеру елдің ішкі нарығында табысты мансап құру үшін міндетті элемент болып табылады" [10].

А.Н. Алишариева, Ж.К. Ибраева, Е.Ю. Протасова студенттердің көптілділік контекстіндегі тілдік артықшылықтары, қазақ, орыс және басқа да тілдер арасындағы таңдаулары мен қарым-қатынасын зерттеп, әлеуметтік-лингвистикалық мәселелерге, тілдік саясаттың әсеріне және білім беру жүйесінде тілдердің рөліне баса назар аударады [11].

КІРІСПЕ

Өз зерттеуімізде жоғары оқу орындарына түсуші студенттердің тілдік талғамын, оқыту тілін таңдаудағы принциптерін анықтағымыз келеді. Нақты нәтижелерге қол жеткізу үшін 2019-2020, 2020-2021, 2021-2022, 2022-2023 оқу жылдарында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің бірінші курсына түскен студенттер контингентін сараптап, олардың ұлттық құрамы мен оқыту тілін таңдаудағы өзгерістерді анықтауды мақсат еттік.

Себебі қазіргі таңда заманауи әлем қарқынды даму мен өзгерістер үстінде. Қоғамдық, мәдени, ғылыми, саяси салалардың барлығында дерлік өзгерістер күнбе-күн орын алуда, олар өз кезегінде білім саласында да көрініс табады. Бұл, әсіресе, жалпы және жоғары оқу орындарындағы тілдік тұлғаның қалыптасуы мәселесімен байланысты.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес ағылшын тілі шет тілі ретінде ғана емес, білім берудің барлық деңгейлерінде оқыту тілі ретінде қолданылуы тиіс [12, № 423], оның нәтижелерін жалпы ғана емес, жоғары білім саласында бақылай аламыз. Елімізде жүзеге асырылып жатқан

ISSN 2788-7979 (online)

көптілді білім беру үш тілде қатар оқытудың бірегей жолдарының бірі болып табылады. “Ensuring competent language learning and the development of language competence is an important part of the learning process in the modern world” [4, 30] - тілді сауатты үйренуді қамтамасыз ету және тілдік құзыреттілікті дамыту қазіргі әлемдегі оқу процесінің маңызды бөлігі болып табылады. Қазақстандағы үштілді білім беру – заман талабы, оның енгізілуі білім мен қабілеттердің кеңеюімен, сонымен қатар тілдерді меңгеру арқылы ғана жүзеге асырылатын адамдар арасындағы өзара түсіністіктің өсуімен байланысты. Соның нәтижесінде мектептердегі білім беру жүйесінде пәндердің бір бөлігін мемлекеттік тілде, бір бөлігін орыс және бір бөлігін ағылшын тілінде жүргізу қолға алынды. Бұндай тілдік саясат мақсаты елімізді әлемдік қоғамдастыққа интеграциялау болып табылады. Тұңғыш президентіміздің бастамасымен 2008 жылдан бастап құрылған Назарбаев Зияткерлік мектептері (НЗМ) осы бағдарламаның негізгі де айқын мысалы бола алады. Себебі, НЗМ – дарынды оқушыларды оқытуға бағытталған және заманауи білім беру әдістерін енгізумен ерекшеленетін Қазақстандағы білім беру саласындағы ең ірі инновациялық жобалардың бірі. Бұл мектептердегі оқу бағдарламасы Cambridge (IGCSE, A-Level) және IB (International Baccalaureate) сияқты халықаралық стандарттарға негізделген. Қазіргі уақытта республика бойынша саны 20-ға жеткен мектептердің халық арасында жоғары беделге әрі үлкен сұранысқа ие болғанын іріктеу емтихандарына қатысушы оқушылардың көптігі дәлел. Бұл мектептерде оқытудың үш тілде жүзеге асырылуын сәтті десе де болады, себебі 11 және 12 сыныптардың әр оқушысы SAT, ACT және IELTS секілді халықаралық емтихандарды тапсырып, НЗМ түлектері мектепті тамамдағанға дейін Harvard, MIT, Cambridge, Stanford, University of Toronto, Nazarbayev University сияқты әлемнің үздік университеттеріне оқуға түседі.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Қазіргі таңда Қазақстандағы тіл мәселесі өз өзектілігінің ең маңызды деңгейіне жеткендігі сөзсіз. Тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде тілге қатысты Заңдардың қабылдануы, жүзеге асырылып жатқан мемлекеттік бағдарламалардың тілдік жағдайдың өзгеруіне әкелгендігін, бұл өзгерістер білім беру саласында қалайша көрініс тауып жатқандығын ашып көрсеткіміз келді. Осы тұрғыда ірі мегаполистер, соның ішінде көптілділігімен әрі динамикалық жүйесімен ерекшеленетін Алматы қаласындағы тілдік жағдай ерекше қызығушылық тудырады. Соңғы жылдары өңіріміздің тілдік көрінісі түбегейлі өзгеруде, ондаған жылдар бойы қалыптасқан мәдени парадигманың ауысуы жүріп жатыр, осы өзгерістердің нақты көрінісін алу үшін студенттер контингенті таңдалып алынды. Себебі, білім ордаларының көп шоғырланған орталығы Алматы қаласы болғандықтан, жоғары оқу орнына түсуші мектеп түлектерінің саны да осы өңірде өте көп. Мәселенің зерттелетін аспектісінің аясында тілдік сана индивидуалды деңгейде сана мен тілдің өзара байланысы мен өзара тәуелділігін айқынырақ көрсететінін айта кеткіміз келеді.

Біз зерттеуімізде нақты сандық көрсеткіштерге сүйенетіндіктен, алдымен зерттеу материалы, яғни, 2019-2023 оқу жылдары аралығында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің бакалавриатына қабылданған 1-ші курс студенттердің сандық мәліметтері (университеттің Академиялық мәселелер жөніндегі проректорының рұқсатымен) алынды. Берілген студенттер контингентінде олардың жалпы саны, ұлты, факультеті, мамандығы, оқу түрі, ҚР немесе шетелдік резидент екендігі, оқыту тілі жайында ақпараттар бар. Осы ақпараттар негізінде қазақ/орыс/ағылшын оқу тілін таңдаған студенттер саны, олардың ұлттық құрамы, әр факультеттің мамандықтары бойынша оқыту тілдері сараланып, төртжылдық аралықтағы өзгерістер анықталып, қорытындыланды.

Зерттеу жұмысының табысты болуы қолданылатын тәсілдерге (әдістерге) тікелей байланысты. Дұрыс таңдалған зерттеу әдістері сенімді нәтижелер алуға, зерттеу нысанын терең талдауға және ғылыми тұжырымдардың дәлдігін қамтамасыз етуге көмектеседі. Сандық (statistical analysis) тәсілдерді қолдану зерттеуіміздің нақтылығы мен дұрыстығын арттырады.

ISSN 2788-7979 (online)

Зерттеуде ұсынылған мақсат пен міндеттерге қол жеткізу үшін келесі әдістер қолданылды: зерттелетін мәселенің теориялық аспектілерін талдау, индуктивті-дедуктивті әдістер, жинау, сұрыптау, салыстыру, нақтылау, әдебиеттермен жұмыс, қорытындылау, құрастыру. Зерттеу 4 кезеңнен тұрды:

1.Жинау

2.Сұрыптау: таңдау арқылы (Selection Sort), біріктіру арқылы (Merge Sort).

3.Салыстыру және графикалық сызбалар арқылы талдау

4.Қорытындылау

Зерттеу жұмысында студенттердің ұлты, оқуға қабылданған жылдары және олардың факультеттер мен оқу тілдері бойынша бөлінуін талдау мақсатында таңдау арқылы сұрыптау әдісі мен біріктіру арқылы сұрыптау әдісі қолданылды. Бұл әдістер жинақталған мәліметтерді жүйелеп, оларды тиімді талдауға мүмкіндік берді. Сонымен қатар, алынған нәтижелерді салыстыру және графикалық диаграммалар арқылы көрсету зерттеудің нақтылығы мен көрнекілігін арттырды.

2. а) Зерттеу барысында ең алдымен, әр оқу жылында қабылданған студенттердің ұлты мен әр ұлт өкілінің жалпы саны анықталды. Осы деректерді реттеу және жүйелеу үшін таңдау арқылы сұрыптау әдісі (Selection Sort) қолданылды:

Әр оқу жылында қабылданған студенттердің ұлты бойынша деректер жинақталды.

Осы деректерді реттеу арқылы қай ұлттың өкілдері қанша пайызды құрайтыны, олардың санының өзгеру динамикасы зерттелді.

Жылдар бойынша ұлттық құрамдағы өзгерістерді салыстыруға мүмкіндік туды.

Бұл әдістің көмегімен әр оқу жылындағы студенттердің ұлттары бойынша реттелген тізімі құрылып, олардың жалпы саны есептелді.

ә) Әрі қарай, зерттеу әр факультет бойынша қазақ/орыс/ағылшын тіл бөлімдерінде оқитын студенттердің санын анықтауға бағытталды. Бұл кезеңде мәліметтерді тиімді сұрыптау үшін біріктіру арқылы сұрыптау әдісі (Merge Sort) қолданылды.

Зерттеу барысында әр факультет бойынша қазақ, орыс және ағылшын тілінде оқитын студенттердің саны анықталды.

Мәліметтер факультеттерге сәйкес бөлініп, әрбір факультет ішіндегі студенттер оқу тіліне қарай сұрыпталды.

Бұл тәсіл әр оқу тілі бойынша студенттердің үлесін салыстыруға және факультеттер арасындағы айырмашылықтарды талдауға мүмкіндік берді.

Зерттеу нәтижесінде әр факультет бойынша студенттердің қай тілдік бөлімде басым екенін анықтау мүмкін болды.

3. Сұрыпталған және өңделген мәліметтерді салыстыру, сондай-ақ графикалық диаграммалар арқылы бейнелеу зерттеудің негізгі нәтижелерін нақты көрсетіп, оларды визуалды түрде түсіндіруге көмектесті. Жылдар бойынша студенттердің ұлттық құрамы өзгерді ме? Қай ұлт өкілдерінің саны артты немесе азайды? Қай оқу тілі бойынша студенттер саны көп немесе аз? Факультеттер арасында қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде оқитын студенттер саны бойынша қандай айырмашылықтар бар? – Осы сұрақтарға жауап алу үшін салыстыру әдісі қолданылды. Алынған мәліметтерді қатар қойып салыстыру арқылы нәтижелерді қорытындылау және өзгерістердің себептерін түсіндіру мүмкін болды.

Алынған нәтижелерді көрнекі түрде көрсету үшін бағандық диаграммалар мен кестелер қолданылды. Бұл әдіс зерттеу нәтижелерін оңай талдауға және мәліметтер арасындағы қатынасты түсінуге көмектесті. Әр жылдағы студенттердің ұлттық құрамы мен факультеттер бойынша оқу тілдеріндегі айырмашылықтарды нақты көруге мүмкіндік берді.

4. Бұл тәсілдердің барлығы студенттердің оқу жылдары бойынша ұлттық құрамы мен факультеттердегі тілдік бөліністі нақты зерттеп, олардың өзгерістерін жүйелі түрде талдауға мүмкіндік берді. Алынған нәтижелердің негізінде болашақта білім беру жүйесіндегі тілдік саясатты жетілдіру бойынша ұсыныстар жасауға болады.

ISSN 2788-7979 (online)

НӘТИЖЕЛЕР

Өз зерттеуімізде жоғары оқу орындарына түсуші студенттердің тілдік талғамын, оқыту тілін таңдаудағы принциптерін анықтауды мақсат еткендіктен, нақты нәтижелерге қол жеткізу үшін 2019-2023 оқу жылдары аралығында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің бакалавриатына қабылданған 1-ші курс студенттердің жалпы саны туралы мәліметтерді негізге ала отырып, төмендегі нәтижелерге қол жеткіздік. Берілген аралықта ҚазҰУ отандық және шетелдік студенттерді қоса алғанда 35 ұлт өкілдерін қамтыды. Төрт оқу жылының мәліметтерін талдай келе, аталған контингентте айтарлықтай өзгешеліктер орын алғандығын көруге болады.

Доминант ұлтты қазақтар құрайды (93%), ал орыс студенттерінің саны өзбектер, түркмендер мен Үндістан және Пәкістан халықтарының өкілдерінің санынан аспайды. Ауған және түрік студенттерінің тұрақты өсімін байқауға болады. Қазақстанға мамандық игеру үшін келетін шетелдіктер санының тұрақты өсіміне бірнеше фактор әсерін тигізеді. Мысалы, ҚР БҒМ Ғылым комитетінің ресми мәлімдемесінде қазақстандық жоғары оқу орындарының әртүрлі халықаралық көрмелерде белсенді түрде қатысатындықтары, сонымен қатар, университеттеріміз арнайы білім гранттарын бөлу арқылы шетел азаматтарын елімізге оқуға тартатындықтары жайында айтқан болатын. Негізінен, шетелдік студенттер медицина, бизнес пен басқару, педагогикалық және әлеуметтік ғылымдарды таңдайтындықтары да атап көрсетілген.

Бүгінгі таңда ҚазҰУ әлемнің 500-ден астам үздік жоғары оқу орны және ғылыми орталықтарымен ынтымақтастық орнатқан. Жыл сайын университетімізді маман дайындаудың үздіктері қатарынан танып, арнайы таңдап келетін шетелдіктер тек ТМД елдері қатарынан емес, АҚШ, Қытай, Корея, Үндістан, Пәкістан секілді алыс шетелдерден көптеп келуде. “Internationalization in higher education has led to an increasing number of students traveling abroad to pursue education” – жоғары білім беруді интернационалдандыру шетелге білім алу үшін баратын студенттер санының артуына әкелді [13, 1711].

Осындай қашық орналасқан елдердің азаматтарының көбі қазақ/орыс тілдерін мүлдем меңгермеген, сондықтан отандастарымыздың ғана емес, шетелдік студенттердің оқу тілін таңдаудағы негізгі принциптерін көрсеткіміз келеді. 2020 жылға дейін оқу ордамызда оқыту негізінен қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді. Қазіргі таңда оқыту тілі ретінде ағылшын тілін де таңдауға болады, бұл шетелдік студенттермен қатар еліміздің азаматтарының таңдауы да ағылшын тіліне түсіп жатқанын көрсетті.

Елімізде білім алушы шетелдік студенттердің оқу тілін таңдаудағы өзгеріс анық байқалады. Себебі, шетелдік студенттердің көбеюі Қазақстанның білім беру жүйесіндегі қалыпты жағдайға айналып келе жатыр, ал университетімізді таңдаған шетелдік азаматтардың санының өсуі оқу ордасының үлкен сұранысқа ие екендігінің белгісі. Жалпы оқу тілі бойынша қазақ/орыс бөлімдері ғана болған кезде шетелдіктер екі тілді шамамен бірдей қатынаста таңдайтын. Оқыту тілдерінің қатарына ағылшын тілі қосылғаннан кейін шет тілін таңдаушылар саны артты.

Республикамызда өмір сүретін әртүрлі ұлт өкілдерінің айрықша ерекшелігі – оларда екі немесе одан да көп тілді меңгеру тәжірибесі және солардың негізінде қалыптасқан өзіне тән тілдік сананың болуы. Осы орайда тілдік санаға ықпал ету арқылы қостілді тұлғаларды қалыптастыру мәселесін зерттеудің өзектілігі күмән тудырмайды.

ТАЛҚЫЛАУ

Берілген аралықта ҚазҰУ отандық және шетелдік студенттерді қоса алғанда 35 ұлт өкілдерін қамтыды. Төрт оқу жылының мәліметтерін талдай келе, аталған контингентте айтарлықтай өзгешеліктер орын алғандығын көруге болады. Мысалы, Үндістан мен Пәкістаннан келген студенттер саны соңғы 4 жылда 27 есе өскен.

ISSN 2788-7979 (online)

Кесте 1 әл-Фараби ат. ҚазҰУ студенттерінің берілген аралықтағы жалпы саны (жалпы саны 10-нан асатын ұлттар көрсетілген)

ұлты	**2019-2020**	**2020-2021**	**2021-2022**	**2022-2023**
казақтар	20157	18805	19100	19360
орыстар	247	230	244	237
украиндар	15	19	21	23
өзбектер	312	320	307	330
қырғыздар	15	12	8	13
әзірбайжандар	37	33	27	30
тәжіктер	61	40	50	48
түркмендер	223	313	294	286
татарлар	56	43	42	39
ауғандар	49	78	74	73
дүнғандар	17	18	13	15
қытайлар	78	81	81	83
кәрістер	76	65	47	51
ұйғырлар	181	149	135	132
Үндістан және Пәкістан халықтары	20	272	377	540
түріктер	37	60	62	58

ҚР білім беруді және ғылымды дамытудың 2020 – 2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында Қазақстандық жоғары білімнің халықаралық тартымдылығын арттыру мақсатында «Өңірлік білім беру хабын құру және үздік жоғары оқу орындарына шетелдік оқытушылар мен шетелдік студенттерді тарту жұмысы жалғасып, қос дипломды бағдарламаларды, студенттер мен жоғары оқу орындары ОПҚ-ның сыртқы және ішкі академиялық ұтқырлығының әртүрлі нысандарын дамыту, қазақстандық университеттер базасында жетекші шетелдік жоғары оқу орындарының кампустарын ашу» жоспарлануда деп айтылды [14]. Сонымен қатар, World University Rankings 2022 рейтингіне қазақстандық төрт университет кірді, бұл тізімде әл-Фараби атындағы қазақ ұлттық университетіміз көш бастап тұр. Университетте халықаралық ынтымақтастық қарқынды жүзеге асырылады. 2010 жылғы наурыз айында Қазақстан ресми түрде Болон декларациясына қосылып, Жоғары білім берудің еуропалық аймағының 47-мүшесі және еуропалық білім беру кеңістігінің толық құқылы мүшесі ретінде танылған алғашқы Орталық Азия мемлекеті болғанымыз да, әлемдік университеттермен тәжірибе алмасуға үлкен мүмкіндіктер ашты.

Бүгінгі таңда ҚазҰУ әлемнің 500-ден астам үздік жоғары оқу орны және ғылыми орталықтарымен ынтымақтастық орнатқан. Жыл сайын университетімізді маман дайындаудың үздіктері қатарынан танып, арнайы таңдап келетін шетелдіктер тек ТМД елдері қатарынан емес, АҚШ, Қытай, Корея, Үндістан, Пәкістан секілді алыс шетелдерден көптеп келуде. Осындай қашық орналасқан елдердің азаматтарының көбі қазақ/орыс тілдерін мүлдем меңгермеген, сондықтан отандастарымыздың ғана емес, шетелдік студенттердің оқу тілін таңдаудағы негізгі принциптерін көрсеткіміз келеді. 2020 жылға дейін оқу ордамызда оқыту негізінен қазақ және орыс тілдерінде жүргізілді. Қазіргі таңда оқыту тілі ретінде ағылшын тілін де таңдауға болады, бұл шетелдік студенттермен қатар еліміздің азаматтарының таңдауы да ағылшын тіліне түсіп жатқанын көрсетті.

Көрсетілген аралықтағы сандық көрсеткіштерге назар аударайық. 2019-2020 оқу жылында қазақ бөлімінде оқитын студенттердің жалпы саны 17900 болды (олардың 524-і шетелдіктер), орыс бөлімінде 3914 студент (олардың 452-сі шетелдіктер). Бұдан шетел азаматтарының оқуда қазақ және орыс тілін таңдау мөлшері шамамен бірдей деген тұжырым аламыз.

ISSN 2788-7979 (online)

2020-2021 оқу жылында қазақ бөлімінде оқитын студенттер саны – 16435 (олардың 557-сі шетелдіктер), орыс бөлімінде оқитындар саны – 3692 (олардың 416-сы шетелдіктер, бұл былтырғы көрсеткіштен 8%-ға төмен). 2021-2022 оқу жылында ағылшын бөліміне студенттер қабылдана бастады, олардың саны 528 адам (олардың 464-і шетелдіктер). Университетімізде он бесінші – медицина факультетінің ашылуы шетелдік студенттер санының көбеюіне әсерін тигізді. Қазақстанның денсаулық сақтау және медицина жүйесінің дамуына өз үлесін қосып, болашақта әлемдік деңгейге шығу мақсатында Қазақ Ұлттық университеті осы салада оқу бағдарламаларын ашқан болатын. 2019 жылы медицина және денсаулық сақтау факультетінде 213 шетелдік студент болса, 2020 жылы бұл 567-ге жетті, 2021-2022 оқу жылында ағылшын тілін тағдаған студенттер санының көрсеткіші 823 адамнан асса, 2022-2023 оқу жылында тек медицина факультетіндегі 1-курс студенттерінің 1000-нан астамының оқу тілі – ағылшын тілі.

Төмендегі *Кесте 2* және *Кесте 3* кестелерінде төртжылдық аралықтағы отандық және шетелдік студенттердің жалпы саны берілген.

Кесте 2 Студенттердің оқу тілі бойынша жалпы саны

Оқу жылы	Қазақ бөлімі	Орыс бөлімі	Ағылшын бөлімі
2019-2020	17900	3914	0
2020-2021	16435	3692	528
2021-2022	16366	3956	865
2022-2023	14556	4468	1395

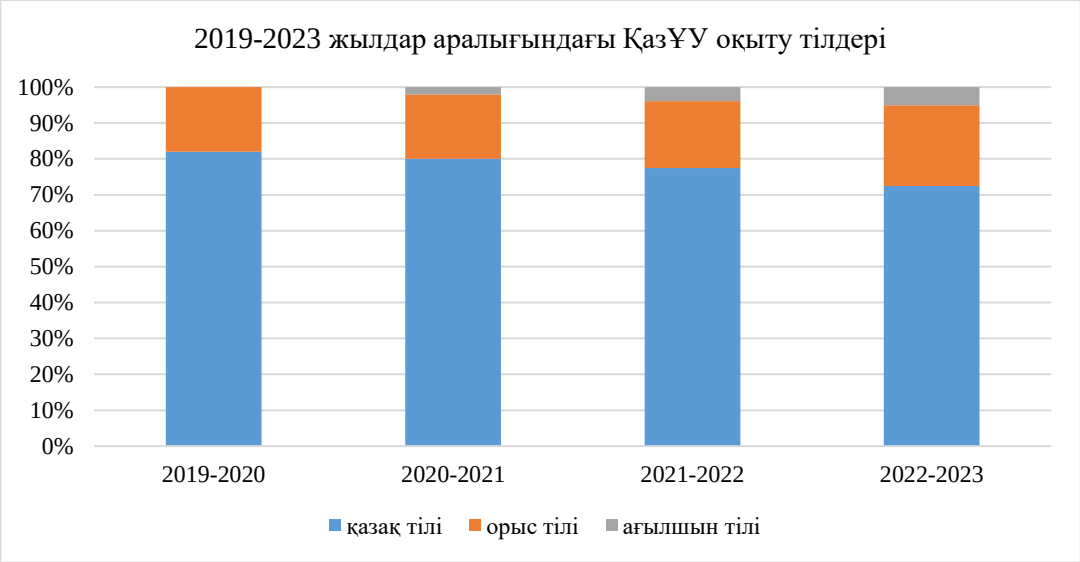
Кесте 3 Шетелдік студенттерінің оқу тілі бойынша жалпы саны

Оқу жылы	Қазақ бөлімі	Орыс бөлімі	Ағылшын бөлімі
2019-2020	524	452	0
2020-2021	557	416	464
2021-2022	491	381	758
2022-2023	383	424	914

Төрт оқу жылы аралығында оқу тілдері бойынша *1 сурет* арқылы пайыздық айырмашылық анық көрсетілген: 2019-2020 оқу жылы студенттердің 82% қазақ тілінде, орыс тілінде 18% білім алса, 2020-2021 оқу жылы қазақ бөлімі 2%-ға азайып, оқыту тіліне ағылшын тілі қосылғандықтан, шет тілінде білім алушылар 2% құрады, орыс тілі бөлімі өзгеріссіз қалды. 2021-2022 оқу жылы қазақ тілінің үлесі 79%, орыс тілі 19%, ағылшын тілі 4% болды. Осы үшжылдық аралықта көрсеткіштер жалпы бірқалыптылығын сақтаса, 2022-2023 оқу жылы оқыту тілін таңдау біраз өзгерістерге ұшырады: қазақ тілінде оқитын студенттер саны 3 жыл бұрынғы көрсеткіштерге қарағанда 11%- ға төмендегенін, ал орыс тілінде оқуды таңдау 4%-ға артқанын байқауға болады. Осылайша, соңғы аталған оқу жылында студенттердің жалпы санының 71% қазақ бөлімінде, 22% орыс бөлімінде, 7% ағылшын тілінде білім алады.

ISSN 2788-7979 (online)

1 сурет. 2019-2023 жылдар аралығындағы ҚазҰУ оқыту тілдері

Енді шетелдік студенттердің оқу тілін таңдаудағы көрсеткіштерге тоқталайық. *Кесте 3* - те берілген мәліметтерден ағылшын тілі бөлімі ашылғаннан кейін осы бөлімді таңдаған шетелдік студенттердің санының артуын байқаймыз. Сонымен қатар, соңғы екі жылда шет тілін таңдаған өз еліміздің резиденттерінің де саны артқан: 2020-2021 оқу жылында олардың саны 64 болса, 2021-2022 оқу жылында бұл көрсеткіш 107 адамға, ал 2022-2023 оқу жылы 148-ге дейін өскен.

Елімізде білім алуды ұйғарған шетелдік студенттердің оқу тілін таңдаудағы динамика анық байқалады. Себебі, шетелдік студенттердің көбеюі Қазақстанның білім беру жүйесіндегі қалыпты жағдайға айналып келе жатыр, ал университетімізді таңдаған шетелдік азаматтардың санының өсуі оқу ордасының үлкен сұранысқа ие екендігінің белгісі. Жалпы оқу тілі бойынша қазақ/орыс бөлімдері ғана болған кезде шетелдіктер екі тілді шамамен бірдей қатынаста таңдайтын. Оқыту тілдерінің қатарына ағылшын тілі қосылғаннан кейін шет тілін таңдаушылар саны өсіп келеді. Бұл өсімді *2 сурет*-тен анық көруге болады:

2 сурет. 2019-2023 жж шетелдік студенттердің оқу тілін таңдау көрсеткіші

ISSN 2788-7979 (online)

Осы сараптаулардан үштілді оқыту бағдарламасына көшу өз нәтижелерін беріп жатқандығына көзіміз жетіп жатыр.

ҚОРЫТЫНДЫ

Жоғарыда атап өткендей, Алматы қаласындағы тілдік жағдай ерекше. Соңғы жылдары қаланың тілдік көрінісі түбегейлі өзгеруде, ондаған жылдар бойы қалыптасқан мәдени парадигманың ауысуы жүріп жатыр, осы өзгерістердің нақты көрінісін алу үшін студенттер контингенті таңдалып алынған болатын. Себебі, білім ордаларының көп шоғырланған орталығы Алматы қаласы болғандықтан, жоғары оқу орнына түсуші мектеп түлектерінің және шетелдік студенттердің саны күнбе күн көбеюде. Себебі, пандемия кезінде қалыптасқан оқу жағдайы білім алуда еш шекара жоқ екендігін көрсетті: заманауи 1-ші курс студенті өз мүмкіндіктерін кеңейтуде, ағылшын тілін оқуға деген көзқарасы өзгеруде, себебі қазіргі қоғамда шет тілін меңгеру кез келген қарым-қатынаста, әсіресе, академиялық ұтқырлықта да аса маңызды екендігін түсінеді. Президент Қ.К.Тоқаев: «Балаларды ерте жастан мамандыққа бейімдеу айрықша маңызға ие болуда. Өскелең ұрпақ өзінің болашақ кәсібін саналы түрде таңдай білуге тиіс» екендігін өз жолдауында атап өтті, бұл болашақты бағдарлаудың ұтқыр шешімдерінің бірі деп санаймыз.

Біздің зерттеуімізде жоғары оқу орындарына түсуші студенттердің тілдік талғамын, оқыту тілін таңдаудағы негізгі принциптерін анықтау басты мақсат болып табылады. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін біз 2019-2020, 2020-2021, 2021-2022, 2022-2023 оқу жылдары аралығында әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің (ҚазҰУ) бірінші курсына қабылданған студенттер контингентін жан-жақты сараптадық. Бұл талдау аясында студенттердің ұлттық құрамы, олардың оқыту тілін таңдаудағы басымдықтары және осы көрсеткіштердегі жылдар бойғы өзгерістер зерттелді.

Зерттеу барысында ұсынылған мақсат пен міндеттерге қол жеткізу үшін бірнеше ғылыми әдістер кешені пайдаланылды. Ең алдымен, зерттелетін мәселенің теориялық негіздері жан-жақты қарастырылып, ғылыми еңбектер мен әдеби көздерге талдау жасалды. Сонымен қатар, индуктивті-дедуктивті әдістер арқылы деректер жинақталып, олардың арасындағы байланыстар анықталды. Студенттердің тілдік талғамын бағалау үшін нақты статистикалық мәліметтер жиналып, олар белгілі бір критерийлер бойынша сұрыпталды, салыстырмалы талдау жүргізілді және алынған нәтижелер нақтыланды.

Әдебиеттермен жұмыс жасау барысында тақырыпқа қатысты алдыңғы зерттеулерге шолу жасалып, олардың нәтижелері қазіргі жағдаймен салыстырылды. Қорытындылау әдістері арқылы жинақталған мәліметтер негізінде басты тұжырымдар жасалып, алынған деректер негізінде оқыту процесіне қатысты ұсыныстар берілді. Сонымен қатар, зерттеу барысында алынған ақпараттарды жүйелеу және құрылымдау жұмыстары да жүргізілді.

Сонымен қатар, жоғарыда қарастырылғандай, тілдік бағдарламалар тек оқыту қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде жүргізілетін мектептерде ғана емес, сонымен қатар жоғары оқу орындарында да табысты жүзеге асырылып жатқаны айқын көрініс табуда. Бұл көптілді білім беру жүйесінің Қазақстанда тұрақты дамып келе жатқанын және оның білім алушылар үшін тиімділігін дәлелдейді. Үш тілді еркін меңгеру студенттердің танымдық қабілеттерін арттырып қана қоймай, олардың түрлі мәдениет өкілдерімен еркін қарым-қатынас жасауына, әртүрлі әлеуметтік және кәсіби ортада өзін сенімді сезінуіне үлкен мүмкіндік береді.

Көптілді білім беру тек тілдік дағдыларды дамытуға ғана емес, сонымен қатар студенттердің дүниетанымын кеңейтуге, басқа халықтардың мәдениеті мен дәстүрлерін түсінуге және құрметтеуге де ықпал етеді. Бұл жағдай олардың жаһандану үдерісіне тиімді бейімделуіне, көпмәдениетті ортада сәтті еңбек етуіне жол ашады. Сонымен қатар, бірнеше тілді меңгерген тұлғалар болашақта еңбек нарығында бәсекеге қабілетті болатыны анық. Олар халықаралық серіктестіктермен жұмыс істей алады, шетелдік оқу орындарында білімін жалғастыруға мүмкіндік алады және жаһандық кәсіби қауымдастықтарға оңай кірігеді.

ISSN 2788-7979 (online)

Осылайша, үш тілде білім беру жүйесі тұлғаның жан-жақты дамуына, оның зияткерлік әлеуетін арттыруға, мәдениетаралық қарым-қатынасты нығайтуға және қазіргі заманғы қоғам талаптарына сай келетін көптілді, көпмәдениетті тұлғаның қалыптасуына тікелей ықпал етеді. Бұл дегеніміз, көптілді, көпмәдениетті тұлғаның қалыптасуының бастамасы. Өз кезегінде, көптілді білім беру дегеніміз – бірнеше тілді бір уақытта оқыта отырып, индивидті көптілді тұлға ретінде тәрбиелеу мен дамытуға мақсатты түрде ұйымдастырылған, нормаланатын үшжақты үрдіс. Өйткені, тіл – қарым-қатынас құралы ғана емес, халықтың жаны, дәстүрлері мен мәдениетін сақтаушы. Қазақстандағы тіл саясаты әрқашан ел аумағындағы әр тілдің және сол тілдерде сөйлеушілердің өзара тату өмір сүруі мен әралуандығын сақтау бағытында болды. Бұны «Қазақстан Республикасының тілдері туралы» Заңы растайды, онда еліміздегі әр тіл ұлттық игілік делінген. Ал халықаралық тілдердің бірі ағылшын тілін оқу тілі ретінде енгізу өз еліміздің азаматтары үшін ғана емес, шетелдік студенттердің Қазақстан аумағында білім алуына үлкен мүмкіндіктер туғызып отыр, себебі, посткеңестік елдерден өзге алыс шетел азаматтарының басым көпшілігі ағылшын тілін жетік меңгерген.

Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасының стратегиялық даму жоспарының "Тілдік жаңғыру" және "Әлемдегі үздік білімге қол жеткізу бастамасы" атты міндеттерінде «шет тілдерін, әсіресе ағылшын тілін үйрету мүмкіндіктерімен халықты барынша мол қамту қамтамасыз етіледі. Білім берудің барлық деңгейлерінде Назарбаев Зияткерлік мектептерінің тәжірибесі бойынша үштілділікті енгізу жалғасады» делінген. Бұл көптілді білім беру арқылы тіл саясатын үйлесімді жүргізудің айғағы.

Елімізде өмір сүретін әртүрлі ұлт өкілдерінің айрықша ерекшелігі – олардың екі немесе одан да көп тілді меңгеру тәжірибесі және осының негізінде қалыптасқан өзіндік тілдік сананың болуы. Қазақстан көпұлтты мемлекет болғандықтан, қостілділік пен көптілділік – елдің әлеуметтік-мәдени ерекшелігінің маңызды көрсеткіштерінің бірі. Бұл құбылыс азаматтардың өзара қарым-қатынас жасауына, ұлттық келісім мен тұрақтылықты сақтауға оң ықпал етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, қоғамда қалыптасқан тілдік сананың маңыздылығын зерттеу және оған ықпал ету арқылы қостілді немесе көптілді тұлғаларды қалыптастыру мәселесі өзекті бола түседі. Көптілділік тек қарым-қатынас құралы ғана емес, сонымен қатар адамның дүниетанымына, мәдени интеграциясына, кәсіби және әлеуметтік мүмкіндіктеріне тікелей әсер ететін фактор болып табылады. Бұл әсіресе Қазақстан жағдайында ерекше маңызға ие, өйткені елдегі тілдік саясаттың басты мақсаты – мемлекеттік тілдің қолданылу аясын кеңейту, оның қоғамдағы рөлін нығайту, сондай-ақ қазақ, орыс және ағылшын тілдерін меңгерген бәсекеге қабілетті ұрпақ тәрбиелеу.

Жалпы, Қазақстандағы көптілділік – елдің стратегиялық дамуының бір бөлігі. Бұл бағытта жасалып жатқан жұмыстар бір жағынан қазақ тілінің қоғамдағы беделін арттыруға, екінші жағынан, азаматтардың тілдік санасының дамуына ықпал ететінін көрсетеді. Сондықтан көптілді білім беру мен тіл саясатының одан әрі тиімді жүзеге асырылуы Қазақстанның тұрақты дамуы мен болашақтағы жетістіктерінің кепілі болмақ.

Десек те, мемлекеттік тілді Қазақстан Республикасының әр азаматының меңгеруі мақсатында нақты қадамдар мен бағдарламалар жүзеге асырылуда. Тәуелсіздік алғаннан кейін қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретінде енгізілуі мен оқытылуы жөнінде тілдер туралы Заң, елбасының ««Қазақстан-2050» - стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы, «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласы, мемлекет басшысы Қ. К. Тоқаевтың «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Қазақстан халқына жолдауы, Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламалар осындай қадамдардың нәтижесі. Еліміздің президенті Қ. К. Тоқаевтың құнды пікірі тіл мәртебесін көтеруді үздіксіз жалғастырудың маңыздылығын дәлелдей түседі: «Қазақтың тілі – қазақтың жаны! Халқымыздың тарихы да, тағдыры да – тілінде. Мәдениеті мен әдебиеті де, ділі мен діні де – тілінде. Тіл өткен тарихпен ғана емес, бүгін мен болашақты

ISSN 2788-7979 (online)

байланыстыратын құрал. Біз мемлекеттік тілдің мәртебесін көтеру бағытындағы жұмыстарды үздіксіз жалғастыра береміз».

Зерттеуімізді мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» тақырыбындағы Қазақстан халқына Жолдауымен қорытындылағымыз келеді: «көптілді оқыту бағдарламасы тілдік мәдениетті меңгерген, бәсекеге қабілетті ұрпақты қалыптастыратын білім берудің жаңа моделін құруды көздейді». Қазақ, орыс, ағылшын тілдерін жетік меңгеру жастарға әлемдік нарыққа, ғылымға және жаңа технологияларға шығатын; этникалық, қазақстандық және әлемдік мәдениеттерге үйренісуге негізделген конструктивті ынтымақтастықтың жан-жақты ұстанымдарын қалыптастыруға жол ашады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Мейе А. Тарихи тіл біліміндегі салыстырмалы әдіс. Француз тілінен аударма. Екінші басылым. URSS. 2004. 104 б. A projection of socio-linguistics: The relationship of speech to social status.

2 Лабов У. Тілдік өзгерістер механизмі туралы. Тіл біліміндегі жаңалық. VII шығ. М. 1975. Б. 199-228.

3 Meyerhoff M. Introducing Sociolinguistics, 2nd ed. London/NY: Routledge. 2010. - Б. 54-80.

4 Boyko Y., Sierhieieva O., Matsiuk O., Dmytroshkin D., Levytska N. (2024) “Cross-Cultural Research in Cognitive Psycholinguistics: Analysis of Linguistic Diversity and Cognitive Processes”, Forum for Linguistic Studies, vol. 06 no. 06, pp. 28-42, available at. https://doi.org/10.30564/fls.v6i6.6758

5 Сулейменова Э. Д., Смагулова Ж. С. Қазақстандағы тілдік ахуал және тілді жоспарлау Сулейменова Э. Д. жалпы ред. - Алматы: Қазақ университеті, 2005. - 344 б. - библиогр.: Б. 297-324.

6 Хасанов Б. Х. Ұлттық тілдер, қостілділік және көптілділік: ізденістер мен перспективалар / Б. Хасанов. Алма-ата: Қазақстан, 1989. – 133 б.

7 Алтынбекова О. Б. Қазақстандағы этнотілдік процесстер: монография/Алтынбекова О. Б. - Алматы: Экономика, 2006. - 415 б.

8 Romanchuk S., Kuzmenko O., Berezhna M., Vysoskyi A., Nikolaieva T. (2024) “Analysis of the Linguistic Personality as a Subject of Psycholinguistic Research: Dynamics of Development and Forecasts for the Future Forum for Linguistic Studies” vol. 06 no. pp. 15-27, available at. DOI : https://doi.org/10.30564/fls.v6i6.6673

9 Лысенко Н.Е. Тілдік емес жоо-да орыс және шет тілдерін оқытудағы тілдік тұлғаның дамуы. 2006.

10 Жеглова О.А. Жоғары оқу орнын ізгілендіру жағдайында ЖОО студенттерінің тілдік тұлғасын қалыптастыру. Жас ғалым. - 2011.- №6 (29) – Т.2. – Б.148-150.

11 Алишариева А.Н., Ибраева Ж.К., Протасова Е.Ю. Алматылық студенттердің тілдік артықшылығы. Тіл экологиясы және коммуникативтік практика. 2019. № 4 (1). Б. 2–12

12 Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы. https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118

13 Jokila S. and Mathies Ch. (2024) “Rhizomic communication practices bridging international students and the host society and beyond”, Higher Education, vol. 88, pp. 1711–1730, available at. Springer/ https://doi.org/10.1007/s10734-023-01153-2

14 Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы// http: www.edu.gov.kz.

15 Mercy A.A. Language choice in multilingual communities: The case of Larteh, Ghana. Journal/Legon journal of the Humanities/ vol. 25, 2014. https://doi.org/10.4314/ljh.v25il.3

ISSN 2788-7979 (online)
Материал 13.01.2025 баспаға түсті

Роль профессионального фактора в выборе языка обучения: анализ языкового выбора студентов КазНУ им. аль-Фараби

Дж. Нойендорф[1], А.М. Асабаева[2], У.Е. Мусабекова[2]
[1]Джорджтаунский университет, Джорджтаун, штат Вашингтон, 20057, США
[2]Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, 050000, Республика Казахстан

Какие факторы влияют на выбор языка обучения студентов при поступлении на профессиональное образование? Языковая политика, государственные программы и проекты, реализуемые в стране после обретения независимости, привели к изменениям национального сознания, и стремление идти в ногу со временем, соответствуя глобальному развитию, несомненно, привели к трансформации современной языковой личности. Целью настоящей статьи является определение факторов, влияющих на выбор языка обучения студентов в современном Казахстане с позиций социолингвистического, психолингвистического и лингвокультурологического подходов. Научно-практическая значимость работы заключается в том, что сделан шаг для определения современного состояния и востребованности изучения языков в системе образования. На основе анализа данных по выбору языка обучения за четырехгодичный период (2019-2023 гг.) были определены языковые предпочтения первокурсников КазНУ. Для решения поставленных в исследовании задач использовались такие общенаучные методы, как сравнительный и статистический анализы, а также анализ структуры и динамики, графическая интерпретация информации. В результате исследования был проведен конкретный анализ языкового выбора выпускников, поступающих в указанное высшее учебное заведение, изменения отношения к изучению языков на основе государственных программ и под влиянием глобального развития. Полагаем, что исследование будет способствовать подготовке выпускников школ к высшему образованию, профессиональной ориентации, адаптации предметов в вузе к языку преподавания, а также более широкому внедрению в образовательный процесс интегративного обучения.

Ключевые слова: языковой выбор, языковая личность, языковое сознание, трехъязычное образование, лингвокультурная ситуация.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 Мейе А. Сравнительный метод в историческом языкознании. Перевод с французского. Изд. 2 URSS. 2004. 104 с. A projection of socio-linguistics: The relationship of speech to social status.

2 Лабов У. О механизме языковых изменений. Новое в лингвистике, вып. VII. М. 1975. - С. 199-228.

3 Meyerhoff M. Introducing Sociolinguistics, 2nd ed. London/NY: Routledge. 2010. - С. 54-80.

4 Boyko Y., Sierhieieva O., Matsiuk O., Dmytroshkin D., Levytska N. (2024) “Cross-Cultural Research in Cognitive Psycholinguistics: Analysis of Linguistic Diversity and Cognitive Processes”, Forum for Linguistic Studies, vol. 06 no. 06, pp. 28-42, available at. https://doi.org/10.30564/fls.v6i6.6758

5 Сулейменова Э. Д., Смагулова Ж. С. Языковая ситуация и языковое планирование в Казахстане/под общ. ред. Сулейменовой Э. Д. - Алматы: Казахский университет, 2005. - 344 с. - библиогр.: С. 297-324

6 Хасанов Б. Х. Национальные языки, двуязычие и многоязычие: поиски и перспективы / Б. Хасанов. Алма-ата: Казахстан, 1989. – 133с.

7 Алтынбекова О. Б. Этноязыковые процессы в Казахстане: монография/Алтынбекова О. Б. - Алматы: Экономика, 2006. - 415 с.

ISSN 2788-7979 (online)
8 Romanchuk S., Kuzmenko O., Berezhna M., Vysoskyi A., Nikolaieva T. (2024) “Analysis of the Linguistic Personality as a Subject of Psycholinguistic Research: Dynamics of Development and Forecasts for the Future Forum for Linguistic Studies” vol. 06 no. pp. 15-27, available at. DOI : https://doi.org/10.30564/fls.v6i6.6673
9 Лысенко Н.Е. Развитие языковой личности при обучении русскому и иностранному языкам в неязыковом вузе. 2006
10 Жеглова О.А. Формирование языковой личности студентов вуза в условиях гуманитаризации высшего образования. Молодой ученый. - 2011.- №6 (29) – Т.2. – С.148-150.
11 Алишариева А.Н., Ибраева Ж.К., Протасова Е.Ю. Языковые предпочтения алмаатинских студентов. Экология языка и коммуникативная практика. 2019. № 4 (1). С. 2–12
12 Об утверждении Государственной программы развития образования Республики Казахстан на 2011 - 2020 годы https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118
13 Jokila S. and Mathies Ch. (2024) “Rhizomic communication practices bridging international students and the host society and beyond”, Higher Education, vol. 88, pp. 1711–1730, available at. Springer/ https://doi.org/10.1007/s10734-023-01153-2
14 Об утверждении Государственной программы развития образования и науки Республики Казахстан на 2020 - 2025 гг, Постановление Правительства РК от 27 декабря 2019 года // http: www.edu.gov.kz.
15 Mercy A.A. Language choice in multilingual communities: The case of Larteh, Ghana. Journal/Legon journal of the Humanities/ vol. 25, 2014. https://doi.org/10.4314/ljh.v25il.3

Материал поступил в редакцию журнала 13.01.2025

The role of the professional factor in the choice of the language of instruction: analysis of the language choice of students of KazNU Al-Farabi

J. Neuendorf[1],A.M. Assabayeva[2], U.E. Mussabekova[2]
[1]Georgetown University, Georgetown, Washington, 20057, USA
[2]Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan

What factors do students base on when choosing a language of instruction when entering vocational education? The language policy, government programs and projects implemented in the country after gaining independence led to changes in people's consciousness, and the desire to keep up with the times, corresponding to global development, undoubtedly led to the transformation of the modern linguistic personality. In order to determine these changes, the choice of the language of instruction of students was considered from the social, psycholinguistic and linguocultural points of view. The scientific and practical significance of the work lies in the fact that a step has been taken to determine the current state and demand for learning languages in the education system. Based on the analysis of data on the choice of the language of instruction for a four-year period (2019-2023), the language preferences of first-year students of KazNU were determined. To solve the tasks set in the study, such general scientific methods as comparative and statistical analyzes, as well as analysis of structure and dynamics, and graphical interpretation of information were used. As a result of the study, a specific analysis was carried out of the language choice of graduates entering the specified higher education institution, changes in attitudes towards language learning based on government programs and under the influence of global development. We believe that the study will contribute to the preparation of school graduates for higher education, professional orientation, adaptation of subjects at the university to the language of instruction, combining them with an integrative orientation. The practical significance of the work lies in the presentation of a new questionnaire to students entering higher educational institutions, offering a learning format designed taking into account their language preferences.

Key words: language choice, linguistic personality, linguistic consciousness, trilingual education, linguistic and cultural situation.

ISSN 2788-7979 (online)

REFERENCES

1 Meye A. (2004) [A projection of sociolinguistics: The relationship of speech to social status] Sravnitelnyy metod v istoricheskom yazykoznanii. Perevod s frantsuzskogo. Izd. 2 URSS. 104 p. (in Russian)
2 Labov U. O mekhanizme yazykovykh izmeneniy. Novoye v lingvistike. vyp. VII. M. 1975. p. 199-228 (in Russian)
3 Meyerhoff M. (2010). Introducing Sociolinguistics. 2nd ed. London/NY: Routledge. 54-80 p. (in English)
4 Boyko Y., Sierhieieva O., Matsiuk O., Dmytroshkin D., Levytska N. (2024) "Cross-Cultural Research in Cognitive Psycholinguistics: Analysis of Linguistic Diversity and Cognitive Processes", Forum for Linguistic Studies, vol. 06 no. 06, pp. 28-42, available at. https://doi.org/10.30564/fls.v6i6.6758
5 Suleymenova E. D. Smagulova Zh. S. Yazykovaya situatsiya i yazykovoye planirovaniye v Kazakhstane / pod obshch. red. Suleymenovoy E. D. Almaty: kaz. Un-t. 2005. - 344 s. - bibliogr.: 297-324 p. (in Russian)
6 Khasanov B. Kh. Natsionalnyye yazyki. dvuyazychiye i mnogoyazychiye: poiski i perspektivy / B. Khasanov. Alma-ata: Kazakhstan. 1989. 133 p. (in Russian)
7 Altynbekova O. B. Etnoyazykovyye protsessy v Kazakhstane: monografiya / O. B. Altynbekova. - Almaty: Ekonomika. 2006. 415 p. (in Russian)
8 Romanchuk S., Kuzmenko O., Berezhna M., Vysoskyi A., Nikolaieva T. (2024) "Analysis of the Linguistic Personality as a Subject of Psycholinguistic Research: Dynamics of Development and Forecasts for the Future Forum for Linguistic Studies" vol. 06 no. pp. 15-27, available at. DOI : https://doi.org/10.30564/fls.v6i6.6673
9 Lysenko N.E. Razvitiye yazykovoy lichnosti pri obuchenii russkomu i inostrannomu yazykam v neyazykovom vuze. Avtoreferat. Orel. 2006. 22 p. (in Russian)
10 Zheglova O.A. Formirovaniye yazykovoy lichnosti studentov vuza v usloviyakh gumanitarizatsii vysshego obrazovaniya. Molodoy uchenyy. 2011. №6 (29) – T.2. 148-150 p. (in Russian)
11 A.N. Alishariyeva. Zh.K. Ibrayeva. E.Yu. Protasova. Yazykovyye predpochteniya almaatinskikh studentov. Ekologiya yazyka i kommunikativnaya praktika. Almaty. 2019. № 4 (1). 2–12 p. (in Russian)
12 Ob utverzhdenii Gosudarstvennoy programmy razvitiya obrazovaniya Respubliki Kazakhstan na 2011-2020 gody https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1000001118 (in Russian)
13 Jokila S. and Mathies Ch. (2024) "Rhizomic communication practices bridging international students and the host society and beyond", Higher Education, vol. 88, pp. 1711–1730, available at. Springer/ https://doi.org/10.1007/s10734-023-01153-2
14 Qazaqstan Respublikasynda bılım berudı jäne ğylymdy damytudyñ 2020 – 2025 jyldarğa arnalğan memlekettık bağdarlamasyn bekıtu turaly Qazaqstan Respublikasy Ükımetınıñ 2019 jylğy 27 jeltoqsandağy № 988 qaulysy// http: www.edu.gov.kz. (in Kazakh)
15 Mercy A.A. Language choice in multilingual communities: The case of Larteh, Ghana. Journal/Legon journal of the Humanities/ vol. 25, 2014. https://doi.org/10.4314/ljh.v25il.3

Received: 13.01.2025

ISSN 2788-7979 (online)

МҒТАР 16.31.51 DOI: 10.59102/kufil/2025/iss1pp346-357

Г. Рысбекқызы[1], Б. Әбдуалиұлы[1]
[1]Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 000001, Қазақстан Республикасы

АҒЫЛШЫН ТІЛДІ АУДИТОРИЯҒА ҚАЗАҚ ТІЛІН ОҚЫТУДА АНТРОПОНИМИЯЛЫҚ ЛЕКСИКАНЫ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕМЕСІ

Қазақ тілін ағылшын тілді аудиторияға үйрету кезінде ұлт мәдениетімен таныстыру тіл үйренушінің тіл табиғатын сезінуіне жол ашады. Бұл орайда тілдік материал ретінде антропонимиялық бірліктерді қолданудың маңызы зор. Қазақ тіліндегі кісі есімдердің және есімдерге қатысты лексика мен мәдени-әлеуметтік ерекшеліктеріміздің шетелдік азаматтар үшін қиындық туғызатын тұстары біршама. Мақалада сол қиындықтардың алдын алу үшін қазақ тілін шет тілі ретінде оқыту әдістемесіне енгізуге болатын тапсырмалардың сипаттамасы берілді және түрлері таныстырылды. Бірінші кезекте шет тілін оқытудағы әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктің маңызына назар аударылды. Тақырыпқа қатысты осыған дейінгі зерттеулерге шолулар жасалды, білім мазмұнында қамту үшін кісі есімдерінің өзіндік ерекшеліктеріне де қысқаша талдаулар жасалды.

Ағылшын тілді азаматтармен жүргізілген сұхбаттардың нәтижесінде, шетелдіктердің қазақ тіліндегі кісі есімдеріне қатысты туындайтын түсініспеушіліктері мен қиындықтары анықталды және оларды шешу жолдары ұсынылды. Қазақ тілін ағылшын аудиториясына оқытуда антропонимиялық деректерді қолдануға байланысты жаттығулар мен тапсырмалардың үлгілері берілді.

Кілт сөздер: антропоним, оним, қазақ тілін оқыту әдістемесі, қазақ тілі шет тілі ретінде, әлеуметтік-мәдени құзыреттілік.

НЕГІЗГІ ЕРЕЖЕЛЕР

Қазақ тілін ағылшын аудиториясына оқыту барысында антропонимиялық лексиканың тілдік қатынастағы орнын айқындау мен маңыздылығына түсінік беру – әлеуметтік-мәдени және коммуникативтік құзіреттілікті дамытудың бір жолы. Антропонимиялық минимум аясына кісі есімдері мен оған қатысты лексика кіреді. Мысалы, қазақ есімдері және оған жалғанып айтылатын туыстық атаулар мен қосымшалардың заңдылықтары, сонымен қатар қазақ есімдерінің құқықтық рәсімделуі, ресми және бейресми қолданысы тіл үйренуші үшін аса маңызды екенін жоққа шығаруға болмайды.

Ономастикалық атауларды шет тілі сабағында қолданудың тиімділігін біраз шетелдік және санаулы отандық ғалымдар қарастырған. Нью Йорк университетінің зерттеушісі Лорел МакКензи ономастикалық бірліктерді тіл үйрету курстарында қолдану ерекшеліктерін анықтады. Ғалым адам аттарын, қысқартып, еркелетіп айтылатын есімдерді фонетикалық курстарда буын түрлерін оқытуда, үндестік заңдарын, ритм мен просодияны түсіндіруде қолдануды ұсынды. Сондай-ақ морфологиялық талдауларды оқытуда топонимдерді қолдануға болатынын көрсетті [1]. В. Катермина мен Н. Соловьева өз еңбегінде шет тілін оқытуда сол елдің мәдениетін көрсететін лексикалық бірліктерді сипаттап, оның ішінде антропонимге назар аударды және құрамында кісі аттары бар фразеологизмдердің тілді үйретудегі маңызына, олардың лингвистикалық және экстралингвистикалық ерекшеліктеріне тоқталады. Ю.Б.Мартыненко қытайлық білім алушыларға орыс тілін шет тілі ретінде үйретуде анропонимдерді дұрыс оқытудың маңыздылығын, қиыншылығын, мазмұны мен тиімді жолдарын көрсетіп берді. Сонымен қатар адам аттарына қатысты сөйлеу этикет нормаларын, елтанымдық әдісті қолданудың жалпы тіл үйренушілердің мәдениеті мен тілдік білімдерін

ISSN 2788-7979 (online)

арттыруға әсері туралы жазды [2]. Н.М.Сергеева бастаған авторлар тобы өз мақалаларында, орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың бастапқы кезеңінде, антропонимдердің лингвистикалық мәселелері туралы ақпарат берудің өзектілігіне тоқталады. Антропонимді оқыту нысаны ретінде қарастырады [3]. Ал қазақ ғалымдарынан Ж.Ағабекова ұлттық-мәдени лексиканы, оның ішінде онимдік бірліктерді қазақ тілін оқытуда қолданудың маңызын қарастырып, қазақ тілін оқыту тіл мен мәдениетті оқытудан тұратынын атап өтеді. Ал мәдениет ұлттық рух, когнитивтік лингвистика және этнолингвистикалық бағыттарды қамтитынына мән беріп, онимдік бірліктерді сабаққа кірістірудің бес әдісін ұсынады [4]. А.Алимхан онимдік бірліктерді шетелдіктерге арналған қазақ тілі мен әдебиеті сабақтарында лингвоелтанымдық дереккөз ретінде қолдану аясын, мақсатын және бағыттарын айқындайды. Оның зерттеуінше жер-су атауларының мағынасы мен құрылымын, этимологиясын, топонимикалық аңыздарды, әдеби онимдер мен этнографиялық ақпаратты оқу тіл үйренушінің тіл байлығын байытып, коммуникативтік құзыреттілікке тәрбиелеуге қызмет етеді. Бұл материалдар тіл үйренудің ажырамас құрамдас бөлігі ретінде жергілікті аймақ туралы түсініктерді ұсынатын тілдік бірліктер ретінде әрекет етеді. Ономастикалық атаулар салт-дәстүрді, тұрмыс-тіршілікті қамтитын ұғымдардың біртұтас жүйесін көрсетеді, сол арқылы тілдік және әлеуметтік-мәдени құзыреттіліктерді дамытуға ықпал етеді. Тілдік және мәдени мазмұнды меңгеру барысында оқушылар ономастикалық бірліктердің құрамындағы мәдени мәнді тереңірек түсінеді. Бұл түсінік олардың жаңа тілде тиімді қарым-қатынас жасауын арттырады [5].

КІРІСПЕ

Қазақ тілі – сан қырлы, түрлі қағидалы, көркемдігі мен өрнегі өзгелерден бөлек ерекше тіл, сондықтан оны шетелдіктерге үйреткенде қабылдауға жеңіл әрі түсінікті болу үшін ерекше әдіс қажет. Шет тілін оқыту барысында әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті дамытудың маңызы зор және тіл үйретуде онимдік бірліктерді қолдану осы мақсатқа жетудің тиімді жолы ретінде маңызды рөл атқарады. Онимдік бірліктер, яғни ономастикалық атаулар тілдегі лексикалық қордың ауқымды бөлігін құрайды және сан салалы болып келеді. Ономастика – тіл білімінің жалқы есімдерді зерттейтін саласы. Негізгі құрылымдық бөліктерінің ішінде жер-су атаулары (топонимия), қала ішілік нысандардың атаулары (урбанонимия), адам аттары (антропонимия), жануарлар атаулары (зоонимия), өсімдік атаулары (фитонимия) т.б. секілді салалардың әрқайсысында қазақ халқының дүниетанымын әрі айнала қоршаған әлеммен байланысын көрсететін ұлттық ақпараттар бар. Оларды екшей отырып, тіл үйрету құралы ретінде пайдалану қазіргі тілді үйрету әдістемесі үшін тиімді. Қазақ тілі мен мәдениеті туралы хабары аз шетелдіктерге онимдер арқылы мол ақпараттар беруге болады. Ономастика саласының мамандары «Тіліміздегі кісі аттары қоғамның даму кезеңі, оның мәдениеті мен этнологиясы, саяси-экономикалық күй-жайы, қоғамдық құрылысы жөнінде қыруар мағлұматқа ие келетіні» туралы айтады [6, 43].

Тіл үйретудегі дәстүрлі тәсілдерде көбінесе грамматикаға, лексикаға және тілдік құрылымдарға назар аударылады, кейде қарым-қатынастың мәдени және әлеуметтік лингвистикалық аспектілері еленбей қалады. Антропонимия жеке есімдерді зерттейтін ғылым ретінде шет тілін оқыту әдістемесінде қолдануға болатын құнды ресурстар ұсынады. Тілді оқыту бағдарламаларына антропонимикалық мазмұнды енгізу арқылы педагогтар тіл үйренушілерге тіл қауымдастығының мәдени, тарихи және лингвистикалық өлшемдерін тереңірек түсінуді қамтамасыз ете алады.

Ағылшын аудиториясына қазақ тілін оқытуда ономастикалық бірліктерді қолданудың әлі де зерттелмеген тұстары көп. Жалпы ономастикалық атауларды шет тілі сабақтарында қолданудың екі жолы бар: бірі нысан ретінде, екіншісі құрал ретінде. Осы екі түріне де мән беру керек. Әсіресе, екінші жолына, яғни тілдік құрал ретінде онимдік бірліктерді қолдануға әдістеме ғылымында аса көңіл бөлінбеген. Ғылыми-зерттеулердің бұл бағыты әдіскерлерден тың идеялар мен шешімдерді күтеді, осы мәселені ескере отырып мақала көлемінде кейбір ұсыныстарды әзірледік. Екіншіден, жоғарыда аталған зерттеулердің басым көпшілігі ағылшын

ISSN 2788-7979 (online)

тілі мен орыс тілін шет тілі ретінде оқытуға арналған. Яғни сол елдердің ономастикалық деректері мен мәдениетіне арналады. Ал қазақ тілінде бұл мәселе әлі де болса арнайы қолға алынбай келе жатқаны белгілі.

МАТЕРИАЛДАР МЕН ТӘСІЛДЕР

Зерттеу барысында әр түрлі сапалық зерттеу әдістері қолданылды. Алдымен шетелдік және отандық ғалымдардың тілді екінші тіл ретінде үйретуде ономастикалық атауларды әдістемелік мақсатта қолдануы бойынша жазылған ғылыми мақалалары сарапталып, шолу жасалды. Тақырып аясында осы уақытқа дейін жарыққа шыққан еңбектер өзара салыстырылып, теориялық және практикалық ерекшеліктері анықталды. Бұл жерде тақырыптың әлеуметтік-мәдени теориямен, тілді қатысымдық оқыту теориясымен, мәдениетаралық құзыреттілік теориясымен сабақтастығын атап өту қажет. Осы теориялық деректер мен практикалық деректерді синтездеу үшін, келесі қадам ретінде шетелдіктердің қазақ есімдерін қабылдауы мен кісі есімдеріне қатысты мәдениет аясындағы іс-әрекеттерді түсіну дәрежесін анықтау мақсатында Қазақстанда тұрып жатқан біршама ағылшын тілді өзге ұлт өкілдерімен сұхбат жүргізілді. Сұхбатқа қатысушылар әр түрлі мемлекет, мәдениет өкілдерінен таңдалып, олардың мәдени бейімделуі, әлеуметтік интеграциясы анықталды. Қойылған ашық сұрақтар терең жауап алуға, нақты пікірлерін білуге мүмкіндік берді. Сұхбаттағы жауаптар жинақталып, сапалық талдау жасалды, кодталып, жүйеленді. Зерттеу жүргізудің әр кезеңінде этикалық нормалар сақталды. Атап айтсақ шетелдік азаматтар сұхбатқа ерікті түрде қатысты, олардың жауабын жазып алуға келісім алынып, аты-жөні құпия сақталды.

Теориялық түсініктер мен сұхбаттан алынған эмпирикалық тұжырымдарға сүйене отырып, бірқатар тапсырмалар мен стратегиялар әзірленді. Жинақталған ақпаратты талдау барысында индукциялық, дедукциялық әдістер қолданылды. Аталған әдістемеге енгізілуі тиіс тапсырмалар үлгісін әзірлеу барысында педагогикалық принциптер ескеріліп, дидактикалық әдіс-тәсілдер пайдаланылды. Бұл тапсырмалар тіл үйренушілерге шынайы өмірдегі мәдениетаралық жағдаяттарды сезінуге және теориялық концепцияларды практикалық контексте қолдануға мүмкіндік береді.

Жалпы бұл зерттеудегі әдіснамалық көзқарас теориялық түсініктерді эмпирикалық бақылаулармен синтездеп, мәдениетаралық құзыреттілік пен тілді меңгеруге арналған инновациялық педагогикалық материалдарды әзірлеуден тұрады. Сапалық зерттеу әдістерінің үйлесімі арқылы тіл, мәдениет, педагогиканың өзара әрекеттестігі көрініс тапты.

НӘТИЖЕЛЕР

Қазақ есімдерінің басқа тілдермен салыстырғанда өзіндік ерекшеліктері көп. Оларға грамматикалық тұрғыдан қарасақ, құрамы жағынан жай немесе күрделі болады, әр түрлі сөз таптарына, грамматикалық категорияларға жатады. Лексикалық тұрғыдан қарасақ, өсімдіктердің, жануарлардың, географиялық нысандардың, аспан денелерінің атауларымен, көңіл-күйді білдіретін сөздермен, мінез сипаттарымен т.б. байланысты болып келеді. Сонымен қатар, баланың туған жері мен уақытына, қоғамдағы маңызды оқиғаларға, ата-анасының тілегі мен қалауына, аға-әпкелерінің есімімен ұйқас болуына байланысты қойылуы мүмкін. Мақаланың басында онимдік бірліктердің шет тілін оқытуда екі бағытта қолданылатынына, яғни *нысан ретінде* және *құрал ретінде* жүзеге асатынына тоқталған болатынбыз. Алдымен кісі есімдерінің нысан ретіндегі орны турасында. Антропонимдердің ресми қолданылуы, яғни құжаттарда рәсімделуі әр елде әр түрлі болып келеді. Мысалы, ағылшындықтарда тегі мен есімі ғана қолданылса, испандықтар өз есімін, әкесінің тегін және анасының тегін айтады, ал португалдықтардағы реттілік өз есімі, анасының тегі және әкесінің тегі, ал Египетте арабтар өз атын, әкесінің атын және барлық аталарының есімдерін атап шығады. Біздің елімізде

ISSN 2788-7979 (online)

кеңестік жүйе тұсында енгізілген ресми норма бойынша құжаттарда азаматтардың бірінші – тегі, одан соң – аты, әкесінің аты тәртібімен рәсімделеді. Қазақ елінің өзіне ғана тән ерекшелікпен іс-қағаздарды жазуға талпыныс болғанмен, қолдау ұзын арқан, кең тұсаудан әрі аса алмай отыр. Кеңестік кезеңде енгізілген бұл жүйе әлі де сақталып келеді, алайда екінші жағы да тоқырап тұрған жоқ. Аты-жөнге жалғанған орыс тіліндегі қосымшалар жыл өткен сайын азайып, ұлты қазақ азаматтарының арасында тегін қазақшалап жазу тенденциясы таралып келеді. Осы ерекшеліктерді ескере отырып антропонимдерді, әсіресе олардың қолданылуын алғашқы сабақтан бастап тіл үйренушілерге көрсету керек.

Сұхбат барысында байқағанымыз, қазақ есімдерін қолдану барысында шетелдіктер мынадай қиындықтарды сезінеді:

1) қазақ есімдерінің құрылымы (ұзын-қысқалығы бойынша) әр түрлі;

2) қазақ есімдерінің айтылуы қиындық туғызады, әсіресе құрамындағы төл дыбыстардың айтылуын біршама уақыт үйренуге тура келеді;

3) ешқашан естімеген сөздерді жаттау қиын, тіпті 10-15 адамның атын жаттау үшін бір айдан бір жылға дейін уақыт кеткен;

4) қазақ есімдеріндегі екпінді дұрыс айтпайды;

5) адамның аты, тегі, әкесінің аты деген компоненттерін қашан, қалай қолданылуын түсіне бермейді;

6) таныс, бейтаныс адамдарды жасына, жынысына, дәрежесіне қарай қалай атау керектігін білмейді, түсінбейді;

7) жақсы танып, араласатын адамдардың есімін жас ерекшеліктеріне қарай қысқартып айту жолдарын біле бермейді;

8) қазақ есімдерінің лексикалық мағынасы бар екенін біле бермейді.

Сұхбат берушілердің басым көпшілігі адам аттарын айтуды үйренуге бір айдан бір жылға дейін уақыт кеткенін айтады және олардың айтылуы мен қолданылу ерекшеліктерін алдын ала білсек, қиналмайтын едік дейді. Ағылшын тілді азаматтарда туатын осы қиындықтардың алдын алу үшін бұл тақырыптарды қазақ тілін шет тілі ретінде үйрету әдістемесіне төмендегідей жолдармен кіргізуге болады.

- Қазақ есімдерін фонетикалық жаттығуларда қолдану. Қазақ дыбыстарын, төл дыбыстарды өту барысында есімдерді мысал ретінде алу.
- Қазақ есімдерін есте тез сақтау үшін, кең тараған адам аттарының лексикалық мағынасын түсіндіру. Мысалы, гүл, ай, нұр, жан түбірлі есімдердің мағынасын ашып өту. (Италиялық мұғалімге қазақ оқушыларының аттарының ішінде лексикалық мағынасы барларын аударып бергенімізде «*Қазақ есімдері лексикалық мағына беретінін білмедім. Енді Арлан деген атты ешқашан ұмытпаймын»* деді. Ал пакистандық мұғалім үшін есімдерді айту аса қиын болмаған, себебі оларда бізге ұқсас есімдер жиі кездеседі екен. Мысалы, урду тілінде «мах» ай деген мағына береді, және оларда Махнур деген есім бар екен. Тағы бір филиппиндік мұғалім қазақ есімдері жалпы лексикалық мағына беретінін естідім, бірақ жеке буындардан құралған есімдер болатынын, және әр буынның жеке-жеке мағына беретіндігі туралы білмегенін айтты.*)* Адам есімдерінің лексикалық мағынасын түсіну, қалжың арқылы адамдар арасында жағымды ахуал туғызады. Мысалы, қазақ тілін үйреніп жүрген американдық азамат, Қуандық есімді жігітпен танысу барысында *«Қуандықты көріп, қуандық»* деп жиналған жұртты бір күлдіріп алды. Біздегі Мархаба есімі, түріктерде *сәлем* деген мағына береді. Түрік азаматтары біздегі сол есімді естіп, біраз таңғалған. Яғни, есімдердің семантикалық мағынасын білу мәдениетаралық қарым-қатынасқа жағымды әсер етеді.
- Диалогтарда адам аттарын ханым, мырза немесе мұғалім, апай, аға, апа деген сияқты атаулармен бірге қолдану. (Американдық мұғалім «*Оқушылар «Мирас аға, Мирас аға» деген кезде аға деген оның тегі деп ойладым. Іскерлік құжаттардан қарасам, тегі басқаша екен. Біраз уақыт түсінбей жүрдім*», - дейді.)
- Оқулықтарда, бағдарламаларды қазақ есімдерін қолданғанда «қарапайымнан күрделіге» қағидасын есте ұстау. Себебі, «ж», «х» сияқты ағылшын тілінде жоқ әріптері бар

ISSN 2788-7979 (online)

адам аттарын алғашқы сабақтарда қолдану тіл үйренушілерге қиындық туғызады. Тіл үйретуді енді бастаған кезде *Асан, Самат, Марат, Айдана, Дина* деген сияқты айтуға да, оқуға да, қабылдауға да жеңіл есімдерден бастаған жөн. (Филиппиндік оқытушы оқушыларының арасында *Жанарыс, Қасымхан, Жандос* деген есімдерді айтудан біраз қиналғанын айтты. Италиялық мұғалім үшін айтуға, жазуға, жаттауға ең қиындық туғызған *Жансая* деген есім екен. Пакистандық мұғалім оларда *ж* деген дыбыс жоқ екенін, оның орнына *дж* деп айтатынын атап өтті).

Ж.Ағабекова зерттеу мақаласында қазіргі қазақ тілі пәнінің тіл мен мәдениеттің байланысын, тілдің ұлттық ерекшелігін ұштастыра отырып, ұлттық рухқа сүйене отырып оқытуды, когнитивтік лингвистика мен лингвомәдениеттануды қамтитыны жөнінде жазды [4, 105]. Шетелдік азаматтармен сұхбаттасу барысында қазақ халқының есім берудегі кей дәстүрлері мен ғұрыптары туралы түсіндіріп айтқанымызда олар қызыға тыңдады және таңданыстарын жасырмады. Себебі қазақ халқының балаға ат қоюы – сандаған ғасырлардан бері жалғасып, ұлттық дүниетаныммен бірге жасасып келе жатқан дәстүр. Қоғамдық сана, эстетикалық талғамның өзгеруімен бірге есімдер де уақыт елегінен өтіп, түрленіп отырады. Ұлттық есімдер – халық шығармашылығының жемісі. Төл топырағында өніп қалыптасқан есімдердің өзгелерден өзіндік ерекшелігі болады, ол ерекшеліктер таныс емес адамдар үшін қашан да қызық. Қазақ – кісі есімдеріне баса мән берген халық. Ол есімін – «өзім» деп біледі, оған барынша кір келтірмеуге тырысады. Есімін – «мәңгілігім» деп оның өлмеуі үшін ұрпағына жеті, кейде одан да көп атасының есімін жаттатқан. Ұрпақ өсіру де осы орайдағы маңызды міндеттердің бірі болып табылады. *Атыңнан айналайын, атына кір келтірмеу, атын былғамау, аты өлмейді, аты жақсы* немесе кері мағынадағы *аты өшті, аты жаман, атын былғады, аты құрсын* т.б. секілді тұрақты тіркестер қазақ халқының есімге деген көзқарасы мен қатынасын білдіреді. Бұл қатынас өзге халықтарда әртүрлі болуы мүмкін, қызық болатыны да сондықтан.

Қазақ антропонимдері арқылы қазақ мәдениетінің бір қырымен таныстыру үшін мына бағыттағы жұмыстарды орындауды ұсынамыз:

- Адам есімдерінің тарихы туралы әр түрлі бейімделген қысқа әңгімелерді оқуға ұсыну. *Мысалы, мәтіндерде кейіпкерлер неге олардың атын Құралай, Меңдігүл, Абылай, Несібелі, Бақыт т.с.с. деп қойғаны туралы әңгімелейді.* Есімінің тарихы қызықты тұлғалармен немесе балаларына мағыналы есім қойған адамдармен сұхбатты тыңдату.
- Қазақ мәдениетіндегі ат қою дәстүріндегі ерекшеліктер туралы мәтіндер оқу. *Мысалы, Ұлболсын, Жаңылсын, Жалғас, Тоқтар, Елубай, Қалдыбек, Үміт, Дәмелі т.с.с. есімдердің қойылу себептерімен таныстыру.*
- Ілік септігін, тәуелдік жалғауын өту барысында атақты адамдардың есімдерін қолдану.
- Адамдардың қызықты лақап ат таңдауы туралы мәтін оқуға ұсыну. Мысалдар беріп, оларды талдау. Берілген есімдерге қызықты лақап ат ойлап табуды білім алушылардың өздеріне тапсыру сияқты шығармашылық қабілетті дамытуға арналған тапсырмалар беру. Мысалы: Даулет деген жігіт, өзіне Даул деп лақап ат таңдаған. Бір жағынан шын атының қысқартылған нұсқасы болса, екінші жағынан *дауыл* деген мағына береді. Яғни, бұл жерде дауыл – мықтылықтың символы. Сол сияқты білім алушыларды қызықтыру үшін «сөздерді ойнату» стилистикалық көркемдеуіш тәсіліне негізделген тапсырмалар беруге болады. Бұл жерде тапсырманы қазақ есімдерінің ағылшын тілінде белгілі бір мағына беретін сөздермен үндесуіне негіздеуге болады. Мысалы, жастардың арасында танымал Дулат есімді әнші жігіттің ән жинағының аты DoLot (оқылуы [ду лат]). Бұл бір жағынан әншінің өз есімі, екінші жағынан ағылшын тілінен *көп еңбектену, көп жұмыс жасау* деп аударылады.
- Адамдардың жасына, жынысына, жақындығына қарай есімдерін қысқартып айтуға арналған тапсырмалар. Мысалы: *Серікжанның жасы алпыста. Оның атын қалай қысқартып айтасыз? (Сәке, Секе). Қуаныштың жасы он бесте. Оны үлкендер қалай еркелетеді? (Қуантай).*

ISSN 2788-7979 (online)

- Қазақ есімдерінің басқа тілдердегі аударма баламасын табу. Мысалы, *Айым – Luna, Айнұр – Айлин, Өміртас – Livingstone, Сұлтан – Richard.* Бұл жаттығу білім алушылардың қызығушылығын арттырып қана қоймай, олардың зерттеу қабілеттерін де дамытады.
- Қоғамда қайшылық туғызатын, әр түрлі пікірге жетелейтін есімдер жайлы мәселелерді пікірталас сұрақтарына қолдану. Мысалы: *Егер өзге ұлт өкілінің есімі тым күрделі, ұзақ болса, оны қысқартып айтуға бола ма? Адам есімі заманауи, ескі немесе ерекше болуының артықшылықтары мен кемшіліктері қандай? Адамдардың өз есімдерін білезікке, төсбелгіге жазып алып, тағып жүруінің жақсы және жаман жақтары. Балаға өзге ұлт есімдерін беру дұрыс па? Балаға көнерген есім беру дұрыс па?*
- Адамның пікірін, өз ойын білдіріп, қиялын дамытуға арналған тапсырмалар. Мысалы: *Егер сіз қазақ болсаңыз қызыңызға/ұлыңызға қандай есім берер едіңіз? Неге? Қазақ есімдерінің тарихы, ат қою мәдениеті туралы оқығаннан кейін, балаңызға қандай ат қояр едіңіз?*
- Әңгіме, кітап, кинодағы кейіпкерлер есімдерінің мәні, ол есімдердің кейіпкер мінезімен және тағдырымен байланысын анықтау.

Сонымен адам есімдерін шет тілін оқытуда қолдану, біріншіден, тіл үйренушілердің қазақ есімдерімен және олардың мағынасымен танысу арқылы тіл байлығын дамытады. Екіншіден, елдің мәдениеті мен тарихы туралы терең түсінік береді. Үшіншіден, өз аттарымен, ат қою дәстүрімен салыстыру арқылы мәдениетаралық қарым-қатынасты дамытуға мүмкіндік береді. Төртіншіден, тіл үйрету әдістемесінде аутентикалық материалдар қолдануға мүмкіндік беріп, ресурс тапшылығы мәселесін шешуге септігін тигізеді.

ТАЛҚЫЛАУ

Шет тілін оқыту барысында тек тілдік дағдыларды ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті де дамытудың маңызы зор екенін ғалымдар айтып келеді. Себебі тіл мәдениетпен тығыз байланысты. Ұлттық мәдениетті зерттеу барысында тілдің маңызы зор, ал тілді оқыту барысында мәдениетаралық қарым-қатынасқа назар аудару қажет. Мәдениетті оқыту барысында тілдік ойындарды қолдану оқушылардың таңбалық-нысандық құзыреттілігін (symbolic competence) дамытуға мүмкіндік туғызады [7, 274]. Таңбалық-нысандық құзыреттілік дегеніміз біреудің тіліне барынша жуықтау немесе оны тереңірек игеру ғана емес, сонымен қатар өз бойында сол тілде үйретілетін және қолданылатын контексті қалыптастыру дағдысы [8, 664]. Яғни тілді меңгеру тек грамматика мен сөздік қорды меңгерумен шектелмейді, ол тілдің мәдени ортасына енуді, оның тарихи тамырларын, әлеуметтік-саяси контексттерін түсінуді қамтиды. Тілдің мәдени аясын түсіну білім алушыларға сол халықпен ұтымды сөйлесуге көмегін тигізеді. Мәдени құзыреттілік тіл үйренушілердің бейвербалды сигналдарды, тұрақты тіркестерді, басқа да тілдік ерекшеліктерді дұрыс түсінуін қамтамасыз етеді. Білім алушы қазіргі жаһандық қоғамда басқа халық өкілдерімен сөйлесу барысында олардың мәдениетін құрметтеп, өзгешеліктеріне толеранттылық танытып, мәдени сезімталдық қабілеттерін дамыту үшін сол елдің мәдениетінен хабардар болуы қажет. Яғни әлеуметтік-мәдени құзыреттілікті меңгеру тұлғалар арасында түсініспеушілік, дау-дамайдың туындамауына көмектесіп, мәдениетаралық қарым-қатынасты жақсартуға септігін тигізеді. Екінші жағынан, тілді мәдениетпен ұштастыра отырып оқыту тіл үйренушілердің қызығушылығын арттырады. Қызығушылық болған жерде, нәтиже де болады. Үшіншіден, өзге мәдениетті оқу арқылы, адам өзінің мәдени құндылықтары мен наным-сенімдері туралы ойланып, санасын дамытып, таным көкжиегін кеңейтеді. Төртіншіден, егер білім алушы жергілікті халықтың арасында тұруды жоспарласа, мәдениеті туралы алдын-ала білу оған тез бейімделуге, жаңа ортаға қиындықсыз енуге септігін тигізеді. Бесіншіден, өзге мәдениетпен етене жақын араласу тілдік құзыреттілікті нығайтады. Мәдениетті білу танымдық деңгейде сөздер мен тіркестердің мағынасын, мәнмәтінін тереңірек түсінуге көмектеседі.

ISSN 2788-7979 (online)

Әлеуметтік-мәдени құзыреттілік дегеніміз жергілікті халықтың әлеуметтік және сөйлеу әрекеттеріндегі ұлттық-мәдени ерекшеліктерін білу, оны қарым-қатынас барысында қолдану, стереотиптерді түсіну, этикет нормалары мен арнайы дәстүрлерді сақтау. Тіл – ұлттың басынан кешкен тарихының, дүниетанымының, тұрмысы мен салтының, өмірілік көзқарастары мен ұстанымдарының айнасы болса, кісі аттары солардың ішінде негізгісі. Тіл – қоғамдық құбылыс, қоғамда болып жатқан барлық өзгерістер мен жаңалықтарды өз бойына жинақтайды. Сондықтан, халықтың осы асыл қазынасында жалғыз бүгінгі күннің құндылықтары ғана емес, өткеннің де көптеген іздері сақталған. Шет тілді аудиторияда қазақ тілін үйрету үшін осы құндылықтарды сұрыптап, соның ішінде ұлттық ерекшеліктерімізді айшықтай алатын бірліктерді таңдап алу үлкен біліктілікті талап етеді. Осы мақала көлемінде сөз болғалы отырған лексикалық құндылықтардың бірі – ономастикалық атаулар, соның ішінде антрпонимдердің орны үлкен. Тілдегі өзге лексикалық қабаттар секілді кісі есімдерінің де өзіндік қалыптасу тарихы бар және үздіксіз даму эволюциясын басынан кешіріп келеді. Бұл жөнінде Т.Жанұзақ «Қазақ есімдері де санаулы жыл ішінде тосыннан пайда бола қалмаған. Оның өзіне тән тарихы, шығу, пайда болу жолдары бар. Қазақ есімдерінің ішінде сол ерте замандарда шығып, көненің қарт куәсі, жұрнағы ретінде өмір сүріп келе жатқандары да, орта ғасырға тән және жаңа дәуірде жасалғандары да көп», - деп тоқталып өтеді [9, 5]. Демек, шет тілді аудиторияда қазақ антропонимиялық лексикасын пайдаланудың өзіндік әдістемесі қалыптасу керек екені сөзсіз.

Шетелдіктерге тіл үйрету қарым-қатынас құралы ретінде меңгертуді ғана емес, сонымен қатар тіл арқылы берілетін ұлт туралы ақпараттардың сапалы болуын да міндеттейді. Бұл өз алдына арнайы ізденістерді талап ететін мәселе, өйткені сөздік қордағы материалдардың барлығы шетелдіктерге қажетті ақпараттарды қамтымайды және оның барлығын бірден игеріп кету мүмкін емес әрі қажет те емес. Сондықтан, тілді оқытудың кәсіби әдістемесінде қандай материалдарды, қалай пайдалануға болады, оларды сапалық және қажеттілік принциптері бойынша қалай анықтай аламыз? дейтін сұрақтардың туындайтыны рас. Білім мазмұнының құрылымдық жүйесі тұрғысынан келсек *оқытудың саясаты* мен *бағыттары* бұл орайда басты тұғырлар болып табылады.

Тілді не үшін оқытамыз? Оның болашағы қандай? дейтін сұрақтар тіл саясатын тудыратыны белгілі. Қазақстан жағдайында екі кезең өзіне назар аударады: бірінші – XXI ғасырда күн тәртібінде өз азаматтарымыздың тілді білу проблемасы қойылған болса, екінші кезекте, яғни қазіргі кезде қазақ тілін шетелдіктерге үйрету мәселесі күн тәртібіне шықты. Халықаралық тіл иелері – алып мемлекеттердің ортасындағы орнымыз бен қазіргі жүріп жатқан жаһандық ықпалдасу үдерістері тіл мәселесінің саясатсыз болмайтынын ескертіп отыр. Сондықтан, кез келген дамыған елдер секілді қазақ тілі мен мәдениетін де мүмкіндігінше тарату аса маңызды қажеттілік екенін ескеруіміз керек әрі бұл – әлем елдері арасындағы өзіндік ерекшелігіміз бен орнымызды айқындаудың бір жолы және ұлт ретінде өмір сүруіміздің кепілі. Білім мазмұнын барынша тиімді әрі мәдени-ақпараттық мүмкіндігі толық материалдармен қамтамасыз ету – білім саясаты қағидаларының бірі.

Білім мазмұнында қамтылатын *негізгі бағыттар* – тілдің лингвистикалық жүйесі, соның ішінде сөз болып отырған лексикалық қабаттары. Лексикалық қабаттардың ішінде антропонимия әрі қызықты, әрі ұлттық ерекшелігі айқын топқа жатады. Егер тарихи тұрғыдан алатын болсақ, қазақ мемлекеттігінің негізін қалаған хандардың, батырлардың, билердің және басқа да ел тізгінін ұстаған тұлғалардың есімдері бүгін көпке белгілі. Олардың біршамасын тілдік мұра ретінде сақтап, қазіргі сәбилерімізге қойып жүрміз. Сол секілді ауыз әдебиеті шығармаларындағы басты кейіпкерлеріміздің, соның ішінде батырларымыздың есімдері де тілдік санада жаңғырып, әлі күнге сақталып келеді. Фольклорлық шығармалардағы есімдер тек мағынасымен ғана емес, сонымен қатар шығу уәждерімен де қызықты. Халықтың ат қою дәстүрі мен есімдерді таңдау, тұтыну, қолдану мәдениетінің тамаша үлгілері ауыз әдебиетінің материалдарында көрініс береді. Батырдың дамның сұрауымен, Жалғыз Жаратушының қолдауымен өмірге келуі халық ұғымындағы ұрпақтың қаншалықты орын алатынынан хабар береді. Бұл үлгілерді сұрыптап, талдап, маңызды тұстарын шетелдіктерге тіл үйрету кезінде

ISSN 2788-7979 (online)

пайдаланудың әдістемелік тиімділігі жоғары екені сөзсіз. Фольклорлық материалдар халықтың тарихи мәдениетінен ақпараттар береді, мысалы, Алпамыс, Қобланды, Ер Кеңес т.б. секілді жырларда басты кейіпкерлердің есімін әулиелер, пірлер қояды. Бұл орайда біз қазақ халқының ат қою дәстүрі туралы ғана емес, болашақ ұрпақ қамын ойлауы және перзентке деген сүйіспеншілігі туралы да мол ақпараттар ала аламыз. Ата-ананың бір перзент сүюге деген құштарлықпен барша мал-мүліктен, дүниесінен безіп, әулие аралап кетуі бүгінгі күн жастары үшін аса маңызды өнеге. Ал соншалық қиыншылықпен өмірге келген перзент те жай адам емес – тек ата-анасының баласы болып қалмай, халқының қамын жеген ер болуы өмірдің бумеранг заңдылығын көрсетеді. Жас күнінде перзент жанына егілген ата-ана сүйіспеншілігі мен мейірімінің, жүрегіне сіңірілген махаббаттың «жүрегі жылы, бойы құрыш» алып батырды тәрбиелеп шыққанының көрінісі бұл. Осы педагогиканың философияның заңдылықтары, ұрпақ тәрбиесінің сабақтастығындағы орны қорытылып, жүйеленіп тіл үйренушілерге қосымша ұсынылып отыруы тиіс. Әке мен баланың арасындағы, ана мен баласының арасындағы, ер жігіт пен жарының арасындағы қатынастардың ерекшелігі ауыз әдебиеті шығармаларындағы аты-жөн туралы сабақ барысында берлетін қосымша ақпараттарға толы. Ұлттық мәдениеттегі ғасырлар бойы қалыптасқан алдыңғы және кейінгі буын өкілдері арасындағы байланыс осы айтылған дәстүрлі сабақтастық арқылы жалғасып жатыр. Халықтың ұзақ уақыттар бойы ұстанып келген өмірлік қағидалары қазіргі кезде дәстүрлі заңдылықтарға айналған. Оларды шетелдіктерге қазақ тілін үйрету барысында әдістемелік материалдар ретінде қолдану, бүгінгі әдістемелік қажеттілікке айналдыру алдымызды тұран міндеттердің бірі.

Міне осылайша қазақ тілін үйренушілер қазақ халқының тарихынан, мәдениетінен, фольклорынан, ұлттық рухани құндылықтарынан мол ақпараттар алады. Бұл орайда «еңіреген ер», «атаның баласы болма, адамның баласы бол», «ұрпақ қамы», «ел қамы», «атаңа не істесең, алдыңа сол келеді» т.б. тұрақты тіркестер мен мақал-мәтелдер туралы да түсінік бере кету сабақ мазмұнын қосымша материалдармен толықтырудың бір мүмкіндігі екені ескерілуі тиіс. Әр заманның өзіне сай өмір сүру жағдайы, тұрмыстық салттары, табиғи ортамен үйлесу шарттары т.б. секілді тұрмыстық жағдайдан туындап, қалыптасқан ұғым-түсініктері болады. Бүгінгі күнмен салыстырғанда олардың формасы мен мазмұны жағынан да және өзіндік нормалары бойынша да еркшеліктері бар екені белгілі. Олардың барлығы тілдің лексикалық қорында түрлі мағынадағы сөздермен, тұрақты тіркестермен және мақал-мәтелдермен таңбаланған. Осы тілдік таңбалардың ішінде қазақ есімдері де бар. Халықтың басынан кешірген тұрмысы, арман-тілегі, қайғысы мен қуанышы, болашаққа деген мақсат-мұраты кісі аттарының мазмұнынан көрініс тапқан. Әлемнің өзге елдеріндегідей қазақ тіліндегі кісі есімдерін де кездейсоқ және көркем есімдер деп бөлуге болады. Кездейсоқ есімдерге қоғам дамуының әр кезеңінде еліктеу, тілек тілеу, болып жатқан түрлі жағдайлармен үйлесу т.б. себептермен қойылған мағынасы оғаш есімдер жатады. Бұл есімдерді «қазақ есімдері» деген норма мен шарттарға сыйғызу да қиын, тіпті кей жағдайда есім деп айтуға де келмейтін нұсқалар бар. Мысалы, Консентрат, Елка, Апельсин, Солдат секілді кірме есімдер, Мынатаубиік, Класхан, Шаттанша, Жаңылыс т.б. төл сөзден жасалған есімдерді шетелдіктерге тіл үйретуде қолданудан сақтану керек. Осыған байланысты қазіргі антропонимикалық зерттеулерде «антропонимдік өзек» секілді терминдер қолданылып жүр [10], [11]. Ғасырлар бойғы халықтың ат қою шығармашылығы барысында түрлі есімдер жасалды, солардың ішінде сұрыпталып, іріктеліп бүгінгі күнге жеткен көркем есімдер мен компоненттер аз емес. Көптеген көне компоненттер өзара біріктіріліп, Айболат, Айтуған, Айхан, Айерке, Айару, Айзере, Айкүн т.б. секілді жаңа есімдер пайда болып, кеңінен қолданыс тапты.

Қазақ есімдерінің құрамындағы компоненттер қайталанып отырады. Мысалы, Айжан, Айман, Айхан т.б., сол секілді Айжан – Жанай, Айнұр – Нұрай, Байжұма – Жұмабай т.б. секілді есімдердің компоненттері өзара орын алмасады. Бұл орайда тілді үйренушілерге компоненттердің орнын ауыстыруы мағынаны өзгертпейтінін, алайда екі түрлі есім болатынын түсіндіру маңызды. Мысалы, Жұмабайдың да, Байжұманың да мағынасы бір, алайда Жұмабайды Байжұма деп атауға болмайды. Кез келген күрделі тұлғалы есімдердің

ISSN 2788-7979 (online)

тұлғасына тұтастай талдаулар жасамай-ақ, жеке компоненттерге түсінік беру қазақ есімдері туралы біршама ақпарат алуларына мүмкіндік береді. Сол секілді бір ғана «ай» сөзінің антропонимжасамдық қабілеті мен символикалық мәнін түсіндіру, түрлі компоненттермен бірігіп жасалған өзге есімдердің де түсінігін жеңілдетеді (бұл басқа компоненттерге де қатысты).

Сонымен антропонимия жалқы есімдерді, оның ішінде олардың шығу тегін, мағынасын және мәдени мәнін зерттей отырып, қоғамдық құндылықтарды, діни нанымдарды және тарихи оқиғаларды көрсететін мәдени, тарихи және тілдік ақпараттарды қамтиды. Шетел тілін оқыту әдістемесінде антропонимияға мәдениетке ашылған терезе ретінде қарауға болады. Тіл үйренушілерге есім концепциялары, туыстық жүйелер және әлеуметтік иерархиялар туралы түсінік береді. Сонымен қатар, жалқы есімдерді зерттеу сөздік қорды меңгеруді жеңілдетеді және тіл үйренушілердің мәдени құзыреттілігін нығайтады. Жалпы тіл үйретуде аутентикалық материалдарды қолданудың маңызы зор. Тілге деген қызығушылықты арттырып қана қоймай, сын тұрғысынан ойлауды дамытып, мазалаған сұрақтардың жауабын табуға көмектеседі. Тіл үйренушілер аутентикалық ресурстармен жұмыс істеу барысында оны түсініп, талдау, ақпаратты бағалау арқылы, миларында шынай өмірмен байланыс орнатып, тұжырымдар жасайды. Бұндай когнитивті үрдістер өз кезегінде тілді терең түсініп, тілдік құзыреттіліктерін арттыруға септігін тигізеді.

ҚОРЫТЫНДЫ

Антропонимдік бірліктердің әлеуметтік, тарихи, мәдени, функционалды, коммуникативтік аспектілері оларға қатысты көптеген мәселелердің шешімін табуға мүмкіндік береді. Бұл шешімдер кісі есімдерінің тіл жүйесіндегі орнын анықтауға да жол ашады және шетел аудиториясында қазақ тілін оқыту бойынша қазақ антропонимиясын негізге алудың маңыздылығын негіздеп береді. Қазақ антропонимдерінің қолданбалық және практикалық мәселелері арнайы зерттеу нысаны ретінде қолға алынып, тиісті шешімін тапты деп айтуға әлі ертерек екені рас. Алайда, қазақ тілін үйренуші шетелдіктер үшін алғашқы практикалық негіздерін қалыптастыру аса маңызды мәселе. Шетелдіктер қазақ халқын тану үшін ең бірінші оның есімдерімен танысса, азаматтармен әрі қарайғы «тіл табысуларына» да жол ашыла бермек. Өйткені қазақ есімдерінің табиғатында ұлттық дәстүрлі дипломатиялық миссияның негіздері сақталған. Кісі есімдеріне ата, әже, аға, әпке, көке, сондай ақ ереклету, құрметтеу мәнді қосымшалардың жалғанып айтылуы тез тіл табысуға мүмкіндік береді, есімдердің арнайы қолданысынан сұхбаттасушы адамға деген құрмет пен ілтипат ерекше көрініс береді.

Қазақ есімдерінің лингвистикалық және экстралингвистиклық табиғаты қызықты болып көрінгенмен, шетелдік тіл үйренушілерге қиындық туғызатын тұстары аз емес, сондықтан оларды бастапқы деңгейден бастап үйрету қажеттігі туындайды. Қазақ тілін шет тілі ретінде оқытудың алғашқы сабақтарынан бастап, кісі есімдерінің қарым-қатынаста қолданылуына, олардың аға, апай, мұғалім, мырза, ханым деген сияқты сөздермен тіркесіп келуіне, адамның аты-жөні, тегі, әкесінің атының ресми\бейресми қолданылуна, кісі есімдерінің қандай жағдайда қысқартылып айтылатынына, олардың лексикалық мағынасына назар аударылу керек. Яғни дидактикалық қорға қазақ антропонимдерінің құрылымдық, әлеуметтік, функционалдық, логикалық аспектілеріне қатысты жаттығуларды енгізу әдістемелік материалдар қорының толығуына ықпал етеді.

Зерттеу жұмысы барысында жинақталып, ұсынылып отырған жаттығулар жүйесі ағылшын тілді тіл үйренушілер тап болатын негізгі қиындықтарды еңсеруге көмектесіп, коммуникативтік сәтсіздіктердің алдын алуға арналған. Шетел зерттеушілері аппелятивтердің ұлттық ерекшеліктер мен тілдік мәдениетті көрсететін бір құрал екеніне назар аударып келеді. Ғалымдардың әдістемелік ізденістерінің нәтижелерін есте ұстай отырып, антропонимдік лексиканың қазақ тілін үйренуге одан сайын ынталандыратын қабілетін ескеру аса маңызды.

ISSN 2788-7979 (online)

Зерттеуге, тануға, шығармашылық әрі сыни ойлауға бағытталған тапсырмаларды әдістемеге кіргізу тілді үйрету жұмысына елеулі жеңілдіктер әкеледі деп күтіледі.

ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Мақала ҚР ҒЖБ AP23489736 «Қазақ есімдерін цифрлық платформа аясына жинақтау және жаңа технологияларға бейімдеу» атты мемлекеттік гранттық (2022-2024 жылдарға арналған) жоба аясында әзірленді.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 MacKenzie L. What’s in a name? Teaching linguistics using onomastic data // Language. – 2018. – Vol. 94. no 4. – pp. e293-e310. https://doi.org/10.1353/lan.2018.0068
2 Мартыненко Ю.Б. Қытайлық білім алушыларға орыс антропонимдерін оқыту // Білім берудегі педагогика мен психология. – 2020. – №1. 94-105 бб. https://doi.org/10.31862/2500-297X-2020-1-94-105
3 Сергеева Н.М. Орыс тілін шет тілі ретінде оқытудың қарапайым деңгейіндегі орыс антропонимдері // Кострom мемлекеттік университетінің хабаршысы. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2021. – Т. 27. № 3. – 195-201 бб.
4 Agabekova Z. Methods of using onomastics in teaching language and culture // Global Journal of Sociology: Current Issues. – 2017. – 7(2). – pp. 104-109. https://doi.org/10.18844/gjs.v7i2.2395
5 Алимхан А. Топонимиялық деректердің лингвоелтанымдық мәні // «Ұлттық ономастика феномені: ел тарихы, жер тағдыры» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияның материалдар жинағы. – Алматы, 2022. – 131-136 бб.
6 Жанұзақ Т., Рысберген Қ. Қазақ ономастикасы: жетістіктері мен болашағы. – Алматы: Азия, 2004. – 128 б.
7 Owczarek D. The foreign language student as an ethnographer: language games and ethnographic techniques for enhancing the development of intercultural competence through studying foreign language culture // Neofilolog. – 2020. 55(2). – pp. 265-286. https://doi.org/10.14746/n.2020.55.2.7
8 Kramsch C., Whiteside A. Language ecology in multilingual settings. Towards a theory of symbolic competence // Applied Linguistics. – 2008. 29(4). – pp. 645-671. https://doi.org/10.1093/applin/amn022
9 Жанұзақ Т. Қазақ есімдерінің тарихы. – Алматы: Ғылым, 1971. – 218 б.
10 Әбдуәлиұлы Б. Антропонимдік өзек және лексикалық сабақтастық // Абай ат. ҚазҰПУ Хабаршысы, фил. сер. – 2020. – №2 (72). – 57-63 бб.
11 Әбдуәлиұлы Б.Антропонимдік өзек және морфологиялық сабақтастық // Ш.Уәлиханов ат. КУ Хабаршысы, фил. сер. – 2020. – №4 (1). – 14-22 бб.

Материал 08.12.2024 баспаға түсті

Методические основы использования антропонимной лексики при обучении казахскому языку англоязычной аудитории

Г. Рысбеккызы [1], Б. Абдуалиулы [1]
[1]Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, 000001, Республика Казахстан

При обучении казахскому языку англоязычной аудитории знакомство с культурой нации открывает учащемуся возможность почувствовать природу языка. В связи с этим очень важно использование антропонимических единиц в качестве языкового материала. Личные имена в казахском языке и лексика, связанная с именами и нашими культурными и

ISSN 2788-7979 (online)

социальными особенностями, имеют ряд моментов, вызывающих проблемы у иностранных граждан. Чтобы не допустить подобных трудностей, в статье описаны и представлены виды заданий, которые можно включить в методику преподавания казахского языка как иностранного. Прежде всего, было обращено внимание на важность социокультурной компетенции при обучении иностранному языку. Сделаны обзоры предыдущих исследований по теме, а также проведен краткий анализ особенностей личных имен для включения их в содержание знаний.

В результате проведенных интервью с англоязычными гражданами выявлены недопонимания и трудности, возникающие в отношении личных имен в казахском языке, и предложены пути их решения. Были приведены примеры упражнений и заданий, связанных с использованием антропонимических данных при обучении казахскому языку англоязычной аудитории.

Ключевые слова: антропоним, оним, методика обучения казахскому языку, казахский язык как иностранный, социокультурная компетенция

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ

1 MacKenzie L. What's in a name? Teaching linguistics using onomastic data // Language. – 2018. – Vol. 94. no 4. – pp. e293-e310. https://doi.org/10.1353/lan.2018.0068

2 Мартыненко Ю.Б. Обучение китайских учащихся русским антропонимам // Педагогика и психология образования. – 2020. – №1. С. 94-105. https://doi.org/10.31862/2500-297X-2020-1-94-105

3 Сергеева Н.М. Русские антропонимы на начальном этапе обучения русскому языку как иностранному // Вестн. Костромского государственного университета. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. – 2021. – Т. 27. № 3. – С. 195–201.

4 Agabekova Z. Methods of using onomastics in teaching language and culture // Global Journal of Sociology: Current Issues. – 2017. – 7(2). – pp. 104-109. https://doi.org/10.18844/gjs.v7i2.2395

5 Алимхан А. Лингвострановедческий аспект топонимических данных // Сборник материалов Междунар. науч.-прак. конф. «Феномен национальной ономастики: история народа, судьба страны». – Алматы, 2022. – С. 131-136.

6 Жанузак Т., Рысберген К. Казахская ономастика: достижений и перспективы. – Алматы: Азия, 2004. – 128 с.

7 Owczarek D. The foreign language student as an ethnographer: language games and ethnographic techniques for enhancing the development of intercultural competence through studying foreign language culture // Neofilolog. – 2020. 55(2). – pp. 265-286. https://doi.org/10.14746/n.2020.55.2.7

8 Kramsch C., Whiteside A. Language ecology in multilingual settings. Towards a theory of symbolic competence // Applied Linguistics. – 2008. 29(4). – pp. 645-671. https://doi.org/10.1093/applin/amn022

9 Жанузак Т. Исория казахских имен. – Алматы: Гылым, 1971. – 218 с.

10 Абдуалиулы Б. Антропонимическая основа и лексическая преемственность // Вестн. КазНПУ им.Абая, сер. фил. – 2020. – №2 (72). – С. 57-63.

11 Абдуалиулы Б. Антопонимическая основа и морфологическая преемственность // Вестн. КУ им.Ш.Уалиханова, сер. фил. – 2020. – №4 (1). – С. 14-22.

Материал поступил в редакцию журнала 08.12.2024

Methodological Principles for Incorporating Personal Names Vocabulary in Teaching Kazakh Language to English-speaking Learners

G.Rysbekkyzy[1], B.Abdualiuly[1]
[1]L.N. Gumilyov Eurasian national university, Astana, 000001, Republic of Kazakhstan

ISSN 2788-7979 (online)

When teaching the Kazakh language to an English-speaking audience, familiarity with the culture of the nation opens the opportunity for the student to feel the nature of the language. In this regard, the use of anthroponymic units as linguistic material is very important. Personal names in the Kazakh language and vocabulary associated with names and our cultural and social characteristics have a number of issues that cause problems for foreign citizens. In order to avoid such difficulties, the article describes and presents the types of tasks that can be included in the methodology of teaching Kazakh as a foreign language. First of all, attention was drawn to the importance of sociocultural competence in teaching a foreign language. Reviews of previous studies on the topic are made, as well as a brief analysis of the features of personal names for inclusion in the content of knowledge.

As a result of interviews with English-speaking citizens, misunderstandings and difficulties arising regarding personal names in the Kazakh language were identified, and ways to solve them were proposed. Examples of exercises and tasks related to the use of anthroponymic data when teaching the Kazakh language to an English-speaking audience were given.

Key words: anthroponym, onym, methods of teaching the Kazakh language, Kazakh language as a foreign language, sociocultural competence

REFERENCES

1 MacKenzie, L. (2018), "What's in a name? Teaching linguistics using onomastic data", *Language,* Vol. 94, no. 4, pp. e293-e310. https://doi.org/10.1353/lan.2018.0068

2 Martynenko, Y.B. (2020), Obuchenie kitaiskikh uchaschikhsya russkim antroponimam [Teaching Chinese students Russian anthroponyms], Pedagogika i psikhologiya obrazovaniya [Pedagogy and psychology in Education]. Vol.1, pp. 94-105. [in Russian] https://doi.org/10.31862/2500-297X-2020-1-94-105

3 Sergeyeva, N.M. (2021), Russkie antroponimy na nachalnom etape obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu [Russian anthroponyms at the elementary level of teaching Russian as a foreign language], Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta. Seria: Pedagogika. Psikhologia. Sotsiokinetika [Bulletin of Kostroma State University. Series: Pedagogy. Psychology. Sociokinetics], Vol. 27(3), pp. 195–201.

4 Agabekova, Z. (2017), "Methods of using onomastics in teaching language and culture", *Global Journal of Sociology: Current Issues*, 7(2), pp. 104–109. https://doi.org/10.18844/gjs.v7i2.2395

5 Alimkhan, A. (2022), "Toponimiyalyk derekterdin lingvoeltanymdyk mani" [Linguistic and regional significance of toponymic data]. *Conf. Proc. of Republican Sci. and Practical Conference "The Phenomenon of National Onomastics: the History of the People, the Fate of the Land"*, Almaty, 2022, pp. 131-136. [in Kazakh]

6 Zhanuzak, T., Rysbergen, K. (2004), *Qazaq onomastikasy: jetistikteri men bolashagy* [Kazakh onomastics: achievements and perspectives], Almaty.

7 Owczarek, D. (2020), "The foreign language student as an ethnographer: language games and ethnographic techniques for enhancing the development of intercultural competence through studying foreign language culture", *Neofilolog*, vol. 55(2), pp. 265–286. https://doi.org/10.14746/n.2020.55.2.7

8 Kramsch, C. and Whiteside, A. (2008), "Language ecology in multilingual settings. Towards a theory of symbolic competence", *Applied Linguistics*, vol. 29(4), pp. 645-671. https://doi.org/10.1093/applin/amn022

9 Zhanuzak, T. (1971), *Qazaq esimderinin tarikhy* [History of Kazakh names], Almaty.

10 Abdualiuly, B. (2020), Antroponimdik ozek jane leksikalyk sabaktastyk [Anthroponymic basis and lexical continuity], *Abay at.QazUU Khabarshysy. Filologiya seriyasy.* [Bulletin of KazNU named after Abay], vol. 2 (72), pp. 57-63. [in Kazakh]

11 Abdualiuly, B. (2020), Antroponimdik ozek jane morfologiyalyk sabaktastyk [Anthroponymic basis and morphological continuity], *Sh.Ualikhanov atyndagy Kokshetau universitetinin khabarshysy. Filologia seriyasy* [Bulletin of Sh.Ualikhanov Kokshetau University. Philology series], vol. 4 (1), pp. 14-22. [in Kazakh]

Received: 08.12.2024

ISSN 2788-7979 (online)

Біздің авторлар

Б.А. Әбілова – п.ғ.к. (PhD), қауымд. проф., Халықаралық Астана университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: abatzhamal@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6311-4150.

Ж.М. Жампеисова – ф.ғ.к., қауымд. проф., Халықаралық Білім Беру Корпорациясы, Алматы, 050060, Қазақстан. E-mail: zzampeysova@mail.ru.

Р. Айкенова – п.ғ.д., әулеметтік және гуманитарлық факультетінің профессоры, Туран-Астана университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: ryskeldy.aykenova@mail.ru.

Ж. Жампеисова – ф.ғ.к., доцент, М.Х. Дулати ат. Тараз өңірлік университеті, Тараз қаласы, 080000, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0002-6238-3970, Email: zhampeysova80@bk.ru

А.К. Бакытжанова – ҚР Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының сарапшы-тренері, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: altyn051275@gmail.com , https://orcid.org/0000-0002-5305-8295.

Қ.Т. Бибеков – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: kanysh.bibekov@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2850-9637.

Л.М. Оразгалиева – филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Astana IT University, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: lauraorazgalyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7795-1339.

М.М. Жакипова – философия докторы (Ph.D), қауымдастырылған профессор ассистанті, Astana IT University, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: makpal7@mail.ru, https://orcid.org/0009-0008-5959-7530.

С.Е. Давлетова – докторант, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: salt77@list.ru, https://orcid.org/0000-0003-3717-113X.

А.Е. Бижкенова – филология ғылымдарының докторы, профессор,Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: abizhkenova@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-4869-7973.

Д.М. Дружиловска – PhD, адъюнкт, ғылыми қызметкер-оқытушы, филология факультеті, поляк Филология институты, қолданбалы лингвистика кафедрасы, Вроцлав университеті, Вроцлав, 50-001, Польша. E-mail: dorota.druzylowska@uwr.edu.pl, https://orcid.org/0000-0002-1246-406X.

С.Е. Қалдыгөзова – п.ғ.к., доцент, филология факультеті, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, 160000, Қазақстан Республикасы. E-mail: sandugash.73@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5551-6624.

М.Т. Шакенова – ф.ғ.к., доцент, филология факультеті, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, 160 000, Қазақстан Республикасы. E-mail: maigul1379@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-1329-4939.

С.С. Исакова – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан Республикасы. E-mail: sabira-i@yandex.ru, https://orcid.org/0000-0003-2986-8885.

Н.К. Култанбаева – PhD, аға оқытушы, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы. E-mail: nuryku76@mai.ru, https://orcid.org/0000-0003-4609-6135.

Б.Е. Кеңес – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: barysgul221196@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-5424-3505.

А.С. Ақтанова – филология ғылымдарының кандидаты, ҚР ОАМ Ы. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясы, қазақ филологиясы зертханасының меңгерушісі, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: aktanovaaiman71@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0444-5336.

ISSN 2788-7979 (online)

Ш. Құрманбайұлы – ф.ғ.д., профессор, ҚР ҰҒА академигі, Немат Келімбетов атындағы Түркітану орталығының жетекшісі, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғылы, 13, Алматы, 050002, Қазақстан Республикасы. E-mail: sherubaykurmanbaiuly@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4587-4452.

М.Е. Әділов – түркітану бойынша PhD, Түркітану орталығының бас ғылыми қызметкері, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғылы, 13, Алматы, 050002, Қазақстан Республикасы. E-mail: marlenadilov88@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9876-4516.

С.Е. Нургалиева – «Аударма ісі» мамандығы бойынша докторант, «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы. E-mail: Medina-salta@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3292-9183.

А.Ш. Жумашева – филология ғылымдарының докторы, профессор, «Торайғыров университеті» КЕАҚ,Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, «Шетел филология» кафедра, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы. E-mail: anara-zhash@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2552-6565.

К.К. Садирова – филология ғылымдарының докторы, профессор, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан Республикасы. E-mail:kulzat.sadirova@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-6092-8191.

Р.Б. Жазыкова – Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің докторанты, Ақтөбе, 030000, Қазақстан Республикасы. E-mail: rau_083@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-7599-5589

Е.В. Сажина – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Ф. Скорины атындағы Гомель мемлекеттік университетінің, шет тілдері факультетінің деканы", Гомель, Беларусь Республикасы. E-mail: kisalru@tut.by, https://orcid.org/0000-0002-3445-9202.

А.К. Елеужанова, 1 курс докторанты, шетел филологиясы кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана. 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: yeleuzhanova94@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-7565-3048 0009-0007-7565-3048.

Г.З. Бейсембаева – философия докторы, шетел филологиясы кафедрасының м.а. доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана. 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: vip.beysembaeva@list.ru, https://orcid.org/0000-0003-4024-6470.

С.М. Дүйсенғазы – филология факультетінің деканы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана. 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: duisengazy_sm@enu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5479-5505.

К. Токтарбек – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, филология факультеті Шетел филологиясы мамандығы 2 курс докторанты, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: hania_23@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2757-9687.

Н.З. Жуманбекова – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, ф.ғ.к. доцент, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: zhumanbekova_nz@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5544-5643.

Б. Жылқыбекұлы – Ш.Уәлиханов атындағы Кокшетау университеті, ф.ғ.к., Кокшетау, 020000, Қазақстан Республикасы. E-mail: bekhoja_astana@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1225-8669.

М.Т. Хасанова – «8D02306 – Шетел филологиясы» мамандығы бойынша докторант, Филология факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050040, Қазақстан Республикасы. E-mail: moldir.khassanova1991@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-7422-6535.

А.Б. Әсенова – филология ғылымдарының кандидаты, Ш.Уалиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: nurassen_47@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-8382-6267

ISSN 2788-7979 (online)

Ж.С. Таласпаева – филология ғылымдарының кандидаты, профессоры М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, 150000, Қазақстан. E-mail: talaspaeva@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-8209-5116.

Е.В. Сабиева – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, М. Қозыбаев атындағы Солтүстік Қазақстан университеті, Петропавл, 150000, Қазақстан. E-mail: Sabieva1969@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4440-9778.

А.Д. Абилдаева – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қазақстан Республикасы, Астана, 010009. E-mail: zhylkybai.phd@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-6241-40271.

Ф. Турмкен – филология ғылымдарының докторы, профессор, Еге университеті, Измир, 35040, Түркия. E-mail: fikret.turkmen@ege.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9108-2475.

Қ.С. Досанова − 3-курс PhD докторанты, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, 050010, Қазақстан Республикасы. E-mail: serikzhanqyzy.kz@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-0309-1401.

Е.М. Солтанаева – филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, 050010, Қазақстан Республикасы. E-mail: gulkataim@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8273-3571.

И.Г. Минералова – филология ғылымдарының докторы, XX-XXI ғасырлар орыс әдебиеті кафедрасының профессоры, Мәскеу педагогикалық мемлекеттік университеті, Мәскеу, 119435, Ресей, Малая Пироговская көшесі, 1, құрылыс 1. E-mail: mig_mama@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3836-1368.

Қ.Р. Нұрғали – филология ғылымдарының докторы, профессор, орыс филологиясы кафедрасының меңгерушісі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: nurgalik1@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8178-2782.

А.Р. Тұлғабекова – докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: aziza.tulgabekova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9556-8376.

С.К. Тоқсанова – педагогика ғылымдарының кандидаты, орыс филологиясы кафедрасының доценті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: saniya_tok@mail.ru, https://orcid.org/0009-0009-5041-3552.

А.А. Туймебекова– «Қазақ филологиясы» докторанты, Филология факультеті, ӘлФараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 050038, Алматы, Қазақстан Республикасы. E-mail: atuymebekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9642-4048.

А.Б. Салқынбай– ф.ғ.д., профессор, «А.Байтұрсынұлы атындағы Қазақ тілі білімі» кафедрасы, Филология факультеті, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 050038, Алматы, Қазақстан Республикасы. E-mail: asalkbek@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2334-7499.

М.Б. Хамзина– ”Астана Медицина университетінің” КеАҚ аға оқытушысы, педагогика және психология ғылымдарының магистрі, Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: khamzina83@mail.ru , https://orcid.org/0000-0002-4963-0092.

Б. Әбдуәлиұлы – ҚХР Сиянь халықаралық шет тілдер университетінің профессоры, ф.ғ.д., Сиянь, Қытай Халық Республикасы. E-mail: bekzhan_a7@mail.ru, Author ID: 57298733800.

Д.Р. Жарыкова – “Астана Медицина университетінің” КеАҚ доценті, п.ғ.к., Астана, Қазақстан. E-mail: didar 6868@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3856-4648.

А.Т. Абужалитова – докторант, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан. E-mail: akbarshyn@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6251-7203.

Ж.Н. Сүлейменова – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан. E-mail: zharkynbikesul999@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-0267-5231.

ISSN 2788-7979 (online)

М.Қ. Ажгалиев – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған професор, Батыс Қазақстан инновациялық-технологиялық университеті, Орал, 090000, Қазақстан. E-mail: marat_ajigaliev@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0267-5231.

Г.И. Байгунисова – филология ғылымдарының докторы, доцент. Шетел тілдерінің теориясы және тәжірібесі кафедрасының профессоры. Л. Н. Гумилёв атындағы Еуразия ұлттық университеті. Астана, 010000, Қазақстан. E-mail: baigunisova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8964-853X.

Д.Д. Мамырбаева – педагогика ғылымдарының кандидаты, Нөкіс мемлекеттік педагогикалық институтының ағылшын тілі және әдебиеті кафедрасының доценті, Нөкіс, 230100, Өзбекстан. http://orcid.org/0009-0009-0889-3521

Р.Д. Бердикулова– лектор, педагогика ғылымдарының магистрі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы. E-mail: RBerdikulova@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-1931-1030.

А.О. Елюбаева– лектор, филология ғылымдарының магистрі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы. E-mail:AYelyubayeva@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-7787-7497.

А.А. Каирова – лектор, педагогика ғылымдарының магистрі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы. E-mail: AKairova1@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0000-7999-6258.

Б.О. Бектемирова – лектор, педагогика ғылымдарының магистрі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, 020000, Қазақстан Республикасы. E-mail: Bbektemirova@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-1931-1030.

И.Т. Мухамеджанов – Ағылшын тілі және ОӘ кафедрасының докторанты "Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті", Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: ilias.mt14@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-5778-8511.

А.Д. Жакупова – филология ғылымдарының докторы, жалпы тіл білімі және әдебиет кафедрасының профессоры, ғылыми жұмыс және өңірмен өзара әрекеттесу жөніндегі проректор. "Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті", Көкшетау, 020000, Қазақстан. E-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz, https://orcid.org/0000-0002-0699 7636. Scopus Author ID: 57221809893.

Дж. Нойендорф – филология ғылымдарының докторы, доцент, Джорджтаун университеті, Джорджтаун, Вашингтон штаты, Колумбия округі, 20057, АҚШ. E-mail: Jill.Neuendorf@georgetown.edu

У.Е. Мусабекова – филология ғылымдарының докторы, доцент, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан Республикасы. E-mail: u.mussabekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1333-8695.

А.М. Асабаева – докторант, филология магистрі, докторант, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан Республикасы. E-mail: ainaasabai@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-6833-0108.

Г. Рысбекқызы – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 000001, Қазақстан Республикасы. E-mail: gulnazrysbekkyzy@gmail.ru, https://orcid.org/0009-0005-2122-0293.

Б. Әбдуалиұлы – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, 000001, Қазақстан Республикасы. https://orcid.org/0000-0003-1481-8850.

ISSN 2788-7979 (online)

Наши авторы

Б.А. Абилова – канд.пед. наук (PhD), ассоц. проф., Международный университет Астана, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: abatzhamal@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6311-4150.

Ж.М. Жампеисова – канд. филол. наук, ассоц. проф. Международная Образовательная Корпорация, Алматы, 050060, Қазақстан. E-mail: zzampeysova@mail.ru.

Р. Айкенова – д.пед.наук, профессор факультета социальных и гуманитарных дисциплин Университет «Туран-Астана», Астана, 010000, Казахстан. E-mail: ryskeldy.aykenova@mail.ru.

Ж. Жампеисова – канд. филол. наук, Таразский региональный университет им. М.Х. Дулати, Тараз, 080000, Қазақстан. E-mail: zhampeysova80@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-6238-3970.

А.К. Бакытжанова – эксперт-тренер Академии государственного управления при Президенте РК, 010000, Астана, Республика Казахстан. E-mail: altyn051275@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-5305-8295.

К.Т. Бибеков – кандидат филологических наук, доцент, АОО «Назарбаев Интеллекуальные школы», Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: kanysh.bibekov@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2850-9637.

Л.М. Оразгалиева – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, Astana IT University, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: lauraorazgalyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7795-1339.

М.М. Жакипова – доктор философии (Ph.D), ассистент ассоциированного профессора, Astana IT University, Астана, 010000, Қазақстан Республикасы. E-mail: makpal7@mail.ru lauraorazgalyeva@mail.ru, https://orcid.org/0009-0008-5959-7530.

С.Е. Давлетова – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: salt77@list.ru, https://orcid.org/0000-0003-3717-113X.

А.Е. Бижкенова – доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Казахстан. E-mail: abizhkenova@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-4869-7973.

Д.М. Дружиловска – PhD, адъюнкт, научный сотрудник-преподаватель, филологический факультет, Институт польской филологии, кафедра прикладной лингвистики, Вроцлавский университет, Вроцлав, 50-001, Польша. E-mail: dorota.druzylowska@uwr.edu.pl, https://orcid.org/0000-0002-1246-406X.

С.Е. Калдыгозова – кандидат педагогических наук, доцент, факультет филологии, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, 160000, Республика Казахстан, E-mail: sandugash.73@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5551-6624.

М.Т. Шакенова – кандидат филологических наук, доцент, факультет филологии, Южно-Казахстанский университет им. М. Ауэзова, Шымкент, 160000, Республика Казахстан. E-mail: maigul1379@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-1329-4939.

С.С. Исакова – доктор филологических наук, профессор, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, 030000, Республика Казахстан. E-mail: sabira-i@yandex.ru, https://orcid.org/0000-0003-2986-8885.

Н.К. Култанбаева – PhD, старший преподаватель, Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, 030000, Республика Казахстан. E-mail: nuryku76@mai.ru, https://orcid.org/0000-0003-4609-6135.

Б.Е. Кенес – докторант Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: barysgul221196@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-5424-3505.

А.С. Актанова – кандидат филологических наук, заведующая лабораторией казахской филологии Национальной академии образования имени И. Алтынсарина МП РК, Астана,

ISSN 2788-7979 (online)
010000, Республика Казахстан. E-mail: aktanovaaiman71@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0444-5336.

Ш. Құрманбайұлы – д.ф.н., проф., академик НАН РК, руководитель центра Тюркологии им. Немата Келимбетова, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, проспект Достык, 13, Алматы, 050002, Республика Казахстан. E-mail: sherubaykurmanbaiuly@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0002-4587-4452.

М.Е. Адилов – PhD, главный научный сотрудник центра тюркологии, Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 050002 проспект Достык, 13, Алматы, Республика Казахстан. E-mail: marlenadilov88@gmail.com, https://orcid.org/ 0000-0001-9876-4516.

С.Е. Нургалиева – докторант по специальности «Переводческое дело», НАО «Торайгыров университет», Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан. E-mail: Medina-salta@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3292-9183.

А.Ш. Жумашева – доктор филологических наук, профессор НАО «Торайгыров Университет», факультет гуманитарных и социальных наук, кафедра «Иностранная филология», Павлодар, 140008, Республика Казахстан. E-mail: anara-zhash@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2552-6565.

К.К. Садирова – доктор филологических наук, профессор, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, Актобе,030000, Республика Казахстан.

E-mail: kulzat.sadirova@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-6092-8191.

Р.Б. Жазыкова – докторант Актюбинского регионального университета имени К.Жубанова, Актобе, 030000, Республика Казахстан. E-mail: rau_083@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-7599-5589.

Е.В. Сажина – кандидат филологических наук, доцент, декан факультета иностранных языков, УО «Гомельский государственный университет им. Ф. Скорины», Гомель, 246003, Республика Беларусь. E-mail: kisalru@tut.by, https://orcid.org/0000-0002-3445-9202.

А.К. Елеужанова – докторант 1 курса, кафедра иностранной филологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана. 010000, Республика Казахстан. E-mail: yeleuzhanova94@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-7565-3048 0009-0007-7565-3048.

Г.З. Бейсембаева – доктор философии, и.о. доцента, кафедра иностранной филологии, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: vip.beysembaeva@list.ru, https://orcid.org/0000-0003-4024-6470.

С.М. Дүйсенғазы – декан филологического факультета, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: duisengazy_sm@enu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5479-5505.

К. Токтарбек – Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, докторант 2 курса, филологический факультет, специальность «Иностранная филология», Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: hania_23@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2757-9687.

Н.З. Жуманбекова – Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, к.ф.н, доцент, Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: zhumanbekova_nz@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5544-5643.

Б. Жылқыбекұлы – Кокшетауский университет им. Ш.Уалиханова, к.ф.н., Кокшетау, 020000, Республика Казахстан. E-mail: bekhoja_astana@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1225-8669.

М.Т. Хасанова – докторант по специальности «8D02306 - Иностранная филология», Филологический факультет, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050040, Республика Казахстан. E-mail: moldir.khassanova1991@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-7422-6535.

А.Б. Асенова – кандидат филологических наук, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: nurassen_47@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-8382-6267

ISSN 2788-7979 (online)

Ж.С. Таласапаева – кандидат филологических наук, профессор**,** Северо-Казахстанский университет им. М.Козыбаева, Петропавловск, 150000, Казахстан. E-mail: talaspaeva@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-8209-5116.

Е.В. Сабиева – кандидат филологических наук, доцент, Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, 150000, Казахстан. ORCID: E-mail: Sabieva1969@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4440-9778.

А.Д. Абилдаева – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010009, Казахстан. E-mail: zhylkybai.phd@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-6241-40271.

Ф. Туркмен – доктор филологических наук, профессор, университет Еге, Измир, 35040, Турция. E-mail: fikret.turkmen@ege.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9108-2475.

К.С. Досанова − PhD докторант 3-курса, Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050010, Республика Казахстан. E-mail: serikzhanqyzy.kz@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-0309-1401.

Е.М. Солтанаева – кандидат филологических наук, старший преподаватель, Национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, 050010, Республика Казахстан. E-mail: gulkataim@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8273-3571.

И.Г. Минералова – доктор филологических наук, профессор кафедры русской литературы XX-XXI веков, Московский педагогический государственный университет, 119435, Москва, ул. Малая Пироговская, дом 1, строение 1, Россия. E-mail: mig_mama@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3836-1368.

К.Р. Нургали – доктор филологических наук, профессор, заведующий кафедрой русской филологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: nurgalik1@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8178-2782.

А.Р. Тулгабекова – докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: aziza.tulgabekova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9556-8376.

С.К. Токсанова – кандидат педагогических наук, доцент, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: saniya_tok@mail.ru, https://orcid.org/0009-0009-5041-3552.

А.А. Туймебекова– докторант по специальности «Казахская филология», акультет филологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050038, Алматы, Республика Казахстан. E-mail: atuymebekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9642-4048.

А.Б. Салкынбай– д.ф.н, профессор, кафедра «Казахское языкознание имени А.Байтурсынулы», факультет филологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050038, Алматы, Республика Казахстан. E-mail: asalkbek@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2334-7499.

М.Б. Хамзина– НАО «Медицинский университет Астана», старший преподаватель, магистр педагогических и психологических наук, Астана, Казахстан. E-mail: khamzina83@mail.ru , https://orcid.org/0000-0002-4963-0092.

Б. Әбдуәлиұлы– профессор Сианского Международного университета КНР, д.ф.н., Сиянь, Китайская Народная Республика. E-mail: bekzhan_a7 @mail.ru, Author ID: 57298733800.

Д.Р. Жарыкова– НАО «Медицинский университет Астана», доцент, к.п.н., Астана, Казахстан. E-mail: didar 6868@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3856-4648.

А.Т. Абужалитова – докторант, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, 050000, Казахстан. E-mail: akbarshyn@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6251-7203.

Ж.Н. Сулейменова – доктор педагогических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, 050000, Казахстан. E-mail: zharkynbikesul999@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-0267-5231.

ISSN 2788-7979 (online)

М.К. Ажгалиев – кандидат педагогических наук, ассоциированный професор, Западно-Казахстанский инновационно-технологический университет, г. Уральск, 090000, Казахстан,. . E-mail: marat_ajigaliev@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0267-5231.

Г.И. Байгунисова – доктор филологических наук, доцент. Профессор кафедры теории и практики иностранных языков. Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева. Астана, 010000, Республика Казахстан. E-mail: baigunisova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-8964-853X.

Д.Д. Мамырбаева – кандидат педагогических наук, доцент кафедры английского языка и литературы Нукусского государственного педагогического института, Нукус, 230100, Узбекистан. ORCID ID: http://orcid.org/0009-0009-0889-3521

Р.Д. Бердикулова – лектор, магистр педагогических наук, Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, 020000, Республика Казахстан. E-mail: RBerdikulova@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-1931-1030.

А.О. Елюбаева – лектор, магистр филологических наук, Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, 020000, Республика Казахстан. E-mail: AYelyubayeva@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-7787-7497.

А.А. Каирова – лектор, магистр педагогических наук, Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, 020000, Республика Казахстан. E-mail: AKairova1@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0000-7999-6258.

Б.О. Бектемирова – лектор, магистр педагогических наук, Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, 020000, Республика Казахстан. E-mail: Bbektemirova@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-1931-1030.

И.Т. Мухамеджанов – докторант кафедры Английского языка и МП Кокшетауского университета им. Шокана Уалиханова, Кокшетау, 020000, Казахстан. E-mail: ilias.mt14@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-5778-8511.

А.Д. Жакупова – д-р филол. наук, профессор кафедры общего языкознания и литературы, проректор по науке и взаимодействию с регионом НАО «Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова», Кокшетау, 020000, Казахстан E-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz, https://orcid.org/0000-0002-0699 7636. Scopus Author ID: 57221809893.

Дж. Нойендорф – доктор филологических наук, доцент, Джорджтаунский университет, Джорджтаун, штат Вашингтон, округ Колумбия 20057, США. E-mail: Jill.Neuendorf@georgetown.edu.

А.М. Асабаева – докторант, магистр филологии, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, 050000, Республика Казахстан. E-mail: ainaasabai@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-6833-0108.

У.Е. Мусабекова – доктор филологических наук, доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, 050000, Республика Казахстан. E-mail: u.mussabekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1333-8695.

Г. Рысбеккызы – докторант, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, 000001, Республика Казахстан. E-mail: gulnazrysbekkyzy@gmail.ru, https://orcid.org/0009-0005-2122-0293.

Б. Абдуалиулы – д.ф.н., профессор, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Астана, 000001, Республика Казахстан, https://orcid.org/0000-0003-1481-8850.

ISSN 2788-7979 (online)

Our authors

B. Abilova – cand. of Ped. Sc. (PhD), Assoc. Prof., Astana Internatinal University Astana, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: abatzhamal@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-6311-4150.

Zh. Zhampeisova – cand. of Philol. Sc., Assoc. Prof., International Educational Corporation, Almaty, 050060, Kazakhstan. E-mail: zzampeysova@mail.ru.

R. Aykenova – Doct. of Ped. Sc., Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Turan-Astana University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: ryskeldy.aykenova@mail.ru.

Zh. Zhampeisova – Cand. of Philol. Sc., Assoc. Prof. M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, 080000, Kazakhstan. E-mail: zhampeysova80@bk.ru, https://orcid.org/0000-0002-6238-3970.

A. Bakytzhanova – Expert trainer of Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Republic of Kazakhstan. E-mail: altyn051275@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-5305-8295.

K. Bibekov – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, AEO "Nazarbayev Intellectual Schools", Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: kanysh.bibekov@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2850-9637.

L. Orazgaliyeva – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Department of General Education disciplines, Astana IT University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: lauraorazgalyeva@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-7795-1339.

M. Zhakipova – Doctor of Philosophy (Ph.D), Assistant to an associate professor, Astana IT University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: makpal7@mail.ru lauraorazgalyeva@mail.ru, https://orcid.org/0009-0008-5959-7530.

S. Davletova – doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000 Kazakhstan. E-mail: salt77@list.ru, https://orcid.org/0000-0003-3717-113X.

A. Bizhkenova – Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Kazakhstan. E-mail: abizhkenova@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-4869-7973.

D.M. Druzhilowska – PhD, Associate Professor, Teaching Researcher, Faculty of Philology, Institute of Polish Philology, Department of Applied Linguistics, University of Wroclaw, Wroclaw, 50-001, Poland. E-mail: dorota.druzylowska@uwr.edu.pl, https://orcid.org/0000-0002-1246-406X.

S. Kaldygozova – candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Faculty of Philology, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan. E-mail: sandugash.73@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-5551-6624.

M. Shakenova – candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Faculty of Philology, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, 160000, Republic of Kazakhstan, e-mail: maigul1379@mail.ru. E-mail: maigul1379@mail.ru, http://orcid.org/0000-0002-1329-4939.

S. Issakova – Doctor of Philology, Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan. E-mail: sabira-i@yandex.ru, https://orcid.org/0000-0003-2986-8885.

N. Kultanbayeva – PhD, Senior Lecturer, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan. E-mail: nuryku76@mai.ru, https://orcid.org/0000-0003-4609-6135.

B. Kenes – doctoral student at L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: barysgul221196@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-5424-3505.

A. Aktanova – Candidate of Philological Sciences, Head of the Kazakh Philology Laboratory at the Y. Altynsarin National Academy of Education, Ministry of Education of the Republic of

ISSN 2788-7979 (online)
Kazakhstan, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: aktanovaaiman71@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0444-5336.

Sh. Kurmanbaiuly – Doctor of philology, professor, members of NAS RK, Head of the Turkology Center named after Nemat Kelimbetov, Abai Kazakh National Pedagogical University, Dostyk Ave., 13, Almaty, 050002, Republic of Kazakhstan. E-mail: sherubaykurmanbaiuly@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-4587-4452.

M. Adilov – Doctor of Philosophy, Senior researcher of the Turkology Center, Abai Kazakh National Pedagogical University, 050002 Dostyk Ave., 13, Almaty, Republic of Kazakhstan. E-mail: marlenadilov88@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9876-4516.

S. Nurgaliyeva – PhD student in «Translation studies», «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan. E-mail: Medina-salta@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3292-9183.

A. Zhumasheva – Doctor of Philology, Professor, «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of "Foreign Philology", Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan. E-mail: anara-zhash@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2552-6565.

К. Sadirova – Doctor of Philological sciences, Professor, K.ZhubanovAktobe Regional University, Aktobe,030000, Republic of Kazakhstan.E-mail:kulzat.sadirova@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0001-6092-8191.

R. Zhazykova – doctoral student of K.ZhubanovAktobe Regional University, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan. E-mail:rau_083@mail.ru, https://orcid.org/ 0000-0002-7599-5589.

E. Sazhina, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Foreign Languages of the Gomel State University named after F. Skorina", Gomel, Republic of Belarus. E-mail: kisalru@tut.by, https://orcid.org/0000-0002-3445-9202.

A. Yeleuzhanova – a first-year PhD student, Department of Foreign Philology. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana. 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: yeleuzhanova94@mail.ru, https://orcid.org/0009-0007-7565-3048 0009-0007-7565-3048.

G. Beysembaeva – Doctor of Philosophy, Acting Associate Professor of the Department of Foreign Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana. 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: vip.beysembaeva@list.ru, https://orcid.org/0000-0003-4024-6470.

S. Duisengazy – dean of the Philology Faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana. 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: duisengazy_sm@enu.kz, https://orcid.org/0000-0001-5479-5505.

К. Toktarbek – L.N. Gumilyov Eurasian National University, Faculty of Philology, 2nd year doctoral student, foreign philology specialty, Astana. 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: hania_23@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-2757-9687

N. Zhumanbekova – L.N. Gumilyov Eurasian National University, Candidate of philological science, associate professor. Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: zhumanbekova_nz@enu.kz, https://orcid.org/0000-0002-5544-5643.

B. Zhylkybekuly – Sh. Ualikhanov university, Candidate of philological science, Kokshetau, 020000. E-mail: bekhoja_astana@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1225-8669.

M. Khassanova – doctoral student on «*8D02306 Foreign* Philology» specialty, Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050040, Republic of Kazakhstan. E-mail: moldir.khassanova1991@gmail.com, https://orcid.org/0009-0008-7422-6535.

A. Assenova – candidate of philological science, Kokshetau university named by Sh.Ualikhanova, Kokshetau, 020000, Kazkhstan. E-mail: nurassen_47@mail.ru, https://orcid.org/0009-0001-8382-6267.

Zh. Talasapaeva – candidate of philological sciences, professor Manash Kozybayev North Kazakhstan university, Petropavlovsk, 150000, Kazakhstan. E-mail: talaspaeva@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0002-8209-5116.

Ye. Sabieva – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Manash Kozybayev North Kazakhstan university, Petropavlovsk, 150000, Kazakhstan. E-mail: Sabieva1969@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4440-9778.

ISSN 2788-7979 (online)

A. Abildayeva – докторант, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010009, Kazakhstan. E-mail: zhylkybai.phd@mail.ru, https://orcid.org/0009-0005-6241-40271.

F. Türkmen – Doctor of Philological Science, Professor, Ege University, Izmir, 35040, Turkey. E-mail: fikret.turkmen@ege.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-9108-2475.

K. Dossanova − 3rd year PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan. E-mail: serikzhanqyzy.kz@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-0309-1401.

E. Soltanayeva − Candidate of Philological Sciences, Senior teacher, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan. E-mail: gulkataim@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-8273-3571.

I. Mineralova – Doctor of Philology, Professor of the Department of Russian Literature of the 20th-21st Centuries, Moscow Pedagogical State University, Moscow, 119435, Russia, Malaya Pirogovskaya St., 1, building 1. E-mail: mig_mama@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3836-1368.

K. Nurgali – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Russian Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: nurgalik1@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-8178-2782.

A. Tulgabekova – Doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: aziza.tulgabekova@gmail.com, https://orcid.org/0000-0001-9556-8376.

S. Toksanova – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Russian Philology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000, Republic of Kazakhstan. E-mail: saniya_tok@mail.ru, https://orcid.org/0009-0009-5041-3552.

A. Tuimebekova – doctoral student in the specialty "Kazakh Philology", Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, 050038, Almaty, Republic of Kazakhstan. E-mail: atuymebekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-9642-4048.

A. Salkynbay – Doctor of Philology, Professor, Department of “Kazakh Linguistics named after A. Baitursynuly” Faculty of Philology, Al-Farabi Kazakh National University, 050038, Almaty, Republic of Kazakhstan. E-mail: asalkbek@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-2334-7499.

M. Khamzina – NJSC «Astana Medical University», senior lecturer, master of Pedagogical and Psychological Sciences, Astana, Kazakhstan. E-mail: khamzina83@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-4963-0092.

B. Abdualiuly – Professor of the Xiyan International University of foreign languages of China, doctor of philology, Siyan, China. E-mail: bekzhan_a7@mail.ru, Author ID: 57298733800.

D. Zharikova – Associate professor of NJSC«Astana Medical University», candidate of Pedagogical Sciences, Astana, Kazakhstan. E-mail: didar 6868@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-3856-4648.

A. Abuzhalitova – PhD student, Kazakh National Women's teacher training University, Almaty, 050000, Kazakhstan. E-mail: akbarshyn@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-6251-7203.

Zh. Suleimenova – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, 050000, Kazakhstan. E-mail: zharkynbikesul999@gmail.com, https://orcid.org/0000-0003-0267-5231.

M. Azhgaliyev – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate professor, University of Innovation and Technology of Western Kazakhstan, Uralsk, 090000, Kazakhstan. E-mail: marat_ajigaliev@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0267-5231.

G. Baigunissova – Doctor of philology, Professor of the Foreign Languages Theory and Practice Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, 010000,Kazakhstan. E-mail: baigunisova@mail.ru, http://orcid.org/0000-0001-8964-853X.

D. Mamirbaeva – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of English and Literature Department, Nukus state pedagogical institute, Nukus, 230100, Uzbekistan. http://orcid.org/0009-0009-0889-3521.

ISSN 2788-7979 (online)

R. Berdikulova– lecturer, master of pedagogical sciences, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan. E-mail: RBerdikulova@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-1931-1030.

A. Yelyubayeva– lecturer, master of philological sciences, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan. E-mail: AYelyubayeva@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-7787-7497.

A. Kairova– lecturer, master of pedagogical sciences, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan. E-mail: AKairova1@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0000-7999-6258.

B. Bektemirova– lecturer, master of pedagogical sciences, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan. E-mail: Bbektemirova@shokan.edu.kz, https://orcid.org/0009-0005-1931-1030.

I. Mukhamejanov – PhD student at the Department of English Language and Teaching Methods, Sh. Ualikhanov Kokshetau university, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan, Abaya street, house 76. E-mail: ilias.mt14@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-5778-8511.

A. Zhakupova – Doctor of Philology, Professor of the Department of General Linguistics and Literature, Vice-Rector for Research and Interaction with the Region Sh. Ualikhanov Kokshetau university, Kokshetau, 020000, Republic of Kazakhstan, Abaya street, house 76. E-mail: aygul.zhakupova@yandex.kz, https://orcid.org/0000-0002-0699 7636. Scopus Author ID: 57221809893.

J. Neuendorf – doctor of Philolsophy, associate teaching professor, Georgetown University, Georgetown, Washington, DC 20057, the USA. E-mail: Jill.Neuendorf@georgetown.edu.

A. Assabayeva – doctoral student, master's degree in philology, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan. E-mail: ainaasabai@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-6833-0108.

U. Mussabekova – doctor of Philology, associate professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan. E-mail: u.mussabekova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-1333-8695.

G. Rysbekkyzy – PhD student, L.N.Gumiliev Eurasian national university, Astana, 000001, Republic of Kazakhstan. E-mail: gulnazrysbekkyzy@gmail.ru, https://orcid.org/0009-0005-2122-0293.

B. Abdualiuly – doctor of philological sciences, professor, L.N.Gumiliev Eurasian national university, Astana, 000001, Republic of Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0003-1481-8850.